

**OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI JIZZAX
DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA
ULARNING AMALIY TADBIQLARI:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR
mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy
KONFERENSIYA**

2-to'plam

JIZZAX - 2022

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**A.QODIRIY NOMIDAGI
JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**“PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA ULARNING AMALIY TADBIQLARI:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”**

Respublika ilmiy-amaliy anjumani
Jizzax shahri, 2022 yil 5-oktabr

**"ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ И ИХ ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ:
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ"**

Республиканская научно-практическая конференция
г. Джизак, 5 октября 2022 г.

**PEDAGOGICAL INNOVATIONS AND THEIR PRACTICAL APPLICATIONS:
PROBLEMS AND SOLUTIONS"**

Republican scientific-practical conference
Jizzakh city, October 5, 2022

Jizzax – 2022

“Pedagogik innovatsiyalar va ularning amaliy tadbiqlari: muammolar va yechimlar” Respublika ilmiy-amaliy anjumani (Jizzax shahri, 2022 yil 5-oktabr)

Mas’ul muharrir:

Rahmatova Feruza Abulqosimovna- pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Tahrir hay’ati:

To’raqulova Iroda Xolbo’tayevna

Rahmatova Feruza Abulqosimovna

Xamzayev Haqnazar Qo’shmirezayevich

Hamidov Jalil Abdurasulovich

Aliqulov Salohiddin Turdimurodovich

Tursunov Diyor Sunnatovich

Taqrizchilar:

A.Nurmonov- pedagogika fanlari doktori, professor

R.Yarmatov- pedagogika fanlari doktori, dotsent

O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yili 7-martdagi 101-F-son farmoyish bilan tasdiqlangan reja bo’yicha Jizzax davlat pedagogika universitetida 2022-yil 5-oktabrda **“PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA ULARNING AMALIY TADBIQLARI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”** mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjuman o’tkazildi. Mazkur to‘plam konferensiyada qilingan ma’ruzalar materiallarini o‘zida jamlaydi.

Mazkur to‘plam materiallaridan foydalanilganda mualliflik huquqini e’tiborga olgan holda konferensiya to‘plamiga havola berilishi shart.

To‘plamga kiritilgan ma’ruzalar materiallari mazmuni mualliflarning shaxsiy ilmiy-nazariy yondashuvi va qarashi sifatida talqin qilinadi.

Maqolalardagi materiallarning to‘g‘ri va haqqoniyligi uchun mualliflar javobgar.

3-SHO’BA. FANLARNI O’QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARINING AMALIYOTDAGI TADBIQI.

UMUMIY O’TA TA’LIM MAKTABLARI VA AKADEMIK LITSEYLARDA MATEMATIKA DARSLARINI TASHKIL QILISHGA INNOVATSION YONDASHUV

A.Axlimirzayev, Z.Rustamova, N.Mamadaliyeva, R.Nabiyeva.

Andijon davlat universiteti

Andijon davlat Pedagogika instituti

Ma’lumki, so’nggi yillarda respublikamizda matematika fanini o’qitishga bo’lgan e’tibor keskin kuchaytirildi. Bunga misol sifatida Respublikamiz Prezidentining 2019-yil 9-iyuldagi “Matematika ta’limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo’llab-quvatlash, shuningdek, V.I.Romanovskiy nomidagi Matematika Instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish to’grisida”gi qarorini keltirish mumkin. Bu qarordan ko’zda tutilgan asosiy maqsad respublikamizda matematikani o’qitishni jahon andozalari darajasiga ko’tarish va pirovard natijada malakali, raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir. Chunki, fan va texnika jadal sur’atlar bilan rivojlanib borayotgan bugungi kunda har qanday mutaxassis o’z faoliyatida matematika va matematik metodlarga tez-tez murojaat qiladi. Bunday mutaxassislarni tayyorlash uchun asosiy zamin umumiy o’rta ta’lim maktablari va akademik litseylarda yaratiladi. Shuning uchun ham bugungi kunda umumiy o’rta ta’lim maktabi va akademik litseylarda matematikani o’qitishni yanada takomillashtirish masalasi kun tartibidagi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Bu masalalarni hal qilishda matematikadan dars mashg’ulotlarini tashkil qilish jarayoni muhim hisoblanadi.

Matematika fani bo’yicha mashg’ulotlarni tashkil etishning asosiy shakli dars hisoblanadi hamda u umumiy o’rta ta’lim maktablari, akademik litseylar va oliy o’quv yurtlarida olib boriladigan o’quv-tarbiyaviy jarayonning asosini tashkil etadi. Darsga ko’plab pedagog-olimlar tomonidan quyidagicha ta’riflar berilgan:

Dars-sinfda taqvim-mavzu reja asosida belgilangan vaqt davomida o’qituvchi tomonidan o’quvchilar uchun o’quv-tarbiya jarayonining maqsadli tashkil etilishidir.

Dars-mazmuni davlat ta’lim-standartlarida, umumiy rejasi va o’quv dasturlarida belgilab qo’yilgan hamda ular asosida 45(yoki 80) daqiqa davomida ko’zlangan maqsadga erishish yo’lidagi o’qituvchi va o’quvchilar (talabalar) ning birgalikdagi faoliyatidir.

So’nggi yillarda pedagogikada **zamonaviy dars** tushunchasi tez-tez uchrab turibdi.

“Zamonaviy dars shunday darski, unda o’qituvchi o’quvchilarning mavjud imkoniyatlaridan ustalik bilan foydalanib, uning aqliy imkoniyatlarini yetarli darajada ishga solib, rivojlantirishni taminlaydi. O’quvchi esa o’z navbatida bilimlarni chuqur o’zlashtiradi va ma’naviy barkamollik sari odimlaydi” [2,32].

Zamonaviy darsni tashkil etish hozirgi kun o’qituvchisidan yuqori tayyorgarlikni talab etadi va u quyidagilarni o’z ichiga oladi:

- matematika o’qituvchisi o’zi o’qitayotgan fanning nazariy asoslari bo’yicha puxta bilimga ega bo’lishi;
- mukammal kasbiy tayyorgarlikka ega bo’lishi;
- dars jarayonida yangi pedagogik va yangi axborot kommunikatsion texnologiyalardan, elektron o’quv adabiyotlaridan foydalanish malakalariga ega bo’lishi;
- o’z fani bo’yicha darslik, o’quv va uslubiy qo’llanmalarga hamda uslubiy jihatdan mukammal dars ishlanmalariga ega bo’lishi va hakoza.

Ko’plab uslubchi omillar matematika darsini quyidagi turlarga bo’ladilar:

- ma’ruza darslari;
- amaliy mashg’ulot darslari;
- egallangan bilim va ko’nikmalarni tekshirish(yozma ish, og’zaki savol-javob, test va hakoza) darslari.

-darsning mantiqiy tuzilishi va bilish jarayonining harakteriga qarab quyidagi turlarga bo’linadi:

- kirish darsi;
- yangi bilimlarni egallash dars;

- egallangan bilimlarni amaliyotda qo’llash darsi;
- umumiy lashtirish, takrorlash va mustahkamlash darsi;
- nazorat darslari;
- aralash dars.

Bu yerda keltirilgan dars turlari ichida “Yangi bilimlarni egallash darsi” va “Egallangan bilimlarni amaliyotga qo’llash dars” lari matematikani o’qitish jarayonida muhim o’rin tutadi. Masalan, kvadrat tenglama, irratsional tenglama, funksiya, hosila, differensial, integral differensial tenglama, kombinatorika elementlari, ehtimollar nazariyasi va matematik statistika elementlari va hakozo mavzularni o’rganish jarayonini keltirish mumkin.

Bu yerda keltirilgan mavzulardagi tushunchalar matematika kursining muhim tushunchalari bo’lib, ularni kiritilishiga amaliyotning u yoki bu masalasini yechish turtki bo’lgan. Shuning uchun ham bu mavzularni o’rganishni amaliy masalalardan boshlash kerak. Misol sifatida kvadrat tenglama tushunchasini kiritish masalasi bilan shug’ullanamiz.

Masala. Uyning bo’yi endan 3 m ga uzun va unga 28m^2 bo’lgan gilam solingan bo’lsa, uyning eni va bo’yi necha metr?

Yechish: Agar uyning enini $x\text{ m}$ deb olsak, u holda masala shartiga asosan uyning bo’yi $(x + 3\text{m})$ bo’ladi va uyning yuzi $x(x + 3)$ ga, ya’ni $x(x + 3) = 28$ bo’ladi. Qavslarni ochib, barcha hadlarni bir tomonga yozamiz.

$$x(x + 3) = 28, \quad x^2 + 3x = 28, \quad x^2 + 3x - 28 = 0$$

Hosil bo’lgan tenglama kvadrat tenglamadir. Bu tenglamani yechish usuli hozircha noma’lum bo’lgani uchun uni algebraik almashtirishlar bilan yechishga harakat qilamiz.

$$x^2 + 3x - 28 = 0, \quad (x + 1,5)^2 - 28 - 2,25 = 0, \quad (x + 1,5)^2 = 30,25,$$

$$x + 1,5 = 5,5, \quad x = -1,5 \pm 5,5; \quad x_1 = 4, \quad x_2 = -7.$$

Bulardan $x_2 = -7$ masala shartni qanoatlantirmaydi. Shuning uchun

$x_1 = 4$ yechim ekan. Demak, uyning eni 4 m va bo’yi $4+3=7\text{ m}$ bo’ladi.

Bu masalani yechish jarayonini tahlil qilib $ax^2 + bx + c = 0$ ko’rinishidagi tenglamani ildizlarini topish formulasini keltirib chiqaramiz hamda u yordamida bir qator amaliy masalalarni yechamiz.

Yuqorida keltirilgan mavzularning qolganlarini o’rganishni ham shu kabi tashkil qilish mumkin.

Umumiy o’rta ta’lim maktablari va akademik litseylarda matematika darslarini yuqoridagidek tashkil qilish o’quvchilarni matematikaga bo’lgan qiziqishlarini yanada orttiradi. Bu esa matematikani o’qitishda nazariya bilan amaliyotning birligi tamoyilining amalda qo’llanilishidan iborat bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Математика таълими ва фанларини янада ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, шунингдек Ўзбекистон республикаси Фанлар академиясининг В.И.Романовский номидаги Математика Институтини фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги фармони. 2019-йил 9- июль.

2. Yo’ldashev SH.T. Pedagogik texnologiya asoslari. T.: “O’qituvchi”, 2014 y.

3. M.Tojiyev, M.Barakayev, A.Xurramov. Matematika O’qitish metodikasi. T.: “Fan va texnologiya”, 2017. 328 bet.

MODUL-KREDIT MTIZIMI SHAROITIDA TALABALAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH OMILLARI

Barakayev Murod – pedagogika fanlari nomzodi, professor (Nizomiy nomidagi TDPU)

Shamshiyev Abduvali – i.f.n., dotsent (JDPU)

Taylakova Gulnoz – katta o’qituvchi (GulDU)

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit-modul tizmi sharoitida ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo’lgan talabalar mustaqil ishlarini samarali tashkil etish imkoniyatlari ochib berilgan.

Аннотация. В данной статье раскрыты возможности эффективной организации самостоятельной работы студентов, являющейся неотъемлемой частью образовательного процесса в условиях кредитно-модульной системы.

Annotation. This article reveals the possibilities of effective organization of independent work of students, which is an integral part of the educational process in a credit-modular system.

Kalit so’zlar. Kredit-modul tizimi, mustaqil ta’lim, mustaqil ish, talabalar mustaqil ishlari.

Ключевые слова. Кредитно-модульная система, самостоятельное обучение, самостоятельная работа, самостоятельная работа студентов.

Keywords. Credit-modular system, independent learning, independent work, independent work of students.

Bugungu kunda dunyoning juda ko’plab mamlakatlarida, jumladan bizning mamlakatimizda ham ta’lim jarayoni zamonaviy ta’lim texnologiyasi hisoblangan **kredi-modult tizimi** asosida tashlil etilmoqda. Mazkur tizim:

ta’limni individuallashtirish;

ta’lim traektoriyasini tanlash;

kreditlar ko’rinishidagi bilimlar hajmini hisobga olish;

shu asosida o’z-o’zini tarbiyalash ;

bilimlarni ijodiy rivojlantirish darajasini oshirishga qaratilganligi bilan xarakterlanadi.

Mamlakatimiz oliy o’quv yurtlarida kredit-modul tizimi asosida ta’lim jarayonini tashkil etishda ko’zda tutilgan asosiy maqsad: ta’lim tizimimizni xalqaro oliy ta’lim tizimlari bilan hamkorlikda tashkil etish va shu orqali mehnat va xizmat bozorlari talab va ehtuyojlari qonduruvchi mutaxassislarni tayyorlashga erishishdan iborat. Mazkur ta’lim tizimida o’quv jarayonining eng muhim vazifalaridan biri – bu talabalarning mustaqil ishlarini to’g’ri tashkil etishdir. Kredit-modul tizimining asosiy tamoyillaridan

biri: ***"Ta'lim hayot uchun emas, balki hayot uchun ta'lim"*** hisoblanadi. Bu tamoyil asosida talabalarning mustaqil aqliy faoliyatini tashkil etish yotadi.

Ma'lumki, an'anaviy ta'limda talabalar mustaqil ishlari har bir fan bo'yicha umumiy yuklamaning 5-10% ni tashkil etar edi. Kredit-modul tizimida esa har bir fan bo'yicha talabaning mustaqil ishini hajmi har bir o'auv fani umumiy yullamasining 50-60% tashkil etadi. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, kredit-modul tizimida bilimlarni egallashning yetakchi faoliyat turiga aylanadi. Bu talabalarning mustaqil ishiga e'tiborni qaratish uning o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatlarini, mustaqil tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Mustaqil ish - bu talabalarning bilim, ko'nikmava malakalarni o'zlashtirish bo'yicha faoliyati bo'lib, u o'qituvchining bevosita rahbarligisiz amalga oshiriladi^[2]. Bu borada psixolog olim A. Disterveg: " Rivojlanish va ta'lim hech kimga berilishi yoki xabar qilinishi mumkin emas. Ularga qo'shilishni istagan har bir kishi bunga o'z faoliyati, o'z kuchi, o'zining qattiq mehnati va intilishlari bilan erishishi kerak. Tashqi tomondan, u faqatgina turtki olishi mumkin...» - deb ta'kidlab [1].

Talabaning mustaqil ishi o'quv jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, uning orqali bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishi amalga oshiriladi. Taslabada mustaqil bilimlarni egallash ko'nikmasini shakllantirilishi – ularda mustaqil ta'lim bilish faoliyati usullarini o'zlashtirishi, ijodiy qobiliyatini o'sishi, bilimlarini muntazam ravishda oshirib borishiga rag'bat shakllanadi, pirovardida ilmiyva texnik muammolarni hal qilish qobiliyati shakllanadi.

Mustaqil ish talabaning ilmiy adabiyotlar va axborot resurslari bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi va ta'limni rivojlantirishning maqsadi bo'lgan raqobatbardosh sifatli mutaxassisni tayyorlashni amalga oshirishni ta'minlaydi.

Hozirgi axborotlar oqimi juda yuqori bo'lgan bir sharoitda jamiyatning har bir a'zosi axborot resurslarini bilishi muhim hisoblanadi. Chunki, mazkur sharoitda har bir

tashkilotda ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash, saqlash va tarqatish bilan shug'ullanadi. **Masalan.** Kutubxonalar, hisoblash markazlari, axborot xizmatlari kabilarda ko'plab ma'lumotlar saqlanadi.

Mustaqil ish, birinchi navbatda, tanlangan kasbga va uning xususiyatlarini o'zlashtirishda muhim o'rin tutadi. Bunda quyidagilar muhim o'rin tutadi:

o'quv jarayonida professor-o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi munosabatlar;

mustaqil ish uchun vazifalarning qiyinchilik darajasi;

talabalarni kasb faoliyatga tayyyorlash jarayoni va h.k. [2]

Kredit-modul ta'lim tizimi sharoitida mustaqil ishlarni tashkil etishda talabalarning mustaqil o'qishga bo'lgan motivatsiyasi alohida ahamiyatga ega. Shu bilan bir qatorda, ularning mustaqil ishlarni amalga oshirishda faolligini oshirishga erishish:

kasbiy faoliyatidagi yangiliklardan o'z vaqtida xabardor bo'lish va uni o'lashtirish;

ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish;

amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

Shuning uchun ham talabalarning mustaqil ishlarining metodik mazmuni kelgusidagi kasbiy faoliyati jarayonida kasbga va o'zining shaxs sifatida yanada rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bilimlarni egallashga va ularni aniq, amaliy muammolarni hal qilishga yo'naltirilishi kerak.

Modul-kredit nizimi sharoitida talabalarning mustaqil ishi ikkita funktsiyani bajaradi:

1. Maslahat funktsiyasi:

professor-o'qituvchi tomonidan mustaqil ishni samarali bajarishini ta'minlash uchun kerakli metodil tavsiyalar va ko'rsatmalar berish;

materiallarini qayta tinglash imkoniyatini yaratish;

talaba uchun qiyin mavzuni tushuntirish;

talabaga materialni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan ish usullarini tanlashda yordam berish;

o'quv materialini birlashtirish uchun amaliy topshiriqni bajarish;

talabaning ilmiy sohada mustaqil ishlashiga yordam berish.

2. Nazorat funktsiyasi: *professor-o'qituvchi tomonida mustaqil ishnini bajarilishini reja asosida nazorat qilib boorish va yakunida baholash. Bunda, nazorat yoki test topshiriqlarini berishni va akademik ko'rsatkichlarni kuzatishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, o'qishga bo'lgan qiziqishni oshirish uchun talabalarning bilimlarini joriy, oraliq va yakuniy hisobga olish va baholashni amalga oshirish.*

Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, talabalarning mustaqil ishlarini to'g'ri va samarali rejalashtirish va tashkil etish quyidagilarni hisobga olish zarur hisoblanadi:

talabalarning mustaqil ishlashini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan o'quv-metodik yordamni o'z vaqtida ko'rsatish va yakka tartibdagi topshiriqlarni ishlab chiqish hamda taqdim etish;

har bir semestr boshida talabalarga har bir o'quv fani bo'yicha mustaqil ish topshiriqlarini berish;

joriy va oraliq nazorat shakllarini ishlab chiqish;

talabalarning mustaqil ishi bo'yicha maslahatlar jadvalini ishlab chiqish. vaqtini belgilang.

Bundan tashqari, har bir professor-o'qituvch talabalarga:

a) har bir berilgan topshiriqni bajarish zaruriyati;;

b) Har bir mustaqil ishni belgilangan muddatda topshirishi;

c) Mustaqil ishlarni bajarish va uni o'z vaqtida topshirishning mohiyati haqida ma'lumotlarni o'z vaqtida berishi shart.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, talabalarning mustaqil ishlari ularning mustaqil ishlarining maqsadli yo'nalishini belgilaydi va bu topshiriqlarning murakkablik darajasi o'quv kursiga bog'liq bo'ladi. 1-2 kurslarda talabalarning mustaqil ishi ma'ruzalar va seminarlarda olingan bilim va ko'nikmalarni kengaytirish va mustahkamlashga

qaratilgan bo’lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bunda, bizningcha quyidagi shklardan foydalanish maqsadga muvofiq:

mavzu bo’yich referat tayyorlash orqali tushunshalarni shakllantirish;

bosma va Internet axborot resurslaridan foydalangan holda o’rganilgan mavzular bo’yicha qo’shimcha materiallar yigishva qaralayotgan mavzu bo’yich 10-12 betdan iborat sharh tayyorlash;

berilgan mavzu bo’yicha atamalar va tushunchalarni qisqacha tushuntirish, yani glossariy tuzish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Дистервег, А. Избранные педагогические произведения / А. Дистервег. - М.: УчПедГиз, 1969. - 348 с.

2. М.Баракayev va b. Математика ўқитиш методикаси (Мустақил таълим) - Т.: “O’zbekiston faylasufkari milliy jamiyati”, 2019, 160 бет.

MAKTAB MATEMATIKA KURSIDA MUAMMOLI TA’LIM USULINI QO’LLASH - O’QUVCHILARNIIG IJODIY FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

A. Axlimirzayev, M.Q.Mamajonova, S.O.Nurmuxammedova,

I.I.Ibrohimjonov

Andijon davlat universiteti

Mustaqillik yillarida barcha sohalarda bo’lgani kabi ta’lim sohasida ham muhim islohotlar amalga oshirildi. Bu islohotlar ichida eng muhimlari “Ta’lim to’g’risida” gi qonun va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” dan iborat edi. Lekin so’nggi yillarda dunyo hamjamiyatida fan va texnikaning jadal sur’atlar bilan rivojlanib borishi respublikamizda ham ta’lim sohasida keskin burilish yasash kerakligini taqozo etdi. Shuning uchun ham 2020-yilda respublikamizda yangi tahrirdagi “Ta’lim to’g’risida” gi qonun qabul qilindi. Bu qonunning asosiy maqsadi respublikamizda rivojlangan

mamlakatlarda tayyorlanayotgan mutaxassislardan mutlaqo qolishmaydigan mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan.

Mamlakatimiz hayotida oxirgi besh yillikda beqiyos darajada ijobiy o’zgarishlar yuz berdi. Prezidentimizning “Matematika ta’limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash, shuningdek, O’zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V. I. Romanovskiy nomidagi matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari” to’g’risidagi PQ- 4387 sonli qarorida “Ulug’ ajdodlarimiz tamal toshini qo’ygan matematika fani, ilm - fan va texnikaning zamonaviy tarmoqlari jadal rivojlanishi munosabati bilan hozirgi kunda yanada katta ahamiyat kasb etmoqda...” deyiladi.

Qarorda asosiy e’tibor shu sohadagi ilmiy-tadqiqot ishlarini yanada rivojlantirishga qaratilgan bo’lsada, qaror ta’limning barcha sohalariga, barcha bosqichlariga, ayniqsa, umumiy o’rta ta’limning sifat va saviyasiga bevosita bog’liqdir.

So’nggi yillarda respublikamizning barcha ta’lim muassasalarida o’qitiladigan fanlar bo’yicha, jumladan, umumiy o’rta ta’lim maktablarida o’qitiladigan matematika fanining mazmuni jahon andozalariga mos keladigan qilib yangilanmoqda. Navbatdagi asosiy vazifa yangilangan mazmunni o’quvchilarga mukammal yetkazishdan iborat. Bu vazifani bajarishda asosiy vosita matematika darsidan iborat.

Ma’lumki, ko’plab uslubchilar dars vaqtini tashkiliy qism, o’tilgan mavzuni takrorlash, yangi mavzuni bayon qilish, yangi mavzuni mustaxkamlash, o’quvchilarni baholash va uyga vazifa berishlardan iborat qismlarga bo’ladilar. Albatta bu bo’linish qat’iy emas. Ba’zi holatlarda darsning yuqoridagi qismlariga ajratilgan vaqtlar o’zgarishi mumkin.

Darsning yuqorida keltirilgan qismlari ichida eng asosiysi, yangi mavzuni bayon qilish qismi hisoblanadi. O’quvchilarning yangi mavzuni mukammal o’zlashtirishlarida ko’p jihatdan o’qituvchiga, ya’ni uning darsini qanday tashkil qilishiga bog’liq.

Ma’lumki, xozirgi vaqtda o’qitish jarayonidagi dolzarb masalalardan biri o’quvchilarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, egallangan bilimlaridan ijodiy

foydalana bilish hamda yangi bilimlarni mustaqil ravishda amalga qo’llash qobiliyatini shakllantirishdan iborat. O’quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun ularni yangi bilimlarni o’zlashtirish jarayonida faol ishtirok etishlarini ta’minlash kerak. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish va faollashtirishda ta’lim metodlaridan hisoblangan muammoli ta’lim metodi juda muhim ahamiyatga ega, chunki bu usul gipoteza, isbot qilish, aniq masalalar tahlil qilish, tajribalardan foydalanishga asoslangan va shu sababli u ilmiy izlanishga ancha yaqin hisoblanadi.

Matematik ta’limni amalga oshirish jarayonida ta’lim metodlarining turini aniqlash o’quv jarayonini tashkil qilish tamoyillarini o’zigagina emas, balki aqliy faoliyat harakteriga ham bog’liqdir, bu esa o’z navbatida fikrlashning reproduktiv va produktiv turlarini o’zaro qo’shib olib borish bilan belgilanadi. Ta’lim metodlaridan hisoblangan izohli-illyustrativ ta’lim jarayonida barcha bilimlar, ko’nikmalar va malakalar o’zlashtirishning reproduktiv metodi asosida amalga oshiriladi, ya’ni o’quvchilar fanning tayyor natijalarini, tayyor faoliyat usullarini o’zlashtiradilar, bu esa ularda xotira va reproduktiv fikrlash malakalarini shakllantiradi. Produktiv ijodiy fikrlash malakalari o’rganilgan nazariy mavzu materialiga bog’liq bo’lgan masala yoki misollarni yechish jarayonida egallanadi xolos. Bunday fikrlash natijasida to’plangan ma’lum hajmdagi bilim va malakalar o’quvchilarning mustaqil bilish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yetarli bo’lmaydi. Shuning uchun ham ta’limni jadallashtirish g’oyasi turli yo’nalishlarda turli olimlar (M.A. Bankov, M. A. Danilov, M. Maxmutov, Ya.K. Babayskiy M. Toliev, M. Barakaev, Yu.M. Kolyagin, V.N. Litvinenko, A.B. Mordkovich J.I. Ikramov, N. Gaybullaev, S. Alixonov, L.M. Fridman va boshqalar) tomonidan tajriba qilinib ko’rildi va nazariy jihatdan isbotlandi.

O’tkazilgan tajriba va kuzatishlar natijasida ta’lim jarayonida o’quvchilarni bilish faoliyatlarini jadallashtirish hamda ularning intellektual imkoniyatlaridan yuqori darajada foydalanish umumiy qonuniyatlari ishlab chiqildi. Ular quyidagilardan iborat:

1. O’rganilayotgan mavzu materiallari yuzasidan muammoli savollar tizimini tuzish.

2. Tuzilgan muammoli savollar tizimi asosida suhbat metodi orqali bayon qilinadigan mavzu materialini o’rgatish va uning tub mohiyatini yoritib berish.

3. Muammoli savollar bilan izlanish harakteridagi o’quv vazifalarini qo’yish.

Bu yerda keltirilgan bosqichlar yordamida o’quv material tushuntirilganda o’quvchilar o’zlari darhol tushunib yetmaydigan tushunchalarga duch keladilar, natijada o’rganilayotgan yangi mavzu material bilan o’quvchilar o’rtasida muammoli vaziyat hosil bo’ladi.

O’rganilayotgan ob’yekt (bilishga doir nazariy material yoki masala) bilan o’rganuvchi sub’yekt (o’quvchi) orasidagi o’zaro harakatlarning o’ziga xos bo’lgan turiga muammoli vaziyat deyiladi [2,92].

Muammoli vaziyatning roli va ahamiyatini aniqlash o’quvchilarning tez fikrlash faoliyatini psixologik, pedagogik qonuniyatlarini hisobga olish asosida o’quv jarayonini qayta qurish muammoli ta’limning asosiy g’oyasini belgilab beradi. Muammoli ta’limda bilimlarning asosiy qismi o’quvchilarga tayyor holda berilmaydi, balki o’quvchilar tomonidan muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qila bilish faoliyati jarayonida egallab olinadi.

Muammoli vaziyatlarni hal qilish asosida hosil qilingan dars jarayoni muammoli ta’lim deyiladi [2,92]

Yuqoridagi fikrlardan muammoli ta’lim nazariyasi o’quvchi intellektual imkoniyatlarini ochib beruvchi hamda rivojlantiruvchi harakterdagi ta’limni tashkil qilishning psixologik, pedagogik yo’llari va usullarini tushuntiradigan ta’lim jarayoni ekanligi kelib chiqadi. Muammoli ta’limda o’qituvchi faoliyati shundan iborat bo’ladiki, u zarur hollarda eng murakkab tushunchalar mazmunini tushuntira borib o’rganilayotgan mavzu material bilan o’quvchilar orasida muntazam ravishda muammoli vaziyatlar hosil qiladi, o’quvchilarni ma’lumotlardan xabardor qiladi, natijada o’quvchilar bu ma’lumotlarni tahlil qilish yordamida mustaqil xulosa chiqaradilar va umumlashtiradilar, tushuncha, qoida va teoremlarni o’qituvchi

yordamida yangi vaziyatlarda qo’llanishini o’rganadilar, natijada o’quvchilarda aqliy operatsiya va bilimlarni amaliyotda qo’llash buyicha malakalari shakllanadi.

Maktab matematika kursida o’rganiladigan mavzu bo’yicha nazariy materiallar hamda masala va misollarni ularning mazmuniga qarab muammoli va muammoli bo’lmagan turlarga bo’lish mumkin.

Agar o’rganilayotgan mavzuga doir materiallardagi masala va misollarni yechish jarayoni o’quvchilar uchun yangi matematik tushuncha, qonun va qoidalarni o’z ichiga olgan bo’lib, avvalgi usullar bilan yechish mumkin bo’lmasa, ya’ni yechishning yangi usullari talab etilsa, u holda bunday masala yoki misol mazmunan muammolidir.

Quyida muammoli vaziyatlar hosil qilishga oid misollar keltiramiz:

1. Agar o’qituvchi $ax^2 + bx + c = 0$ to’la kvadrat tenglamaning umumiy $x_{1,2} = \frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a}$ yechimini topib, unga doir $3x^2 - 30x + 48 = 0$ tenglamani yechib ko’rsatgandan so’ng, o’quvchilarga $2y^2 - 3y + 1 = 0$ tenglamani mustaqil yechish uchun bersa, unda bu holat muammoli vaziyatni hosil qilmaydi. Chunki ular uchun bu tenglamani yechish uchun andoza bor.

2. O’qituvchi kvadrat tenglama mavzusini o’tib bo’lgandan so’ng bikvadrat tenglamani o’tish jarayonida muammoli vaziyat hosil qiladi.

O’qituvchi: $ax^4 + bx^2 + c = 0$ tenglama qanday tenglama?

O’quvchilar: Bu tenglama to’rtinchi darajali tenglama.

O’qituvchi: Bunday tenglamalarni bikvadrat tenglamalar deyiladi. Bunday ko’rinishdagi tenglamalar qanday yechiladi?

O’quvchilar: Bunday tenglamalarni yechmaganmiz.

Mana shu joyda o’rganilayotgan mavzu materiali bilan o’quvchilar orasida bilishga doir muammoli vaziyat hosil bo’ladi.

O’qituvchi: x^2 ni y deb olsak, x^4 ni qanday yozamiz?

O’quvchilar: Mulohaza yuritish orqali $x^4 = x^2$ bo’ladi deb aytadilar.

O’qituvchi: Yuqoridagi belgilashlarni e’tiborga olsak berilgan tenglamadan $ay^2 + by + c = 0$ kvadrat tenglama hosil bo’ladi. Bu tenglamani yechish usuli bizga ma’lum. Buni yechib y_1 va y_2 (agar $D > 0$ bulsa) larni, so’ngra $x^2 = y$ belgilashdan x ning qiymatlarini topamiz.

3. O’qituvchi piramidaning hajmi mavzusini o’tib bo’lgandan so’ng kesik piramidaning hajmi mavzusini o’tish jarayonida muammoli vaziyat hosil qiladi.

O’qituvchi: Kesik piramida qanday hosil qilinadi?

O’quvchi: Piramidaning asosiga parallel tekislik bilan kesilsa, u holda kesik piramida hosil bo’ladi.

O’qituvchi: Kesik piramidaning hajmi qanday topiladi?

O’quvchi: Butun piramidaning hajmidan uning kesik piramidadan qolgan qismi (kichik butun piramida) ni hajmi ayiriladi.

Kesik piramidaning hajmini topish mavzusiga qadar o’quvchilar piramidaning ta’rifi, piramidaning asosiga parallel tekislik bilan kesilgandagi xossalar, piramidaning hajmi tushunchalari bilan tanishgan bo’ladilar.

Shunday qilib, biz bu yerda muammoli vaziyatlar hosil qilish mumkin bo’lgan bir nechta mavzularga to’xtaldik. Maktab matematika kursida muammoli vaziyat hosil qilishga olib keluvchi mavzulardan ko’plab keltirish mumkin. Matematika darslarida muammoli ta’limdan foydalanish o’quvchilarni ijodiy fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi va pirovard natijada ta’limni samarali bo’lishini ta’minlaydi. Matematika darslarida muammoli ta’lim metodi uzoq yillardan beri qo’llanilib kelinayotgan bo’lsada, u bugungi kunda ham o’zining muhimligini yo’qotgani yo’q.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Математика таълими ва фанларини янада ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, шунингдек Ўзбекистон республикаси Фанлар академиясининг В.И.Романовский номидаги Математика Институтини фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПҚ-4387 сонли қарори. 2019-йил 9- июль.

2. S. Alixonov. Matematika o’qitish metodikasi. T.:“O’qituvchi”, 2008.-357b.

ДАСТУРЛАШ ТИЛЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВДАН ФОЙДАЛАНИШ

*Мирсанов Уралбой Мухаммадиевич, Навоий давлат педагогика институти,
“Информатика” кафедраси мудири*

Умумий ўрта таълим мактабларида дастурлаш технологияларини ўқитишнинг услубий ёндашувларини такомиллаштириш бугунги куннинг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади [1]. Шу боис, информатика соҳасида бўлажак мутахассисларни тайёрлашда педагогик тадқиқотнинг методологик хусусиятларига мувофиқ, дастурлаш технологияларини ўқитишнинг муқобил ёндашувларини ишлаб чиқиш долзарб бўлиб қолмоқда.

Дидактикада “ёндашув” атамаси таълим стратегиясини белгиловчи тамойиллар йиғиндиси сифатида таърифланади, бунда ҳар бир тамойил ўқув жараёнида юзага келадиган ўзига хос қарама-қаршиликларни ҳал қилишни тартибга солади ва уларнинг ўзаро таъсири, асосий қарама-қаршиликларини ечишдан иборат ҳисобланади [2]. Демак, “ёндашув” тушунчасининг бошланғич мазмуни маълум бир ҳодиса, жараён, масалан, дастурлаш тиллари ёрдамида мисол ва масалаларни ечишни ҳамда турли амалий лойиҳалар тайёрлашни ўргатиш жараёнини ташкил этишни белгиловчи маълум бир ғоя, тушунча, тамойиллар мажмуидир.

Ҳозирги вақтда узлуксиз таълим тизимида дастурлаш тилларини ўргатишнинг услубий ёндашувларини ишлаб чиқишга бағишланган бир қатор тадқиқотлар мавжуд: тизимли ёндашув (И.О. Одинцов, М. А.Курилов, С. Б.Иванова, В. Н. Пигуз, Ю.Н.Нилова, Ю.Н.Нилова ва бошқалар); фаоллик ёндашуви (Э.А. Ракитина ва бошқалар), когнитив ёндашув (Ж.Реинфельдс ва

бошқалар); муаммоли ёндашув (Э.В. Касянова, К.Ю. Поляков ва бошқалар); семиотик ёндашув (П. Андерсен, К. И. Баумане, Н.И. Рыжова ва бошқалар)” [2].

Юқорида қайд этилган олимларнинг ишларини таҳлил этиш натижасига кўра, умумий ўрта таълим мактабларида дастурлаш тилларини ўқитиш самарадорлигини оширишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади.

Тизимли ёндашув объектларни тизим сифатида кўриб чиқишга асосланади. У тадқиқот объектининг яхлитлигини очиқ беришга, ундаги турли хил боғланишларни аниқлашга ва уларни ягона назарий хулосага келтиришга қаратилганлиги билан аҳамиятли ҳисобланади. Илмий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, тизимли ёндашувнинг асосий категориялари тизим, тузилма ва муҳитдир[3].

Бу борада И.О. Одинцов [4], М. А.Курилов [5], С. Б.Иванова [5]ларнинг фикрига кўра, тизим – бу объектнинг ўзига хос яхлитлигини, яъни турли хил ташқи ва ички ўзгаришлар пайтида асосий хусусиятларнинг сақланишини таъминлайдиган элементлар ўртасидаги барқарор алоқалар тўпламидир.

Бизнинг фикримизча, тизимли ёндашув – бу мураккаб объектни таркибий, функционал ва параметрик таҳлил турларидан фойдаланган ҳолда ҳар томонлама ўрганишни таъминлайдиган умумий илмий умумлаштирилган тизимдир.

Шу боис, умумий ўрта таълим мактабларида дастурлашни ўргатишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш муҳим саналади. Бунда қуйидаги хусусиятлар амалга оширилади: яхлитлик; алоқа; тузилиш ва ташкил этиш; тизим даражалари ва уларнинг иерархияси; бошқарув; тизимнинг ўзини-ўзи ташкил этиши; фаолият ва ривожланиш.

Тизимли ёндашув ўқувчиларни дастурлашнинг бошқа фанлар ва илмий билимлар, яъни фанлараро алоқадорлигини таъминлаш асосида ўргатишда иборат ҳисобланади. Фанлараро алоқани педагогик муаммо сифатида ўрганиш, академик

И.Д.Зверев назариясига кўра, қуйидаги асосий функцияларни аниқлаш имконини беради [6]:

- илмий дунёқарашни шакллантириш;
- ўқувчиларнинг амалий масалаларни ечишга тайёрлаш тизимини ишлаб чиқиш;
- ақлий фаолиятни ривожлантириш;
- ўқувчиларнинг умумий таълим олишига кўмаклашиш;
- ташкилий-педагогик функциялар.

Дастурлаш тилларини фанлараро алоқадорлигини, хусусан математика фани билан алоқадорлигини таъминлаш асосида ўрганиш талаб этади. Дастурлаш математиканинг нуқта, чизиқ каби тушунчалари билан шуғулланади. Ушбу субъектлар учун кесма модель, ҳолат, жараён тушунчалари ҳисобланади. Математика ва дастурлаш курсида шаклланадиган психологик моделларга мисол сифатида турли ўзгарувчилар, константалар, нуқталар ёки бир хил ўзгарувчилардан ташкил топган мураккаб тизимлар кўринишидаги объектни келтириш мумкин. Бунда математика билан дастурлашни ўзаро алоқадорлигини таъминлаш асосида ташкил этиш самарали ҳисобланади.

Математика ва дастурлаш умумий асосга эга бўлиб, математик моделлаштириш, математик мантиқ, эҳтимоллар назарияси, алгебра ва сонлар назарияси, геометрия, математик анализ каби умумий фанлардан иборатдир. Шу боис компьютер соҳасини ва дастурлаш технологияларини ривожлантиришда математикавий билимга эга бўлиш муҳим аҳамият касб этади.

Дастурлаш технологиялари объектлар сифатида талқин қилинадиган, маълум бир маълумот ва мантикий тузилишга эга бўлган автоматик қурилмаларда бажариладиган математик қонуниятларга таянган ҳолда дастурлаш лозим.

Бу борада Ж.К.Нурбекованинг фикрига кўра, оператор ва рекурсив дастурлар модели назарияси дастурлаш технологиясининг асоси бўлиб, баъзи мавҳум тизимларга асосланади: (D, F, P) . Бунда D маълумотли фан майдони,

$F = \{f_1, f_2, \dots, f_m\}$ чекланган тўплам функцияси, $P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}$ эса ҳар бир белги учун берилган аргументлар сони [1].

Дастурлашни ўргатиш, юқорида абстракцияларини тузиш кўникмаларни шакллантиришни ўз ичига олади. Дастурлаш синфининг таърифи, ўз навбатида конструктив объектни (дастур тузилмасини), маълум бир фан соҳасини тайинлашни, муайян функциялар ва предикатлар тўпламини ҳамда ҳар бир дастур учун натижаларини таққослаш (семантика) усулини англатади.

Хулоса қилиб айтганда, умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларга дастурлаш тиллари ёрдамида мисол ва масалаларни дастурлашни ўргатишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш самарали ҳисобланади. Тизимли ёндашувдан фойдаланиш орқали ўқувчининг дастурлашга оид мантикий, алгоритмик фикрлашини оширишга ва компетенцияларини шакллантиришга эришиш имконияти яратилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Нурбекова Ж.К. Теоретико-методологические основы обучения программированию // Монография. – Павлодар, 2004. – 225 с.
2. Гребнева Д.М. Обзор методических подходов к обучению программированию в школе // Научное обозрение, педагогическим наукам. – № 3. – С. 13-27.
3. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь / А.М. Прохоров. – СПб.: Норинт, 2004 – 1456 с.
4. Одинцов И.О. Профессиональное программирование. Системный подход // Практическое пособие. – [БХВ-Петербург](#). 2004. – 624 с.
5. Курилов М.А., Иванова С.Б., Пигуз В.Н. Системно-кибернетический подход к изучению информатики и программирования по методу академика В.М.Глушкова // Проблемы искусственного интеллекта. 2017. – № 3 (6). – С. 58-64.
6. Зверев И.Д. Взаимная связь учебных предметов –М. 1976. – 64 с.

ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

Ишбаева Назира Абдураимовна

Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Илмий-инновацион ишланмаларни тижоратлаштириш бўлими бошлиғи

Аннотация. Педагог кадрларни қайта тайёрлаш курсларининг асосий вазифаси – тингловчиларнинг ҳар томонлама касбий ва шахсий ривожланиши учун мақбул шарт-шароитларни яратиб бериш ҳисобланади. Мақолада педагог ходимларни қайта тайёрлашда инновацион ёндашувлар баён қилинган.

Калим сўзлар: педагог кадрлар, қайта тайёрлаш курслари, тингловчилар, касбий ривожланиш, шахсий ривожланиши, педагогик шарт-шароитлар, инновацион ёндашувлар.

Аннотация. Основной задачей курсов переподготовки учителей является создание оптимальных условий для всестороннего профессионального и личностного развития обучающихся. В статье описаны инновационные подходы к переподготовке педагогических кадров.

Ключевые слова: педагогические кадры, курсы переподготовки, студенты, повышение квалификации, личностное развитие, педагогические условия, инновационные подходы.

Annotation. The main objective of retraining courses for teachers is to create optimal conditions for the comprehensive professional and personal development of students. The article describes innovative approaches to the retraining of teaching staff.

Key words: teaching staff, retraining courses, students, advanced training, personal development, pedagogical conditions, innovative approaches.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 28 декабрдаги “Педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил

этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 1026-сон қарорида “Касбий қайта тайёрлаш (ихтисослашув) — олий педагогик маълумотли мутахассислар томонидан таълимнинг тегишли тури малака талаблари билан белгиланадиган ўқитишнинг талаб этиладиган сифатини таъминлайдиган даражада ўқув фани ёки курс бўйича педагогик фаолиятни юритиш учун зарур ва етарли ҳажмда янги касбий билимлар, малака ва кўникмаларни ўзлаштириш” таъкидланган [1].

Касбий қайта йўналтириш шахснинг ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-психологик, психологик, психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда касбий соҳадаги таълим мазмунининг ўзгартирилиши ёки тўлдирилиши билан боғлиқ такрорий, янгиланувчи ўқув фаолиятига йўналганликдир. Яъни шахс ўзи эгаллаган касб асосида қайтадан малакаларини шакллантириш, ошириш, ўзгартириш ва ривожлантириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб йўналтирилади. Касбий қайта тайёрлаш курси тингловчиларида махсус қобилиятларни шакллантиришга педагогнинг фаол субъектив позициясини илгари сурувчи аниқ мақсадга йўналган иш тизимини ташкил этиш орқали эришилади [6].

Тингловчининг креативлигини ривожлантириш ва инновацияларни яратишга йўналтириш, муаммоли фаолият турларини таҳлил қилиш, муаммоларни мустақил англаш, ўз имкониятларини ривожлантиришга сарфлаш - креатив ўқитишнинг мақсади ҳисобланади ва айнан креатив ўқитишга бўлган эҳтиёжни талаб қилади. Шундай қилиб, педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш курсларидаги креатив ўқитишнинг мақсади — тингловчиларнинг креатив компетентлигини ва педагогик маҳоратини ривожлантириш, шунингдек уларнинг ижодий фикрлашини креатив ўқитиш методлари ва дизайн фикрлаш технологияси ёрдамида такомиллаштиришдир [7].

Педагог ходимларни қайта тайёрлашда инновацион ёндашувлар муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётларда инновацион таълим шароитида ўқитувчилар тайёрлаш масалалари ўрганилган [5]. Талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантиришда

инновацион ёндашувлар, талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантиришнинг ижтимоий-психологик, педагогик хусусиятларини ёритиб бериш, инновацион ёндашувларнинг педагогик имкониятларини асослаш орқали талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантириш мезонлари ва кўрсаткичларини аниқлаштириш, талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантириш модели ва уни амалга оширишнинг педагогик шарт-шароитларини такомиллаштириш, талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантириш технологияларини такомиллаштириш ва самарадорлигини баҳолаш [2] масалалари Г.Баходирова томонидан ўрганилган. Ж.Маннопов томонидан инновацион ёндашув асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантириш технологиялари, олий таълим муассасаларида инновацион ёндашув асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантириш ҳолати, мазмун-моҳиятини таҳлил қилиш ҳамда касбий-педагогик фаолиятга тайёрлаш мазмунини аниқлаш, бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантиришда анъанавий ва инновацион ёндашувларни қиёсий таққослаш асосида машғулотларни ташкил этиш, инновацион ёндашув асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг, методик компетентлигини ривожлантиришнинг фаолиятли моделини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш, бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантиришга йўналтирилган инновацион технологиялардан фойдаланиб таълимнинг замонавий усуллари қўллаш механизмларини ривожлантириш [4] бўйича илмий изланишлар олиб борилган.

Педагог ходимларни қайта тайёрлашда инновацион ёндашувлардан табақалашган ва таълимга ахборот технологик ёндашув алоҳида аҳамият касб этади.

Таълимга табақалашган ёндашув. Табақалаштиришнинг психологик-педагогик жиҳатлари педагог-методистлар В.А.Далингер [3] нинг тадқиқот ишларида ўз ифодасини топган.

Таълимга табақалашган ёндашув [9] – таълим олувчиларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиб, гуруҳларга бўлиниши. Гуруҳларга бўлиш мазкур фанни ўрганишга бўлган шахсий қизиқиши, шахсий муносабатлари ёки шу соҳа муаммолари ечимларига муносабатлари, соҳанинг бошқа амалий ва истиқболли аҳамиятларини баҳолай олиши асосий мезон сифатида қаралади.

А.И.Уман таълимга ахборот технологик ёндашув дейилганда, тор маънода – таълимнинг тартибланган мақсадлари асосида ўқув жараёнини лойиҳалашни тушунади; кенг маънода – аниқ мақсадларни қўйиш ва уларга эришиш муолажалари энг муҳим бўлган ҳолдаги таълим жараёнини махсус ташкил қилинишини тушунади [8].

Таълимга технологик ёндашув асосий технологик хатти-ҳаракатлар орқали амалга оширилади. Замонавий педагогик технологиялар ичида ахборот технологиялари муҳим. Уларни педагогик таълим жараёнига қўлланилиши касбий кўникмаларни шакллантиришда имкониятлар яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 28 декабрдаги “Педагог ходимларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 1026-сон қарори

2. Баходирова Г. Талабаларнинг билиш фаолиятини шакллантиришда инновацион ёндашувлар (билим ва таълимнинг педагогик соҳалари мисолида). Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд – 2019. 56 бет.

3. Далингер В.А. Основные направления совершенствования подготовки учителя математики в педвузе // Модернизация педагогического образования в

Сибири: Проблемы и перспективы. Часть II: Сб. науч. ст. – Омск: Изд-во ОмПГУ, 2002. - С. 179-184.

4. Маннонов Ж. Инновацион ёндашув асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг методик компетентлигини ривожлантириш технологиялари. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражаси олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Тошкент 2020 йил. 52 бет.

5. Машарипова У. Инновацион таълим шароитида бошланғич синф ўқувчиларининг нутқ маданиятини шакллантириш методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражаси олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент 2018 йил.

6. Отахонова С. Педагогларнинг касбий реориентацияси негизида мактабгача таълим муассасаси амалиётчи психологлари касбий қайта тайёрлаш масалалари. Замонавий таълим / Современное образование. 2018, 6. 24-30-бетлар.

7. Позилова Ш. Олий таълим муассасаси ўқитувчиларини қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларида креатив ўқитиш методикаси. 13.00.05 – Касб-хунар таълими назарияси ва методикаси педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2019

8. Уман А.И. Теоретические основы технологического подхода в дидактической подготовке учителя: Автореф. дисс. ... д-ра пед. наук. М., 1996.-28 с.

9. Ҳасанбоев Ж., Тўракулов Х., Ҳайдаров М., Ҳасанбоева О. // Педагогика фанидан изоҳли луғат. –Тошкент: “Фан ва технология”. 2008. - 672 б..

TALABALARNING DASTURLASHGA OID ALGORITMIK FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Toxirov Feruz Jamoliddinovich, Navoiy davlat pedagogika instituti,
“Informatika” kafedrası o‘qituvchisi

Bugungi kunda xar xil turdagi dasturiy ta’minot va dasturlash tillarining paydo bo‘lishi tufayli axborot texnologiyalari sohasi mutaxassislarini tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurati paydo bo‘lmoqda.

Bu esa o‘z navbatida informatika turkumiga kiruvchi fanlarni xususan, dasturlash tillari fanini o‘qitishning shakl, usul va vositalarini takomillashtirishni taqazo etadi.

Bu borada V.E.Jujjalov, M.J.Mirzayev, D.F.O.Onah, B.Z.To‘rayev, A.M.Stolyarenko, V.V.Kalitina kabi olimlar tomonidan izlanishlar olib borilgan.

Jumladan V.E.Jujjalovning fikriga ko‘ra informatika fanining ta’riflarini va dasturlash kontsepsiyasini taqqoslab, dasturlash informatikaning muhim qismidir, degan xulosaga keldi. Shu munosabat bilan ushbu soha bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlashda dasturlash tillarini o‘qitishni yangicha yondashuvlarini ishlab chiqish talab etiladi [1; 62-b].

“Talabalar o‘qish davomida dasturlashni murakkab fanlardan biri deb biladilar va uni o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Aksariyat talabalar, hatto o‘qishni tugatgandan keyin ham, o‘quv materialini o‘zlashtirishning boshlang‘ich darajasida qoladilar va faqat standart elementar vazifalarni hal qila oladilar” [3; 22-b.].

Shu bois, bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak informatika mutaxassislarini tayyorlash dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida informatika mutaxassislarini tayyorlashda Python, C++, Delphi, Java kabi dasturlash tillari o‘rgatilib kelinmoqda. Bu kabi dasturlash tillarini o‘qitish, ularni xususiyatlaridan kelib chiqqan xolda yangi metodikalarni ishlab chiqish va algoritmik fikrlashini rivojlantirish lozim [3; 19-b.].

Bu borada V.E.Jujjalovning fikriga ko‘ra oliy ta‘lim muassasalarida dasturlash tillariga oid falarni o‘qitishda talabalarning algoritmik fikrlashini rivojlantirish lozimligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bu “dasturlash va axborot texnologiyalari sohasida talabalarni tayyorlash darajasini oshiradi” [1; 31-b.].

Bizning fikrimizcha oliy ta‘lim muassasalarida axborot texnologiyalari mutaxassisliklarini tayyorlashda masalalarni algoritmlash va dasturlash uchun dastlab, algoritmik fikrlashni rivojlantirishga etibor qaratish zarurdir.

Xodimlarning aql-zakovati uchun yuqori talablarni qo‘yadigan axborot texnologiyalari xalqaro mehnat bozorida yetakchi o‘rinni egallamoqda [4]. Shu sababli, zamonaviy axborot jamiyatida talabalarni hayotga tayyorlash uchun birinchi navbatda algoritmik fikrlashini va sintez qilish qobiliyatini rivojlantirish muhim sanaladi [6].

Bu borada A.M.Stolyarenkoning ta’kidlashicha, algoritmik fikrlashni rivojlantirishda yaxshi natijalarga erishish va shu asosida dasturlash tamoyillari hamda usullarini o‘zlashtirishni kuchaytirish uchun “yangi o‘qitish usullarini loyihalash yoki mavjudlarini takomillashtirish zarur. Bu, asosan, bugungi kunda dasturlash tillarining tez sur‘atlar bilan rivojlanayotganligi, yangi dasturlash tillari paydo bo‘lishi va shunga mos ravishda, ayrim tillarning xususiyatlarini hisobga olgan holda dasturlash tamoyillarini samarali o‘rgatish, o‘qitishning yangi usullarini ishlab chiqish va yaratishni taqozo etadi” [5; 267-b.].

Algoritmik fikrlash zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshiriladigan inson intellektual faoliyatining muhim qismidir. Algoritmik fikrlash, zamonaviy dunyoda inson umumiy madaniyatining muhim xususiyatlaridan biriga aylanib bormoqda. Algoritmik fikrlash usuli inson faoliyatining turli sohalarida optimal qarorlar qabul qilish imkonini beradi va o‘z-o‘zidan dasturlash va kompyuter texnologiyalari bilan bog‘liq sanaladi [2].

Aytish mumkinki, algoritmik fikrlash yoshlikdan shakllanadigan inson tafakkuriga xos qobiliyatdir. Biz buni tushunamizmi yoki yo‘qmi, lekin har qanday amaliy masalani hal qilishda u yoki bu darajada algoritmik yondashuvdan foydalanamiz.

Informatika va axborot texnologiyalari rivojlanishining bugungi bosqichida kompyuter bilan muvaffaqiyatli o‘zaro ta’sir qilish uchun algoritmik fikrlash uslubi talab etiladi.

Talabalarga algoritmlashni va dasturlash tillarini o‘rgatish professor-o‘qituvchidan katta kuch talab etadi. Shu bilan birga, o‘qitishning turli usullarini qo‘llash bilan bog‘liq bir qator muammolar ham mavjud. Albatta, dasturlash tillarini o‘qitishda zamonaviy va ilg‘or o‘qitish usullaridan foydalanish yuqori samara beradi.

Bu orqali talabalarning dasturlashga bo‘lgan qiziqishini, ijodiy qobiliyatini oshirishga hamda kreativ fikrlashini va kompetentligini rivojlantirishga erishish mumkin.

Shu bilan birga, quyidagilarga erishish mumkin:

- talabada zamonaviy axborot voqeligi haqida tushunchalarni shakllantirish va rivojlantirish;
- talabalarni tizim, axborot, model, algoritm tushunchalariga oid bilimga ega bo‘lish;
- tabiat, jamiyat, texnik tizimlardagi axborot jarayonlarining umumiy qonuniyatlarini urganish va ulardagi mavjud muammolarni yechish;
- axborotni tizimlashtirish hamda obyektlar va tizimlarni tavsiflash uchun axborot modellarini yaratishga erishish;
- dasturlash amaliyotidagi turli masalalarni yechishda ongli qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirish;
- talabalarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ongli va oqilona foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish;

Shunday qilib, talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirish orqali, ularda maqsadni belgilash, o‘z faoliyatida belgilangan maqsadga erishish, dasturlash amaliyotida turli muammolarni yechish kabi qobiliyatlar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Жужжалов В.Е. Совершенствование содержания обучения программированию на основе интеграции парадигм программирования // Автореферат диссертации на соискание ученой доктора педагогических наук. – Москва, 2004. – 48 с.
2. [Калитина В.В. Формирование программно-алгоритмической компетентности бакалавров информационных направлений при обучении программированию](#) // Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Красноярск, 2015. – 159 с.
3. Мирзаев М.Ж. Ўқувчи-ёшлар маънавий тафаккурини тарбиялашда мактаб, оила ва маҳалла ҳамкорлик технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Термиз, 2021. – 52 б.
4. Onah D.F.O. Investigating Self-Regulated Learning in Massive Open Online Courses: A Design Science Research Approach. Thesis Submitted to the University of Warwick for the degree of Doctor of Philosophy. England, 2017. – 389 p.
5. Столяренко А.М. Психология и педагогика: учебник. - 3-е изд. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, – 2010. – 544 с.
6. Тўраев Б.З. Информатика ва ахборот технологиялари соҳаси педагогларининг умумқасбий фанлар интеграциясида касбий компетентлигини шакллантириш // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2019. – 48 б.

ДАСТУРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ЎҚИТИШ ВОСИТАЛАРНИНГ ИМКОНияТЛАРИ

Рўзиева Д.Р. НавДПИ, таянч докторант

Бугунги кунда компьютернинг техник ва дастурий таъминотини такомиллашуви туфайли бўлажак информатика мутахассисларини тайёрлаш тизимини такомиллаштириш ва бу соҳага оид фанларни ўқитишда, замонавий ўқув воситаларини фаол жорий этиш зарурати пайдо бўлмоқда.

Замонавий ўқув воситаларига масофавий ўқитиш тизимларини, булутли технологияларни, очик ахборот-таълим муҳитларни, виртуал таълим платформаларини, сунъий интеллект тизимларини мисол сифатида келтириш мумкин. Бу каби технологиялар олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчи ва талабаларининг биргаликдаги фаолиятини ташкил этишни мавжуд ёндашувларини такомиллаштириш имкониятини яратади [1; 13-б.].

Шу боис, информатика туркумига кирувчи фанларни, жумладан дастурлаш тилларини ўқитиш самарадорлигини оширишда замонавий ўқитиш воситаларини фаол жорий этишни механизмларини такомиллаштириш бугунги олий таълим муассасаларида долзарб муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Дастурлаш тилларини ўрганиш талабадан кўп вақт ва мустақил равишда изланишлар талаб этади. Шунинг учун дастурлаш тилларини ўргатишда замонавий ўқитиш воситаларини, шу жумладан очик ахборот-таълим муҳитидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Очик ахборот-таълим муҳити – бу фойдаланувчи томонидан фанга ва тарбиявий аҳамиятга доир ўқув-маълумотлардан исталган вақтда онлайн тартибда фойдаланиш ва фойдаланувчи томонидан ишлаб чиқилган дастур кодларини тўғри ёки нотўғрилиги аниқлаб бериш имкониятига эга бўлган тизимдир.

Бу борада, А.О.Норбековнинг фикрига кўра, очик ахборот-таълим муҳити – бу турли хил таркибий қисмларни ўзида бирлаштирган онлайн ўқитиш тизимидир. Бироқ, бугунги кунда бундай муҳит олий таълим муассасалари учун

кўпроқ характерлидир [2; 26-б.]. Д.В.Седовойнинг фикрига кўра, очик ахборот-таълим муҳити – бу масофавий таълим жараёнини услубий ва технологик томонлама кўллаб-қувватлаш, шу жумладан ўқув жараёнини ўқитиш ва бошқаришни амалга ошириш учун зарур шарт-шароитларни яратадиган электрон ўқув воситалар тўпламидир [3]. Л.И.Аникушинанинг фикрига кўра, очик ахборот-таълим муҳити – бу турли хил дидактик электрон таълим ресурсларни, онлайн баҳолаш ва назорат қилиш тизимларини ўзида мужассамлаштирган ҳамда ижодий, ижтимоий фаол шахсни шакллантиришга, шунингдек, ўқувчи-талабаларнинг мустақил таълим олишига педагогик технологиялар асосида шаклланган очик педагогик тизимдир. Шу билан бирга таълим олувчининг ўқув-билиш ва касбий вазифаларни ҳал қилиш учун ўқув жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишни кўллаб-қувватлаш хизматлар мажмуидир [4].

Технологик нуқтаи назардан, очик ахборот-таълим муҳити ўқув жараёни иштирокчиларининг ўзаро таъсири учун ўзига хос ахборот макони сифатида тушунилади. Бу макон компьютер техникаси ва технологиялари мажмуасидан ташкил топган ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида яратилган бўлиб, ўз навбатида таълим муҳитининг мазмунини бошқаришга ва иштирокчиларнинг мулоқотига имкон беради. Ушбу муҳитнинг асосий функциялари қуйидагилардан иборат: талабалар меҳнатининг коллектив шаклларида фойдаланган ҳолда ўқитишни ташкил этиш, уларнинг таълим фаолиятини бошқариш учун технологик ва ташкилий -услубий жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланишнинг мумкин бўлган вариантларини ўрганишдир.

Очик ахборот-таълим муҳити талабалани касбий фаолиятга тайёрлашда, шу жумладан дастурлашга ўргатишда янги талабларни қўяди. Бу муҳит бўлажак дастурчиларни тайёрлаш тизимини сезиларли ўзгаришларини, унинг касбий йўналтирилганлигини кучайтиришни назарда тутди.

Таъкидлаш жоизки, дастурлаш бўйича ўқитишни ташкил қилганда, ахборот-таъли муҳити профессор-ўқитувчига ўқув материални нашр этиш ва унга киришни таъминлаш, шунингдек, талабаларнинг таълим фаолиятини назорат қилиш ва бошқариш имкониятини бериши керак. Талаба учун муҳит, уни ўқув интизомини муваффақиятли ўзлаштириш учун зарур шарт -шароитларни яратадиган компонентлар билан тўлдириш имкониятини бериши лозим. Бундан келиб чиқадики, дастурлаш тилларини ўқитишга мўлжалланган очик ахборот-таълим муҳитининг қурилиши талабанинг таълим манфаатлари ва эҳтиёжларига қаратилган бўлиши лозимлигини англатади. Шу боис, тадқиқот доирасида глобал тармоқнинг **programm-edu.uz** манзилида очик ахборот-таълим муҳити яратилди.

Тадқиқот доирасида яратилган ахборот-таълим муҳити бўлажак информатика, бўлажак математика ва информатика ўқитувчиларининг тайёрлашда ўқитиладиган касбий фанлар сифатида “Алгоритмлаш ва дастурлаш тиллари” ва “Дастурлаш тиллари” фанларини ўқитишга қаратилган бўлиб, қуйидаги имкониятларга эга:

Ўзбекистон Республикасининг санитария-гигиеник норма ва қоидаларга риоя қилинганлиги; Давлат таълим стандартлари ва инновацион технологияларни татбиқ этишни такомиллаштиришни таъминланганлиги; талабаларнинг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим олиш; дастурлаш тилларига оид таълим олиш нафақат битта манбадан, балки чуқур ўйланган мавзули йўналтирилган маълумотлар банки гипер боғланиш орқали турли таълим муҳитларига ўтиш имконияти мавжудлиги; иерархик тартибда амалга оширишни назарда тутилганлиги; ўқув воситалар алоҳида модуллардан ташкил топганлиги; турлича қисмлари ва элементларини ўзаро боғлиқлиги ҳамда бир-бирини тўлдириши асосида яхлит бутунлик бўлишни таъминлаш; иерархик тузилишга ва турли форматлардаги электрон таълим ресурсларни ўзида мужассамлаштирадиган ҳамда юқори тезликда ишлашга мўлжалланганлиги; таълим олиш нафақат битта манбадан, балки чуқур ўйланган мавзули

йўналтирилган маълумотлар банки гипер боғланиш орқали турли таълим муҳитларига ўтиш имконияти таъминланганлиги; ўқув материални масофадан туриб ўзлаштириш имкониятига эгаллиги; ўзини-ўзи мустақил баҳолаш имконияти мавжудлиги.

Хулоса қилиб айтганда, педагогика олий таълим муасасаларида дастурлаш тилларини ўргатишда ахборот-таълим муҳитидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ санлада. Ахборот-таълим муҳити ёрдамида талабаларнинг мустақил таълим олишини таъминлаш орқали, уларнинг мотивациясини оширишга, ижодик қобилиятини ва мантикий фикрлашини ривожлантиришга эришиш мумкин.

Адабиётлар

1. Шунина Л.А. Использование облачных технологий в совместной работе преподавателей вуза как основа интегрированной подготовки учителей для школ международного бакалавриата // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Москва, 2020. – 24 с.

2. Норбеков А.О. Талабаларнинг “Компьютер таъминоти” фанидан компетентлигини ривожлантиришда ахборот-таълим муҳитларидан фойдаланиш // Электрон таълим илмий-услубий журнал. – Навоий, 2021. – № 1. – Б. 23-33.

3. Седова Д.В. Организация учебного процесса в виртуальной образовательной среде с применением социальных сетей // Информационные ресурсы. – 2010. – №3. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.aselibrary.ru/datadocs/doc_1748ke.pdf (дата обращения: 18.04.2016).

4. Аникушина Л.И. Что такое информационно-образовательная среда? [Электронный ресурс] / Л.И. Аникушина // Социальная сеть работников образования nsportal.ru. – Режим доступа: <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2013/01/20/chtotakoe-informatsionno>(дата обращения: 15.02.2022).

HAMKORLIK ASOSIDA O’QUV JARAYONINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Rasulov Bekzod Uktamovich

Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o’quvchilarning aqliy rivojlanganlik darajasini rivojlantirish, o’quvchilarning shaxsiy xislatlarini shakllantirishda hamkorlikda o’qitish texnologiyalaridan foydalanish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar. Hamkorlikda o’qitish, guruh bo’lib ishlash, aqliy rivojlanish, ijodkorlik, hamfikrlilik.

Bugungi kunda globallashuv jarayoni jadallik bilan kechmoqda. Axborot-kommunikatsiya vositalari rivojlangan, internet tarmog’i jadallshgan bir davrda yashaypmiz. Bunday davr ta’lim muassasalari oldiga bir qancha ulkan vaifalarni qo’yadi. O’quvchilarni o’quv mashg’ulotlariga qiziqtirish, aqliy mehnat qilishga o’rgatish hamda jahon andozalariga to’la javob beruvchi bilimli, zukko yosh avlodni tarbiyalash shular jumlasidandir.

Hamkorlik asosida o’quv jarayonini tashkil etish o’quvchilarni aqliy rivojlanganlik darajasi ortishiga ta’sir qiluvchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. O’quvchining shaxsiy xislatlari shakllanishiga o’z ta’sirini o’tkazadi. Shuningdek, o’quvchilarning o’z qobiliyat va istedodlariga hamda o’z kuchiga ishonch hissini uyg’otishga ham o’z ta’sirini ko’rsatadi.

Hamkorlikda o’rganish turli xil yondashuvlarni tavsiflashi mumkin, ammo samarali hamkorlikda o’rganish o’quvchilarni birga o’tirish va ulardan juftlik yoki guruhda ishlashni so’rashdan ko’ra ko’proq narsani talab qiladi; yaxshi ishlab chiqilgan vazifalar bilan tuzilgan yondashuvlar eng katta ta’lim yutuqlariga olib keladi.

Guruhlar o’rtasidagi raqobat bilan hamkorlikni qo’llab-quvvatlash mumkinligi haqida dalillar mavjud, ammo bu har doim ham foydali bo’lmasligi mumkin, chunki o’quvchilar bilimlarini oshirish uchun ko’proq vaqtini o’rganishga emas, balki

raqobatga e’tibor qaratishlariga olib kelishi mumkin. Ijodiy yondashuvlarning aksariyati o’quvchilar o’rtasida suhbat va o’zaro munosabatlarni rivojlantirishni o’z ichiga oladi.

O’qituvchining yaxshi tuzilgan va puxta ishlab chiqilgan o’quv faoliyati orqali o’zlashtirishi past darajadagi o’quvchilarni dars jarayoniga ko’proq jalb qilish hamda bunday o’quvchilarda ham qiyinchiliklarni yengib o’tishga va natijada muvaffaqiyatni his qilishiga ko’maklashish o’qituvchidan zarur bilimlarni talab qiladi. Agarda hamkorlikda o’qitish jarayonida faqatgina yuqori darajada o’zlashtiruvchi o’quvchilarni qamrab olsa, past darajadagi o’quvchilarni o’ziga bo’lgan ishonchi yanada pasayib, dunyoqarashidagi bo’shliq yanada kengayib ketishiga olib kelishi mumkin.

Hamkorlikda o’qitishni tashkil etish jarayonida o’quvchilar dars mavzusini yanada chuqur o’zlashtirishga erishadi, tafakkur jarayoni jadallashadi hamda olingan ma’lumotlar o’quvchilar xotirasida uzoq muddatgacha saqlanishini kafolatlaydi.

Buning uchun o’qituvchi quyidagilarga e’tibor qaratishi zarur:

- Barcha o’quvchilar, xususan, o’zlashtirish darajasi past bo’lgan o’quvchilar to’liq ishtirok etishlari qo’llab-quvvatlanadi;
- Juftliklar va guruhlarining tuzilishi diqqat bilan ko’rib chiqiladi;
- O’qituvchi hamkorlikda o’qitishning samarali yo’llarini targ’ib qiladi, masalan, hamkorlikdagi faoliyat samarali bo’lishi uchun yuqori sifatli ya’ni hamma uchun qiziqarli bo’lgan muhokamalarni modellashtirish;
- O’quvchilar birgalikdagi faoliyatni diqqat bilan kuzatib boradilar va guruh uchun kurashayotgan ypkı hissa qo’shmayotgan o’quvchilarni aniqlab boradilar.

Hamkorlik pedagogikasi asosida dars jarayonini tashkil etish samarali natija berishi uchun o’quv topshiriqlarini ishlab chiqishda mas’uliyat bilan yondashish zarur. O’quvchilarning xulq-atvor me’yorlariga rioya qilishlariga e’tiborli bo’lish ham samaradorlikka ta’sir o’tkazadi.

Guruhlar bilan ishlash jarayonida ham o’quvchilar o’z diqqatlarini sog’lom raqobatga qaratayotganligi muhim ahamiyat kasb etadi. Haddan tashqari raqobatga berilib ketish salbiy holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. O’zlashtirish qobiliyati past

bo’lgan o’quvchilarning to’liq foyda olishlarini ta’minlash uchun birgalikdagi vazifalarni bajarishda gapirishga va o’z fikrlarini ifoda etishga undash ayniqsa muhimdir. Hamkorlikda o’qitish texnologiyalari asosida ta’limni tashkil etish jarayoni har bir pedagogdan maxsus bilimlar, qobiliyatlarni talab qiladi. Darsning samarali bo’lishida kichik guruhlarda ishlash orqali, o’qituvchi va o’quvchi hamkorligini tashkil etish kata rol o’ynaydi. O’quvchilarning dars jarayonida erkin fikrlash jarayoni, mustaqil fikrlash jarayonlari, o’z fikrini himoya qilish, to’g’ri qaror qabul qilish ko’nikmalari rivojlanadi. Turli pedagogik texnologiyalaridan foydalangan holda o’quvchilarni o’quv mashg’ulotlariga qiziqishni oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat’iy-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak. – T.: O’zbekiston, 2017. – 102 b
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O’qituvchi va murabbiylar kunidagi tantanali marosimdagi nutqi. 2020-yil 30-sentabr.
3. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi – inson manfaatlarini ta’minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. “O’zbekiston”, 2017.
4. С_Шойимова_Таълим_технологиялари_2020
5. Xasanboyev J, To’rakulov X., Xaydarov M., Xasanboyeva O. Pedagogika fanidan izoxli lug’at. – T., 2008.
6. S.I.Mirhaitova “Pedagogik texnologiyalar” o’quv qo’llanmasi. 2020-yil
7. Kaldibekova A.S. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyotidan laboratoriya mashg’ulotlari. – T., 2013.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING MEDIA KO‘NIKMALARINI INNOVATSION TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

*T.N.Qori Niyoziy Nomidagi O‘zbekiston Pedagogika
Fanlari ilmiy tadqiqoti instituti tayanch doktoranti.*

Djurayeva Buvsara Abdumannonovna

e-mail: djurayeva1979@gmail.com

Annotatsiya. Bo‘lajak o‘qituvchilarning media ko‘nikmalarini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Media, ko‘nikma, axborot, texnologiya, kommunikatsiya, innovatsion ta’lim, pedagogik texnologiya, ta’lim-tarbiya.

РАЗВИТИЕ МЕДИА-НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация. Идея заключалась в том, чтобы развивать навыки работы с мультимедиа у будущих учителей на основе инновационных образовательных технологий

Ключевые слова: медиа, навыки, информация, технологии, коммуникация, инновационное образование, педагогические технологии, образование

DEVELOPMENT OF MEDIA SKILLS OF FUTURE TEACHERS BASED ON INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Annotation. It was thought about the development of media skills of future teachers on the basis of innovative educational technologies.

Keywords: Media, skills, Information, Technology, Communication, innovative education, pedagogical technology, education and training

Bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z mutaxassislik fanini o‘qitishda metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ta’lim jarayonini maqsadga muvofiq tarzda tashkil etishda, bu jarayonning maqsadi, vazifalarini yaxshi tushunishlarida, innovatsion ta’lim, axborot-

kommunikatsiya texnologiyalarini va raqamli texnologiyalarni har tomonlama chuqur o’zlashtirishlari zarur bo’ladi. [1].

Zamonaviy ta’lim-tarbiyaning asosiy maqsadi, avvalo insonni asosiy boylik deb qarash, qadrlash, gumanistik tarbiyalash, shaxsiy sifatlarni shakllantirishga yo’naltirishga e’tibor qaratishdir. Bunday yondashuvda ta’limni birdan-bir maqsadi uni shakli, metodi, texnologiyasini o’zgartirish emas, balki, talabalarning shaxsiy o’z-o’zini shakllantirishlari uchun yuqori darajadagi qulay shart-sharoit bilan ta’minlash lozimligidir. Bunday shart-sharoitlarga biz ta’limni innovatsion pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarining integratsiyalashgan muhit bilan ta’minlanish jarayonini tushunamiz.

Integratsiyalashgan muhitni tashkil etuvchi elementlardan biri innovatsion pedagogik texnologiyalar bo’lib bunga juda ko’plab olimlar o’z ta’riflarini berganlar. Tarixdan ma’lumki buyuk faylasuf, pedagog va psixologlarning pedagogik qarashlarida, aynan “kishiga baliq ber va uni bir kunlik ochlikdan asra; kishiga baliq ovlashni o’rgat va uni butun umrga ochlikdan asra”degan Konfutsiyning fikrlari bosh g’oya bo’lib kelgan, ya’ni barcha mutafakkirlar bolani mustaqillikka o’rgatish tarafdori bo’lishgan. Mishel Monten (1533–1592) ko’proq o’quvchilar gapirishi, o’qituvchi esa ko’proq eshitishi lozim, bola atrof muhitdagi hodisalarga e’tiborli bo’lishi, har qanday axborotga ko’r-ko’rona ergashish emas, aksincha uni sinab ko’rib, o’z munosabatini bildiradi olishi muhimligini uqtirgan. Rene Dekart (1596–1650) o’quvchilarni maksimal darajada mustaqil fikrlashga o’rgatishga chaqirgan. Yan Amos Komenskiy (1592–1670) “Buyuk didaktika” asarida bolani o’qitish degani uning miyasiga har xil mualliflarning so’zlari, fikrlari, qarashlari, o’gitlaridan iborat ma’lumotlarni majburiy kiritish emas, balki bolada barcha narsa va hodisalarni anglash qobiliyatini shakllantirish ekanligini uqtiradi. Shu bois, olim olamga boshqalarning “ko’zi” bilan qarashga o’rgatuvchi, boshqalar aqli bilan yashashga o’rgatuvchi tizimlarni tanqid ostiga oladi. Innovatsiya- bu pedagogik haqiqatning mumkin bo’lgan o’zgarishlarning shunday mazmuniki, u ta’lim va tarbiyaning avvaldan ma’lum bo’lmagan, avvaldan uchramagan holat, natija,

rivojlanadigan nazariyasi va amaliyotiga olib keladi. Bu holat pedagogikada to’lig’inch, shuningdek uning alohida tashkil etuvchilariga ham tegishli bo’lishi mumkin [2].

Ta’lim tizimida pedagogik innovatsion jarayonlarni biz pedagogik yangilik(g’oya)ni yaratish, idrok etish, o’zlashtirish, qo’llash va baholanishi lozim bo’lgan boshqariluvchi jarayon sifatida ko’rishimiz mumkin. Innovatsion ta’limda axborot kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) o’rni beqiyosdir. Axborot kommunikatsiya texnologiyasi – axborotni to’plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish va uni tarqatish uchun foydalaniladigan jami uslublar, qurilmalar, usullar va jarayonlar yig’indisidir. Axborot kommunikatsiya texnologiyalari loyihalashtirilayotgan texnologik ta’minotining majburiy elementlari sifatida quyidagilar kiradi: axborot, lingvistik, texnik, dasturiy, matematik, tashkiliy, huquqiy va ergonomik ta’minotlarga. Bugungi kunda ta’lim sohasida qo’llanilayotgan axborot kommunikatsiya texnologiyalari ikkita: texnik va didaktik muhitdan tashkil topadi.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining texnik muhiti o’z ichiga asosiy va qo’shimcha qurilmalari mavjud kompyuter sinflari, internet va tarmoqqa ulangan kompyuterlar, interaktiv doska va multimediali ilovalar, WIFI aloqasi mavjud bo’lgan elektron o’quv zallari va hokazolarni oladi. Axborot kommunikatsiya texnologiyalarining didaktik muhiti esa, boshqarish imkoniyatiga ega bo’lgan o’quv-metodik qo’llanmalar, nazorat qiluvchi elektron ta’lim resurslari, elektron o’quv-metodik majmua va metodik ko’rsatmalar, elektron o’quv modullari (Moodle kabi)lardan iborat bo’ladi[3].

Bo’lajak o’qituvchilarni, eng avvalo, pedagogika oliy o’quv yurtlarida kerakli darajada tayyorlashning pedagogik, ijodkorlik muammolarini yechish uchun metodologik, nazariy va amaliy asoslarini aniqlash zarur bo’ladi. O’quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish foydalanuvchilarning tafakkur ko’nikmalarini va murakkab vazifalarni hal qilish malakalarini rivojlantirishning yangi yo’llarini ochib beradi, ta’limni faollashtirish uchun printsiplial yangi imkoniyatlarni

taqdim qiladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari auditoriya va mustaqil mashg’ulotlarni yanada qiziqarli, dinamik va ishonchli, o’rganiladigan axborotning katta oqimini oson o’zlashtiriladigan qilish imkonini beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari o’quv jarayonida quyidagi eng muhim jihatlari bilan alohida ahamiyatga egadir:

- ☐ differentsial va individual o’qitish jarayonini tashkil qilish;
- ☐ o’qish jarayonini baholash, teskari aloqa bog’lash;
- ☐ o’zini-o’zi nazorat qilish va tuzatib borish;
- ☐ o’rganilayotgan fanlarni namoyish etish va ularning dinamik jarayonini ko’rsatish;
- ☐ fan mavzularida animatsiya, grafika, mul’tiplikatsiya, ovoz kabi kompyuter va axborot texnologiyalardan foydalanish;
- ☐ talabalarda fanni o’zlashtirish uchun strategik ko’nikmalar hosil qilish va hokazo[4].

Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarining amaliy tomoni ulardan o’quv jarayonida foydalanish va kelgusida ta’lim tizimida o’quv jarayoni uchun ma’lumotlar bazasini va virtual stendlar yaratishdek muhim vazifani amalga oshirishga zamin hozirlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Григорьева И.В., Миндеева С.В., «Теория и практика медиа-образования» Категория «медиакомпетентность» в педагогических исследованиях. Материалы Одиннадцатой научно-практической конференции. «Информационное поле современной России-2014».
2. Abduqodirov A., Pardaev A., Ta’lim va tarbiyada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish uslubi. – Toshkent : Tafakkur, 2014. – 366 b. 28-29b.
3. 2. N.A. Muslimov, M.Usmonboeva, M. Usmonboeva, M. Mirsolieva “Innovatsion ta’lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” -Toshkent-2016. o’quv uslubiy majmua. 30-31b.

4. Ishmuhammedov R., Abduqodirov A., Pardaev A., Ta’limda innovatsion texnologiyalar. –Toshkent. Iste’dod jamg’armasi. 2008 yil

ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КРЕДИТНО- МОДУЛЬНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ

*Маматкаримов Камолиддин Зиёдулла угли
Докторант Головного научно-методического центра*

Сегодня, когда во всех сферах жизнедеятельности страны происходят кардинальные перемены, реформы в высшем образовании имеют важное значение. Среди наиболее актуальных - переход обучения на кредитно-модульную систему.

Переход на кредитно-модульную систему еще больше увеличит потребность во внедрении цифровых технологий.

Здесь стоит отметить и то, что в 2020 году Кабинет Министров принял постановление «О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших образовательных учреждениях». Согласно документу с 2020/2021 учебного года процесс обучения в вузах поэтапно переводится на кредитно-модульную систему (КМС).

Но что же она представляет собой? Это европейская система вузовского образования (European Credit Transfer and Accumulation System - ECTS), которая предусматривает следующее:

Модульная структура образовательной программы. Учебный материал по той или иной специальности разбит на отдельные блоки - модули. Студент изучает предмет/модуль в рамках своей специальности в форсированном режиме: лекции и практические занятия по этому предмету проводятся ежедневно вплоть до его сдачи на экзамене или зачете[1].

- Увеличение гибкости образовательных программ. В зависимости от минимального или продвинутого уровня подготовки студент берет то или иное количество часов по предмету.

- Участие студента в формировании индивидуального учебного плана. Каждый имеет свой персональный план с определенным набором курсов и выбирает, какой из них взять вначале, а какой позже.

- Увеличение доли самообучения в образовательном процессе. Ряд тем дается на самостоятельное изучение. Студенты готовят творческие работы (рефераты, презентации), штудируют дополнительную литературу, рекомендованную преподавателем, углубляются в область своих интересов.

- Использование зачетных единиц (кредитов) для оценки трудоемкости.

- Применение балльно-рейтинговых систем оценки знаний.

Начатая работа в вузах – это только первый шаг. Для перевода в 2020/2021 учебном году на кредитно-модульную систему обучения ряда вузов необходимо проделать огромную подготовительную работу в разработке нормативных документов, определяющих принципы построения учебного процесса с использованием зачетных единиц, регламентирующих методы аттестации студентов, методики расчета учебной нагрузки преподавателей, порядок записи студентов на дисциплины, формирование учебных групп, введение служб академических консультантов. Что касается изучения влияния кредитно-модульной системы обучения на качество образования, то оно зависит от эффективной организации процесса, готовности всех компонентов и от качества преподавания. Самое главное, мы должны действовать взвешенно и обдуманно, чтобы избежать традиционного: хотели как лучше, а получилось как всегда.

В современной рыночной экономике именно работодатели дают оценку качеству подготовленных кадров. Уровень формирования знаний и практических навыков определяется оценкой выпускников потребителями. Согласно Постановлению Президента Республики Узбекистан № ПП-3775 от 5 июня 2018

года, начиная с 2018/2019 учебного года, базовые (ведущие) высшие образовательные учреждения самостоятельно разрабатывают учебные планы и программы по соответствующим направлениям и специальностям образования с учетом спроса потребителей кадров.

Начиная с 2018 года, в определении рейтинга национальных вузов Инспекцией по образованию введен индикатор изучения мнения работодателей о выпускниках. Были организованы встречи с представителями более 500 ключевых потребителей кадров. В сотрудничестве с ними были разработаны предложения по совершенствованию государственных образовательных стандартов в 25 областях образования, 120 квалификационных требований и учебных планов. В сотрудничестве с международными рейтинговыми агентствами QS, THE разработаны индикаторы оценки качества образования для определения национального рейтинга вузов страны.

Внедрение кредитно-модульной системы обучения предусматривает реорганизацию традиционной схемы "учебный семестр - учебный год - учебный курс", рациональное разделение учебного материала дисциплины на модули и проверку качества усвоения теоретического и практического материала каждого модуля, использование широкой шкалы оценивания знаний, решающее влияние суммы баллов, полученных в течение семестра, на итоговую оценку.

Кредитно-модульная организация обучения по своей сути является гуманистической. Она базируется на принципах субъектно-субъектной, толерантной, партнерской педагогики. Траекторию своего обучения, индивидуальную программу своего образования определяет студент при помощи преподавателя-тьютора (опекуна). Обучение должно равномерно распределен равномерно напряженный характер на протяжении всего срока пребывания студента в вузе. И самое главное, эта система гарантирует высокое качество подготовки, а значит, защищает студента от профессиональной непригодности после завершения обучения [2].

Модернизация учебного процесса в русле требований Болонской декларации предусматривает значительное увеличение объемов самостоятельной работы студента (до 50 - 60%), индивидуализацию обучения, что, соответственно, требует надлежащего научно-методического обеспечения учебного процесса, соответствующей материальной базы, улучшение финансово-бытового состояния студента.

Все эти изменения требуют от научно-педагогических работников вузов фундаментальных знаний, умений и компетентности в организации своей деятельности на новом методической и технологической базе - кредитно-модульной трансферной накопительной системе обучения (ЕСТБ).

А. В. Фурман считает, что суть модульного обучения в том, что студент более самостоятельно "или полностью самостоятельно может работать с предложенной ему индивидуальной учебной программой, которая содержит целевой план действий, банк информации и методическое руководство по достижению выдвинутых дидактических целей. Функции педагога могут колебаться от информационно-контролирующей до консультативно-координирующей.

Взаимодействие педагога и студента в учебном процессе происходит на принципиально новой основе: с помощью модулей учащиеся, осознанно и самостоятельно достигают определенного уровня предыдущей подготовленности. Успешность модульного обучения зависит от соблюдения паритетных взаимоотношений между педагогом и студентами [3].

Модульное обучение способствует комплексному подходу к рассмотрению и решению следующих задач:

- формирование содержания обучения, способного гибко реагировать на конкретные условия обучения, потребности практики;
- стимулирование самостоятельности и ответственности студентов;

- реализация творческого потенциала педагога, освобождение его от рутинных обязанностей;
- обеспечения индивидуализации обучения по темпу, уровня помощи и дифференциации содержания обучения;
- осуществления качественного процесса обучения, в результате которого в совершенстве овладевают знаниями, навыками и умениями все студенты или подавляющее их большинство.

По мнению А. М. Алексюка, "модуль - это относительно самостоятельная часть учебного процесса, содержит всего одно или несколько близких по содержанию и фундаментальных по значению понятий, законов, принципов".

Авторы давали разные определения дидактического модуля. Итак, дидактический модуль - это:

- единица содержания обучения, создана и дидактически проработана для достижения определенного уровня знаний, умений и навыков, в которой имеются средства контроля на входе и выходе;
- учебный пакет (концептуальная единица учебного материала); средство обучения (поскольку в нем заложено содержание обучения, наглядность и т.д.); метод обучения (предусматривает определенную систему действий при изучении материала)
- логическая и допустимая часть работы в рамках теоретического производственного обучения, профессии или сферы трудовой деятельности с четко очерченными началом и завершением, что ее, как правило, не делят на меньшие части;
- логически завершенная часть теоретических и практических знаний по дисциплине, адаптированная к индивидуальным особенностям тех, кто учится. В педагогике модуль - функциональный узел учебно-воспитательного процесса, совершенный блок дидактически адаптированной информации. Учебный модуль - целостная функциональная единица, оптимизирует психосоциальное развитие

того, кто учится, и того, кто учит. Итак, учебный модуль - содержательный модуль, сконструированный особым образом. Он приобретает процессуально-функционального воплощения в заранее спроектированном модули.

Кредитно-модульная система организации учебного процесса - модель организации учебного процесса, основанной на сочетании модульных технологий обучения и зачетных образовательных единиц (зачетных кредитов).

Кредит (лат. Sgедй - он верит) - числовая мера полной учебной нагрузки студента по конкретной дисциплине, которая составляет 36 часов работы студента самостоятельно и под руководством научно-педагогического работника. Она побуждает студентов к свободному выбору учебных дисциплин и качественного их усвоения и является одним из критериев сравнения обучающих систем высших учебных заведений. Время, предоставленное для итогового контроля, не входит в кредит [4].

Зачетный кредит является единицей измерения учебной нагрузки, необходимого для усвоения содержательных модулей или блока содержательных модулей. Он составляет несколько кредитов.

Содержательный модуль - система учебных элементов, соединенная по признаку соответствия определенному учебному объекту (часть зачетного контроля).

Внедрение КМСОУП (кредитно-модульной системы организации учебного процесса) будет способствовать решению важных задач высшего образования:

- адаптация идей ЕСТБ (Европейская кредитно-трансферная накопительная система) к системе высшего образования Украины с целью обеспечить мобильность студентов в процессе обучения и гибкость подготовки специалистов с учетом быстро меняющиеся требования национального и международного рынков труда;

- обеспечение студентам возможности обучаться по индивидуальной инвариантной частью образовательно-профессиональной программы,

сформированной по требованиям заказчиков и пожеланиями студентов, способствовать их саморазвитию и подготовке к жизни в свободном демократическом обществе;

- стимулирование участников учебного процесса с целью достижения; высокого качества высшего образования;

- нормирование порядка предоставления студенту возможности получить професий квалификации в соответствии с рынка труда.

Список использованной литературы

1. Буслюк Г.Е., Андреев Р.Е., Колечёнок А. А. Модульное обучение. - Минск: Красико-Принт, 2007. - 176 с.

2. Кредитные технологии в высшем образовании/Автор и сост. проф. И.И.Ганчеренок. - Минск: РИВШ БГУ, 2003. - 132с.

3. Кубеев Е.К. Особенности внедрения кредитной системы обучения в классическом университете. В сб.: Кредитная система обучения: опыт внедрения и перспективы. Алматы: Казак университет 2004.

4. Нурушева К.К. Опыт внедрения кредитной тенологии обучения в университете МИРАС /Материалы междунар.конф. «ImprovingEnglishLanguageInstruction: TheLongWindingRoad». 22-24 апреля 2004.- С.34-38.

BO’LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O’QITUVCHILARINING IJODIY MADANIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Doniyorova Shahnoza Erkinovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Texnologik ta’lim va tasviriy san’at fanlari
kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarning ijodiy ma’daniy tafakkurini rivojlantirish haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: В данной статье рассматривается развитие творческого культурологического мышления будущих учителей технологического образования.

Annotation: This article discusses the development of creative cultural thinking of future technological education teachers.

Kalit so’zlar: Art-dizayn, dizayner, liboslar, etnoma’daniy an’ana, etnomadaniy qadriyat, kreativ, motivatsiya, etnik, madaniy-estetik, rekonstruksiyalash texnologiyasi.

Ключевые слова: Арт-дизайн, дизайнер, одежда, этнокультурная традиция, этнокультурная ценность, креатив, мотивация, этническая, культурно-эстетическая, технология реконструкции.

Key words: Art-design, designer, clothes, ethno-cultural tradition, ethno-cultural value, creative, motivation, ethnic, cultural-aesthetic, reconstruction technology.

Art-dizaynga oid bilimlar madaniyatshunoslik siklidagi o’quv predmetlari mazmuniga singdirilib, talabalarning ijodiy madaniy tafakkurini rivojlantirishga yo’naltiriladi. Bo’lajak o’qituvchining kreativligini art-dizaynga oid bilimlar yordamida rivojlantirish quyidagilarda o’z ifodasini topadi: loyixa metodikasi, ishchan o’yinlar, assotsiativ texnikalar, tanlovlar, viktorinalar, ijodiy topshiriqlar tizimi yordamida amalga oshiriladi.

I.V.Shovgurovaning ilmiy tadqiqoti mutaxassislarda alohida qiziqish uygʻotgan. Unda gumanitar yondashuv doirasida etnomadaniy anʼanalarni oʻrganish asosida boʻlajak texnologiya oʻqituvchisining kreativligini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Ushbu tadqiqotda kreativlik ilk bor boʻlajak oʻqituvchining tayanch kasbiy layoqati sifatida tadqiq etilgan. Egallanayotgan kasbiy faoliyatni etnomadaniy qadriyatlar bilan integratsiyalash asosida tadqiq etilgan. Bunda etnomadaniy anʼanalar bilan talabaning shaxsiy madaniyatini integratsiyalash asosida kreativ faoliyatni shakllantirish ham nazarda tutilgan. Mazkur faoliyatning oʻziga xos jihatlari texnologiya oʻquv fani misolida koʻrsatib berilgan.

Etnomadaniy anʼanalarni boʻlajak oʻqituvchining kasbiy madaniyati bilan uygʻunlashtirgan holda tadqiq etish alohida ahamiyatga ega.

Faoliyatli, insoniy-shaxsiy hamda sinergetik yondashuvlar negizida talabalarning art-dizaynga oid bilimlarini boyitish orqali kreativliklarini taʼminlashning konseptual asoslarini ishlab chiqish oʻz yechimini kutayotgan muammolar sirasiga kiradi. Ushbu konseptual asoslar yangi tipdagi texnologiya taʼlimi oʻqituvchilarini tayyorlash, ularning kreativliklarini rivojlantirish, istiqbolda oʻquvchilar bilan ijodiy ishlash kompetensiyalarini shakllantirishga yoʻnaltirilishi lozim. Mazkur yoʻnalishda nafaqat kasbiy vazifalarni yechish, balki maʼnaviy-axloqiy layoqatlarini ham rivojlantirish nazarda tutiladi.

Boʻlajak texnologiya taʼlimi oʻqituvchining dizaynga oid bilimlarini rivojlantirish asosida ularning kreativ kompetensiyalarini tarkib toptirish ham muhim masalalardan biri hisoblanadi. Agar oʻquv fanlari mazmuni qadriyatli-fikriy, muammoli loyihaga asoslangan bilimlar bilan boyitilsa, ushbu maqsadga yoʻnaltirilgan pedagogik jarayonning samaradorligi taʼminlanadi.

Mazkur jarayonda boʻlajak dizayner oʻqituvchining individual oʻquv yoʻnalishi shakllantiriladi, boʻlajak dizaynerning kreativ imkoniyatlarini rivojlantirishga yoʻnaltirilgan oʻquv-metodik taʼminot yaratiladi.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativligini o‘quv tasviriy faoliyati orqali rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.¹

¹ Климова Л. Н. Педагогическая модель дизайн-образования в профессиональном колледже. дис.... кан. пед. наук. - Москва, 2011. - 255 с.

O‘quv tasviriy faoliyat bo‘lajak o‘qituvchilarning kreativligini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Bo‘lajak dizayner o‘qituvchilar uchun vebal hamda tasviriy kreativlik muhim ahamiyatga ega. O‘quv tasviriy faoliyat jarayonida bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilari o‘zlarining kreativliklarini namoyon etadilar.

Bo‘lajak texnologiya o‘qituvchilarining kreativliklarini rivojlantirish sharoitlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

- bo‘lajak o‘qituvchilarning variativ-ijodiy faoliyatga faol ishtirok etishlari;
- ijodiy muvaffaqiyatga olib boruvchi vaziyatlarni modellashtirish;
- bo‘lajak o‘qituvchilar bilan professor-o‘qituvchilarning ijodiy hamkorliklarini yo‘lga qo‘yish kabilar.²

Bo‘lajak o‘qituvchilar kreativ pedagog hamda kreativ dars nazariyasi bilan yaqindan tanishtirilishlari lozim. Ushbu yondashuv doirasida kreativlikni nazariy jihatdan asoslash va kreativ texnologiyalarni tasniflash nazarda tutiladi. Kreativ texnologiyalarni rang-barang asoslarga tayangan holda tasniflash va pedagogik ta’lim jarayonida qo‘llash bo‘lajak o‘qituvchilarda kreativ faoliyat tajribasini hosil qilishga ko‘maklashadi.²

- g‘oyalar maydonini yaratish texnologiyasi;
- rivojlantiruvchi va muammoli ta’lim texnologiyasi;
- yangi g‘oyalarni yaratish texnologiyasi;
- shaxsning xissiy soxasi, axloqiy tanlov texnologiyasi;
- g‘oyalarni amalga oshirish layoqatini rivojlantirish texnologiyalari;
- stereotiplarni buzish va rekonstruksiyalash texnologiyasi;
- vizual kreativ texnologiyasi;

- ijodiy layoqatlarni yuksaltirish texnologiyasi.

A. Yu. Gluxova hamda Sh.S.Sharipov, G.Ibragimovalarning ta’biri bilan aytganda talabalarda dizaynga oid bilimlarni rivojlantirish ularning kreativ ko‘nikma va malakalarini nazorat qilish jarayonida amalga oshadi.

² Кавалерова, Т. Н. Общение: наука и искусство / Т. Н. Кавалерова, Т. Ю. Соболева. // Педагогика сегодня: проблемы и решения: материалы V Междунар. науч. конф. – Санкт-Петербург, 2019. – С. 14-16.

Mutaxassislarning ko‘rsatishlaricha talabalarda kreativlikni shakllantirish uchun chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqish talab qilinadi. Shuningdek dizayn yo‘nalishidagi talabalarda kreativlik didaktik vositalar, usullar va metodlar hamda nazorat mexanizmlarini tizimli tarzda qo‘llash natijasida rivojlanadi.³

Kreativlikning muhim belgilari bo‘lajak o‘qituvchida bilish motivatsiyasining shakllanishi, o‘qish va ijod qilish; kreativlik va uni diagnostika qilish; ijodiy topshiriqlarni yechish metodlarini qo‘llash; kreativ pedagogikaning muhim belgisi sifatida o‘z-o‘zini shaxsiy-kasbiy rivojlantirish; kreativ pedagogikaning muhim eleamnti sifatida didaktik o‘yinlardan foydalanish; kreativ xarakterdagi pedagogik-psixologik texnologiyalarning kelib chiqishini aniqlash kabilar bo‘lajak o‘qituvchida dizaynga oid bilimlar vositasida kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.⁴

Talabalarning dizaynga oid bilimlarini nazorat qilishga yo‘naltirilgan ijodiy topshiriqlar majmui ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish va takomillashtirishga xizmat qiladi. Bunday metodikalar asosan liboslar dizayni mashg‘ulotlarida qo‘llaniladi. Biz o‘z kuzatishlarimiz va tavsiyalarimizni liboslar dizayniga oid mashg‘ulotlarda qo‘llashga harakat qildik. Dizayn yo‘nalishidagi talabalarda kreativlikni rivojlantirishga oid g‘oyalarimizni har bir mashg‘ulotda tadbiq etishga e’tibor qaratdik. Bunda biz etnik, milliy, gender, shaxsga yo‘naltirilgan, madaniy-estetik yondashuvlarga tayandik.⁵

Shuni alohida ta’kidlash kerakki ushbu yondashuvlar talabalarda kreativlikni rivojlantirish bilan bir qatorda ularning milliy-estetik va madaniy-estetik dunyoqarashini shakllantirishga ko‘maklashadi.

³ Шарипов Ш.С. Педагогические условия формирования изобразительского творчества студентов (На примере факультетов Труда и профессионального образования): автореферат дис.... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 2000. - 20 с.

⁴ Нишоналиев.У.Н, Толипов.Ў.Қ, Шарипов.Ш.С Касбий таълим педагогикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2007. – 374 б

⁵ Pedagogika fanidan izohli lug‘at. P.f.d..professor M.X.Toxtaxodjaevaning tahriri ostida. – Т.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2008. – 480 b.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Климова Л. Н. Педагогическая модель дизайн-образования в профессиональном колледже. дис.... кан. пед. наук. - Москва, 2011. - 255 с.

2. Кавалерова, Т. Н. Общение: наука и искусство / Т. Н. Кавалерова, Т. Ю. Соболева. // Педагогика сегодня: проблемы и решения: материалы V Междунар. науч. конф. – Санкт-Петербург, 2019. – С. 14-16.

3. Шарипов Ш.С. Педагогические условия формирования изобразительского творчества студентов (На примере факультетов Труда и профессионального образования): автореферат дис.... кандидата педагогических наук: 13.00.01. - Ташкент, 2000. - 20 с.

4. Nishonaliev.U.N, Tolipov.O‘.Q, Sharipov.Sh.S Kasbiy ta’lim pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. – Т.: TDPU, 2007. – 374 b

5. Pedagogika fanidan izohli lug‘at. P.f.d..professor M.X.Toxtaxodjaevaning tahriri ostida. – Т.: "Fan va texnologiya" nashriyoti, 2008. – 480 b.

МУТАФАККИРЛАР МЕРОСИДА ДИДАКТИК ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ТУТГАН ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Жалилова Нилуфар Тоҳир кизи

Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий
тадқиқот институти докторанти

Шарқ алломаларининг бешиги ҳисобланган қадимий ва ҳамиша навқирон ватанимизда таълимга оид қадриятлар қадим замонлардан мавжуд бўлган

Форобий, ибн Сино, Абу Райҳон Беруний каби буюк мутафаккирларнинг асарларида инсондан **жамият одоб-ахлоқ меъёрларига риоя этиш** талаб қилинади, мутафаккирларнинг таълимий қарашларида мустақил билим олиш ва фикрлаш фаолиятини ривожлантиришга эътибор берилган. Улар **илм ўрганишда мотивациянинг аҳамиятини** уқтиришган. Касб-хунар эгаллаш ва илм олишга ҳалал берувчи дангасалик, ишёқмасликка чек қўйиш, жисмоний ва ақлий меҳнат қилиб, **ўз-ўзини тарбиялаш** зарурлигини таъкидлашган. Албатта, меҳнат инсондан ўз-ўзини мажбурлашни, муайян мақсад йўлида саъйи-ҳаракат қилишни талаб этади. Бунинг учун инсон ўзини аямаслиги, ўзида муайян касб-кор малакалари, ақлий лаёқат ва қобилияларни ривожлантириши зарур. “Бас, эй фарзанд, баданни ўзингга бўйсундир ва уни қаҳр билан итоат қилишга буюр. Ҳар бир киши ўз баданини ўзига бўйсундира олса, ўзгаларнинг баданини ҳам ўзига қарата олади. Ҳар киши ўз баданини ўзига бўйсундирса, илм-маърифат ва хунар ўрганиш билан икки жаҳоннинг бахт-саодатини топади. Барча билим ва хунарнинг асоси одоб, камтарлик, ҳаё, поклик, парҳез қилиш, беозорлик, сабрдир, ҳаё имонга тегишлидир – дебдурлар”, - дея уқтирилади “Қобуснома”да¹.

Илк уйғониш даври алломалари **билимларни амалий эгаллаш** ғояси асосида ёшларда андиша, **сабр-қаноат, хилм, ҳаё, нафс билан кураша билиш, ўз-ўзини тарбиялаш, мулойимлик сифатларини тарбиялаш** учун ўрнатилган,

¹ Кайковус. Қобуснома. – Т.: Ўқитувчи, 1973., 127 б. – 34-б.

ибрат, насихат, назорат, ёшга қараб жазолаш усулларидан фойдаланишни тавсия этадилар. Хоразмий “Алжабр ва алмуқобала ҳисоби ҳақида қисқача китоб” асарини мерос тақсим қилиш, васиятнома тузиш, мол-мудкни тақсимлаш, ҳуқуқ-тартибот, савдо, шартнома ва битимлар тузиш, ер ўлчаш, каналлар ўтказиш каби ишларни амалга ошириш учун қўлланма сифатида ёзган эди. Хоразмийнинг ёшларда амалий компетенцияларни таркиб топтириш мақсадида яратилган ушбу асаридан мактаб-мадрасаларда дарслик сифатида таълимнинг амалий мақсадларини ҳаётга жорий этиш учун фойдаланилган.

Ал-Муаллим ас-соний (“Иккинчи муаллим”, Аристотелдан кейинги “Шарқ Арастуси”) сифатлари билан машҳур бўлган **Абу Наср Форобий** (873-950) таълим-тарбия борасида ҳам муайян тизимга эга бўлган ўзига хос фикрлар ва ёндашувларни тақдим этган. Форобийнинг “муסיқа ҳақида китоб” асарида муסיқа илми билан шуғулланувчиларга куйидаги талаблар қўйилган:

1. Ҳар бир илмнинг усул ва қоидаларини тўла билиш;
2. Шу билимнинг турли ҳолатларида ҳосил бўлган усул ва қоидаларининг натижаларини шарҳ ва изоҳ этишга қобил ва истеъдодли бўлиш;
3. Муסיқа (санъати) ҳақида нотўғри назарияга эга бўлган ёзувчиларни танқид эта билиши; хато ва тўғри назариялар ўртасидаги фарқларни кўрсата билиши ва хатоларни ойдинлаштира олиши лозим².

Форобий таълим-тарбия беришни бир-биридан фарқлайди. Таълим сўз билан бир нарсани уқтириш, ўрганиш билан амалга оширилади. Ёшлар назарий билимларни таълим ёрдамида эгаллайдилар. Тарбия эса амалий фаолиятда намоён бўлади, ёшларга у маълум иш-ҳаракат, касб-хунар, одоб орқали сингдирилади. Форобий ижодида таълим-тарбиянинг умумий методологик масалалари, ўқитувчи ва ўқувчиларнинг ўзаро муносабатлари ҳам кенг тадқиқ этилган³.

² Мухайё Мирзаева. Форобийнинг муסיкий педагогик қарашлари. // [“Халқ таълими” журнали. 2001. № 4. - 59-61-бетлар.

³ Дилноза Рўзиева/ Форобийнинг илмий педагогик қарашлари.// Халқ таълими ж., 2000 й. - 4-сон. - 63-65-бетлар

Унинг фикрича, нарс-ҳодисаларнинг моҳиятни англаш орқали умумий хулоса чиқариш, тимсол ва рамзлар маъносини англаш орқали билимларни ўзлаштириш илм эгаллашнинг самарали усули ҳисобланади. Шунингдек, ақл табиий-генетик асосга эга бўлиб, ташқи таъсир, таълим-тарбия орқали ривожланади. Бунинг учун толиб илмларни эгаллашга руҳан тайёр бўлиши, устоз унга рағбатлантирувчи сўзлар айтиб, унда илмга рағбат ҳосил қилиши зарур. Бундай сўзлар таъсир қилмасагина, уни қатъий назоратга олиш, мажбурлаш мумкин.

Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асарида жумбоқларни ечиш методидан унумли фойдаланилган. Бунда талабалар олдида жумбоқлар, муаммолар қўйилиб, матн охирида уларнинг ечими берилган. Мазкур метод талаба-ёшларни асарга қизиқтиради, уларнинг мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантиради.⁴

Юқоридагилардан маълум бўладики, Шарқда дидактик қадриятлар барча даврларда мавжуд бўлган ва ўз даврининг илғор педагоглари томонидан илгари сурилган. Уларнинг фикрлари ўқитиш тизимига таъсир кўрсатган, юртимизда таълим-тарбиянинг ривожланишига хизмат қилган.

Фойдаланилган адабиётлар*

1. Ғаззолий, Абу Ҳомид. Мукошафат – ул қулуб (Қалблар кашфиёти) 1-китоб.- Т.: Янги аср авлоди, 2004. -315 б. -3-5-бетлар.
2. Кайковус. Қобуснома. – Т.: Ўқитувчи, 1973., 127 б. – 34-б.
3. . Мухайё Мирзаева. Форобийнинг мусиқий педагогик қарашлари. // “Халқ таълими” ж., 2001. № 4. - 59-61-бетлар
3. Жалилов З.Б IX-XII асрларда Шарқ мутафаккирлари яратган тарбиявий қадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини

⁴Жалилов З.Б IX-XII асрларда Шарқ мутафаккирлари яратган тарбиявий қадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини такомиллаштириш. 13.00.01. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун.... Дисс.... Бухоро: 2018. 17-б

такомиллаштириш. 13.00.01. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун.... Дисс...- Бухоро: 2018. 17-бет

4. Иноятова М.Э. Таълимий-дидактик қадриятларни аниқлаш ва педагогик амалиётга татбиқ этиш. - Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2010. – 156 б.

5. Дилноза Рўзиева/ Форобийнинг илмий педагогик қарашлари.// Халқ таълими ж., 2000 й. - 4-сон. - 63-65-бетлар

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА МЕТАМЕТОДИК КОМПЕТЕНСИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АМАЛИЙ ЖИҲАТИ

О.А. Ғаниев ЖДПИ
таянч докторанти

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак ўқитувчининг метаметодик компетенциясини ривожлантириш хусусида сўз боради. Таълим мазмунини ўқувчилар онгида шакллантириш схемаси ва метаметодик компетенциянинг амалий аҳамияти бирмунча ёритилган.

Калит сузлар. Таълим мазмуни, билим, малака, компетенция, онг, компетентлилик, гуманитар таълим, англаш.

Аннотация. В данной статье речь идет о развитии метаметодической компетентности будущего учителя. Несколько освещена схема формирования содержания образования в сознании учащихся и практическое значение метаметодической компетентности.

Ключевые слова. Образовательное содержание, знания, компетентность, компетентность, сознание, компетентность, гуманитарное образование, осведомленность.

Annotation. This article deals with the development of the metamethodical competence of the future teacher. The scheme of forming the content of education in the

minds of students and the practical significance of metamethodological competence are somewhat highlighted.

Key words. Educational content, knowledge, competence, competence, consciousness, competence, humanitarian education, awareness.

Айни вақтда Республикамиз педагогика олий таълим муассасаларида инновацион таълим муҳити шароитида талабаларда метаметодик компетенциясини ривожлантириш технологияларини такомиллаштиришнинг амалий – технологик тизими ва дидактик таъминотини ишдаб чиқиш зарурати, бўлажак ўқитувчиларнинг метаметодик компетенциясини такомиллаштириш принциплари, метаметодик компетенциясини интегратив ёндашув асосида такомиллаштириш зарурати мавжуд. Айниқса, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларида ўқувчилар бир неча фанлар доирасидаги билимларни ўзлаштиришини назорат қилишга компетенциявий кўникмаларни шакллантириш лозим.

Бугунги кунда фан ва техника ривожини таълим ва унинг натижаларига қўйиладиган талабларни тубдан ўзгартиришни талаб етмоқда. Шунга асосан, янги авлод стандартларини яратиш педагогларнинг олдида муҳим вазифа қилиб қўйилмоқда. Ҳозирги вақтгача яратилган давлат таълим стандартлари тизимли-фаолиятли ёндашувга асосланган, яъни таълим масканларининг мақсадини билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш тарзида аниқлаштиришдан иборат еди. Шу боис янги давлат таълим стандартларини ўз-ўзини ривожлантиришга қаратилган компетент-фаолиятли ёндашувга асосланишдан келиб чиққан ҳолда белгилаш талаб етилмоқда. Чунки олий таълимда ташкил етилаётган ўқув-тарбия жараёнининг моҳияти тингловчиларнинг еҳтиёжлари ва қобилиятларини ривожлантириш емас, балки билимларни ахборот-вербал тарзда йеткизиш, кўникма ва малакаларни шакллантиришдан иборат бўлиб қолмоқда.

Психологик - педагогик адабиётларда, кўпгина педагог олимларнинг илмий ишларида «компетентлик» деган тушунча кейинги пайтларда кенг

қўлланилмоқда. Таълим тизимига компетентли ёндашув хорижий адабиётларда ўтган асрнинг 60-йилларида шакллана бошлаган еди.

«Компетентлик» – тушунчаси эса, шахснинг доимо ўсиб боровчи таснифи бўлиб, реал ҳаётини вазиятларда юзага келган муаммоларни ечиш қobiliяти, ўз билими, ўқув ва ҳаётини тажрибалари, қадриятлари ва қизиқишларини унга сафарбар етиш имкониятлари ҳисобланади.

Ғарб мамлакатларида шаклланган анъанага мувофиқ мутахассиснинг касбий малакаси унинг компетентлик, таълим тизими эса – билим, кўникма ва малакалар даражаси билан ўлчанади.

Назарий манбалар мазмуни билан танишиш, таълим муассасалари фаолиятини ўрганиш ва далилларни таҳлил етиш ўқитувчиларни касбий компетентлигини шакллантиришда бир қатор қарама - қаршиликлар мавжудлигини кўрсатди, хусусан:

- олий таълим муассасаси битирувчисининг етук мутахассис маълумоти даражаси билан Давлат таълим стандартининг модернизациялашган мазмуни ва ҳажмига қўйилаётган меъёрий талаблар ҳамда унинг шахсий имкониятларини рўёбга чиқариш даражаси ўртасида;

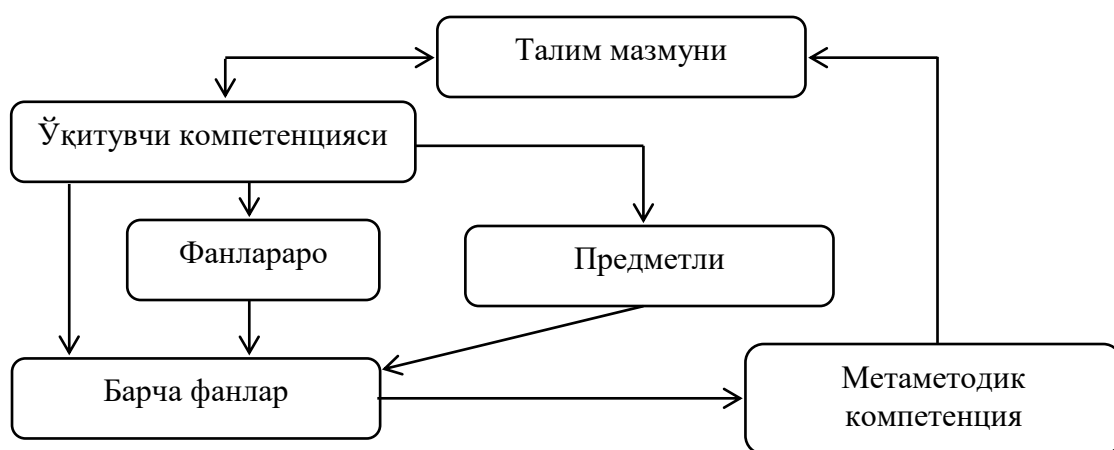
- олий таълим муассасаларида ўқитувчилар касбий компетентлигини шакллантириш жараёнида қўлланилаётган анъанавий ҳамда инновацион методлар ўртасида;

- ўқитувчи шахси ва унинг касбий компетентлигини шакллантиришда педагогик жиҳатдан қўллаб-қувватлашга қаратилган олий таълим муассасалари фаолияти билан ўқитувчини бўлажак ўқитувчи сифатида тайёрлаш жараёнини ривожлантириш механизми ҳамда қонуниятлари ўртасида;

- педагогик туркум фанларнинг ўқитувчи шахсий ҳамда касбий компетентлигини шакллантириш борасида умумкасбий ва мутахассислик фанлари билан интеграциялаш имкониятларидан етарлича фойдаланилмаётганлиги ўртасида;

- илмий-техник тараққиёт, янгиланиб бораётган жамиятнинг маҳоратли педагог шахсига нисбатан ортиб боровчи талаблари билан ўқитувчилар касбий компетентлигини шакллантириш.

Таълим мазмунининг ўқув режадаги фанлар блоклари (барча фанлар учун), фанлараро (фанлар тўплами учун) ва предметли (маълум бир фан учун) тарзда гуруҳланганлиги боис қуйидаги уч даражани намоён етувчи компетентлик ва метаметодик компетенцияни шакллантиришни қуйидагича акс еттиришимиз мумкин:

Бунда, таълим мазмунини ўқувчилар онгида шакллантириш учун ўқитувчида компетенция шаклланган бўлиши керак. Компетенцияни умумий мазмунда:

фанлараро компетентлик (умумкасбий тайёргарликнинг ўқув фанлари ва таълим блокларининг маълум доирлигига кўра);

битта предмет(фан) бўйича компетентлиги (махсус ўқув фани доирасида аниқ ва маълум имкониятга егалигига кўра);

Барча таянч компетентлик (таълимнинг гуманитар, ижтимоий-иқтисодий мазмунига кўра).

Берилаётган билимларнинг мазмуни ва моҳиятини ўқитувчининг бир турдаги қобилиятини риводлантириш натижасида амалга ошириш мумкин. Бу эса метаметодик компетенциянинг шакллантишига замин яратади ва таълим мазмунини ўқувчиларга тўлиқлигича етказиб баришга хизмат қилади.

Касбий компетентлилик мутахассис фаолиятини ва унинг ички тузилиши муҳим характеристикаларини ақс еттиришга таянади деб тушунишга асосланган ҳолда, касбий компетентлилик структурасини унинг асосий компонентларини тавсифлаш нуқтаи назаридан ойдинлаштириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Титова И.М. Метаметодический подход к модернизации обучения в общеобразовательной школе.//Академические чтения. Вып.3. Теория и практика модернизации отечественного образования. – СПб.: 2002
2. Афанасьева А.Б. Народное творчество в эстетическом развитии ребенка //Креативный ребёнок: Диагностика и развитие творческих способностей. Сост. Т.А.Барышева, В.А.Шекалов. – Ростов н/Д.: 2004
3. Н.А. Муслимов, М.Ҳ. Усмонбоева, Д.М. Сайфуров, А.Б. Тўраев Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. Ўқув-методик қўлланма. 2015 й. 6-б.
4. М.К. Колкова. Традиции и инновации в методике обучения иностранным языкам. КАРО, 2007. – 288 с.

“OILA PEDAGOGIKASI” FANLAR DOIRASIDA BADIY ASARLARNING O’QITILISHI (A.Qahhor asarlari talqinida)

Xamrayeva Nazira Ravshanovna

A.Qodiriy nomidagi JDPU

Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrası o’qituvchisi

Ochilova Laziza Shuhrat qizi

A.Qodiriy nomidagi JDPU 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Badiiy adabiyotimizdagi asarlarning har bir ko’rinishidan (hikoya, roman, qissa, she’riy asarlar) dars mashg’ulotlari davomida foydalanish.O’quv mashg’ulotlari mavzularidan kelib chiqqan holdaA.Qahhor asarlari bilan bog’lay olish va talabalar o’rtasida baxs-munozaralar, seminar mashg’ulotlarini tashkil etish.A.Qahhor asarlaridagi teran mazmun-mohiyatni,hikoyalaridagi o’zbekona qarashlar va milliy ruh tushunchasini talabalar ongiga singdirishdan iborat.

Tayanch tushunchalar: Oila, tarbiya, pedagogika, A.Qahhor, hikoyalar, Milliy ruh, adabiy go’zallik.

Badiiy asarlarning inson ruhiy olamiga,uning ma’naviy dunyosining shakllanishida,tarbiya jarayonlariga ta’siri katta bo’ladi.Bolalarni yoshlikdan kitobga mehr tuyg’usi bilan,o’qishga bo’lgan layoqat bilan shakllantirish kerak.Bu jarayonda esa albatta ota-onalarning roli katta hisoblanadi.Farzandlarida mutolaa qilsh ko’nikmalarini shakllantirgan ,tafakkurini uyg’otgan, mustaqil fikrlashga o’rgatgan ota-onalarning farzandlari kelgusida sog’lom ma’naviyatli,komil farzandlar bo’lib shakllanishadi. Bu esa olib borilgan tarbiya jarayonida muvafaqqiyatga erishish garovidir.

Pedagogika fanlari doirasidagi Oila pedagogikasi fani yoshlarni oila va oilaviy hayot masalalari bilan,oiladagi er-xotinning farzand tarbiyasidagi o’rni, bajaradigan tarbiyaviy ishlari bilan tanishtirib tushunchalar berib boradi.Bu fan doirasida o’tilayogan mavzular bilan birgalikda pedagog turli ilmiy manbalardan, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan va albatta o’zbek adabiyoti namunalaridan foydalangan holda dars mashg’ulotlarini tashkil etsa dars sifatiga ham ijobiy tasir qiladi. Shu o’rinda yozuvchimiz A.Qahhor ijodi haqida to’xtalib o’tmoqchiman.A.Qahhor hikoyalari teran mazmun-mohiyati,voqealar tasvirining rang-barangligi hamda kitobxon uchun ifoda tilining ravonligi bilan ajralib turadi.Ijodkorning “Anor”,”Bemor” ,”Sovchilar” ,”Ming birjon” ,”Mahalla” kabi asarlarini o’qigan har bir kitobxon xajv bilan haqiqatning mohirlik bilan ifoda etilganligiga guvoh bo’ladi.Asarlarining bosh g’oyasida o’zbek oilasi,o’zbek xalqining dard –u quvonchi,oilaviy tarbiya masalalari ,o’zbekona urf-odatlar mohirlik bilan ifoda etilgan.A.Qahhor o’z o’quvchilarini adabiyotning eng nozik taraflari va o’ziga hos yorqin nuri bilan tanishtirib borardi. Ijodkor o’zi bilan bo’lgan bir suhbatda: “Men qirq yillik ijodiy faoliyatim davomida ko’p ish qilganim yo’q,chunki bu qirq yilning ko’pini tajriba orttirishga sarf qildim “ degan edi. Bu so’zlar zamirida ham ijodkorning o’z ishiga bo’lgan hurmati va kasbiga bo’lgan mehri, doimiy izlanib o’rganishi haqida so’z bormoqda. Abdulla Qahhorning hikoyalarini o’qigan kitobxon

asar qahramonlarini ilk o’qishdayoq sevib mehri tushadi. Qahramonlar hayoti bilan yashaydi, qahramoni yig’lasa yig’laydi, kulsa kuladi, baxtiyor bo’lsa baxtli bo’ladi. Bu ham yozuvchining ijodiy mahorati belgisi, ijodkorlik mahorati hisoblanadi. Abdulla Qahhor nuqtai nazarida ijodiy qahramon – yasama qahramon emas. U obraz yaratishda sun’iylik va soxtalikka toqat qilolmagan. Shuning uchun hikoyalaridagi har bir qahramon, har bir detal, har bir badiiy to’qima hayot haqiqatlariga to’la mos va ular inson taqdirini haqqoniy yoritishga, real turmush tarzini aks etishga xizmat qilgan. Adib oddiy odamlar to’g’risida yolg’on yozishdan, ularni yasama qiyofada aks etishdan qochgan. Bu ham ijodkorning o’z o’quvchilariga va eng avvalo adabiyotga bo’lgan hurmatidan, yuksak ehtiromidan darak beradi. Ta’lim jarayonida o’zbek adabiyoti nasr va nazm namoyondalari asarlaridan fanlar kesimida mavzular bo’yicha foydalanish o’z navbatida darsning sifatini va qiziqarli bo’lishini, talabalarning kitobga mehr qo’yishini, kitobxonlik madaniyatini ham shakllantiradi o’ylayman. Bundan tashqari ushbu mavzularni o’tish davomida pedagoglar o’z pedagogic mahoratlari, zamonaviy fan texnologiyalaridan, dars o’tishning noan’anaviy va interfaol metodlaridan foydalanib o’tishlari ham dars sifatiga ijobiy tasir ko’rsatadi. Bunday texnologiyalarga misol qilib “Sinkveyn “metodi, o’qitishning VARK modeli, FSMU “BBB” texnologiyalarini ham kiritish mumkin. VARK modeli bo’yicha A. Qahhor ijodini o’rganish.

V-vizual, bunda adib hayoti va ijodi haqida video slayd o’quvchilarga taqdim etiladi.

A-audial, bunda o’qituvchi ijodkor haqida hayoti haqida nazariy ma’lumotlar berib boradi o’quvchilar tinglab tushunishadi.

R-reading and writing, bunda o’qituvchi ijodkor asarlari va hayoti to’g’risida muhim ma’lumotlarni yozdirib boradi.

K-kinesthetic, bunda ijodkorning bir asaridan parcha sahnalashtiriladi va o’quvchilar ro’llarga bo’lingan holda ijro etadilar.

Ushbu modeldan foydalanish darsni o’quvchilar uchun qiziqarli bo’lishini va uzatilayotgan ma’lumotlarni uzoq vaqt esda saqlanishini ta’minlaydi.

Pedagogika fanlari doirasidagi fanlar qatorida A.Qahhor singari ijodkorlarimiz asarlarini o’rgatish, ular bilan kengroq tanishtirish o’quvchilarni badiiy adabiyotga badiiy asarlarga bo’lgan qiziqishini, mehrini uyg’otadi. Kitobga mehr qo’ygan, u bilan do’st tutingan har bir yosh kelgusida jamiyat uchun, uning ravnaqi va istiqboli uchun xizmat qiladigan yetuk shaxs bo’lib shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. “Oila pedagogikasi”. Darslik. Toshkent
2. “Oila pedagogikasi” oily o’quv yurtlari uchun darslik. Toshkent.
3. “Adabiyot muallimi”. A.Qahhor .Hikoyalar to’plami. Toshkent, “Ziyonashr” nashriyoti 2020 y.
4. “Anor”. A.Qahhor. Hikoyalar to’plami. Toshkent, “Adabiyot uchqunlari” nashriyoti 2019 y.

TA’LIMDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH MUAMMOSINI O’RGANISH

JDPU, o’qituvchisi Uktamova Umida Sunatullayevna;

JDPU, talabasi Nahalboyeva Nigora Turdi qizi.

Annotatsiya. Maqolada har tomonlama yetuk, jismonan sog’lom avlodni tarbiyash, bozor iqtisodiyoti munosabatlari sharoitida jahon mamlakatlari standartlariga mos, raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash asosiy maqsadlarimizdan bo’lib, buni amalga oshirish masalasi O’zbekiston Respublikasi xalq talimi tizimi, «Ta’lim to’g’risida»gi qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da ko’zda to’tilgan vazifalar va qarorlarda o’z aksini topadi. Oldimizga qo’yilgan maqsadni muvofaqiyatli hal etish ko’p jihatdan talabalar o’zlashtirayotgan manbalarga bog’liq. Shu munosabat

bilan psixologiya fan sohalarini o’zlashtirish jarayonini yuqori darajada bo’lishi, fanni mukammal bilishi yoritib berilgan.

Tayanch so’zlar: pedagogika, texnologiya, psixologiya, darslik, axborot, zamonaviy innovatsiyalar, muammo, onlayn ta’lim, interfaol, tafakkur, dunyoqarash, ilmiy- uslubiy, illustratsiya, dastur, kompetensiya.

Bugungi kun ta’limida yaratuvchanlik faolligini baxsh etish maqsadida zamonaviy ta’lim konsepsiyalarini yaratish va amaliyotga joriy etish vazifasiga alohida e’tibor qaratilgan. Shu sababli innovatsion ta’limning o’quv jarayonida o’rni beqiyosdir. O’quv jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish imkoniyati va zarurligini, shuningdek, o’qituvchilarning o’quv jarayonida ulardan foydalanishga tayyorgarlik xolatlari tahlili olib borilmoqda. Olib borilayotgan tahlillar natijasida fanlarni o’rganishda o’quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun a’nanaviy va innovatsion yondashuvlarni birlashtirish mumkin bo’lgan innovatsion ta’lim texnologiyalari, a’nanaviy ta’lim texnologiyalari, o’rganish jarayoni, o’qitish usuli ta’lim texnologiyasi va kompetensiyasi variantlari ko’rib chiqilmoqda.

O’quv jarayonida zamonaviy ta’lim texnologiyalarini joriy etish imkoniyati va zarurligini hamda o’quv jarayonida ulardan foydalanishga tayyorgarlik holatlarining tahliliy muammolari. Olib borilayotgan tahlillar natijasida fanlarni o’rganishda o’quv jarayoni samaradorligini oshirish uchun a’nanaviy va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni birlashtirishning mumkin bo’lgan innovatsion ta’lim texnologiyalari, a’nanaviy ta’lim texnologiyalari, o’rganish jarayonlari, o’qitish usuli, ta’lim texnologiyasi va kompetensiyaviy muammolarning ilmiy-uslubiy asoslari ko’rib chiqildi.

Ta’lim - tarbiya jarayonida pedagogik innovatsiyalarni keng miqyosda qo’llash jahon taraqqiyotining global tendensiyasi hisoblanadi. Ayni paytda interfaol ta’lim muhitini yaratish, o’quvchilarning tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ta’limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muammosini o’rganishning ilmiy-uslubiy asoslari haqida ilmiy ishlar olib borgan rus olimlardan V.F.Maniulov, N.V.Federov, M.M.Blagoreshchenskaya, yevropa olimlaridan R.M.Bottino, A.Cropley, M.T.Molfinov, P.Forcheri o’zbek olimlaridan N. Azizxodjayev, N. A. Muslimov, Q.T.Olimov, A.A.Burxonov, O’.Q.Tolipov, B.X.Xodjayev kabi yana birqancha olimlar tomonidan ilmiy ishlar olib borishganlar.

Ta’lim tizimining hozirgi holati noan’anaviy ta’lim texnologiyalarining rolini oshirish bilan tavsiflanadi. O’quvchilar tomonidan ularning yordami bilan bilimlarni o’zlashtirish an’anaviy texnologiyaga qaraganda ancha tezdir. Ushbu texnologiyalar bilimlarni rivojlantirish, egallash va tarqatish xarakterini o’zgartiradi, o’rganilayotgan fanlarning mazmunini chuqurlashtirish va kengaytirish, uni tezda yangilash, samaraliroq o’qitish usullarini qo’llash, shuningdek, har bir kishining ta’lim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirish imkonini beradi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga asoslangan uchinchi avlodning yangi davlat ta’lim standartlarini (FSES HPE) joriy etish o’quvchining tobora faol ishtirok etishi asosida bir qator fanlarni o’qitish uslublarida sezilarli o’zgarishlarni nazarda tutadi.

“Ta’lim texnologiyasi” tushunchasi keng qo’llanilishiga qaramay, o’zboshimchalik bilan ajralib turadi. Rus olimi D.A.Zagvyazinskiyning ta’kidlashicha o’quv jarayonida qo’llaniladigan texnologiyalar turlari “aniqrog’i o’quv yoki pedagogik emas, balki o’qitish deb ataladi va ishlab chiqarish sohasidan olingan atamaning o’zi, albatta, ta’limda shartli ravishda qo’llaniladi va ta’lim texnologiyasining o’zi ijtimoiy texnologiyaning bir turi sifatida ishlab chiqarish texnologiyasi kabi qattiq va oldindan belgilangan xususiyatga ega emas.

Texnologiya va metadalogiyani farqlash muammosi hali ham juda ziddiyatli. Ba’zi olimlar texnologiyani metadalogiyani amalga oshirish shakli deb hisoblashsa, boshqalari texnologiya tushunchasi metadalogiyadan kengroq deb hisoblashadi. D.A.Zagvyazinskiy texnologiya va metadalogiya ilmiy huquqiy qoidalar tizimiga asoslanishi kerak deb hisoblaydi. Metadalogiya nazariy qoidalarni amalga oshirish

usullarining xilma-xilligini, o’zgaruvchanligini ta’minlaydi va shuning uchun maqsadga kafolatlangan erishishni anglatmaydi, ya’ni, hatto ideal texnika ham yuqori instrumental xususiyatga ega emas.

Zamonaviy oliy ta’limning muhim elementi metodologik tayyorgarlik hisoblanadi. Fan va amaliyotning rivojlanishi axborotlar oqimining rang-barangligi shaxsda barcha zarur narsalarni o’zlashtirish va egallab olishga kuch va imkoniyat etmaydi. Shuning uchun u shunday o’quv materialini o’zlashtirishi kerakki, uning hajmi qisqa bo’la turib uni yuqori ma’lumotlar bilan qurollantirsin va ikkinchi tomondan, keyinchalik bir qator sohalarda muvaffaqiyatli ishlashiga imkon bersin. Bu yerda oliy o’quv yurtida ilmiy bilimlarni tanlab olish masalasi paydo bo’ladi. Lekin buning o’zi yetarli emas. Shu bilan birga talabalarda umumiy intellektni, turli vazifalarni hal etish qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish muhim bo’lib qoldi. Oliy o’quv yurtlarida o’qitishning o’ziga xos alohida tamoyillari mavjud:

- ishlashi uchun zarur bo’lgan amaliy bilimlarga o’qitish;
- oliy o’quv yurtidan keyin;
- talabalarning yoshi, ijtimoiy — psixologik va individual xususiyatlarini hisobga olish;
- ta’lim va tarbiyani kasbiy yo’naltirilganligi;
- ta’limni fan, ijtimoiy va ishlab chiqarish faoliyati bilan uzviy bog’lanishi.

Zamonaviy texnologiyalar hissiy qulay muhitda o’quvchilarning faol ko’p bosqichli kognitiv faoliyati jarayonida fan va o’quv bilim va ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o’rganish uchun ijobiy motivatsiyani rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi bosqichda pedagogik texnologiya tushunchasidan pedagogik amaliyotda faol foydalanilmoqda. Biroq, uni tushunish va qo’llashda katta tafovutlar mavjud, shuningdek, turli olimlar tomonidan berilgan ko’plab ta’riflar mavjud, masalan, B.T.Lixachev, V.P.Bespalko, I.P.Volkov, V.M. tushunish pedagogik texnologiyani barcha ta’riflarning ma’nolarini o’zida mujassam etgan mazmunli umumlashtirishdir.

Turli mualliflar G.K.Selevkoning fikricha, "pedagogik texnologiya" tushunchasini uch jihat bilan ifodalash mumkin:

1) ilmiy: pedagogik texnologiyalar - pedagogika fanining maqsadlari, mazmuni va o'qitish usullarini o'rganuvchi va ishlab chiqadigan hamda pedagogik jarayonlarni loyihalashtiruvchi qismi;

2) protsessual va tavsifiy: jarayonning tavsifi (algoritmi), rejalashtirilgan o'quv natijalariga erishish uchun maqsadlar, mazmun, usullar va vositalar majmuasi;

3) protsessual jihatdan samarali: texnologik (pedagogik) jarayonni amalga oshirish, barcha shaxsiy, instrumental va uslubiy pedagogik vositalarning ishlashi.

Javobni taklif qilish istagi katta. Talabalar ham xuddi shunday muammoga duch kelishadi: ular uchun o'qituvchini yordamchi, kognitiv faoliyat tashkilotchisi rolda ko'rish odatiy holdir. Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchiga turli xil innovatsion usullardan "o'zinikini" tanlash, o'z ish tajribasiga yangicha qarash imkoniyatini beradi.

Xulosa qilib, quyidagilarni naytishimiz mumkinki, pedagogik texnologiya - bu o'rganish nazariyasiga asoslangan va rejalashtirilgan natijalarni ta'minlovchi ta'lim faoliyatini tashkil etish usullari, uslubiy texnikasi, shakllari yig'indisidir. O'qituvchi uchun yillar davomida shakllangan darsning stereotiplarini engib o'tish juda qiyin. Talabaga yaqinlashish va xatolarni tuzatish, tayyor javobni taklif qilish istagi katta. Talabalar ham xuddi shunday muammoga duch kelishadi: ular uchun o'qituvchini yordamchi, kognitiv faoliyat tashkilotchisi rolda ko'rish odatiy holdir. Zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchiga turli xil innovatsion usullardan "o'zinikini" tanlash, o'z ish tajribasiga yangicha qarash imkoniyatini beradi.

Bugungi kunda zamonaviy darsni muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'z pozitsiyangizni yangicha tushunish, nima uchun va nima uchun o'zgarishlar kerakligini tushunish va birinchi navbatda o'zingizni o'zgartirish kerak. Pedagogik texnologiyaning eng asosiy negizi o'qituvchi va o'quvchining belgilangan maqsaddan kafolatlangan natijaga hamkorlikda erishishlari uchun tanlangan texnologiyalarga bog'liq. O'qitish jarayonida qo'yilgan maqsad bo'yicha kafolatlangan natijaga erishishda qo'llaniladigan

har bir ta'lim texnologiyasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik faoliyatini tashkil eta olsa, ularning har ikkalasi ham ijobiy natijaga erisha olsa, o'quv jarayonida o'quvchilar mustaqil fikrlay olsalar, ijodiy ishlay olsalar, izlansalar, tahlil eta olsalar, o'zlari xulosa chiqara olsalar, o'zlariga, guruhga, guruh esa ularga baho bera olsa, o'qituvchi esa ularning bunday faoliyatlari uchun imkoniyat va sharoit yarata olsagina samara berishi mumkin. Har bir dars, mavzu, o'quv predmetining o'ziga xos texnologiyasi bor, yaxni o'quv jarayonidagi pedagogik texnologiya - bu yakka tartibdagi jarayon bo'lib, u o'quvchining ehtiyojidan kelib chiqqan holda ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan, oldindan loyihalashtirilgan va kafolatlangan natija berishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. - T. Sharq. 1997.
2. Usmanova G.A. Tajriba-tadqiqot maydonlarida ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish. // Jurnal Ta'lim texnologiyalari №1, -2012, - b. 2932.
3. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar- Qarshi, Nasaf 2000
4. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya- T; O'zMU - 2003
5. Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi texnologiyalarni qo'llash namunalari—; RTM-2000
6. Farberman B.L. Ilgor pedagogik texnologiyalar-T; O'z RFA Fan-2000
7. S.I. Mirhayitova- Pedagogik texnologiya- Toshkent- 2020

FANLARNI O’QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AMALIYOTGA TADBIQI.

Maxamatova Feruza Safaraliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrası
o’qituvchisi
Xusanova Dilafruz Xusanboy qizi
Pedagogika-psixologiya yo’nalishi
3-bosqich talabasi

Annotatsiya: O’quvchi faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalarning ta’lim sifatini oshirish jarayonidagi o’rni. Pedagogika va psixologiya fanlarini o’qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati.

Kalit so’z: Zamonaviy pedagogik texnologiya, o’quvchi faoliyati, ta’lim sifati, ta’limni faollashtirish va jadallashtirish.

Annotation: The role of pedagogical technologies based on the activation and acceleration of student activity in the process of improving the quality of education. The importance of modern pedagogical technologies in teaching pedagogy and psychology.

Key words: Modern pedagogical technology, student activity, quality of education, activation and acceleration of education.

Аннотация: Роль педагогических технологий, основанных на активизации и ускорении активности учащихся, в процессе повышения качества образования. Значение современных педагогических технологий в обучении педагогике и психологии.

Ключевые слова: Современные педагогические технологии, активность учащихся, качество обучения, активизация и ускорение обучения.

Bugungi kunda jamiyat talablaridan kelib chiqib pedagogik texnologiyalar an’anaviy ta’limni turli yo’nalishlarini takomillashtirish maqsadlarida yaratilib, uzluksiz rivojlanib bormoqda. Turli fan o’qituvchilar tomonidan har bir o’quv fanining asosiy xususiyati, mazmunining tarkibi, amaliy, nazariy qismlarining nisbatiga muvofiq ravishda eng qulay pedagogik texnologiyalarni tanlash asosiy ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida yosh avlodni tarbiyalashning asosiy istiqbollari va yo’nalishlarini belgilab berilgan. Unda “Uzluksiz ta’lim jodkor, ijtimoiy faol, ma’naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi”, deb ko’rsatilgan. Shuningdek, dasturda: “ Ta’lim berishning ilg’or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o’quv –uslubiy majmualarini yaratish va o’quv tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlash” umumiy o’rta ta’limning asosiy vazifalaridan biri sifatida belgilangan edi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining amaliyotga tadbiri qonun hujjatlarimizda ham o’z aksini topgan.

Har bir davrda o’ziga xos ta’lim tizimi mavjud bo’lganidek, o’sha davrning o’z ta’lim texnologiyalari ham mavjud bo’lgan. XVII asrda ta’lim tizimi Ya.A.Komenskiyning didaktik tamoyillari asosida shakllangan bo’lib, hozirda dunyodagi maktablarda eng ko’p qo’llanayotgan sinf-dars tizimidan iborat bo’lgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosan shu tizimni turli yo’nalishlarda takomillashtirish maqsadlarida yaratilgan bo’lib, hozirda turli yo’nalishlarda rivojlanmoqda.

Ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish bevosita zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga samarali joriy etish darajasi bilan bog’liq. Pedagogik texnologiyani joriy qilishni inovatsion jarayon deb qarash mumkin. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining unumdorligini oshiradi hamda o’quvchining mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi. O’quvchilarning bilimga bo’lgan ishtiyoq va qiziqishini oshiradi; bilimlarini mustahkam o’zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko’nikma va malakalarini shakllantiradi.

Pedagogik texnologiya ta’lim modellarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari va ularning o’zaro ta’sirini hisobga olgan holda butun o’qitish va bilimlarni o’zlashtirish jarayonini yaratish, qo’llash va aniqlashtirishning tizimli usulidir. Pedagogik texnologiya- ta’lim maqsadlariga va shaxsning rivojlanishiga qaratilgan pedagogik faoliyatni muttasil ravishda rivojlantirish tizimini loyihalashtir [1].

Ta’limning asosi o’quv fanlari emas, balki fikrlash va harakat qilish usullari bo’lishi kerak. Yuqori saviyada tayyorgarlikdan o’tgan mutaxassisni shakllantirish, balki uni yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va muayyan ishlab chiqarish muhiti sharoitlariga moslashtirish, mustaqil ravishda o’qitish bosqichiga ham kiritish zarur. Pedagogik faoliyatda innovatsion usullardan foydalanish tajribasiga asoslanib, ularning ayrim afzalliklarini ajratib ko’rsatish mumkin: ular o’quvchilarga yangi bilimlarni o’zlashtirishning faol usullarini o’rgatishda yordam beradi; shaxsiy ijtimoiy faollikning yuqori darajasini o’zlashtirish imkoniyatini berish; ta’lim jarayonida o’quvchilar o’rganmay qolmaydigan sharoitlarni yaratish; talabalarning ijodiy faolligini rag’batlantirish; o’qishni kundalik hayot amaliyotiga yaqinlashtirishga, fan bo’yicha nafaqat bilim, ko’nikma va malakalarni, balki faol hayotiy pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi. Hozirgi bosqichda ta’lim, birinchi navbatda, shaxsni rivojlantirishga, uning faolligi va ijodiy qobiliyatlarini oshirishga binobarin, o’quvchilarning mustaqil ishlashi, o’z-o’zini nazorat qilish, o’z-o’zini nazorat qilish usullaridan foydalanishni kengaytirishga qaratilgan. O’qitishning faol shakllari va usullari, bularning barchasiga qiziqish mavjud bo’lgandagina erishish mumkin.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalari qo’yilgan maqsadlarga erishishga yordam beradi. Masalan: ta’lim darajasini farqlash texnologiyasi; guruh texnologiyalari; kompyuter o’qitish texnologiyalari; o’yin texnologiyalari; muammoli va tadqiqot o’rganish texnologiyasi; o’quv materialining sxematik va ramziy modellari asosida o’qitishni intensivlashtirish texnologiyalari; hamkorlik pedagogikasi. Zamonaviy texnologiyalar hissiy qulay muhitda o’quvchilarning faol ko’p bosqichli kognitiv faoliyati jarayonida fan va o’quv bilim va ko’nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, o’rganish uchun ijobiy motivatsiyani rivojlantirish imkonini beradi. Hozirgi bosqichda pedagogik texnologiya tushunchasidan pedagogik amaliyotda faol foydalanilmoqda. Biroq, uni tushunish va qo’llashda katta tafovutlar mavjud, shuningdek, turli olimlar tomonidan berilgan ko’plab ta’riflar mavjud, masalan, B.T.Lixachev, V.P.Bespalko, I.P.Volkov, “ tushunish pedagogik texnologiyani barcha ta’riflarning ma’nolarini o’zida

mujassam etgan mazmunli umumlashtirishdir” deb qaraydi. O’qituvchi gapiradi, o’quvchi esa tinglaydi va o’rganadi, lekin tayyor ma’lumotni tinglash o’qitishning eng samarasiz usullaridan biri hisoblanadi. Bilimni mexanik ravishda boshdan boshga o’tkazib bo’lmaydi. Shuning uchun o’quvchini ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish zarur. Talaba fanga qiziqish bilan faqat o’z faoliyatida ma’lumotni o’zlashtira oladi. Binobarin, o’qituvchi informator rolini unutishi, u o’quvchining bilish faoliyatining tashkilotchisi, muvofiqlashtiruvchisi rolini o’ynashi, o’quvchi uchun darsda barcha turdagi o’quv va bilish faoliyatini tashkil qilishi kerak. Talabaning o’quv va kognitiv faoliyati o’zlashtirilishi kerak bo’lgan o’quv materialiga mos kelishi kerak. Faoliyat natijasida talaba mustaqil ravishda har qanday xulosaga kelishi, o’zi uchun bilim olishi kerak. Didaktikaning eng muhim tamoyili - bilimlarni mustaqil yaratish tamoyili bo’lib, u bilimni o’quvchi tomonidan tayyor shaklda emas, balki o’qituvchi tomonidan tashkil etilgan ma’lum bir bilish faoliyati natijasida yaratilishidan iborat. Binobarin, har xil turdagi pedagogik texnologiyalar talabalarning bilim va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan faol foydalangan holda tizimli ishlar o’quvchilarning fanga bo’lgan qiziqishini, o’quv faolligini oshiradi, bilimlarni chuqur va doimiy o’zlashtirishni ta’minlaydi, o’quvchilarning tafakkuri, xotirasi va nutqini rivojlantiradi, halollik, mehnatsevarlik va vijdonli munosabatni tarbiyalashga xizmat qiladi. Tarbiyaviy ishlar, shuningdek, asosan talabalarning reproduktiv faoliyatini faollashtiradi.

O’qitishning muhim xususiyatlaridan biri bu bilimlardan foydalanish, ularni umumlashtirish va tizimlashtirishda samarali faoliyat uchun sharoit yaratishdir. Ta’lim jarayonini bunday tashkil etish o’quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularni diqqatli bo’lishga majbur qiladi, ularni tahlil qilishga, taqqoslashga, asosiy narsani ajratib ko’rsatishga o’rgatadi, ularni sinfdagi passiv tinglovchilardan faol ishtirokchiga aylantiradi. Shunday qilib, har xil turdagi texnologiyalar o’quvchilarning kognitiv va ijodiy qiziqishlarini rivojlantirishga yordam beradi. Biroq zamonaviy ta’lim va axborot texnologiyalarini joriy etish ularning an’anaviy o’qitish metodikasini to’liq

o`rnini bosishini anglatmaydi, balki uning tarkibiy qismi bo`ladi. Zero, pedagogik texnologiya - bu o`rganish nazariyasiga asoslangan va rejalashtirilgan natijalarni ta`minlovchi ta`lim faoliyatini tashkil etish usullari, uslubiy texnikasidir.

Quyida amaliyotga tadbiq etilgan texnologiyalar haqida keltirib o`tilgan:

O`quv materialini didaktik jihatdan takomillashtirish va qayta ishlab chiqishga asoslangan pedagogik texnologiyalar. Bu texnologiyalar o`rgatilayotgan bilimlarning didaktik tizimi chuqur mazmunga ega bo`lishi, bilimlarga tizimli nuqtai nazardan yondashish, o`quvchilarga bilimlarni egallashning eng maqsadga muvofiq yo`llarini o`rgatish kabi tamoyillarga asoslanadi.

O`quv jarayonini samarali boshqarish va tashkil etishga asoslangan pedagogik texnologiyalar. Bu texnologiyalarga tabaqalashtirilgan, individuallashtirilgan, dasturlashtirilgan ta`lim texnologiyalari; ta`limning jamoa usuli, guruhli, kompyuterli ta`lim texnologiyalari kabilar kiradi.

Tabiatga muvofiqlashtirilgan pedagogik texnologiyalar. Bularga o`quvchining tabiiy imkoniyatlari, ta`lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning tabiiy imkoniyatlari va boshqa tabiatga muvofiq imkoniyatlardan to`liq foydalanishni amalga oshirishga asoslangan pedagogik texnologiyalar kiradi.

Rivojlantiruvchi ta`lim texnologiyalari. Bularga o`quvchi shaxsining ijobiy sifatlarini, ayrim sohalardagi bilimlarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish texnologiyalari kiradi.

Bulardan tashqari xususiy pedagogik texnologiyalar, alternativ hamda mualliflik pedagogik texnologiyalari yo`nalishlari ham mavjud.

Shuningdek, hozirda pedagogik texnologiyalarning boshqa yo`nalishlari ham mavjud bo`lib, ulardan asosiylari empirik, kognitiv, evristik, kreativ, inversion, integrativ, adaptiv, inklyuziv pedagogik texnologiyalardan iborat. Bu yo`nalishlarning asosiy xususiyatlari quyidagicha:

Empirik-(tajriba) sezgi a’zolari orqali bilim olish. Bu texnologiyada asosiy e’tibor sezgi a’zolarining tabiiy rivojlanganlik imkoniyatlariga tayangan holda bilim berish va ularni yanada takomillashtirib borishga qaratiladi.

Kognitiv-(bilishga oid) atrofda olam to’g’risidagi bilimlar doirasini kengaytirish texnologiyasi. U tabaqalash (tarkibiy qismlarga ajratib o’rganish) tafakkurini shakllantiradi, bilish ehtiyojlarini rivojlantiradi.

Kreativ-(ijodiy) tadqiqot xarakteriga, xususiyatiga ega bo’lib, o’quvchilarda maqsadga yo’naltirilgan ijodiy tafakkurni jadal rivojlantiradi.

Inversion-(almashtirish) axborotlarni turli tomondan o’rganish, o’rnini almashtirish xususiyatiga ega bo’lib, tafakkur (fikrlash) tizimini shakllantiradi.

Integrativ-(yaxlitlash) axborotlarni tashkil qiluvchi cheksiz ko’p kichik qismlarning o’zaro ajralmas bog’liqligi, ularning yaxlitligi, bir butunligi asosida yagona to’g’ri xulosani aniqlash.

Adaptiv-(moslashtirish) axborotlarni va ulardan foydalanish jarayonini o’rganish hamda o’rgatish uchun qulaylashtirish, moslashtirish asosida kutilgan natijaga erishish.

Inklyuziv-(tenglik) o’qituvchi bilan o’quvchining o’zaro munosabatlarida tenglik asosida ta’lim tarbiya jarayonini tashkil qilish. Shu bilan birga, imkoniyati cheklangan o’quvchilarning sog’lom o’quvchilar bilan birgalikda o’qishini tashkil qilish pedagogik texnologiyasi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirsak, ta’lim texnologiyasi - bu o’quv jarayonini loyihalash, amalga oshirish, baholash, tuzatish va keyinchalik takrorlashning tizimli usuli. Ta’lim jarayoniga ta’lim jarayoniga zamonaviy ta’lim va axborot texnologiyalarini joriy etish o’qituvchiga bilimning chuqurligi va mustahkamligini ishlab chiqish, faoliyatning turli sohalarida ko’nikma va malakalarni mustahkamlash imkonini beradi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari yoshi va ta’lim darajasidan qat’iy nazar, individuallashtirishga, o’quv jarayonining masofali va o’zgaruvchanligiga, talabalarning akademik harakatchanligiga qaratilgan. Pedagogik texnologiyalarning

keng ko’lamli qo’llanilishi o’qituvchining o’quv vaqtdan unumli foydalanishi va talabalarning bilim olishida yuqori natijalarga erishish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

- 1.Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar – Qarshi.: Nasaf, 2000 y.
- 2.Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tadbqiqiy asoslari. – T.: 2005

TA’LIMDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH DAVR TALABI.

Maxamatova Feruza Safaraliyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrası
o’qituvchisi
Toshtemirova Shahlo Abdurahmon
qizi Pedagogika-psixologiya
yo’nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta’lim sifatini oshirishdagi o’rni, hamda ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, mazkur maqolada ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo’llash samarasi haqida fikr yuritilgan va oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoniga yangicha yondashish borasida takliflar berilgan.

Kalit so’zlar: Innovatsiya, pedagogik texnologiya, ta’lim sifati, innovatsion yondashuv.

Mamlakatimizning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirish va uning iqtisodiy xavfsizligini ta’minlashda ta’lim tizimining o’rni beqiyosdir. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar hamda bo’lajak mutaxassislarning ma’naviy-ahloqiy, intellektual va kasbiy salohiyatiga nisbatan qo’yilayotgan yuqori talablar ta’lim muassasalari oldiga xalqaro talablarga javob bera oladigan sifatli kadrlar tayyorlash

vazifasini qo'ymoqda. Bu vazifalarni bajarish yo'lida esa ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish talab etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni hamda [1], 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qaroriga muvofiq shu nomli vazirlik tashkil etilgan bo'lib, uning vazifalari qatoriga ijtimoiy rivojlanishga, shu jumladan ta'lim va sog'liqni saqlash tizimiga innovatsiyalarni joriy etish ham kiritilgan [2].

Pedagogik texnologiya - bu o'quv jarayonini zamonaviy tashkil etish tizimi bo'lib, u ta'limning zaruriy sifatini ta'minlaydi va jadallashgan ilmiy-texnik taraqqiyot talablariga javob beradigan, ta'lim shakllarini takomillashtirish vazifasini ko'zlagan o'qitish jarayonlarini texnika va inson omillarida, ularning birgalikdagi harakatlari vositasida yaratish, tadbiq etishning izchil metodidir. Ta'lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi bo'lib hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida yangi innovatsion texnika-texnologiyalardan foydalangan holda dars o'tish, so'ngi texnikalar bilan jihozlangan laboratoriya xonalaridan foydalangan holda mashg'ulotlar o'tkazish, mutaxassislik bo'yicha, so'nggi innovatsiyalar haqida ma'lumotlar hamda jahon tajribasidan namunalar keltirib o'tish talabalarni yangilik yaratish ruhida tarbiyalashga turtki bo'ladi.

Mening fikrimcha, ta'lim jarayonida avval qiziqish uyg'otib, motivatsiya berib, so'ngra raqobat muhiti yaratilsa, talabalarda yangilik yaratishdagi yashirin qobiliyatlari uyg'otiladi va albatta rag'batlantirish amalga oshirilsa ko'zlangan maqsadga erishiladi. Talabalarga ilm-fan va innovatsiya yaratishda yutuqlarga erishgan insonlardan misol keltirib, iloji bo'lsa ulardan birini o'rnak bo'luvchi inson sifatida darsga taklif qilib, yoki innovatsiyalar markaziga talabalarni ekskursiyalarga etishni yo'lga qo'yilsa maqsadga tezroq erishilgan bo'lardi.

Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation"-yangilik kiritish,ixtiro) ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllanirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim.

Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb yuritiladi.

O'qituvchi innovatsion texnologiyalarga asoslanib darsni tashkil etar ekan, turli texnik vositalardan ham (kompyuter, proyektor,elektron doska va hokazo) foydalanishi, interfaol metodlar asosida dars o'tishi ham mumkin. O'qituvchining faoliyatida innovatsiyalar qanchalik ko'p bo'lsa, mazmun shunchalik oshadi.

Innovatsion texnologiyalar o'qituvchi o'z faoliyatidan qoniqmasligidan kelib chiqadi, uni yaxshilashga doir yangilik kiritishga harakat qiladi va o'z ustida ishlaydi.

"Faoliyatni yangilash 3 bosqichda, ya'ni tayyorgarlik, rejalashtirish va joriy etish bosqichlarida amalga oshiriladi."-degan edi mashhur pedagog A.Nikolskaya [3].

Oliy ta'limni 2030-yilgacha rivojlantirish bo'yicha konsepsiyada mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarini xalqaro 1000talik ta'lim muassasalari safiga kiritish maqsad qilingan. Ammo innovatsion pedagogik texnologiyalarning xalqaro tajribasini o'rganish va unlarni tadbiq etish nisbatan sekin amalga oshirilmoqda.

Fikrimizni aniqroq bayon etish uchun turli xildagi abituriient tayyorlash o'quv kurslarini misol qilib keltirsak, bir tayyorlov kursi pedagogining maqsadi eng avvalo nomi eng yaxshilar safiga kirishi emas, mehnati samarasi bo'lgan tahsil oluvchilarning ko'zlangan maqsadiga erishishi bo'lib hisoblanadi. Misol uchun, ingliz tilidan IELTS kusrlarini tahsil oluvchilari ushbu sertifikatni yuqori ballarda egallashi, fanlar bo'yicha abituriientlarning o'zi tanlagan oliy ta'lim muassasasigaga yuqori natijalar bilan o'qishga kirishi- o'sha pedagogning birinchi o'rindagi maqsadi bo'lib hisoblanadi va shu maqsadga erishishi o'z-o'zidan uni eng yaxshi kurslar qatoriga kiritib qo'yadi. Ushbu yutuqlarning barchasi o'sha pedagogning nafaqat kuchli bilimiga, balki shu bilimni yetkazib berishga doir pedagogik texnologiyasiga ham bog'liqdir.

Oliy ta'lim muassasalarida ham maqsadni ushbu dargoh tayyorlagan mutaxassislar karyerasidagi yutuqlari va yuqori talabga ega yetuk kadr bo'lganlari bilan bog'lash kerak deb hisoblaymiz. Chunki har qanday faoliyatning sifatli amalga oshirilganligi uning natijasida aks etadi. Ta'lim jarayonining sifatli amalga oshirilishida o'qitishni innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshirishning o'rni beqiyosdir.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ishlashda o'qituvchida innovatsion faoliyat haqida tushuncha bo'lishi kerak. Mohiyatiga ko'ra innovatsion faoliyat ilmiy izlanishlar, ishlanmalar yaratish, tajriba-sinov ishlari olib borish, fan-texnika yutuqlaridan foydalanish asosida yangi takomillashtirilgan mahsulotni yaratishdan iborat. Pedagogning innovatsion faoliyati quyidagilar bilan belgilanadi:

- yangilikni qo'llashga tayyorligi;
- pedagogik yangiliklarni qabul qilishi;
- novatorlik darajasi;
- kommunikativ qobiliyatning rivojlanganligi;
- ijodkorligi.

Pedagoglarda innovatsion yondashuvni qaror topishi ham murakkab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichda kechadi.

1-bosqichda tayyor metodik tavsifnoma (mavjud innovatsiya, masalan xorij tajribasida qo'llanilgan ammo biz uchun yangi)lardan foydalanish amalga oshiriladi.

2-bosqichda mavjud tizimga pedagog o'zining yangi g'oyalarni, metodini kiritadi.

Pedagoglarning innovatsion yondashuvini qaror toptirishning **3- bosqichida** o'sha ikkinchi bosqichda yaratgan g'oya, innovatsion metodini o'zi faoliyat yuritayotgan muassasada amalga oshirish mazmuni, shakl va metodlarini tizimlashtiradi.

4-bosqichda esa pedagog o'qitish va tarbiyalashga oid o'z konsepsiyasi(g'oyalari yig'indisi) yoki metodikasini yaratadi.

Mana shu bosqichlarda pedagog innovatsion yondashuvlarini amalga oshirsa va pedagogik texnologiyalarda yangilik kiritib, ulardan foydalanib dars o'tsa ta'lim sifati

albatta oshadi. Umuman olganda mamlakatimizda ta'lim sohasiga, hamda innovatsiyalarga katta e'tibor berilmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta'limni sifatini ko'tarsa, innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchdir. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 29-noyabrdagi PF-5264 son "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-noyabrdagi PQ-3416 sonli "O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi Qarori.
3. Avliyoqulov N.X, Musayeva N.N. "Yangi pedagogik texnologiyalar" darslik 15-20b.
4. N.A. Muslimov "Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik" o'quv-uslubiy majmua. Toshkent: 2016. 30-31b.

TA’LIM TIZIMIDA INNOVATSION-PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO’LLASHNING MOHIYATI, O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

B.O‘razova,

Zarbdor tumani 2-sonli MTT rahbari

dots.B.X.O‘razov

Respublikamizda ta’lim bosqichlarining uzuluksizligi va izchilligini ta’minlash, yuridik jihatdan kafolatlash, mazmunan zamonaviy talablari darajasida ko’rsatish, zamonaviy kompetentsiyaviy bilim egasi bo’lgan kadrlar tayyorlash borasida Qonunlar, Davlat ta’lim standarti (DTS) va dasturlar qabul qilindi va amaliy jarayonga tadbiq etib borilmoqda.

Zamonaviy kompetentsiyaviy yondashuvlar asosida ta’limni tashkil etishga quyiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayan nazariy bilimlarni o’quvchilarga etkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko’nikma hamda malakalarni hosil qilish, ular tomonidan egalangan bilim, ko’nikma hamda malakalar darajasini baholash o’qituvchidan yuksak kasbiy kompetentlik-pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan texnologik yondashuvni talab etadi.

Ta’lim jarayonida o’qituvchi shaxsiga mos metodlarni qo’llay olmasa, o’quvchi shaxsini o’zgartirish uchun sharoit yaratilmasa, uning tarbiyasida chekinish yuz beradi.

Zamonaviy kompetentsiyaviy yondashuvlar asosan o’qituvchining dars jarayonida “aktyor” emas, aksincha “rejissyor” bo’lishi kerakligini anglashi lozim. U o’z o’quvchi – talabalarini Texnologiya o’quv faniga ijodkorlik nuqtai nazari bilan qarashlarini tashkil qilishi, ularda innovatsion –yaratish, ixtiro va kreativlik-ixtirochilik, izlanuvchanlik xususiyatlarini shakllantirish va albatta, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalangan holda “Dars muqaddas” dasturi talablari asosida darsni tashkil etish kerak bo’ladi. Buning uchun esa u bir necha yangicha ilg’or ta’lim texnologiyasi usullarini yaxshi bilishi kerak.

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalari, ilg’or xorijiy tajribalardan samarali foydalanish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari o’quv jarayoniga keng qo’llanilmoqda. Innovatsion –pedagogik texnologiyalarini qo’llash o’qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta’lim metodlarini tanlashga har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi.

“Dars muqaddas” ligini saqlab qolgan holda unga turli tuman oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan interfaol metodlar bilan boyitish ta’lim oluvchilarning o’zlashtirish darajasining ko’tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta’lim beruvchi tomonidan ta’lim oluvchilarning qiziqishini ortirib, ularning zamonaviy ta’lim jarayonida faolligi mutasil rag’batlantirilib turilishi, o’quv materiallarini kichik-kichik bo’laklarga bo’lib, ularning mazmunini ochishda “Kesy-stadi”, “Aqliy xujm”, “FSMU”, “Kichik guruxlarda ishlash”, “Klaster”, “Insert”, “Baxs munozara”, “Muammoli ta’lim”, “Mustaqil ishlash”, “Yo’naltiruvchi matn”, “Loyiha”, “Rolli o’yinlar” kabi interfaol metodlarni qo’llash va ta’lim oluvchilarni ammalij mashg’ulotlarda mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Innovatsion – pedagogik texnologiyalar qo’lanilganda ta’lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta’lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta’lim oluvchi markazda bo’lgan zamonaviy yondashuvning foydali jixatlari quyidagilarda namayon bo’ladi:

- Ta’lim sifat- samarasi yuqoriroq bo’lgan o’qish-o’rganish;
- Ta’lim oluvchining yuqori darajasi rag’batlantirilishi;
- Ilgari orttirilgan bilimning ham e’tiborga olinishi;
- O’qish shijoatini ta’lim oluvchining extiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- Ta’lim oluvchining mehnatsevarligi, tashabbuskorligi va ma’sulyatining qo’llab-quvvatlanishi;
- Amalda bajarish orqali o’rganilishi;
- Ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi;

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion-pedagogik texnologiyalari, ilg’or xorijiy tajribalaridan foydalanish va qo‘llash, uning samaradorligini ta’minlash o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishiga olib keladi.

Bunda o‘quv jarayonida:

- ✓ Insoniy munosabatlarga asoslangan aniq maqsadning yagona faoliyatga aylanishi;
- ✓ Har bir o‘quvchiga xos xususiyatlarni hisobga olish;
- ✓ O‘quvchilarga xos xususiyatlarni paydo qilgan omillarni aniqlash;
- ✓ Salbiy xatti-harakatlarning sababini tahlil etish;
- ✓ Erkin fikr, samimiy muloqot, yangiliklarga bo‘lgan intilishida tamoyillar va metodlarni qo‘llash muhimdir.

Xulosa qilib shu aytish kerakki, zamonaviy innovatsion-pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi muayyan shart – sharoitlarning sifat- samaradorligini oshirilishga yordam beradi. Bundan tashqari, yangicha tafakkurning qaror topib borayotgani innovatsion-pedagogik texnologiyalarning foydalanishi o‘quvchi munosabatlarda o‘z ifodasini topadi.

PEDAGOG SHAXSIDA IJODKORLIK FUNKSIYASINI SHAKLLANTIRISH

dots.B.X.O‘rozov, JDPU

B.O‘razova, Zarbdor tumani 2-sonli MTT rahbari

Shaxs mustaqil fikrlashi tufayli voqelikni umumlashtirilgan holda bilvosita va bevosita aks ettiradi. Narsa va xodisalar o‘rtasidagi ichki murakkab bog‘lanishlar, munosabatlar, xossalar, xususiyatlar hamda mexanizmlar tushunadi, anglab etadi.

Binobarin, shaxs muayyan qonun, qonuniyat va qoidalarga asoslangan tabiiy ijtimoiy xodisa va voqealarning vujudga kelishi, kechishi, rivojlanishi hamda ularning oqibatini oldindan payqash, bashorat qilish imkoniyatiga ega. Hozirgi zamon odamning

bilish va aqliy faoliyatini omilkorlik bilan tashkil qilishdan ijodiy fikr yuritish alohida kasb etadi.

Shaxs insonlar olamida yashar ekanlar, o‘z faoliyatlarini turmush tarzlariga moslashtirib boradilar. Moslashtirish esa insonni ijodga qilishga chorlaydi. Ma’lumki insonlar faoliyati ko‘p qirralidir. Bu faoliyat olam sirlarini bilishga uning ba’zi sohadagilarini umumlashtirishga qaratilgan.

Ilmiy ijod tizimli bo‘lib, unda inson faoliyatining ko‘p qirralari bilimi, malakasi, tajribasi, asbob uskunalar bilan qurollanganligi, adabiyotlarga boyligi ish-joy sharoitlarining maxsusligi va boshqalar bilan ajralib turadi.

“Ijod-shaxs yoki jamiyatning tabiiy, ijtimoiy va ma’naviy olamni insonning maqsad va vazifalariga uning extiyojlari, istaklari va imkoniyatlariga muvofiq ravishda o‘zgartirish borasida bunyodkor faolligi tushuniladi. Ijod-bu shakllangan streotiplar, odatlar, an’analar va shartliliklar doirasidan ongli ravishda chiqish demakdir”.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ijod-bu izlanuvchining ma’lum yangilik yaratish uchun ob’ektga qaratilgan shaxsiy qobiliyatdan kelib chiquvchi xissiy bilish va tuyg‘ularni amalga oshirish jarayonidir.

Turli xil pedagogik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish darajasi pedagogik maxoratning umumiy darajasini keltirib chiqaradi. N.V.Kuzmina pedagogik faoliyatini qamrab olishi mumkin bo‘lgan 5 ta darajani ajratib ko‘rsatadi. Ularning birinchisi reproduktiv daraja ikkinchisi adaptiv daraja, uchunchisi lokal-modellashtirilgan va to‘rtinchisi tizimli modellashtirilgan daraja, beshinchi daraja bevosita o‘qituvchining ijodkorligini qamrab olinganligi sababli uning mazmun mohiyatini batafsil yoritishga harakat qildik.

Beshinchi darajani pedagogik faoliyatdagi ijodiy istaklarning rivojlanishidagi eng yuqori bosqich sifatida qarash to‘g‘ri bo‘ladi. Adaptasiya bosqichiga pedagogik ijodkorlikning boshlang‘ich davri va nomoyon bo‘lish shakli sifatida qarash mumkin. Ijodning nisbatan yuqori shakli bir qancha tizim va tuzulishlar butunligidagi bilimning turli xil elementlari integratsiyasi jarayoni deb hisoblash mumkin. Haqiqiy ijodkorlik

darajasining yangi mahsuldor usullarini yaratishda namoyon bo’ladi. Pedagogik ijodkorlikning to’ldiruvchi belgilari yangi pedagogik usullarni tashkil qilish tezligi, ularning turli xilligi qayta ko’rishga tayyorligida namoyon bo’ladi.

L.V.Ivansova pedagog-master va pedagog master bo’lmaganlarning pedagogik faoliyati belgilarini solishtirib, shunday hulosaga keldi, ya’ni pedagog ijodkorligining belgilari soniga o’qituvchi o’zining kelajak uchun hayotiy va kasbiy qadriyatlaridagi yo’nalish hisobiga kiritishga to’g’ri keladi.

L.D.Stolyarenko o’zining “Pedagogik psixologiya” nomli kitobida pedagogik ijodning quyidagi turlarini ajratib ko’rsatadi.

1. Didaktik ijod – bu o’quv materialini tanlash va tizimlashtirishning turli usullarini o’ylab topish, uning berilishi va o’quvchilarning o’zlashtirish metodlari bo’yicha ta’lim doirasidagi faoliyatidir.

2. Texnologik ijod – bu pedagogik texnologiyalar va loyihalar sohasidagi faoliyat ya’ni o’quvchilar tarbiyasi natijaliligini ko’tarishga yordam beradigan yangi pedagogik tizim, pedagogik jarayon va o’quv vaziyatini topish hamda tashkil qilishdir.

3. Tashkilotchilik ijodi – bu rejalashtirishning nazoratning kuchlarni taqsimlash, resurslar mobilizatsiyasi, o’quvchi va pedagogni o’zaro ta’siri o’rtasidagi aloqa va boshqarish faoliyati doirasidagi ijoddir. Tashkilotchilik ijodi maqsadga eng qisqa yo’lda erishishga yordam beradigan barcha omillardan unumli foydalanishni mexnatni ilmiy tashkillashtirishni ta’minlaydi.

Kishi faoliyatida ijodkorlikning namoyon bo’lishi uning shu sohada erishadigan muvaffaqiyatlarining garovidir. Ijodkorlikning o’qituvchi faoliyatida namoyon bo’lishi boshqa sohada faoliyat yurituvchi kishilarnikiga qaraganda ancha murakkab shu bilan birga keng qamrovli hamdir. Negaki o’qituvchi bevosita odamlar bilan olib boradigan faoliyatida ijodkorlikning namoyon bo’lishi uning shu odamlarning kelajak hayotiga ta’siri bilan bog’lanadi.

V.K.Boyarchuk o’zining tadqiqotlarida o’qituvchi ijodkorligining uning faoliyatida qay darajada namoyon bo’lishi hamda pedagog uchun ijod va izlanishning

nechog‘li zarurligi xaqida aytib o‘tadi. U pedagogik ijodkorlik o‘qituvchi ma’lumotlarini talabalarga qanday usulda etkazib bera olishda o‘z ifodasini topadi deb ta’kidlab o‘tgan.

I.V.Basov o‘qituvchining ijodkorligining uning uchun zarur bo‘lgan malakalar qatorida ko‘radi. Uning fikricha pedagog uchun zarur bo‘lgan asosiy malakalarni quyidagicha izoxlaydi:

- 1) O‘qituvchining kommunikativligi;
- 2) Diagnostika;
- 3) Psixologik-metodik rejalashtirish;
- 4) Tashkilotchilik;
- 5) Gnostik (bilim etkazib bera olish);
- 6) Izlanuvchanlik (ijodkorlik);

Ushbu malakalarni o‘zlashtirish uchun o‘qituvchi intellektual rivojlanishiga keng doiradagi qiziqish va ko‘nikmalarga, jonli va faol xarakterga ega bo‘lishi kerak.

S.I.Arxaangelskiy “O‘qituvchining asosiy vazifasi –o‘zining predmeti bo‘lsa, yaxshi mohirona daryo berish, o‘quv axborotlarini chuqur tushuntirib berish, talabalarni bilim olishga jalb etish, ularda mehnatsevarlik va tirishqoqlik tuyg‘ularini uyg‘otish, ilmiy masalalarni mustaqil echimga yo‘naltirish, uning fikr va qarashlari kengligini rivojlantirishdir” deb ta’kidlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinadiki, o‘qituvchining ijodkorligi uning shaxs xususiyatlari va sifatlari bilan bog‘liq bo‘lib, shaxsiy individual psixologik xususiyatlari hamda pedagogik uslublarining o‘ziga xosligi bilan belgilanadi. Pedagogik ijodkorlik pedagogning yuqoridagi xislatlarning ishtiroki natijasida kelib chiqadigan xislatdir.

КАСБ СТАНДАРТЛАРИ АСОСИДА ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИНИ ЛОЙИХАЛАШ – ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДАГИ ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН БИРИ

Мамаражаб Тожиев

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги
хузуридаги Меҳнат бозори тадқиқотлари институти “Инновациялар ва
докторантура” бўлим бошлиғи, педагогика фанлари доктори, профессор

XXI аср бошларида рўй берган кўпчилик фалокатларнинг сабаби
техниканинг ўзидагина эмас, балки касбий омилкорликнинг етишмаслигида
ҳамдир. Бундай муаммоларни ҳал этишда таълим ҳам етакчи ўринлардан бирини
эгаллайди. Жамият ҳаётида рўй бераётган ҳозирги ўзгаришлар таълим тизими
олдига янги муаммоларни қўймоқда-ки, буларга нимани ўқитиш ва қандай
ўқитиш муаммоси долзарб қилиб қўйилмоқда.

Бу соҳада, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 31
декабрдаги «Малакаларни баҳолаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва
меҳнат бозорини малакали кадрлар билан таъминлаш чора-тадбирлари
тўғрисида» ПҚ-4939-сон [қарори](#)даги вазифалар ҳамда Республика Президенти
Шавкат Мирзиёевнинг Давлатимиз мустақиллигининг 31 йиллигига бағишланган
байрам табиригида бешта асосий йўналишни кўрсатиб берди. Шулардан,
биринчиси таълим соҳаси бўйича бўлиб, “таълим соҳасида энг қулай шароитлар
яратиш. Бунинг учун мактабларнинг ўқув дастурлари, ўқитиш услуби, дарсликлар
мазмуни тубдан қайта кўриб чиқилади, мактаблар қуриш, устоз ва
мураббийларнинг машаққатли меҳнатини рағбатлантириш давом эттирилади” деб
таълим ташкилотларида фаолият олиб бораётган педагог ва профессор-
ўқитувчилар қаторида, бизнинг Меҳнат бозори тадқиқотлари институти илмий
тадқиқотчилар жамоасига ҳам дастуриламал қилиб устувор вазифаларни
белгилаб берди.

Шундан келиб чиқиб, Ўзбекистондаги меҳнат бозори ва меҳнат муносабатлари, касбий малака ва билимларни ривожлантириш, меҳнатни муҳофаза қилиш ва меъёрлаш, инсон капитали, ҳаёт давомида таълим олиш ва профессионал таълим мазмунини модернизациялаш асосида меҳнат соҳасида кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, бунинг учун таълим сифати ва самарадорлигини ошириш ва рақоботбардош кадрларни тайёрлаш масаласи таълим технологияси ва унинг тамойиллари асосида ўқув материаллари лойиҳаларини тузиб чиқиш ҳамда уни амалиётда қўллаш масалалари куннинг асосий вазифаси сифатида кўрилмақда.

Таълим-тарбияни самарали ташкил қилиш учун янгиланаётган таълим жараёни, унинг кредит-модул системасига сифат жиҳатдан тез мослашиш учун объектив асос юзага келди, чунки иқтисодий ва ижтимоий ҳаётдаги инновацион жараёнлар ўз-ўзидан таълимда ҳам туб ўзгартиришларни тақозо этмоқда. Ҳеч бир ўқитувчи эрта-кечми бу жараёндан четда қолиши мумкин эмас. Ўқитувчининг анъанавий иш усуллари фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси ёки ўқитишни компьютерлаштириш сифатларини ўзлаштириш зарурий эҳтиёжининг туғилишида объектив омил бўлиб қолмоқда.

Биламизки, узлуксиз таълим тизимининг бирламчи асоси ва педагогларнинг фаолият олиб бориш жойи, ўқув машғулотлари, яъни дарс – энг зарури масала ҳисобланади. Айни пайтда барча таълим муассасаларда яхши деганда, ота-боболаримиздан қолган усулда, ҳақиқатда эса педагогнинг касбий тайёргарлик ва шахсий тарбияланганлик даражасидан келиб чиқиб, ўқув машғулотлари олиб борилмоқда.

Таҳсил олувчиларга билимларни замонавий педагогик технологиядан фойдаланиб етказиб бермоқдамиз, – деган гапларнинг тагида етарли асос йўқ. Бугунги кунда, бизда, педагогик технологиядан профессор-ўқитувчиларнинг ўқитиш жараёнида фойдаланаётгани даражаси баҳслидир. Буни тадқиқотларимиз кўрсатмоқда. Бундай ноҳуш ҳолат таълим-тарбия соҳасига қилинаётган барча

сай-ҳаракатларни йўққа чиқариши мумкин. Таълим соҳаси бир жойда дебсиниб қолган десак муболаға бўлмайди.

Ўқув машғулоти охиригача аудиториядаги талабалар эътиборини сақлаб, фан дастури(силлобус)да кўрсатилган билимларни ва ёш авлод руҳига сингдирилиши шарт бўлган миллий фазилатларни ҳар бир педагог ўзининг ҳаёт тарзига айлантириши лозим. Шу билан бирга ушбу билим ҳамда фазилатларни ёшларга етказишда, дидактиканинг 6 принципи ва 30 дан ортиқ қоидаларига риоя қилиб, бир қатор анъанавий, ноанъанавий ва 200 дан ортиқ интерактив усуллардан, мавжуд информацион-коммуникация технология ва дидактик материаллардан фойдаланиб, ўқув машғулоти ташкил қилиш керак. Бу вазифани ўта иқтидорли педагог ҳам амалга ошира олмайди. Бажариб бўлмайдиган ишни қандай қилиб бажариш мумкин?, деган саволга, мумкин деб жавоб берамиз. Ушбу жараённинг энг асосийлардан бири, таълимни ташкил этишнинг жаҳон стандартларига мослаштирилиши, яъни таълимнинг “Кредит-модул” системасига ўтилиши ҳамда унинг асоси бўлган “Касб ва лавозим стандарт”ларининг ишлаб чиқирилиши ва унга Давлат таълим стандарти, Малака талаблари ҳамда ўқув дастур(силлобус)ларни мослаштириш, уларни амалда жорий этишнинг асосий йўли сифатида дунё педагоглари, бу муаммони устида тадқиқотлар олиб бориб, уни йўлини топганлар ва “таълим технологияси, унинг тамойиллари асосида ўқув материалларини лойиҳалаш” деб номлаганлар.

Шунинг учун улар қўллаётган таълим технологиялардан фойдаланиш лозим. Аммо, қарийб 20 йил мобайнида четдан ўрганилган қатор таълим технологияларни педагогларининг биронтаси ҳам фаолиятига мукамал қўллай олмаяпти. Сабабини аниқласак, хориждан келтирилган педагогик технологиялар ҳудудимизга мослаштирилмаган-лигини сезиш мумкин. Бироқ, профессор Бўрибой Зиёмуҳамедов[3] раҳбарлигида бир гуруҳ олимлар ва ёш тадқиқотчилар хорижий таълим технологияларини ўрганиб, уларнинг асл мақсади, асосий

тамойиллари ва амалга ошириш алгоритмини аниқлаб, педагогларимизнинг менталитетидан келиб чиққан ҳолда, республикамизга мослаштиришди.

Мамлакатимизнинг бир қатор олий ўқув юртларида, мувоффақият билан амалиётда синаб кўрилди. 2011 йили “Йилнинг энг яхши дарслиги ва ўқув қўлланмалар муаллифи” деган биринчи даражали диплом қўлга киритилди. Аммо, миллий педагогик технологиямиз кенг ёйилмади. Сабабига эътибор қаратадиган бўлсак, **таълим технологияси** деганда, **ўқув материалларини аввалдан лойиҳасини тузиб олишдан иборат**, ўқитучиларимизда эса лойиҳа тузиш кўникмасининг етарли даражада шаклланмагани маълум бўлди. Шундан кейин таълим технологияси таможиллари асосида ўқув машғулотини лойиҳасини тузишнинг ҳамма тушунадиган қилиб, **методикасини, яъни йўриқномаси** ишлаб чиқилди.

Бироқ, ўқув муассаса раҳбарлари ва педагоглар, юқоридан кўрсатма бўлмагунча, бу педагогик технология ва методикадан фойдаланишга шошилаётгани йўқ. Уни амалга ошириш учун мутасадди шахслар, жумладан, собиқ иттифок педагогикаси билан суяғи қотган олимлар ҳам бу масала устида бош қотиришни истамаяпти. Бу ўта зарур ишга лоқайдлик билан қараб, баъзида, қаршилик ҳам қилишмоқда.

Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ва унинг тассарруфидаги муассасаларда хизмат қилаётганлар, миллий педагогик технология ва уни амалга ошириш методикасини амалиётга қўллашга ёрдам беришса, ўқув жараёнининг самарадорлиги бир неча баробар ошиши исбот талаб қилинмайдиган, бор ҳақиқатдир. Айниқса, унда Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги ҳузуридаги Меҳнат бозори тадқиқотлари институтининг ўрни беқиёс бўлиши шубҳасиздир.

Ривожланган хорижий мамлакатларда педагогик технологиядан фойдаланиб, талабаларнинг ўзлаштириш даражаси 95 фоизга етказилган. Шундай натижага эришишимиз учун миллий педагогик технология ва уни амалиётда қўллаш

методикасини ҳаётга тадбиқ қилишимиз зарур. Бунинг учун, таълим-тарбия тизимининг барча босқичларида фаолият олиб бораётганларнинг хоҳиши керак.

Узлуксиз таълим-тарбия тизимида туб ўзгаришларни амалга ошириш учун миллий педагогик технология тамойиллари ва уни амалга ошириш алгоритми асосида ўқув машғулотини лойиҳасини яратиш лозим. Бу уч босқичдан иборат.

Биринчи босқич. Тармоқ малака рамакалари, унинг асосида ишлаб чиқиладиган Касб стандарлари ҳамда уларга мослаштирилаётган Таълим соҳалари Давлат таълим стандарти, таълим йўналишлари малака талабларида белгиланган билимларни, қайтадан таҳлил қилиб, муайян фандаги янгиликларни киритиб, **умумсистемалар назариясига** биноан, иерархия поғоналардан иборат бўлган, муайян фанни катта, ўрта ва кичик модулларга бўлиб, бу модулларни мақсадларини аниқлаб, ўқув дастурни шу асосда қайта ишлаш.

Иккинчи босқич. Ҳар бир машғулот лойиҳасини, янги ўқув дастури асосида 3 та жадвал тузиш. Жадвалларда ҳар бир ўқув машғулот таркибидаги кичик модуллардан кутилган мақсад, уларга ажратилган вақт, педагог ва таҳсил олувчиларнинг бажарилиши лозим бўлган иш ҳаракатлари, таянч тушунчалар, улардан келиб чиқувчи назорат саволлари, ҳар бир кичик модулда қўлланиладиган педагогик усуллар, ахборот-коммуникация технология билан дидактик материаллардан ифодаланади.

Учинчи босқич. Ўқув машғулотини тузилган 3-та жадвал асосида ўқув материали **сценарийсини, яъни йўл харитасини** яратиш.

Мазкур таълим технологияси асосида ўқув машғулоти олиб борилганда, малакаси унча юқори бўлмаган педагог ҳам талабга жавоб берадиган тарзда амалга оширади. Мана шу мулоҳазалар асосида таълим жараёни йўлга қўйилса, олий таълим тизимидаги ўқитиш жараёни, яқин келажакда, дунёдаги энг пешқадам тизимга айланиши шубҳасиз. Бунинг учун бизда тарихан шаклланган маънавий захира, илмий потенциал ва ҳудудимизга мослаштирилган таълим технологияси ва миллий фазилатлар тизими мавжуд. Уни ишга туширсак бас.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 31 декабрдаги «Малакаларни баҳолаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва меҳнат бозорини малакали кадрлар билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида» ПҚ-4939-сон [қарори](#).
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Давлатимиз мустақиллигининг 31 йиллигига бағишланган байрам табириги.
3. Тожиев М. Ўқитувчи фаолиятини лойиҳалаш: Узлуксиз таълимда модулли технология // Монография / Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ҳузуридаги Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълимини ривожлантириш маркази. – Т.: «TURON-IQBOL», 2017. – 246 б.

FANLARNI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARNING AMALIYOTDAGI TATBIQI.

JDPU, o'qituvchisi **Uktamova Umida Sunatullayevna;**

JDPU, talabasi **Maxmutova Zulxumor Rixsi qizi.**

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'rnini hamda ularni amaliyotga tatbiqi. Ta'lim jarayonida ishlatilayotgan texnologiya va metodlarni faol qo'llash orqali, ta'lim samaradorligiga erishish. Dars jarayonida o'quvchilar bilim darajasi, ongi, dunyoqarashi, fikrlash doirasi, izlanuvchanlik, ijodkorlik kabi shaxsiy xususiyatlari qanchalik shakllanayotganligini pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlardan foydalanish orqali kuzatish, natijalarini olish va baholash kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so’zlar: Pedagogik texnologiya tushunchasi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, klaster tarmoqlar metodi, aqliy hujum metodi, vesi-tarozi texnologiyasi metodi, kichik guruhlar bilan ishlash.

**Agar maktabda o’quvchi o’zi hech narsa yaratishni o’rganmagan bo’lsa,
keyin hayotda u faqat taqlid qiladi, nusxa oladi.**

L.N.Tolstoy

Ta’lim–tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o’tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormoqda. Hozirda inson faoliyatining asosiy yo’nalishlari ulardan ko’zda tutilgan maqsadlarni to’liq amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimlar, ya’ni texnologiyalarga aylanib bormoqda. Xuddi shu kabi ta’lim-tarbiya sohasida ham so’nggi yillarda pedagogik texnologiya amal qila boshladi. Talim jarayonida ilg’or pedagogik texnologiyalarni faol qo’llash, ta’lim samaradorligini oshirish, tah’lil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kun muhim vazifalaridan biridir. O’quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashini o’stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. Asr axborot texnologiyalari asri, deb bejiz aytilmaydi. Bugungi kunda dunyo miqyosda axborot kommunikatsiya tizimi yuksak darajada rivoj topib bormoqda va bu boshqa sohalar qatori ta’lim sohasiga ham jadal kirib borib, uni yanada sifatli tashkil etishga o’z ta’sirini ko’rsatmoqda.

Pedagogik texnologiya tushunchasi ta’lim-tarbiya amaliyotini rivojlantirish ehtiyojlari asosida kelib chiqqan, va hozirda pedagogika, psixologiya fanlarida o’z o’rniga ega bo’lgan keng ko’lamli serqirra tushunchadir.

Pedagogik texnologiya – Bu o’qituvchi (tarbiyachi)ning o’qitish (tarbiya) vositalari yordamida o’quvchi (talaba)larga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta’sir ko’rsatish va bu faoliyat mahsuli sifatida ularda oldindan belgilangan shaxs sifatlarini shakllantirish jarayondir. (N.Saydaxmedov)

Pedagogik texnologiya - o’qitishning, ta’limning shakllari, metodlari, usullari, yo’llari, tarbiyaviy vositalarning maxsus yig’indisi va komponovkasi (joylashuvi)ni belgilovchi psixologik tartiblar majmuasi; u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat (B.T. Lixachyov).

Pedagogik texnologiya - o’qituvchi mahoratiga bog’liq bo’lmagan holda pedagogik muvaffaqiyatni kafolatlay oladigan, o’quvchi - talaba shaxsini shakllantirish jarayonining loyihasidir (V.P. Bespalko)

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning hozirgi kunda shunday turli-tuman ta’riflari mavjudligi natijasida bu masalaning yechimini quyidagicha o’ziga xos usulda hal qilish to’g’risida ham taklif bildirilgan. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar tushunchasi ko’p qirrali bo’lib, unga pedagogik, psixologik, didaktik, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa nuqtayi nazarlardan yondashish mumkin. Hozir ta’lim-tarbiya sohasida rivojlanib borayotgan yo’nalishlardan biri - zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o’quv jarayonida qo’llash bo’lib, uni amalga oshirish dolzarb vazifalardandir. Ma’lumki, ta’lim-tarbiya jarayoni katta avlod tomonidan o’z bilim va tajribalarini o’sib kelayotgan avlodga o’rgatishdan iborat bo’lib, bu jarayonda, asosan, inson hayoti uchun zarur axborotlarni avloddan avlodga uzatish amalga oshiriladi.

Pedagogik texnologiyani shakllantirish va qo’llanish yo’llari quyidagilardan iborat:

- Uslubiy ishlanmalar ishlab chiqish
- O’quv topshiriqlar tizimini ishlab chiqishda kompyuterdan foydalanish
- O’quvchilarni bilish darajasini nazorat qilish
- Dars mavzusini o’quvchilar qiziqish va talabini hisobga olib tanlash
- O’quvchilarni oldin o’zlashtirgan bilimlarini, o’ylab qidirib topish va o’rgatish
- O’quvchilarni o’z ustida ishlash, qo’shimcha adabiyotlarni izlab topib o’qishga qiziqtirish.

Yangi pedagogik texnologiyani maqsadi, dars jarayonida kafolatlangan natijaga erishish. Bunda o’qituvchi o’z oldiga nimalarni o’rgatmay va qanday natijaga erishilgan degan savolni qo’yadi. O’qituvchi o’quvchilarga tayyor o’quv materiallarni bermay balki ularni o’quv materialidan muammoni echimiga izlanishi, fikr yuritishga yo’nalish beradi va ularni aqliy va ruxiy tomonlarni rivojlantirishni o’z oldiga maqsad qilib qo’yadi. Yangi pedagogik texnologiya bo’yicha interfaol usullar ta’lim – tarbiyani oshirish bilan ir qatorda o’z oldiga bir necha vazifalarni qo’yadi.

—Qo’shiqlar va tinglash uchun asarlar orqali musiqani hayot bilan bog’lash.

—Bir biriga fikrlarini xurmat qilish, hozir javobligi jamoa bo’lib, ya’ni «interfaol» bo’lib ishlash erkin so’zlash malakalarini o’stiradi.

—Aqliy va ruxiy holatiga ta’sir ko’rsatib, izlanishga va fikrlashga o’rgatadi.

Yangi pedagogik texnologiya bo’yicha dars bir chorak ikki yoki uch marta o’tkaziladi. Chunki bu darslarni ko’p marotaba o’tkazish, dastur bo’yicha berilgan vazifalarni bajarishga vaqt yetmasligiga sabab bo’ladi va o’qituvchini ishini murakkablashtiradi. Yangi pedagogika texnologiya, ya’ni interfaol usullari turlari quyidagicha bo’ladi:

«**Klaster**», «**Tarmoqlar**» **metodi**. Bu metod biron mavzuni chuqur o’rgatishda fikrlash faoliyatini jadallashtiradi. O’quvchilarga biron bir mavzuni chuqur o’rganishlariga yordam beradi, mavzuga taaluqli fikrlash uzviyligi va ketma-ketligini tarmoqlashlariga o’rgatadi.

Aqliy xujum metodi. Bu metod Donald Fishpe tomonidan ishlab chiqilgan. Bunda yangi g’oyalar ishlab chiqish samaradorligini oshiradi. Har bir gurux ishlab chiqilgan g’oya haqida axborot beradi va o’qituvchi raxbarligida ishlariga birgalikda baxo beradilar.

«**Vesi**» -«**Tarozi**» **texnologiyasi**. Mazkur texnologiya munozarasi turli mazmunli mavzularni o’rganishda qo’l keladi. U tanqidiy tafakkur, mantiq, ijodiy improvizatsiya, fikriy tajribalarni yozma va og’zaki shaklda ishonchli va lo’nda qilib ifodalaydilar va

o’z fikrlarini himoya qiladilar. Qaysi guruh ishonarli qilib ko’proq dalillar keltirsa, o’sha guruh g’olib deb sanaladi.

Bu texnologiya o’quvchilarda o’z bilimini ishonch va munozara qilib madaniyatini rivojlantiradi.

- O’yinlar turli maqsadga yo’naltirilgan bo’ladi.
- Didaktik maqsad – bilim doirasini amaliy faoliyatida rivojlantirish.
- Tarbiyaviy maqsad – irodani mustaxkamlash.
- O’quvchilarni [jamoatga kirishib ketishiga](#), bir-birlarini fikrlarini tinglashga va hamkorlikda ishlashga o’rgatadi.

- Rivojlantiruvchi maqsad – diqqat, xotira, nutq, tafakkur, qobiliyat kabi fizilogik xususiyatlarini rivojlantiradi.

Mavzu yechimini topa olish faoliyatini rivojlantiradi.

- «Rosevaya igra» - o’quvchilarga o’yinlarni taqsimlash.
 - «Bolalar va g’ozlar», «Ayiqqolvonlar raqsi».
 - Musiqali viktorina.
 - Dars-kontserti.
- Quvnoqlar va zukkolar.

- Dars sayoxati.

Masalan, jami 18 ta o’quvchidan guruhni 3 tadan 6 ta guruhga ajratish mumkin:

Kichik guruhlarda ishlash

Tarbiyaviy maqsad:O’quvchilarni guruhlarda ishlash jarayonida o’zaro muloqat qilish madaniyatini, o’zgalar fikrini xurmat qilishni tarbiyalashdir.

Rivojlantiruvchi:Fikrlarni kengaytirish, dalillar asosida bayon qilish mahoratini shakllantirish.

Metod haqida tushuncha: Ushbu metod guruhlararo ishlarda qo’llaniladigan metoddir. Fikrlarning tarmoqlanishi talabalarni biron-bir mavzuni chuqur o’rganishlariga yordam beradi. U talabalarni fikrlashini jadallashtirish, rivojlantirish hamda kengaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

O’tkazilish texnologiyasi: Aytaylik, ta’lim deganda ko’z oldimizga o’quvchi yoki talaba. O’quvchi esa dars jarayonida bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollanib boradi. Ko’nikma va malakalar shakllanib borгани sari ularda mustaqil bilish, fikrlash qobiliyati ortib boradi.

Natija: ta’lim oluvchilar jamoa bilan birgalikda ishlaydilar, o’zaro maslahat oladilar, o’z bilimlarini qisqa bayon eta oladilar, kichik guruhlarda ishlashga moslashadilar.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ta’lim berishning ilg’or pedagogik texnologiyalarini, zamonaviy o’quv-uslubiy majmualarni yaratish va o’quv-tarbiya jarayonini didaktik jihatdan ta’minlash umumiy o’rta ta’limning asosiy vazifalaridan biri sifatida ko’rsatilgan. Dars jarayonlarida didaktik o’yinlar vositasida darslarni olib borish bolalarning aqliy faoliyatga tezro kirishishlari va adaptatsiya hosil qilishlariga ham ko’mak beradi. Yangi dars boshlanishida yoki o’tgan darsni mustahkamlash paytida didaktik o’yinlardan foydalanib, o’quvchilarning darsga bo’lgan qiziqishlarini oshirish mumkin. Ayniqsa boshlang’ich ta’limda didaktik o’yinlarning ahamiyati kattadir. O’yin boshlang’ich sinf o’quvchilarida ma’lum sifatlarni shakllarini tanishtirish uchun kattalar –o’qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar tomonidan qo’llaniladigan usuldir. O’yin vositasida o’quvchilarning bilimlarini o’zlashtirish jarayoni qulaylashadi, turli xil predmetlar bilan munosabatda bo’lishga o’rganadi, shuningdek, ularda muomila madaniyati shakllanadi. Quyidagi didaktik o’yinlar boshlang’ich sinf o’quvchilarning ta’lim jarayoniga qiziqishini yanada oshiradi.

- “O’zim tekshiraman”;
- “Topag'on”;
- “Bo'lishi mumkin emas”;
- “Doiraviy misollar”;
- “Davom ettir”;
- “Safar”;
- “Sirli son”;
- “Zanjir”;
- “O’yin topishmoq”;
- “Tez javob”;

- “Quruvchi”;
- “Nima yo‘qolib qoldi?”;
- “Kun va tun”;
- “Qarmoq” va boshqalar.

Bunday ko‘rinishdagi o‘yinlar bilan 1-sinfdanoq amalga oshirish mumkin. Raqamlash davrida o‘ninchi masalalarni yechishda sirli sondan foydalanish mumkin. Dskada 1dan 10gacha bo‘lgan raqamlar terib qo‘yiladi va masalan 3 ga karrali son usti yopib qo‘yiladi. Qanday son yashiringanligini topish talab qilinadi.

Yuqorida ta’kidlab o‘tilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan interfaol metodlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishning innovatsion usulidir. Hozirgi kunda har bir pedagog zamonaviy pedagogik texnologiyalarni bilishi va ulardan dars jarayonida foydalana olishi kerak. “Ta’lim to‘grisida”gi qonun va” Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da belgilangan vazifalardan kelib chiqqan holda malakali mutaxasis kadrlar tayyorlash har bir pedagogga taalluqlidir. Bo‘lajak pedagog chuqur bilim,malaka va ko‘nikmaga ,yangiliklarni, zamonaviy texnologiyalarni tez o‘zlashtirish,noan‘anaviy darslarni tashkil eta olish qobiliyatlariga ega bo‘lishi bilan birga kelajak avlodni bilimli, ijodkor har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalashdek muhum vazifani o‘z zimmasiga olishi kerak. O‘quvchilarni yoshligidanoq mustaqil fikrlashga,mantiqiy tafakkur qilishga o‘rgatish zarur.

Bundan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, an‘anaviy darslarda o‘quvchilar dars faoliyatini davomida ta’limiy va tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda bilim, ko‘nikma va malakalarni yil sayin shakllantirib boradilar, tajriba va chuqur bilimni egallaydi. Noan‘anaviy darslarda esa, mustaqil faoliyat yurita oladigan, ijodkor, o‘z fikrlarini erkin bayon eta oladigan izlanuvchan, kerakli adabiyotlarni miriqib o‘qiydigan bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib pedagogik texnologiyalar o‘qitish natijasi o‘qituvchi shaxsidan ko‘ra ko‘proq talabaga, uning mustaqil o‘qishiga bog‘liqligini yaqqol ochib beradi. Haqiqatan ham, YuNESKOning ta’lim va informatika bo‘yicha ikkinchi kongressi (Moskva, 1996) va Butun Rossiya

“Telematika-96” ilmiy-metodik anjumani (Sankt-Peterburg, 1996) materiallarida ta’kidlanganidek, yangi axborot vositasi va uning imkoniyatlari bilan to’la qurollangan talaba o’quv materialining 70-90 foizini mustaqil o’zlashtirishni uddalay olar ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xamidov A. Yangi pedagogik texnologiyalar. O’quv qo’llanma. -T.:2004.
2. Shodiev N. Yangi pedaggik texnologiyalar.-S., 2001
3. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiya mohiyati va zamonaviy loyihasi. T.: Ta’lim markazi, 1999.
4. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar (nazariya va amaliyot). T.: Moliya. 2003.
5. Z.F.Sharopova Ta’lim texnologiyalari Toshkent-2009.”Navruz”nashryoti
6. N.X.Avliyakov,N.N.Musayeva Pedagogik texnologiya Toshkent-2012 “Tafakkur bo’stoni” nashryoti
7. Yo’ldoshev J.G’. Usmonov S.A. «Pedagogik texnologiya asoslari». –T.: «O’qituvchi», 2004.

MAKTAB O’QUVCHILARINI KASBGA YO’NALTIRISHNING YANGICHA USLUBLARI (Texnologiya darsi misolida)

Sattarova Sevinch Berdiyorovna

A.Qodiriy nomidagi JDPU stajyor o’qituvchisi

Xolmurodova Nodira

Pedagogika yo’nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola boshlang’ich sinf o’quvchilarini kasbga yo’naltirishning innovatsiyalashgan uslublarini, yangicha yondashishni yoritib bergan,bunda maktab o’quvchilaring pedagogik-psixologik holatlariga izoh berilgan.

Kalit so’zlar: o’quvchi, o’qituvchi, tehnalogiya, pedagogic, psixologik, ijodiy tafakkur, kasbga yo’naltirish, to’garak ishi, mehnat ta’limi

O’quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishning pedagogik – psixologik jihatlari ni o’rganish juda muhimdir. Ayni shunday o’qituvchi o’quvchilarda o’ziga nisbatan hurmat-ehtirom, ishga havas tug’diradi, o’ziga o’xshash bo’lish, u bilan do’stlashish eng ezgu istaklar, istiqbol to’g’risidagi, o’z kasbi haqidagi orzularni baham ko’rish ishtiyoqini yaratadi, uning orzulariga qanot bo’ladi. Maktabda qiziqishlar bo’yicha o’tkaziladigan xilma-xil mashg’ulotlar orasida to’garak ishi alohida ahamiyat kasb etadi.

Maktabda to’garaklarning asosiy ko’pchiligini mehnat ta’limi o’qituvchilari olib boradi. Bular ishlab chiqarish texnika to’garaklaridir. O’qituvchi bunday to’garaklarda o’quvchilarda ixtirochilik, konstruktorlik singari maxsus qobiliyatlarni ijodiy rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish imkoniyatiga ega.

Mehnat ta’lim o’qituvchisi o’quvchi shaxsini o’rgangan chog’da kasbga yo’naltirish maqsadida quyidagi qoidalarga: shaxs kamol topadigan konkret vaziyatda konkret jamoada shaxsning xulq-atvorini kuzatish; faoliyat orqali shaxsni o’rganish; shaxsni qandaydir qotib qolgan narsa tariqasida emas, balki taraqqiyotda ko’rib chiqish; shaxsning vaqtincha psixologik holatini, o’rtoqlariga munosabatini hisobga olish kabi qoidalarga amal qilishi maqsadga muvofiqdir.

Mehnat ta’limi o’qituvchisining ishida psixologik diagnostikasiga katta o’rin ajratiladi.

Mehnat ta’limi o’qituvchisining kasbga yo’naltirish ishi o’zaro bog’liq tarkibiy qismlarning butun bir kompleksi bilan, shu jumladan kasbga yo’naltiruvchi o’quv-metodik kabinet faoliyati, sinf rahbarining, fan o’qituvchilarining ishi, ota-onalar va shu kabilar bilan mahkam bog’langandir.

Mehnat o’qituvchisi bular bilan yaqindan aloqa bog’lamay turib samarali ishlashi mumkin emas.

Tabiiy - matematik turkum fanlarni o’rgangan chog’da o’quvchilar konkret iqtisodiy hududdagi etakchi kasblar bo’yicha mehnat mazmuni bilan tanishish, ana shu

kasblarni muvoffaqiyatli egallash uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni olish imkoniyatiga egadirlar.

Maktab o'quvchilari gumanitar fanlar bo'yicha o'tkaziladigan mashg'ulotlarda kasb tanlash masalalarida g'oyaviy-axloqiy, dunyoqarashga oid bilim oladila Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar bilimdon, mustaqil fikrlovchi, ijodiy izlanuvchi, yuqori malakali, madaniyatli, turli sohalar bo'yicha etuk mutaxassis kadrlarni tayyorlashga qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning qator asarlarida va Vazirlar Mahkamasi qarorlarida mutaxassis kadrlar tayyorlash masalasiga katta e'tibor berilgani bejiz emas. Bu vazifani hal qilishda yoshlarni to'g'ri kasb tanlashga yo'llash, ularga to'g'ri maslahatlar ko'rsatish va o'z ijodiy qobiliyatlari darajasidagi kasbni egallashlari uchun shart-sharoit yaratish lozim.

Kasb tanlash faoliyatini oqilona tashkil etish uchun kasb tanlashga ta'sir etuvchi omillar mohiyatini bilmoq lozim. Bular quyidagilardan iborat:

1. Ta'lim - tarbiya tizimida kasbga yullash faoliyatining mazmuni metodikalari majmuasini mukammal ravishda mujassamlashganligi. Maktab ma'muriyati, sinf rahbariyatlari, amaliy psixolog va kasbga yo'llovchi fan o'qituvchilarining ish rejasida mazkur masala joy olganligi. SHuningdek, bu muammoga taalluqli ishlar, tadbirlar izchil amalga oshirilib turilishi, ularning ta'sirchanligiga e'tiborning ortishi tufayli o'quvchi yoshlar orasida bu sohada tasavvur ko'lamining kengayishi. Rasmiyatchilikdan chekinib, umumiy va zaruriy masala.

2. O'quvchilarning kasb tanlashga o'rgatishda o'qituvchilar jamoasi faoliyati hamkorligi va samaradorligi. Alohida olingan fan o'qituvchilari va turdosh fanlarning namoyondalari jamlanmasi hamkorlik ish rejasyda kasbga yo'llash masalasining izchil ravishda qo'yilishi, har bir mavzu bo'yicha muloha almashishda, qaysi fan bo'lishidan qat'iy nazar ixtisosga oid bilimlarga e'tibor berilishi kasbiy tasavvurni vujudga keltiradi.

Kasb - hunar mohiyati bilan tanishish unga nisbatan qiziqishni uyg'otadi, mustaqil bilim olishga ishtiyoq paydo bo'ladi va odat maromiga aylana boradi. Maxsus tadbirlar o'tkazilishi, kasb nufuzi bilan tanishtirilishi kasbiy motivlar va motivatsiyalarni takomillashtirada, moyillik tuyg'usini uyg'otadi.

3. Sinf rahbarining ota - onalar bilan xamkorligini ongli kasb tanlash negizi ekanligi.

4. Kasb tanlashda yoshlar tashkilotining ishtiroki. Yoshlar tashkiloti faoliyatida kasb tanlash masalasining ustivorligi, o'quvchilarning turli fondlarga jalb qilinishi, iste'dodlarning saralanishi, mukofotga tortilishi, moddiy va ma'naviy taqdirlanishi kabilar.

5. Sinfdan va maktabdan tashqari olib boriladigan ishlar mazmunida kasb tanlashning alohida ajratilib ko'rsatilishi.

6. Maktablarda ishlab chiqarish kombinatlarida ommaviy va keng ko'lamda ishlar yo'lga qo'yilishi.

7. Maxsus muassasalar faoliyati.

8. Kasbga oid ko'rgazmalar, sayohatlar uyushtirilishi.

9. Ijodkor, nufuzli, mahoratli kishilar bilan uchrashuvlar o'tkazilishi.

10. Kasb tanlashda mahalliy matbuot, radio va televideniening ishtiroki.

Kasbga yo'llash umumdavlat ahamiyatiga ega muammo hisoblanib, uni bosqichma bosqich amalga oshirish Kadrlar tayyorlash milliy dasturida alohida o'rin egallaydi.

Yuqorida kasb tanlashga yo'llash omillari faoliyatini hamkorlikka aylantirish yuksak samaralar sari etaklaydi. Bu borada ta'kidlash zarurki, magistrantlar o'zining ilmiy izlanishi va ilmiy-pedagogik faoliyatlarida O'zbekiston mustaqillik davrining dastlabki paytidan qabul qilingan —Ta'lim to'g'risidagi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13 may, 203-sonli qarori bilan tasdiqlangan —Umumiy o'rta ta'lim dasturlarini tayyorlash, sinab ko'rish va joriy etish bo'yicha Respublika komissiyasining 1998 yil 26 maydagi

yig’ilishi Bayon qaroriga ko’ra hamda ta’lim standartlari va uning asosida ishlab chiqilgan tajriba o’quv dasturlarini ta’lim jarayonida sinab ko’rish mustaqil O’zbekiston Respublikasida ta’limni isloh qilish yuzasidan tashkil etilgan tadbirdir.

1. O’zbekiston Respublikasining mintaqaviy, ijtimoiy, iqtisodiy va milliy-madaniy xususiyatlarini hisobga olib, umumiy o’rta ta’limda tajriba-sinov ishlarining yangicha pedagogik texnologiyalarni amalda joriy etish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi;

2 Tajriba-sinov materiallaridan amaliyotda foydalanish haqida ob’ektiv baholash va xulosa chiqarish talab etiladi.

3. Tajriba-sinov ishlarini olib borish jarayonida bolalarda ro’y beradigan hamma o’zgarishlarni yozma qayd qilib borish tavsiya etiladi.

4. Bolalar faoliyatini faollashtirib ularning erkin fikrlashlarini va har tomonlama kamol topishlarini ta’minlash, o’quv tarbiya jarayonining asosiy negizi deb hisoblanadi.

5. Bolalarning imkoniyatlarini, iqtidorlarini hisobga olib, ularda o’qishga hoxish-istaklarini uyg’otish, ma’naviy yuksalish darajasiga ko’tarishni ta’kidlaydi..

6. Tajriba-sinov jarayonida sodir bo’ladigan har bir tasodif va o’zgarishlarni qayd qilib borishni talab etiladi.

Mazkur izlanishda o’quvchilar kasb tanlash, kasbga yo’naltirish, tanlagan kasbga moslashtirish kontseptsiyalarini modellashtirish ishlarini bajarishiga alohida e’tiborni kuchaytirishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: “O’zbekiston”, 1992. -46 b.
2. Mehnat Kodeksi. O’zbekiston Respublikasining Qonun hujjatlari to’plami. –T.: 2005 y., 37-38 - son.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. – T.: O’zbekiston, 2017. – 48 b.

4. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O‘zbekiston, 2016. – 56 b.
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O‘zbekiston, 2016. – 56 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha xarakatlar strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-4947 - sonli Farmoyishi. www.lex.uz
7. Aripov M., Otaxonov N. DELPHI dasturlash tilida fayllar bilan ishlash uslubi // Ta’lim muammolari. IMJ. – T.: 2009. – №3. – B. 28-32 bet.
8. Babenko T. A. Primenenie sredstv multimedia v protsesse obucheniya budущix uchiteley informatsionnyx texnologiyam: dis. kand. ped. nauk: 13.00.08. – Armavir, 2003. – 201 s.

SHAXS VA JAMIYAT INTEGRASIYASI JARAYONIDA TALABALARNING MUSTAQIL IJODIY ISHLARINI TASHKIL ETISH HAMDA O‘TKAZISH.

Baratov Farrux Najmiddinovich. Pedagogika nazariyasi
va tarixi (Faoliyat turlari bo‘yicha) 2-kurs magistranti.
Elektron pochta manzili bfarrux581@gmail.com

Hammualiflar: Pedagogika nazariyasi va tarixi
(Faoliyat turlari bo‘yicha) 2-kurs magistranti Turonov Xusan,
Abduraimov Sirojiddin

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs va jamiyat integrasiyasi jarayonida talabalarning mustaqil ijodiy ishlarini tashkil etish hamda o‘tkazish holatlari aks etgan. Shunday ekan bu maqolada talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda qo'llaniladigan zamonaviy shakllarini pedagogik muammolarini va ularni hal etish yo'llarini o'chishga harakat qilamiz.

Tayanch soʻz va iboralar: Psixologik-pedagogik, akmeologik yondashuv, kompetentlik, kasbiy qadriyat, innovatsion faoliyat, ob’jekt, modul, texnologiya, mustaqil ta’lim, kredit modul, mustaqil fikrlash, tashkilotchilik, kreativ fikrlash

Psixologik-pedagogik manbalarda mustaqil ta’lim: maxsus tashkil qilingan mustaqil tizimli o’rganish faoliyati sifatida, ijodiy faoliyatning zarur elementi, uzluksiz kasbiy ta’lim sifatida, mustaqil bilim olishga yo’naltirilgan jarayon sifatida, kasbiy kompetentlikni saqlash vositasi sifatida ko’rib chiqiladi. Yanada muhim yondashuv sifatida ajralib chiqadigan aksiologik yondashuv shuni ko’zda tutadiki, mustaqil ta’lim shaxsiy va kasbiy qadriyat bo’lgani holda pedagogning kasbiy takomillashishiga tashabbuskorlik qiladi va kasbiy faoliyat sifatining oshishiga olib keladi. Ta’lim oluvchi o’quv jarayonida unga qo’yiladigan talablarni bajarishda mustaqil harakat qiladi, u pedagogik ustozlikka tayanmasdan boshqa odamlar talablarini bajarishga harakat qiladi va uning uddasidan chiqadi yoki o’zining maqsadlariga nazariy va amaliy qoidalarni tushungan holda erishadi va bundan shaxsan o’zi uchun katta foyda oladi. Mustaqil ta’lim pedagogik faoliyatning amaliyotda dolzarb bo’lgan aniq vazifalarini bajarishga yordam berishi darajasida faoliyat obyektlarining xususiyatlarini bilish funksiyasini bajaradi. Mustaqil ta’lim faoliyati tuzilmasida yetakchi o’rinni motivatsion komponent egallaydi: uzluksiz ta’limning shaxsiy va jamiyatdagi muhimligi, kasbiy takomillashish va dunyoqarashlarni kengaytirishni tushunish va bilishga bo’lgan qat’iy qiziqishlarning, intilish, ko’rsatmalar, burch va javobgarlik hislari shakllanishining mavjudligini egallaydi. [1] Mustaqil ta’limning faoliyatli yondashuv tarafidan ko’rib chiqilishi mustaqil ta’lim faoliyatining faollashuviga ta’sir ko’rsatuvchi faktorlarni aniqlash imkonini beradi. Bunday faktorlarga quyidagilarni kiritish mumkin: pedagogning mustaqil ta’limga ehtiyojlari va motivlari, pedagogni muayyan harakatlar va subyektiv faktorlarga yo’naltiruvchi mustaqil ta’lim shartlari, me’yorlari va talablari bilan bog’liq obyektiv faktorlar. Pedagog mustaqil ta’lim faoliyatining ajratib chiqilgan faktorlari va komponentlariga maqsadga yo’naltirilgan ta’sir ko’rsatish, malaka oshirish tizimida uni faollashtirishga imkon beradi. Bu esa pedagog kasbiy kompetentligining rivojlanishi,

kasbiy faoliyatda uning muvaffaqiyatliligiga imkon beradi. Pedagogning mustaqil ta’limi faoliyatini faollashtirish malaka oshirish sohasidagi dolzarb masalalardan biri bo’lib, ta’lim amaliyotiga pedagogning ta’limiy faolligini rag’batlantiruvchi yangi texnologiyalarini tatbiq qilishni talab etadi. Mustaqil ta’lim muammolari bo’yicha o’tkazilgan tadqiqotlarda unga bo’lgan tayyorlik “subyektning mustaqil ta’lim faoliyatiga bo’lgan ijobiy munosabati va bu faoliyat malakasiga amaliy ega bo’lishning birligi bilan tavsiflanuvchi holat” sifatida ko’rib chiqiladi. [2] Pedagog kadrlar mustaqil ta’limining eng ko’p tarqalgan shakllari bo’lib malaka oshirish kurslari, ta’lim muassasalaridagi metodik praktikumlar, maxsus pedagogik-psixologik adabiyotlarni muhokama qilish, attestatsiyaga tayyorlanish, ilmiy-amaliy konferensiyalar, o’zining ish tajribasini umumlashtirish va uni nashr qilish, axborot-kommunikatsion texnologiyalarni o’zlashtirishga xizmat qiladi. Mustaqil ta’lim murakkab tizim sifatida muayyan mazmun, ichki tashkilot va protsessual dinamikaga ega. Ular shaxsni kasbiylashtirish bosqichlari bilan bog’liq bo’lib, kasbiy mustaqil ta’limning yo’nalganligida, maqsadlarida, vositalarida, metodlari va vazifalarida o’z aksini topadi. Pedagoglarning mustaqil ta’limiga pedagogik ko’mak berishni amalga oshirish davrida masofaviy ta’lim texnologiyalari samarali bo’lishi mumkin. Chunki zamonaviy kommunikatsiya vositalari ta’lim beruvchi va ta’lim oluvchilar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarning ikki tomon uchun qulay bo’lgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Akmeologik yondashuv – o’quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishning muhim omili. V.A.Slastenin ijodiy individualizmni ro’yobga chiqarishning asosiy vazifalarini quyidagicha belgilaydi:

- ijtimoiy mohiyat kasb etgan madaniyatni boyitish;
- pedagogik jarayon va shaxs bilimlarini yangilab turish;
- samarali va ahamiyatli meyorlarni belgilaydigan yangi texnologiyalarni topish;
- shaxsning o’z taqdirini o’zi belgilash va o’zini o’zi namoyon qila olishi asosida o’z rivojlanishini ta’minlash;

Shu tariqa o’qituvchining ijodiy individualligini shakllantirish shaxs rivojlanishi va yangilanishining dinamik innovatsion jarayoni sifatida tushuniladi. Ijodiy individuallikni harakterlaydigan samarali o’z-o’zini anglash quyidagilarni qamrab oladi: o’zini boshqalarga qiyos qilish asosida o’z shaxsining betakror ekanligini anglay olishi; o’zi to’g’risidagi kreativ ko’rinishlar va tasavvurlari to’plami; individual kreativ o’ziga xosliklarning bir butunligi va uyg’unligi, ichki birligi; shaxsning o’z rivojlanishidagi dinamiklik va doimiylik jarayoni va uning ijodkor sifatida shakllanishi; shaxs o’zini namoyon qila olishi va o’zining muayyan ishlarni amalga oshirishga hozir turganligi; ijodkor sifatida o’zini baxshida qila olishi va shaxsiy hamda ijtimoiy vaziyatlarda o’zining o’rnini anglay olishi (V.A.Slastyonin). Innovatsion faoliyat tuzilmasi tahlilida akmeologik yondashuv o’qituvchining kasbiy mahorati cho’qqilariga erishuvida uning shaxsi rivojlanish qonuniyatlarini ochish imkonini beradi. O’qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim tavsifi kreativlikdir. Kreativlik termini angliya-amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo’ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko’nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J.Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko’rsatadi:

- fikrining ravonligi;
- fikrni maqsadga muvofiq yo’llay olishi;
- o’ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish, fantastlik (fantaziya).

O’qituvchi faoliyatidagi kreativlikning bir necha bosqichlarini belgilash mumkin:

Birinchi bosqichda tayyor metodik tavsiyanomalar tuzukkina ko’chiriladi;

ikkinchi bosqichda mavjud tizimga ayrim moslamalar (modifikatsiyalar), metodik usullar kiritiladi;

uchinchi bosqichda g'oyani amalga oshirish mazmuni, metodlari, shakli to'la ishlab chiqiladi;

to'rtinchi bosqichda o'qitish va tarbiyalashning o'z betakror kontseptsiyasi va metodikasi yaratiladi.

Talaba mustaqil ishi metodikasiga umumiy yondashuvlar va uni amalga oshirish. Talabalarning mustaqil ishi(SRS) mustaqil talaba diializmi bo'lib, uni ilmiy-pedagogik xodim talaba bilan birgalikda rejalashtiradi, lekin talaba tomonidan topshiriqlarga muvofiq hamda ilmiy-pedagogik xodimning bevosita ishtirokisiz uning uslubiy rahbarligi va nazorati ostida amalga oshiriladi. O'quv fanini o'rganishda ratsional vositalar muhim rol o'ynaydi: mustaqil ishni tashkil etish usullari, mehnat sharoitlari, kundalik tartib, ish texnikasi va boshqalar. O'quv intizomini o'rganishda talabalarning mustaqil ishining quyidagi turlari ajratiladi:

Ma'ruzalarni tinglash, seminarlarda qatnashish, amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish;

Ma'ruza va seminarlar mavzularini ishlab chiqish, sirtqi talabalar tomonidan amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish (ZFO) Referat va kurs ishlarini tayyorlash, dissertatsiya yozish;

Modulli nazorat va sinovga tayyorgarlik;

Adabiyot bilan ishlash va h.k. Bu turlarning har biri o'quvchilardan o'jar mustaqil ishni talab qiladi. Avvalo, har bir o'quvchi o'quv jarayonida ruhiy gigiena qoidalariga rioya qilishi kerak. Shuning uchun ular aqliy mehnat mexanizmlarini, charchoqning paydo bo'lish sabablarini, ish faoliyatini yaxshilash yo'llarini, shuningdek, ovqatlanishni, dam olishni tashkil qilishni va hokazolarni ochib berishlari kerak. Buning uchun, ayniqsa, orientatsiya darsini o'tkazish kerak. sirtqi talabalar bilan. Ularga inson tanasining kunlik ritmi kuchli faoliyat va uyqu soatlarida doimiy ravishda o'zgarib

turadigan bir qator fiziologik funktsiyalar bilan belgilanishini etkazish. Kunduzgi talabaning hayoti va faoliyatini optimal tashkil etishda kundalik tartib muhim rol o'ynaydi - bu o'quv mashg'ulotlarining birinchi kunlarida ilmiy va pedagogik xodimlar tomonidan tavsiya etiladi. Birinchi kurs talabalari mustaqil o'quv ishlariga moslashishlari kerak. Shuning uchun birinchi kurs talabalari oliy o'quv yurtidagi hayot va faoliyat sharoitlariga moslashishlari kerak. Buning uchun bu yerda ilmiy va pedagogik xodimlarning maqsadli pedagogik yordami zarur. Bu, birinchi navbatda, psixologik noqulaylik, noqulaylik, noqulaylik, ishonchsizlikni boshdan kechirayotgan o'quvchiga e'tibor. Shuni esda tutish kerakki, talaba uchta qiyinchilik guruhiga ta'sir qiladi: ijtimoiy, ta'lim, kasbiy. Ijtimoiy qiyinchiliklar yashash joyining o'zgarishi, yangi turmush sharoitlari, yangi odamlarning muhim doirasi (ilmiy va pedagogik xodimlar, hamkasblar, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar) bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi; byudjetni mustaqil ravishda boshqarish, o'z hayotingizni tartibga solish, yangi rejimga va kundalik ishlarga ko'nikish zarurati va hokazo. O'qitishdagi qiyinchiliklar o'qitishning yangi shakl va usullari, mustaqil ishlarni tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari, ilmiy-pedagogik xodimlar tomonidan nazorat qilinishi bilan bog'liq. Shuning uchun ilmiy va pedagogik xodimlar: Talabalarni oliy ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etishning psixologikpedagogik xususiyatlari bilan tanishtirish; Tarbiyaviy ish uslub va usullarini o'zlashtirishga yordam berish; Birinchi kurs talabalari uchun dastlabki ikki-uch oyda maxsus ma'ruza texnikasiga rioya qilish, asta-sekin struktura va sur'atni oshirish; Talabalarga ma'ruzani tinglash, mazmunini yozish, seminar, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlariga tayyorgarlik ko'rish usullarini o'rgatish; Har bir dars uchun aniq dozalash vazifalari; Mustaqil ishni toqat bilan kuzatish va baholash va h.k. Kasbiy qiyinchiliklar, odatda, individual talabalarning o'zlarining kasbiy tanlovlarida umidsizlikka tushishlarida uchraydi. Demak, ilmiy-pedagogik xodimlar mutaxassislikni egallash jarayoni, ularning istiqboli va ahamiyatini tushuntirishlari kerak.

Mustaqil ish jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sifatli muloqot, talabalar mustaqil ish jarayonida o'qituvchining roli va ahamiyati, boshqaruv funksiyalari, axborot kommunikativ texnologiyalaridan, mobil texnologiyalaridan foydalanib talabalarning mustaqil ishlarini zamonaviy shakllari - pedagogik muammo sifatida yoritilishini taqoza etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ziyodullayeva, G. (2020). O'QUVCHILARNI FAOLLASHTIRISH, MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH ORQALI BILIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI. Science and Education, 1(2), 475 -479.
2. Karimova V.M va boshqalar. Mustaqil fikrlash-T.: Sharq-2000

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ЎҚИТИШ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Абдурасулова Диёра Жалиловна
ЎЗМУ Жиззах филиали талабаси

Ушбу ишда инглиз тилини ахборот технологияларидан фойдаланиб ўқитиш масалалари кўриб чиқилган. Таълимга технологияларни жорий этишнинг методологик жиҳатларига мурожаат қилинади, масофавий ўқитиш таҳлил қилинади ва ахборот технологияларидан педагогик мақсадларда фойдаланишнинг ахлоқий тамойилларини шакллантирилади.

Чет тилларини ўқитишда ахборот технологиялари - бу электрон қурилмалар ва манбалар кўринишидаги ўқув жараёнининг техник жиҳозларидир. Бошқача қилиб айтганда, улар ўргатиш ва ўрганишда воситачилик қиладиган "интеллектуал воситалар" дир. Шунинг таъкидлаш билан, ахборот технологиялари

хар доим муҳандислик ечими ва унга киритилган педагогик ресурснинг ажралмас бирлигини англатади.

Барча ахборот технологиялари ўқитиш, ривожлантириш, таълимга бўлинади. Таълим технологиялари ўқитувчи томонидан ўқитиш фаолияти муаммоларини ҳал қилишда уларни мунтазам равишда фойдаланиши учун мўлжалланган. Интернет-ресурслардан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг билим функцияларини фаол равишда такомиллаштириш учун ривожланаётган технологиялар ишлаб чиқилмоқда. Таълим технологиялари барча фойдаланувчилар учун билим ресурсларини кенгайтириш ва уларнинг интеллектуал эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган.

Ахборот технологиялари, тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ўқитиш учун мотивацияни оширади, ўқитувчининг ўқитиш имкониятларини кенгайтиради, педагогик ва таълим фаолиятини кучайтиради, таълим макони чегараларини кенгайтиради, иштирокчиларнинг билим қобилиятини ривожлантиради, педагогик жараёни электрон манбалар билан тўлдиради, турли хил ижтимоий гуруҳлар вакиллари учун таълим олиш имкониятларини тенглаштириради.

Ахборот технологияларини жорий этиш ўқувчиларнинг фаол, конструктив, интерактив, диалогли, рефлексив бўладиган таълим фаолиятини ўзгартиради.

Дастлаб, компьютер ҳам сақлаш воситаси, ҳам ахборотни қайта ишлаш воситаси бўлган. Интернет нафақат ахборотни сақлаш ва уни қайта ишлаш воситаси, балки фойдаланувчилар тармоғида алмашинув ҳамдир. Интернетни ривожлантиришнинг янги тенденциялари доимо кенгайиб борадиган билим ресурсларига бир зумда кириш учун ва виртуал жамиятда шахснинг ўзини ўзи тасдиқлаш учун мисли кўрилмаган имкониятларни очиб беради. Техник қурилмалар ва, авваламбор, Интернет ва мобил алоқанинг бирлаштирилиши, чексиз билимлар оқимига эга бўлган ахборотга бой ижтимоий муҳитда

фойдаланувчининг доимий равишда онлайн бўлишининг ҳақиқий истиқболларини очиб беради.

Бундай шароитда инглиз тили кўп маданиятли виртуал жамиятнинг ишлайдиган тилига айланади.

Замонавий ахборот технологияларининг инглиз тилига нисбатан асосий трансформацион вазифаси шундаки, пайдо бўлаётган виртуал муҳитда инглиз тили ҳамма жойда тарқалган.

Инглиз тилини ўқитишда ахборот технологияларидан фойдаланиш табиий равишда чет тиллари ўқитувчисининг ахборот компетенцияси муаммосини, яъни компьютер ва Интернетнинг замонавий имкониятларини амалий билиши керак.

Ўқитувчининг ахборот компетенцияси қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади: рақамли, ресурсли, технологик.

Рақамли компонент ўқитувчининг компьютер ва Интернет имкониятлари, компьютер фойдаланувчисининг маҳорати ва материаллар ва дастурий таъминотни кириш чегараларида ўзгартириш, уларни ўзларининг касбий эҳтиёжларига мослаштириш, шунингдек йўқ қилиш маҳоратини ўз ичига олади.

Ўқитувчининг технологик компетенциясининг ресурс компоненти нафақат ўқитувчининг дунё миқёсидаги компьютер тармоғидаги маълумотларнинг чексиз захиралари ҳақидаги ғоясини, балки керакли маълумотларни топиш, тизимлаштириш, методик ёрдамга айлантириш ва ундан фойдаланиш қобилиятини ҳам англатади.

Ўқитувчига компьютер ва Интернетдан нафақат маълумот манбаи, балки ахборотни қайта ишлаш воситаси сифатида, шунингдек, глобал алоқа воситаси сифатида, шунингдек, ўз материалларини нашр этиш ва ўз лойиҳаларини тақдим этишдан моҳирона фойдаланиш учун технологик компонент зарур. Бунинг учун ўқитувчи ҳар хил турдаги компьютер муҳаррирларига, таржимонларга, энциклопедияларга, электрон жадвалларга, луғатларга, тренажёрлар ва веб-

сайтларга, ижтимоий хизматларга, электрон таълим каби дастурий таъминот қобикларига ва бошқаларга эгалик қилиши керак.

Ахборот компетенциясининг етарли даражасига эга бўлган ўқитувчи нафақат фойдаланувчи даражасида, балки ваколатли даражада ҳам компьютер ва Интернет ресурсларига эгалик қилади.

Ўқитувчининг ахборот компетенциясининг даражаси ушбу мутахассис компьютердан фойдаланган ҳолда ўзининг ўқув материалларини яратиши ва Интернетда нашр этиши мумкинлигини англатади. Масалан, ўқитувчи ўзининг ўқув материалларини ўз веб-сайтида нашр этиши мумкин. У нафақат тайёр электрон қўлланмалардан фойдаланиши, балки уларни ўз касбий ҳолати талабларига мувофиқ равишда такомиллаштириши ҳам мумкин. Масалан, ўқитувчи ўзларининг синов материалларини яратиш учун "тест қўрувчиси" дан қандай фойдаланишни билади. Билиш даражасидаги ахборот компетенциясига эга ўқитувчи нафақат шаблонлар ёрдамида Интернетда ўз веб-сайтини яратиши, балки ўз ечимини таклиф қилиши ҳам мумкин. У керакли ўқув материални электрон ўқув муҳитига импорт қилиши мумкин. У нафақат Интернет-форумда иштирок этиши, балки ўз Интернет-ҳамжамиятини ҳам яратиши мумкин.

Инглиз тили ўқитувчисининг ахборот компетенцияси - бу лингводидактика ва "пост-метод" даврининг ривожланишидаги пост-коммуникатив даврнинг асосий хусусиятларидан биридир. Ахборот технологиялари чет тилларини ўқитишда шунчалик кенг тарқалган бўлиб чиқдики, бу нафақат ўқитишда, балки тил синовларида ҳам жиддий ўзгаришларга олиб келди. Ўқитувчи ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқитиш техникасини яхши билади.

Хорижий тилларини ўқитишда ахборот технологияларини жорий этиш ҳам мавжуд ўқитиш услубларини ўзгартириши, ҳам билим фаолиятини ташкил этишнинг янги усулларининг пайдо бўлиши билан бирга кечди.

Ўқитиш амалиётида янги турдаги вазифалар - тил корпусларидан фойдаланган ҳолда ўқитиш методикасига алоҳида эътибор берилиши керак.

Ахборот технологияларининг таълим маконида тарқалишида касбий ўсиш ва ахборот компетенцияларини шакллантириш, шунингдек ахлоқ қоидаларига риоя қилиш зарур бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Erben T., Ban R., Castaneda M. Teaching English Language Learners through Technology. Routledge. Oxon, 2008.
2. Loyo A., McCormack A. Educational Technology in English Language Teaching. National University of Rio Cuarto. 2005.
3. Мильруд Р.П. Теория обучения языку. Лингвистическая дидактика: монография. Тамбов, 2003. Т.

TA'LIM VA TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION TEKNOLOGIYALAR VA METODLARDAN FOYDALANISHNING SAMARALI YO'LLARI

Xo'shboqova Farida Komiljon qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika

Universiteti 3-bosqich talabasi

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, pedagogik masalalar, metod, innovatsion ta'lim, mohir pedagog, yutuq va kamchiliklar, ilmiy salohiyat, kasbiy faoliyat, muammolar va ularning yechimi, innovatsion g'oyalar.

Bugungi kunda ta'lim jadallashgan bir zamonda ta'lim sifati uchun ham izchil harakatlar amalga oshirilmoqda. Shuni ta'kidlab aytmoq joizki, bugungi kundagi ta'lim tizimimizda kamchiliklar va muammolar ham yo'q emas, albatta.

Bu kabi kamchilik va muammolar borligi esa o'quvchilarning ta'lim va tarbiya jarayoniga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Kamchiliklar, muammolar deymiz-u, lekin

hali hamonki "Kamchiliklar aynan qayerda", "Qaysi jarayonda sezilyapti", "Muammo ayni qaysi vaqt kuzatilyapti" kabi shunaqa va xuddi shunga o'xshash savollar o'z javobini topmasdan qolayotgani anchagina tashvishga solmoqda desak arziydi.

- Mavjud kamchiliklarni qanday qilib bartaraf qilish mumkin?
- Muammolarni qay yo'sinda hal etsa bo'ladi?
- Bunaqa kamchiliklar va muammolarga o'z munosib yechimini qanday topamiz?
- Bugungi kun pedagoglarini ham bu kabi savol va o'ylashga majbur qiluvchi

vaziyatlar o'z bo'lsa-da tashvishga solmoqdami?

- O'z rahbarligi ostidagi ta'lim tashkilotidagi shu va shunga o'xshagan muammolarga rahbarlar qanday munosabat bildirmoqda, jamoasida ish faoliyatini yo'lga qo'ygan pedagog xodimlar jamoasining ish jarayonlarini kuzatyaptimi?

- Pedagoglar o'zlarining pedagogik mahorat va bilimlarini bugungi kunning yosh, ilmga chanqoq o'quvchilari; ertangi kunning kelajak navnihollariga yetarlicha yetkazib, ularni bilimlar bilan qoniqtira olyaptimi?

Achinarli va muammoli joyi shundaki, ana shunday va shu kabi savollar hali hanuz o'z tasdiqli javobini topmasdan kelayotgani!

Bunaqa muammolarning yechimi yoxud yechimlarini topish uchun avvalo, mamlakatimizda ta'lim tizimini isloh qilish, pedagoglarning ilmiy salohiyatini oshirish, qayta tayyorlov kurslari va malakasini oshirish jarayonlarini tez-tez va murakkablik darajasini oshirib borgan holda tashkil etilsa yanada maqsadga muvofiq bo'ladi.

Yaqin besh yilgacha ish faoliyatida bo'lgan va ishlash jarayonlarini boshlagan pedagoglar o'rtasida har xil pedagogik tanlovlar tashkil etish, ularni o'z bilim-ko'nikma-malakaalariga qarab baho berish va o'ziga xos tarzda rag'batlantirish kabi jarayonlarni yo'lga qo'yish bugungi kun pedagogik jamoalarning ustuvor vazifalaridan bittasidir, desak adashmagan bo'lamiz. Bu kabi vazifalarni nafaqat ish faoliyatida bo'lgan kadrlar, balki, o'z bilimlari va ko'nikmalarini shakllantirayotgan bo'lajak pedagoglar, ya'ni talabalar orasida ham keng targ'ib qilish lozim desak aslo adashmagan bo'lamiz.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida tahsil olayotgan bo'lajak pedagoglarni hozirgi jadallikda davom etayotgan zamon talablariga mos ravishda kreativ, metodlarga boy, innovatsion texnologiyalarni mukammal o'rgangan, o'z kasbiga fidoyi, o'z ish uslubiga ega va boshqa xususiyatlarni o'zida mujassam etgan yuksak darajadagi pedagoglar etib tayyorlash; bu dunyoda yuksak nomdagi, buyuk sharaf ila, aytilgan paytda inson tanasini benihoya jimirlatuvchi, muqaddas "O'QITUVCHI" nomiga munosib holda xalqimiz xizmatiga topshirish uchun qaysi jihatlariga e'tibor qaratishni muhokama qilish, chora-tadbirlar va loyihalarni amalga oshirish vaqti kelgani bunga misol bo'ladi desak mubolag'a bo'lmaydi deb o'ylayman. Buning uchun pedagoglar bilan birga ta'lim va tarbiya jarayonlarini ham yaxshilashga katta e'tibor ko'rsatilsa nur ustiga a'lo nur bo'ladi, shubhasiz.

Ta'lim va tarbiya jarayonini yaxshilash chora-tadbirlari haqida so'z yuritar ekanmiz, buning uchun, avvalo, innovatsion g'oyalar, innovatsion texnologiyalar, rivojlantiruvchi usullar, mustahkamlovchi metodlar va boshqa ko'plab yondashuvlar haqida o'rganishimiz talab etiladi.

Biz ertaga katta hayot ostonasiga qadam qo'yib, ish jarayonlarini boshlab olgan vaqtimizda o'quvchilarga o'rgatmoqchi bo'lgan bilimlar poydevori bo'lsagina, biz buyuk marralarni zabt etib, maqsadimizga erishamiz desak to'g'ri fikrlardan bittasi bo'ladi, albatta. Misol uchun ijodkorlik haqidagi fikr-mulohazarni ko'rib chiqadigan bo'lsak:

Bunga misol qilib innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni olish mumkin. Innovatsion g'oyalar va texnologiyalarga misol qilib eng birinchi navbatda 2018-yilning nomlanishini olish menimcha to'g'ri yo'llardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti muxtaram Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil nomini "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash" yili deya nomlanishini misol qilib olsak, bu qaror, bu voqea nafaqat, ta'lim tizimida, umuman, rivojlanib kelayotgan Yangi O'zbekiston yoshlarining kelajagi uchun tamal toshi vazifasini o'tab berdi.

"Bu masala bo'yicha ko'p o'yladik, ko'p maslahatlashdik. Yil davomida kelgan ko'plab murojaatlar, fikr-mulohazalar e'tiborga olindi. Ish o'rinlarini yaratmasak odamlar bizdan rozi bo'lmaydi, ko'p muammolar bor yo'l yo'q, svet, gaz yo'q, nogironlar qancha, hammasini yashirib yurdik-ku! Nom qo'yishda juda o'yladim, natija berishi kerak, chiroyli qilib ko'chaga yozib qo'yish emas bu. Men yangi 2018-yilga "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash" yili deb nom berishni taklif etaman. Yangi fikr, g'oya innovatsiya bo'lmasa keyingi kunda yuta olmaymiz, har bir hokim buni bilishi kerak" — deganlarida naqadar haqiqatlarning bayon etilganini e'tirof etsak arziydi.

Innovatsiya (inglizcha "innovationas - kiritilgan yangilik, ixtiro)

1. Texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar

2. Ilmiy -- texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalaridagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qoqo'llanilishi.

Innovatsiya so'zini pedagogika bilan bog'liq holatini ko'rib chiqadigan bo'lsak, quyidagi fikrlar o'rinli bo'ladi deb o'ylayman.

Pedagogik innovatsiya nima? — degan savol tug'ilishi tabiiy. Pedagogik innovatsiya yoki ta'lim va tarbiya jarayonlarida innovatsion g'oyalar va texnologiyalardan foydalanish deganda, bu payt har qanday o'qituvchi-pedagoglar xayoliga, ong-tasavvuriga yangicha yondashuv, darslarning yangicha tizimga tushib borishi, o'quvchilar zamon bilan hamnafas bo'lgan holda bilimlar xazinasiga shaxdam qadamlar ila kirib bormog'i darkor kabi ilmiy izlanishlar kelishi lozim va shart.

Bugungi kunda maktablarda ta'lim olayotgan yosh avlod vakillari texnologiyalardan yaxshigina xabardor, kezi kelsa o'zining o'qituvchisi bilmagan ma'lumotlarni ham bilishi kuzatilmoqda. Bu vaziyat esa bugungi kunda ish faoliyatini olib borayotgan va erta-indin mana shu mashaqqatli va buyuk kasb egasi bo'lish ostonasida turgan bo'lajak yosh pedagog va kadrlardan o'z kasbiga fidoyi, o'z ishiga

ma'suliyat bilan yondashadigan o'qituvchi, mohir pedagog, innovatsion texnologiyalar bilan a'lo darajada tanishib ulgurgan, o'zining 100 dan, payti kelgan vaziyatlar va holatlarda undan ham ko'proq metodlarga ega bo'lgan bir metodist, kreativ pedagog kabi xususiyatlarni o'zida mujassam etmog'i shart va zarur. Pedagogik jarayon shunaqa bir vaziyatki, unda o'qituvchi-pedagoglardan kirishimli, mohir so'z ustasi, kezi kelsa mohir aktyor (yaxshi ma'nolarda) har qanday muammoli vaziyatlarda yechim topa oluvchi, ota-onalar bilan yaxshi aloqalarni saqlovchi va davom ettiruvchi, har bir o'quvchining bilim va saviyasiga qarab ilmiy yondashuvchi sabr va matonat timsoli, dars davomida 45 daqiqaning har bir soniyasigacha o'quvchilar xayolida saqlanib qoluvchi dars o'tish uslubiga ega bo'lgan kreativ, xushfe'l, innovatsion g'oyalar egasi, xulq-atvori o'quvchilari uchun ibrat vazifasini bajaruvchi bir timsol, har bir o'tilgan dars o'z natijasini ko'rsatadigan, bolalarga har qanday holatda ham ilmiy jihatdan chuqur bilimlarni yetkazib bera olgan bir yetuk kadr bo'lmog'i lozim deb o'ylayman.

O'qituvchi 45 daqiqalik dars mobaynida shunaqa metodlardan, usullardan, innovatsion g'oyalar va texnologiyalardan foydalanishi kerakki, o'quvchilar dars vaqti qanaqa qilib o'tib ketgani, mashg'ulotlar qaysi payt tugab ulgurganini bila olmaslik darajasida hayratga tushishi kerak. O'qituvchi-pedagoglarning shunday bir metodlar qo'llamog'i lozimki, unaqa metodlarni hali hech qaysi bir o'qituvchi o'z darslarida qo'llamagan, o'quvchilar bu metodga yangi bir mo'jiza yanglig' katta qiziqish bilan qarab qatnashmog'i lozim va bu metodlar va texnologiyalar o'quvchilar uchun ilmlar xazinasini bo'lib yodida muxrlanib qolmog'i joiz. O'zining dars o'tgan sinfidagi o'quvchilari ertangi kunda yurtimiz koriga yaraydigan, Vatan uchun jonini fido qiladigan buyuk bir insonlar bo'lib yetishganiga guvoh bo'lgan o'qituvchilar bu yo'lda to'g'ri qarorlar qabul qilgani, shunchalik sa'y-harakati besamara ketmagani, shunday bir el xizmatida yurgan shogirdlari borligidan faxrlanmog'i lozim.

Shunday qilib, biz ta'lim va tarbiya jarayoniga innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodikasini takomillashtirish to'g'risida o'ylab ko'radigan bo'lsak, biz o'quvchilarga har xil turdagi metodlar("Klaster", "Munozara", "Kim chaqqon", "Aqlli

topag'on", "Bilimdon jamoa", "Raqamli imoratlar", "Topqir olmaxon"), dars o'tish usullari ("Savol-javob", "Ifodali o'qiymiz", "Chiroyli yozishni o'rganamiz", "Bexato hisoblayman", "Tartibi bo'lamiz") kabi jarayonlarni o'rgata olsak miyasiga sig'dira olsak zimmamizga yukaltilgan vazifalarji bajarayotgan bo'lamiz." Har bir ish o'z natijasi bilan" deganlaridek, yuqorida aytib o'tilgan "Raqamli imoratlar" metodini men har darsda qo'llashni afzal ko'rgan bo'lar edim. Negaki, bu metod bilan bola raqamlar bilan ishlashni, raqamlarni eslab qolishni, va har bir raqam ortgani bu ish samara berishi to'g'risida ko'nikma hosil qilishini ko'rish mumkin. Bundan tashqari, bu metodni ona tili darslarida qo'llasak, bola raqamlar ortidagi ona tilidan berilgan savollarga javob berar ekan, bu jarayonda nafaqat ona tili savollari, balki ona tili savollari orqali ham o'sha savol yashiringan raqamni qaysi son ekanini, u raqam ortidagi savolni tez va aniq o'qib eslab qolishni, u savolni tushunishni, unga chaqqonlik bilan javob berishni, har bir to'g'ri javob orqali buyuk bir imorat paydo qilishni va bu imorati har bir to'g'ri harakati evaziga qurilayotganini anglay olishini o'rganishi naqadar sezilarli natija!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni , 28.01.2022-yildagi PF-60-son. "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi farmoni
2. Hayitov.A.I . "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi". Uslubiy qo'llanma "Zuhra Baraka Biznes" T. : 2021 .
3. www.lex.uz

O'QUVCHILARNING KREATIV FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISHNING KLASTER USULI

Zarmasov Sherzod Rahimberdiyevich

Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Rabbimov Jamoliddin Abdujalol o'g'li

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'qitish va o'qishda intellektual qobiliyatni ko'mplekt rivojlantirish, kreativ faoliyatni shakllantirish klaster usuli haqida yoritildi.

Kalit so'zlar: O'qish, o'rgatish, kollektiv, bilim, mnemonika, operativ, kreativ, motiv va v.k

O'quvchi shaxsining ta'lim jarayonidagi o'zni, faoliyati. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati. Bilim olish faoliyatning o'ziga xos ko'rinishi sifatida muayyan tuzilish, rivojlanish va faoliyat qonuniyatlariga ega. Bilim olish borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni hisoblanadi. Bilim olishning muhim komponenti motiv, ya'ni, ta'limiy xarakterdagi harakat yoki faoliyatni tashkil etishga nisbatan rag'batni his etish, ehtiyojning yuzaga kelishidir.

O'qishning keyingi komponenti o'quv harakatlari (operatsiyalari) sanalaib, ular anglangan maqsadga binoan amalga oshiradi. O'quv harakatlari o'quv jarayonini tashkil etishning barcha bosqichlarida namoyon bo'ladi. Harakatlar tashqi (kuzatiladigan) va ichki (kuzatilmaydigan) ko'rinida bo'lishi mumkin. Tashqi o'quv harakatlariga predmetli harakatlar (yozish, rasm chizish, tajribalar o'tkazish); pertseptiv harakatlar (tinglash, fikrlash, kuzatish, sezish) hamda nutqdan foydalanish kiradi.

Ichki (mnemonik, yunonchadan «mnemonikon» - eslab qolish madaniyati) harakatlarga materialni eslab qolish, uni tartibga solish va tashkil etish, shuningdek, tasavvur va fikrlash harakatlari (intellektual) kiradi.

Har qanday bilimni o'zlashtirishda o'quvchilardan idrok etish madaniyatiga ega bo'lish va o'quv materialini anglab etish talab etadi. Pedagogik jarayonda o'quvchilar tomonidan ilmiy bilimlarning ma'nosini etarli darajada tushunmay, faqat tovushlar birligi sifatida qabul qilinishi va yodlab olinishi xavfilidir.

O'quvchilarni ilmiy bilimlarni ularning mohiyatini to'la tushungan holda o'zlashtirish shartlari bilan tanishtirib, ularga o'zini o'zi nazorat qilishning mohiyati va ahamiyatini tushuntirish maqsadga muvofiqdir. O'zini o'zi nazorat qilishda o'quvchilar ular qo'llayotgan aqliy mehnat vositalarining samaradorligi, shuningdek, o'z mehnati natijalarini baholashi kerak.

Natijalarni baholash, nazorat qilish va tahlil etish o'quv harakatlarining ajralmas qismlari hisoblanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchi tomonidan o'zini nazorat qilish, o'zini baholash va o'zini analiz qilish amalga oshirish o'qituvchining shunga o'xshash o'rgatuvchi harakatlarini kuzatish asosida shakllanadi. Bu harakatlarni shakllantirish o'quvchilarni o'z tengdoshlari faoliyatini kuzatishga jalb etish, o'zaro nazoratni tashkil etish, o'rnatilgan mezonlar asosida o'z faoliyati natijalarini o'zaro baholash va tahlil qilishga yordam beradi.

Bilimlarni o'zlashtirish jarayonining tuzilishi. O'quvchilar o'quv idrok etish faoliyatlarini boshqarishga o'rganib olish uchun bilimlarni o'zlashtirish jarayoni tuzilishini yaxshi tasavvur etish, o'quvchilar tomonidan bilimlarning egallash bosqichlarini bilishi zarur: idrok etish, o'quv materialini anglab etish, mustahkamlash, amaliy faoliyatida bilimlarini qo'llash.[2].

Birinchi bosqich idrok etish hisoblanadi. Psixologiyadan ma'lumki, idrok etish aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni bo'lib, u tanlash xususiyatiga ega. SHuning uchun birinchi navbatda o'quvchilarga mavzuni, ya'ni, ularning nimani o'rganishlari (masalani qo'yish)ni tushuntirib berish kerak. SHu asosida o'quv materiali bilan dastlabki tanishish amalga oshiriladi. U haqiqiy mavjud yoki hayoliy predmet, hodisa, vaziyatlarni kuzatish, mumkin bo'lgan tajribalarni o'tkazishdan iborat bo'ladi. Birinchi bosqich

o’quvchi qaysi hodisa va voqealarni, predmetlarni o’rganish haqida etarlicha tasavvurga ega bo’lganida va o’quv masalasini tushunib yetganda yakunlanadi.

Ikkinchi bosqich – o’quv materialini anglab etish. U ma’lumotlarning nazariy jihatlarini ajratib olish va analiz qilishdan iborat. Bunda asosiy mazmunni topish, tushunchani ajratib olish, ularning belgilarini asoslab berish, tushuntirish materialini xususiyatini aniqlab olish, misollar va tushuntiruvchi dalillar to’plamini o’rganib chiqish kerak. Bu vaziyatda bilimlar o’rtasidagi tizimlilik muhim ahamiyatga ega. Unda o’quvchi eng asosiy, ikkinchi darajali hamda qo’shimcha, tushuntiruvchi elementlarni ajratib ko’rsatsin. O’quvchi o’quv masalasini echish usulini tushunsa, bilimlar o’rtasidagi tizimni anglab etsa ushbu bosqich yakunlangan sanaladi.

Uchinchi bosqich – eslab qolish va mustahkamlash. Bu bosqich o’zlashtirilgan bilimlarini uzoq vaqt davomida saqlab qolishdan iborat. Unda idrok etish faoliyati ko’proq mashqlar, mustaqil reproduktiv va ijodiy masalalar xususiyatiga ega bo’ladi. Nazariy material, tushuncha, qoida, isbotlar turli xil mashqlarda takrorlanadi. O’qituvchi o’quvchilar topshiriqlarni tushunib bajarishlarini kuzatib borishi kerak. Ular matnlarni mexanik ko’chirib olishlari, topshiriqlarni bajarishlari, qoida va tushunchalarni chuqur anglab yetmay bajarishlari mumkin. Bosqich yakunida o’quvchilar nazariy materiallarni biladilar va ulardan mashqlarni bajarish, masalani yechish, teoremani isbotlashda foydalanishni biladilar. Ularda o’quv malakalari va ko’nikmalari shakllantirilgan bo’ladi.

To’rtinchi bosqich bilim, ko’nikma va malakalarni amaliy faoliyatda qo’llashdan iborat bo’ladi. Bilimlarini qo’llash o’rganilayotgan materialning mazmuni xususiyatiga qarab faoliyat turli shakllari va ko’rinishlarida amalga oshirilishi mumkin. Bu o’quv mashqlari, laboratoriya ishlari, tadqiqot topshiriqlari, maktab yer maydonidagi ishlar bo’lishi mumkin. Bilimlarni egallab olish bosqichlari sxematik ko’rinishi quyidagichadir:

Bilimlarni egallash bosqichlari bilimlarini qo’llash, mustahkamlash, anglab etish, idrok etish.

Ta’limning gnoseologik asoslari. O’quv jarayonini mantiqiy qurilishi ta’lim mazmunining xususiyatlari va gnoseologik jihatlariga bog’liq.

Gnoseologiya (yunoncha – «gnosis» («gnoseos»)- bilim, ong, o’rganish, logiya –fan, ta’limot) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, uslublari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo’lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta’limot.

Ijtimoiy taraqqiyot tarixida insonning atrof-muhitni bilishi umumiy tuzilishiga va bosqichlariga turlicha yondoshishlar ma’lum. Ana shu yondoshishlar o’quv jarayonini qurish va ta’lim mazmunini tushunish mantiqini belgilab beradi.

Muhammad al-Xorazmiy (IX asr) bilish nazariyasi rivojlanishiga katta hissasini qo’shgan. U birinchi bo’lib koinot ob’ektlarining harakatlari hamda erdagi nuqtalarining joylashishini jadval ko’rinishida aks ettirib, tajriba-kuzatish va tadqiqotlar metodlarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, yagonalikning birligi tamoyili, shuningdek, alohida va umumiy, induksiya va deduktsiyalarning mohiyatini aniqlashtirdi; matematik masalalarni echishning algoritmik metodini ishlab chiqdi. Bu metoddan bugungi kunda ham foydalanib kelinmoqda. [1].

Al-Kindiy (IX asr) ilmiy bilishning uch bosqichli kontseptsiyasini ilgari suradi. Alloma insonning bilishini: sezgiga oid va ratsional bilish tarzida ikkiga ajratadi. Sezib bilishning predmeti va ob’ekti barcha jism va moddiy narsalar hisoblanadi. Kindiyning fikricha, sezib bilish aql uchun muhim materialni beradi.

Faqatgina aql tashqi dunyo haqida haqiqiy bilim va tushunchani ishlab chiqishga qodir, - deb hisoblaydi Kindiy.

Abu Nasr Forobiy (X asr) Kindiy g’oyalarining mohiyatini aniqlashtiradi. Biror narsani bilishga intilgan inson avvalo uning ma’lum holatini o’rganadi, o’zlashtirganlarini o’zlashtirilishi zarur bo’lgan bilimlarga yo’naltiradi. Alloma fanlar klassifikatsiyasi, shuningdek, bilish faoliyatini tashkil etishga oid tavsiyalarni ishlab chiqadi. YAxshi nazariyotchi bo’lish uchun deydi, - Abu Nasr Forobiy, - qaysi fan bilan shug’ullanishidan qat’iy nazar quyidagi uchta shartga amal qilish kerak:

- 1) fan asosida yotuvchi barcha tamoyillarni yaxshi bilishi;

2) ushbu tamoyil va ma’lumotlar asosida zarur xulosani chiqarishi, ya’ni, mulohaza yuritish qoidalarini bilishi kerak;

3) xato nazariyalarni isbotlab berish va boshqa mualliflar fikrlarini tahlil qilishni, shuningdek, haqiqatni yolg’ondan ajratish va xatoni tuzatishni bilishi zarur.

Abu Rayhon Beruniy Beruniy (XI asr) bilishni uzluksiz, to’xtovsiz davom etadigan jarayon sifatida tushunadi. Allomaning fikricha, insoniyat borliqning haqiqiy mohiyati, hozircha noma’lum bo’lgan jihatlarini kelajakda bilib oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Islom Karimov O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda asaridan. 1 bob. 56 bet
2. Internet saytlaridan foydalanildi.

LOYIHA METODI - IQTISODIYOT FANLARINI SAMARALI O’QITISH OMILI SIFATIDA

**Axmedova Y.A. - “TIF va turizm” kafedrasi,
stajyor-o’qituvchi (TShU)**

Annotatsiya. *Maqolada iqtisodiyot fanlarni samarali o’qitishda loyiha metodining o’rni ochib berilgan.*

Аннотация. *В статье раскрывается роль проектного метода в эффективном преподавании экономических дисциплин.*

Annotation. *The article reveals the role of the project method in the effective teaching of economic disciplines.*

Kalit so’lar. *Talim, iqtisodiyot, iqtisodiyot fanlari, zamonaviy ta’lim metodlari loyiha metodi.*

Ключевые слова. *Проектный метод обучения, экономика, экономические науки, современные методы обучения.*

Ключевые слова. *Проектный метод обучения, экономика, экономические науки, современные методы обучения.*

Zamonaviy ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar zahirida mehnat va xizmatlar bozori ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda zamonaviy ta’lim texnologiyalari, o’qitish metodlari va shakllari asosida:

bo’lg’usi mutaxassislar kasbiy faoliyatida zarur bo’lgan nazariy, amaliy va kasbiy bilim, ko’nikma va malakalarni egallashini ta’minlash;

shaxsiy rivojlanishni ta’minlash xizmat qiluvchi kasbiy kompetentsiyalarni shakllantirish;

bo’lg’usi mutaxassisning kasbiy majburiyatlarni shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy va intellektual salohiyati yotadi.

har qanday zamonaviy yuqori malakali mutaxassis, jumladan bo’lg’usi iqtisodiyotchi uchun zarur bo’ladigan mehnat va xizmatlar bozoridagi vaziyatni tahlil qila olish:

tadbirkorlik ko’nikmalariga ega bo’lish yotadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday ta’lim muassasasi eng qisqa vaqt ichida sifatli mutaxassis tayyorlashdan manfaatdor (aks holda u tayyorlagan mutaxassis mehnat va xizmatlar bozorida o’ziga munosib o’rin topa olmasligi mumkin). Ammo buni qanday qilib kam vaqt sarflab va kam xarajat qilgan holda erishishi mumkin? Bu muammo hal ta’lim jarayoniga innovatsion ta’lim texnologiyalarini tatbiq etish orqali hal etish mumkin.

Ta’limga innovatsion yondashuvni tavsiflashdan oldin iqtisodiy fanlarni o’qitishning zamonaviy metodlari va texnologiyalari tushunchalarini ko’rib chiqaylik.

Didaktikadan ma’lumki, o’qitish metodlari - bu o’qituvchi va talabalarning belgilangan ta’lim mazmunini samarali egallash va bo’lg’usi mutaxassisning shaxs sifatida hamda mutaxassis sifatida rivojlanishini (o’qituvchini ham) ta’minlashga xizmat qiladigan ma’lum ketma-ketlikdagi o’zaro bog’liq harakatlari tizimidir.

Zamonaviy a’lim texnologiyalari – bu o’rganilayotgan fan bo’yicha ta’lim mazmunini amalga oshirish usuli bo’lib, u o’quv dasturlarida nazarda tutilgan maqsadga erishishni ta’minlashga xizmat qiladigan o’qitish shakllari, metodlari va vositalari tizimini o’z ichiga oluvchi tizimdir.

Yuqoridagilardan ko’rinadiki, ta’lim texnologiyalari va o’qitish metodlari o’zaro bog’liqlikda va o’zaro aloqada amalga oshirilgan ekan.

Iqtisodiy ta’limda zamonaviy ta’lim texnologiyalari fanlar doirasida o’quv jarayonini amalga oshirishga qaratilgan talabalarning mustaqil, ijodiy faoliyati bo’lib, u kelgusidagi kasbiy faoliyatda uchraydigan muammoli vaziyatlarni hal qilishga xizmat qiladigan ko’nikma va malakalar hisoblanadi. uni egallashga yordam beradi.

Ma’lumki, iqtisodiy fanlarni o’qitish orqali yuqori kompetentli mutaxassislarni tayyorlashda talabalar tomonidan katta miqdordagi ilmiy ma’lumotlarni egallash talab etiladi. Zamonaviy ta’limda nafaqat talabalarga o’quv materialini o’zlashtirish vazifasi yuklatiladi, balki katta hajmdagi ma’lumotlarni tanlash, yig’ish va tahlil qilish vazifasi ham yuklanadi. ularni o’rganish.

Raqobatbardosh bo’lishi kerak bo’lgan zamonaviy mutaxassis, mehnat bozorida talabga ega, samarali qaror qabul qilishga qodir standart professional vazifalar, qobiliyatsiz tasavvur qilib bo’lmaydi va bilimlarni mustaqil izlash, ularni mustaqil ravishda izlash qobiliyatlari sotib olish. Shunday qilib, o’z-o’zini tarbiyalash qobiliyati ustuvor vazifaga aylanadi.

Shunday ekan iqtisodiy fanlarni o’qitishda zamonaviy ta’lim metodlarini to’g’ri tanlay olish va undan samarali foydalanish muhim o’rin tutadi. Tajriba shuni ko’rsatadiki, iqtisodiy fanlarni o’qitishda loyiha metodi muhim o’rin tutadi. Chunki, loyiha metodidan foydalanish, bugungi ta’limning asosiy talablaridan biri bo’lgan – tala o’quv faoliyatini faollashtirishda asosiy omillardan biri bo’lib xizmat qiladi. Bu o’z navbatida talabalarning bilim olishga qiziqishlari va ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishga ham o’z ta’sirini otkazadi. Mazkur metodlar turli xil taqdimot texnologiyasini o’zlashtirishga qaratilgan ijodiy ishlar (hisobotlar, sharhlar, tezislar, hisobotlar

professional yo'naltirilgan mavzular) dan iborat bo'lib, u tadqiqot hisoblanadi. Bu xususiyati esa o'z navbatida, talabalarda kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirishga, talabalarning mustaqil ravishda bilim olish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish qobiliyatlarini o'sishiga olib keladi.

Ayniqsa, amaliyotga yo'naltirilgan loyihalar o'quv amaliyotini samarali tashkil etish va unda ko'zlangan maqsadga erishishda asosiy omillardan biri bo'lib xizmat qiladi. Chunki, loyihalarda ishtirokchilar faoliyati har bir bosqich uchun aniq belgilab berilgan bo'ladi va ular oldindan belgilangan natijasi bilan ajralib turadi. Agar loyiha ishi amaliyot ishtirokchilarning ijtimoiy manfaatlariga yo'naltirilgan bo'lsa, kelgusida kasbiy faoliyatida ulardan amaliy foydalanish imkoniyatlari oshadi. Shuning ucyun ham loyiha ishlarini bosqichma-bosqich muhokama qilish nuqtai nazaridan yondoshgan holda tayyorlash muhim hisoblanadi, chunki olingan natijalar taqdimotini tashkil etishda homkorlikdagi va individual tarzda faoliyat yuritish imkoniyati ham yuqori bo'ladi. Bu o'z navbatda ko'zlangan maqsadga samarali erishishni ta'minlaydi.

Ma'lumki, iqtisodiy fanlarni o'qitish talabalarning katta miqdordagi ilmiy ma'lumotlarni o'rganishi bilan bog'liq bo'lib, bu malakali mutaxassislarni tayyorlash uchun zarur shart hisoblanadi. An'anaviy ta'limda talabalarga o'quv materiallarini o'zlashtirish bilan bir qatorda katta hajmdagi nazariy ma'lumotlarni tahliliy o'rganish vazifasi yuklatilgan.

Zamonaviy ta'limda esa bo'lg'usi mutaxassis mehnat va xizmatlar bozoridagi raqobatga tayyor bo'lishi, nostandart kasbiy muammolarni samarali hal qila oladigan, bilimlarni mustaqil ravishda oshirib boradigan qobiliyatlar ega bo'lishi talab eratadi. Chunki, hozirgi kunda egallangan bilimlat 3-4 yilda eskirib qolmoqda va ta'lim masmuni yikdan yilga kengayib bormoqda, ammo talabaning ayudotoriyadagi o'quv yuklamasi kamayib bormoqda. Ayniqsa, kredit modul timida har bir fan bo'yicha umumiy o'quv yuklamasining 50-60% ini talaba mustaqil o'zlashtirish talab etiladi.

Umuman, iqtisodiy fanlarni o'qitishda loyiha metodidan samarali foydalanish, talabalarni:

amaliy tadqiqotlarni amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirgan holda professional qarorlar qabul qilishga o'rgatadi;

bilimlarni anglangan holda egallashini ta'mimnlaydi va natijada o'zi tomonidan to'plangan bilimlarda yangi bilimlarni yaratish qobiliyatlarini shallanishiga olib keladi:

kognitiv faolliklarini oshirish va ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishiga olib keladi.

Yuqoridagilar iqtisodiy fanlarni yetarli darajada egallagan mutaxassislar otryadini kengayishiga, pirovardida mamlakat mehnat va xizmatlar bozirini malakali mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirilishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Тожибаева М. Махсус фанларни ўқитиш услубияти. Дарслик. Т.: 2008 й 750 бет.
2. М. Barakayev va b. Замонавийлашув шароитида математика фанини ўқитиш технологиялари (Умумтаълим мактаблари ўқитувчилари учун методик қўллама) - Т.: 2017 йил, “Зухра Барака бизнес” МЧЖ босмахонаси, 130 бет
3. Bepalko V.P. Slagayembiye pedagogicheskoy texnologii. M: Pedagogika, 1999.
4. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. Economics. 19th Edition. McGraw-Hill. Companies. USA. 2015.

OILADA SOG'LOM MUHIT-TURMUSH TARZINI BARQARORLASHTIRISHDA MA'NAVIY OMILLAR

Xolboyeva G, JDPU dosent

Rahmonova Dilrabo, JDPU 4-bosqich talabasi

O'zbekiston Respublikasida yosh avlodni ma'naviy kamoloti va rivojini ta'minlash davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. SHu jumladan, yosh avlod

manfaatlarini sog’lom turmush tarzini joriy etish asosida muhofaza qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Aholi sog’lig’ini himoya qilish maqsadida sog’lom turmush tarzini shakllantirish, sog’lom turmush tarzi g’oyalarini targ’ib va tashviq etish, uning mohiyatini belgilovchi asosiy ko’rsatkichlar monitoringini o’tkazish, ratsional ovqatlanishning me’yorlarini belgilash, jismoniy harakat va inson salomatligining bog’liqligini targ’ib etish, shaxsiy gigiena tartiblarining bolalikdanoq kundalik turmush tarziga aylantirishiga erishish mamlakatdagi amalga oshirilayotgan “sog’lom avlod uchun” davlat siyosatining asosiy yo’nalishlaridan birini tashkil qiladi. Shuningdek, sog’lom turmush tarzi targ’iboti asosida xotin-qizlarning davlat, jamiyat, oiladagi mavqeini oshirish, xotin-qizlar salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash tizimini yaratish, sog’lom farzandni dunyoga keltirish va tarbiyalash, reproduktiv salomatlik tafakkurini shakllantirish kabi masalalar ham davlat siyosatining dolzarb yo’nalishlari sifatida e’tirof etiladi.

Shuning uchun sog’lom turmush tarzini shakllantirishning ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy-gigienik, ma’naviy jihatlarini har tomonlama o’rganish, vujudga kelgan haqiqiy ahvolni hisobga olib tadqiq etish davr talabidir. O’zbekiston aholisining hayot tarzini oiladan tashqarida tasavvur qila olmaymiz, shuning uchun sog’lom turmush tarzini shakllantirish bevosita oilaga, oilaviy hayot tarziga, «oila-tabiati-jamiyat-inson» tizimiga bog’liqdir. Mustaqillik sharoitida oilada sog’lom turmush tarzini shakllantirish oilalarning ma’naviy-ruhiy tiklanishi va poklanishi muammolariga ham alohida ahamiyat berishni taqozo etadi. Chunki ma’naviyatning yuksakligi oilada sog’lom turmush tarzini shakllantirishda umuminsoniy va milliy tajribalardan foydalanib madaniy hayot kechirishni, bu sohada me’yorga rioya etishni talab qiladi. Oilada sog’lom muhit-turmush tarzini barqarorlashtirish, farzandlarni barkamol etib tarbiyalash, oilaning tarbiyaviy va ijtimoiy rolini bajarishda fuqarolik ma’suliyatini oshirish lozim. Bunda bir qator omillar muxim ahamiyat kasb etadi:

1. Uy sharoiti sog’lom farzandlarni tarbiyalab voyaga yetkazishning eng asosiy ijtimoiy omilidir. Kishi boshiga 9 m² va undan ko’proq yashash maydoniga ega bo’lgan

oilalardagi bolalar sog’lomligi 5 m² yashash maydoni to’g’ri keladigan oilalarga nisbatan 7-8 barobar yuqoridir. Bunday sharoit qishloqlarda 48-50 foizni tashkil etadi. Oilalarda bolalar uchun eng yaxshi sharoit yaratilishi targ’ib etishga ahamiyat berish lozim.

2. Oilada sog’lom farzandlarni voyaga yetkazishda oila byudjetini to’g’ri taqsimlash va oiladagi bolalarning moddiy va ma’naviy ehtiyojlarini qondirish katta ahamiyatga ega. Oilaning moddiy farovonligi bolalar sog’lig’i va ularning sog’lom turmush tarzida o’z aksini topadi.

3. Ovqatlanish sog’lom turmush tarzini shakllantirishning muhim omilidir. Ovqatlanish bizning hududimiz sharoitida g’oyat katta o’rin tutadi. Chunki vitaminlar yetishmaydigan, kimyoviy tarkibi past, sifatsiz ovqatlarni iste’mol qilish, ularning miqdori jihatidan ham nomunosibligi aholi salomatligiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

4. Jismoniy tarbiya bilan shug’ullanish kishilarni, ayniqsa yosh avlodni sog’lom barkamol bo’lib voyaga yetishiga, salomatligini mustahkam, ruhiyatini yaxshilashga olib kelishidan tashqari, kishilarda hayotda to’laroq va faolroq ishtirok etishga, o’zlarining bo’sh vaqtidan unumli, yaxshi foylana bilishiga ham imkon beradi, ijtimoiy faollikning boshqa shakllari rivojlanib borishiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Oilada sog’lom turmush tarzini respublikamiz matbuotida, radio-televideniya keng targ’ib etish, ommabop risola va kitoblar orqali tushuntirish, aholi orasida, ayniqsa, qishloq joylarda davra suhbatlari, ma’ruzalar, ilmiy-amaliy anjumanlar o’tkazish orqali shakllantirish mumkin. Bugun o’z-o’zini boshqarish organi bo’lgan maxallada, oilada barkamol farzandni tarbiyalashda sog’lom turmush tarzi mohiyati, uni shakllantirishning innovatsion shakl, usul va vositalari, sog’lom turmush tarzini shakllantirish shart-sharoitlari va bunda oila a’zolarining ma’naviyati kabi masalalar bo’yicha tushuntirish, targ’ibot va tashviqot ishlarini olib borish davr talabidir. Bunda oila a’zolarining bir maqsadga qaratilgan faoliyatini to’g’ri tashkil etish, bu jarayonga ota-ona, namunali oila vakillari, pedagog va psixologlar, tibbiyot xodimlari xamda maxalla faollarini jalb etish maqsadga muvofiq bo’ladi. sog’lom turmush tarzini

shakllantirishda bir qator talablarni bajarilishi ushbu jarayon samaradorligini ta’minlaydi:

1. Oilaviy munosabatlar madaniyati takomillashgan oilalardagina sog’lom turmush tarzini shakllantirishga imkoniyat tug’iladi. Sog’lom turmush tarzi jismonan sog’lom aqlan barkamol yangi avlodni shakllantirishni, mehnat qilish, dam olish va ijtimoiy faoliyat ko’rsatishga yordam beruvchi oqilona hayot tarzini tashkil etishni ifodalaydi.

2. Sog’lom turmush tarzi aholining farovonlik darajasini oshirish, sog’liqni saqlash va maishiy xizmatni yaxshilash, demografik jarayonlarni maqbul holatga keltirish, ommaning ma’naviy madaniyati, ongliligi, axloqiy jihatdan tarbiyalanganligini o’sib borish va ijtimoiy mehnatdagi faolligi bilan belgiladi.

3. Sog’lom turmush tarzini shakllantirish uy-joy sharoitini yaxshilash, oila byudjetini to’g’ri taqsimlashni, to’g’ri va sifatli ovqatlanishni, spirtli ichimliklar, giyohvandlik, chekishni qat’iyan mann etishni, muntazam ravishda jismoniy tarbiya bilan shug’ullanishni, sanitariya-gigiena qoidalariga to’la rioya qilishni, ma’naviy boy, sog’lom intellekt egasi bo’lishni talab qiladi.

4. Oilani moddiy imkoniyatlarini yaratish, ota-onalarning ongliligi, ma’naviyatini boyitish sog’lom turmush tarzini shakllantirish imkoniyatini tug’diradi. Sog’lom turmush tarzi esa farzandlarni jismonan sog’lom, ma’nan boy qilib o’stirishga imkoniyat yaratadi.

Bugungi globallashayotgan, g’oyaviy va mafkuraviy xurujlar ta’siri kuchaygan davrda yosh avlod tarbiyasiga ota - onalarni farzand oldidagi mas’uliyati va e’tibori yanada kuchaytirishni talab etadi. Bolani ma’naviy va ruxiy buzilishiga ko’p xollarda ota- onaning bir biriga yomon munosabati sabab bo’lar ekan. Bundan tashqari bolalariga bee’tibor, vaqt ajratmaslik, befarqlik, ortiqcha moddiy ta’minlash, ongiga salbiy ta’sir qiluvchi aloqa vositalari bilan ta’minlash, ortiqcha vaqtlarini bexuda o’tqazish, uyda nazoratsiz qoldirish bolalar orasida o’zining salbiy ta’siri va oqibatini ko’rsatmoqda. Shu bois ota - onalarni o’z farzandlarini o’z xoliga tashlab qo’ymay, ularni bo’sh vaqtini foydali mashg’ulotlar bilan band qilish, ayniqsa fan, sport, san’at

to’garaklariga keng jalb qilish, bo’sh vaqtlarini samarali va mazmunli o’tqazish lozim bo’ladi. Xulosa o’rnida shuni aytmoqchimizki, bugungi zamonaviy hayot yoshlarni ma’naviy tarbiyalashni kuchaytirishni, oila va nikohning ma’naviy negizlarini mustahkamlanishini, jamiyat hayotida oilaning roli oshirilishni talab etadi. Bunga esa shaxs, oila va jamiyatning yuksak ma’naviyatini shakllantirishga yo’naltirilgan milliy mafkuraning barcha yo’nalishlarini hisobga olib erishish mumkin. Biz bir bino qurayotgan usta kabimiz. Ana shu binoni poydevori yoshlarimizdir. Poydevorlarni xar jixatdan mustaxkam bo’lishi qad ko’targan imoratni ertasini belgilaydi.

DIFFERENSIAL TENGLAMALAR MODULINI RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA O’QITISHNING MATEMATIK VA KOMPYUTER KOMPETENSIYALAR INTEGRATSIYASI

Chuyanov Xurshid Uralovich

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti

Anotatsiya. Maqolada texnika oliy ta’lim muassasalarida o’qitiladigan oliy matematika fanining differensial tenglamalar modulini o’qitishda talabalarning matematik malakasi bilan bir qatorda ularning kompyuter texnologiyalarga aloqadorligini rivojlantirish muammolar va ularni yechishda hozirda keng qo’llaniladigan raqamli texnologiyalar asosida o’qitish va uni joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish, matematik va kompyuter kompetensiyalari integratsiyasini orttirish, samaraliroq o’zlashtirilishini ta’minlash ko’rib chiqilgan.

Аннотация. В статье при преподавании модуля дифференциальных уравнений высшей математики, преподаваемого в технических вузах, а также математической компетентности студентов рассматривается развитие их связи с компьютерными технологиями через преподавание и внедрение его на основе цифровых технологий, широко применяемых при решении задач и их решении, рассмотрены вопросы повышения качества образования, достижения интеграции

математических и компьютерных навыков, обеспечения их более эффективного освоения.

Annotation. In the article, in the teaching of the differential equations module of the higher mathematics taught in technical higher education institutions, as well as the mathematical competence of students, the development of their connection to computer technologies is discussed through teaching and its introduction on the basis of digital technologies that are widely used in solving problems and solving them improving the quality of education, gaining the integration of mathematical and computer skills, and ensuring their more effective acquisition were considered.

Kalit so‘zlar: differensial tenglama, dasturiy ta’minot, masofaviy ta’lim, Maple, kompetensiya, integratsiya.

Ключевые слова: дифференциальное уравнение, программное обеспечение, дистанционное обучение, Maple, компетенция, интеграция.

Keywords: differential equation, software, distance education, Maple, competence, integration.

Dastlabki yillar davomida barcha sohalarni raqamlashtirish natijasida yuqori natijalarga erishilmoqda. Hozirda rivojlanayotgan va yetaklayotgan soha axborot kommunikatsiya texnologiyalaridir. Jumladan, dasturiy ta’minotlar yordamida o’qitishdagi turli yondashuvlar fanning mazmunini o’quv dasturlari bilan muvofiqlashtirgan holda samaraliroq o’zlashtirilishini ta’minlaydi va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlariga moslasha oladigan raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni takomillashtirishga olib keladi.

Oliy ta’lim tizimida boshqa jarayonlar qatorida masofadan o’qish va o’qitish tizimi rivojlanmoqda. Bu professor o’qituvchilarimiz va talabalarimiz uchun axborot texnologiyalari bilan tez moslashishni talab etadi. Respublikamizda masofaviy ta’lim shakliga barcha oliy ta’lim muassasalari qisman yoki to’liq o’tishdi. Bunday masofaviy ta’lim shaklidan foydalanishning asosiy maqsadi «ta’limning mavjudligini ta’minlash va ta’lim sifatini yaxshilash edi» [1].

Bu borada ta’lim muassasalarida oliy matematika fanini raqamli texnologiyalar asosida “Differensial tenglamalar” modulini o’rganishda raqamli texnologiyalar vositalaridan oqilona foydalanish masalalari, shuningdek, an’anaviy analitik tadqiqot elementlarini, ham kompyuter matematikasi vositalarini o’z ichiga olgan murakkab amaliy topshiriqlarni ishlab chiqish texnologiyasini ko’rib chiqilishi katta o’rin tutadi.

Differensial tenglamalar bo’yicha amaliy mashg’ulotlarda kompyuter matematikasi tizimlarining o’rni ko’rsatilgan. Kompetensiyalar integratsiyasi ta’limni raqamlashtirish jarayonining aniqlangan muammolarini hal etishning samarali vositasi ekanligi haqidagi g’oya asosida ish olib borish samaraliroq bo’ladi.

Differensial tenglamalar bo’yicha amaliy darsni tashkil etishning o’ziga xos namunasi taqdim etilgan, unda analitik tadqiqotlar va raqamli texnologiyalarning oqilona kombinatsiyasining uslubiy vazifalari tasvirlangan.

Oliy ta’lim muassasasida oliy matematika ta’limini raqamlashtirish muammolariga, xususan, matematika fanlarini o’qitish amaliyotiga raqamli texnologiyalarni joriy etishning uslubiy xususiyatlariga pedagog-tadqiqotchilar, matematika fanlari o’qituvchilari talabalarni matematika amaliyotida yangi pedagogik raqamli mahsulotlar yaratish va ulardan foydalanishga alohida e’tibor qaratishlari zarur, deb hisoblayman. Umuman olganda, bu oliy matematika fanlari bo’yicha o’quv jarayonini faollashtirish mexanizmlarini izlash zarurati bilan bog’liq. Shu sababdan biz raqamlashtirish imkoniyatlari va raqamli vositalarning amaliy ahamiyatiga to’xtalib o’tamiz.

Ta’lim dasturlarini takomillashtirish jarayonlarini ta’lim standartlari va kasbiy faoliyatning zamonaviy talablari nuqtai nazaridan yangilash zarurati, bunda bitiruvchilarning raqamlashtirish va raqamli kompetensiyalari muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda tegishli bo’lgan kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’limning differensial tenglamalar moduli masalalarini yechish yo’nalishini nazarda tutadi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, muhandislarga “Differensial tenglamalar modulining amaliy ahamiyatga ega masalalarni yechish yo’nalishi, o’quv

jarayoniga amaliy xarakterdagi misollar va masalalarni kiritish bilan birga, o‘quvchilarning matematik tafakkuri va matematikani o‘rganishga ijobiy motivatsiyasini shakllantirishning zarur shartidir” [2].

Differensial tenglamalar modulidan olingan ko‘nikma va malakalar texnika oliy ta’lim muassasalarida birozdan mutaxassislik yo‘nalishlarida to‘liq qo‘llaniladi. Shuning uchun, differensial tenglamalar modulini o‘rganishga qiziqish va qiziqishni saqlab qolish uchun, nazariy kursda o‘rganilayotgan bo‘lim kasbiy faoliyatda, xalq xo‘jaligida va kundalik hayotda qo‘llanilishini ko‘rsatuvchi amaliy muammolarni kiritish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Endi yuqoridagi muammolarni hal qilish yechimiga doir aniq misol keltiraylik.

Masala. Fanda axborotlar oqimi, ya’ni ilmiy nashrlar sonining o‘rishini tekshirishda nashrlarning $\frac{dy}{dt}$ o‘rish tezligi nashrlar sonida erishilgan y darajaga proporsional degan kelishuvga asoslaniladi, ya’ni o‘rishning nisbiy tezligi $\frac{1}{y} \cdot \frac{dy}{dt}$ o‘zgarmaydi. Nashrlar sonining erishilgan darajasini vaqtga bog‘liq holda aniqlaydigan qonun ushbu differensial tenglamadan topiladi:

$$\frac{1}{y} \cdot \frac{dy}{dt} = k \text{ yoki } \frac{dy}{dt} = k \cdot y \quad (k > 0),$$

Bu yerda k – biror fan sohasida nashrga bildirilgan fikrlarni (o‘rtacha) xarakterlovchi o‘zgarmas.

Bu differensial tenglamaning yechimi $y = ae^{kt}$ ko‘rinishga ega, bu yerda a – fan rivojlanishining ma’lum bir boshlang‘ich darajasini xarakterlovchi o‘zgarmas kattalik.

Tashqi sharoitlar kekin o‘zgarganda, tutib turuvchi faktorlar tufayli o‘rishning eksponensial qonunini saqlanmaydi. Darajaning o‘rishi uning birorta qiymati bilan cheklanadi va nashrlar sonining o‘rish mexanizmi ushbu differensial tenglama bilan tasvirlanadi:

$$\frac{dy}{dt} = ky(b - y), \quad (k > 0, 0 < y < b),$$

Bu yerda b y kattalikning mumkin bo’lgan maksimal qiymatini bildiradi.
O‘shining

$$\frac{1}{y} \frac{dy}{dt} = k(b - y)$$

nisbiy tezligi endi o‘zgaras bo‘lmay, balki y ning chiziqli funksiyasi bo‘ladi. Bu differensial tenglama o‘zgaruvchilari ajraladigan tenglamadir. O‘zgaruvchilarni ajratib, tenglamaning ikkala qismidan integral olamiz:

$$\frac{dy}{y(b-y)} = k dt \text{ yoki } \int \frac{dy}{y(b-y)} = kt + C.$$

Bundan,

$$\int \frac{dy}{y(b-y)} = \frac{1}{b} \int \left(\frac{1}{y} + \frac{1}{b-y} \right) dy = \frac{1}{b} \ln \frac{y}{b-y}.$$

Tenglamada $C = -\frac{1}{b} \ln a$ deb olsak, tenglama yechimi quyidagi ko‘rinishda bo‘ladi:

$$y = \frac{b}{1 + ae^{-bkt}}.$$

Berilgan differensial tenglamani Maple dasturi asosida yechamiz.

Yechish: Maple dasturi yordamida yechim quyidagicha bo‘ladi:

> **diff(y(t), t) = k*y(t)*(b - y(t));**

> $\frac{d}{dt} y(t) = k y(t) (b - y(t))$

> $y(t) = \frac{b}{1 + e^{-k b t} \_C1 b}.$

Demak, berilgan misollarni yuqoridagi birinchi usulda yechilganda vaqtni ko‘p talab etadi. Murakkab misollarda bu yechim yanada qiyinlashadi. Dasturiy ta’minotlardan biri Maple da bu va bunga o‘xshash misollar yechilganda misollarni

to’g’riligini tekshirish, tez natijadorlikka erishish uchun qulaydir. Bu talabalarda matematik kompetentlikni va matematika fani va kompyuter texnologiyalar o’rtasidagi kompetensiyalar integratsiyasini yanada oshirishga hizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 05.10.2020 yildagi PF- 6079-son “RAQAMLI O‘ZBEKISTON — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
2. Архаров Е.В., Катаева Л.Ю. О некоторых теоретических аспектах практической направленности обучения студентов высшей математике., Современные проблемы науки и образования. - 2019. - № 6.
3. Dilmurodov N. Oddiy differensial tenglamalardan misollar, masalalar va topshiriqlar. Qarshi: Fan va ta’lim nashriyoti, 2020. -321 b.
4. N. Dilmurodov, Sh. Sh. Suvanov Matematik masalalarni Maple, Matlab va MathCAD muhitlarida yechish. Toshkent: PRINT 25, 2019, 237 b.

HOZIRGI DAVRDA TA’LIMNING ILG’OR TEXNOLOGIYALARI

Haydarov Dilshod, JDPU katta o’qituvchi

Abduqayumova Muxlisa, JDPU 4-bosqich talabasi

Pedagog - olimlar pedagogik texnologiya sohasida oliy ta’lim uchun ham talabalar o`quv-biluv faoliyatini tashkil etishning ilg`or usullarini ishlab chiqmoqdalar. Masalan, amerikalik olimlar R. Gane va L.Briggslar pedagogik texnologiyada dars o`tishning quyidagi shaklini taklif etganlar:

- talabalar diqqatini jamlash;
- talabalarga dars maqsadini yetkazish;

- kerakli bilimlarni esda qoldirish va amaliy ko`nikmalarni egallash zarurligini uqdirish;

- talabada qiziqish uyg`otib, faoliyatga, harakat qilishga undaydigan o`quv materialini taqdim etish;

- talabaning javob harakatlarini ma`qullab, rag`batlantirib borish;

- talaba o`quv - biluv vazifasini o`zlashtirganidan xabardor bo`lib borish;

- talabalarning fikrlash faoliyatini boshqarish, bilim va ko`nikmalari mustahkamligini rag`batlantirib borish. Dars o`tishning bu texnologiyasi juz`iy o`quv maqsadlariga erishishga hamda fikrlashning mahsuldor darajasini rag`batlantirishga xizmat qiladi.

Ingliz olimi A.Romeshevskiy pedagogik texnologiyaning qiyidagi variantini tavsiya etadi:

- talabaga kerakli bilimlarnigina yetkazish;

- dastlab reproduktiv darajada bilim va ko`nikmalarni shakllantirish;

- talaba bajaradigan ish - harakatlarni yaxlit holda va qismlarga bo`lib namoyish etish;

- ko`nikma va malaka hosil qilishni soddalashtirish ya`ni topshiriqni qismlarga ajratib bajartirish;

- talaba o`quv - biluv topshirig`ini mustaqil bajarayotganidan muntazam xabardor bo`lib, ma`qullab, uni rag`batlantirib borish;

- o`quv-biluv vazifasini sekin-asta murakkablashtira borib, ta`limning mahsuldor, tadqiqiy bosqichiga o`tish;

- ta`lim jarayonida xilma-xil muammoli vaziyatlarni tashkil etish, nostandart o`quv vazifalarini bajartirish.

Amerikalik olim F.S.Keller oliy o`quv yurtlari talabalari uchun pedagogik texnologiyaning individuallashtirilgan tizimini ishlab chiqdi. Keller usulining muhim belgilari qiyidagilar:

- o`quv materiali mazmunini (oldin o`tilgan qismining mazmunini ham) talaba to`liq o`zlashtirib olishiga erishish;

- har bir talaba o`zining bilim o`zlashtirish tezligiga binoan alohida ishlashi kerak;
-ma’ruzadan talabalarda motiv hosil qilish va umumiy yo`naltirish uchungina foydalanish;

-o`quv-biluv axborotlarini bayon qilish uchun nashr etilgan o`quv qo`llanmalaridan foydalanish;

-o`quv-biluv materialining qismlarini talaba o`zlashtirib olganini aniqlashda yordamchi-assistent (aspirant, a’lochi talaba)lar kuchidan foydalanish.

Pedagogik texnologiyaning bu shaklida professor-o`qituvchi o`quv kursini bir necha bo`lim (modul)larga ajratadi, odatda, ularning soni o`quv materialining hajmiga qarab aniqlanadi, ular darslikdagi boblarga teng bo`lishi ham mumkin. Har bir talabaga qanday o`qish uchun qo`llanma beriladi, unda bo`lim (mavzu)ni o`rganish maqsadi ko`rsatiladi, o`quv ishining ma’lum shakl-usullari tavsiya etiladi, nazorat va o`z-o`zini nazorat uchun savollar majmui keltirilgan bo`ladi. Ishlash tartibini, o`qish - o`rganish shaklini talabaning o`zi tanlaydi. o`zlashtirilgan bo`lim, mavzu bo`yicha imtihondan oldin har bir talabani yordamchi - assistent professor-o`qituvchi ishlab chiqqan aniq talab - mezonlarga binoan “o`tdi”, “o`tmadi” shaklida sinovdan o`tkazadi. Sinovdan o`tmagan talaba yordamchining tavsiyasiga binoan o`quv materialini qo`shimcha ishlab chiqadi. Sinovdan o`tish keyingi bo`limni o`rganish uchun o`ziga xos ruxsatnoma hisoblanadi. Ma’ruzalar soni juda kam (bir semestrda 6 tadan oshmaydi).

Keller texnologiyasi (rejasi) AQSHdagi oliy o`quv yurtlarida tabiiy - ilmiy fanlarni, shuningdek ijtimoiy-gumanitar fanlarni o`rganishda keng qo`llaniladi. Pedagogik eksperimetlar Keller rejasi an’anaviy ta’lim usuliga nisbatan samarali ekanini ko`rsatdi.

Rossiya Federatsiyasida V.Guzeev integral pedagogik texnologiya usulini ishlab chiqdi, uning asosiy qismlari, umumiy holda, quyidagilardan iborat: - har bir ixtisoslik bo`yicha ta’limning rejalashtirilgan (loyixalashtirilgan) natijalari ko`p darajali

diagnostik va amallar bo'yicha bajariladigan o'quv vazifalari shaklida taqdim etiladi; - ta'lim jarayonining yirik tuzilmasi darslar bloki shaklida birlashtirilib, ta'lim mazmunining katta birligini tashkil etadi; - jamoaviy o'qitish guruh faoliyatining monitoringi asosida tashkil etiladi, ta'limning har bir qadami oldingisining natijasiga binoan rejalashtiriladi; - ta'lim jarayonini boshqarish va o'qitish komyuterlar vositasida amalga oshiriladi.

Oliy ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar majmuidan foydalanish talabalarning bilim o'zlashtirishida yuqori natijalarga olib keladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish ham shular jumlasiga kiradi. Axborot texnologiyalariga skaner texnikasida, Web sahifalarida ishlash, internet, Net Ware texnologiyalari kiradi. Ularni oliy ta'lim jarayonida qo'llash maqsadga muvofiq.

Adabiyotlar:

1. Ochilov M. Talabanning o'quv-biluv faoliyati. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi. 2010
2. CHoriev A. Yangi pedagogik texnologiyalar. (Ma'ruza mantlari). Qarshi, 2010, 70 bet.

SINFDAN VA MAKTABDAN TASHQARI TARBIYAVIY ISHLAR ORQALI O'QUVCHILAR BO'SH VAQTINI MAZMUNLI TASHKIL ETISH YO'LLARI

Haydarov Dilshod, JDPU katta o'qituvchi

Haydarova Komila, JDPU 2-bosqich magistranti

Sanaqulov Uyg'un, JDPU 4-bosqich talabasi

Mustaqil O'zbekistonning kelajagi ko'p jihatdan bar tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalashga bog'liqdir. O'quvchilarni bo'sh vaqtini unumli tashkil

etish bugungi kunda tarbiyaviy ishlarda shaxs kamoloti bosqichlarini belgilab beradi. O’quvchilarni bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazish orqali biz ulardan mustaqil faoliyatini, ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda mantiqiy tafakkurini o’sishiga xizmat qilgan bo’lamiz.

Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida bo’sh vaqt muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham bo’sh vaqt muammosining, ilmiy tahlili faylasuflar, iqtisodchilar, pedagoglar va siyosiy arboblarning diqqatini jalb etib kelgan. Bo’sh vaqt yoshlarni kamolotga etkazish va ta’lim-tarbiya ishlari uchun katta imkoniyat yaratadi. Insonning bo’sh vaqti jamiyatning ijtimoiy boyligidir. Chunki inson mehnati va bo’sh vaqti to’g’ri tashkil etilsa, bu inson shaxsining va jamiyatning rivojlanishiga bevosita yordam beradi. Yoshlarni bo’sh vaqtdan unumli foydalanishga o’rgatish, uni jismoniy va ma’naviy kamolotni rivojlantirishga yo’naltirish juda muhim.

Inson shaxsini har tomonlama har tomonlama shakllantirishda tarbiyaning barcha vositalari qatori o’quvchilarning o’qishdan tashqari, xususan, bo’sh vaqtdagi faoliyatlarini o’rganish va uni to’g’ri rejalashtirish hamda mazmunli o’tkazishning o’rni benihoya kattadir. O’qishdan tashqari bo’sh vaqt faqat ko’ngil ochish uchun emas, balki ilmiy, badiiy yoki texnikaviy ijod bilan shug’ullanishni ham taqozo etadi. Pedagogik tadqiqotlarimizning natijasiga qaraganda, qonunbuzarlik, kashandalik, bezorilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik singari noaxloqiy holatlar maktabdan tashqari vaqtni to’g’ri, rejali uyushtirilmasligidan kelib chiqadi.

Bo’sh vaqt ijtimoiy boylik asosidir. Jamiyatimiz qurilishi va yoshlarning ma’naviy kamolotida bo’sh vaqtdan unumli foydalanish juda muhimdir. Bo’sh vaqtni tashkil etishda, bo’sh vaqtni uyushtirishning qulay yo’llarini aniqlash, o’quv ishlari va bo’sh vaqt orasidagi o’zaro bog’liqlik qonuniyatlarini yechish, o’quvchilarning o’quv, dam olish, bayram va ta’til paytidagi bo’sh vaqtini o’tkazishning turli tizimlarini ishlab chiqish, bo’sh vaqtda mashg’ulotlar o’tkazishning moddiy-texnika bazasini yaratish yo’llari va mazmunini belgilash, o’quvchilarning bo’sh vaqtini uyushtirishda

o’qituvchilar, tarbiyachilar, ota-onalar va keng jamoatchilikning hamkorligini yo’lga qo’yish lozim.

O’quvchilarning bo’sh vaqti - ularning o’z saviyasiga, o’z xohishiga ko’ra foydalanadigan vaqtdir. O’quvchilarning maktab va maktabdan tashqaridagi bo’sh vaqtlarida o’tkaziladigan mashg’ulotlar rejasini ishlab chiqishda o’quvchilarda vaqtni qadrlash hissini tarbiyalash va ularni chiqishda o’quvchilarda vaqtni qadrlash hissini tarbiyalash va ularni o’zlarining bo’sh vaqtlarini yuqori saviyada o’tkazilishga o’rgatish masalalariga alohida e’tibor berish lozim. Vaqtni o’rinsiz sarflashning oqibati, umrni befoyda o’tkazish tog’risida **K.D.Ushinskiy** shunday degan edi: *"Hammadan ham shu narsa zarurki, tarbiyalanuvchi qo'lida bir ishi, boshida birfikriyo'q bekorchi odamlar kabi, o'z vaqtini bekorga laqillab o'tkazishga sira tobe bo'Imasin, chunki qo'l ham, miya ham mashg'ul bo'lmagan ana shunday chog'da imonning fikri, qalbi va axloqi buziladi.* O’quvchilarning darsdan tashqari vaqti katta ijtimoiy-pedagogik qimmatga egadir. Bu vaqtda ular faqat dam olibgina qolmay, balki o’zlarining o’quv doirasidagi bilimini, madaniy saviyalarini takomillashtiradilar.

Bundan tashqari bolalar jamoat topshiriqlarini bajarishlari yoki oila a’zolariga yordamlashishlari mumkin. O’quvchilarning sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarini samarali o’tishi va maqsadga muvofiq bo’lishi maktabning sharoitiga, undagi tarbiyaviy ishlarining holatiga, Sport, san’at va maktabdan tashqari tarbiya muassasalarining ishlariga bog’liq ekan. shunda ekan davlatimiz tomonidan o’quvchilarni bo’sh vaqtini mazmunli o’tkazish borasida alohida e’tibor qaratilmoqda buning yorqin dalili sifatida yurtimizda tashkil etilgan sport komplekslari, barkamol avlod markazlari, musiqa maktablari tashkil etilgani so’zimizning isbotidir. Insonning ruhiy kamoloti haqida gapirar ekanlar, albatta bu maqsadga musiqa san’atisiz erishib bo’lmaydi. Musiqa sadolari qaysi xalq yoki millat vakili tomonidan ijro etilmasin eng ezgu, yuksak va nozik insoniy kechinmalarni ifoda etadi. Sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar orqali nafaqat , o’quvchilar bo’sh vaqti mazmunli o’tishdan tashqari ularda barcha ijobiy sifatlar, ezgu niyatlar shakllanib borishiga erishgan

bo’lamiz. Yosh avlodni ma’naviy-axloqiy ruhida tarbiyalashning hozirgi bosqichida oilaning tarbiyachilik funksiyasi bilan bog’liq. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg’ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasawurlari birinchi galda oilada shakllanib boradi. Oila bolaning ma’naviy o’sishi, fuqarolik sifatlari, dunyuqarashi, e’tiqodi, mehnatga va o’z vazifalariga munosabati kabi fazilatlari uchun jamiyat oldida javobgardir. Oila bolaning birinchi tarbiyachisi, ayni vaqtda maktabning ham eng birinchi, eng yaqin, faol yordamchisidir. Ijtimoiy tarbiya bilan oiladagi tarbiyani birga olib borishning ahamiyati kattadir. Biz o’z farzandlarimizning baxt-u saodatini, iqboli va kamolini ko’rishni istar ekanmiz, nafaqat oiladagi, balki jamiyatdagi insonlarning xatti - harakati ham bolaning shakllanib kelayotgan ongiga qanday ta’sir ko’rsatishi haqida doimo o’ylashimiz, bu masalada zimmamizda ulkan mas’uliyat borligini unumasligimiz lozim. Demak, asosiy masala ota-onalarning pedagogik madaniyatini o’stirish, oilada bo’sh vaqtni to’g’ri tashkil etish, munosabatlar tizimi va oila hayotini to’g’ri uyushtirish, bolalarni tarbiyalash san’ati va mahoratini egallashlariga bog’liqdir.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak o’quvchilarni bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etishda sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlarni to’g’ri yo’lga qo’yish, bu borada oila, mahalla, maktab hamkorligini keng targ’ib etishimiz va bu borada targ’ibot-tashviqot ishlarini kengroq olib borishimiz lozim.

TARBIYA JARAYONINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Haydarov Dilshod, JDPU katta o’qituvchi

Soliyeva Sarvinoz, JDPU 4-bosqich talabasi

Tarbiya - pedagogika fanining bir qismi bo’lib, tarbiyaviy jarayonning mazmuni, usuli va tashkil etilishi masalalarini o’rganadi. Hayotga yangicha siyosiy va iqtisodiy nuqtai nazardan yondashish o’sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi bilan bog’liq jarayonni ham qaytadan ko’rib chiqishni taqozo etmoqda. O’zbekiston

Respublikasining davlat mustaqilligiga erishishi ta’lim va tarbiyaning milliy shakllarini rivojlanishiga keng imkoniyatlar ochib berdi.

Tarbiya Markaziy Osiyo faylasuflarining va xalq pedagogikasining tarbiya borasidagi boy tajribalariga tayanadi. Tarbiya nazariyasi o’z qoidalarini asoslash uchun falsafa, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya, psixologiya fanlari ma’lumotlaridan foydalanadi. Tarbiya nazariyasi pedagogikaning boshqa bo’limlari: pedagogikaning umumiy asoslari, ta’lim nazariyasi bilan uzviy bog’langandir. Tarbiya jarayonining mohiyati shu jarayon uchun xarakterli bo’lgan va muayyan qonuniyatlarda namoyon bo’ladigan ichki aloqa va munosabatlarni aks ettiradi. Hozirgi zamon pedagogikasida tarbiya tarbiyachining tarbiyalanuvchi shaxsiga oddiy ta’sir ko’rsatishi emas, balki tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilarning aniq bir maqsadga qaratilgan, bir-biri bilan hamkorlikda qiladigan munosabatlari va o’zaro ta’sir ko’rsatishi ekanligi alohida ta’kidlanadi. O’zbekiston Respublikasida oila, davlat oldidagi ma’suliyatini anglab yetadigan har tomonlama yetuk shaxsni shakllantiruvchi, intellektual va ilmiy kuchlarni taraqqiy ettirishdek yuksak madaniyatlarni belgilab berdi.

Bugungi kunda shunchaki bilim egasi bo’lgan insonni emas, balki ijodkor, o’z iste’dodi bilan ajralib turuvchi ishbilarmon insonni tarbiyalash zamon taqozosidir. Tarbiya jarayonida kishining turli qobiliyatlari rivojladi, g’oyaviy, axloqiy, irodaviy, estetik xislatlari shakllanadi, tabiatga, jamiyatga ilmiy qarashlar tizimi tarkib topadi, jismoniy kuch-quvvatlari mustahkamlanadi. O’quvchi kattalarning tajribalarini sust holda emas, balki faol ravishda o’zlashtiradi: bu o’zlashtirishda uning ongli harakati, tirishqoqligi katta ahamiyatga ega bo’ladi. Tarbiyalanuvchilar muayyan darajada faol faoliyat ko’rsatmasalar tajriba va bilimni o’zlashtira olmaydilar. Tarbiyalanuvchining yoshi ulg’aygani sari bu faollik tobora ko’proq mustaqil xususiyatlarga ega bo’lib boradi; tarbiyalanuvchilar o’zlarida dunyoqarashni tarkib toptirishga, o’z-o’zini takomillashtirish, tabiat, jamiyat va turmushda uchraydigan hodisalarni tushunishga hamda idrok etilgan narsalarga tanqidiy munosabatda bo’lishga ko’nika boradi.

Tarbiyada inson shaxsini oliy ijtimoiy qadriyat deb tan olish, har bir tarbiyalanuvchining betakror va oʻziga xosligini hurmatlash, uning ijtimoiy huquqi va erkinligini hisobga olish lozim. Tarbiyani demokratiyalash - tarbiyachi va tarbiyalanuvchi oʻrtasidagi oʻzaro ishonch, hamkorlik asosida pedagogik munosabatlar mohiyatini oʻzgartirish demakdir. Bu tarbiya ishiga jamoatchilikni jalb etish, uning rivojlanishiga jamoat omilini kiritish demakdir. Oʻqituvchi oʻquvchiga, avvalgidek, tarbiya obʼekti emas, xuddi oʻzi kabi subʼekt deb qarashi darkor. Tarbiyaga yaxlit tizimli yondashish tarbiyaning pedagogik harakatning pirovard natijasiga yoʻnaltirilganlik darajasini belgilab beradi. Bunda pedagogik maqsad va vazifalar, uning mazmuni tarbiyaviy jarayonning barcha qatnashchilari tomonidan tan olinishi shart.

Tarbiya ishida izchillik juda muhimdir. Tarbiyachi avvaliga tarbiyalanuvchilardan biror narsani talab qilib, soʻngra oʻzining bu talabini unutib qoʻysa yoki oʻzi bu talabga xilof ish tutsa, bu hol tarbiyaga juda yomon taʼsir qiladi. Oʻqituvchi bir soʻzli; oʻz lafziga sobit boʻlishi kerak. Oʻquvchilarga birdaniga juda koʻp talab va qoidalarni taqdim qilish mumkin emas. Tarbiya va taʼlim berishda uzluksizlik va tizimlilikka rioya qilish kerak. Hamma tarbiyachilar oʻquvchiga boʻlgan munosabatlarida bir-birlariga zid harakatda boʻlmasliklari, bir xil yagona talab qoʻyishlari lozim. Tarbiyaviy ishda bunday izchilikka rioya etish juda ham muhimdir. Oʻquvchilarga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatishda izchillikka rioya qilish, muomalani avvalgicha davom ettirish va bir xil talab qoʻyish muvaffaqiyat qozonishning eng muhim shartlaridan biridir. Afsuski, amalda baʼzan oila Oʻquv yurti talablarini qoʻllab-quvvatlamaydigina emas, balki oʻquvchiga teskari taʼsir koʻrsatadi. Oʻqituvchilar orasida ham talablarning bir xilligi hamisha taʼminlanavermaydi. Tarbiya uzoq muddatli, murakkab jarayon boʻlib, unda ota-ona, oʻqituvchi, jamoatchilik va boshqalar qatnashadilar. Shu sababli ularning ishida izchillik va davomiylik boʻlishiga rioya etish, oʻquvchilarning tarbiyalanganlik darajasini, tarbiya usullari va shakllarini oʻz vaqtida aniqlab olish juda muhimdir. Bu qoida tarbiya ishida tarbiyani amalga oshiradigan barcha boʻgʻinlarning hamjihat va

bamaslahat ish ko’rishini ko’zda tutadi. Chunki tarbiyaviy ta’sirdagi tizimlilik faqat yoshlarni emas, balki aholining barcha qatlamini qamrab olishi kerak. Inson qalbiga bugun ekilgan yaxshilik urug’i oradan o’n yillar o’tgach unib chiqadi, buni ilmiy asoslab oldindan ko’ra bilish kerak.

Tarbiya usullarini o’rganish, tahlil qilish, bu usullardan pedagogik jarayonda foydalanish, ko’nikma va malakalarni egallashni osonlashtirish uchun ularni shartli ravishda bir necha guruhga bo’lib olamiz: ijtimoiy ongini shakllantiruvchi usullar; faoliyat jarayonida ijtimoiy xulq va tajribalarni shakllantirish usullari; o’z-o’zini tarbiyalash usullari hamda rag’batlantirish usullari va jazolash usullaridan o’rinli foydalansa maqsadga muvofiq bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaev M. Madaniyat, ma’naviyat, ma’rifat // Muloqot.-2016.-№3.
2. Abdullajonova D. Milliy tarixiy xotira: mohiyat va talqin // Jamiyat va boshqaruv.- 2014.- №4.
3. Abduraxmonov A. Axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlarimiz // T.: - 2011.- №12.
4. Aminov B., Rasulov T. Vatan yurakdagi javohir.-T.: O’qituvchi, 2016.

GLOBALLASHUV VA TA’LIM - TARBIYA

Haydarov Dilshod, JDPU katta o’qituvchi

Aliyeva Ozoda, JDPU 4-bosqich talabasi

Yoshlar tarbiyasiga salbiy tahdid soluvchi omillardan biri globallashuv jarayonidir. Hammamizga ma’lumki, XIX asrning oxiri XXI asrning boshlaridagi halqaro vaziyat globallashuv jarayonlarining nihoyatda chuqurlashib ketganligi bilan xarakterlanadi. Globallashuv - yoshlar ta’lim-tarbiyasi, milliy ma’naviyatni emirish, urf-odat, an’ana, qadriyatlarning xiralashuviga o’tkazayotgan ta’sirida ayniqsa, yaqqol namoyon bo’lmoqda. SHu sababli yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’sir ko’rsata-yotgan jarayonlarda

ta’lim berish jarayonining diqqat markazida bo’lmog’i lozim. Globallashuvda ayniqsa, uning milliy urf-odat, an’ana, qadriyat va ahloqning o’zgarishiga qaratilgan ta’siriga qarshi kurashmoq, kerak bo’lsa unga qalqon bo’la oladigan omilni shakllantirish va uni jamiyatimizga tadbiq etish bugungi kunda muhim muammolardan bo’lib, buning uchun avvalo globallashuvning mohiyatini, ushbu jarayonda yuz berayotgan ma’naviy tahdidlarni aniqlash va ularni ilmiy-nazariy tahlil etish, ularning echimini topish jamiyatimiz oldidagi dolzarb muammolardan biridir.

Globallashuv atamasi dastlab XX asrning 80-yillari boshlarida iqtisodiy sohada sodir bo’lgan o’zgarishlarni yuzaga keltirgan omil sifatida amerikalik olim T. Levittning 1983 yilda “Garvard biznes revyu” jurnalida e’lon qilgan maqolasida qo’llanilgan edi. Unda aytilishicha, Globallashuv - transmilliy korporatsiyalar ishlab chiqaradigan turli-tuman mahsulot bozorlarining birlashuv jarayoni”. Uni o’rganish jarayoni esa Roland Robertson tomonidan 1985 yili uning jahonni yagona bir butun qilish maqsadiga qaratilgan ob’ektiv jarayonlarning majmuasi sifatida aniqlangan davridan boshlangan. Ko’pchilik ilmiy tadqiqotlarda globallashuvni lotin tilidagi “globus” shar, fransuz tilidagi “global” umumbashariy so’zlari bilan ta’riflaydilar.

Respublikamiz olimlari hamkorligida nashr etilgan “Falsafa qomusiy lug’ati”da “Global (umumbashariy) muammolari” tushunchasi berilgan. Unda bu tushuncha (Fransuzcha global eng umumiy) o’z ko’lami, qamrovi jihatidan xilma-xil va butun er shariga, insoniyatga dahldor bo’lgan muammo ekanligi ta’kidlanadi.

Globallashuvning oqibatlari asosan ikki xil bo’lib, ulardan birin-chisi - **ijobiy**, ya’ni - halqaro integratsiya, xorijiy investitsiyalar, kapital va tovarlar almashuvi, ishchi kuchining erkin harakati, yangi ish o’rinlari, zamonaviy kommunikatsiya, axborot texnologiyalari, ilm-fan yutuqlarining tez tarqalishi, qadriyatlarning uyg’unlashuvi, sivilizatsiya-lararo muloqat va o’zaro yordam imkoniyatlarining ortishi.

Ikkinchisi esa **salbiy**, ya’ni - o’tkir mafkuraviy ta’sir, mafkuraviy tazyiq, ma’naviy tahdid, mafkuraviy huruj, ma’naviy qashshoqlik, hatarli tahdidlar, axborot hurujlari, ahlokiy buzuqlik, ommaviy madaniyat, egotsentrizm, ma’naviy negizlarga bepisandlik

va zo‘ravonliklardir. Ma’lumki ma’naviyatni shakllantiradigan omillarga quyidagilar kiradi: 1). Ma’naviy meroslar, ya’ni - milliy meroslar, tarixiy xotira, milliy til, adabiyot va san’at; 2). Madaniy boyliklar, ya’ni - osori-atiqalar, tasviriy san’at, milliy kiyim - kechaklar, badiiy bezak buyumlari, halq hunarmandchiligi; 3). Tarixiy yodgorliklar, ya’ni - yozma yodgorliklar, maqbara va xonaqolar, masjid va madrasalar, tarixiy me’moriy obidalar; 4). Halq og‘zaki ijodi, ya’ni - dostonlar, maqol va hikmatli so‘zlar, topishmoqlar, ertak va afsonalar, halq qo‘shiqlari; 5). Milliy bayramlar, ya’ni - Navro‘z, Xayit bayramlari, Mustaqillik bayrami, Xotira va qadrlash kuni, Halq sayllari; 6). Muqaddas islom dini, ya’ni Qur’oni karim, hadislar, shariat, islomiy qadriyatlar, islomiy ahloq qoidalari va boshqalar kiradi.

Ma’naviy tahdidlarga qarshi omillari esa quyidagilardan iborat. Birinchidan, mafkuraviy immunitet, mamalakat aholisining ahilligi, ta’lim tarbiya tizimi, oila, mehnat jamoalari, intellektual salohiyat, milliy-madaniy meros va umuminsoniy g‘oyalar. Ikkinchidan, sharqona ahloq kodeksi, mafkuraviy profilaktika, ommaviy axborot vositalari, mahalla, jamoat tashkilotlari, ma’naviy-ma’rifiy targ‘ibot, milliy - ma’naviy qadriyatlar, millatlaro totuvlik va dinlararo bag‘rikenglik. Yoshlarda g‘oyaviy immunitetni hosil qilishning shakllari quyidagilar: vatanparvarlik, tarixiy xotira, milliy g‘oya, g‘oyaviy kurashuvchanlik omillari, mafkuraviy profilaktika, g‘oyaviy tarbiya, milliy mafkura va milliy o‘zlikni anglashdir. Mustaqillik davrida davlatning yoshlar bo‘yicha milliy siyosati shakllandi, ular siyosat sub’ektiga aylandi. SHu asosda diyorimizda yosh avlodning etuk va barkamol bo‘lib voyaga etishi, davlat va jamiyat rivojiga munosib xissa qo‘shishi uchun barcha imkoniyatlar yaratilmoqda. Ularga faol sub’ekt sifatida siyosiy jarayonlarning muhim ishtirokchisi va bunyodkor kuch sifatida qaralmoqda. Inson kalbi va tafakkuriga bevosita ta’sir utkazadigan soxalar: ta’lim-tarbiya, matbuot, televidenie, internet, teatr, kino, adabiyot, musika, rassomchilik va xaykaltoroshlik va boshqalardir. O‘tgan davr mobaynida mustaqil respublikamizda jahon andozalari darajasidagi ta’lim dargohlarini barpo etish, mavjudlarini qayta ta’mirlash, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, zamonaviy o‘quv

laboratoriya uskunalari bilan jihozlash imkonini beradi. Bu yangilanishlar, o‘z navbatida o‘qitish sifatini mutlaqo o‘zgartirib, yuksak samaradorlikka erishishda mustahkam poydevor vazifasini o‘tamoqda.

Xulosa o‘rinida quyidagilarni aytish mumkin. Globallashuv jarayonlarida - milliy mafkuraga kuch va qudrat bag‘ishlay oladigan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy manbalarni to‘g‘ri aniqlab olish hamda ularni amaliyotga tadbiq etish bugungi kunda echilishi zarur bo‘lgan ustivor vazifalardan biri bo‘lib hisoblanishi lozim. Yoshlarning mamlakatimizda kechayotgan demokratik o‘zgarishlar jarayonidagi ishtirokini yanada faollashtirish talab etiladi. Ularning tarbiyasida ommaviy ahborot vositalarining ta’sirchanligini oshirish, globallashuv jarayonlaridaga axborot hurujlariga ijtimoiy immuni-tetni oshirish jamiyat taraqqiyotiga muhim omilidir. «Davlat - fuqaro - jamiyat» uchligi o‘rtasidagi huquqiy muvozanat va o‘zaro tenglik barqaror fuqarolik jamiyatining poydevori bo‘lib, uni yanada rivojlantirish zarurdir. O‘zbekistonning dunyoning rivojlangan mamlakatlari qatoridan mustahkam o‘rin egallashida o‘zining munosib hissasini qo‘sha oladigan komil insonni, ya’ni yoshlarni tarbiyalash jamiyat taraqqiyotining garovidir. Tashqi ta’sir va diniy aqidaparastliklarga qarshi, biz bu o‘rinda yoshlar va barchaga bitta «qurol» bermog‘imiz zarur, bu g‘oyaviy etuklikdir. Mana shu etuklikni oliy ta’lim sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan har bir professor o‘qituvchining vazifasi bo‘lmog‘i, ta’lim berishni g‘oyaviy tarbiya bilan uzviy bog‘liqligini ta’minlashga erishmoqligi kerak.

YOSH AVLODNI TARBIYALASHDA OILA, MAKTAB VA MAHALLA HAMKORLIGINING AHAMIYATI

Haydarova Komila, JDPU 2-bosqich magistranti

Baxtiyorova Feruza, JDPU 4-bosqich talabasi

Barkamol avlod tarbiyasi davlat ahamiyatiga ega bo‘lgan eng muhim masalalardan hisoblanadi. “Kelajak bugundan boshlanadi”. Hozir tarbiya masalasiga e’tibor

berilmasa, kelajak boy beriladi. Kelajak avlod haqida qayg’urish, sog’lom barkamol naslni tarbiyalab etishtirishga intilish bizning milliy hususiyatlarimizdir.

Bu muqaddas zaminda yashayotgan har qaysi inson o’z farzandining baxtu saodati, fazlu kamolini ko’rish uchun butun hayoti davomida kurashadi, mehnat qiladi. Bola tug’ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an’analar, qadriyatlar, urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi” degan edilar birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov. Darhaqiqat, mamlakatimizda yangilanish jarayoni kechadigan hozirgi davrda ma’naviy boy, ahloqiy etuk, intellektual rivojlangan, jismonan baquvvat, har tomonlama kamol topgan shaxsni shakllantirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Xalqimiz qadim-qadimdan tarbiyaga, ilmu hunarga alohida e’tibor berib kelgan. Ota-onalik va farzandlik rudbalari hamisha aziz deb belgilangan. Farzand uchun ota-ona bir umrlik muallimdir. SHuning uchun ham xalqimiz yosh avlod tarbiyasi va taqdiriga mas’ul zotlar-tarbiyachilar, muallimlarni g’oyat qadrlaydi. Ular farzanlarimiz ruhiga xalqimizga xos asl fazilatlarini singdiradilar. Bunday ko’p qirrali tarbiya millatimiz irsiyatiga xos yuksak xususiyatlarning yuzaga kelishi uchun asosiy omildir. Tarbiya jarayonida ishtirokchilar sa’yi-harakatlarini birlashtirish maqsadida “Oila, mahalla va maktab hamkorligi” Konsepsiyasi yoshlarni istiqlool g’oyalariga sadoqatli, ma’naviy barkamol vatanparvar etib tarbiyalashda keng jamoatchilik faoliyati muvofiqlashtirish borasida ma’lum dasturiamal bo’ldi. Mamlakatimizda keyingi yillarda qabul qilingan ta’lim va tarbiya to’g’risidaga me’yoriy hujjatlar muvaffaqiyatli ishlay oladigan, mustaqil fikrlovchi kadrlarni tayyorlashda oila, mahalla va jamoatchilik nufuzi yanada yuqori pog’onaga ko’tarishni taqozo etadi.

“Oila-jamiyatning asosiy bo’g’unidir”. Darhaqiqat, oilaviy turmush bilan jamiyat taraqqiyotining doimiy mushtarakligi tufayli jamiyat taraqqiyotining barcha davrlarida ham oilaviy muammolar uning ilg’or vakillari diqqat-e’tiborda bo’lgan. Oilaviy hayot jamiyat taraqqiyotida va farzandlarning kamolati uchun shu qadar muhimki, xuddi shu bois uning biror soniya ham diqqat e’tibordan chetda qoldirib bo’lmaydi. “SHarqda

qadim-qadimdan oila muqaddas vatan sanalgan. Agar oila sog‘lom va mustahkam bo‘lsa, mahallada tinchlik va hamchihatlik erishiladi. Binobarin, mahalla, oila, yurt mustahkam bo‘lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi”⁶ Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, Barkamol avlodni jismoniy tarbiyalashda oila, mahalla va maktab hamkorligini ya’ni jismoniy tarbiya sohasida hamkorlikning ilmiy asoslanganligini va Barkamol avlod tarbiyasidagi mas’uliyatini chuqur anglab etishi ijtimoiy-pedagogik xususiyatlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lganligi tufayli, aynan shu muammo yuzasidan ilmiy amaliy ishlarni amalga oshirish lozim bo‘ladi.

OILADA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

Haydarov Mirjalol, JDFU 2-bosqich magistranti

Rustemova Dilmora, JDFU 4-bosqich talabasi

Har qaysi millatning o‘ziga xos ma’naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda, hech shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir. Chunki insonning eng sof va pokiza tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oila bag‘rida shakllanadi.

Mustaqillikka erishganimizdan so‘ng oila va oilada milliy, umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishiga alohida e’tibor berila boshlandi. SHu sababli oiladagi milliy, umuminsoniy qadriyatlar, an’analar, marosimlar, bayramlarni mustahkamlash, hamda rivojlantirish jamiyatimizning ijtimoiy madaniy hayot negiziga aylandi. Oiladagi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning shakllanishi jamiyat ma’naviy madaniyatining yuksalishida muhim omil hisoblanadi. Oila har bir millatning qadriyatlari shakllanib rivoj topadigan, kamolotga erishadigan muqaddas manzil bo‘lib, milliy qadriyatlarning dastlabki nav-nihollari ana shu muqaddas maskanda yuzaga keladi, o‘sadi va kelgusida o‘z mevasini beradi. Qadriyat - voqelik hodisalarining umuminsoniy, ijtimoiy - axloqiy, madaniy-ma’naviy ahamiyatini ifodalash uchun qo‘llaniladigan tushuncha bo‘lib, oila

tarbiyasida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Bugungi kunda axloq, odob borasidagi milliy va umuminsoniy qadriyatlarga rioya etish har bir yosh tarbiyasida muhim omil hisoblanadi.

“Milliy qadriyatlar - millat uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan etnik jihat va xususiyatlar bilan bog‘liq qadriyat shakllari. Dunyoda o‘ziga xos qadriyatlari bo‘lmagan millat yo‘q. Milliy qadriyatlar millatning tarixi, yashash tarzi, ma’naviyati hamda madaniyati bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi”. Umuminsoniy ahamiyat kasb etgan milliy qadriyatlar barcha xalqlar uchun muhim qadriyatga aylanadi. SHu jihatdan umuminsoniy qadriyatlar milliy qadriyatlardan mazmunan kengdir. Ma’lumki, milliy va umuminsoniy ahloqiy madaniyat jahondagi barcha halqlarning tabiati, urf-odati, irodasi, o‘ziga xosligi, orzu-intilishlarini ifodalaydi. Demak, ular o‘rtasidagi o‘zaro dialektik mushtaraklikning bo‘lishi shubhasizdir. Tom ma’nodagi milliylik hamisha umuminsoniy mazmun kasb etadi, umuminsoniymazmunda esa milliylik namoyon bo‘ladi. Binobarin, milliy va umuminsoniy axloqiy madaniyat tamoyillari oila tarbiyasi bilan hamsha mushtarakdir.

Axloqiy madaniyatning doimo yangilab boruvchi hayotbaxsh ta’sirini millat yoki halq bilan chegaralab bo‘lmaydi. SHunga ko‘ra, oila nasllar davomiyligini ta’minlovchi doimiy va tabiiy manbaa bo‘lib, har bir davr oilaga o‘z ta’sirini o‘tkazadi, ya’ni davrga xos ijtimoiy o‘rish-o‘zgarishlar, islohotlar, ma’naviy-ruhiy yangilanishlar oila ma’naviyatida o‘z izini qoldiradi. Bu fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, demografik siyosatning ob’ekti, maqsadi, eng ta’sirchan va muhim vositalardan biri ham oiladir.

Aytish mumkinki, SHarqda onalarni ulug‘lash, ularga izzat-ikrom ko‘rsatish SHarqda yaratilgan badiiy asarlarda ham, xalq pedagogikasida ham, tarixiy-biografik manbalarda ham ko‘p uchraydigan xodisa bo‘lib, bu hayotiy faktlarning G‘arbga kuchli ta’sir ko‘rsatib kelgani shubhasizdir. Masalaning ikkinchi tomoni ham bor: onalarni bu qadar ulug‘lash, ular hurmat izzatini to vafotiga qadar va hatto vafotidan so‘ng ham davom ettirish an’anasi G‘arbda darhol ko‘zga tashlanmaydi. Oilasi, farzandlariga

sadoqatli, pok domon, imon-insofli ayol hamma joyda hamma zamonlarda katta hurmatga munosib deb baholangan. Biz odatda oilaga ta’rif berar ekanmiz, uni doimo jamiyat, yurt, vatan so’zlari bilan yonma-yon ishlatamiz. Uni hamisha jamiyat tayanchi, el-yurt negizi, vatan timsoli kabi ifodalar bilan ta’riflashga harakat qilamiz. Oila tarbiyasida eng avvalo, ota-onaning o’ziga talabchan bo’lishi, o’z oilasini hurmat qilishi, ota-ona o’zining har bir qadamini nazorat ostiga olishi lozim. Chunki ota-ona bir-birini sevsa, bir-biriga shodlik bag’ishlasa, ularning bolalari ham ko’pincha odamlarga mehr-oqibatli, diqqat-e’tiborli bo’lib ulg’ayadi.

Ayniqsa o’zbek oilasida ota juda qadim zamonlardan oq oila boshlig’i hisoblangan. SHunga ko’ra uning oddiylik, xalollik, qat’iylik kabi ijobiy xislatlari ham boshqalarni ranjitadigan salbiy xususiyatlari ham bolaga o’tishi tabiiy xoldir. Ota-ona bo’lgan har bir kishi oldida o’z obro’sini saqlash va buning uchun diqqat-e’tiborli bo’lish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Q.Nazarov va boshq. Milliy g’oya: targ’ibot texnologiyalari va atamalar lug’ati. Toshkent, “Akademiya”, 2017 yil, 219-bet
- 2.R.A.Ubaydullaeva, M.B.Bekmurodov va boshq. Sotsiologiya. Toshkent, 2012 yil.
- 3.Q.Nazarov va boshq. Milliy g’oya: targ’ibot texnologiyalari va atamalar lug’ati. Toshkent, “Akademiya”, 2017 yil.

O’QUVCHILARNI O’QITISH JARAYONIDA ZAMONAVIY TA’LIM USULLARIDAN FOYDALANISH

Haydarov Dilshod, JDPU katta o’qituvchi
Azizmurodova Zarina, JDPU 4-bosqich talabasi

O’zbekiston o’z mustaqilligiga erishgach, o’z kuchi va salohiyatiga tayangan, o’z sarhadlari, xalqimizning tinch va osuda hayotini himoyalashga qodir bo’lgan, izchil va

barqaror rivojlanib borayotgan zamonaviy mustaqil davlatga aylandi. Bugun jamiyatimizda qanday yutuq va marralarga erishgan bo’lsak, ularning zaminida biz tanlagan va butun dunyo e’tirof etgan, “O’zbek modeli” deb nom olgan taraqqiyot yo’li turibdi. Ana shu yo’lning ajralmas qismi bo’lgan, yoshlarimizning ongu tafakkurini, hayotga bo’lgan munosabatini tubdan o’zgartirgan ta’lim-tarbiya sohasi rivoji, har tomonlama etuk avlodni tarbiyalash, yuqori malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda. XXI asr O’zbekistonda madaniyat, iqtisodiyot, fan va texnika, ijtimoiy-siyosiy innovatsiyalar asri sifatida boshlandi va ana shunday sharoitda barkamol shaxs, yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy zaruratga aylandi. Bu zarurat “Ta’lim oluvchilarning ma’naviy va ahloqiy fazilatlarini rivojlantirish” masalasiga e’tibor qaratishni talab etdi.

SHunday ta’lim jarayoniga katta e’tibor qaratilgan bir paytda o’qitish jarayonida zamonaviy, ilg’or va samaradorli pedagogik texnologiyalar, usullardan foydalanish har bir o’qituvchi oldida turgan muhim ahamiyatga ega vazifa hisoblanadi. Hozirgi kunda juda ko’p, bir-biridan farq qiladigan pedagogik texnologiyalar, usullar mavjud.

Ular qo’llanilishi sohasi, usuli bilan bir-biri bilan farq qiladi. Biz mu maqolada ko’rib chiqmoqchi bo’lgan usul bu “Flipped Classroom” inglizchadan “teskari mashg’ulot” deb nomlanadi. “Teskari aylantirilgan mashg’ulot” yoki “teskari mashg’ulot” - bu usul Amerikalik o’qituvchilar ta’rifidan ishlab chiqilgan bo’lib, ta’lim jarayonida qo’llashda muvaffaqiyatga erishishga sazovor bo’lgan. Bu usulning an’anaviy o’qitish usulidan farqi shundaki, bunda an’anaviy o’qitish usulida o’qituvchi avvalo har bir mavzuni tushuntiradi va keyin esa uyga vazifa topshiradi. “teskari o’qitish” usulida esa talabalar avval mavzu haqida ma’lumotni mashg’ulotdan oldin o’zi mustaqil o’rganib chiqadi va keyin esa mashg’ulot paytida so’rovga asoslangan o’rganish usulida mavzuni o’zlashtiradi. Teskari mashg’ulot pedagogik usulida mashg’ulotda vaqtni unumli foydalanish uchun ishlatiladi. Agar talabalar ana’naviy ma’ruza matnlarini mashg’ulotdan tashqari paytda o’rganib chiqsa, u holda o’qituvchi mashg’ulot paytida o’rgatishga yo’naltirilgan ta’limni amalga oshiradi va shuningdek

talabalar bilan yakka ishlashish imkoniyati yaratiladi. Teskari mashg‘ulot bu shunday pedagogik usul bo‘lib bunda guruhda o‘qitish yakka tartibda o‘qitishga o‘tiladi. YA’ni guruhda o‘qitishdan dinamik, interaktiv o‘qitish o‘rtaligiga o‘tiladi. Bu usulda talabalar passiv o‘qitish hisoblangan ma’ruza tinglash, materiallarni o‘qish va boshqa elementlarni mashg‘ulotdan tashqarida amalga oshiradi. Mashg‘ulot paytida esa interaktiv o‘qitish usuli qo‘llaniladi. Bu usuldan ta’lim jarayonida foydalanishda yuqori natijalarga erishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abeysekera, Lakmal, and Phillip Dawson (2015). "Motivation and cognitive load in the flipped classroom: definition, rationale and a call for research." Higher Education Research & Development 34(1), 1-14.

OLIY O‘QUV YURTI TALABALARIDA SHAKLLANTIRILISHI LOZIM BO‘LGAN IJTIMOIIY SIFATLAR

Haydarov Dilshod, JDPU katta o‘qituvchi

Hayitboyeva Iroda, JDPU 4-bosqich talabasi

Haydarov Mirjalol, JDPU 2-bosqich magistranti

Yoshlarimiz tafakkurini mustaqillik talablariga hamda hozirgi axborot texnologiyalari hayotning barcha sohalariga shiddat bilan kirib kelayotgan, butun dunyoda globallashuv tamoyillari kuchayib borayotgan davr chaqiriqlariga moslashtirmasdan turib, islohotlarni yuqori sur’atlarda va muvaffaqiyatli davom ettirib bo‘lmaydi. YUrtimizda qabul qilingan va qabul qilinayotgan qonunlar, huquqiy-me’yoriy hujjatlar, qo‘lga kiritilayotgan muvaffaqiyatlarimiz o‘z oldimizga qo‘ygan bosh maqsadimizga, ya’ni mamlakatimizni dunyodagi rivojlangan demokratik davlatlar qatoridan joy olishiga tobora yaqinlashtirmoqda. Ta’lim-tarbiya jarayonining asosiy maqsadi va vazifasi barkamol, ya’ni komil insonni tarbiyalashdan iborat.

SHunday ekan biz ta’lim-tarbiya orqali o’quvchi va talabalarda ijtimoiy sifatlarni shakllantirishimiz lozim. O’ziga pedagogik faoliyatni kasb qilib tanlagan har bir kishi bu sohada e’tiborli bo’lishi kerak. Pedagog talaba yoki o’quvchi shaxsini har tomonlama tarbiyalab, barkamollik sifatlarini shakllantirish uchun, uni xar tomonlama o’rganishi kerak. SHunday ekan, o’quvchi va talabalarda ijtimoiy sifatlarni shakllantirmay turib, ularda intellektual salohiyatni shakllantirishga erishib bo’lmaydi, albatta. O’zbekistonda olib borilgan ko’p yillik tadqiqotlar va mumtoz adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatdiki, o’quvchi va talabalar quyidagi ijtimoiy sifatlarga ega bo’lishlari kerak:

Odoblilik-ijtimoiy sifat bo’lib, inson fazilatlaridan hisoblanadi. Odobli kishi umuminsoniy qadriyatlar bilan birga milliy qadriyatlarni yaxshi bilgan va ularni e’zozlagan hamda jamiyat ichida qabul qilingan barcha axloq normalariga rioya qiladigan odamdir.

Mehnatsevarlik - tarbiyalanuvchi yoshlarning erishishi zarur bo’lgan ijtimoiy sifatlardan biridir. Mehnatsevarlik deb, mehnatning turidan-og’ir mehnatmi yo engilmi; aqliymi yo jismoniy, bundan qat’i nazar, kishi uni bajarishga jon-jahdi bilan kirishishligiga aytiladi. Mehnat- maqsadga yo’naltirgan faoliyat ekanini eslatib o’tamiz. Insonda hayot kechirishi jarayonida, bir qator moddiy va ma’naviy ehtiyojlar paydo bo’lishi tabiiy. Bu ehtiyojlarni qondirish uchun u shunga mos ravishda, o’z oldiga maqsad qo’yadi va unga erishish uchun, ma’lum bir tartibda harakat qiladi.

Milliy g’urur - insoniyatning har qanday faoliyat jarayoniga rag’bat vazifasini o’taydigan ijtimoiy sifat. Milliy g’ururi yo’q odam har bir ishda loqayd bo’lib, uning qilgan ishining unimi bo’lmaydi. Milliy g’ururga ega inson esa, maqsad qo’ydimi, butun vujudini ishga solib, bu maqsadga erishish uchun g’ayrat qiladiva tezlikda unga etadi. Milliy g’urur deb, yashab turgan mamlakatining tarixini, ma’naviyat va madaniyatini yaxshi bilib, uning olimi-u fozillari va qahramonlari bilan ich-ichidan mag’rurlanuvchi hamda shu mamlakat rivojiga o’z hissasini faol qo’shib kelayotgan kishi qalbidagi umuminsoniy g’urur negizida paydo bo’lgan ruhiy kayfiyatga aytiladi.

Baynalmilallik ijtimoiy sifati vatanparvarlik ruhi asosida shakllanib, eng yuqori fazilatlardan xisoblanadi. Odam millatini va vatanini sevish bilan birga boshqa millat tarixini, ma’naviyat va qadriyatlarini o’rgana boshlaydi. Odam boshqa xalqlar madaniyatini o’rganish jarayonida, ularda ham juda ko’p qadriyatlar, adabiyot va san’atlari bor ekanini bilib oladi. SHundan keyin yaqin va uzoq xorijdagi halqlar ma’naviyati va madaniyati chuqurroq o’rgana boshlaydi. O’rganish jarayonida, ularga mehri oshib, sekin-asta ularni ham o’z millati qatorida yaxshi ko’radigan bo’ladi. Baynalmilal tuyg’uga ega odam komillikka etishgan hisoblanadi.

Insonparvarlik. Bu ijtimoiy sifatga ega odam ham umuminsoniy qadriyatlarni tan olibgina qolmay, ularni bor kuchi bilan muhofaza qiladi. Umuminsoniy qadriyatlarga: har bir insonni shaxs sifatida tan olishlik, unga yashash, mehnat qilish, sevish va sevilish, o’z iqtidorlarini istaganicha namoyon qilish huquqlari kiradi. Insonparvar kishi odamdagi ushbu insoniy huquqlarni tan olib, ularning buzilishiga yo’l qo’ymaydi.

Jasurlik. Kishiga yuqorida sanab o’tilgan barcha fazilatlar bo’lsa-yu jasurlik bo’lmasa, bu fazilatlardan hech kimga naf tegmaydi. CHunki kishi aqlini ishlatmasin, qanchalik odobli, mehnatsevar, sog’lom vatanparvar va boshqa ijobiy ijtimoiy sifatlarga ega bo’lmasin, qo’rqoqligi tufayli ularni amalda qo’llay olmaydi. Ishlatgan taqdirda ham, qo’rqib, ehtiyotkorlik bilan qilgan ijobiy ishlarining unumi ham samarasi ham bo’lmaydi. Inson har ishni bajarishda, unga qo’rqmay kirishsa qilgan harakati yaxshi samara beradi.

Shiddatlilik. Bu tushuncha jasurlik tushunchasi bilan hamohang bo’lib, kishi bir ishni boshlasa, unga qo’rqmasdan, g’ayrat bilan va shiddat bilan kirishib, oxiriga etgunga qadar astoydil harakat qiladi. Odamda barcha ijtimoiy sifatlar, shu jumladan, jasurlik ham bo’lsa-yu, g’ayrati etmasa, boshlagan ishi, boshlagan ishi o’lda-jo’lda qolib, ish nihoyasiga etmasligi mumkin. Bitmagan ishning hech kimga foydasi yo’q.

Sabr-qanoat. Insonni yuqori ijtimoiy sifati bo’lib, inson ruhiyatining yuksak darajaga erishganidan dalolat beradi. Odam farovon hayot kechirishi uchun boshpanali bo’lishi, eyish ichishi, kiyinishi, bola chaqa boqishi kerak bo’ladi. Hayotiy zarur bu

narsalarning turi va sanog‘i juda ko‘p bo‘lib, odam o‘z ehtiyoj tizginini qo‘yib yuborsa, bu narsalarning hammasiga to‘laligicha hech qachon erisholmaydi.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИНИ ФОНЕТИК ТАЙЁРЛАШ ЖАРАЁНИ

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori , (PhD)

Рузиева Гулрух Хайруллаевна

Жаҳон тиллари университети ўқитувчиси

Амалиёт ўтовчи талабалар нутқининг фонетик ва просодик аспектларида, айниқса дастлабки босқичда, ўқувчилар нутқининг талаффузий механизмини йўлга қўйиш ва яхшилаб ўрганиш вақтида талаффузни ўргатиш сифатини пасайтирадиган бир қатор жиддий камчиликлар борлиги аниқланди. Таъкидловчи тажриба натижаларининг таҳлили амалиёт ўтовчи талаба нутқидаги хатоларнинг икки гуруҳини ажратишга имкон берди:

1) алоқа ҳаракатини бузадиган ва мулоқот воситаси сифатида чет тилини ўзлаштириш жараёнига салбий таъсир кўрсатадиган талаффузий меъёрдан оғиш;

2) бўлажак ўқитувчининг касбий фаолиятини қийинлаштирадиган ва ўқувчиларнинг талаффузий кўникмалари сифатига салбий таъсир кўрсатадиган меъёрий талаффуздан оғиш.

Иккинчи гуруҳнинг хатолари оддий лисоний алоқа учун унчалик жиддий эмас, шундай бўлса-да, улар педагогик вазиятларда йўл қўйиб бўлмайдиган хатолардир, негаки улар ўқитувчига талаффузни қўйиш жараёнида эшитилаётган нутқнинг меъёрий намуналарини кўрсатишга имкон бермайди ва талабалар нутқида чуқур ўрнашиб қолади.

Бундан ташқари, чет тили ўқитувчиси нафақат талаффуз намунасини кўрсатиши, балки ўқувчиларда талаффузий механизмни шакллантириши, фонетик хатоларни эшита ва тузата билиши ҳамда уларнинг олдини олиш бўйича

ишлаши керак, яъни чет тили фонетикасини ўқитиш борасида бутун касбий-услубий қобилиятларга эга бўлиш керак.

Услубий адабиётларда таъкидланишича [148], педагогика олийгоҳи деворларида талабалар асосан чет тилини мулоқот воситаси сифатида ўзлаштирадilar (ўзлари учун) ва уни ўқитиш воситаси сифатида ишлатишда катта қийинчиликларга дуч келишади, бу ҳақда педагогик амалиёт маълумотлари далолат беради. Ушбу камчиликни бартараф этиш учун махсус педагогика олийгоҳида чет тилларини касбий йўналтирилган ўқитишни ташкил этишга комплекс (тизимли) ёндашув таклиф этилади, унда "талабаларга педагогик маҳорат асосларини ўқитиш нафақат психология, педагогика ва хусусий методикалар курсларини такомиллаштириш орқали, балки мутахассислик бўйича асосий фанларни ўқитишни педагогик йўналтирилган қўйиш орқали ҳам олиб борилиши керак" [81, 21]. Бунда ".. педагог нафақат билимларни етказди, фан бўйича махсус қўникма ва қобилиятларни шакллантиради, балки талабаларни машғулотлар давомида алоҳида услубий вазифаларни ҳал қилишга жалб қилиш йўли билан ушбу мутахассислик ўқитувчисининг педагогик функцияларини амалга ошириш учун талабаларда зарур бўлган касбий-услубий қобилиятлар ва шахсий сифатларни ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратади". [149]. Шунинг учун чет тилидаги нутқни (хусусан ФЕТ) ўқитишга қўйиладиган талабларни фақат коммуникатив даражада, педагогик мулоқот вазиятларида ундан фойдаланишни ҳисобга олмасдан туриб ажратиш етарли эмасдек туюлади. Шу мақсадда коммуникатив талаблар билан бир қаторда педагогик фаолиятни коммуникатив асосда муваффақиятли амалга оширишни назарда тутадиган Касбграммада касбий-педагогик ("лингво-услубий" деб аталмиш) қобилиятлар ҳам ажратилган. Ушбу қобилиятлар лингвистик материалдан иборат услубий ҳаракатларни амалга ошириш қобилияти бўлиб, улар чет тилини билишнинг адаптив ва моделлаштирувчи даражаларининг асосини ташкил этади ва методика

ва педагогик амалиёт ўташ даврида ўқитиш усул ва услубларини янада ўзлаштиришга ёрдам беради.

ФЕТ ни адаптив билиш даражаси фонетик материалда ўқувчилар учун ўзлаштирув объектларини ажрата олиш, уларни ўзлаштириш қийинчиликларини башорат қила олиш, уларнинг ўқувчилар томонидан енгиб ўтишларини олдиндан назарга олиш қобилиятларини назарда тутати. Моделлаштирувчи даражаси - фонетик материални ва ўқувчиларнинг ушбу материални нутқда ўзлаштириш бўйича ўқув фаолиятини моделлаштириш олиш қобилияти. Шу тариқа, тилнинг фонетик қуйи тизимини ва адаптив-моделлаштирувчи даражада оғзаки нутқнинг талаффузий ва ритмик-интонацион механизмни билиш уларни ўқитиш предмети сифатида билишдир.

Бўлажак ўқитувчини фонетик тайёрлаш жараёнида бир вақтнинг ўзида иккита муаммо юзага келади. Бир томондан, коммуникатив даражада талабаларнинг меъерий талаффузини таъминлаш, бошқа томондан эса - ўрганилаётган тилнинг назарий ва амалий фонетикасини кейинги икки: адаптив ва моделлаштириш даражаларида билишни таъминлаш мумкин бўлган лингво-услубий қобилиятларни талабаларда шакллантириш учун машқлар мажмуини яратиш керак. Уларнинг ҳал этилиши олийгоҳдаги ўқув жараёнининг мазмунини бўлажак педагогик фаолиятнинг касбий эҳтиёжларига яқинлаштириш мақсадида унинг қатъий ўзгартирилишида кўринади. Бу илк педагогик амалиётга тайёргарлик даврида талабаларнинг фонетик билимлари, кўникмалари ва қобилиятларини тузатиш ва касбий йўналтиришнинг илмий асосланган методикасини ишлаб чиқиш ва жорий қилиш орқали мумкин туюлади.

Бўлажак ўқитувчининг чет тилидаги нутқининг фонетик томонини касбий йўналтирилган такомиллаштириш муаммоси ҳанузгача махсус тадқиқот мавзуси бўлмаган. Мавжуд услубий адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, чет тилининг эшитув-талаффузий кўникмаларини шакллантириш; чет тили нутқининг интонацион тугалланганлигига, махсус тиллар олийгоҳида кичик ўқитиш

босқичида инглиз тили нутқий оқимининг айрим кўринишларига ўргатиш масалалари бир қатор ишларда ҳар томонлама ўрганилган [18; 20; 38; 54; 57; 71; 110; 120; 146]. Бироқ, таълимнинг юқори босқичида талабаларнинг чет тилидаги нутқининг фонетик томонларини тузатиш ва такомиллаштириш муаммоси ҳамда фонетик билимларнинг педагогик фаолиятда уларнинг қўлланилиши жараёнига касбий йўналтирилганлиги ҳозирги кунга келиб етарлича ўрганилмаган. Умуман ўқитувчининг ва хусусан чет тили ўқитувчисининг нутқий маҳоратининг айрим жиҳатларини такомиллаштиришга бағишланган жуда чекланган ишлар сони мавжуд [34; 104; 115; 144; 145; 170; 179].

Биз муҳокама қилаётган муаммо нуқтаи назаридан нутқий эшитишни ўргатишга бағишланган ишлар алоҳида қизиқиш уйғотади, негаки фонетик хатоларни эшита олиш ва тузата олиш бўйича касбий муҳим қобилиятларни юқори ривожланган нутқий эшитишсиз шакллантириб бўлмайди [25; 57; 59; 93; 147]. Тадқиқотчилар ҳақли равишда нутқий эшитишни (унинг компонентлари сифатида фонетик, фонематик ва интонацион эшитишни) умуман, ўқувчиларда эшитув эталонларини шакллантириш билан боғлиқ талаффузни ўргатиш учун асос сифатида шакллантириш зарурлиги ҳақида гапирмоқдалар.

Нутқий эшитиш борасидаги мавжуд назарий тадқиқотлар (Б.Г. Ананьев, С.Л. Рубинштейн, Н.И. Жинкин, З.Н. Джапаридзе, К.И. Илнина, И.А. Зимняя, С.Ф. Иванова, Л.В. Бондарко ва б.) нутқий эшитишни чет тили ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги нуқтаи назаридан кўрмаётганлиги туфайли, ушбу муаммо нуқтаи назаридан шубҳасиз П. Д. Журавлеванинг чет тили ўқитувчиларининг касбий тайёргарлигининг компоненти сифатида нутқий эшитишни ривожлантиришга бағишланган тадқиқоти қизиқиш уйғотади [59]. Муаллиф томонидан нутқий эшитишнинг назорат қилувчи функциясини шакллантириш муаммосини ҳал қилиш йўли таклиф этилиб, у ўқитувчи (талаба)нинг нутқни идрок этишда сегмент ва супрасегмент даражадаги хатоларни уларни тузатиш бўйича энг оқилона қарор қабул қилиш мақсадида

эшитиш орқали пайқаш қобилиятини назарда тутати. Шу билан бирга нутқий эшитишнинг ишлашини таъминлайдиган амалга оширувчи функция ҳамда ўз-ўзини назорат қилиш функцияси ажратиб олинди. Нутқий эшитишнинг идрок этиш ва қайтариш билан боғлиқ бўлган психолингвистик қобилият сифатида таърифланишидан келиб чиқиб, П. Д. Журавлева норматив курсни ўзлаштириш билан бир қаторда амалий фонетикани ўрганиш давомида талабалар эгаллаши керак бўлган ҳар бир функция билан таъминлаш бўйича бир қатор касбий қобилиятларни ажратиб кўрсатган.

Шундай қилиб, ушбу тадқиқот чет тили ўқитувчисининг касбий фонетик тайёргарлигининг ўқувчиларнинг нутқи меъёрга, шу жумладан фонетик меъёрга қанчалик мос келишини аниқлашга имкон берадиган "салбий лисоний материали" ни тўплаш билан боғлиқ бўлган аспектларидан бирига бағишланган.

Талабаларнинг чет тилидаги нутқининг фонетик томонини касбий-ўйналтирилган ўқитиш ғояси Э А Максимованинг тадқиқотида ўз ривожини топди, унда муаллиф чет тили ўқитувчисининг педагогик билими тузилишини таҳлил қилиб, ўқитувчиларни тайёрлаш сифатини ошириш захираларини қидириб, ўқитувчи учун зарур бўлган чет тилини билиш, уни ўқитиш методикаси ва ўзлаштириш психологияси синтезини шакллантириш учун учун мутахассислик бўйича амалий машғулотлар имкониятларидан фойдаланган ҳолда инглизча талаффузнинг экспериментал ўргатилишини ўтказган [103]. Ҳатто махсус ташкил этилган ўқитишда ҳам фонетик хатонинг сабабини аниқлаш ва уни тузатиш усуллари тушунтириш каби муҳим касбий аҳамиятга эга кўникмалар нотўғри товушларни тўғри талаффуз қила олиш ва ажрата олиш қобилиятидан анча секинроқ шаклланади деган хулоса муҳим (қимматли) кўринади.

Талабаларнинг чет тилидаги нутқининг фонетик шаклидаги мавжуд оғишларнинг биз томондан ўтказилган таҳлили объектив ва субъективга бўлиниши мумкин бўлган бир қатор сабабларни аниқлаш имконини берди.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Вовк П.С. К проблеме управления речевой артикуляцией обучающегося // Вопросы обучения русскому произношению. - М.: МГУ, 1978. - С. 10-14.
2. Вольтер Э.Г. Дидактический стиль речи как компонент профессиональной подготовки будущего учителя иностранного языка: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1987. - 16 с.
3. Воронин Б.Ф. Ошибки в устной речи иностранца как психолингвистическая проблема // Психология грамматики. - М., 1968. -С. 166.
4. Гайдучик СМ. Просодия или интонация // Преподавание иностранных языков в вузах неязыковых специальностей: Тезисы докладов. - Минск, 1971.-С. 72.
5. Гак ВТ. Проблемы преподавания русского языка как иностранного филологам-руссистам. - М., 1977. - С. 62.
6. Галандина Н.А. Организация и методика самостоятельной работы студентов I курса языкового вуза над интонацией английского языка (педагогический этап обучения): Дис. ... канд. пед. наук. - М., 1968. - 176 с.
7. Гамезо М.В. Курс психологии: Методическое руководство для студентов-заочников. - М., 1967. - 211 с.
8. Гез Н.И. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. -М.-. Высш. шк., 1982. - 373 с.
9. Горб Г.А. Обучение средствам выражения эмотивно-оценочных отношений в иноязычной диалогической речи студентов III курса языковых вузов: Дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1977. - 166 с.
10. Горохова СИ. Психолингвистические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1986. -16 с.
11. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. -М., 1995. -383 с.
12. . Градобык Н.С. Просодические характеристики устного собственно публицистического монолога: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -Минск, 1974. - 24 с.
13. Гурвич П.Б. Основы обучения устной речи на языковых факультетах: Курс лекций. Часть I. - Владимир, 1972. - 156 с.
14. Гурвич П.Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. - Владимир: Гос. пед. ин-т им. П.И. Лебедева-Полянского, 1980. -103 с.
15. Давыдов М.В. Пособие по интонации английского языка. - М., 1975. - 103 с.

16. Демидова Е.Л. Методика обучения эмоционально окрашенному педагогическому воздействию: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1988.-24 с.
17. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики под ред. М.Н. Скаткина. - 2-е изд.. - М.: Просвещение, 1982. - 319 с.
18. Дмитриева М.С. Управление учебным процессом в высшей школе. - Новосибирск, 1971. - 180 с.
19. Довгалева Н.А. Системный анализ факторов учебной успешности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1974. - 21 с.
20. Долгалова Н.В. Совершенствование устной монологической речи студентов старших курсов языковых вузов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук.-Л, 1980.-17 с.
21. Елманова В.В. Формирование гностических умений будущих педагогов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1973. - 26 с.
22. Ерофеева Н.М. Методика обучения некоторым фонетическим явлениям английского речевого потока студентов I курса специального факультета. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1982. -16 с.
23. Ерофеева Н.М. Неполный тип произнесения и его перцептивный и артикуляционный аспекты // Нормы реализации. Варьирование языковых

KASB TANLASHGA YO’LLASHDA O’QUVCHILARNING QIZIQISH VA QOBILLIYATLARINI HISOBGA OLISH

Haydarov Dilshod, JDPU katta o’qituvchi

Alimardonova Fazilatxon, JDPU 4-bosqich talabasi

Kasb tanlashga barcha davrlarda alohida e’tibor berilib kelingan. Bugun ham mamlakatimiz ta’lim tizimida tub islohotlar olib borilayotgan bir vaqtda kasbga yo’naltirishga bo’lgan qiziqish tobora ortib bormoqda. Xalqning milliy an’analari, mamlakatning sotsial-iqtisodiy holati, ayniqsa, demografik va geografik jihatlari hamda istiqboliga mos holda yoshlarni kasb tanlashga yo’llash amalga oshirilmoqda. Bugungi yangicha ta’lim xizmatlarini shakllantirish jarayonida unga mos yangicha kasb turlarining paydo bo’lishi yoshlarni ularga tayyorlashda o’quvchilarning qiziqish, qobiliyatlari va moyilliklarini uyg’unlashtirish alohida o’rin tutadi.

Bugungi milliy ehtiyoj xalq ta’limi muassasalari, ya’ni umumiy o’rta ta’lim maktablarining 1-4 sinf o’quvchilarini kasb tanlashga yo’llash ishlarida katta talablar qo’yilmoqda. Bu talablardan biri yoshlarning shaxsiy qiziqishlari, layoqati va qobiliyatlariga mos keladigan, jamiyat uchun zarur kasblarga yo’llashdir. Yoshlarni kasbga yo’naltirishda eng avvalo ularning qiziqish, qobiliyat va moyiliklarini hisobga olish kerak bo’ladi. Buning uchun o’qituvchilar katta hayotga kirib kelayotgan yoshlarni turli xil shakl, metod, usul va vositalardan foydalangan holda ularning qiziqishlarini aniqlab, qiziqishlariga mos kasblarga yo’naltirishlari kerak bo’ladi.

Qiziqish--u yoki bu obyektlar bilan yaqindan tanishish, uni bilishga, o’rganishga bo’lgan intilish. Insonlarning qiziqishi quyidagilarga bo’linishi mumkinligini fanda isbotlangan: insonlarga, texnika, tabiatga, belgilarga, badiiy obrazlarga.

Qobiliyat - bu kishining biror faoliyatga yaroqliligi va shu faoliyat bilan shug’ullanib muvaffaqiyatli amalga oshirishini tushuniladi.

Moyillik - ma’lum bir faoliyat bilan shugullanishga undovchi omil.

Kasb so’zining ma’nosi - insonlarning hunari, faoliyat turi va xayot kechirishlari uchun manba xizmatini o’taydigan mashg’ulotni bildiradi.

Kasbga yo’naltirish - O’quvchining o’z ehtiyojini oqilona cheklaydigan shaxs sifatida barkamol kamolotga ketishining pedagogik jarayoni bo’lib, nafaqat pedagogik tashqi ijtimoiy bog’liq bo’lgan tafakkuri va hatti - harakatlarini ongli ravishda o’z-o’zini boshqaruvchidir. Mehnat va kasb - hunar ta’limida o’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirishning quyidagi usullarda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

- o’quvchilarni kasblar bilan tanishtirish;
- kasblar, mehnat yutuqlari talqin etilgan asarlarni o’qishni tavsiya etish;
- har bir kasb haqida maxsus darslar o’tish;
- ishlab chikarish korxonalari, firma, fan, maorif, madaniyat san’at muassasalariga sayohatlar tashkil etish;
- mehnat ilg’orlari bilan, ular erishgan yutuqlari haqida suhbatlar o’tkazish;
- mehnat ta’limi yo’nalishi bo’yicha - mul’tmedialar ko’rsatish;

- o’quvchilarni turli xil to’garaklarga jalb etish;
- yangi kasb va mutaxassisliklar, fan texnika taraqqiyoti ishlab chiqarish texnologiyalari bilan muntazam tanishtirib borish;

Har qanday inson hayotining mazmunli va samarali o’tishida u tanlagan kasb yoki biror-bir hunar muhim o’rin tutadi. Chunki qobiliyatiga mos bo’lgan biror-bir kasbni egallagan va shu qiziqishlar orqasidan izlanishlar olib borgan insonlar, albatta, hayotda o’z o’rinlarini topa oladilar. Shu munasabat bilan o’quvchi yoshlarga ilm-fan asoslari bo’yicha mustahkam bilimlarni singdirish, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy ahloqiylikni shakllantirish, yosh avlodni turmushga va mehnatga, ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlashda ularning qiziqish, qobiliyatlari va moyilliklarini uyg’unlashtirish quyidagi vazifalarni bajarish orqali amalga oshiriladi:

- dasturiy materialda kasbga yo’naltiruvchi materialni kiritish maqsadga muvofiq bo’lgan mavzularni belgilash va ularga ushbu materiallarni kiritish;
- u yoki bu mavzu mazmuniga tegishli ko’rgazmali qurollar, elektron versiyalarini tanlash;
- xalq xo’jaligi tarmoqlari to’g’risidagi va mazkur fanga oid dasturiy material bilan bog’liq asosiy kasblar haqida adabiyotni o’rganish. Bunda o’z iqtisodiy tumani hududidagi kasblarni alohida o’rganishi, o’quvchilarni tanishtirishi mumkin bo’lgan kasblar ro’yxatini aniqlab olishi;
- o’quvchilarni qiziqishlari va mayillarini o’rganish, bularni o’quvchilar va sinf rahbarlari bilan muhokoma qilish, natijalarini qayd etib borish;
- o’quvchilarni o’rganilayotgan fanga bog’liq kasblarga qiziqish va havaslarini shakllantirish maqsadida ular bilan yakkama-yakka ishlarni muntazam ravishda olib borish;
- ta’lim muassasalarida kasbga yo’naltirish xonalarini mazkur fanni o’rganishga bog’liq kasblarga oid materiallar bilan muntazam ravishda yangilab turish;

- kasbga yo’naltirish, pedagogika va shaxs psixologiyasi, uni o’rganish metodlariga oid bilimlarni chuqurlashtirish va mukammallashtirish hamda ulardan o’quvchilarni kasb tanlashga yo’llash jarayonida keng qo’llash;

Yuqoridagi vazifalar orqali yoshlarning kasblarni to’g’ri tanlashlari yo’lga qo’yilganda yoshlarning o’z qobiliyatlari va qiziqishlarini yaxshiroq ro’yobga chiqarishlari hamda jamiyatga ko’proq foyda keltirishlariga erishiladi.

DARSLIKLARNI MAZMUNINI SHAKLLANTIRISHDASH IRODAVIY SIFATLARINI HISOBGA OLIH TEXNOLOGIYASI

Karaboyeva Maxliyo Kodirjonovna

Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Ta’lim tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang’ich ta’lim) yo’nalishi 2-kurs magistiri

Darsliklarni mazmunini shakllantirishdashi irodaviy sifatlarini hisobga olish texnologiyasi zamonaviy pedagogning pedagogik-psixologik qiyofasi ijtimoiy – iqtisodiy munosabatlar uyg’unlashgan bir davrda o’zining murakkablashuvi va serqirraligi bilan alohida yondoshuvni talab qiladi.

Jamiyatda shaxsning bir necha qiyofasi tahlil qilinganidek, pedagogning ham bir necha qiyofasi tahlil qilinadi. Bular-pedagog-o’qituvchi, pedagog-rahbar, pedagog-otana, pedagog-jamiyat a’zosi, pedagog jamoa a’zosi va x.k.

- Shaxs qaysi rahbarlik lavozimda faoliyat qo’rsatishidan qat’iy nazar u o’zining psixologik holatidan kelib chiqqan holda boshqalar uchun pedagog sifatida pedagogik takt va stildan foydalanib qo’l ostidagi xodimlarga ibrat-namuna bo’lish orqali umumjamoa faoliyatiga rahbarlik qiladi.

Ana shu nuqtai nazardan yondoshiladigan bo’lsak har bir rahbar o’ziga xos xususiyatlarni boshqaruv jarayonida bevosita va bilvosita qo’llab kelishi natijasida ma’lum bir yutuq xamda kamchiliklarga erishadi. Rahbarning erishgan yutuqlari bu

uning rahbarlik taktikasi hamda mahoratidan darak beradi. *Lekin u o‘zi sezmagan holatda yo‘l qo‘ygan kamchiliklari uning induvidual xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bunga asosiy sabab rahbarning rahbar sifatida pedagogik mahorati yetishmasligi hamda xodimlarning psixologik holatini anglamasligi yoki bo‘lmasa boshqaruv psixologiyasida malakalarni shakllanmaganligida ko‘rish mumkin.*

Shaxsning pedagogik qiyofasi bevosita xodimning dunyoqarashi va faoliyat turiga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga shakllantirib uni o‘ziga xamda ishlab chiqarish jarayoniga nisbatani tubdan o‘zgartirishi mumkin. Pedagogik qiyofa har bir xatti harakatda ko‘zga tashlanib u xoh yakka xodim bilan xoh jamoa bilan munosabatga kirishganda namoyon bo‘ladi. Rahbar tomonidan berilayotgan topshiriq yoki vazifani xodim tomonidan anglanganlik darajasi rahbarning pedagogik takti yoki yondoshuvi orqali namoyon bo‘lsa, xodim faoliyatini nazorat qilishi uning boshqaruv stiliga kiradi.

1. Muammoli vaziyat:

Yangi ishga kelgan xodimning ish uslubi rahbarni qoniqtirmaydi. Rahbar unga muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beruvchi bir necha adabiyot bilan tanishib chiqishni tavsiya qildi.

a) Yangi xodimda qanday kamchilik bor edi?

b) Ushbu vaziyatda rahbar qiyofasini izohlang.

s) Rahbarning pedagogik qiyofasi-uning ijobiy va salbiy taraflariga misollar keltiring (hayotiy, badiiy obrazlar).

Maqsad:

- Rahbar faoliyatidagi “pedagoglik” qiyofasi xususidagi bilim , ko‘nikma va malakalarini aniqlash;

-Ta’lim sifatini oshirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish va muammoli ta’lim texnologiyasi orqali o‘quv muammosini hal etishda pedagogning kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantirish;

- bilimlarni o‘zlashtirishda va singdirishda innovatsion xususiyatlarga; kreativlik, akmeologik va refleksiv xususiyatlarga tayanib ish yuritishga o‘rgatish;
- izlanuvchanlik, mantiqiy tafakkur, ijodiy faoliyat, aqliy kamolot uyg‘unligini rivojlantirish.

Guruxda ishlash/ prezentatsiya

2.Aqliy hujum: Ushbu usul ya’ni muammoli ta’lim texnologiyasi an’anaviy ta’lim texnologiyasidan qaysi jihatlari bilan ustunlik qiladi?

Maqsad* tinglovchilarning kasbiy bilim ko‘nikma va malakalarini avvalgi bilimlar asosiga tayangan xolda tiklash va takomillashtirish. “Aqliy xujum” usulini qo‘llash malakasini mustaxkamlash orqali muammoli ta’lim texnologiyasi haqidagi bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish(javoblar olinadi)

- Pedagog-shaxs.... (ota/ ona/ farzand/jamiyat a’zosi)

Muammoli vaziyat: “Odam o‘z farzandlarining yil sayin o‘sib, kamol sari ketayotgani biladiyu, o‘z ota-onasining yil sayin cho‘kib, zavol sari ketayotganligini bilmaydi... (O‘.Xoshimov. “Daftar xoshiyasidagi bitiklar”)

Maqsad: pedagogning ikkinchi qiyofasi “shaxs” sifatidagi ko‘nikma va malakalarini aniqlash va ushbu xususiyatlardan ta’lim-tarbiya ishlarida ibrat, namuna sifatida foydalanish malakalarini shakllantirish

Ushbu vaziyatni tahlil qilish uchun O‘.Xoshimovning “Laylak” hikoyasidan foydalanamiz.

“Orqada kelayotgan ona nursizlanib qolgan ko‘zlarini chinorga, chinor shohida qorayib turgan uyaga tikdi.

-Anavi nima o‘g‘lim?,-dedi to‘xtab.

-Laylak oyi, laylak.

Ona yaxshi eshitmadi. Uch-to‘rt qadam yurib yana to‘xtab qoldi. Savatdek narsa ichida bir nima oqarib ko‘rinayapti. Tavba...

-Nima o‘g‘lim?,-dedi yana ko‘zlarini pirpiratib.

O‘g‘il taqqa to‘xtadi. G‘ashi keldi. O‘zi shoshib turibdi: Mingta ishim bor! Odam qarigandan keyin ezma bo‘lib qolar ekanda...., laylak, laylak deyapmanku, ko‘rmayapsizmi?,-dedi jerkib va tez-tez yurib ketdi.....

Yuqorida keltirilayotgan vaziyat asosida quyidagi muammoli holatlarni aniqlaymiz.

1. Biz o‘z farzandlarimizning (talabalarimizning, jamoa a‘zolarining) “kichik” dunyosi bilan qiziqamizmi?
2. Ularning muammosi bizni o‘ylantiradimi?
3. Yoshlar (talabalar, jamoa a‘zolari..) ruhiyatini, pedagogik holatlarini yaxshi bilamizmi?
4. Nima uchun farzandlar, (talabalar, jamoa a‘zolari) bizning (kattalarning, pedagoglarning, rahbarlarning) ichki olamini tushunmaydi?
5. Rahbarga pedagogik-psixologik bilimlar nima uchun kerak deb o‘ylaysiz?
6. Ushbu bilimlar hozirgi faoliyatingizda qanday qobiliyatlarni shakllantirishda ahamiyatli deb o‘ylaysiz?

Quyidagi shaxsning irodaviy sifatlarini o‘rganish metodikasiga e‘tiborni qaratamiz:

1. Men biror bir yig‘ilishda qatnashsam odatda so‘zga chiqaman
2. “Og‘zingdan olib yoqanga yopishtiradigan” kimsalarga bir oz hasad qilaman
3. Men biror bir kimsaga yordam so‘rab kamdan-kam hollarda murojaat qilaman
4. Men og‘riqqa yo‘qman (jonim shirin)
5. Menda optimistlikdan ko‘ra pessimistlik ko‘proq
6. Zarur vaqtda diqqatimni tez jamlayman
7. Mening hayotda aniq bir maqsadim yo‘q
8. Men o‘zimni “og‘ir karvon” deb hisoblayman
9. Men yanada jur‘atliroq bo‘lishim kerak
10. Men o‘z yaqinlarimsiz qisqa muddat ham tura olmayman
11. Qiyinchiliklarga qaramasdan belgilangan ishni oxiriga yetkaza olaman

12. Mening turmush tarzim faoldir
13. Musiqa, shovqinlar diqqatimni oson chalgʻitishi mumkin
14. Biror bir ishga kirishar ekanman uni ipidan ignasigacha oʻylab chiqaman
15. Koʻpincha men oʻz-oʻzidan lider boʻlib qolaman
16. Bir marta rad javobini eshitsam qayta iltimos qilishim qiyin
17. Men ishsiz umuman tura olmayman
18. Men diqqati jam inson emasman
19. Oʻzimga nima kerakligini yaxshi bilaman
20. Birinchi qadamni qoʻyishim juda ogʻir boʻladi.
21. Tavakkal qilishni yoqtirmayman
22. Olis safarga yolgʻiz chiqishim kerak boʻlsa oʻzimni noqulay his qilaman
23. Birinchi urinishdan biror bir ishni uddalay olmasam men qayta-qayta harakat qilaveraman
24. Koʻpincha kuchlarim tark etishini his qilaman
25. Diqqatimni jamlashim qiyin emas
26. Olis maqsadlardan qoʻrqmayman
27. Oʻqishga, uchrashuvga, ishga kamdan- kam hollarda kech qolaman
28. Maktabda oʻqigan paytlarimda darslarda javob berishni yaxshi koʻrardim
29. Men qarorlarni tez qabul qilaman
30. Birovning yordamisiz biror bir narsani oʻzim oʻrganishim yoqadi
31. Qayta-qayta iltimos qilib odamlarning joniga tegishdan qoʻrqmayman
32. Hordiq -faoliyatning boshqa bir koʻrinishi
33. Men tashabbuskor emasman
34. Men sergumonman
35. Jamoa fikriga qarshi chiqishim qiyin
36. Mening vahimaga tushishim oson
37. Omadsizlikka duch kelsam xafsalam tez pir boʻladi
38. Kuchimni tiklashim oson

39. Diqqatim chalgʻimasdan uzoq muddat ishlashim mumkin
40. Men oʻzimni maqsadga intiluvchan odam deb hisoblamayman
41. Men doim qandaydir yangilikni uylab topaman
42. Men birovlar bilan koʻp maslahatlashaman
43. Kuchli jismoniy mehnatga yoʻqman
44. Men yumshoq odamman
45. Men oʻzimni sergʻayrat odamman deya olmayman
46. Aslini olganda mening xayolim parishondir
47. Men kim boʻlishimni bilaman va bunga intilaman
48. Koʻpincha atrofdagilarga ibrat boʻlishimga toʻgʻri keladi
49. Biror bir qaror qabul qilayotgandagi iztirobli ikkilanishlar menga yaxshi tanish
50. Keragida astoydil boʻlishim mumkin
51. Men koʻpincha kunduzi ham uyqusirab yuraman
52. Men aniq va ravshan maqsadlarni qoʻya bilaman
53. Men oʻqishda ham, ishda ham oʻz majburiyatlarimni astoydil bajaraman
54. Menda oʻzimga boʻlgan ishonch yetishmaydi
55. Men qoʻngʻiroq qilayotgan telefon nomeri band boʻlsa-da sabr-toqat bilan qoʻngʻiroq qilaveraman
56. Noqulay vaziyatlar boshlagan ishimni oxiriga yetkazishimga halaqit qiladi.
57. Men odatda xushchaqchaq va bardamman
58. Biror bir ish menga qiziq boʻlmasa diqqatimni uzoq muddat jamlab tura olmayman
59. Odatda men bir haftalik rejamni tuzib qoʻyaman
60. Kim bilan tanishmoqchi boʻlsam oʻzim birinchi boʻlib tashabbus koʻrsataman
61. Nazorat qilinmasligini bilsam ishga yoki oʻqishga bormasligim mumkin

62. Meni tashabbuskor inson deb bo‘lmaydi
63. Men hamma narsani tez bajarishni yoqtiraman
64. Men tishimni tishimga qo‘yib noxush to‘siqlarni sabr bilan yengib o‘taman
65. Men charchamasdan uzoq vaqt ishlashim mumkin
66. Men bir ishga kirishsam butun vujudim bilan berilib ishlayman
67. Men bajaradigan ishlarni ahamiyatliliga qarab taqsimlab ishning eng muhimlaridan boshlayman
68. Men jizzaki odamman
69. Meni biroz yengiltabiatroq desa ham bo‘ladi
70. Men ta’sirchan odamman
71. Men jahlimni tiya olaman
72. Men ma’suliyatli odamman
73. Umuman olganda meni sabrli odam desa bo‘ladi
74. Men uydagi majburiyatlarga jiddiy yondashaman
75. Menga barcha ishlarni o‘zim hal qilishim yoqadi
76. Men zarur, biroq qiziq bo‘lmagan ishni ham uzoq vaqt davomida bajarishim mumkin
77. Men kayfiyatim yo‘qligini atrofdagilardan yashirishim qiyin
78. Men o‘z maqsadlarimga qat’iylik bilan erishaman

Natijalar tahlili: kalitga to‘g‘ri kelgan har bir “Ha” va “Yo‘q” javoblar 1-ball bilan baholanadi.

1.Ma’suliyatlilik “ha” javoblar 11, 14, 27, 53, 72, 74;

“yo‘q” javoblar 61, 69;

2.Tashabbuskorlik “ha” javoblar 1, 15, 28, 41, 48, 60;

“yo‘q” javoblar 8, 20, 33,62;

3. Jur’atlilik “ha” javoblar 29, 63;

“yo‘q” javoblar 2,9,21,34,49,54;

4. Mustaqillik “ha” javoblar 3,30,75;

“yo‘q” javoblar 10,22,35,42,70;

5. Matonatlilik “ha” javoblar 55,64,71,73,76;

“yo‘q” javoblar 4,36,43,68,77;

6. Qat’iylilik “ha” javoblar 23,31,50;

“yo‘q” javoblar 16,37,44,56;

7. G‘ayratlilik “ha” javoblar 12, 17, 32, 38, 57, 65;

“yo‘q” javoblar 5, 24, 45, 51;

8. E’tiborlilik “ha” javoblar 6, 25, 39, 66;

“yo‘q” javoblar 13, 18, 46, 58;

9. Maqsadga intiluvchanlik “ha” javoblar 19, 26, 47, 52, 59, 67, 78;

“yo‘q” javoblar 7, 40;

Xulosa qilib aytilganda, mualliflar darsliklarni mazmunini pedagogik psixologik jihatlarini shakllantirishda irodaviy sifatlarini hisobga olish jarayonida zamonaviy pedagogning pedagogik-psixologik qiyofasi ijtimoiy –iqtisodiy munosabatlar uyg‘unlashuvini hisobga olishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: O‘zbekiston, 2016. – 56 b.

2. Mirziyoev Sh.M. “Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – T.: O‘zbekiston, 2017. – 48 b.

3. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017. – 396 b.

4. Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida. O‘zbekiston Respublikasining qonuni. 2016 yil 14 sentyabr.

5. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son Qarori. 2018 yil 5 iyun.

6. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-4947-son farmoni. 2017 yil 7 fevral.

7. O‘zbekiston respublikasining qonuni // Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida // Qonunchilik palatasi tomonidan 2019 yil 17 avgustda qabul qilingan // Senat tomonidan 2019 yil 23 avgustda ma’qullangan

8. O‘zbekiston respublikasining qonuni // Ta’lim to’g’risida // O‘RQ-637-son 23.09.2020. // <https://lex.uz/docs>

9. Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to’g’risida. O‘zbekiston respublikasining qonuni. (*O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to’plami, 2014 y., 49-son, 578-modda*) Qonunchilik palatasi tomonidan 2014 yil 29 oktyabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2014 yil 13 noyabrda ma’qullangan.

МАКТАБДА ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТГА ТАЙЁРГАРЛИК ДАВРИДА ТАЛАБАЛАРИНИНГ ФОНЕТИК КЎНИКМАЛАРИ, БИЛИМЛАРИ ВА ЛИНГВОУСЛУБИЙ ҚОБИЛИЯТЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Рузиева Гулрух Хайруллаевна

Жаҳон тиллари университети ўқитувчиси

Психология, олий мактаб педагогикаси борасидаги замонавий тадқиқотлар ва хусусан, педагогик тизимлар ва ўқитувчиларнинг педагогик фаолият воситаларини ўрганиш натижалари (Н.А. Довгалева, В.К. Елманова, Г.А. Засобина, Е.Б. Орлова, Э.А. Погосян, А.М. Позднякова, Л.Г. Соколова ва б.) олий мактаб ўқув жараёнини бошқариш қонуниятларини очиқ беради, бўлажак ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигини оширишнинг мумкин бўлган йўллари белгилайди.

Педагогик маҳорат, педагогик фаолият самарадорлиги муаммоси маҳаллий ва хорижий олимларнинг тадқиқотларида муҳим ўрин эгаллайди. Америка педагогикасида ўқитувчи фаолиятининг самарадорлигига бағишланган бир қатор ишларни учратиш мумкин[199; 200; 201; 203; 205; 208; 209; 214; 222].

Бизнинг мамлакатимизда педагогик тизимлар назарияси масалалари ва педагогик фаолиятни такомиллаштириш муаммоси Ю.Г. Азаров, В.П. Беспалько, Ф.Н. Гоноболин, М.С. Дмитриева, З.Ф. Есарева, Н.В. Кузьмина, В.А. Сластенин, И.В. Страхов, А.И. Щербаков ва бошқаларнинг асарларида ўз аксини топмоқда.

Сўнгги йигирма йил ичида чет тили ўқитувчиларининг касбий тайёргарлиги билан бевосита боғлиқ бўлган бир қатор ишлар пайдо бўлди. Касбграмма асосида бажарилган, улар уни маълум даражада конкретлаштирадilar: унда баён этилган педагогика олийгоҳида чет тили ўқитувчисининг лисоний тайёргарлиги ва шахсини шакллантиришга қўйилган талабларни амалда бажариш йўллари

белгилайдилар [31; 34; 59; 66; 69; 72; 73; 84; 92; 93; 96; 102; 116; 145; 151; 154; 158; 172; 181].

Ўқитувчининг чет тилидаги нутқи, одатда, ўқитувчи томонидан дарс пайтида деярли барча турдаги маълумотларни узатишнинг асосий воситаси ҳисобланади [148, 64]. Шунинг учун чет тили ўқитувчисининг касбий фаолияти самарадорлиги кўп даражада унинг нутқининг таъсирлилиги ва ифодалилигига боғлиқ, бунинг натижасида айтиб ўтилган нутқ сифатларини шакллантириш педагогика олийгоҳида алоҳида эътиборни талаб қилади.

Чет тили ўқитувчисининг касбий муҳим сифатлари, педагогик фаолиятнинг асосий воситаси сифатида унинг нутқининг тузилиши муаммоси ҳамда бўлажак чет тили ўқитувчисининг касбий тайёргарлигининг компоненти сифатида дидактик нутқ услубининг ўзига хос хусусиятларининг илмий тадқиқи бир қатор тадқиқотларда акс этган (Максимова 1973; Витт, Каспарова 1974; Левитан 1979; Ромашина 1980; Саломатов 1981; Долгалова 1981; Андреева 1982; Куренкова 1983; Демидова 1988; Вольтер 1987; Самойдюкович 1991 ва бошқалар.).

Мавжуд илмий маълумотларга таяниб, ўқитувчининг касбий-лисоний тайёргарлигига қуйиладиган талабларни таърифлаш мумкин:

1) Ўрта мактаб ўқувчиларига ушбу тилни ўқитишдаги касбий вазифаларни муваффақиятли ҳал этишни таъминлайдиган чет тилини юқори даражада билиш ва уларни ушбу фан воситалари билан тарбиялаш, яъни чет тилини ўқитишнинг мақсади ва воситаси сифатида билиш [148; 150; 153].

2) Чет тилини ўз ичига учта: илмий-назарий, коммуникатив-амалий ва касбий-услубий компонентларни олган ўқитиш объекти сифатида касбий йўналтирилган билиш.

3) Нутқий маданиятни билиш, бу ўқитувчининг нутқи лисоний кўргазмалиликнинг барча белгиларига эга бўлиши, яъни ёрқин, ифодали ва таъсирли бўлиши кераклигини кўзда тутати.

Ўқитувчининг ўқувчиларга педагогик таъсири самарадорлигининг унинг нутқий маҳорати даражасига боғлиқлиги маҳаллий психологлар ва методистлар (В.А. Артемов, Ф.Н. Гоноволин, Н.В. Кузьмина, В.Л. Скалкин, З.И. Цырлина, Е.Л. Демидова, Э.Г. Вольтер, В.С.Овчинников, М.Д. Фаенова, В.П. Чихачев ва бошқалар)нинг кузатув предмети бўлган. Ушбу муаллифларнинг тадқиқотларида (психологик, лисоний ва коммуникатив жиҳатдан) юқори даражада етиштирилган дидактик нутқни билишнинг муҳимлиги асосланади. “Ўқитувчи нутқининг ташқи характеристикаси - ифодалилиқ, эмоционаллиқ, артикуляциянинг равшанлиги, аудиторияга қаратилганлиқ ва ҳоказолар, албатта, (нутқнинг мазмуний томонига - А. Х.) зарур қўшимча, шунчалиқ зарурки, нутқнинг ёмон ташқи сифатлари дарсда муваффақиятсизлиққа олиб келиши мумкин” [172].

Ушбу талаб чет тили ўқитувчилари ва амалиёт ўтовчи талабаларнинг чет тилидаги нутқининг сифати устидан олиб борилган махсус кузатишларимиз натижаларини таҳлил қилиш учун алоҳида касбий аҳамиятга эга. Ушбу кузатишлар шуни кўрсатдики, айрим талабалар дарсни пухта тайёрлаб, белгиланган дарс режасини амалга оширишда, ноаниқ артикуляция, беифодалилиқ, ўз нутқининг “хиралиги” туфайли товушлар, сўзлар, жумлаларни талаффуз қилишда, шеърлар, матнларни ўқишда ва ҳоказоларда қийналишади, баъзан эса она тилига ўтишади, чунки ўқувчилар уларни тушунмайдилар. Бу билан бўлажак ўқитувчиларнинг чет тилидаги нутқининг фонетик томонини юқори профессионал даражада билишининг муҳимлиги ва таълимнинг юқори босқичида унга қўйиладиган талабларнинг аҳамияти изоҳланади.

Талабаларнинг фонетик тайёргарлигига дастурий талабларнинг таҳлили чет тиллари факультетлари (институтлари) учун мавжуд дастурларда ушбу талабларнинг ҳаммаси ҳам ҳисобга олинмаганлиги билиб олишга имкон беради [131; 132].

Педагогика институтларининг махсус факультетлари учун мўлжалланган дастурларда бўлажак ўқитувчилар кучли талаффузий кўникмаларни эгаллашлари

керак, бунда тегишли автоматизмлар биринчи ва иккинчи курсларда ишлаб чиқишли, кейинчалик эса, уларни фақат такомиллаштириш лозим, деган фикр таъкидланади [131]. Шу тариқа, чет тилини ўзлаштириш жараёнида талаффузий кўникмалар доимо такомиллаштирилиши ва IV курс талабалари мактабда биринчи комплекс педагогик амалиётга чиқишига қадар маълум даражада автоматлашув ва намуналиликка эришиши керак.

Бирок, таълимнинг юқори босқичида талабалар нутқининг талаффузий томонига қўйиладиган конкрет талаблар ҳеч бир дастурда белгиланмаган. Ушбу камчилики О. Э. Михайлова бартараф этишга ҳаракат қилган [107]. У томонидан таърифланган талаблар талаффузни ўргатишга қандай катта аҳамият берилаётганидан далолат беради, унинг сифатига кўп жиҳатдан чет тилини билишнинг коммуникатив даражаси боғлиқ. Бирок, уларда умуман фонетикани билишнинг касбий-услубий даражасига қўйиладиган талаблар акс топмаган ҳамда бошқаларнинг чет тилидаги нутқининг фонетик томонини муваффақиятли ўқитишни таъминлайдиган зарур лингво-услубий қобилиятлар ажратилмаган. Талабалар кўп ҳолларда ўзларининг фонетик назария ҳақидаги билимларидан мактабдаги амалиётда фойдаланишга, фонетик ҳодисаларнинг адекват тавсифини беришга, товуш намунасини, турли типдаги коммуникатив билдиришларда интонацион модель ва ҳоказоларни намоиш этишга қийналишади. Талабалар фаолияти устидан кўп йиллик кузатувларимиз шуни кўрсатдики, ҳатто дастурда кўрсатиб ўтилган ва О. Э. Михайлованинг ишида тўлдирилган, катта курсларга нисбатан белгиланган талаблар ҳам талабаларнинг чет тилидаги нутқида тўлиқ сақланмайди.

Бу факт бир қатор методистлар (М.К. Бородулин, Н.М. Минин, О.Э. Михайлов, Р.С. Розенберг ва бошқалар)нинг ишларида бир неча маротаба таъкидланади. Бирок, юқори курс талабалари талаффузининг сезиларли даражада ёмонлашишининг сабаблари ҳар томонлама ўрганилмаган. Фақат О.Г.Чингаеванинг [178] ишидагина, муаллифнинг фикрига кўра, инглиз тили

иккинчи мутахассислиги бўлган кенг ихтисослик факультети талабаларининг талаффузий кўникмаларини амалга ошириш қобилиятининг йўқотилишини маълум даражада тушунтириб берувчи айрим сабаблар кўриб чиқилган.

Турли курсларда талабаларнинг ФЕТ ҳолати ва сифатининг шаклланиш динамикасини унинг касбий талабларга мувофиқлиги нуқтаи назаридан ўрганиш мақсадида биз томондан ўн тўрт йил давомида (1981-1990, 1993-1998) махсус услубий текширувлар ва мунтазам кузатувлар ўтказилган. Улар талабаларнинг турли (I-V) курслардаги ФЕТ сифатининг ҳамда улар томонидан ўзларининг фонетик тажрибасининг англанилганлик даражасининг қиёсий характеристикасини олишимизга ва кичик курслардан катта курсларга ўтишда монологик ва диалогик нутқий қобилиятлар тузилишидаги фонетик кўникмалар даражаси аста-секин пасайишини аниқлаш имконини берди. Бунда кўпинча илгари шаклланган талаффузий ва ритмик-интонацион кўникмаларнинг баъзи муҳим коммуникатив аҳамиятга эга характеристикалар йўқолади: овозлар, нутқнинг асосий интонацион шакллариининг аслидай қайтармоқ ва ўрганилаётган тилнинг ўзига хос фонетик қонуниятларидан тўғри фойдаланиш бузилади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Вовк П.С. К проблеме управления речевой артикуляцией обучающегося // Вопросы обучения русскому произношению. - М.: МГУ, 1978. - С. 10-14.
2. Вольтер Э.Г. Дидактический стиль речи как компонент профессиональной подготовки будущего учителя иностранного языка: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1987. - 16 с.
3. Воронин Б.Ф. Ошибки в устной речи иностранца как психолингвистическая проблема // Психология грамматики. - М., 1968. -С. 166.
4. Гайдучик СМ. Просодия или интонация // Преподавание иностранных языков в вузах неязыковых специальностей: Тезисы докладов. - Минск, 1971.-С. 72.

5. Гак ВТ. Проблемы преподавания русского языка как иностранного филологам-руссистам. - М., 1977. - С. 62.
6. Галандина Н.А. Организация и методика самостоятельной работы студентов I курса языкового вуза над интонацией английского языка (педагогический этап обучения): Дис. ... канд. пед. наук. - М., 1968. - 176 с.
7. Гамезо М.В. Курс психологии: Методическое руководство для студентов-заочников. - М., 1967. - 211 с.
8. Гез Н.И. и др. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. -М.-. Высш. шк., 1982. - 373 с.
9. Горб Г.А. Обучение средствам выражения эмотивно-оценочных отношений в иноязычной диалогической речи студентов III курса языковых вузов: Дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1977. - 166 с.
10. Горохова СИ. Психолингвистические особенности механизма порождения речи по данным речевых ошибок: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - М., 1986. -16 с.
11. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования. -М., 1995. -383 с.
12. . Градобык Н.С. Просодические характеристики устного собственно публицистического монолога: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. -Минск, 1974. - 24 с.
13. Гурвич П.Б. Основы обучения устной речи на языковых факультетах: Курс лекций. Часть I. - Владимир, 1972. - 156 с.
14. Гурвич П.Б. Теория и практика эксперимента в методике преподавания иностранных языков. - Владимир: Гос. пед. ин-т им. П.И. Лебедева-Полянского, 1980. -103 с.
15. Давыдов М.В. Пособие по интонации английского языка. - М., 1975. - 103 с.

16. Демидова Е.Л. Методика обучения эмоционально окрашенному педагогическому воздействию: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1988.-24 с.
17. Дидактика средней школы: Некоторые проблемы современной дидактики под ред. М.Н. Скаткина. - 2-е изд.. - М.: Просвещение, 1982. - 319 с.
18. Дмитриева М.С. Управление учебным процессом в высшей школе. - Новосибирск, 1971. - 180 с.
19. Довгалева Н.А. Системный анализ факторов учебной успешности: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1974. - 21 с.
20. Долгалова Н.В. Совершенствование устной монологической речи студентов старших курсов языковых вузов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук.-Л, 1980.-17 с.
21. Елманова В.В. Формирование гностических умений будущих педагогов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - Л., 1973. - 26 с.
22. Ерофеева Н.М. Методика обучения некоторым фонетическим явлениям английского речевого потока студентов I курса специального факультета. Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 1982. -16 с.
23. Ерофеева Н.М. Неполный тип произнесения и его перцептивный и артикуляционный аспекты // Нормы реализации. Варьирование языковых

**4- SHO’BA TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION
TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASINI
TAKOMILLASHTIRISH.**

МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШ ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ТИЗИМИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШ

Акбар Саиткасимов,

Фалсафа фанлари доктори, профессор,

Жиззах давлат педагогика университети

Миллий юксалиш ғояси ўзбек халқи тарихи, менталитети, маънавияти ва турмуш тарзининг ўзига хослиги негизда намоён бўлиб, у замонавий ижтимоий тараққиётнинг муҳим хусусиятига айланиб бормоқда. Миллий юксалишнинг дастлабки тағзамин ғоявий тамойиллари ўзбек халқи ижтимоий-маданий тараққиёти жараёнларида муҳим аҳамият касб этиб келган. Миллий юксалиш моҳият эътибори ва пировард мақсадларига кўра жамият аъзоларини шахсий ва жамоавий такомилга, бағрикенглик, ватанпарварлик, саховат ва ўзаро меҳр-муҳаббатга асосланувчи яқдилликка олиб бориш омили вазифасини ўтаб келгандир.

Бугун халқимиз ўзининг ижтимоий тараққиётга, миллий юксалишга бўлган мойиллиги ва ўзликни англаш билан боғлиқ чуқур маънавий салоҳияти билан янги Ўзбекистонни барпо этмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Бугун Ўзбекистон ўз тараққиётининг янги босқичига дадил қадам қўймоқда. Мамлакатимизни модернизация қилиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, қонун устуворлигини таъминлаш асосида Ўзбекистоннинг янги, демократик қиёфаси яратилмоқда. Бу борада Ҳаракатлар стратегиясида белгилаб берилган **“Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари”** деган устувор ғоя биз учун дастуриламал бўлиб хизмат қилмоқда”⁵.

Ҳар қандай макон ва замонда миллий юксалиш унинг давлатчилик қудрати, миллий ғурури, ижтимоий-иқтисодий сиёсати, маданий-маърифий даражаси, илм-

⁵ Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 28 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. www.uza.uz

урфон ва маънавий салоҳияти билан ўлчаниб келган. Бугунги глобал тараққиёт кўлами шиддат билан ривожланиб бораётган бир пайтда миллий юксалиш халқнинг дунё тамаддунида нафақат ўз ўрнини топиш ва илғорлар қаторидан жой олиш, балки тамаддун жараёнини таъминлашда ўз салоҳияти билан иштирок этишни ҳам таъминлайди. Луғатда қайд этилишича, “Мамлакатимизда озод, ва фаровон ҳаёт қуриш йўлида фаол меҳнат қилиш, жаҳон ҳамжамияти ютуқлари, универсал технологиялардан фойдаланиш миллий ғурурни оширадиган омиллардир. Бу эса, ўз навбатида юртдошларимизнинг кучи, салоҳияти, бунёдкорлик фаолиятини кўп жиҳатдан белгилайди, уларни ўзларида соғлом миллий ғурур туйғусини шакллантириш учун тинмай изланишга сафарбар этади”⁶.

Шунингдек, миллий юксалиш жамиятнинг тараққиёт мезони бўлиб, у халқимизни умумривожланишга асосланган кадриятлари, тарихий мерос ва миллий тажриба тамойиллари асосида вужудга келган. У жамиятда ижтимоий мувозанат ҳамда барқарорликнинг асосий омили вазифасини ўтаб келгандир. Миллий юксалиш ахлоқий, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятни қарор топтириш, мустақилликнинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, шахснинг жамиятга ижтимоийлашуви, унинг ҳартомонлама такомилга етишишини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлган воқеликдир.

Мамлакатимизда халқимизнинг миллий юксалиши билан боғлиқ кадриятларининг ҳаётий амалиёти чуқур инсонпарварликка асосланган ислохотларда ва бу борада қабул қилинган меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топмоқда. Мазкур ислохотлар амалиёти эса, халқимизнинг орзу-умидлари, хоҳиш-истаклари, эҳтиёж ва манфаатларини миллий юксалиш анъаналари билан ҳамоҳанг равишда рўёбга чиқишини таъминламоқда. Мазкур жараён, Т.Маматқобиловнинг қайд этишича, “жамиятнинг моддий-маънавий қиёфасини белгилаш билан бирга мамлакат фуқароларининг маънавий-маърифий, ахлоқий

⁶ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. -Тошкент, Академия, 2007. –Б.222.

тафаккур ва дунёқарашига, руҳий кечинмаларига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Ана шунинг ўзи давлат билан фуқаро, ҳокимият билан аҳоли ўртасидаги муносабатларнинг адолатга таянган ҳолда уйғунлашиб кетиши учун имкониятни яратади”⁷.

Ижтимоий ҳаёт тобора интенсивлашиб, интеллектуаллашиб бораётган, илмий тафаккур инсоният маънавиятининг асосий йўналишига айланаётган ҳозирги шароитда илмий-назарий асосга эга бўлган илғор миллий юксалиш ғояси устуворлик касб этади. У инсон маънавий-маърифий тарбиясида, айниқса ёшларимизни она ватанга содиқлик ғоялари тарғиботида муҳим роль ўйнайди. Мамлакатимиз Президенти Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига қилган мурожаатномасида “Жамиятимизда аҳоли, айниқса, ёш йигит-қизларимизнинг маънавий ва маърифий савиясини доимий юксалтириш – биринчи даражали аҳамиятга эгадир. Шу боис, “Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари” деган дастурий ғоя асосида, ёшларни она юртга садоқат руҳида тарбиялаш, уларда ташаббускорлик, фидойилик, ахлоқий фазилатларни шакллантириш – ўта шарафли вазифадир”⁸, деб таъкидлаган.

Таълимнинг барча босқичлари тараққиёти миллий юксалишнинг тараққиёпарвар ғоялари билан уйғунликда олиб борилмоқда. Таълим тизимида ўқувчи ва талабаларга фанлардан фақат билим бериш билан биргаликда, ёшлар ичидан янги ғоялар ва технологиялар яратишга қурби етадиган иқтидорлиларини танлаб олиш, долзарб илмий-техника муаммоларни ечишга жалб этишлари лозим. Бу жараёнларни ташкил этишда олийгоҳларда тажриба-техник ва конструкторлик бўлинмалар, технопарклар, юқори технологик асосда ишлайдиган замонавий лабораториялар ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Бу жараёнда иқтидорли талабаларнинг нафақат илмий салоҳияти, балки уларнинг янги ғоялар ва инновацияларга кўникмалари ва мойиллиги ошади.

⁷Маматқобилов Т. Демократиянинг асосий шарти – тинч ва осойишта яшаш ҳуқуқидир. //Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. №3, 2019 йил. –Б. 19.

⁸ Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси мурожаатнома. 24 январь 2020 йил. www.uza.uz

Таъкидлаш керакки, ҳозирги вақтда илм-фан юқори суръатларда такомиллашиб, замон тезлик билан ривожланиб борар экан, бошқа соҳалар каби таълим тизимини ҳам янгилаб бориш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, бугунги кунда таълим соҳасидаги давлат сиёсатини амалга оширишда қатор камчиликлар кўзга ташланмоқдаки, улар бевосита, мазкур камчиликларни аниқлаш ва бартараф этиш, тизим фаолиятини янада такомиллаштиришни кун тартибидаги муҳим вазифалар қаторига қўяди.

Шунингдек, миллий юксалиш Янги Ўзбекистон шароитида таълим тизимини такомиллаштириш ва инновацион ривожлантириш имкониятларининг мавжудлиги қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

– биринчидан, мамлакатда олий тизим ва илмий муассасалар илмий изланишлар ва тадқиқотлар олиб бориладиган асосий маскандир;

- олий таълимда замонавий кадрлар тайёрлаш бўйича илмий ва педагогик кадрлар салоҳияти мавжуд;

– учинчидан, Ўзбекистон манфаатлари кесимида хорижий давлатларнинг таълим тизимида инновациялар бўйича тажрибаларини қўллаш имкониятлари мавжуд

- тўртинчидан, таълимнинг барча босқичларида педагог ходимлар ва илмий изланувчиларга ўз фаолиятини самарали ташкил этишлари учун тегишли замонавий шарт-шароитлар яратиб берилган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг 28 йиллигига бағишланган тантанали маросимда сўзланган нутқ. www.uza.uz

2. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. -Тошкент, Академия, 2007. –Б.222.

3. Маматқобилов Т. Демократиянинг асосий шarti – тинч ва осойишта яшаш ҳуқуқидир. //Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. №3, 2019 йил. –Б. 19.

4. Мирзиёев Ш. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисга мурожаатнома. 24 январь 2020 йил. www.uza.uz

ХОТИН-ҚИЗЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА ҚОНУНИЙ МАНФААТЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МАҲАЛЛАНИНГ ЎРНИ

Дилишода Мирзажоновна,

*Оила ва хотин-қизлар давлат қўмитаси бошқарма бошлиғи,
психология фанлари номзоди, доцент*

Мамлакатимизда хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий фаоллигини ошириш, соғлиғини сақлаш, касбга ўқитиш ва бандлигини таъминлаш, тадбиркорликка кенг жалб этиш, эҳтиёжманд хотин-қизларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, гендер тенгликни таъминлаш борасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Хотин-қизларнинг муаммоларини ҳал этиш, ижтимоий ҳимоясини кучайтириш, турмуш шароитини яхшилаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ушбу жараёнларда маҳаллалардаги хотин-қизлар фаолларининг ўрни ва иштироки ниҳоятда муҳимдир.

Хотин-қизлар фаоли лавозими ниҳоятда масъулиятли лавозим ҳисобланади, чунки кундалик ҳаётда маҳалладаги оилалар вакиллари, турли ёшдаги хотин-қизлар билан бевосита мулоқотда бўлади, улар билан манзилли ва мақсадли иш олиб боради, қўллаб-қувватлаш бўйича мақсадли ишларни амалга оширади.

Шу боис, хотин-қизлар фаоллари куйидаги қобилият ва сифатларга эга бўлиши ҳамда ушбу сифатларни ўзида ривожлантириши муҳим аҳамиятга эга.

Ташкилотчилик қобилияти. Ташкилотчилик қобилияти оилалар ва хотин-қизлар оилалар билан иш олиб бориш, ижтимоий-маънавий масалалар билан шуғулланиш, аҳоли ўртасида ўтказиладиган маънавий-маърифий ва

профилактик тадбирларни мақсадли ва манзилли ташкил этишда, фаолиятга оид барча топшириқларни сифатли амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Хотин-қизлар фаоли маҳалланинг ички имкониятлари (салоҳиятли, тажрибали ва фидойи инсонлар, намунали оилалар вакиллари)ни аниқлаб, улардан мақсадли фойдалана олиши зарур.

Янгиликларга интилувчанлик. Хотин-қизлар фаоли мамлакатимизнинг ички ва ташқи сиёсати, айниқса, оила ва хотин-қизлар масалалари бўйича амалга оширилаётган ислохотларни тушуниши ва аҳолига етказа олиши зарур.

Шунингдек, оила ва никоҳ соҳасида давлат сиёсати ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақида тушунчага эга бўлиши ва уларнинг мазмун-моҳиятини, ажримнинг ҳуқуқий ва ижтимоий оқибатларини, ҳар бир фуқарога фуқаролик, оталик, оналик ва фарзандлик масъулиятини англата олиши жуда муҳимдир.

Бунинг учун янгиликлардан доимий тарзда хабардор бўлиши, оила ва никоҳ соҳасида давлат сиёсати ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳақида тушунчага эга бўлиши, ушбу билимларнинг мазмун-моҳиятини аҳолига етказа олиши, янгиликлардан доимий тарзда хабардор бўлиши, шунингдек, малака ошириш курсларида ўз билимини ошириб бориш, семинарларда фаол иштирок этиши, ҳамкасблар билан тез-тез тажриба алмашиб туриш талаб этилади.

Оила ва таълим-тарбия масалалари билан шуғулланадиган давлат ва жамоат ташкилотлари ўз ваколатлари доирасида ва соҳага доир вазифаларидан келиб чиқиб ҳамкорликда муаммоли оилалар ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаши ва уларга ҳар томонлама кўмак беришлари зарур.

Чунки оилаларнинг ҳаётий муаммо ва масалалари турлича, хотин-қизлар фаолининг асосий вазифаси эса оилалардаги масалаларни билиш, ўз вақтида аниқлаш ва улар билан тизимли ишларни ташкил этишдир.

Демак, оилалардаги муаммоларни ҳал қилишга масъул ва ваколатли бўлган давлат идоралари ва бошқа ташкилотларнинг вазифаларини билиши муҳим

аҳамиятга эга бўлиб, бунинг учун ҳам янгиликларга интилувчан бўлиш муҳимдир.

Хоҳиш-истак ва имконият. Мазкур лавозим ниҳоятда масъулиятли лавозим ҳисобланади. Шунинг учун хоҳиш-истак (халққа нафи тегишини хоҳлаши) ва имконият (оилавий шароити тинч, амалга ошираётган ишлари турмуш ўртоғи томонидан қўллаб-қувватланиши, фарзандлари вояга етган, фаол ишлаши учун шароит яратилган) бўлиши фаолият самарадорлигини таъминлайди, фаолиятга оид барча вазифалар ва топшириқларни белгиланган муддатда сифатли ҳамда сидқидилдан амалга ошириш имконини беради.

Худуддаги оилаларни мустаҳкамлашда, маҳаллаларда ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатларнинг олдини олишда фидойилик муҳим аҳамиятга эга. Бунда маҳалла аҳлининг муамосини ўз муаммоси, деб билиш, муаммо ҳал бўлмагунга қадар тиниб-тинчимаслик, муаммо ҳал бўлиши учун ҳаракат қилиш, муаммоли масалани ечимига масъул бўлган ташкилотлар билан алоқада бўлиш муҳимдир.

Юқоридагиларни эътиборга олган ҳолда, маҳаллалардаги хотин-қизлар фаоллари қуйидаги тавсияларга амал қилиши уларнинг фаолияти самарадорлигини оширишда муҳим омил бўлади:

биринчидан, маҳалладаги хотин-қизлар фаоли ўз зиммасидаги ижтимоий масъулият қанчалик катталигини тушуниши ҳар бир масалага масъулият билан ёндошиш, муаммоларнинг асл сабабларини ўрганиш, оила аъзолари ҳамда хотин-қизларга тўғри маслаҳатлар бериш, улар билан манзилли иш олиб боришда муҳим омил бўлади;

иккинчидан, хотин-қизлар фаоли маҳалладаги оилаларнинг ўзига хос хусусиятлари, улардаги ижтимоий-маънавий муҳит ва оилаларнинг имкониятларини яқиндан билиши оилалар билан мақсадли ишлашда қўл келади;

учинчидан, оилалардаги масалаларни таҳлил қилиш, низоли ҳолатларнинг олдини олиш кўникмасига эга бўлиши оилаларда шахслараро муносабатларга ижобий таъсир кўрсатади;

тўртинчидан, оилалар ва хотин-қизларнинг муаммоларини тизимли ўрганиш, уларга ушбу муаммоларни ҳал этишга кўмаклашишда масъул идора ва ташкилотлар имкониятларидан тўғри фойдалана билиши муаммоларга ўз вақтида ечим топиш, салбий ҳолатларнинг олдини олиш ва бартараф этишга хизмат қилади;

бешинчидан, ўз устида тинимсиз ишлаши, оилалар ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлашга ҳамда ўз фаолиятига оид норматив-ҳукукий ҳужжатларнинг мазмун-моҳиятини пухта ўзлаштириб бориш оилалар ва хотин-қизлар билан ишларни манзилли ташкил этиш, уларнинг ислоҳотлардан баҳраманд бўлишида яхши натижа беради;

олтинчидан, хотин-қизлар фаоли ўзининг билими, фикрлаш қобилияти, дунёқараши хатти-ҳаракати ва характери жиҳатидан ҳаммага ўрناк бўлиши, муаммоли вазиятларда ўзини тутиш, энг мақбул ечимни топа билиши унинг аҳоли орасида обрўсини янада мустаҳкамланишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28-январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оила ва хотин-қизлар билан ишлаш, маҳалла ва нурунийларни қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2022 йил 1 мартдаги ПФ-81-сон Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чоратadbirlari тўғрисида” 2022 йил 7 мартдаги ПФ-87-сон Фармони.

4. Маҳалладаги хотин-қизлар фаоли фаолиятини ташкил этиш. Услубий қўлланма. Тошкент, 2022.

ТАЛАБАЛАРДА ИЖТИМОЙ ФАОЛ ФУҚАРОЛИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон
педагогика фанлари илмий тадқиқот институти
Илмий котиби PhD **О.Т.Абдуғаниев**

ozodabduganiyev222@gmail.com

Аннотатсия: мазкур мақолада ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини ривожлантиришга таъсир этувчи, педагогик-психологик омиллар, интеллектуал, мотивацион, иродавий, эмоционал фаолият соҳаларини ривожланиши орқали, ақлий салоҳиятли баркамол ёш-авлодни тарбиялаш, узлуксиз таълим тизимида талаба-ёшларни фуқаролик жамияти, демократик давлат қуриш йўлида профессионал касб эгаси бўлиб вояга етиши, шунингдек, уларнинг фаол фуқаролик компетентликларини ривожлантиришга таъсир этишининг педагогик таъсир воситалари орқали ёритилган.

Таянч сўзлар: талаба, интеллект, педагог, психолог, компетенция, компетентлик, ислохот, ижтимоий фаол фуқаролик, ташаббускорлик, ижтимоий – профессионаллик, баркамоллик, мотивация, эмоция, креатив

Ўзбекистон Республикасида таълим соҳасида олиб борилаётган ислохотлар негизида мамлакат бугуни ва эртаси бўлган – ёшларни ижтимоий фаол фуқаро сифатида тарбиялаш долзарб масала сифатида илгари сурилмоқда. Ўзбекистон

Республикаси Президенти ижтимоий фаол баркамол ёшларни тарбиялаш масаласига тўхталиб ўтар экан: 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга Мурожаатномаси[1]да: “жамият тараққиётида унинг келажагини таъминлайдиган ёш авлоднинг соғлом ва баркамол бўлиб вояга етиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Шу сабабли биз ислохотларимиз кўлами ва самарасини янада оширишда ҳар томонлама етук, замонавий билим ва ҳунарларни пухта эгаллаган, азму шижоатли, ташаббускор ёшларимизга таянамиз[1]” деган ушбу мурожаатлари замирида ҳам таълим муассасаларида таҳсил олаётган ёш-авлодни ижтимоий фаол фуқаро сифатида камол томиши муҳим аҳамият касб этади[1].

Компетенция инсоннинг педагогик-психологик хусусиятлари ривожланишига боғлиқ бўлган, нафақат билим, кўникма ва малакаларни амалиётда қўллашнинг турли соҳаларидаги мураккаб вазифаларни ечишга тайёрликни, балки мазкур масалаларни ечиш қобилиятлари ривожланишининг маълум даражасига эришишни ҳам ифодаловчи субъектив тоифа сифатида талабанинг ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантириш орқали ижтимоий фаол фуқаролик сифатларини юксалтиришда намоён бўлади.

Талабалар ижтимоий фаоллигига таъсир этишда ахлоқий тарбияланиши ҳам муҳим ўрин тутди. Чунки, [2; 28-б.]“жамиятнинг маънавий камолоти ўз-ўзича, ситихияли амалга ошмайди. Ҳар бир тузум, давр муайян мақсадлар, талаб ва эҳтиёжлар асосида кишиларнинг маънавий камолотига таъсир кўрсатади, унга мазмун ва муайян йўналиш беради. Шунга асосан инсон тарбиясининг бирор тизими, усуллари ва шакли келиб чиқиши” билан ифодаланади[2].

А.Акрамов[3; 16-б.] талабалар фуқаролик позицияси таркибий қисим-ларга тўхталар экан: уларни, хиссий-ахлоқий, интеллектуал, фаолиятли компонентларга ажратади ва талабаларнинг фуқаролик позициясини ривожлантириш жараёни, таркиби, мазмунининг илмий-педагогик асосларини ёритиб берган[3].

А.Эркаев[4; 52-б.] ўз илмий изланишларида “эътиқод дунёқарашнинг, у орқали маънавиятнинг ўзаги сифатида воқеликка инсон муносабатини, хулқ

атворини, фаоллигини белгилайди. Фаоллик учун, айниқса ижодкорлик учун оддий ишончга асосланган илм кўп ҳолларда камлик қилади. Ижодкорлик ва фаоллик ишончнинг ихлос ва ишқ билан бойитилишини таъқозо этади” деб ифодалаган[4].

АҚШнинг Йельск университети профессори, замонавий дунёнинг энг таниқли олимларидан Роберт Даль[5] “демократиядаги хавфни кўпгина фуқаролар амалиётда фуқаролик компетенциясининг энг содда стандартларига жавоб бермасликларида” деб қарайди. Чунки фуқаролар фуқаролик жамияти барпо этишда энг муҳим омил бўлиб ҳизмат қилади.

Ж.Румий[6] ўз асарида “жисмоний мансублик билан бирга руҳоний, маънавий яқинликка ҳам ишонади ва у маъно аҳлини авлиё фарзанди” деб эътироф этади[6]. Чунки, ёшлар маънавий-руҳий етуклиги ўз даврида мутаффакир асарларида ўз аксини топган.

Шунингдек, талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантириш аввало, унинг индивидуал сифатларига эътибор қаратишни назарда тутати. Шунинг учун олимлар томонидан педагогик амалиётда индивидуаллик педагогикасига оид қарашларни кўриб чиқиш зарур.

О.С.Гребенюк[7; 572-б.] ва Т.Б.Гребенюк[7; 572-б.] педагогика индивидуал ёндашув остида инсонни ҳайвонот ва ижтимоий оламдан ажратувчи ҳамда унинг интеллектуал, мотивацион, эмоционал, иродавий, предметли-амалий, ўз-ўзини назорат қилиш ва экзистенциал сифатларининг асосий соҳалари билан белгиланувчи педагогик-психологик бетакрор хусусиятлари тўғрисида тўхталиб ўтган[7].

Ёш – авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан камол топиши, ўз даврининг шарқона одоб, умуминсоний кадриятлар, демократик тамойиллар асосида вояга етган етук фарзандлари, истиқлол ишининг давомчилари бўлиб вояга етказиш[9; 255-б.] ҳар бир мустақил тараққиёт йўлини танлаган мамлакатнинг асосий устувор вазифасидир.

1-расм. Талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантиришнинг шарт-шароитлари ва омиллари

Педагогикада индивидуал ёндашувнинг предмети, махсус ташкил этилган жараён сифатида инсон индивидуал сифатларининг шаклланиши ва ривожланиш моҳиятини тадқиқ этиш ва шу асосда унинг ижтимоийлашув жараёнини белгилаш орқали тушунтирилади. Маълумки, ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантириш талаба ижтимоийлашуви жараёнининг зарур қисми сифатида, тарбия, ривожланиш, таълим, шахс шаклланиши, унинг муаммоларга тааллуқли психологик-педагогик вазифа сифатида қараймиз, шунинг учун ҳам педагогикада индивидуал ёндашув концепциясини ўрганиш ва тадқиқ этиш муҳим ўрин эгаллайди.

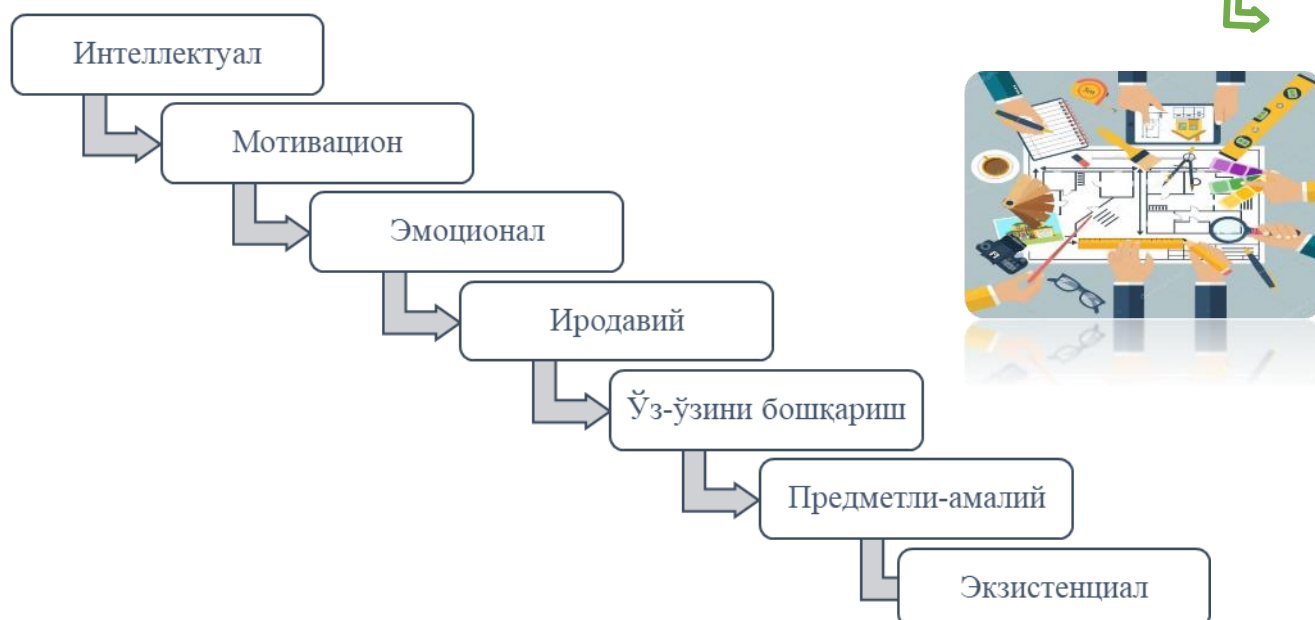
Юқорида келтирилган маълумотларни таҳлил этар эканмиз, ижтимоий фаол фуқаролик компетенцияларини ривожлантириш инсонни жамиятда фаол фуқаролик позициясига эга бўлишга, демократик давлат куриш йўлида ўзининг

фаол иштирокини таъминлаш, ижтимоий шерикчилик, жамоатчилик назорати, шунингдек ўзини-ўзи назорат қилиш, жамият ҳаётида юз бераётган ҳодиса ва жараёнларга бефарқ бўлмаслик, талаба ижтимоий омилларининг барча асосий соҳаларини ривожлантиришида намоён бўлади.

Олимлар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларда индивидуал сифатларга таъсир этувчи омиллар шахсининг ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясида қандай ифодаланишини кўриб чиқамиз.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини ривожлантиришга таъсир этувчи ижтимоий – психологик омиллар талаба шахсининг, тафаккури ва билими, ақл сифати, билиш жараёнлари ва кўникмалар, фикрлаш операциялари, шунингдек фан ва фан олди билим, кўникма ва малакалар тизимини ривожланиши орқали шакллантириб борилади.

Ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясига таъсир этувчи педагогик-психологик жараён фаолият функциялари

2-расм. Ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясига таъсир этувчи педагогик-психологик жараён фаолият функциялари

Таълимда компетенциявий ёндашув шахснинг фикрлаши махсулдор тури сифатида алоҳида роль ўйнайди, чунки компетенция биринчи навбатда турли соҳаларда билимларни қўллашни, турли ностандарт вазиятлардан чиқиш усуллари топиш кўникмасини, одатий, стереотип ечимларга қарши чиқиш, турли алгоритмлаштирилган мураккаб вазифаларни ечиш қобилиятини назарда тутиши билан алоҳида аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1. Халқ сўзи. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий Мажлисга Мурожаатномаси” 2020 й. 25 январь №-19 сон
2. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. – Т.: Фан, 1993. – 28 б.
3. Акрамов А. Шахсга йўналтирилган таълим технологиялари асосида бўлажак ўқитувчиларда фуқаролик позициясини ривожлантириш-нинг ташкилий методик асосларини такомиллаштириш. Пед.фан.док.. дис..Автореф...-Т., 2016 й. 16 бет
4. Эркаев А. Миллий ғоя ва маънавият.: Т. “Маънавият”.2002 й. 52-б.
5. Даль Роберт А.. Проблемы гражданской компетентности [Электр-онный ресурс]-URL:<http://www.politnauka.org/library/teoria/dahl.php> 15.02.2010.
6. Румий Ж. Маънавий маснавий. Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001 йил, 7-б. Форсча-ўзбекча луғат.
7. Розин В. Предмет и статус философии образования // Философия образования.: сб. научных статей. // от.р. А.Н Кочергин. - М.: 1996. - С. 7 – 21
8. Гребенюк О.С.Педагогика индивидуальности.:учеб. пособие.// О.С.Гребенюк, Т.Б.Гребенюк. – Кал.: Изд-во Ун. Калининграда, 2000 г - 572 с.
9. Рўзиева Д. Олий таълим муассасаси талабаларида миллий ифтихор туйғусини шакллантиришнинг илмий-педагогик асослари.: дис. ... пед. фан. док. – Т., 2007. – 255 б.

10. Tursunboyevich, O. A. (2021). Pedagogical and psychological opportunities for the development of social active civil competences in students. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 1888-1897.
11. Abduganiyev O. Formation of legal training aimed at competitiveness in pupils of secondary schools //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – T. 9. – №. 7.

БОШЛАНГИЧ СИНФ МАТЕМАТИКА ДАРСЛАРИДА МАСАЛА ЕЧИШ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРДА ТЕЖАМКОРЛИК ҲИСЛАТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ХУСУСИДА

Музраф Раббимов

Жиззах давлат педагогика университети,

Бошлангич таълим методикаси кафедраси доценти

Аннотация: Ушбу мақолада бошлангич синф математика дарсларида иқтисодий тарбия бериш усуллари тадқиқ этиш ва уларга ижодий ёндашиш ҳамда масалалар ечиш орқали ўқувчиларда тежамкорлик ҳислатларини шакллантириш ҳақида гап боради.

Таянч иборалар: тежамкорлик ҳислатлари, иқтисодий тарбия, тежамкорлик сабоқлари, оила бюджети, тежамли ва саранжон – сариштали, ғоявий эътиқод ва матонат, касб –ҳунарга қизиқтириш.

Аннотация: В статье рассматриваются исследуются методы экономического воспитания на уроках математики в начальной школе и формирование у учащихся чувств экономного отношения посредством творческого подхода к решению задач.

Ключевые слова: качества бережливости, экономическое воспитание, уроки экономии, семейный бюджет, бережливость и аккуратность, идеологическое убеждение и настойчивость, заинтересованность к профессии.

Annotation: This article discusses the study of economic teaching methods in elementary mathematics lessons and the formation of traits in students through a creative approach and problem solving.

Key words: economic education, austerity lessons, family budget, care, ideological faith and perseverance, interest in the profession.

Бозор иқтисодиёти шароитида ёшлар халқимизнинг умуминсоний меҳнат, миллий анъаналарини ўзлаштириб, ўзида катта авлоднинг энг яхши фазилатларини – ғоявий эътиқод ва матонатини, Ватанга мухаббатни ўрганиши, республикамиз иқтисодий, сиёсий ва маънавий қудратини мустаҳкамлашда катта ёшдагиларнинг шахсий намуна бўлиши муҳим аҳамиятга эга.

Оила бошқа тарбиявий муассасалардан фарқли равишда инсоннинг бутун ҳаёти давомида унинг барча томонларига таъсир кўрсатишга қодирдир. Болаларни ҳаётни тушунишга, улар вояга етганларида кўрадиган қийинчилик ва муаммоларни тушунишга тайёрлаш зарур. Уйда етарли шароит яратиш, уйда тўла мўл – кўлчилик бўлиши болада мана шу мўл – кўлчиликка, уни ўраб олган барча нарсаларга тўғри муносабатда бўлиши ва бўлмаслигига ўз таъсирини кўрсатади

Мазкур мақолада бошланғич синф математика дарсларида иқтисодий тарбия бериш усуллари тадқиқ этиш ва уларга ижодий ёндашиш ҳамда масалалар ечиш орқали ўқувчиларда тежамкорлик ҳислатларини шакллантириш мақсад қилиб қўйилган.

Гарчи қанча ота – она бўлса, шунча тарбия мактаби мавжуд бўлса-да, лекин ўз вақтида берилган маслаҳат, олиб борилган нозик кузатиш мутахассисларнинг тажрибаси ёш авлоднинг шаклланишида муҳим рол ўйнаши мумкин. Болаларни

тежамкорлик ва иқтисод қилишга ўргатиш чиндан ҳам мураккаб. Бундай уқувга, албатта осонликча эришилмайди. Чунки тежамкорлик шунчаки йиртмаслик, булғамаслик, ташлаб юбормаслик, синдирмаслик одати эмас. Бу аввало ахлоқий фазилат, маънавий маданият кўрсаткичидир. Бу фазилат бола уй учун, оила учун ясаган буюмидан астойдил меҳнат қилиш кўникмасигача уй бюджети қандай таркиб топишини тушунишига имкон яратади. Кейинчалик давлат маблағларини яхши ҳисоб – китоб қилиш ўқувига эга бўлади. Буларнинг барчаси оиладан бошланади. Тежамкорлик сабоқларини болалар катталарга қараганда тезроқ қабул қилади. Чунки болаларда одат бўлиб қолган кўникмалар йўқ. Маълумки, хилма –хил фаолият шароитида боланинг қобилиятлари энг самарали ривожланади, унинг ижобий имкониятлари очилади, болани оиладан бошқа қаерда ҳам фаолиятнинг хилма –хил турларига жалб қилиш мумкин? Оилавий тарбиянинг қимматлиги ва аҳамияти ана шундаки, кичик болалик пайтидан оилада эгаллаган нарсалар бир умр сақланиб қолади. Худди шунинг учун ота – оналарнинг болаларини ҳар томонлама тарбиялаш мажбурияти қонуний тарзда белгилаб қўйилган. Деярли кўпчилик тарбия сабр – тоқатни талаб этишни эътироф қилишади, айримлар бунинг учун туғма қобилият ва малака, яъни кўникма керак деб ўйлайди; лекин жуда кам инсонлар сабр – тоқат, туғма қобилият ва малакадан ташқари яна махсус билимлар кераклиги ҳақида ишонч билан таъкидлайдилар.⁹

Замонавий оилада хўжаликни оқилона юритиш учун шахсий маданийликдан ташқари бир қатор махсус кўникмаларга эга бўлмоқ зарурдир. Бу оила хўжалигини оқилона бошқара билиш, исрофгарчиликка йўл қўймаслик, пулни жой – жойида сарфлашдан иборат. Бой бўлишнинг олтин қонуни, қилинадиган харажатлар қилинадиган даромаддан ошмаслиги шарт. Кимки, пулни ишлаб топишдан кўра, уни ишлатиш қийин деса, у инсон тез бой бўлади. Ўз уйида

⁹ А.Асимов, Ш.Жўраев, “Бошланғич таълимда иқтисодий тарбия муаммолари”, Илмий мақолалар тўплами, Фарғона 2011 – йил;

бекорга ёнаётган чироқни ўчирмайдиган, беҳуда оқаётган водопровод жўмрагини бураб қўймаган, пулни пала – партиш сарфлайверадиган, ахлат идишга нон ташлайдиган, ишлаб чиқаришда материалларни тежалмайдиганлар бой бўлиши мушкул.

Нон инсоннинг энг катта ихтироси бўлиб, унинг ёши 15000 йилга боради. Бундан 5000 йил аввал Қадимги Мисрда нон пиширишнинг янги даври бошланади. Ўша давр нонвойлари хамирни кўпчитиш, билан ғовак – ғовак қилиб нон ёпишни ўрганиб олдилар. Замонавий нон ёпиш ҳам ханузгача ана шунга асосланади, “Оширилган хамирдан” нон ёпишни мисрликлардан греклар ўрганиб олишади. Буханка нон тайёрлаш учун зарур бўлган тунука қолип грекчасига “клибос” деб аталган, “хлеб” сўзи ана шундан олинган экан.¹⁰

“Нон ризқ – рўзимиз” деган сўз Ўзбекистонликларнинг қулоғига сингиб кетган. Шунинг учун нон инсонни зориқтирмайдиган даражада кўп ишлаб чиқарилади ва энг арзон баҳода сотилади. Ҳар бир инсон нонни эъзозлаши шарт, дон етиштирувчи деҳқон ва нон ёпувчи нонвой қадрига етиши зарур. Агар тўрт жондан иборат бир оила ҳар куни 100 граммлик нонни исроф қиладиган бўлса, бу бир йилда 36 килограммни ташкил қилади. Бу мамлакат миқёсида бир йилда 242 минг тонна нон демак. Шунинг учун “ноннинг увоғи ҳам нон” деб болалар қалбига сингдириш керак. Шуни ҳам ҳисобга олиш керакки, нон ёпиш оғир меҳнатдир. Ҳозирги даврда хонадонимизни музлаткичлар, кир ювиш машиналари, пол артгич, кофе майдалагичсиз тасаввур қилиш қийин. Електр энергиядан тежамли фойдаланиш фақат маиший электр асбобларидан фойдаланаётганларнинггина эмас, балки барчанинг вазифасидир. Ҳар бир инсоннинг онглилиги электр энергияни тежашнинг энг муҳим омилларидан бири бўлиб қолмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда 10 миллиондан ортиқ телевизорлар ўртача 4 соат ишласа, йилига 3 млрд. киловатт – соат электр энергияси сарф бўлади. Турмушда тежалган бир киловатт – соат электр 5 кг

¹⁰ М.А.Мирзааҳмедов, “Математика ва иқтисод”, Бошланғич таълим 2005 йил 4 – сони;

Ўсимлик мойи, 14 кг ун, 30 кг нон – булка маҳсулоти ишлаб чиқариш учун етарлидир. Агар катталар болаларга шахсий намуна кўрсатиб умумий ва маҳаллий ёритгчларни рационал жойлаштириш билан йиллик электр энергия сарфини 7 – 10 миллион киловатт – соатга қисқартириш мумкин.

Ҳозирги кунда ҳар бир уйда стол лампалари ва қандиллар бор. Энг яхши ҳолда унинг лампаларини алоҳида – алоҳида ёқиш мумкин. Хонада шинамлик (комфорт) ошириш мақсадида маълум жойни ёритадиган стол лампаларидан фойдаланилса, электр энергияси тежади. Электр энергияни тежаш учун аввал паст температурада дазмоллашни талаб қиладиган кийимларни дазмоллаб олиш керак.

Дунё аҳолиси сўнги 50 йил давомида 2,2 марта ортиб, сувга бўлган талаб 2,6 марта кўпайди, унинг 80 фоизи қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштириш учун сарфланмоқда. Турмушда сувни тежаш ҳисобига бир неча млрд. сўмни тежаш мумкин. Ер шаригаги чучук сув захираси чекланган бўлиб, умумий ресурслар 2,5 фоизини ташкил қиладиган ҳолос.

Маиший қулайлик қанча юқори бўлса, инсон омили шунчалик ҳал қилувчи бўлиб қолмоқда. Айтайлик, сувни қудуқдан челақлаб ташиб ишлатсак, ҳаёт учун зарур бўлган сув сарфи жон бошига 25 – 40 литрни ташкил этади. Санузеллар билан жиҳозланган водопроводдан фойдаланганда эса 150 – 200 литр ва ҳатто бундан ҳам ортиқ бўлади.

Болага оила бюджетининг нозик томонлари унинг ўзига таълуқли нарсалардан уни ҳабардор қилиш билан бошланади. Бола унинг учун олинадиган бир дона музқаймоқ билан бутун оила олинадиган батон ноннинг қиймати бир ҳил эканлигини билиш керак, болаларни конкрет мисоллар орқали қиёслашга баҳо беришга ўргатиш керак. Ота ва она болага энг аввало, ўзларининг касб – ҳунарларига қизиқтириш, ота пайвандлашни, она тикувчиликни ва бошқа касбларни фарзандларига ўргата бориши аҳамиятлидир. Бу ёш инсонда тежамли

ва саранжон – сариштали, ўз Ватани бойликларини эҳтиёт қила оладиган, инсон меҳнати билан яратилган нарсаларни қадрига етадиган қилиб тарбиялаш ҳамдир.

Математика дарсларида тежамкорликка ўргатувчи масалалар ечиш муҳим ўрин тутди. Қўйида шундай масалалардан намуналар келтирамиз:

Масала 1. Ўқувчилар ўтган йили 4 т 7 ц темир – терсак тўплаган эди. Бу йилги тўпланган темир – терсак билан ҳаммаси 10 т 3 ц бўлди. Ўқувчилар бу йил қанча темир – терсак тўплашган?

Ечиши: Бу йил темир – терсак тўплашганлиги айириш амали билан топилади.
 $10 \text{ т } 3 \text{ ц} - 4 \text{ т } 7 \text{ ц} = 5 \text{ т } 6 \text{ ц}$. Шу маълумотлар асосида яна иккита масала тузиш мумкин:

а) ўқувчилар ўтган йили 4 т 7 ц, бу йил эса 5 т 6 ц темир – терсак тўплашган бўлса, улар икки йилда жами қанча темир – терсак йиғишган?

б) ўқувчилар бу йил 5 т 6 ц темир – терсак тўплашди. Ўтган йилги билан бирга ҳаммаси 10 т 3 ц бўлди. Ўтган йили қанча темир – терсак тўпланган?

Ечиши: а) $4 \text{ т } 7 \text{ ц} + 5 \text{ т } 6 \text{ ц} = 10 \text{ т } 3 \text{ ц}$

б) $10 \text{ т } 3 \text{ ц} - 5 \text{ т } 6 \text{ ц} = 4 \text{ т } 7 \text{ ц}$

Масала 2. Бузуқ жўмракдан бир соатда 18 л сув оқиб кетмоқда. Шу жўмракдан: бир суткада, 30 кунда қанча литр сув бекорга оқади?

Ечиши: а) жўмракдан 1 суткада қанча сув оқади?

$18 \text{ л} * 24 = 432 \text{ л}$

б) 30 кунда қанча сув оқади?

$30 * 24 = 720$

$720 * 18 \text{ л} = 12960 \text{ л}$.

Масала 3. Чевар аёл шогирд қизи билан биргаликда 4 соатда 68 та қийиқча тикди. Агар она 1 соатда 12 та қийиқча тикса, қизи 1 соатда нечта қийиқча тиккан? Масалани икки усулда ечинг.

Ечиши: а) она 4 соатда нечта қийиқча тиккан?

$12 * 4 = 48 \text{ та}$.

б) қизи 1 соатда нечта қийиқча тиккан?

$$68 - 48 = 20$$

$$20 : 4 = 5 \text{ та қийиқча.}$$

Масала 4.1) агар 1 га ерда 1 кг дан пахта ҳосили чаноқларда қолиб кетса, 1 000 000 га ердан қанча ҳосил йўқотамиз?

2) агар 1 га ерда 1 кг дан ғалла қолиб кетса, 100 000 га ердан қанча ғалла йўқотамиз?

3) агар 1 га ерда 100 кг картошка қолиб кетса, 100 га ердан қанча картошка йўқотамиз?

Ечиш: 1) 1 000 000 кг – 1000 тонна

2) 100 000 га – 100 тонна

3) $100 * 100 = 10\,000$ кг = 10 тонна

Масала 5. Бир туп дарахтдан 100 кг қоғоз тайёрлаш мумкин, дейлик. Агар 4 – “А” синф ўқувчилари 1380 кг ва 4 – “Б” синф ўқувчилари 1520 кг қоғоз қийқимлари тўплаган бўлса, ҳаммаси бўлиб неча туп дарахт кесишдан сақлаб қолинган?

Ечиш: а) 4 – “А” синф ўқувчилари неча туп дарахтдан қоғоз тайёрлашган?

4 – “Б” синф ўқувчиларичи?

$$1380 + 1520 = 2900$$

$$2900 : 100 = 29 \text{ туп.}$$

Жавоб: 29 туп дарахт.

Масала 6. Агар оила бир кунда 1 метр куб газни тежаса, у бир ойда қанча газни тежайди? 1 метр куб газ 250 сўм бўлса, оила 1 ойда қанча оила даромадини тежайди?

Ечиш: а) 1 ойда оила 30 куб метр газни тежайди.

б) Оила 1 ойда қанча пулни тежайди?

$$30 * 250 = 7500 \text{ сўмни тежайди.}$$

Хулоса қилиб айтганимизда, математика дарсларида иқтисодий тарбия бериш ўқувчиларнинг тежамкорлик хислатларини шакллантиради, келгусидаги билимларини онгли ўзлаштиришига ҳамда кундалик турмушдаги ҳаётий фаолиятга тайёрлайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. А.Асимов, Ш.Жўраев, “Бошланғич таълимда иқтисодий тарбия муаммолари”, Илмий мақолалар тўплами, Фарғона 2011 – йил;
2. М.А.Мирзааҳмедов, “Математика ва иқтисод”, Бошланғич таълим 2005 йил 4 – сони;
3. Д.Юсупхўжайева, “Иқтисодий тарбияни шакллантириш”, Бошланғич таълим 2004 йил 3 – сони;

TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINI INNOVATSION FAOLIYAT MADANIYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

Sapayev Umidbek Abdullaevich.

Urganch Davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: umidbek.sapayev@inbox.ru Tel: +998-91-914-86-08

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda innovatsion faoliyat madaniyatini rivojlantirishda oily ta'lim muassasalarida olib borilayotgan ta'lim jarayonlari. Hamda davlat va jamiyat hayotida innovatsiyalarning ahamiyati va buni shakllantirishda oily ta'limning o'rni to'g'risida ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayonidagi innovatsiyalar, innovatsion fikrlash madaniyati, innovatsion qobiliyat.

Davlatimizning keyingi yillarda olib borayotgan islohatlari natijasida, jamiyatimizning ko’plab sohalarida ijobiy o’zgarishlarni vujudga kelishiga va innovatsion yangiliklarni sodir bo’lishiga olib keldi. Halqimizning ko’p yillik orzu va niyati davlatimizni kelajagini buyuk qilishdek asriy maqsadlarini ro’yobga chiqarish va vatanimizni dunyoning rivojlangan mamlakatlar qatoridan munosib o’rin egallashi uchun yaratilgan keng imkoniyatlar va tarixiy o’zgarishlar yurtdoshlarimizning hayot faoliyatlariga ijobiy ta’sir ko’rsatmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev ayitganlaridek: “Bugungi kunda dunyoda innovatsion g’oyasiz, ilm – fan yutuqlarisiz birona sohaning rivojlanishi mumkun emas” [1, 85-bet]. Hozirgi kunda O’zbekiston yoshlari zamonaviy sohalarda katta yutuqlarga erishishmoqda. Vatandoshlarimizni dunyo qarashlari, hayot va jamiyat to’g’risidagi ilmiy tushunchalari, madaniy saviyalari va innovatsion yangiliklarga nisbatan intilishlari kundan – kunga oshib bormoqda. Yoshlarimizda juda katta va ulug’vor tariximizga bo’gan hurmatning oshib borishi va dunyoda takrorlanmas madaniy va moddiy meroslarni asrab – avaylashga nisbatan jarayonlar rivojlanmoqda. Jamiyatimizda bo’layotgan yangicha o’zgarishlar va innovatsiyalarning sodir bo’lishi insonlarimiz ongida dunyoga yangicha qarashlarni shakllantirmoqda. O’zbekistonni kelajagi bo’lgan yoshlarimizni vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy va umuminsoniy qadiriylariga bo’lgan chuqur hurmatini shakllantirish va rivojlantirish, yangi innovatsion g’oyalarni amalga oshiraoladigan avlodni tarbiyalash borasida ham ko’plab katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Davlatimiz va jamiyatimiz uchun muhim bo’lgan bu masalalarni innovatsion yechimlarini topish va amalga oshirishda oily ta’lim muassasalarining o’quv jarayonini va innovatsion faoliyatini rivojlantiruvchi mexanizmlarini takomillashtirish muhim sanaladi. Albatda, oily ta’lim muassasalarini ta’lim jarayonini takomillashtirish bu – talabalarni o’qitish tizimining yuqori samaradorligiga erishish, ularning innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirish, talabalarning innovatsion qobiliyatlarini shakllantirish, mustaqil fikrlash va intellektual salohiyatini oshirish, shaxsiy

mas’uliyatini rivojlantirish, sohaga va mutaxassislik fanlarga bo’lgan qiziqishlarini rivojlantirish va tizimlashtirish masalalarini amalga oshirish bilan baholanadi. Oliy ta’lim muassasalari davlat va jamiyat talab va ehtiyojlaridan kelib chiqib, etarli darajada salohiyatga ega bo’lgan kadrlarni etkazib berish mas’ulitini sitqi dildan amalga oshirmoqda.

Davlat va jamiyatning rivojlanish darajasini va farovonlikga erishish bosqichlari bevosita talabalarning o’zlashtirgan bilimlari, mutaxassislik fanlarini qay darajada o’zlashtirganligi, mutaxassislik sohalariga bo’lgan qiziqishi va shaxsiy munosabati, intellektual salohiyati va innovatsion faoliyat madaniyatiga bog’liqdir. Demak, talaba shaxsini mukammallashtirish, chinakkam ma’noda vatanparvar va insonparvar xislatlarini shakllangan bo’lishi, o’zining sohasini yuksak darajada egallashi, davlat va jamiyatga foyda keltiraoladigan mutaxassis va shaxs bo’lishi, erkin va mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllanishi, har bir masalaga tanqidiy va tahliliy nuqtaiy nazardan qarash xususiyatini rivojlanishi va innovatsion faoliyatini shakllantirish oily ta’limning asosiy ustuvor masalalari hisoblanadi.

Innovatsiyalarni paydo bo’lishi va ro’yobga chiqish jarayonlari ko’p tarkibiy qismlarga, ularning o’zaro uzviligiga va ketma-ketligiga bog’liqdir [2]. Insonlarning innovatsion qobiliyatlari oilada, ijtimoiy muxitda, ta’lim olish jarayonida va ishlash sharoitlarida doimiy ravishda shakllanib boradi [3]. Lekin bu bosqichlarning ichida shaxsning innovatsion qobiliyatlarini shakllanishiga va rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatuvchi bosqich, bu ta’lim olish jarayoni hisoblanadi. Inson ta’lim olish jarayonida ma’lum bir sohaga yo’naltirilgan bilimlarni o’zlashtirishga va shaxsiy malakalarini shakllantirishga intiladi. Shuningdek, shaxslarning sohaga yo’naltirilgan uzluksiz ta’lim olish texnologiyasi va har bir o’quvchining qobiliyati, qiziqishlari va shaxsiy xususiyatlariga qarab sohalarga yo’naltirish mexanizmlarining takomillashishi natijasida innovatsion fikrlaydigan mutaxassislarning etishib chiqishlari uchun katta imkoniyatlarni yaratadi. Bugungu kunda innovatsion faoliyat madaniyatiga ega bo’lgan saloxiyatli mutaxassis kadrlarni tayyorlash, davlat va jamiyatni yangicha bosqichlarga

ko’tarish O’zbekiston Respublikasi siyosatining asosiy ustuvor yo’nalishlaridan biri bo’lib kelmoqda.

O’zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi”da yuqori dartajada salohiyatli kadrlarni tayyorlash modeli yaratilgan bo’lib, unga asosan davlat, jamiyat va shaxas munosabatlari, ta’lim jarayonini uzliksiz tizimlashtirish masalalari, fan va ishlab chiqarishning o’zaro aloqalari, talabalarning innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirishga katta imkoniyatlarni yaratadi. Bu modelda talabani ilmiy innovatsion va ma’naviy tomondan yuksaltirish, uzluksiz ta’lim jarayoni orqali innovatsion faoliyat madaniyatini o’zlashtirgan etyuk shaxsni va yuqori salohiyatga ega bo’lgan mutaxassisni shakllantirish belgilab berilgan [4]. Darhaqiqat, oily ta’lim muassasalarida innovatsion faoliyat madaniyatiga ega bo’lgan salohiyatli kadrlarni tayyorlash, ularning ilmiy faoliyatini rivojlantirish, mutaxassislik fanlarini chuqur o’zlashtirish va o’quv jarayoniga qo’yilgan talablarni bajarish bilan bir qatorda dunyo standarti talablari va jahon bozori ehtiyojlariga javob beraoladigan va innovatsion qobiliyatga ega bo’lgan mutaxassislarni tayyorlashdan iboratdir.

Hozirgi jamiyat hayotida talabalarda innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirish milliy kadrlar tayyorlash tizimining asosiy mezonini tashkil qiladi. Sababi, innovatsion faoliyat madaniyatiga ega bo’lgan mutaxassis kadrlar yangicha fikrlash qobiliyati bilan birgalikda, shaxsiy intizomi, ishga bo’lgan chuqur mas’uliyuati, tartib va intizomi, masalaga innovatsion yondashuvi, ish faoliyatini ilmiy tashkil qilishi va birqancha ijobiy fazilatlarga ega bo’ladilar. Shu sababdan ham bo’lajak milliy kadrlarni eng so’ngi ilm – fanning natijalari bilan tanishtirib borish, ishlab chiqarish tarmoqlaridagi yangiliklarni bevosita ta’lim jarayoni bilan uyg’unlashtirish, innovatsion faoliyat madaniyatini rivojlantirish va innovatsion malakalarini shakllantirish milliy kadrlarimizni tayyorlashda asosiy va eng muhim yo’nalishlarimizdan hisoblanadi.

Innovatsion ta’lim - bu ta’lim muxitining asosiy qadriyati va yo’nalishi sifatida innovatsion qobiliyat va ijodiy fikrlash tafakkurining rivojlantirishi uchun ishlatiladigan ta’limidir [5]. Innovatsion ta’lim asosan quyidagi to’rt jihatni o’z ichiga oladi:

birinchidan, talabalarning tanqidiy ongini uyg’otish va talabalarni savol berish uchun jasorat topishga undash;

ikkinchidan, innovatsion ta’lim talabalarni innovatsion faoliyatga, turmush tarziga singdirilgan innovatsiyalarga jalb qiladi;

uchinchidan, o’quvchilarning ijodiy tafakkuri ta’lim va o’quv jarayonida amalga oshiriladi;

to’rtinchidan, innovatsion ta’lim muxitida talabalarni o’qitish natijasida ularning ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi[6].

Texnika oily ta’lim muassasalari talabalarida innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlash xususiyatlarini ro’yobga chiqarish, ilmiy salohiyatini va intellektual bilimni rivojlantirish, mutaxassisligi bo’yicha mehnat qilish imkoniyatlarini vujudga keltiradi. Oily ta’lim o’quv faoliyati jarayonida talabalar bilim olish bilan barobarida o’zlarining mutaxassisliklari bo’yicha ham kasbiy mahoratlarini oshirib borishlari kerak. Shuningdek, ta’lim olish davomida davlat ta’lim standartlarida ifoda etilgan barcha talablarni bajarishlari shart hisoblanadi.

Texnika oily ta’lim muassasalari tomonidan e’lon qilinayotgan ilmiy maqolalar to’plamlari va jurnallarida talabalarning innovatsion faoliyat madaniyatini shakllantirish uchun zarur bo’lgan ilmiy tadqiqotlar natijalarini e’lon qilib borish, talabalarni innovatsion qobiliyatlarini oshirish maqsadida ularga ilmiy va amaliy yordam berishda yo’nalishlarini belgilash, fan va soha muammolari echimlarini qidirishda tanqidiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ijtimoiy – iqtisodiy sohalardagi islohatlarni ongli ravishda tushuna bilish, ma’naviy va ahloqiy xislatlarini yuksaltirish, davlat va jamiyat uchun zarur bo’lgan ijobiy o’zgarishlarni qilish isaklarini rivojlantirishlariga imkoniyat beradi. Shuningdek, soha mutaxassilari va texnika yo’nalishidagi olimlar bilan talabalarni ijodiy uchrashuvlarini tashkil qilish, ularga o’z sohasi va qiziqishlari

yo’nalishida maslahatlar berish ham ijobiy natijalarni ko’rsatadi. Shuni takidlash kerakki, ishlab chiqarish tarmoqlari, texnikahixmat ko’rsatish tashkilotlari va akadimiyasining ilmiy – tadqiqot muassasalari bilan birga talabalarning ilmiy tadqiqotlarini amalga oshirish, ular bilan hamkorlikda fan dasturlarini tuzish va jarayonlarini tashkillashtirish, amaliy va laboratoriya mashg’ulotlarini birgalikda amalga oshirish juda katta ijobiy natijalarni beradi.

Texnika oily ta’lim muassasasi talabalariga dunyoning zamonaviy va olg’or texnika va texnologiyalari haqida ma’lumotlarni berish, ta’lim jarayonida ularni qo’llash va amalga oshirish kutulgan natijalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Мирзиёев Ш.М. “Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз” 1-жилд. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 592 б.
2. Amabile, T. M., R. Conti, H. Coon, J. Lazenby and M. Herron. 1996. Assessing the work environment for creativity. Academy of Management Journal 39(5): 1154–1185.
3. Shavinina, V. S. 2003. Understanding innovation: Some important issues. London: Elsevier Science.180-190
4. Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ, 1997 й. 646, 31-60 бетлар.
5. Su Wangchu, Diao Hailin, Peng Qiong. Construction and practice of practical teaching system for innovative education[J]. Higher Education Forum ,2012,7:37 -39.
6. Zhaoji Yu Shenyang, Songtao Zhou Shenyang. “An Analysis of Influencing Factors of Innovative Education and Development Proposals”

International Conference on Education Reform and Modern Management. The authors -
Published by Atlantis Press.© 2014.57-61

ТАРБИЯВИЙ ИШЛАРДА АРТ-ПЕДАГОГИКАДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРОИТЛАРИ

Ҳаққулов Тоҳир Раҳматович.
Жиззах давлат педагогика
университети Педагогика ва
психология факультети Ёшлар
масалалари ва маънавий-маърифий
ишлар бўйича декан ўринбосари

Калит сўзлар: таълим, тарбия, арт-педагогика, муносабат, бунёдкор ғоя, инсон шахси, баркамоллик.

Аннотация: Ушбу мақолада таълим – тарбия тизимида арт-педагогикадан фойдаланишнинг педагогик шарт шaroитлари борасида фикр юритилган.

Маълумки, тарбия инсонни шакллантириш жараёнида ижтимоий, сиёсий, маданий, маърифий жihatдан уни тўлақонли қамраб олувчи бир улкан тизимни англатади. Тарбия нафақат оилада, умумтаълим масканларида болалар ва ёшлар ташкилотларида олиб борилади. Балки тарбия етакчи ғоялари ёшлар онги ва қалбига сингдирувчи оммавий-ахборот воситалари орқали ҳам олиб борилади.

Тарбия таълимга нисбатан кенг маънода қўлланиладиган тушунча ҳисобланади. Шунинг учун ҳам тарбиянинг оила ва тарбиявий муассасалар ҳамда жамоат ташкилотлари томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқ деб ҳисобланади.

“ТАРБИЯ — шахсда муайян жисмоний, руҳий, ахлоқий, маънавий сифатларни шакллантиришга қаратилган амалий педагогик жараён; инсоннинг жамиятда яшаши учун зарур бўлган хусусиятларга эга бўлишини таъминлаш

йўлида кўриладиган чора тadbirlar йиғиндиси. Тарбия инсоннинг инсонлигини таъминлайдиган энг қадимий ва абадий қадриятдир. Тарбиясиз алоҳида [одам](#) ҳам, кишилиқ жамияти ҳам мавжуд бўла олмайди, чунки одам ва жамиятнинг мавжудлигини таъминлайдиган қадриятлар тарбия туфайлигина бир авлоддан бошқасига ўтади. Педагогик адабиётларда «Тарбия» атамаси кенг ва [тор](#) маъноларда ишлатилади. Кенг маънода тарбия инсон шахсини шакллантиришга, унинг [жамият ишлаб чиқариши](#) ва ижтимоий, маданий, маърифий ҳаётида фаол иштирокини таъминлашга қаратилган барча таъсирлар, тadbirlar, ҳаракатлар, интилишлар йиғиндисини англатади. Бундай тушунишда тарбия фақат оила, мактаб, болалар ва ёшлар ташкилотларида олиб бориладиган тарбиявий ишларни эмас, балки бутун ижтимоий тузум, унинг етакчи қоялари, адабиёт, санъат, кино, радио, ойнаижаҳон ва бошқаларини ҳам ҳам ўз ичига олади.

Шунингдек, кенг маънодаги тарбия тушунчаси ичига [таълим](#) ва [маълумот](#) олиш ҳам қиради.

Тор маънода тарбия шахснинг жисмоний ривож, дунёқараши, маънавий ахлоқий қиёфаси, эстетик дидини ўстирилишига йўналтирилган педагогик фаолиятни англатади. Буни [оила](#) ва тарбиявий муассасалар ҳамда жамоат ташкилотлари амалга оширади. Таълим ва маълумот олиш тор маънодаги тарбия ичига қирмайди. Лекин ҳар қандай тарбия таълим билан чамбарчас боғлиқ ҳолдагина мавжуд бўлади. Чунки таълим ва маълумот олиш жараёнида шахснинг фақат билими кўпайибгина қолмай, балки ахлоқий маънавий сифатлари [қарор](#) топиши ҳам тезлашади.

Тарбия ҳар қандай жамият ва ҳар қандай [мамлакат](#) ҳаётида [ҳал](#) қилувчи аҳамият [қасб](#) этади. Ёш авлоднинг, умуман, жамият аъзоларининг тарбияси билан етарлича шуғулланмаган мамлакат [турғунлик](#) ва инқирозга маҳкумдир. Негаки, ўсиши ва ривожланиши учун ҳар қандай жамиятда ҳам моддий ва маънавий бойликлар ишлаб чиқариш, тўхтовсиз равишда юксалиб бориши лозим. Бунинг

учун ёш [авлод](#) моддий ва маънавий бойликлар етиштиришни аждодлари даражасида, улардан ҳам яхшироқ ишлаб чиқара билишлари керак. Ёш авлодда ана шундай моддий ва маънавий қобилиятларни шакллантира билиш учун эса, жамият узлуксиз равишда самарали [фаолият](#) кўрсатадиган тарбиявий ишлар тизимига эга бўлиши лозим.

Тарбия жамият тараққиётининг турли даврларида турлича изохлаб келинган. [Шўро](#) замонида ҳукмрон коммунистик мафкура таълимга синфий ва партиявий [ходиса](#) сифатида ёндашишни талаб этган. Шунинг учун ҳам синфий жамиятда тарбия фақат синфий хусусиятга эга бўлади ва турли синфларнинг тарбияси бир-бирига қарамақарши туради деган қараш қарор топган.

Ҳолбуки, [дунё](#) илми, айниқса, шарқ тарбияшунослиги ва ўзбек халқ педагогикаси тажрибаси тарбиянинг синфий кўринишга эга эмаслигини [исбот](#) этди. Шунингдек, коммунистик мафкура тайзики туфайли тарбияда ижтимоий муассасаларнинг ўрнига ортиқча [баҳо](#) берилди, бу жараёнда ирсий ва биологик хусусиятлар деярли ҳисобга олинмади.

Шўролар педагогикасида тарбия орқали ҳар қандай одамни истаган ижтимоий қиёфага солиш мумкин деган қараш ҳукмрон бўлганлиги учун ҳам унинг шахсни шакллантиришдаги ўрнига ошиқча баҳо берилди. Тарбияланувчи шахсининг тарбияга берилиш ёки берилмаслик хусусиятларининг ҳисобга олинмаслиги тарбиявий тадбирларга махлиё бўлишдек педагогик ҳатоликка олиб келди. Бунинг натижасида тарбия мақсадсиз бўлиб қолди. Тарбияланувчиларга алоҳида [шахс](#) сифатида эмас, исталган ижтимоий йўналишга солиниши мумкин бўлган қиёфасиз турда, оломон тарзида қараш қарор топди. Бу эса ҳолатнинг самарасизлигига олиб келди. Чунки Тарбиянинг асосий объекти бўлмиш шахс ва унинг ўзига хослик жиҳатлари унутилган эди. Шўро педагогик тизимидаги камчиликларнинг илдизи, асосан, [мана](#) шу ёндашув тарзига бориб тақалади.

[Ўзбекистон](#) мустақилликка эришгач, тарбия ва унга боғлиқ жараёнларга янги ҳамда соғлом педагогик тафаккурга таянган ҳолда ёндашув қарор топа бошлади.

Уни изохлашда ғайриилмий синфий партиявий ёндашувдан воз кечилди. Тарбиянинг эса миллийлигига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунинг учун халқ педагогикаси бойликлари, ўзбек мутафаккирларининг педагогик қарашлари синчковлик билан ўрганилаётгангидир. Натижада, Ўзбекистон педагогика фани ва амалиётида оила тарбиясининг ҳам, ижтимоий тарбиянинг ҳам ўзига хос ўрни борлиги [тан](#) олина бошланди. Шунингдек, тарбияда ирсий ва биологик омиллар ҳам ҳисобга олинadиган бўлди. Айни вақтда, шахснинг шаклланишида тарбиянинг ўрнига керагидан ортиқ баҳо бериш ҳам барҳам топди. Бу ҳол тарбияга дойр ҳодиса ва ҳолатларни тўғри изохлаш, тарбиявий тадбирлар тизимини тўғри тайин этиш имконини берди”¹¹ (Қозоқбой Йўлдошев).

Шу жиҳатдан тарбиявий ишларни ташкил этиш қуйидагиларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир:

- Мақсаднинг аниқ мезонлар орқали амалга ошиши;
- Ҳар бир тарбия жараёнидаги фаолият мақсадни амалга оширишда асосий рол ўйнаши;
- болалар тарбиясидаги фаолиятни ўқитувчи, ота – она ва жамоа билан ҳамкорликда бошқарувнинг таъминланиши.

Тарбиявий ишлар орқали ўсиб – униб келаётган ёш авлод қалбида инсоний фазилатларни сингдириш албатта ижодий фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ бўлади. Бунда:

- тарбия жараёнини ташкил қилишдаги муносабатларнинг мақсади;
- тарбиявий ишларнинг таъсирчанлиги;
- тарбиявий жараённи лойиҳалаштириш;
- тарбиявий ишларнинг, шакл, метод, шарт–шароитларни олдиндан аниқлаш ва мақсадга мувофиқлаштириш;
- тарбиявий ишларни амалга оширишда руҳий шарт–шароитлар яратилиши;
- тарбиявий тадбирлар гигиеник, эстетик талабларга жавоб бериши;

¹¹ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-t/tarbiya-uz/>

- Тарбиявий тадбирларни ташкил қилишда ўқувчи ёшларнинг фаоллиги кўп жиҳатдан ихтиёрийлик, ташкилотчилик ва ижодкорлигига боғлиқ бўлиши;
- тарбиявий ишларнинг дидактик билимларига уйғунлиги ёш авлодни ҳар тамонлама баркамол шахс қилиб тарбиялашда педагогик – психологик таъсир кучига эга бўлади.

Тарбиявий ишлар жараёнида арт-педагогикадан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Артпедагогика - педагогика ва санъат синтезига асосланган, одамларнинг бадиий ривожланишининг педагогик тузатишга йўналтирилган жараёни назарияси ва амалиётини ривожлантиришни таъминлайдиган (кўпинча алоҳида эҳтиёжларга эга) илмий билимлар бўлими бадиий ижод орқали шахснинг бадиий маданият асосини ташкил этади фаолият. Бадиий педагогиканинг моҳияти ногиронларни санъат орқали тарбиялаш, ўқитиш ва ривожлантиришдан иборат; уларнинг бадиий маданият асосларини шакллантириш ва бадиий фаолиятнинг ҳар хил турларида амалий кўникмаларни ўзлаштириш. Бадиий педагогиканинг асосий функциялари қуйидагилардир: културологик (шахснинг қадриятлар тизими сифатида маданият билан объектив алоқаси, бадиий маданиятни ўзлаштиришга асосланган ижодкор сифатида ривожланиши туфайли); тарбиявий (шахсни ривожлантириш ва уни санъат орқали ҳақиқатни билишга қаратилган; санъат соҳасидаги билимларни ўзлаштириш, бадиий ва ижодий фаолиятнинг амалий кўникмалари); тарбиявий (шахснинг ахлоқий, эстетик, коммуникатив тарбиясини шакллантиради ва ривожлантиради; санъат ёрдамида унинг ижтимоий-маданий мослашишини таъминлайди); тузатиш (ривожланиш нуқсонларининг олдини олиш, тузатиш ва компенсациясини тарғиб қилади). Бадиий педагогика илмий билим соҳаси сифатида махсус таълим доирасида нафақат бадиий таълимни, балки тузатиш ва ривожланиш жараёнининг барча таркибий қисмларини (ривожланиш, таълим, ўқитиш, тузатиш) санъат орқали кўриб чиқишга ва

ривожланган шахснинг бадиий маданияти асосларини шакллантиришга имкон берадиган тизимдир.¹²

Е. А. Янгичернинг фикрига кўра, кўпгина замонавий мактаб ўқувчилари салбий ҳолатлар (хавотир, ноаниқлик, аччиқланиш, мувозанацизлик ва ҳоказо.) қуршовида яшашади. Чунки ўқувчилар ортиқча маълумот юкланган жамиятда яшамоқда. Шундай бир даврда улар ўзининг ижодкорлиғи, ҳиссий жиҳатдан барқарор асаб тизимини сақлаган ҳола салбий ҳиссий ҳолатларнинг олдини олиши керак.¹³

Юртимизда олиб борилаётган маънавий – маърифий ишлар ўқув муассасалари, таълим-тарбия масканлари, тўғаракларлар, ахборот-ресурс марказлари, маданият ва истироҳат боғлар фаолиятини қамраб олади. Бунда:

- ёшларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш;
- ёшларга маънавий - ахлоқий тарбия бериш;
- бунёдкор ғояларни ёшларнинг онги ва қалбига сингдириш;
- рақамли муҳитга мослаштириш;
- эстетик тарбиягига эътибор бериш;
- бадиий тарбиясини такомиллаштириш каби масалалар ўз ечимини топиши

шарт.

Е. В. Таранованинг фикрича, таълим муассасалари амалиётида санъатнинг тарбиявий имкониятлари ва ахлоқий-эстетик қадриятларидан тўла фойдаланилмайди¹⁴. Худди шу фикр А. А. Мелик-Пашаев томонидан бадиий таълимга оид тадқиқотларда тасдиқланган бўлиб, у "ушбу канал бугунги кунда мактабда блокланган ва санъат цикли самарасиз, чунки фанларни ўқитиш усуллари етарли емас, уларнинг мазмуни ва имкониятлари ноаниқ. Бундан

¹² <https://voluntary.ru/termin/artpedagogika.html>

¹³ Янгичер Е. А. Флористический коллаж как средство арттерапии // Искусство в школе. 2009. № 5. С. 51-53.

¹⁴ Таранова Е. В. Артпедагогика: решение педагогических задач средствами искусства // Педагогический потенциал искусства: Мат-лы Международной научно-педагогической конференции. Чебоксары : ЧГПУ, 2009. С. 50-57.

ташқари, талабаларнинг санъатни ижодий эгаллаш қобилиятининг камлиги мавжуд; санъат фанларининг мақоми қисқартирилди¹⁵ деган фикрлари арт педагогикага эътиборни кучайтириш керак деган маънони англатади.

Шунинг учун бугунги кунда болаларни артпедагогик технологиялар воситасида тарбиялашга эътибор қаратилаётган бир даврда унинг имкониятидан тўлақонли фойдаланиш учун ҳаракат қилиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Янгичер Е. А. Флористический коллаж как средство арттерапии // Искусство в школе. 2009. № 5. С. 51-53.
2. Таранова Е. В. Артпедагогика: решение педагогических задач средствами искусства // Педагогический потенциал искусства: Мат-лы Международной научно-педагогической конференции. Чебоксары : ЧГПУ, 2009. С. 50-57.
3. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности. М.

BOG‘CHA JAMOASINING BOLAGA TARBIYAVIY TA’SIR KO‘RSATISH IMKONIYATI

Abdukodirova Nazira Xolikhazarovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti Pedagogika va psixologiya
fakulteti katta o‘qituvchisi

Ubaydullaeva N.O

Pedagogika psixologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bog‘cha jamoasining bolaga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish imkoniyati borasida ma’lumotlar keltirilgan.

¹⁵ Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности. М. : Академия, 2010. 196 с.

Kalit soʻzlar: kamtarlik, vijdoniylilik, qat’iylilik, oʻz-oʻzini tuta bilish, bolaning shaxs sifatida kamol topishi, axloqiy rivojlanishi.

Tafakkur ham boshqa psixik protseslar kabi bolalarda yoshligidan boshlab taraqqiy eta boshlaydi.

Ma’lumki, bola tugʻilishi bilanoq tafakkur qilish imkoniyatiga ega boʻlmaydi. Bazi olimlar bola tafakkurini maymun tafakkuriga oʻxshatadilar. Psixologlarning maymun tafakkuri haqidagi nazariyasi haqiqatga toʻgʻri kelmaydi. Bola tugʻilishi bilan insondir, u insonlar jamiyatida yashaydi, insonlar bilan munosabatda boʻladi, ularning ta’sirida oʻsadi. Bola tafakkuri avval boshdan inson tafakkuridir. Boladagi tafakkur asta sekinlik bilan, bilimli va tajribani ortishi, yashash sharoiti va oladigan ta’lim – tarbiyasining ta’siri ostida oʻsib oradi. Bola dastlab tashqi olamni va uydagi narsalarni sezish, idrok qilish orqaligina bilib oladi.

Bola asta sekin yoshi orta borgan sayin narsalar oʻrtasidagi oʻxshashlik tomonlarini payqay boshlaydi, soʻngra oʻxshash narsalarni umumlashtiradi. Masalan: 6 – 7 oylik bola yolgʻiz qolgan paytida stol oldiga emaklab kelib, dasturxonni tortib oʻziga kerakli narsani oladi, soʻngra krovatni oldiga borib xuddi shunday yoʻl bilan choyshab yoki odevalni tortib oladi.

Yasli yoshidagi bolalarning tafakkur stixiyali emas, balki kattalarning rahbarligida rivojlanadi.

Ijtimoiy muhit ham shaxsning shakllanishida muhim oʻrin egallaydi. Bolalar va kattalar muloqoti hamda hamkorligini tadqiq qilgan D.B.Elkonin, M.I.Lisina, shuningdek, V.A.Suxomlinskiy kabi mashhur psixologlar va pedagoglar faoliyati shuni koʻrsatadiki, bolaning shaxs sifatida kamol topishi, axloqiy rivojlanishi, oʻquv faoliyatini ijodiy egallashda kattalar bilan bola oʻrtasidagi mahsuldor hamkorlik muhim oʻrin tutishi isbot qilingan.

V.Y.Lyaudis va uning shogirdlari hamkorlikdagi mahsuldor faoliyat tarkibini sharhlashga alohida e’tibor beradilar. Uning maqsadi-oʻqishda oʻzlashtiriladigan predmetli faoliyatning hamda birgalikdagi harakat aktlarining, munosabatlari va

muloqotning o‘z-o‘zini boshqarish mexanizmlarini qurish hisoblanadi. Hamkorlikdagi faoliyat predmeti o‘qish faoliyatining anglangan va umumlashgan usullari va birgalikdagi faoliyatning o‘zaro ta’siri va muloqot normalaridir.

Yirik psixolog B.F.Lomov umumiy psixologiyada qabul qilingan faoliyatni tahlil qilish sxemasini ko‘rib chiqib, ushbu faoliyatni bajaruvchi individning boshqa individlar bilan hamkorligi o‘zaro ta’sirini alohida ta’kidlab o‘tadi. Muallif psixologiyada o‘zaro ta’sir faqat ijobiy hollardagina nazarda tutilishi, lekin uning sxemasi ochib berilmaganligini uqtiradi. Uning fikricha, individual faoliyatni tahlil qilgan tadqiqotchilar faoliyat subyektining boshqa odamlar bilan aloqasini mavhumlashtirganlar. Biroq bu mavhumlashtirish qanchalik muhim bo‘lishidan

qat’iy nazar o‘rganilayotgan hodisalarni bir tomonlama ochish imkoniyati to‘g‘risidagi fikrlar B.F.Lomov tomonidan asoslab ko‘rsatilgan.

Yuksak g‘oyaviy yo‘nalishga ega bo‘lgan, umumiy maqsad, harakatlarning bir-biriga mosligi va uyushqoqligi bilan bir butun, nihoyatda hamjihat, sog‘lom hamda muayyan maqsadni ko‘zlovchi jamoani uyushtirish orqali tarbiyalash - yoshlarga tarbiya berishning asosiy tamoyillaridan biridir. Bunday yoshlar jamoasi tarbiyachining tayanch yordamchisi, tarbiyaviy ta’sirning qudratli qurolidir.

Jamoa va yoshlarning bir-biriga bog‘liqligi g‘oyat darajada cheksizdir. Chunki odam shaxs sifatida tug‘ilmaydi, u individ sifatida dunyoga keladi. Odamlar ya’ni otalar, atrofdagi kishilar bilan bo‘lgan muloqotda, o‘zaro munosabatlarda shaxsga aylanadi. Bu narsa yasli yoshidagi bolalar orasida o‘tkazilgan ilmiy tadqiqotlar asosida isbotlangan. Agar katta yoshdagi odamlar bola bilan munosabatda bo‘lmasalar, bola bilan “gaplashmasalar” va o‘ynamasalar, u aqliy va hissiy taraqqiyot jihatdan keskin suratda orqada qolib ketadi.

Shaxs ong egasi bo‘lgan odamdir, ong esa faqat tabiiy hodisalar olaminigina aks ettirib qolmay, balki shaxs insoniyat tajribasi asosida to‘plangan narsalar bilan munosabatda bo‘ladigan ijtimoiy ong mahsulotlarini ham aks ettiradi. Bola o‘yinga

adabiy qahramonga taqlid qilishiga intilishi, munozaralarda qatnashishi - bularning hammasi maktab bolasi shaxsini faolligining namoyon bo‘lishidir.

Jamoda bola shaxsini tarkib topishi amalga oshadi. Bundan bola avvalo o‘zi haqida uchinchi shaxs tilidan gapiradi. Masalan: “Aqidani o‘ynagisi kelyapti”. Undan keyin bolani o‘z-o‘zini anglashining sodda shakli sifatida o‘z xarakter hislatlarini anglash yuzaga keladi. Lekin faqat yoshlar jamoasining boshqa a‘zolari bilan bo‘ladigan munosabatdagina bolaning o‘z-o‘zini anglashi jamoda o‘z rolini anglash darajasigacha ko‘tariladi. Boshqalar uni “yaxshi” yoki “yomon” deb baho berishlarini tushungandan keyingina bola o‘z-o‘ziga baho berishni o‘rganadi. Mana shunday yo‘l bilan taqlid qilish yuzaga keladi. Avval qisqa muddatli, ba‘zan tasodifiy jarayon sifatida, undan so‘ng esa jamoaning yetarli darajada faol ta’sir ko‘rsatishi tufayli shaxsning hislati sifatida o‘z-o‘zini tanqid qilish xislati yuzaga keladi. Shuning uchun tarbiyaning muvaffaqiyatli shartlaridan biri - shaxsni “jamoda va jamoa orqali tarkib toptirishdir”.

O‘smir o‘z tengqurlari, jamoa hayoti va faoliyatida faol ishtirok etib, jamoa manfaatlarini ko‘zlab yashashiga hamda o‘z xatti-harakatlarini ana shu jamoaga bo‘ysundirishga o‘rganadi. Bola faqat jamoda va jamoa ta’siri ostida jamoa o‘zaro birdamlik munosabatlar tajribasini, ijtimoiy yo‘nalishni taraqqiy ettirish, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi to‘g‘ri munosabatlar tajribasini egallaydi. Jamodan tashqarida bunday sifatlarni umuman tarbiyalab bo‘lmaydi. Shuningdek, tengqurlar jamoasi shaxsning barcha ijobiy sifatlarini (kamtarlik, vijdoniylik, qat’iylilik, o‘z-o‘zini tuta bilish va h.k.) tarkib toptirish va taraqqiy ettirishga ta’sir ko‘rsatadi. Jamoa yalqovlik, xudbinlik, ichi qoralik, qo‘rqoqlik, o‘z-o‘zini tuta bilmaslik, ikki yuzlamachilikni fosh qilib tashlaydi.

Muvaffaqiyatsizlikdan gangib qolmaslikka ko‘maklashadi, o‘zini yo‘qotib qo‘yish, tushkunlik va o‘ziga bo‘lgan ishonchni yo‘qotishga yo‘l qo‘ymaydi, ya’ni yoshlar o‘z tengqurlari jamoasini o‘zini ko‘zguda ko‘rgandek bo‘ladi. O‘zining yaxshi va yomon

hislatlarini va jamoadoshlarning yaxshi va yomon sifatlarini bilib olish bilan birga ularga va har qanday hislatlarga ijobiy yoki salbiy munosabatni aks ettiradilar.

Yoshlarning o‘ziga xos xususiyatlari turlicha bo‘lishi sababli jamoaning ham tashkil topishi va uning faoliyati unga bog‘liqdir. Chunki jamoaning yo‘nalishi faqat jamoada tarkib topadi. Shuning uchun jamoa o‘zaro munosabatlar va jamoa faoliyat tajribasi shunchaki qat’iylilikni emas, balki jamoa qat’iyligini, shunchaki kamtarlikni emas, balki jamoa kamtarligini tarkib toptiradi. Jamoa tarbiyaviy ta’sirining asosiy tomoni shundaki, u tarbiya subyekti sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: OPI,
2. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. – T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005.
3. Markova A.K. Psixologiya professionalizma. – M.: Znaniye.
4. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta’limi pedagoglarini kasbiy shakllantirish / Monografiya. – T.: Fan, 2018.
5. Khaliqnazarovna, A. N. (2019). FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY OF PRESCHOOL CHILDREN. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12)

MAKTABGACHA TA’LIM DAVRIDA BOLA TARBIYASI

Abduqodirova Nazira Xoliqnazarovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Pedagogika psixologiya fakulteti

Katta o‘qituvchisi

Shoymatova G.G`

2- bosqich magistranti GulDU

Pedagogika yo‘nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim davrida bola tarbiyasi haqida so‘z yuritilib, bu bolaning to‘g‘ri shakllanishi uchun qanchalik muhimligi ko‘rsatilgan.

Kalit soʻzlar: *tarbiya, shaxs, tarbiyachi, musiqa rahbari, badantarbiya, jismoniy mashgʻulotlar, oʻyinlar, salomatlik kuni.*

Inson tarbiyasi nafaqat bugunimiz, balki kelajagimizning ham hayot– mamot ishidir. Hozirgi yosh avlod toʻgʻri tarbiya topsa, mustaqillik istiqbolini toʻgʻri tushunsa, shubhasiz, erishgan yutuqlarimiz davomiyligi uzilmaydi. Fikrimizcha, insonni shaxs boʻlib shakllanishiga elituvchi psixologik sifatlarning poydevori oiladan boshlanadi. Oʻzining tub mohiyatiga koʻra oilalarda tashkil etilayotgan tarbiya milliy xususiyatlarni namoyon etish bilan birga ijtimoiy oila tarbiyasi ijtimoiy pedagogikaning muhim yoʻnalishi sifatida oʻrganildi. Oila, vijdon va turmush qonunlari asosida quriladi. Oʻzining koʻp asrlik mustahkam va maʼnaviy tayanchlariga ega.

Tarbiya bu ijtimoiy hodisadir. Kishilik jamiyati u paydo boʻlgan davrdan beri mavjuddir. Inson yer yuzidagi eng mukammal zot boʻlishi uchun, avvalo ,tarbiyalanishi zarur. Buyuk mutafakkir Abu Lays Samarqandiy «Boʻstonul-orifin» asarida tarbiya va tarbiyalashning maʼnosini taʼriflab: «Ey oʻgʻil, farzandlaringni tarbiyalashdan oldin oʻzingni tarbiyala, tarbiya koʻrgan oilada baodob, yaxshi fazilatli, bilimli odam voyaga yetadi», - degan edi. Ibn Sino ijodiyotida ham bu gʻoya alohida oʻrin tutadi. «Kimga qanday pandu nasihat qilsang, unga avvalo oʻzing amal qil», - deydi alloma. Sharq mutafakkirlari, pedagog olimlari barkamol insonni yetishtirish uchun tarbiya naqadar zarurligini, uning mohiyati va mazmunini asoslab berganlar.

Tarbiya jarayoni tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar oʻrtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yoʻnaltirilgan hamkorlik jarayonidir.

Oʻzbeklarning aksariyati oʻzining shaxsiy farovonligi toʻgʻrisida emas balki, oilasining qarindosh–urugʻlari va yaqin odamlarini, qoʻshnilarining omon esonligi toʻgʻrisida gʻamxoʻrlik qilishini birinchi oʻringa qoʻyadi. Bu esa eng oliy darajada maʼnaviy kadriyat, inson qalbining gavharidir. Oilaning jamiyat va davlat oldidagi eng birlamchi va asosiy vazifasi unda voyaga etayotgan farzandlarni barkamol inson qilib tarbiyalashdir. Tarbiyachi ertalabki badantarbiya, jismoniy mashgʻulotlari, oʻyinlar, salomatlik kunini tashkil qilish usullarini mukammal bilishi shart. Jismoniy tarbiya

bo’yicha o’tkaziladigan tadbirlarda guruh tarbiyachisi va musiqa rahbari bilan hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalarning jismoniy tayyorgarligini tekshirish, mashg’ulotlarni tashkil qilishda tozalik, gigiena talablariga va xavfsizlik qoidalariga jiddiy roiya qilinadi. Mashg’ulotlar ochiq havoda, shu bilan birga maxsus jihozlangan sport zalida o’tkaziladi.

Maktabgacha ta’lim davrida bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashning asosiy maqsadi bolalardagi turli ko’nikma va malakalarni shakllantirish, ulardagi kuchlilik, tetiklik, chaqqonlikni amalga oshirish, ziyraklik kabi jismoniy sifatlarni rivojlantirishdan iboratdir. Demak, asosan maktabgacha yoshidan boshlab bolaning bundan keyingi butun shaxsiy hayoti davomida tarkib topa boradigan individual hususiyatlari ham yuzaga kela boshlaydi. Ana shu sababli ham insonning har tomonlama kamol topa borishi va xususan , psixik jihatdan maktabgacha yoshidagi davrida olgan ta’lim tarbiyasiga bog’liqdir.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang – barangdir. Tarbiya masalalari ta’lim - tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg’ulotlarda ta’lim berish orqali, ijodiy va qoidali o’yinlar, bolalarning mustaqil faoliyati, ularning o’z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish, o’z- o’ziga xizmat qilish, sayrlar, gigienik tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Ta’lim tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar maktabgacha ta’lim tashkilotidagi pedagogik jarayonning har bir faoliyat turini to’g’ri tashkil etishga bog’liqdir.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarining pedagogik jarayonida ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi va kundalik hayot, o’yin, mehnat, mashg’ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg’ulotda ta’lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak - atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutq o’stirish va savod o’rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo’yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko’nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo’lgan bilim, malaka va ko’nikmalar maktabgacha ta’lim tashkiloti dasturida belgilab

berilgan bo‘lib, u bolalarning umumiy rivojlanishi va ularni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlarda ta’lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib, ma’lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo‘ladi.

Bizning jamiyatimizda insonlar faoliyati jamoa xamkorligiga asoslangan va u bolalikdan boshlanadi.(oilada, bolalar bog‘chasidagi tengdoshlar jamoasida, maktabda, va xokazo) shuning uchun maktabgacha yoshdagi bolalarga jamoada yashashni o‘rgatish, birga o‘yin o‘ynash, mehnat qilish, berilgan topshiriqqa javobgarlik bilan qarashni tarbiyalash zarur. Birgalikdagi faoliyat kelishilgan xarakatlarni talab qiladi, umumiy xis-xayajon va kuyinchakliklarni chaqiradi va shu bilan tashkilotchilik xulqini shakllantiradi. Mehnat qilishni xoxlash va o‘rganish birinchi mustaqil o‘zi bajaradigan xarakatlaridan boshlanadi. Har bir bola xammaga ma’lum «Men o‘zim» degan so‘zlarni ishlatadi, ularda o‘zi mustaqil nimadir bajarishga birinchi talab aks etgan.

Bolani mustaqillikka intilishini xar tomonlama rag‘batlantirish kerak. Oyoq kiyimini bolalar qo‘liga bo‘ysunmasa ham mayli, bola uni o‘zi kiysin. Shunday xol bo‘ladiki, bir vaqtda bolalarda emas, balki ularning ota-onasida bolaning biron ishni tamomlashini kutishga sabrlari chidamaydi. O‘g‘li yoki qizining xoxishiga qarshi ular bolaga yordam berishga yoki ular uchun o‘zlari bajarishga shoshiladilar. Natijada ularning mustaqil xarakterga birinchi intilishlari so‘nadi. Kelgusida Mehnatga intilish odatisiz bolaga qanday bo‘lishi xaqida ular o‘ylamaydilar. Vaholanki, aynan kichik bolaning mustaqilligida ilk mehnatsevarlik tug‘iladi. Ma’lumki, bolaning mustaqillikka intilishi, o‘z yo‘lida ko‘pgina qiyinchiliklarga uchraydi, qaysiki bu sifatlarni rivojlantirishni qiyinlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, bola tarbiyasida maktabgacha ta’lim, Oila va Jamiyatning ham birdek xissasi bordir. Chunki bola oilada ilk bor ta’lim- tarbiya olsa, uni maktabgacha ta’limda yanada shakllantiradi, mustahkamlaydi va qisqa tushuntirish, nasihat yoki o‘yinlar orqali tarbiya elementlarini egallaydi. Egallagan tarbiyani esa

albatta jamiyat va o‘zaro munosabatlarda qo‘llaydi. Bu esa bola tarbiyasining asosi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1.F.Qodirova, Sh.Toshpo‘latova, N.M.Kayumova, M.N.A’zamova. “Maktabgacha pedagogika”. Darslik-T “Tafakkur” 2019.

2.Sh.A.Sodiqova “Maktabgacha Pedagogika” darslik “Tafakkur Sarchashmalari” T-.2013 y

3.N.M.Kayumova “Maktabgacha pedagogika”.”TDPU” nashriyoti T:. 2013y

4. Khaliqnazarovna, A. N. (2019). FORMATION OF A HEALTHY LIFESTYLE IN THE FAMILY OF PRESCHOOL CHILDREN. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12)

OILADA XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARI VOSITASIDA FARZANDLARNI TARBIYALASH

Nasiba Jumanova Sherbayevna,

JDPU, katta o‘qituvchi.

Annotatsiya: Mazkur maqolada oilada xalq og‘zaki ijodi namunalari vositasida farzandlarni tarbiyalash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: xalq og‘zaki ijodi, ta’lim, rolli o‘yinlar, bola, qobiliyat.

Аннотация: В данной статье рассматривается воспитание детей в семье на примерах фольклора.

Ключевые слова: фольклор, воспитание, ролевые игры, ребенок, способности.

Annotation: V dannoy state rassmatrivaetsya vospitanie detey v seme na primerax folklore.

Key words: folklore, upbringing, role-playing games, children, abilities.

Xalq ijodi xalq ommasining badiiy, ijodiy-amaliy va havaskorlik faoliyatidir. Yaratilishi va ijodiy jarayonida ko’pchilikning ishtiroki bo’lgan xalq ijodining turlari xalq turmush tarzi, yashash sharoitlari, ijtimoiy mehnat darajasiga mos ravishda shakllanib, avloddan-avlodga, ustozdan-shogirdga o’tib, doimiy ravishda mukammallashib, sayqallashib, tobora an’anaviylashib borgan va nihoyat kasbiylik xususiyatiga ega bo’lgan, jonli ijro shaklida va kundalik amaliyotda bizgacha yetib kelgan. Inson nutqi shakllanishi bilan xalq og’zaki badiiy ijodining qadimiy tur va janrlari ham qorishiq holda yuzaga kela boshladi.

Bolalar kichik yoshdan boshlab xalq og’zaki ijodi namunalari, ayniqsa, «Yoriltosh», «Ur to’qmoq», «Dehqon bobo», «Qizil gul» va boshqa ertaklarni sevib tinglaydilar va mutolaa qiladilar. 3-5 yoshli bolalar ertak, sanama kabilarni qiziqib tinglaydilar, 5–6(7) yoshli bolalar esa tez aytishlarini alohida e’tibor bilan o’rganadilar.

SHu jihatdan olganda, xalq og’zaki ijodi namunalari asosida oilada bolalarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratish lozim. Bunda, ayniqsa, buvi va bobolarning o’rni muhimdir.

Oila tarbiyasida kitobxonlik, ma’naviy suhbat, xalq og’zaki ijodiga oid ertak, qo’shiq, afsona kabilardan foydalanish ota-onalar, bobo-buvilar tomonidan farzandlarni axloqiy-estetik tarbiyalashda katta o’rin tutadi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun kattalar ota-ona, buvi yoki buva tomonidan aytib berilgan ertaklar ularning hissiyoti, dunyoqarashi, borliqni badiiy-estetik idrok etishiga kuchli ta’sir ko’rsatuvchi asosiy manbadir. Oilada bir yoshgacha bo’lgan bolalar uchun ona «Alla»sining tarbiyaviy ahamiyati muhimdir. X asr Markaziy Osiyo xalqlarining mashhur

mutafakkiri va xalq tabobatining buyuk namoyondasi Abu Ali ibn Sino ona «alla»sining tarbiyaviy ahamiyati haqida fikr bildirib, bolaning talabini qondirmoq uchun unga ikki narsani qullamoq kerak, chunonchi: biri - bolani asta-sekin tebratish; ikkinchisi-uni uxlatish uchun odat bo’lib qolgan musiqa – ona allasi zarurdir, deydi. Ona allasida volidaning o’z farzandiga beqiyos muhabbati ifodalanadi. Uning so’zlari ham o’ta samimiy, sokin va betakrordir. Unda onaning ruhiy kechinmalari, farzandi kelajagidan umidvorligi, bolasiga baxt va iqbol tilashi aks etad.

Xalq og’zaki ijodi janrlaridan biri ertaklar bolaning ilk yoshidanoq uni quvonchli tuyg’ularga oshno qiladi. Bola ertak qahramonlari bilan birga olis-olislariga «sayohat qiladi». U yerdagi hayot bilan tanishadi. Ertak uning aqlini charxlaydi, tafakkurini boyitadi, faraz qilish qobiliyatini o’stiradi. Ertakning ravon, obrazli til uslubi bola nutqini rivojlantiradi. Yorqin, hayotiy obrazlar uning hissiyotlariga chuqur ta’sir ko’rsatadi. U aqlli, oqko’ngil, ijobiy qahramonlar bilan tanishadi, ular falokatga yo’liqqanida qayg’uradi, g’alaba qilishganida, yovuz va xasis kishilarni jazolaganlarda xursand bo’lishadi. Ertakning ishonchli axloqiy g’oyalari bolani fikrlashga, o’z xatti-harakatini sevimli ertak qahramonlarining xatti-harakatlari bilan qiyoslashga undaydi, qahramonlar timsolida bolalar qo’rqmas va rostgo’y bo’lishga o’rganadilar. O’z oldilariga aniq maqsadlar qo’yish, unga erishish uchun harakat qilish, turli to’siqlarni yengib o’tish, do’stlariga yordam berish, o’rtoqlariga sadoqatli bo’lish kabi sifatlarni bosqichma-bosqich egallab borishadi. Bola 2-3 yoshidanoq ertaklarni qiziqish bilan tinglaydi. Ertak bolaning yoshiga mos bo’lishi zarur. Ertakni sekin-asta, shoshmasdan, ifodali o’qish, obrazlar qiyofasini bola ko’z oldida gavdalantirish zarur. Farzand bilan birgalikda ota-onalar ham ertakka mos chizilgan syujetli rasmlarni tamosha qilishlari, ularni sharhlab berishlari lozim. Bolaga unchalik murakkab bo’lmagan savollar berish, uni ertak yoki rasmni qayta so’zlab berishga undash amaliy pedagogik jihatdan juda foydalidir. Bu bolaning xotirasi va diqqatini rivojlantirib, o’qilgan narsaga ongli munosabatda bo’lishga o’rgatadi. Bolaning hayotiy tajribasi bu davrda xali juda oz bo’ladi. Ertak va real olam uning nazarida mutlaqo farq qiladi. Bola «chindan ham

jodugar kampir, dev, uchar gilam bo’lganmi?» kabi savollarni beradi. Bunday paytda ota-ona hushyorlik bilan ertaklar bilan moddiy borliq orasida aloqadorlikni hamda farqlarni tushuntirib borishi lozim. Aks holda uning faraz qilish qobiliyatiga putur yetadi. Ertaklarga ishonchsizlik bilan qaray boshlaydi. Natijada ularga bo’lgan qiziqishi so’nib boradi. Masalan, uchar gilamlar o’rniga fan-texnika, davr taraqqiyoti natijasida samolyotlar, oynai jahon o’rniga televizor ixtiro qilinganligini ehtiyotkorlik bilan tushuntirish lozim. Bola ulg’aygan sari ertak va real olam o’rtasidagi aloqadorlikni yaxshi anglab boradi hamda ulardagi axloqiy-estetik qarashlarni chuqurroq o’zlashtirib oladi.

Foydalanilayotgan adabiyotlar ro`yxati

1. Zunnunov A. Oilada bola shaxsini shakllantirish. –T.: Fan,2006.-112 b.
2. Inoyatov M. Oila, ijod, tarbiya va ma’naviyat. –T.: Sharq, 2000. -111 b.

O’QUVCHILARDA O’SIRLIK YOSHIDA YUZ BERISHI MUMKIN BO’LGAN XULQ-ATVOR BUZULISHLARI VA ULARNI YUZAGA KELTIRUVCHI OMILLAR.

Rasulova Dilrabo Raxmatullayevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti o’qituvchisi

Mardiyeva Muborak Bolqiboy qizi

Pedagogika-psixologiya yo’nalishi 3-kurs talabasi.

Annatatsiya. Ushbu maqolada O’sirlik yoshida yuz berishi mumkin bo’lgan xulq-atvor buzulishlari, ularni yuzaga keltiruvchi omillar haqida fikr bildirilgan.

Kalit so’zlar. Xulq-atvor, deviant xulq-atvor, axloq, axloqiy madaniyat, sog’lom psixologik muhit, ma’naviy-axloqiy me’yorlat.

Jamiyatdagi ma’naviy muhitning ta’sirini kuchaytirish, yoshlarga ta’lim-tarbiya berish shaxs ijtimoiylashuvining tizimli amalga oshishiga ko’maklashadi. Jamiyatda mavjud ma’naviy axloqiy me’yorlar yoshlarimizni jamiyatda o’z o’rinlarini topishlariga, intiluvchan, vatanparvar qilib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Mustaqillikka erishganimizdan so’ng jamiyatda islohatlar, yangilanishlar amalga oshirilmoqda. Bu o’zgarishlar jamiyatda mavjud eski muvozanatlarning o’zgarishi, yangi me’yorlarning kirib kelishiga asos bo’ladi. Dunyo miqyosidagi global ijtimoiy o’zgaruvchanlikning kuchayishi muhtojlik, jinoyatchilik, millatlar o’rtasidagi nizolar, ishsizlik, kabi dolzarb ijtimoiy muammolarni yuzaga keltirmoqda. Dunyo mamlakatlarida demografik inqiroz, oila inqirozi, alkogolizm, zo’ravonlik, o’zaro munosabatlardagi ziddiyatlar, yoshlarning qarovsizligi, jinoyatchilik va boshqa ijtimoiy xatarli hodisalar shaklida namoyon bo’lmoqda.

Bugungi kunda o’smirlar orasida asosan og’ma xulq-atvorning quyidagi ko’rinishlarini qayd qilish mumkin: 1. O’qish va ish faoliyatidan bosh tortish. Maktabda darslardan qochish, doimiy tarzda vazifalarni bajarmaslik, dars davomida e’tiborsiz bo’lish, o’qishni davom ettirishni xoxlamas. 2. Noformal guruhlarining jamiyatga qarshi kayfiyatda bo’lib turishi; 3. Jamiyatga qarshi majburiy faoliyatlar. Bular tajovuzkorlik, o’g’rilik, talonchilik, mol-mulkka zarar yetkazish va yo’qotish shunga o’xshash faoliyatlar; 4. Jamiyatga nisbatan g’arazgo’ylik faoliyati. Mayda o’g’irlik, kichik choyqovchiliklar, tovlamachiliklar shaklida aks etadi; 5. Jamiyatga qarshi axloqsiz harakatlar. Bu ko’rinishdagi og’ma xulq-atvor butunlay bexayolik, axloqsiz harakatlar; 6. Alkogol mahsulotlarini iste’mol qilish; 7. Giyohvand moddalarni iste’mol qilish; 8. Uydan qochib ketish va daydi bo’lish; 9. O’yinlarga beriluvchan; 10. Boshqa ko’rinishdagi og’ma xulq-atvorlardir.

Hozirgi davrda o’smirlarni tarbiyalashning o’ziga xos xususiyatlari, qonuniyatlari, imkoniyatlari xatti-harakat motivlarining ifodalanishi va vujudga kelishining murakkab mexanizmlari mavjud. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, o’smirlarni tarbiyalashda ularning xususiyatlarini to’la hisobga olgan holda ta’limiy-tarbiyaviy tadbirlarni

qo’llash shaxslararo munosabatda anglashilmovchilikni vujudga keltirmaydi, sinf jamoasi o’rtasida iliq psixologik iqlimni yaratadi.

O’smirlik davrida og’ishgan xulqning paydo bo’lishiga ta’sir ko’rsatuvchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. O’smirlik davrida vujudga keladigan morfologik va fiziologik o’zgarishlar.
2. Dastlabki asab va ruhiy kasalliklarga xos belgilarning namoyon bo’lishi.
3. Ijtimoiy sohaning ortib borishi.
4. shaxs tarbiyasidagi nuqsonlar.
5. Bilish faoliyatidagi kamchiliklar.
6. Maktabdan tashqari muhitdagi nuqsonlar.

Tadqiqotlarning ko’rsatishicha, tarbiyasi qiyin, injiq, xulqi salbiy bolalar kelib chiqishining ijtimoiy sabablaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabablari ham mavjud.

Shaxsning biologik o’sishidagi nuqsonlar, o’qishga salbiy ta’sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperamentidagi qusurlar, aql-idrokning zaif rivojlanganligi, irodaning bo’shligi, hissiyotning kuchsizligi, zarur ehtiyoj va qiziqishlarning mavjud emasligi, o’smirning intilishi bilan mavjud imkoniyat o’rtasidagi nomutanosiblik va hakovolar hatti harakatni izdan chiqaradi.

Shaxsning fazilatlarini tarkib topishidagi nuqsonlar: axloqiy hisslarning yetishmasligi, o’qituvchi, sinf jamoasi, oila a’zolari bilan noto’g’ri muloqot, ishyoqmaslik, bo’sh vaqtni to’g’ri taqsimlay olmaslik va boshqalar ham salbiy qiliqlarni vujudga keltiradi. Shaxsning bilish, o’quv faoliyatidagi kamchiliklari:, aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana olmasligi, eng muhimi bilim, ko’nikma va malakalarni egallashdagi buzilishlar, maktab faoliyatidagi, o’qitishdagi nuqsonlar, tarbiyaviy chora va tadbirlardagi xatolar ham shular jumlasiga kiradi.

Maktabdan tashqari muhitning ta’siridagi nuqsonlar, oiladagi pedagogik-psixologik bilimlarning yetishmasligi, oilaviy nizolar, ota-onaning ichkilikka va

shahvoniy hayotga berilishi, balog’atga yetmagan tengqurlarining ta’siri, madaniy-ma’rifiy, ishlab chiqarish jamoalari hamda jamoatchilik qurshovidagi kamchiliklar ham tarbiyasi qiyin o’smirlar ko’payishiga sabab bo’lishi mumkin.

Tarbiyasi qiyin o’smirlarni hatta-harakatlarini ijobiy yo’nalishga burib yuborish uchun ularda mas’uliyat, g’urur, javobgarlik, ishonch kabi yuksak hislarni tarkib toptirish lozim.

Buning uchun ularga yoshi, kuchi qobiliyati va qiziqishlarini hisobga olib topshiriqlar berish kerak. Ularga kichik jamoani, sport seksiyasini, tirik burchakni boshqarish vazifasini ishonib topshirish natijasida salbiy fe’l-atvorlarini kamaytirish mumkin. Ularni faoliyatga jalb qilish orqali o’qishga salbiy munosabatlari asta-sekin yo’qotib boriladi.

Shunday qilib, ijtimoiy ma’naviy muhitimizni sog’lomlashtirish, oila, mahalla, maktab hamkorliginng uyg’unlig’iga erishish bugungi kunning ma’naviy-ma’rifiy, mafkuraviy-tarbiyaviy zarurati sifatida jamiyatimiz taraqqiyotiga qo’shajak hissamizga ko’p jihatdan bog’liq bo’lib, yoshlarni barkamol shaxs qilib shakllantirish umuminsoniy burchimiz ekanligini anglashimizga yanada aniqlik kiritadi.

O’smirlik davridagi o’quvchilarini yakka tartibda tarbiyalashda yangicha yondoshuvlar jarayonida bolalar ma’naviyatini yanada rivojlantirishda ma’naviy merosidan foydalanish yo’llarini ta’lim-tarbiya jarayonida keng targ’ib qilish ma’suliyatli ishlarni amalga oshirish davr talabidir. Madomiki, aqliy zakovat va ruhiy-ma’naviy salohiyat ma’rifatli insonning ikki qanotini tashkil etar ekan, biz pedagoglar bu sohada o’z fidoiyligimizni amalda isbot qilishga intilmog’imiz shart.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Egamberdieva N. Ijtimoiy pedagogika. T.2009 y. 163-195 b.
2. Ivanov P.I. Zufarova M. Umumiy psixologiya T.2008 196-b
3. Karimova V, Akramova F.Psixologiya (ma’ruzalar matni).-T.:2002.-103b.
4. Kamilova N.G’. “Muammoli o’smir”. Tashxis,tadqiqot metodlari. T. 2006 y.

5. Komilova N. “Xulqi og’ishgan bolalar psixologiyasi” T. 2014. 91-102bet
6. Komilova N “Ijtimoiy reabilitatsiya” T.2014 110-121 b.
7. Maklakov A.G. Obshaya psixologiya: uchebnik dlya vuzov. SPb: Piter,
8. .Ma`naviyat yulduzlari: To’ldirilgan qayta nashr. – T: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashri. 2001. – 78-b.
9. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat T., 2006 135-b

HARBIY VATANPARVARLIKNING O‘ZBEK XALQINING MILLIY- MA’NAVIYATI VA AXLOQIY QADRIYATLARIDAGI O‘RNI

Furqat MAVLONOV

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston Milliy universiteti,

“Pedagogika va umumiy psixologiya” kafedrası

mustaqil tadqiqotchisi

Vatanimizda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarni, uning tarixini, xalqning boy merosini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning tub mohiyatini, respublikamiz imkoniyatlarini chuqur anglagan holda, yuksak istiqbolga erishish yo‘lida fidoyilik namunalari ko‘rsatmagan kishi haqiqiy vatanparvar bo‘lmaydi. Tarixiy madaniy meros insonda vatanparvarlik, milliy tuyg‘usini uyg‘otadi. Ajdodlarga munosib avlod bo‘lishga intilish hissini paydo qiladi. Tarixiy tafakkur orqali idrok qilingan madaniy meros o‘zida katta ma’naviy qudratni, boylikni, iste’dodni namoyon qiladi.

Milliy g‘urur tuyg‘ularini shakllantirish, xalqimizning tarixi va boy madaniyati, buyuk ajdodlarimizning bebaho merosi, Vatan ozodligi va farovonligi yo‘lida o‘zini qurbon qilgan zamondosh vatandoshlarimizning qahramonligi asosida, O‘zbekiston xalqiga sodiq, qat’iy hayotiy qarashlar va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lgan harbiy xizmatchilarni yetishtirish zamonning talabidir.

Buyuk davlatga asos solgan Amir Temurning sarkardalik san’atini, lashkarboshilarni qanday tanlagani va rag‘batlantirganini o‘rganish, muhim masaladir. Chunki, ulug‘ amirning “Davlat-u saltanat uch narsa – mulk, xazina va lashkar bilan tikdir”, deb aytgan hikmatli so‘zlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Sohibqironni ta’kidlashicha: “Cherik tuzib, navkar olmoqda uch qoidaga amal qildim: birinchidan – yigitning kuch-quvvatiga, ikkinchidan – qilichni o‘ynata olishiga, uchinchidan aql-zakovati-yu, kamolotiga e’tibor berdim. Shu uch sifat jamuljam bo‘lgandagina navkarlik xizmatiga oldim. Negaki, kuch-quvvatli yigit har qanday qiyinchiliklarga, azob-uqubatlarga chidamli bo‘ladi, qilich o‘ynata oladigan kishi raqibini mag‘lub eta oladi, oqil navkar har joyda aql-idrokini ishga solib, mushkulotni bartaraf etmog‘i mumkin”. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, Buyuk sarkarda Amir Temur bobomiz: “Askarlari botir el qudratli bo‘lur”, deganlarida aynan ana shu haqiqatni nazarda tutgan edilar. Men har bir askar, Vatanning har bir posboni Amir Temur va ulug‘ lashkarboshilarimiz o‘gitlarini, ularning harbiy merosini chuqur bilishi kerak, deb qayta-qayta ta’kidlab kelaman. Bu o‘lmas va bebaho meros hozirgi kunda ham har birimizning qalbimizga cheksiz g‘urur baxsh etadi, muqaddas tuprog‘imizga sadoqat tuyg‘ularini kuchaytiradi”.

Mutafakkirlar tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim va tarbiyaning asosiy tamoyillari milliy madaniyatni shakllantirishda, ta’lim va tarbiyani takomillashtirishda kuchli rag‘batdir.

O‘zbek xalqining milliy-ma’naviyati va axloqiy qadriyatlarida harbiy vatanparvarlik yurt tarixi, taqdiriga chuqur hurmat bilan qarash, Vatan himoyasi yo‘lida jasorat namunalarini ko‘rsatishga qodir bo‘lgan shaxslarga xos fazilat sifatida qadrlanadi. Bu tuyg‘u “ishonch”, “sadoqat” kabi ma’naviy va axloqiy tushunchalar asosida shakllanib, kishilarning qalbidan chuqur o‘rin olganligi uchun ham davrlar mobaynida o‘z mavqeini yo‘qotmay kelayotgan falsafiy kategoriyadir. Vatanparvarlik o‘zida birlashtirish, yo‘naltirish, jipslashtirish, kabi axloqiy sifatlarni mujassam etgani uchun o‘zbek xalqi ma’naviy merosiga taalluqli barcha manbalarda ulug‘lanadi. Bu

jihatdan yuksak ma’naviy qadriyatimiz hisoblangan Islom dini ham mustasno emas. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar samarasi, avvalambor, teran fikrli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas’uliyatni o’z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog’liq.

Vatanimiz oldida turgan eng dolzarb vazifamiz bu mustaqillikni asrash, xalqimiz tinchligini, osoyishtaligini saqlashdir. Bu vazifa esa harbiy xizmatchilarimiz yelkasidagi muqaddas burch hisoblanadi. O’tmishda Sharq mutafakkirlari o’z hayotiy tajribalaridan kelib chiqib, ma’naviyatimiz sarchashmasi bo’lgan ta’lim-tarbiya, shaxs kamoloti haqida boy tarixiy tajribani meros qilib qoldirgan.

Spitamen, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro, Temur Malik, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi bobokalonlarimizning harbiy vatanparvarligini axloqiy ideal sifatida ulug’lash, ularning vatanparvarlik fazilati

bilan bog’liq axloqiy qarashlari va hayotiy faoliyatlari aks etgan manbalarni chuqurroq tahlil qilish yoshlarda harbiy vatanparvarlikni yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Najmiddin Kubro chinakam vatanparvar va jasoratli sarkarda ekanligi bilan tariximizda alohida o’ringa ega. U oliyjanoblik va halollikning yorqin namunasi bo’ldi. Kubro bugungi kungacha buyuk avliyo va ayniqsa hurmatli shayx bo’lib qolmoqda. Hatto Mo’g’ullar bilan bo’lgan jangda oxirgi nafasigacha dushmanga taslim bo’lmadi, erkaklik nomusi va orini, vatanparvarlik g’ururini chetga surmadi. Bu fazilatlar esa harbiy xizmatchilarimiz uchun haqiqiy namuna va timsol desak adashmaymiz.

Tarix – bu xalqning xotirasi, ijtimoiy rivojlanish va kelajakka erishish uchunqudratli kuch demakdir. Mutafakkirlar tomonidan ishlab chiqilgan ta’lim va tarbiyaning asosiy tamoyillari milliy madaniyatni shakllantirishda, insonparvarlik, o’tmish ajdodlar merosiga chuqur hurmatda yaqqol ko’zga tashlanadi. Sharq olimlari o’z asarlarida insonning ichki dunyosini ochib beradilar, ma’uliyat, burch va ta’lim-tarbiyaga oid muhim tavsiyalar beradilar. Chinakam qomusiy bilimga ega mutafakkirlar

o‘z asarlarini shaxs taraqqiyoti jarayonida ruh va tana uyg‘unligi bilan bog‘liq keng ko‘lamli masalalarni o‘rganishga bag‘ishlaganlar.

Asrlar oshsa hamki, buyuk tariximi, ulug‘ ajdodlarimiz mehnati va jasorati nafaqat mamlakatimizda balki butun dunyoda e’tirof etishdan to‘xtagani yo‘q. Bu esa ayni harbiy ta’lim sohasida, umuman olgan ta’lim tizimida katta imtiyoz va yutuq hisoblanadi. Harbiy xizmatchilarning vatanparvarlik kompetensiyalarini rivojlantirishning qator usul va yondashuvlari mavjud:

- Ta’lim, o‘quv jarayonlarida sharq mutafakkirlarining tajriba hayot yo‘lidan misolar keltirish, alohida soatlar ajratish;
- Aqliy va axloqiy tarbiyani shakllantirishning samarali talablaridan bo‘lgan o‘smirlar va yoshlarni kitoblarga, mutafakkir, yozuvchi va olimlarning turli asarlariga tanishtirish;
- davlatimizda va jahonda ro‘y berayotgan siyosiy-ijtimoiy jarayonlarga milliy manfaatlarimizdan kelib chiqqan holda yondashish ko‘nikmalarini, turli ichki va tashqi tahdidlarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish;
- har qanday murakkab vaziyatlarda tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, zamonaviy harbiy-texnika vositalaridan samarali foydalanish malakasiga ega yoshlarni tarbiyalash;
- armiyamizga jismonan baquvvat va ma’nan yetuk yoshlar zarurligi, harbiy xizmat har bir O‘zbekiston fuqarosi uchun muqaddas burch ekani haqidagi tushunchani hamda bu boradagi nazariy-amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlash;
- va eng asosiysi vatanparvarlik tuyg‘usini yoshlarning qalbi va ongida ilk bolalik davridan boshlab shakllantirish.

Marralar qanchalik baland olinmasin, loyihalar nechog‘li istiqbolli bo‘lmasin, Vatanni sevadigan, chin yurakdan mehnat qiladigan fidoyi insonlarsiz ularni amalga oshirish imkonsiz. Tarixdan yaxshi ma’lumki, yer yuzida qaysi mamlakat o‘z davlat mustaqilligi, chegaralari daxlsizligi, xalqining tinch va osoyishta hayotini himoya qilib, taraqqiyot borasidagi yuksak maqsad va muddaolariga erishmoqchi bo‘lsa, avvalo,

milliy armiyasini mustahkamlashga, uning hal qiluvchi kuchi bo’lgan jangovar tarkib, ya’ni, askar va ofiserlar tarbiyasiga birinchi darajali ahamiyat beradi. Agar jismoniy va jangovar tayyorgalik orqali harbiy xizmatchilar jismonan toblanib, kuch-quvvatga to’lsa, ma’naviy-ma’rifiy tarbiya orqali ularning qalbi, ruhi irodasi mustahkamlanadi. Bu boradagi an’analarning mohiyatini uzoq va yaqin o’tmishda Vatan va millat manfaatlari yo’lida fidoiylilik ko’rsatgan xalq qahramonlarining faoliyati, O’zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo’lidagi yutuqlari misolida ochib berish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Temur tuzuklari, Toshkent, 1991 yil, 55-bet
2. Muslimov N. va boshqalar. Kasb ta’limi o’qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: “Fan va texnologiyalar”, 2013.
3. Milliy g’oya: targ’ibot texnologiyalari va atamalar lug’ati – T.: Akademiya, 2007.
4. B. X. Raximov “Talim tizimida bo’lajak o’qituvchi shaxsning kasb madaniyati” Samarqand., 1996-y., 43-45-b.

TALABALAR IJOBIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA IBN SINO QARASHLARIDAN FOYDALANISHNING MAZMUN MOHIYATI

Isroilova Farida Juraqulovna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti, katta o’qituvchi

Annotatsiya: Maqola bugungi globallashuv jarayoniga xos bo’lib unda Ibn Sino qarashlari asosida yoshlarda ijobiy sifatlarni shakllantirishning mazmun mohiyati yoritilgan.

Kalit so’zlar: tibbiyot, barkamol avlod, tarbiya jarayoni, milliy qadriyatlar, meros, dunyoqarash, ma’naviy madaniyat.

Аннотация: Статья типична для современного процесса глобализации, в которой освещается сущность формирования положительных качеств у молодежи на основе взглядов Ибн Сины.

Ключевые слова: медицина, зрелое поколение, образовательный процесс, национальные ценности, наследие, мировоззрение, духовная культура.

Annotation: This article is specific to today’s globalization process, where the essence of the formation of positive qualities in the consciousness of Ibn Sina has melted.

Key words: medicine, harmoniously developed generation, educational process, national values, heritage, worldview, spiritual culture.

An’analарimizni tiklash, ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan ma’naviy–marifiy, madaniy meroslarni avlodlarimizga bekami ko’st yetkazib berish kabi muhim vazifalar o’z ahamiyati jihatidan dolzarb bo’lib qoldi. Ayniqsa, insoniyat taraqqiyoti, ilm–fani va shaxs barkamolligiga muhim hissa qo’shgan buyuk daholar, allomalarning ilmiy, ijodiy va badiiy merosini o’rganishga alohida ehtiyoj yuzaga keldi. Ana shular qatorida buyuk qomusiy aql egasi Abu Ali ibn Sino muhim o’rin tutadi. Yoshlarning buyuk allomalar ijodlariga bo’lgan qiziqishlarini yanada mustahkamlash borasida qomusiy olim Abu Ali ibn Sino asarlarini o’rganish, barkamol avlodning ilmiy dunyoqarashlari, fikrlash faoliyati, his-tuyg’u xamda ijobiy sifatlarining shakllantirishi tabiiydir.

Ma’lumki, har qanday millat ravnaqida eng avvalo shu millat vakillari, ayniqsa yoshlarda milliy g’ururni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlarni komil inson qilib tarbiyalash uchun esa har bir millatning tarixi, ajdodlari bunyod etgan moddiy va ma’naviy qadriyatlar asosiy manbalardan hisoblanadi. Qaysi millatning o’tmishida mana shu manba qanchalik salmoqli bo’lsa, yoshlarda milliy g’ururni shakllantirish tezroq samaraga olib keladi.

Darhaqiqat, uning ma’naviy – ma’rifiy qarashlarida mehnat, odob–axloq, ta’lim–tarbiya, kasb – hunar, ilm – ma’rifat uzviy mushtaraklikda tahlil va talqin etiladi.

Ana shunday noyob fazilat sohibi bo’lgan yana bir alloma Ibn Sino hisoblanadi. Abu Ali ibn Sino (Abu Ali Husayn ibn Hasan ibn Ali ibn Sino) merosida sog’lom oila va sog’lom farzand tarbiyasi haqidagi g’oyasi muhim o’rin egallaydi. U o’zining qator asarlarida bu masalaga keng o’rin bergan bo’lib, uning g’oyalari bugungi kunda o’z qimmatini yo’qotmagan. Aksincha yoshlarni oilaviy xayotga tayyorlashda muhim manba bo’lib hizmat qiladi.

Ibn Sino bolani tug’ilgan paytidan boshlab tarbiyalash kerakligini e’tirof etish bilan birga, har qaysi yosh davrga mos (go’daklik, kichik o’rta o’spirinlik, yigitlik o’rta yoshlilik, keksalik) tarbiyaning mazmunini, shakl va usullarini belgilab beradi. Tarbiyadan maqsad tarbiyalanuvchilarni xar tomonlama chiniqtirishdan iboratdir-degan edi-u.¹⁶

Uning odob–axloq va insonparvarlik haqidagi ta’limoti katta ilmiy–amaliy, tarbiyaviy ahamiyatga ega. Ijtimoiy mavjudot bo’lgan inson tabiiy muhitsiz, o’zaro ijimoiy–siyosiy, iqtisodiy, ma’naviy va axloqiy munosabatlarsiz yashamagan va yashay olmaydi, degan fikr Ibn Sino ma’naviy–ma’rifiy ta’limotidagi o’zak masalalar jumlasidandir”.¹⁷

Uning fikricha “ma’rifatchi (orif) botir odam bo’ladi. U barcha behuda narsalarga hirs qo’yishdan uzoq va barcha adashganlarga mexribondir...”.

Ibn Sino qarashlaridagi bosh masala aql va farosat buyuk kuchga egaligini ko’rsatib berishdan iborat.

Aql–farosat boisi inson hayoti, kishilarning turmush tarzi xayvonlarning yashash tarzidan tubdan farq qiladi. Ilmga cheksiz rag’bat, sabr–qanoat, kundalik hayot qiyinchiliklariga bo’yin egmaslik, maqsad sari doimiy intilish aql, donolik bilan hamkor va hamnafasdir. Bu borada inson g’aroyib chehra, tashqi qiyofa sohibi bo’libgina

¹⁶ Мусурмонова О.ва б. Маънавий баркамол шахсни шакллантири жамият таракқиётининг асоси.Т.: Фан ва технология, 2012.108-110 б

¹⁷ Ибн Сино ва Тадбири манзил.45-б. , Абу Али ибн Сино. О домоводстве // Антология педагогической мысли Узбекской ССР. Т.: Фан, 1986, 86-б

qolmasdan, balki shu bilan bir qatorda yuksak axloqiy qadriyatlarning bevosita ijodkori hamdir.

Axloqiy ravnaq inson zotigagina xos jarayondir, chunki u aql, tafakkurning buyuk quvvatiga tayangan holda haqiqat bilan yolgʻon – yashiqning chegarasini aniqlabgina qolmasdan, balki doʻstni dushmandan ajrata oladi. Bu borada narsalarning ichki mohiyati va mazmunini kashf etish uchun intellektual yetuklik zarur boʻlsa, axloqiy ravnaq uchun buning oʻzi yetarli emas. Ilm bilan xulq – atvor, sayi – harakatlarning oʻzaro birligi insonni donishmandlik, komil inson darajasiga eltadi. Bunga hech qanday shubha boʻlishi mumkin emas, chunki, goʻzallikka va axloqiy kamolotga intilish–bu inson zotiga xos xususiyatdir.

Shaxs kamolotida ijobiy fazilatlar va odatlarni qaror toptirish qanchalik qiyin va mushkul boʻlsa, maʼnaviy qiyofaga chirmashib olgan salbiy jihat va odatlardan xolos boʻlish bundan ham murakkabdir.

Komil inson shaxsini shakllanishida amal qiladigan inersion holat bu jarayon istiqboliga putur yetkaza olmaydi, chunki shu bilan birga taʼlim va tarbiyaning amaliy va nazariy imkoniyatlari ham cheksizdir. Bolalarning tarbiyasini barvaqt boshlagan maʼquldir. Tarbiya jarayonida ularga yaxshi ijobiy odatlarni singdirib borish, oʻta sinchikovlik bilan ulardagi ishtiyoq va qiziqishni payqab olishga harakat qilish, hayotda nafi tegadigan muayyan hunar va sanʼatni egallab olishga yoʻnaltirish zarurdir. «Bola tana boʻgʻinlari barqaror, uning tili toʻgʻri – ravon gapirish va quloqlari tinglash va oʻzgalar soʻzini qabul qilish hamda oʻrganilayotgan narsaga /tabiiy/ moyillik paydo boʻlgan».¹⁸

Insoning barkamol shaxs sifatida shakllanishida taʼlim–tarbiyaning oʻrni beqiyosdir. Xoʻsh, bu jarayonni nimadan boshlash kerak, degan savolga javoban Ibn Sino uni ajdodlarimizning azaliy anʼanalariga tayangan holda Qurʼoni Karimni, dinning maqsadi va tilning gramatik qonun–qoidalarini qunt bilan oʻrganishdan boshlanishi maʼqul, deb biladi. Bola asta–sekin oʻz ona tilining, xorijiy tillarning

¹⁸Бобоев Х. ва б. Миллий истиқлол мафқураси ва тараққиёт. Т.: Янги аср авлоди, 2001. 54-б.

qonun–qoidalarini va gramatik asoslarini egallab olib, tibbiyot va geometriya kabi ilm sohalarining o‘ta muhim jabhalariga kirib borishi lozim. O‘rganilayotgan sohalarini yod olish, uni xotirada saqlash va kezi kelganda tez–tez takrorlab turish bilish va tabiyada muhim o‘rin egallaydi, bola xotirasini mustahkamlaydi, kitobga qiziqishni jonlantiradi, ilmlar sarchashmasiga kirib borishni ta‘minlaydi, tarbiyalanuvchida muayyan tartib – intizomni shakllantiradi va bahs – munozara yuritish madaniyatini yuksaltiradi.

Maqsadga erishish borasida bir xil tadbir qo‘llash kutilgan samarani beravermaydi. «Tarbiyachi (vaziyatdan kelib chiqib) ba‘zan (bolani) jazolab, ba‘zan esa rag‘batlantirib turishi lozim. Fursat kelganda vaqtida uni maqtab, ba‘zan esa qattiqqo‘llik qilib, o‘z vaqtida kamchiliklarini (kechirib) borishi ma‘quldir»¹⁹

Ikkinchidan, bilimdonlik tarbiyachiga suv va havodek zarur va foydalidir. Tarbiyalanuvchini to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltirish yo‘l–yo‘riqlari, uslub va vositalarini yaqqol his qilish aqlli kishining tadbirkorligidan darak beradi. “Oddiy so‘zamollik, mavhum pand–nasihatlar tarbiyaning zavolidir, uning hosilasi qayg‘u–tashvishdan iboratdir. Pand–nasihatlar tarbiyalanuvchining tanholik, ruhiy xotirjamlik qulay vaziyat paytida olib borilsa, kutilgan natijaga erishiladi”. [4.61].

Uning tomonidan yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarga kelsak, ularni ochiq–oydin tuzatishga undash, bu kamchiliklarni ko‘rsatib berish, ularni bartaraf etish barcha chora – tadbirlarni belgilab berish, o‘qitish maqsadga muvofiqdir. Tarbiyalanuvchi yo‘l qo‘ygan kamchiliklarni tuzatish niyatida salbiy misollar va namunalardan foydalanish ma‘qul emas. Bordiki, tarbiyalanuvchida so‘z tilsimi va qabul qilingan tadbir qiziqish, zo‘r ishtiyoq uyg‘otsa ta‘lim – tabiya zamini tayyor, bemalol muddaoga o‘tish mumkin. Demak, inson kamoloti va uning yuksalishida bo‘lajak o‘qituvchilar ma‘naviy tarbiyasi va ilmiy dunyoqarashi kengligi, ibrat–namuna muhim rol o‘ynar ekan. Shu sababli ham bugungi yoshlarimiz dunyoqarashini yuksaltirishda ular ongiga millat, ona tuproq, ona Vatan, uning tarixiy ildizlari, boy milliy–ma‘naviy merosimiz haqidagi ma‘lumotlarni ta‘lim–tarbiyaning barcha jabhalarida uzliksiz singdirib borishimiz lozim.

¹⁹ Хикматлар тўла бу дунё. Т.: Ўқитувчи, 1997. 35-6.61-6

Ayniqsa Ibn Sinoning “Tadbir al-Manozil” kitobida bola tug‘ilgach, unga yaxshi ism qo‘yish bilan tarbiyani boshlash, ota-ona, tarbiyachi yaxshi tarbiyalangan bo‘lishi, bo‘lmasa yaxshi tarbiyachi jalb etilishi lozimligini uqtiradi Tarbiyachi rostgo‘y, odil, ozoda, xushmuomala bo‘lishi, tarbiyaviy vositalarni, metodlarni nazariy va amaliy sinalgan tajribalarni puxta egallagan bo‘lishi lozim. Bola oilada faqat ijobiy xolatlar asosida tarbiya qilinmog‘i shart, unga har bir yoshda alohida individual metod asosida tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish kabi talablar”.²⁰ Allohning fikrlari hozirgi kunda ham dolzarbdir.

Shuning bilan birga yoshlar ongida millat, milliy axloq, milliy g‘urur, milliy tarbiya, milliy salohiyat, Vatan tuyg‘usi, Vatan qayg‘usi, Vatan sog‘inchi va shu kabi tushunchalarni singdirib borish ham ularning milliy dunyoqarashini kengaytirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bunda inson kamoloti uchun milliy tarbiyamizga xos bo‘lgan mehr–oqibat, hurmat–izzat, muruvvat, or–nomus, bag‘rikenglik va shu kabilardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga har bir yosh avlodning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish joiz.

Demak, milliy xususiyatlarimizga mos tarbiyani olayotgan yoshlarimiz muntazam ravishda kamol topib boraveradi. Hamda ularning dunyoqarashi va ijobiy xususiyatlari ham unga mos ravishda shakllanadi.

Umuman olganda, sog‘lom bolani tarbiyalash, o‘zining ma’naviy–ma’rifiy, tashkiliy – uslubiy, ijtimoiy – iqtisodiy jihatlari bilan murakkab va ma’suliyatli dinamik jarayondir. Ibn Sino ahloq ilmi asosida barkamol avlod tarbiyasiga alohida fikr bildiradi. ya’ni etikaga quyidagicha ta’rif beradi.

“ Bu fan kishiga uning ahloqiy qanday bo‘lishi kerakligini va nimaga intilish lozimligini o‘rgatadi”–deydi. Uning ahloqiy ta’limotida, yaxshilik vava yomonlik, baxt va baxtsizlik, do‘st tutinish va dushmanlik, vafo va bevafolik lazzat va betoqatlik kabi kategoriyalarga ta’rif beriladi. Bola xulqini mo‘tadillikda saqlashga katta ahamiyat

²⁰ Маънавий–ахлоқий кадрятлар мутафаккирлар талқинида. Андижон–2003. 42– б.

beradi. Umuman Olimning bizga qoldirgan oltinga teng bebaho asarlari dastrulamal bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib, shuni aytish lozimki, buyuk aql sohibi Ibn Sinoning tibbiyoti va komil insonni jismonan va ma’nan sog‘lom qilib tarbiyalash g‘oyasidan bo‘lajak o‘qituvchilar ijobiy xususiyatlarini va fazilatlarini shakllantirishda unumli foydalanish mumkin. Asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar ma’naviy qadryatlarimizga bo‘lgan yangicha munosabatning kamol topdirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada aqliy tarbiya ag‘loqiiy tarbiyaning asosiy belgilari (omillari, tashkil etuvchilari) va mohiyati talabalar ongidan yanada mustahkam o‘rin oladi. Bunda talabalar ilmiy dunyoqarashining asosiy tarkiblarini va ular o‘rtasidagi farqlarni tahlil qilish salohiyatiga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. T.: Ma’naviyat, 2008. 30-b.
2. Musurmonova O. va b. Ma’naviy barkamol shaxsni shakllantiri jamiyat taraqqiyotining asosi. T.: Fan va texnologiya, 2012. 108-110 b
3. Boboyev X. va b. Milliy istiqlol mafkurasi va taraqqiyot. T.: Yangi asr avlodi, 2001.
4. Hikmatlar to‘la bu dunyo. T.: O‘qituvchi, 1997. 35-b. 61-b
5. Ibn Sino va Tadbiri manzil. 45-b. , Abu Ali ibn Sino. O domovodstve // Antologiya pedagogicheskoy misli Uzbekskoy CCP. T.: Fan, 1986, 86b
6. Ma’naviy–axloqiy qadryatlar mutafakkirlar talqinida. Andijon-2003. 42- b.

ZAMONAVIY AYOL FAZILATLARI

Sh. Berdiyeva- JDFU Katta o‘qituvchisi

F. Ziyayeva – Jizzax shahar 11-maktab o‘qituvchisi

Annotasiya: maqolada ayolning qadimdagi mavqei, oiladagi o’rni, jamiyatda tutgan o’rni, ayollar rolining tanlanishi va hozirda ayollarning o’ziga xos fazilatlari xaqida yoritilgan.

Kalit so’zlar: qadimgi davr, zamonaviy ayol, jamiyat, rol, mavqe, ilm-fan, ijtimoiy rol, oila instituti, o’zini anglash, martaba, fazilat, karyera, rahbar, uy bekasi.

Resume: The article discusses the ancient status of women, their place in the family, their place in society, the choice of female roles and the unique qualities of modern women.

Ключевые слова: античная, современная женщина, общество, роль, позиция, наука, социальная роль, институт семьи, самосознание, карьера, добродетель, карьера, лидер, домохозяйка.

Key words: ancient, modern woman, society, role, position, science, social role, family institution, self-awareness, career, virtue, career, leader, housewife.

“Xotin-qizlarni qo’llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qabul qilingan Prezident farmoni ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligini kuchaytirish, qonuniy manfaatlarini ta’minlash, qobiliyat va salohiyatini ro’yobga chiqarish, oila institutini mustahkamlash, onalik va bolalikni himoya qilishga qaratilgan ko’plab chora-tadbirlarni o’z ichiga olgan.[1]

Xotin-qizlar qo’mitalari ayollarning muammolarini bilgani bilan, ularni hal etish bo’yicha deyarli amaliy choralar ko’rish qiyinchilik tug’diradi. Bunday ishlarni amalga oshirish uchun ayolni to’laqonli bilish, tushunish zarur. Buni to’laroq anglash uchun ayol tarixiga nazar tashlash kerak.

Qadimgi davrlarda ayol oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarishga tegmagan, uning vazifasi erini g’orda kutish, odam tutgan mamontni pishirish, uyni jihozlash, bolalarni tarbiyalash edi. O’sha paytda odamlar guruh bo’lib yashar, ayol o’zi uchun

erkak tanlay olmas edi. Erkak oilani yaratishni boshladi va o'zi uchun sog'lom ayolni tanladi. Kelajakda ayollar ovda ishtirok etishni boshladilar, ularning vazifasi hayvonni toshlar bilan tuzoqqa tushirish bo'lgan. Bu ayolning asta-sekin erkaklar bilan tengligining dastlabki ko'rinishi edi.

Antik davrda, odamlarning ongi yanada rivojlandi, ko'plab mamlakatlarda ayollarga sig'inish, ularni qadrlash va tinglash yuzaga keldi. Qadimgi Yunonistonda ayollarning oila va jamiyatdagi o'rni sof davlat topshirig'i edi. Ayolning vazifasi eriga nima qilish kerakligini va uni qanday qilib to'g'ri bajarishini aytib berish, unga rahbarlik qilish edi. O'sha paytda sevgi nikohlari bo'lmagan, barcha munosabatlar va oilalar siyosiy manfaatlarga muvofiq ravishda qurilgan.

Farzandli bo'lish ham davlat tomonidan qo'yilgan vazifa edi. Agar ayol bolalay olmasa, demak, erkak uyiga boshqasini olib kelish huquqiga ega bo'lgan. Albatta, erkak unga uylanmagan, uning rafiqasi bitta hisoblangan, ammo munosabatlar hamma oldida oshkor bo'lgan. Agar bunday odatiy xotin bolalarni tug'dirgan bo'lsa, unda ular to'laqonli merosxo'rga aylanishgan.

Sobiq ittifoq davrida oilaning xavfsizligi, bolalarni tarbiyalash va ularning kelajakdagi hayoti uchun aynan ayol javobgar edi. Oilada nima bo'lishidan qat'i nazar ayol aybdor bo'lgan. Chunki fuqarolarining psixologiyasi shu tarzda qurilganki, barcha erkaklarning xatolari uchun ayol javobgar edi.[4]

Ayol uy xo'jaligi bilan shug'ullana olmasligi, erini rozi qilishi sharmandalik deb hisoblangan. Ajrashish yoki nikohsiz farzand ko'rish uning uchun uyat edi. Er va bola izlagan har bir narsa ayolning qadr-qimmatini deb hisoblangan, keyin u namunali fuqaro, yaxshi uy bekasiga aylangan.

Bolalar onasiga bo'ysunishga jur'at etolmaganlar. Ayol oilaviy hayot bilan shug'ullangan, buxgalteriya hisobini yuritgan, erkak kabi ish joyiga ketgan. O'sha paytda erkak va ayol oilasida turli xil rollar mavjud edi. Bu davrdagi ijtimoiy fanlar shundan dalolat beradiki, erkak Vatan manfaati uchun, ayol esa oila farovonligi uchun

ishlagan. Erkak kishining yutuqlari ayolning oilaviy hayotda nimaga intilayotganiga bevosita bog’liq edi. [7]

Ayollar har doim moslashuvchan aql va ayyorlik bilan ajralib turganlar. Ko'pgina hukmdorlar ushbu fazilatlar tufayli taxtga intilishgan. Ba'zi ayollar erlarini shu qadar avrashga qodir ediki, voqea ularning senariysi bo'yicha qurilgan. Ukrainalik qiz Roksolana bunga misol bo'la oladi. U o'zining aql-zakovati va go'zalligi tufayli sharqiy hukmdorning sevimli xotini bo'lib, oldingisini orqa fonga surib qo'ygan. U nafaqat xotin, balki do'st ham bo'ldi, bu Sharqiy oilalarda kam uchraydi. U uning eng yaqin maslahatchisi edi va eri tatarlarning sobiq asiri va kanizagi Roksolana unga maslahat bergan hamma ishni qilgan. Tarixida unga o'xshash kuchli va qudratli ayol hukmdorlar ko'p bo'lgan.

Hozirda jamiyatda ayollarning ijtimoiy roli tubdan o'zgarganligi sababli, tabiiyki, hozirgi voqelikdagi adolatli jins vakillari mavqei ham o'zgarib bormoqda. Bugungi kunda psixologlar ayollarni quyidagi toifadagi ayollarga ajratdilar:

- rahbarlar;
- kariyeristlar;
- uy bekalari;
- mustaqil kasb egalari.

Yetakchi ayollar ko'p jihatdan erkaklarnikiga o'xshash xarakter xususiyatlariga egalar: ular maqsadga muvofiq o'z kuchlariga ishonishadi va hech kimning yordamiga umid qilmasdan o'zlari hamma narsaga erishadilar. Rahbarlik xususiyati hamma ayollarga xos emas. Rahbarlik qobiliyatiga ega ayol nafaqat rahbarlik vazifasini balki o'ziga tegishli boshqa rollarni ham qiynalmasdan bajaradi.

O'zini anglash - bu har doim ish va martaba yutuqlarini birinchi o'ringa qo'yadigan kariyerist ayollarining asosiy maqsadi. Bunday natijalardan keyingina ular oila qurish va bolalarni rejalashtirish haqida o'ylashlari mumkin. [2]

Zamonaviy jamiyatdagi uy bekasi rolini tanlagan ayolning mavqei, qoida tariqasida, bugungi kunda eng yaxshi tomondan ko'rib chiqilmaydi. Albatta, ba'zi

hollarda, ayol faqat o'choq saqlovchisi va erining sodiq do'sti sifatida harakat qilishdan juda mamnun. Ammo ko'pincha bu tanlov turmush o'rtog'ining xarakteriga xos xudbinlik, egalik, rashk va boshqalar kabi xususiyatlarga bog'liq.

Mustaqil kasblarga kelsak, rassomlar, jurnalistlar va shoirlar ko'pincha o'z ishlariga shunchaki jonkuyar bo'lishadi. Ularni kariyeristlar bilan adashtirmaslik kerak, chunki ular uchun mansab o'sishi muhim emas, balki o'zlari yaxshi ko'rgan narsani qilish imkoniyati muhimdir. Ular uchun bu ko'pincha birinchi o'rinda turadi, oila esa orqa fonda yo'qoladi.

Ayolning farovon va quvnoq oilaviy hayot kechirishi uchun foydali bo'lgan ba'zi fazilatlar mavjud. Bular:

- Uyda uyg'unlik yaratish qobiliyati
- Bolalarga e'tibor berish
- Erkakni hurmat qilish
- O'zgarishni boshlash lozim
- Chiroyli ko'rinishga ega bo'lish
- O'tmishni orqada qoldirish lozim

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turli soha va tarmoqlarda mehnat qilayotgan ishchi va xizmatchilarning 45 foizini xotin-qizlar tashkil etadi. Jumladan, davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1 ming 400 ga yaqin opa-singillarimiz rahbarlik lavozimlarida mehnat qilmoqda. Ulardan 17 nafari senator, 16 nafari Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputati bo'lib, 1 ming 75 nafari esa xalq deputatlari mahalliy kengashlari tarkibida faoliyat yuritmoqda.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, ayol o'zining noyob qobiliyati va mahoratini birinchi o'ringa qo'yishi lozim. Chunki ayol kuchli quvvatga ega. Erkaklarga qaraganda ancha kuchli. Agar ayol biror narsani istasa o'z istagiga har qanday yo'l bilan erishadi. Ayolning roli erkaklar bilan raqobatlashishda emas, balki sinergiyada ko'proq, yaxshiroq, haqiqiy narsalarga erishishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 7 fevral kuni xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash masalalariga bag'ishlangan yig'ilishdagi nutqi. 2018.
2. Здравомыслова, О. Статус и карьера женщины в современных условиях. – М., 2000.
3. Зуйкова, Е.М., Ерусланова, Р.И. Феминология: Учебное пособие. – М.: Издательско-книготорговый центр «Маркетинг», 2001.
4. Пронин, А.А. Положение женщин в современной России: общая характеристика. – М., 2000.
5. Черняк, Е.М. Социология семьи: перспективы развития института. – М., 2000.
6. Мороз В.А., Аверкина Т.О. Социальные роли современной женщины в представлении студентов// Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 11-4. – С. 726-731;
7. Qodirova, M. (2020). Shaxsning ichki konfliktlari va mexanizmlari. Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(41).
8. Berdiyorova, S., & Uktamova, U. (2020). РОЛЬ ОБЩЕНИЯ ВО ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ЛЮДЕЙ И СПОСОБЫ ОБУЧЕНИЯ К ОБЩЕНИЮ. Архив Научных Публикаций JSPI.

TARBIYAVIY ISHLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA UZVIYLIK VA UZLUKSIZLIK

Kamolova Shirin Usarovna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti, katta o‘qituvchi
Hasanova Iroda Alimjanovna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashuv jarayoniga xos xususiyatlar yoshlarni tarbiyalashda tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishning uzviylik va uzluksizligi masalalari yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: globallashuv, tahdid, jarayon, barqarorlik, mafkura «ommaviy madaniyat», tarbiya jarayoni, milliy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы единства и преемственности повышения эффективности воспитательной деятельности в воспитании молодежи, характерные для современного процесса глобализации.

Ключевые слова: глобализация, угроза, процесс, стабильность, идеология, «массовая культура», образовательный процесс, национальные ценности.

Annotation: This article highlights the peculiarities of today's globalization, the inseparability and continuity of increasing the effectiveness of educational work in the education of young people.

Key words: globalization, threat, ideology, mass culture, education, development, stability, manager.

Tarbiya yosh avlodni jamiyatda yashashga maqsadli tayyorlash jarayoni bo‘lib, maxsus tashkil etilgan davlat va jamoat institutlari orqali amalga oshiriladi, jamiyat tomonidan nazorat qilinadi va korrektsiyalanadi.

Tarbiya – shaxsni maqsadli shakllantirish jarayoni. Bu tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning pirovard maqsadi jamiyatga kerakli va foydali shaxsni shakllantirish bo‘lgan, maxsus tashkil qilingan, boshqariladigan va nazorat qilinadigan o‘zaro hamkorligi²¹.

Bizgacha amalga oshirilgan tadqiqotlarga asoslangan holda tarbiyani:

- umumiy falsafiy ma’noda – insonning hayot sharoitlariga moslashishi;
- ijtimoiy ma’noda – katta avlodning hayotiy va xulq-atvor tajribalarini yosh avlodga uzatishi sifatida;
- keng pedagogik ma’noda – insonga barcha ta’sirlar jarayoni va natijasi sifatida;
- tor pedagogik ma’noda – tarbiyachilar jamoasi tomonidan ta’lim-tarbiya muassasalarida tarbiyalanuvchilar ongi, xulq-atvori va irodasiga ta’sir ko‘rsatishning tizimli tarzda amalga oshiriladigan, maxsus tashkil qilingan, boshqariladigan ta’siri sifatida;
- amaliy ma’noda – (tarbiyachilar, murabbiylar, yetakchilar, guruh rahbarlarining) aniq tarbiyaviy masalalarni hal qilishga qaratilgan tarbiyaviy faoliyat jarayoni va natijasi sifatida tushunish kerak.

Bugungi kunda tarbiyaga ijtimoiy hodisa sifatida qarashdan anglanadiki, tarbiya jamiyat manfaatlarini ko‘zlab va uning rivojlanganlik darajasiga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Tarbiya o‘z mohiyatiga ko‘ra yosh avlodni hayotga tayyorlash, bolalar, yoshlar va kattalarni mavjud sharoitlariga va bu sharoitlarni takomillashtirishga moslashtirishdi²². Yana shuni alohida ta’kidlash mumkinki, tarbiyaning jamoatchilik (ijtimoiy) tavsifi, bir tomondan, tarbiyaning o‘zi tarbiyalanuvchilarni ijtimoiy hayotga tayyorlash sifatida amalga oshirilishi; ikkinchi tomondan, jamiyat tomonidan o‘sib

²¹ Подласий И.П. Педагогика. – М.: ВЛАДОС, 2004, кн. 2. Процесс воспитания. – С.7.

²² Селиванов В.С. Основы общей педагогики: теория и методика. М.: Академия, 2002. – С.107.

kelayotgan yosh avlodni ma’lum yo‘nalishda tarbiyalashga ko‘maklashadigan qilib tashkil etilishida o‘z ifodasini topadi.

Shunday qilib, tarbiya faqat tarbiyachi va tarbiyalanuvchi o‘rtasidagi munosabat sifatida tushunilmasligi lozim. U nafaqat keng ijtimoiy doirada amalga oshiriladi, balki tabiatiga ko‘ra amalda barcha ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarni o‘zida qamrab olinadigan ijtimoiy hodisa sanaladi: tarbiya hayot uchun va uning davomiyligini ta’minlash uchun tashkil etiladi.

Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkinki, tarbiya jarayoni ijtimoiy omillariga quyidagilar kiradi:

- mazkur jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-madaniy sharoitlari;
- tarbiyaning ijtimoiy shartlanganligi;
- tarbiya ijtimoiy boshqarish sifatida (L.F.Spirin), nazorat qilinadigan va boshqariladigan ijtimoiylashtirish;
- tarbiya ijtimoiy ahamiyatli xulq-atvor namunalari odatlantirish sifatida;
- kichik (mikro muhit), o‘rta (mezo muhit) va katta (makro muhit) guruh va hamjamiyatlar orqali tarbiyalash.

Tarbiya jarayoni – shaxsni shakllantirishga maksadli yo‘naltirilgan, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar hamkorligi uchun maxsus tashkil etilgan, boshqariladigan va nazorat kilinadigan, o‘zining pirovard maksadi sifatida shaxsni shakllantiradigan jarayondir.

Tarbiya jarayonining eng asosiy natijasi – har tomonlama va uyg‘un kamol topgan yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishdir.

Tarbiya jarayoni – tarbiyaviy ishlar, tadbirlarning doimiy harakatdagi zanjiridan iborat. Tarbiyaviy tadbirlar – turli xil moddiy va ma’naviy ehtiyojlarga javob beruvchi, tarbiyaviy maqsadlarni yagona majmuasiga bo‘ysundirilgan, bir-biri bilan o‘zaro hamkorlik qiluvchi, o‘zida bir butun ta’limni ko‘zda tutgan tarbiyaviy ta’sir majmuidir. Ta’lim jarayoni alohida mashg‘ulotlardan tashkil topgani kabi tarbiyaviy tadbirlardan

tarbiya jarayoni vujudga keladi. Tadbirlar, tarbiyaviy ishlar – tarbiya jarayonining bir bo‘lagidir²³.

Tarbiyaviy ish (TI) - bu tarbiyaning tizimliliigi, to‘laligi, uzviyligi va uzluksizligidir. Tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilarning muayyan faoliyatini tashkil etuvchi va amalga oshiruvchi shakldir. TIning asosiy xususiyati - zaruriylik, foydalilik va tatbiq etish imkoniyatidan iborat.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da yozilishicha, “Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iktisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuklari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O‘zbekiston taraqqiyotining muxim shartidir”²⁴.

Shu sababli ta’lim muassasalari tarbiyaviy jarayonni tashkil qilish va muvaffaqiyatli davom ettirish uchun zarur bo‘lgan tarbiyaviy ishlar uslublari, bilimlar, malaka va mahoratlar tizimi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularni tarbiyaviy ishlar amaliyotida qo‘llash masalalari pedagogik jamoalariing eng muhim muammosi bo‘lib qolmoqda.

Tarbiyalanuvchilar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning samaradorligini oshirish tarbiyaviy ishlar texnologiyasini to‘g‘ri tashkil qilish va qo‘llashga bog‘liq. Bu esa o‘z navbatida maktabgacha ta’lim muassasalari uchun tarbiyaviy ishlarni amalga oshirish uslubiyoti zamonaviy pedagogik texnologiyalar ishlanmalari asosida yaratilishini talab etadi.

Odatda tarbiyaviy ishlar jamoaviy va ijodiy ega bo‘ladi va mos ravishda jamoaviy tarbiyaviy ishlar (JTI) yoki jamoaviy ijodiy ishlar (JII) deb nomlanadi. JII – ish va o‘yin, ijod va o‘rtoklik, xayotiy umid va xursandlik bilan to‘ldirilgan va ayni paytda, asosiy tarbiyaviy vosita bo‘lgan jarayonni tashkil etish usulidir. Tarbiyaviy ishlarda tarbiyachilar va tarbiyalanuvchilar o‘zaro xamkorligining shakllari, vositalari va usullari uyg‘unlashib ketadi²⁵.

²³ Ишмухаммедов Р.Ж., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. – Т., 2010.

²⁴ Ўзбекистон Республикасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”// “Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори” китобида. – Т.: Шарқ, 1997. – Б.34.

²⁵ Ишмухаммедов Р.Ж., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар. – Т., 2010.

Asosiy tarbiyaviy maqsad (ko‘pincha, axloqiy tarbiya maqsadi) anik ishlarga oid vazifalarni belgilab beradi. Har bir ishda asosiy g‘oya ajralib turadi va u tarbiya umumiy yo‘nalishining (aqliy, jismoniy, mehnat tarbiyasi va b.) biri bilan mos keladi.

Maksadni ko‘zlash bosqichida tarbiyachining vazifasi – ijtimoiy vaziyatni baholash, o‘zining tarbiyaviy faoliyatini asosiy maqsadga bo‘ysundirish, tarbiyalanuvchilarning kelajakda muayyan tarbiyaviy ta’sirlarni kabul kilishga tayyorlik darajasiga tashxis ko‘yishdan iboratdir.

Tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda quyidagi uslubiy tavsiyalarga amal qilinishi lozim:

1. Tarbiyaviy ishlarning aniq vazifalarini chukur anglash - uning samaradorligini oshirishnint zarur shartidir. Mazkur vazifalar mahorat bilan talqin etilgan va tarbiyalanuvchilarga yetkazilgan bo‘lishi kerak. Tarbiyaviy ish tashkilotchilari tarbiyalanuvchilarga o‘z nuktai nazarlarini majburan o‘tkazmasliklari kerak: tarbiyalanuvchilarni zarur qarorlari qabul qilishga, go‘yo o‘z karorlari sifatida kabul kilinadigandek ishontirish zarur.

2. Har qanday tarbiyaviy ish ishchan va majmuaviy yo‘nalish asosida loyihalashtiriladi. Birinchi yo‘nalish, yuqorida ta’kidlanganimizdek tarbiyalanuvchilarning jonli, ijodiy, qizikuvchan faoliyatini talab etadi va zarurat tug‘ilganda, tirishqoqlikni, harakatchan ishlarni tanlashga yo‘naltiradi. Ikkinchisi esa, tarbiyachiga bir vazifadan har tomonlama samara olishga imkon beradi.

3. Tarbiyaviy ishlar jarayonida hal qilinishi lozim bo‘lgan barcha vazifalar turli ahamiyatga ega bo‘lishiga intilish shart emas, chunki tarbiya tizimini birdaniga bir necha mezonlar orqali optimallashtirib (muqobillashtirib) bo‘lmaydi. Tarbiyaviy ishda xar qanday ishdagi kabi bosh vazifa ajratib olinadi va shu orqali qolgan vazifalar hal etiladi.

4. Tarbiyaviy ishlar mazmunini uning vazifalari va amalga oshirish sharoitlari bilan bog‘liq holda belgilab olish nihoyatda muhimdir! Material tanlanayotganda, u tarbiyalanuvchilarning tarbiyasiga ijobiy ta’sir etish tomonlariga e’tiborni karatish

lozim. Tarbiyaviy ishlarda turli xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun tarbiyachi tarbiyalanuvchilarning karashlarini va kiziqishlarini inobatga olgan holda ularni rivojlantirishi, shuningdek, ularga tayanib ish olib borishi kerak.

5. Maqsadga muvofiq uslublar, usullar va vositalar tarbiyaviy ishlarning har bir bosqichi uchun alohida loyihalanadi. Bunda uslublarning imkon kadar faollik, tashabbuskorlik, mustakillik tamoyillariii ta’minlanishi nazarda tutilishi lozim. Sustlik tarbiyaviy ishlarning asosiy dushmanidir. Shu bois, tarbiyalanuvchilarning xulqi kuzatilsa, nimani o‘zgartirish zarurligini ularning o‘zlari aytadilar.

6. Tarbiyaviy ishlarni tayyorlashda tashkillashtirishning yuqori darajadagi aniqligiga erishishga harakat qilish lozim. Har qanday tarbiyaviy ish tarbiyalanuvchilar uchun “tashkilotchilik maktabi”ga aylanishi kerak. Tayyorgarlik tashabbuskorlik, talabchanlik, kirishimlilik, majburiyatlarni taqsimlash maxorati, vaziyatlarni tezda baxolash kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Ishni tayyorlash va o‘tkazish jamoani jipslashtirishning to‘g‘ri yo‘lidir!

7. Tarbiyaviy ishlar nusxa ko‘chirishni yoqtirmaydi. O‘zgaruvchanlik va harakat doirasining kengligi tarbiyaviy ishlarning farqlovchi belgilaridir. Guruhlarning, ayrim tarbiyalanuvchilarning bir-biriga jipsligidan keng foydalanishga intilish yaxshi natija beradi. Tarbiyaviy ishlarni loyihalash chog‘ida, bir guruhda muvaffaqiyat keltirgan tajriba ikkinchisida aynan shunday natijani bermasligi mumkinligini esda tutish kerak.

8. Tarbiyaviy ishlar turli-tuman bulishi kerak. Tarbiyalanuvchilar yorqin ishlarni uzoq eslab yuradilar, shu bois bunday ishlarni takrorlash maqsadga muvofiq emas, chunki u ahamiyatini yo‘qotishi mumkin. Tarbiyaviy ishlarni har doim yangisini topish qiyin, ammo ularni topishga harakat qilish zarur. Tarbiyaviy ishlar zahirasi ko‘plab qiziqarli tadqiqotlar mavjud va bu takrorlamaslikni, aksincha, aniq sharoitlar bilan muvofiklashtirgan holda o‘quvchini rivojlantirishni kafolatlaydn.

9. Tarbiyaviy ishlar his-tuyg‘ularning kudratli katalizatori kabi loyihalashtiriladi. Ma’lumki, hayajonga tushgan kishi nihoyatda ta’sirchan bo‘ladi. Har bir tarbiyaviy ishda tarbiyalanuvchiga yaqin, hamohang bo‘lgan jihatlarni topish va unda ijobiy

xislatlarni rivojlantirish, mustahkam hayot tarzini shakllantirish, tarbiyaviy ishlar madaniyatini oshirishshing muhim yo’llaridan biri bo’lgan o’rab turgan dunyo haqiqatini to’g’ri tushunishga yordam beradigan kilib yetkazish kerak.

Tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish bosqichi maksadni ko’zlash bosqichidan keyin boshlanadi va undan faqat nazariy jihatdan farklanadi, ammo amaliy jihatdan bu ajralmas jarayondir. Bu bosqichda tarbiyachilar oldida: tarbiyalanuvchilar bilan birga faoliyat yo’nalishining barcha qismlarini aniqlash, ishtirokchilar orasida majburiyatlarni taqsimlash, ularni qanday qilib bajarish lozimligini ko’rsatish kabi muhim vazifalar ham turadi.

Adabiyotlar:

1. Podlasiy I.P. Pedagogika. –M.: VLADOS, 2004, kn. 2. Protsess vospitaniY. – S.7.
2. Selivanov V.S. Osnovi obshey pedagogiki: teoriya i metodika. M.:Akademiya, 2002. – S.107.
3. Ishmuxammedov R.J., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. – T., 2010.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”// “Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori” kitobida. – T.: Sharq, 1997. – B.34.

ЎСМИРЛАР ТАРБИЯСИГА БЕФАРҚ ҚАРОВЧИ ОТА-ОНАЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ПСИХОЛОГИК РЕАБИЛИТАЦИЯСИ

Жиззах Давлат педагогика университети

Умумий психология кафедраси ўқитувчиси

Имомқулова Фотима Улуғбековна

Аннотация: Оила – инсониятнинг илоҳий ва мўжизавий кашфиёти. Жаҳонда оила қурмай яшайдиган халқ ёки элатнинг ўзи йўқ. Қайга борманг, оилага қайтиб келасиз, ким бўлманг – оила аъзосисиз. Оиланинг миллий руҳи – халқнинг

миллий руҳиятини белгилайди. Шу маънода оила жамиятининг ҳар бир аъзосида миллий психологияни шакллантирувчи муқаддас ижтимоий институтидир.

Калит сўз: оила. тарбия. психологик реабилитация. амалиёт.

Аннотация: Семья-божественное и чудесное открытие человечества. В мире нет народа или самой нации, которая живет без семьи. Не уходи в грусть, ты вернешься в семью, кем бы ты ни был – членом семьи. Национальный дух семьи-определяет национальный дух народа. В этом смысле национальная психология в каждом члене семейного общества.

Ключевое слово: семья. воспитание. психологическая реабилитация. практика.

Abstract: The family is a divine and miraculous discovery of humanity. There is no nation or nation in the world that lives without a family. Do not go into sadness, you will return to the family, no matter who you are – a member of the family. The national spirit of the family determines the national spirit of the people. In this sense, national psychology is in every member of family society.

Keyword: family. education. psychological rehabilitation. practice.

Оила жамиятнинг ижтимоий, иқтисодий ва демографик ривожланишига пойдевор бўладиган асосий ижтимоий институт бўлиб, мамлакатимизда оиланинг мавқеи юқори. Оила муҳити қанчалик соғлом бўлса, жамият ҳам, Ватан эрки ва истиқболи ҳам шунчалик соғлом ва шарафли бўлади.

Зеро, бозор иқтисодиётига асосланган фуқаролик жамият ва ҳуқуқий давлатни яратишнинг муҳим шартларидан бири, ҳар жиҳатдан соғлом, мустақил фикрловчи, маънавияти юксак янги авлодни тарбиялашдан иборат. Бу ўринда ота-она ўз фарзанди тимсолида эзгу орзу-ниятларни юзага чиқишини тасаввур қилади. Оила авлодлар занжирини боғловчи олтин ҳалқа бўлиб, наинки “эр-хотин” лик вазифаларини тартибга солиш, балки насл қолдириш эҳтиёжи туфайли

юзга келган ижтимоий-биологик ҳодиса ҳисобланади.

Оилада фарзанднинг дунёга келиши эр-хотин муносабатларини уйғунлаштирувчи илоҳий неъматдир. Қиз фарзандни узатаётганда “ Илоҳим борган жойингда бахтингни топ, жуфтинг билан қўша қариб, ували-жували бўлгин” деб дуога қўл очишади. Соғлом фарзанднинг дунёга келиши эса соғлом қиз тарбияси билан боғлиқ. Оилавий тарбияда онанинг хулқ-атвори қизга кўчади. Шунга мувофиқ доно халқимиз “ Онасини кўриб қизини ол”, дейишади. Қиз бола тарбиясида унинг маънавий сифатларини ташкил этувчи асосий белгилар: ҳаё, иффат, одоб, оқилалик, сарамжон-саришталик, ибо, камтарлик ва нафосатлиликдан иборат. Ўғил бола тарбиясида жасурлик, мардлик, иродалилик, ватанпарварлик, ғайрат ва шижоатли бўлишлик каби сифатлар алоҳида касб этади.

Юқорида таъкидланганидек соғлом насл тарбиясида қиз боланинг алоҳида ўрнини қайд этиш лозим. Айниқса қиз боланинг руҳан, жисмонан ва маънан соғлом бўлиб улғайишида оила, мактаб ва маҳалланинг ўзаро ҳамкорлиги, яъни олиб борилаётган тарбиявий ишлар самарадорлиги ўта муҳим. Қиз болани ўстириш, уни вояга етказиш, тарбия бериш, касб-хунарли қилиш ўз-ўзидан бўлмайди. Қиз болани кузатувчи кўзлар кўп. Унинг ақл-заковати, қадди-қомати, хулқи, оилавий ҳаётга қай даражада тайёрлиги суриштирилади. Қиз болага баҳо беришдан аввал унинг ота-оанасига баҳо берилади. Узоқ-узоқлардан “ фалон шаҳар ёки қишлоқнинг фалон маҳалласида бир қиз бор экан” деб бошлашади, ўзаро суҳбатлар чоғида. Гап асносида “кийимлари ҳам ўзига яришиқли, одми, ўзига мос”, деб қистириб ҳам ўтишади. Бу ўринда янгалар ва қўни-қўшниларнинг фикрлари кўпроқ аҳамиятли бўлиб чиқади. Чунки қиз болани қандай тарбия топганлигини баҳоловчи асосий экспертлар шулар. Яъни янгалар, қўшнилар дугоналар ва қариндошлар ҳамда жумладан тарбия муассасасининг ходимлари бўлишади. Шунинг учун қиз болани иши нозик. Оллоҳнинг ўзи асрасин дейлик. Биронта ортиқча сўз билан қиз болани айбсиз айибдор бўлиб қолиши ҳеч гап

эмас. Бу ўринда, қиз бола тарбиясида асосий юк, яъни масъулият она зиммасида бўлади. Тарбияли, эътиборли, меҳнатсевар она ҳамиша қизларини ўзи каби бўлишини истайди ва бор билим ва тажрибасини қиз бола тарбиясини тўқис, беками кўст бўлишига сарфлайди. Бу ўринда албатта отанинг, қариндош-уруғ, маҳалла, тарбия муассасаларининг ҳам алоҳида ўрни борлигини қайт этиш лозим бўлади. Оиланинг барқарорлиги жамиятнинг барқарорлигини белгилайди. Оллох одамзотни (ва жумладан, табиатдаги барча ҳайвоноту ўсимликлар оламини ҳам) икки жинс эркак ва аёлдан иборат қилиб, ҳар бирига ўзига хос ва мос вазифа тақсимлаб берган. Оиланинг бутун бўлиш айнан эр-хотиннинг ўзаро муносабат тарбиясига киришуви билан боғлиқ эканлиги бир оз бўлсада қайд этиб ўтдик. Бу ўринда эътиборли жиҳат шундаки, муносабат – бу мувозанат дегани. Мувозанат табиатидаги уйғунлик қонуниятидан бошланиб, бозордаги тарозидан тортиб оила, шахслараро муносабат жараёнида, ишлаб чиқаришда, давлатлараро бўладиган сийосий, иқтисодий, маданий ва бошқа ҳамкорлик муносабатларида кузатилади. Эътибор беринг! Табиатдаги муносабат қонуният кўринишида оилавий муносабат билан, сўнг жамиятда, мамлакатлараро муносабат даражасида акс этиб, ривожланиб, такомиллашиб боришини таҳлил этиш мумкин

Маълумки, БМТ томонидан 1959 йилда қабул қилган “Бола ҳуқулари декларацияси” алоҳида аҳамиятга эга. Ушбу декларацияда “Инсоният ўзида мавжуд бўлган энг яхши нарсаларнинг барчасини болаларга беришга мажбур” лиги уқтирилган. БМТ Бош Ассамблеяси ушбу ҳужжатдаги қоидаларни ижодий ривожлантириб, 1989 йилнинг 20 ноябрида “Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция” қабул қилди. Ушбу конвенция 1990 йилнинг 2 сентябридан кучга кирди ва жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари томонидан ратификация қилинди. Ўзбекистон Республикаси ҳам бу конвенцияни 1992 йилнинг 9 декабрида ратификация қилди.

Махсус мактаб ўқувчилари билан ўтказилган суҳбатларимиз, уларнинг оилалари билан бўлган учрашув таассуротлари шуни кўрсатдики, болаларни

мактабдан ва коллеждан безиб, педагогик қаровсиз холига тушиб қолишига, асосан ота-оналар сабабчи бўлишган. Сухбат жараёнида шу нарсалар маълум бўлдики, коллеждаги болаларнинг 70 фоиздан ортиғи ота-онасини бир-бири билан келиша олмаганлиги, оилада носоғлом муҳитнинг ҳукумронлик қилиши, онасига қўшиб фарзандларини ҳам тахкирланиши, ичкилик, оталарни муқим иш фаолиятининг йўқлиги боис кўпроқ бекорчи бўлиб қолиши, оиладаги етишмивчиликлар, боланинг руҳиятига ўз таъсирини кўрсатган. Натижада болалар ўз уйларида безиб, қаровсиз холига тушиб қолишган. Ота-онанинг ажралиб кетиши нотўлиқ оилани вужудга келтирган.

Оилада меҳр топмай қаровсиз қолган бола озгина бўлсада ўзига бўлган эътиборни атроф- муҳитдан қидира бошлайди. Айнан мана шу шароитда аксарият болалар салбий муҳит таъсирига тушиб қолишади. Бола дастлаб чекишга, сўнг ичишга жалб этилади. Шу икки нарсага бўлган мойилликнинг шаклланиши дастлаб болани ўғрилиқ қилишга ва бошқа шу каби жиноятлар содир этишида туртки бўлади.

Ота-оналар билан ўтказилган сухбатлардан ташқари, якка тартибдаги сухбатлар, ота-оналар ўртасидаги педагогик-психологик билимларни тарғиб этишда қуйидаги хулосаларга келинди.

t/r	Ўсмир фаолиятига оид хусусият	Фоиз
1	2	3
1.	Тенгқурлари ва атроф-муҳитга нисбатан танқидий қараш	36
2.	Воқеа ходисаларга нисбатан бефарқ бўлмаслик	39
3.	Ўзининг ички (ёки потенциали) имкониятларини кўрсатишга интилиш	43

4.	Ўз қилмишига танқидий муносабатда бўлиш	45
5.	Ота-онасига гап қайтармасдан буюрилган ишларни бажариши	53
6.	Жамоат топшириқларини бажариш	54
7.	Дарсларда фаол иштирок этишга интилиши	57

Аксарият хорижий давлатлар тажрибасига (Россия, Германия, АКШ) назар ташлайдиган бўлсак, қаровсизлик оқибатида тарбияси оғир болалар якка тартибда ўрганилиб, уларни қайта тарбиялаш биринчи галда хулқ-атворини тузатиш масаласига эътибор беришдан бошланади . Вояга етмаганларни оилавий можоролардан норизо бўлиб, таълим -тарбиядан бешиб, қаровсиз ҳолда билиб- билмай жиноятга қўл уриши , ҳаёт нима эканлигини англаб етмасдан туриб, махсус калониялар ёки махсус коллежларга тушиб қолиши жуда ачинарли ҳолдир. Чунки бола чекланган, тор доирадаги муҳитни кўриб шу муҳит тарбияси ва ички тартиб- қоидаларига мослашишга мажбур бўлади.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ваҳобова Д. Ўсмир ҳулқида учрайдиган агрессив хатти-ҳаракатлар шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири // Халқ таълими. 2011 й. №4. Б. 120-122.
2. “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг Қонуни// Қалқон. 2010. №10. Б. 2-13.
3. Зиёмуҳаммадов Б. Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Т.: Сано-стандарт. 2011-440 б.
4. Ғозиева Ф. – Психологик реабилитация моҳият, тамойил, вазифа ҳамда

босқичлар // Халқ таълими. 2011. №1. Б. 70-75.

OILAVIY “MEHRIBONLIK UYI”LARI VA ULARNING BUGUNGI KUNDAGI FAOLIYATI.

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti

Pedagogika ta’limi nazariyasi kafedrası

katta o’qituvchisi: L.T.To’raqulov.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuv jarayonlari, oilaviy mehribonlik uylarida yaratilgan sharoitlar, bolalar salbiy ijtimoiy xodisalarning jabirdiydasiga aylanib qolish sabablari, islom dinidagi rivoyatlar jamlangan.

Kalit so’zlar: Mehribonlik uyi, mehr-meruvvat, hayr-saxovat, insonparvarlik, oilalarning mustahkamligi, tarbiyalanuvchilarni ijtimoiylashuvi, pedagogika-psixologiya, rivoyatlar, islom dini, xalq pedagogikasi, etnopsixologiya, yetimlik va ijtimoiy etimlik va shu kabi tushunchalar o’rin olgan.

Annotation: This article discusses the issue of the process of socialization of the pupils of the Orphanage, the reasons for the negative characteristics, and also the narration of the Islamic religion are collected.

Key words: Orphanage, humanism, family well-being, socialization of pupils, historical precepts, pedagogy-psychology, Islamic religion, folk pedagogy, ethnopsychology, orphan, social orphan.

Annotatsiya: V dannoy state rassmatrivaetsya vopros o protsesse sotsiolizatsii vospitannikov Domov miloserdiya, prichiny negativnykh harakternykh chert, a takje sobraniye predaniya islamskoy religii.

Klyuchevye slova: Dom miloserdiya, gumannizm, semeynoe blagopoluchie, sotsiolizatsii vospitannikov, istoricheskie zapovedi, pedagogika-psixologiya, islamskaya religiya, narodnaya pedagogika, etnopsixologiya, sirota, sotsialnaya sirota.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2019-yil 11 fevral kuni “yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorining quyidagi ba’zi bo‘limlariga to‘xtalsak o‘rinli bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnatmunosabatlari vazirligi, Sog‘liqni saqlash vazirligi va moliya vazirligi bilan birgalikda bir oy muddatda “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylariga 1 ta psixolog shtat birligini tashkil qilish agar tarbiyalanuvchilari soni 200 nafardan ortiq bo‘lgan “Mehribonlik” uylari, bolalar shaharchalari va bolalar uylarida 2 ta psixolog shtat birliklarini tashkil qilish belgilab qo‘yilgan;[1,3]

O‘zbekiston Respublikasi Mustailikka erishgan kundan boshlab xukumatimiz kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirish to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qila boshladi. Bu g‘amxo‘rlik, albatta, Mehribonlik uylariga e’tibor bilan bevosita bogliqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘lari hisobidan: Mehribonlik uylari va bolalar shaharchalari tarbiyalanuvchilarini dasturlash ko‘nikmalariga o‘rgatish hamda axborot texnologiyalari sohasida yosh mutaxassislarni tayyorlash maqsadida ularning internet tarmog‘iga ulanishi va kompyuterlar bilan jihozlanishini, bunda 10-11 sinf o‘quvchilariga “axborot-kommunikatsiya texnologiyalari” yo‘nalishida yetakchi tashkilotlar da ishlab chiqarish amaliyotini o‘tashi uchun sharoitlar yaratilishini kerakligi belgilab qo‘yilgan. Yuqoridagi qarorlar mehribonlik uylari rahbar xodimlari va tarbiyachilari uchun mas’uliyat yuklaydi va shu bilan birga jamiyatning barcha qatlamdagi kishilarini diqqat e’tiborida bo‘lishi kerak.

Mehribonlik uylari yetim-yesirbolalar va ota-onasi qarovidan xamda oila muhitidan maxrum bulgan bolalar uchun davlat internati tamoyilidagi ta’lim-tarbiya muassasasiga aylantirildi va davlat tasarrufiga o’tkazildi.[1,4]

Bola dunyoga keldimi ota-onalik bo’lish, ota-onasi bilan birga yashash,oilada erkin miloqot qilish,opa-singil,aka-uka va boshqa yaqin qarindoshlari bilan birga yashash xuquqiga ega. Bolaning bolaligini o’g’irlashga hech kimning xaqqi yo’q. Yurtboshimiz «O’zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari» degan asarida shunday yozadi: «G’animlar nimalar deb saf-satasotmasin,O’zbekiston rahbariyati va xalqining tutgan yo’li qat’iy va mustahkam: biz doimo mehr-muruvvat, mehr-oqibat, yurtimizda tinchlik-totuvlik, xotirjamlikni saqlashga sodiq bo’lib qolaveramiz. Vatandoshlarimiz bir-birlariga yelkadosh, ahil va inoq bo’lib yashashida, yetim-yesirlar, nogironlar, qariyalar va bolalar, qarovsiz va muhtoj kishilarimiz himoyasini tashkil qilishda o’zimizning kuchimizni va mehnatimizni hech qachon ayamaymiz».[2]Mustaqillik yillarida Mehribonlik uylari faoliyatini yaxshilashga doir maxsus qonunlar chiqdi. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari va farmoyishlari, O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi va Vazirlar Mahkamasining qarorlari, normativ xujjatlari e’lon qilindi.Shu xujjatlar asosida «Mehribonlik uyi to’g’risi da Nizom» qabul qilindi bu tarixiy ahamiyat kasb etadi. Mehribonlik uylari to’g’risidagi Nizomning 1-qism, 3-moddasida shunday deyilgan: «Mehribonlik uyining asosiy vazifasi oilaviy muhitdan maxrum bulgan bolalar va o’smirlarni to’liq, ruhiy sog’lomlashtirishga, ijtimoiy mehnat moslashuviga va ijtimoiy-xuquqiy himoya qilishga ko’maklashuvchi uy sharoitiga eng ko’p darajada yaqinlashtirilgan muhitni yaratishdir» [3].

Bu vazifani amalga oshirishda avvalo ta’lim-tarbiyaning roli benihoya kattadir. Mexribonlik uylarida ta’lim-tarbiya ishlarini olib borish davlata hamiyatiga ega bo’lgan dolzarb masaladir.O’zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 39-moddasida shunday deyilgan: «Har kim qariganda, mehnat layoqatini yuqotganda, shuningdek,boquvchisidan maxrum bo’lganda va qonunda nazarda tutilgan boshqa

hollarda ijtimoiy ta’minot olish huquqiga ega». O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 64-moddasida Yuqoridagi qonunlar fikr yuritishni yanada oydinlashtiriladi. «Davlat va jamiyat yetim bolalarni va ota-onalarining vasiyligidan maxrum bo‘lgan bolalarni boqish, tarbiyalash va o‘qitishni ta’minlaydi, bolalarga bag‘ishlangan xayriya faoliyatlarni ragbatlantiradi» deyilgan.[4]

Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrda 269-son qarorining 5-bandida **Vasiylik va homiylik organlarining vakolatlari, ularning vazifalari belgilab qo‘yilgan, masalan:** yetim bolalarni va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni aniqlaydi va ularning hisobini yuritadilar; yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar haqidagi ma’lumotlarning axborot bazasini yuritadilar, ma’lumotlarni O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining ma’lumotlar bazasiga kiritish uchun taqdim etadilar, shuningdek davlat statistika hisobotini tegishli davlat statistika organiga qonun hujjatlarida belgilangan shaklda va muddatlarda taqdim etishlari belgilab qo‘yilgan;[5]

Afsuski XXI-asrga kelib ba’zi qo‘shirnoq ichidagi kimsalar, xalqimiz o‘zining tarixida va tanasida bo‘lmagan o‘ziga yarashmagan ishlarni qilmaqdalar bolalarni tug‘riqxonalariga tashlab ketish biroz ko‘proq ko‘zga tashlanmoqda. Elimizga xos bo‘lmagan bolani tug‘ruqxonalariga tashlab ketish yoki pulga sotish, o‘z farzandini vahshiylarcha qiynoqqa solish, bolani uydan bezdirish uni o‘g‘ir yoshiga va jinsiga to‘g‘ri kelmaydigan mehnatga jalb qilish, uning mehnatidan majburiy foydalanish bir so‘z bilan aytganda bolaning bolaligini o‘g‘irlash holatlari ko‘payib borayotgani hech kimga sir emas. Ayni shunday vaziyatda bolaparvarlikni boshlashga xalqimizni da’vat etayotgan yurtboshimizga raxmat. Masalan, Prezidentimiz 2020-yil 28-iyul kuni Yunusobod tumanidagi 21-sonli Mehribonlik uyiga tashriflari hamda shu kunning o‘zidayoq nogironligi bo‘lgan, ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan yetim bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-o‘vvatlashni kuchaytirish, ijtimoiy nafaqalar tizimini takomillashtirish masalalariga qaratilgan videoselektor yig‘ilishi o‘tkazgani so‘zimizning birgina isboti desak xato bo‘lmaydi. Ana shunday tashabbusga yana bir

misol keltiramiz, Vazirlar Mahkamasi, Xalq ta’limi vazirligi, Sog’liqni saqlash vazirligi va Milliy gvardiyaning “Mehribonlik” uylari, Bolalar shaharchalari, oilaviy bolalar uylari va Sog’liqni saqlash vazirligi tizimining Bolalar uylarini (keyingi o‘rinlarda — o‘quv-tarbiya muassasalari) Milliy gvardiyaga birlashtirish to‘g‘risidagi taklifga rozilik berilsin.[7]

Milliy gvardiya “SOS — O‘zbekiston bolalar mahallalari” uyushmasining bolalar mahallalari bilan hamkorlik o‘rnatish. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi 5-va Kitob tumanidagi 4- mehribonlik uylari tugatildi. Birgina Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafarga yaqin tarbiyalanuvchilar to‘liq davlat tomonidan tarbiyalanar edilar, 2022-yilning 1-choragiga kelib Qamashi tumanidagi 5-mehribonlik uyida 120 nafar tarbiyalanuvchilar Oilalarga “oilaviy mehribonlik uylariga” olindi va holatki bunday tarbiya muassasalari Respublikamizda o‘ttizga yaqin. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori.09.08.2021-yil.PQ-5215-son qarori yani “Mehribonlik uy”larine milliy gvardiyaga birlashtirish haqidagi qarorlari hayotda o‘z isbotini topmoqda. Halqimiz yana qayta o‘zini anglamoqda, ota-bobolarimizdan qolgan bir naql bor bolaning begonasi bo‘lmaydi,

Yetimlik –Insoniyat paydo bo‘lganidan buyon mavjud, afsuski hayot-hayotligini qiladi.

Yetimlik – insoniyat, jamiyat va uning taraqqiyotida mavjud bo‘lgan xodisa hisoblanadi.

Afsuski butun dunyoda yetim va ijtimoiy yetim bolalar mavjud:

Yetimlik-sabablari turlicha bo‘lishi mumkin, yetimlik turli adabiyotlarda turlicha talqil qilingan tushuncha hisoblanadi, masalan:

- 1.Ota-onasining vafot etganligi sababli.
- 2.Ota-onaning ikkisidan biri vafot etganligi sababli.
- 3.Ota-onalik xuquqidan maxrum etilganlik sababli.
- 4.Jazoni ijro etish kaloniyasida (qamoqda) saqlanayotganligi sababli.

5. Boshqa Respublikalarga (xorijga) ishlash uchun ketib qaytib kelmaganligi sababli.

6. Ijtimoiy omillar ta’sirida (avtoxalokat, yong’in, is gazi) va boshqalar sababli nogiron bo’lish.

Afsuski bunday sabablarni ko’plab ko’rsatishimiz mumkin, lekin eng achinarlisi shundaki ota-onasi tirik bo’la turib etimlikni boshidan keshirayotgan bolalar butun dunyoda mavjud.

Yetim bolalarni va ota-onasining qaramog’idan mahrum bo’lgan bolalar sonini ortib borishiga yo’l qo’ymaslik uchun quyidagi holatlarga yo’l qo’ymaslik lozim.

1. Oilaning mustahkamligi, uning moddiy va ma’naviy to’la to’kisligini ta’minlash.

2. Yangi hayotga qadam qo’ygan yosh oilalarni eng kamida besh yil ota-onasi bilan yashashini ta’minlash.

3. Jamiyatda yuqori darajali-Mustahkam oilalar sonini ko’paytirish.

4. Yaqin qarindoshlar o’rtasidagi nikohni qoralash, chunki bu xolat yaxshi natija bermasligi barchamizga ma’lum bu xolat sotsiologik, tibbiy, psixologik va boshqa tadqiqotlarda isbotlangan.

5. Ishsizlar sonini kamaytirish chunki oilaning mustahkamligi ko’proq moddiyatga ham bog’liq.

6. Erta nikohdan o’tishga yo’l qo’ymaslik.

Har bir inson hurmat-ehtiromga loyiq. Mehr-muruvvatga tashna, moddiy-ma’naviy ko‘makka muhtoj, ota-onasidan ayrilgan yetimlarga ikki kara ko‘proq mehr ulashish dinimizning asosiy ko‘rsatmalaridan ekanligi barchamizga ma’lum.

Bolalik-shaxsning axloqiy sifatlarining shakllanish davri. Bolaning kerakli xolatlarda o’zini tutabilish, atrofdagilar bilan erkin munosabatda bo’lish usullarni urganganligi uning bolalikdagi ilk mavaffaqiyatlaridan biridir.[7,94]

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki mehribonlik uyining pedagogic jamoasi tarbiyalanuvchilar bilan do’stona aloqa o‘rnatish va bolalarning tabiatiga mos munosabatda bo’lish, ularni kasb hunarga yo‘naltirish ishlariga mehr bilan

astoydil, chindildan yondashsalar mehribonlik uyi tarbiyalanuvchilarining ijtimoiylashuvini ta’minlagan bo’lar edik.

Adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. Yetim bolalarga oid muhim qarori. Janiyat. 2019-yil 11 fevral kuni.

2. Karimov I.A. Uzbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yunalishlari. T., «Uzbekiston», 1993.

3. Vazirlar Maxkamasining 1995-yil 18-fevraldagi 59-sonli Qaroriga 3-ilova, «Mexribonlik uyi to’g’risida Nizom», «Ma’rifat» gazetasi, 1995-yil 29 mart.

4. Uzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. T., «Uzbekiston», 1993.

5. Vazirlar Mahkamasining 2014-yil 22-sentabrdagi 269-son [qaroriga](#)

6. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to’g’risida»gi Qonuni.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. 09.08.2021-yil. PQ-5215-son

7. N.M. Egamberdiyeva Ijtimoiy pedagogika darslik. «Toshkent» 2009,

8. TAFAKKUR ZIYOSI ilmiy –uslubiy jurnal. 2019YIL 4-SON

INNOVATSION FIKRLASH – YUQORI SINIF O‘QUVCHILARINI JAMIYATDAGI HAYOTGA TAYYORLASH FAKTORI SIFATIDA

Abdurasulov Farxod Pardayevich

O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filali, katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Yuqori texnologiyalar davrida odamlarda innovatsion fikrlashni hosil qilish haqidagi masala iqtisodiyot va psixologiya sohasidan ta’lim sohasiga o’tadi, pedagogik umumdavlat muammosiga aylanadi. Maqolada yuqori sinf o‘quvchilarida zamonaviy sharoitlarda innovatsion fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish muammosi ko‘rib chiqiladi; innovatsion fikrlashga o’sib kelayotgan avlodni o‘qitish va tarbiyalash

nuqtai nazaridan ta’rif beriladi; katta yoshdagi o’smirlarda innovatsion fikrlashni shakllantirishga ehtiyoji ochib beriladi. Maqolada zamonaviy maktab bitiruvchisining eng kerakli ko’nikma va malakalarini aniqlab beradi. Unda innovatsion fikrlashni shakllantirishning didaktik tizimi taqdim etilgan; innovatsion fikrlashning tarkibiy elementlari, mezonlari, shakllanganlik darajalari aniqlangan; yuqori sinf o’quvchilarining maktabda o’qitish va tarbiyalash jarayonida innovatsion fikrlashi tug’diradigan “innovatsiya” tushunchasi ochib beriladi.

Kalit so’zlar: innovatsiya, innovatsion fikrlash, innovatsion fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishning didaktik tizimi.

Tadqiqotning dolzarbligi, shu bilan shartlanadiki, O’zbekiston davlatining rivojlanishi ta’lim tizimidan innovatsion ijodiy mehnatga qodir bo’lg’usi ishlab chiqarish kuchlarining ta’lim sifatini oshirishni talab qiladi. Hozirgi kunda asosiy insoniy sifatlar quyidagilar bo’lib qolmoqda: o’zgarishlar sharoitida yashash va ishlash ko’nikmasi; yangilikni his qilish; takomillashtirishga intilish; vaziyat keskin o’zgarganda intellektual, irodaviy va emotsional stressga bardoshlilik; yashashdan yanada yaxshirog’i foydasiga voz kechish ko’nikmasi. Fikrlashning innovatsion turi va o’zgarishlarga qodirlik – maqsadga erishish uchun zaruriy shartlar [2].

Jamiyatning keyingi rivoji, o’sib kelayotgan avlodning ta’lim va tarbiyasida yangi paradigmani shakllantirishni talab etadi, u ta’lim oluvchilarga nafaqat aniq ko’nikma va malakalarni ko’rsatishni ko’zda tutadi, balki ularda boshqarish va voqelikning umuman boshqa sharoitlariga moslashishni shakllantirish, uzluksiz o’zgarishlarga va tub o’zgarishlarga moslashishni shakllantirilganlikni talab etadi. Davlat ta’lim standarti maktab bitiruvchilari qanday bo’lishi kerakligini aniqlab beradi [8].

Ushbu maqsadga erishish uchun Davlat ta’lim standarti to’liq o’rta maktabning asosiy vazifalaridan biri ta’lim oluvchilarda fikrlashning har xil turlari shu jumladan: ilmiy, ekologik, geografik, iqtisodiy, huquqiy, mantiqiy, algoritmik, matematik, tanqidiy va hokazolarni shakllanishini e’lon qiladi.

Ta’lim paradigmalari tabiiy ravishda fikrlashning boshqa turlarini rivojlanishini nazarda tutadi. Jamiyat ta’lim tizimi va maktab oldiga muhim strategik vazifa sifatida o’sib kelayotgan avlodda innovatsion fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishni jamiyatni taraqqiyot yo’lidagi qudratli vositalardan biri sifatida qo’yadi.

Jamiyat ta’lim tizimida o’sib kelayotgan avlodni “inson kapitali” sifatida shakllantirishga ijtimoiy buyurtma innovatsion fikrlash fenomeniga pragmatik pozitsiyadan yondashishni talab etadi va ushbu ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy muammoni ilmiy asoslangan tizimni ishlab chiqishni talab etadi. Va avvalambor innovatsion fikrlash tushunchasining o’sib kelayotgan avlodni tarbiyalash va o’qitish doirasida majmuaviy ta’rifi, uning shakllanishi va rivojlanishidir.

Bizning hayot sharoitlarimizda muhim talab, zamonaviy insonda innovatsion faoliyatga tayyorlikda ifodalanadigan innovatsion fikrlashning mavjud bo’lmaganda yangini generatsiyalashni bajarib bo’lmashligidir.

Maqolaning maqsadi zamonaviy maktabning yuqori sinf o’quvchilarida innovatsion fikrlashni shakllantirish muammosini yoritib berish, fanlar tizimida ushbu tushunchani ajratish, yuqori sinf o’quvchilarida uning shakllanganlik mezonlari, shakllantirish va rivojlantirishning didaktik tizimining mavjudligini takidlashdir.

Yuqori sinf o’quvchilari jamiyatning a’zolari sifatida malakat, davlat muammolarini bilishadi. Ular bo’lg’usi hayotga tayyorlashni boshlashgan, real hayotda ular to’qnash keladigan chaqiriqlarga o’zlarini tayyorlashni boshlashgan.

“Innovatsion fikrlash” tushunchasi birinchi marta ilmiy doiraga V.P.Deliya tomonidan kiritildi. O’z tadqiqotlarida innovatsion fikrlashni uning dialktikasi nuqtai nazaridan individning fikrlashi sifatida ko’rib chiqadi, noumental mental modellar modellar yaratish va ishlatishga qodir, masadga qaratilgan bilish jarayonlari va faktorlari bilan shartlanadigan fiziologik ketma-ketliklarni rivojlantirish va takomillashtirish orqali, ijtimoiy madaniy qonuniyatlarni asosan ilmiy izlanish orqali, uni innovatsiyada ob’ektivlashtirib ko’rib chiqadi [3].

Olimlarning asarlarini o’rganish bizga “innovatsion fikrlash” tushunchasini fanda zamonaviy tushinish aniqlash imkonini beradi. Birinchidan, innovatsion fikrlash yangilikni yaratuvchi jarayon hisoblanadi. Biroq, innovatsion fikrlashning ushbu tarkibiy qismi o’ziga xos xususiyatga ega – atrofdagi olamni real o’zgartiradigan, innovatsion faoliyatni ta’minlash imkoniyati bilan va ijtimoiy innovatsiyalarni generatsiya qiladigan yaratish rejimiga chiqish qobiliyati. Ikkinchidan, innovatsion fikrlash ilmiy-texnik bo’ladi va ob’ektivlik, tizimlilik, analiz va sintez bilan tavsiflanadi. Masala yechimini hisoblay olish ko’nikmasi, unda uslub va natija qaerdaligini aniq ko’rish, oraliq va yakuniy taqqoslash, bozorda kerakli mahsulotni generatsiyalash qobiliyatini rivojlantiradi. Uchinchidan, innovatsion fikrlash pozitiv va o’zida ijtimoiy qadriyatga ega. Innovatsiya ish unumdorligini oshiradi, mahsulot sifatini oshiradi, ish sharoitlarini engillashtiradi, yashash sharoitini yaxshilash imkonini beradi. To’rtinchidan, innovatsion fikrlash konstruktiv va progmatik vazifalarni oqilona va strategik ravishda shakllantirish, ularga maqsadga muvofiq keladigan hal qilishning metod va vositalarini topish, o’z qadamlarining mantiqiylikni yoylab ko’rish, maqsadga erishish darajasini aniqlash, o’z rejasini amalga oshirishini o’z vaqtida tuzatish, innovatsiyani kiritish oqibatlarini anglash. Innovator o’z ixtirosidan amaliy foyda olish uchun uni ochib beradi, joriy etadi va ishlaydi. Buning uchun unga barcha voqealardan xabardor bo’lish, ularni ish manfaatlarida mohirona qo’llash kerak. Yuqorida keltirilgan innovatsion fikrlashning ta’rifida faoliyat sohasini aniqlashga urg’u beriladi. Biz o’zimizning tadqiqotimizda innovatsion fikrlash tushunchasini ta’riflashni pedagogika, didaktika, didaktika, tarbiya nazariyasi, shaxs va jamiyat manfaatida va amaliy qismini kuchaytirib ta’lim oluvchilarni zamonaviy hayotga tayyorlash nuqtai nazaridan shakllantirishga urinib ko’rdik.

O’rta, yuqori sinf o’quvchilari va ularning ota-onalari anketalarini tahlili bitiruvchidan eng ko’p talab qilinadigan kompetensiya, bilim, ko’nikma va malakalar quyidagilardir: turmush tarzi yo’nalishini tanlash; amaliy muammolarni hal qila olish qobiliyati; kasbni, faoliyat sohasi. Mutaxassislikni to’g’ri tanlash, kasbiy o’z-o’zini

belgilash; kasb, mutaxassislikni o’zgartirishga tayyor turish; o’z ishini tashkil etish, yakka tadbirkorlik; irodali, psixologik barqaror, harakatchan bo’lish; kreativ shaxs sifatlarini egallash.

Shunday qilib, ta’lim oluvchilar maktabni bitirganlaridan so’ng o’z kasbi, shaxsiy hayotida o’zlarining o’rinlarini topish uchun borliqni, yashash sharoitlarini to’g’ri anglashni turli tuman, biroq, dolzarb masalalarni hal qilish uslublariga ega bo’lishni istaydilar.

Barcha yuqorida sanab o’tilganlar bizga ta’lim oluvchilarning innovatsion fikrlashiga quyidagicha ta’rif berish imkonini beradi. Shaxs fikrlashining ushbu tiri unga pozitiv yo’nalish va hayot tarzini, mehnat, kasbiy, ijodiy faoliyatni ongli tanlash imkonini beradigan, psixologik, kasbiy, mehnat, hududiy harakatchanlik, iqtisodiy mustaqillikka, samarali yechimlarni qabul qilishga tayyorlik, aniq vaziyatlardan kelib chiqib raqobatdardosh shaxs, jamoada ishlay olish, kreativ bo’lish. Ushbu tushunishga muvoffiq, innovatsion fikrlash quyidagi elementlarni o’z ichiga oladi:

1. Pozitiv yo’nalish va hayot tarzi. Shaxs u yoki bu shaklda o’z hayot faoliyati yo’nalishini tanlaydi.

2. Kasbiy faoliyat sohasini tanlashga tayyorlik. Ta’lim oluvchi ota-onalar, OAV, qarindoshlar, do’stlar ta’sirida biroq o’z tahlili asosida mehnat faoliyati sohasini tanlaydi.

3. Psixologik harakatchanlik. Yuqori sinf o’quvchisi muvafaqiyatsizliklar, rejalarning barbod bo’lishi, turli qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Bu kuchli stress holatiga olib keladi. Bitiruvchi ushbu qiyinchiliklarni yengish va maqbul yechimlarni topish, hosil bo’lgan vaziyatdan eng kam yo’qotishlar bilan chiqib ketish yo’llarini topish kerak.

4. Kasbiy harakatchanlik ijodiy faoliyatga tayyorlik. Egallangan kasbga turli sabablarga ko’ra kelajakda talab bo’lmasligi mumkin. Qo’shimcha ta’lim orqali yangi mutaxassislikni egallashga intilish zarur.

5. Hududiy harakatchanlikka tayyorlik. Zamonaviy borliq, turli sabablarga ko‘ra odamlarni bir mintaqadan boshqa mintaqaga sezilarli darajada hududiy ko‘chish bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonga moslashish qobiliyatini hududiy harakatchanlik sifatida tushunamiz.

6. Iqtisodiy mustaqillikka tayyorlik. Shaxs hayotining eng muhim sharti – bu o‘z moddiy ta’minoti, aynan pul ishlab topish va undan samarali foydalanish qobiliyati.

7. Aniq vaziyatlardan kelib chiqqan holda samarali qarorlarni qabul qilishga tayyorlik. Raqobatbardoshlik, kreativlik, javobgarlik.

8. Jamoada ishlashga tayyorlik.

Innovatsion fikrlashning ushbu elementlari ta’lim, tarbiya jarayonida innovatsion fikrlashning ta’lim dasturlari asosida o‘rganish vositasida shakllanadi.

Dars va darsdan tashqari faoliyat: o‘quv fanlari, tanlov bo‘yicha kurslar, individual loyihalar, tizimli, ma’lum tarzda tashkil etilgan tadqiqot; kommunikativ-dialogik, diskussiyali faoliyat; o‘yinli imitatsiya va individual va komandali musobaqadoshlik vaziyatlarini modellashirish; ta’lim oluvchi tomonidan o‘z bilishi, refleksiyasini tashkil etish bo‘yicha predmet usti izlash o‘quv faoliyati. Buning hammasi o‘quvchilar orasida hamkorlikni rag‘batlantirish uchun, stressli vaziyatlarni psixologik barqarorlikni hosil qilish, o‘z qiziqishlar va boshqa odamlarning qiziqishlarini umum jamoa maqsadiga erishish uchun murosaga kelish ko‘nikmasini hosil bo‘lishi.

Ta’lim oluvchilarda innovatsion fikrlash bo‘lg‘usi real hayot uchun shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Maktab bosqichida innovatsion fikrlashni tashkil etuvchi elementlarning bir qismiamalda aniqlanishi mumkin. ularning asosiy qismini to‘g‘ridan-to‘g‘ri fikrlar, mulohazalar, hayot mazmuni haqidagi va kasb tanlash, anketalash, vaziyatli masalalarni yechish, tengdoshlari va kattalar bilan muloqotda ularning xatti-harakatlari va harakatlarini tahlil qilish orqali aniqlanishi mumkin. Innovatsion fikrlashning haqiqiy manzarasi faqat bir nechta yildan so‘ng o‘zini namoyon etishi mumkin. Ammo bu yerda asosiy texnologiya jarayonga kiradi – bu hayotning o‘zi.

Innovatsion fikrlashni shakllantirishga psixologo-pedagogik tizimda o’zlashtirilgan tajribaning bosqichlarini tizimli, yaxlit modellashtirish orqali erishish mumkin, bu esa bir tomondan ta’lim oluvchini atrofdagi muhit sharoitlariga moslashishini ta’minlash, kreativ rivojlanish bosqichlarini bashoratlash, ikkinchi tomondan, uning innovatsion faoliyatda ishtirok etish jarayonida yaratuvchi kreativlikning o’sishini ta’minlaydi.

Hayot faoliyatining turli muhimlik darajasidagi turli sohalarida kerak bo’ladigan ko’p sonli shaxsning umum insoniy sifatlarni belgilagan holda, o’quvchilarning innovatsion fikrlashlarida tug’iladigan innovatsiya tushunchasini shakllantirish zaruriyati kelib chiqadi. Uning yordamida o’quv-ta’lim jarayonidagi ongli, maqsadga qaratilgan, ilmiy asoslangan faoliyatda tug’ilgan, amaliy yo’nalishga ega va atrof-muhit va insonning o’zining ichki olamga ta’sir etish, uni o’zgartirish va takomillashtirishga qodir yangi bilish mahsulotini tushunamiz. Ushbu innovatsiya o’zida strategik ahamiyatga ega, chunki uni amalga oshirish ilgarlovchi xarakterga ega, istiqbolda nafaqat davlat uchun, balki, ta’lim oluvchining o’zi va uning oilasi uchun raqobatda ustunliklarni olishga qaratilgan.

Ta’lim oluvchilarning innovatsion fikrlashi haqida gapirganda, biz o’zimizni shunchaki fikrlash tushunchasi bilan cheklamadik. Ta’lim oluvchini innovatsion ta’lim jarayoniga jalb etish unda nafaqat fikrlash darajasi bilan baholanadigan bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi, balki, hodisalarning mohiyatini tushinish va ziddiyatlarni ajratishda muhim faktorlar va ularning qonuniyatlarini ajratish, tasvirlarni tanib olish va qo’yilgan masalalarni yechish, tahlil qilish, sinflashga qodirlik bilan baholanadi. O’quvchini innovatsion faoliyatga faqat refleksiv o’z-o’zini tashkil etish, o’z-o’zini tarbiyalash, o’z-o’zini rivojlantirish, o’z-o’zini anglash. O’z-o’zini takomillashtirish tizimida jalb etish mumkin bo’ladi va amaliy yo’nalishga ega sifatlar tizimida aks etadi.

Psixologiya sohasidan innovatsion fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish muammosi, ta’lim sohasiga o’tayapti, umumdavlat pedagogik muammosiga

aylanmoqda, uni hal qilish ilmiy yechimni talab etadi va zamonaviy jamiyatda bitiruvchining muvaffaqiyatliliigi uchun zaruriy faktor hisoblanadi. Shu munosabat bilan, mamlakat ta’lim tizimi oldida, o’sib kelayotgan avlodni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta’lim oluvchilarda innovatsion fikrlashni o’zgarayotgan sharoitlar, texnologiyalar, hayot tarziga moslashish asosi sifatida shakllantirish va rivojlantirish vazifasi turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdurasulov F.P., Turopov A. O‘quv jarayonida talabalarning innovatsion tafakkurini shakllantirish /O‘zMU xabarlarini №1/4 2018, 113-116 betlar.
2. Abdurasulov F.P. Innovatsiya-hozirgi zamonaviy ta’lim muassasasi o‘qituvchisining pedagogik tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida /NamDU ilmiy axborotnomasi 2020 yil 1-son.
3. Делия В. П. Инновационное мышление в XXI веке. Москва: Де-По, 2011. 232 с.
4. Лесков С. Л. Живая инновация. Мышление XXI века: пособие для старшеклассников. Москва: Просвещение, 2010.
5. Сенько Ю. В. Формирование научного стиля мышления учащихся. Москва: Знание, 1986. 80 с.
6. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. - T.: “Sano-Standart” nashriyoti, 2015. - 81-b.

MAKTAB VA OILA O'RTASIDAGI ALOQANING ASOSIY SHAKLLARI

Hamidova Barno Maxmudovna

Jizzax Davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Bola shaxsining har tomonlama va barkamol rivojlanishida oila qanday rol o‘ynashini barchamiz yaxshi bilamiz, chunki bolalar ilk ahloqiy saboqlarni aynan oilada

oladi, ularning xarakteri shakllanadi. Aynan oila xulq-atvor odatlarini, mehnatsevarlik haqidagi g'oyalarni shakllantirishda eng muhim rol o'ynaydi va bolaning hissiy kayfiyatiga ta'sir qiladi. O'quvchilarni ota-onalari bilan ishlash boshlang'ich sinf o'qituvchilari faoliyatida katta o'rin tutadi. Ushbu ishda butun pedagogik jarayonni o'qituvchilar, o'quvchilarning ota-onalari bilan birgalikda amalga oshirish jarayoni qaralgan.

O'qituvchilar, o'quvchilarning ota-onalari bilan birgalikda ishlashning turli shakllari va faoliyati mavjud:

O'quvchilarning oilalarini o'rganish: O'quvchilarni tarbiyalashda har qanday muvaffaqiyatga faqat uning ota-onasiga individual yondashish orqali erishish mumkin.

Bolaning oilasi bilan tanishish men uchun birinchi sinf soatida bolalarga tarqatadigan so'rovnomadan boshlanadi va keyin ular uni har yili yangilab turadilar. U uyda ota-onalar bilan to'ldiriladi va nafaqat maktab jurnali sahifalarini to'ldirish uchun ma'lumotlarga oid savollarni o'z ichiga oladi, balki menga imkon beradigan savollarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, "Siz uyda ota-onangizdan tashqari yana kim bilan yashaysiz?" Iltimos, bobo va buvilarning ismlari va otasining ismini yozing; barcha aka-uka va opa-singillarni ism-shariflari bilan sanab chiqing, ularning yoshini, nima qilayotganini ko'rsating. "Uyda hayvonlar bormi va qaysilari?" Bolalar o'zlarining uy hayvonlarini tasvirlashdan xursand bo'lishadi, uy hayvonlarining taxalluslarini yozadilar. Bolalarning bu savolga javobi ko'p narsalarni aytib berishi mumkin. "Bo'sh vaqtingizda nima qilishni yaxshi ko'rasiz?" Bu yerda yigitlar o'zlari qatnashayotgan to'garaklari sevimli mashg'ulotlari haqida gapirib berishadi. Men darhol so'rovnomaning ushbu qatori bo'sh qoldirilgan bolalarga e'tibor qarataman. Anketaning ikkinchi qismida faqat ota-onalar uchun savollar mavjud. Ko'pincha men uni alohida-alohida tarqataman, masalan, birinchi ota-onalar yig'ilishida. U quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi: "Farzandingiz xarakterining xususiyatlari", "Farzandingiz bilan muloqot qilishda nimalarga e'tibor berish kerak", "Tibbiy ko'rsatmalar", "Farzandingizning ta'lim jarayonida sinf va maktabga qanday yordam bera olasiz?"

Ota-onalar ularni farzandsiz, yolg'iz to'ldirishlari kerak. Maxfiylikni saqlash uchun ular konvertda muhrlangan so'rovnomanini qaytarishi yoki ota-onalar yig'ilishida yoki individual yig'ilishda menga berishi mumkin. O'quvchining oilasini o'rganish menga bolalar bilan yaqinroq tanishish, ularni odatdagi, bo'shashgan muhitda ko'rish imkonini beradi, oilaning turmush tarzini tushunishga yordam beradi. Kerakli ma'lumotlarni olganimdan so'ng, men bolalar bilan ular o'qigan kitoblari haqida suhbatlashish, o'ynagan o'yinlarini muhokama qilish, ota-onalariga o'zlari qila oladigan uy yumushlarida yordam berishni yoqtirishlarini bilish imkoniyatiga ega bo'laman.

Bolani tarbiyalashda ko'p narsa o'qituvchi va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatiga bog'liq. Lekin har doim ham ota-onalar kerakli kontaktga borishmaydi. Afsuski, o'z burchini yaxshi tushunmay, farzand tarbiyasida jiddiy xatoga yo'l qo'yayotgan ota-onalar hamon uchrab turibdi. Bunday ota-onalar nafaqat o'qituvchidan, balki boshqa ota-onalarning ijobiy tajribasi va energiyasidan ham alohida e'tibor va yordamga muhtoj.

Ko'pgina ota-onalar ko'pincha farzandlarini tarbiyalashda vaqt etishmasligidan shikoyat qiladilar, ammo yuzaga keladigan muammolarni faqat shu bilan izohlab bo'lmaydi, chunki bolani hamma narsa tarbiyalaydi: ota-onalarning o'z ishlariga, bir-biriga munosabati, tashqi ko'rinishi, kiyim-kechak, gapirish uslubi va boshqalar.

Ota-onalar yig'ilishlari - ota-onalarning fikrini, ota-onalar jamoasini shakllantiradigan tarbiya maktabidir. Eng boshidanoq men ota-onalarga bu vaqtda bo'sh bo'lgan har qanday oila a'zosi tomonidan ota-onalar yig'ilishlariga majburiy qatnashish vazifasini berdim. Ular bu vaqtni topa olishlari uchun uchrashuv haqidagi ma'lumotlar bir nechta kanallar orqali oldindan uzatiladi - birinchidan, bola orqali (kundalikdagi yozuv, uning yonida imzo qo'yishingiz kerak), ikkinchidan, telefon orqali chaqiruv.

Uchrashuvga oldindan tayyorgarlik ko'rish kerak. Sinf rahbari faqat tarbiyasi yomon o'quvchilar haqida emas, balki sinfdagi barcha o'quvchilar to'g'risidagi barcha ma'lumotlarni (bajarish, davomat, xatti-harakatlar, darsdan tashqari ishlar) to'liq bilishi kerak.

Ota-onalar "yo'qotilgan" vaqt uchun afsuslanmasliklari uchun yig'ilish oldindan rejalashtirilgan rejaga muvofiq, ishchanlik muhitida dinamik tarzda o'tishi kerak. Yig'ilishda qatnashganlarning har biri o'z farzandi bilan bog'liq ma'lumotlarni o'rganishi, sinfda sodir bo'layotgan hamma narsada ishtirok etishi, gapirish imkoniyatiga ega bo'lishi va agar kerak bo'lsa, bolani tarbiyalash bo'yicha tavsiyalar yoki maslahatlar olishi kerak.

Sinf rahbari ota-onalarga o'z farzandlarining taqdiri unga befarq emasligini, o'z tarbiyalanuvchilarining o'qish va yaxshi ta'lim olishidan ham manfaatdor ekanligini ko'rsatishi kerak.

Ota-onalar bilan individual ish. O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi individual suhbatlar, maslahatlashuvlar o'qituvchi va o'quvchining oila a'zolari o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatishga, bolaga birgalikda ta'sir qilish usullarini izlashda o'zaro tushunishga erishishga yordam beradi. Ota-onalar bilan suhbat oddiy, tushunarli, ishonchli va oqilona bo'lishi kerak, lekin har doim bola uchun tashvish hissi bilan bo'lishi kerak. Ularning g'ururiga tegadigan so'zlar, bola haqida doimiy shikoyatlar, uning kamchiliklariga e'tibor berish - bu faqat ota-onalarni o'zlaridan uzoqlashtirishi va kerakli maqsadga erishishni kechiktirishi mumkin.

Biz ota-onalar uchun suhbatni maktab bilan muloqotning tabiiy shakliga aylantirishga harakat qilishimiz kerak va ular o'qituvchi bilan yoqimsiz uchrashuvni kutishdan oldin bo'lmasligi kerak, shunda o'quvchining ota-onasi o'zlarini maktabga nafaqat qabul qilish uchun taklif qilinganligini his qilishlari mumkin.

Farzandni tarbiyalashning samaradorligi maktab va oilaning qanchalik yaqin aloqada bo'lishiga bog'liq. Maktab va oila hamkorligini tashkil etishda sinf rahbarlari yetakchi rol o'ynaydi. Aynan ularning mehnati oilalarning maktabda bolalarni tarbiyalash va o'qitish borasida olib borayotgan siyosatini qanday tushunishini, uni amalga oshirishda ishtirok etishini belgilaydi.

Shu bilan birga, oila farzand tarbiyasida asosiy buyurtmachi va ittifoqchi sifatida qaralishi kerak, ota-onalar va o'qituvchining birgalikdagi sa'y - harakatlari bolaning

rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Biz har doim yodda tutishimiz kerakki, sinf o'qituvchisining vazifalari xilma-xildir, o'quvchilaringizning oilalari bilan ishlash sizning faoliyatingizning muhim yo'nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Беседина, Е.Ю. Взаимодействие семьи и школы в современных условиях / Е.Ю. Беседина // Теоретические и прикладные аспекты современной науки. – 2014. – № 4–3. – С. 110–112.

2. Бедерханова, В.П. Вопросы взаимодействия общеобразовательной школы и производства / В.П. Бедерханова, А.Н. Демин // Психология. Экономика.Право. – 2013. – № 2. – С. 99–107.

3. Hamidova B, Turdiev N. Axborotlashtirilgan ta'lim muhitida bo'lajak tarbiyachilarni tayyorlashda innovatsion metodlardan foydalanish// “Ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalari” nomli xalqaro ilmiy amaliy anjuman. JDPI 2021 yil 23-aprel.

KELAJAK AVLOD KAMOLOTIDA ESTETIK TARBIYANING AHAMIYATI

Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o'qituvchisi

Siddiqova Gulnoza Sharafiddinovna

Har bir oila o'z bolalarining tarbiyasi, nafosatli, aqlli, baquvvat va mard bo'lishini istaydi. Tarbiya san'atining shunday xususiyati borki, ko'p kishilar uni o'zlariga tanish va tushunarli bir ish deb ba'zi bировlar xatto yengil ish deb hisoblaydilar. Estetik tarbiya ana shunday osonroq ishga o'xshaydi. Aslida, estetik ruhda tarbiyalash, insonning butun qiyofasiga – uning xis – tuyg'ulariga, irodasiga samarali ta'sir qiladi. Ilmiy dunyoqarashni ma'naviy qiyofasini shakllantiradi, xayotni bilib borish imkoniyatini tug'diradi. Estetik ruhda tarbiyalash g'oyat murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, nafosatni tushinibgina qolmay,

balki uni barpo etishga qodir bo’lgan barkamol avlodni kamolga yetkazish maqsadni ham ko’zda tutadi.

Donishmandlarimizdan biri “sog’lom tanda sog’ aql” deb bejizga aytishmagan. Sog’lom tanda, sog’lom aql bo’lishligi uchun avvalo sog’lom muhit bo’lmog’i lozim. Bizlarga yahshi ma’lumki bola tug’ilgandan boshlab oilaning ma’naviy – estetik ta’siri ostida katta bo’ladi. Demak avvalo oilada sog’lom muhitni yaratmog’imiz darkor. Bunda oiladagi yoshi katta insonlarda katta masuliyat bo’ladi. Oilada bolaga nisbatan bo’ladigan munosabatda uning individual xususiyatlarini to’laligi va yaxlitligicha hisobga olinadi va shu munosabat bilan unga har tomonlama ta’sir ko’rsatadi. Oila tarbiyasining afzalligi shundaki, u bolaning qobiliyatlari, qiziqish va ehtiyojlarini hisobga olishda katta imkoniyatlarga ega. Bunday tarbiya jarayonida bevosita oilada ham, shuningdek, maktabda, ko’chada, o’rtoqlari davrasida ham bolaning ongiga ta’sir ko’rsatuvchi g’oyat xilma xil taassurotlar sintezi yuz beradi. Bizlar yahshi bilamizki oilaning badiiy qiziqishlari, estetik barkamollik darajasi ko’pincha bolada bevosita aks etadi. Yoki, aksincha bolaning estetik bilishga intilishi, undagi qiziqish va ehtiyojlar ota – onada ham qiziqish ortishiga sabab bo’ladi.

Zamonaviy oilalarga e’tiborimizni qaratadigan bo’lsak, har doim ham bo’lmasada, ba’zi ba’zida yoshlarni badiiy va estetik qadriyatlardan bahramand qilib turishadi. Unda bolada san’atga bo’lgan munosabati shuningdek, turmushga, tabiatga, muloqotga, bilishga, mehnat faoliyati va shu kabilarga bo’lgan munosabatining estetik elementlari shakllanib rivojlanib boradi.

Shaxsni estetik rivojlantirishning dastlabki sharti va boshlang’ich bo’g’ini bolada yoshlik chog’idanoq, tug’ilib o’sgan uyining go’zalligi va u bilan bevosita bog’liq bo’lgan tabiat go’zalligiga dil tuyg’usini shakllantirishdan iboratdir. Bolani avvalo tabiatdan, odamlarning o’zaro munosabatlari, turmush va an’analardan boshlab inson hayoti va faoliyatining barcha jabhalariga singib ketgan go’zallikni idrok qilishgacha bo’lgan, tevarak – atrofdagi dunyoni e’tibor bilan tushunib yetishiga qaratilgan estetik rivojlanish yo’li erta yoshdan boshlansa, u ancha chuqur va jiddiy ta’sir ko’rsatadi.

Yilning turli fasllarida tabiatni kuzatish natijasida uyg’unlik, rang, makonni xis etishni rivojlantiradi, tasavvurni boyitadi.

San’at estetik tarbiya vositasi sifatida kichik yoshda umumiy rivojlanish vazifalariga nisbatan bo’ysunuvchi o’rinda turishi mumkin. U atrofdagi tabiat dunyosi, insoniy munosabatlar dunyosi haqidagi haqiqiy hayotiy tasavvurlarni boyitishga yordam berishi mumkin. Bizlar yahshi bilamizki estetik rivojlanishda tabiat insonga ikki tomonlama ta’sir ko’rsatadi ya’ni u o’z holicha ham go’zallik hissi uyg’otadi va shakllantiradi, hamda san’atning har xil turlariga o’tiladigan o’ziga xos ko’prik vazifasini o’taydi.

Oilaning estetik tarbiyada yetakchi yoki bo’ysunuvchi mavqeni egallashi bolaning yoshiga bog’liq va buni hisobga olmoq kerak: kichik yoshda bu yetakchi mavqe ancha kuchli bo’lib, katta yoshda birmuncha bo’shashadi. Ulg’ayish jarayonini asta – sekin oilaning ta’siridan chiqish va jamoaning ijtimoiy munosabatlar tizimiga tortilish deb ta’riflash ham mumkin. Shaxsning rivojlanishining har bir bosqichida bolaga estetik hamda u bilan chambarchas bog’liq bo’lgan ahloqiy tarbiya berish mazmuni va metodlarining o’ziga xosligi bilan birga o’tadi.

Keyingi vaqtlarda oilada bolaga bo’lgan munosabat, shartli qilib aytganda soʻvib borayotganligini ko’ramiz. Ehtimol bunda telekommunikatsiya va ommaviy aloqa vositalarining oila turmushiga faol ravishda kirib borayotganligining oqibatidir. Bola bilan birga qo’shiq aytish, o’yin o’ynash, topishmoq aytish, bayram kechalari uyushtirish, oilaviy kitob o’qish va shu kabilar oilada kamdan kam uchraydigan hodisaga aylanib bormoqda. Bularning har biri muloqotning va badiiy didni o’stirishning, hayotga estetik munosabat to’g’risidagi dastlabki tasavvurlarga ega bo’lishning samarali vositasiga aylanishi mumkin. Ona allasi, oilada birgalikda musiqa chalish, rasmlar chizish, qo’g’rchoq teatri bolaning dunyoni do’stona, ma’naviyatiga boy, insonparvar, estetik jihatdan go’zal deb qabul qilishiga yordam beradi.

Oiladagi estetik muhit katta ahamiyatga ega. Ozodalik va saranjom – sarishtalikka, kashtachilik va badiiy buyumlar yasashga qiziqish estetik muhitni xilma-xil qilibgina qolmay, balki go’zallikka intilish odati va san’atga qiziqishni rivojlantiradi.

Bolada shakllanib boradigan sog’lom, axloqiy hamda estetik tuyg’u odatda maktab va oilaning hamkorligi bilan qilingan mehnat natijasi deb bemalol ayta olishimiz mumkin. Chunki maktab bilan oila o’rtasidagi izchillik har ikkala tomonning ham bir – birlari boshlagan ishni butun choralar bilan qo’llab – quvvatlash va boyitishga intilishdan iborat bo’lishi lozim.

Xulosa o’rnida yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, shaxs kamolotida estetik tarbiyani shakllantirish va rivojlantirishda oila va maktab hamkorligi o’z ijobiy ta’sir kuchini ko’rsata oladi, bola oila va jamiyatda yetuklik sari intiladi, o’zining yuksak orzulariga erishish uchun harakat qiladi.

ГЕНДЕР ТАРБИЯСИ АСОСИДА ЖАМОАДА ШАХСНИ ТАРБИЯЛАШ

Хамраева Назира Равшановна.

Жиззах давлат педагогика

университети, Педагогика таълими

назарияси кафедраси уқитувчиси

Rahmonqulova Gulardon Hakim qizi

Pedagogika-psixologiya yo’nalishi talabasi.

Аннотация: Бугунги кунда, замонавий жамиятда глобаллашув ва интеграцион жараёнларнинг кенг кўламда қулоқ отиши, янги муаммоларни келтириб чиқара бошлади. Жамиятшунос тадқиқотчилар томонидан изчил ва чуқур ўрганилиши лозим бўлган муаммолар қаторига бугун ҳеч иккиланмасдан “гендер” жараёнларни ҳам киритиш мумкин.

Калит сўзлар: Гендер тенглиги, ўзбек менталитети, ижтимоий муносабатлар, мактаблардаги гендер тенглиги.

Биз томонимиздан илгари сурилаётган “гендер” мавзуси бугунги кунга келиб муаммоли вазият сифатида XX аср охирларидек шов-шувли аҳамият касб этмасида, ўзбеклар жамияти ва уларнинг турмуш тарзида ушбу масаланинг ижтимоий жиҳатларини социолог позисиясидан туриб илмий таҳлил этиш бизга етарлича ўрганиш ҳуқуқини беради. Ўзбеклар турмуш тарзида оила-никоҳ муносабатлари мусулмон Шарқи қоидалари асосида белгилаб берилган қоидалар мукамал ҳолатда узоқ даврлардан бери ишлаб келаётганлиги билан маълумдир[1].

Таъкидланганидек, эркеклар ва аёллар ўртасидаги биологик, табиий фарқлар билан эркеклар ва аёлларнинг хатти - ҳаракатини, ижтимоий ва маданий характеристикаларни аниқроқ фарқлаш учун гендер атамаси қабул қилинган [2]. Гендер тушунчасининг киритилиши энг умумий маънода икки тушунча - биологик ва ижтимоий жинс тушунчаларини фарқлашга ёрдам беради. Гендер (инглизча гендер - жинс) жинс тушунчасини физиологик воқелик устқурмаси бўлган ижтимоий конструкция сифатида белгилайди.

Гендернинг ижтимоий ташкил топганлигини антропологлар тадқиқотлари ҳам исботлайди. Улар ўзлари ўрганган жамиятларда ота ва она роллари, ижтимоий иерархияда эркеклар ва аёллар мавқеи қай тарзда белгиланганлигини кузатган. Анъанавий равишда аёлларга хос деб ҳисобланган пассивлик, меҳрибонлик, болаларга муҳаббат ва назокат бир уруғда эркек мижозига хос хусусиятлар деб белгиланса, айни пайтда бошқа уруғда улар аксарият аёллар ва эркеклар томонидаи қабул қилинмас эди.

Хотин - қизлар ҳаракати даставвал Шимолий Америкада, 1775-1783 йиллар давомида мустақиллик учун кураш шароитида ва Францияда 1789- 1794 - йиллардаги инқилоб даврида вужудга келди. Дастлабки гендер тенглиги тарафдорлари хотин - қизларнинг эзилиши ҳамда уларнинг эркекларга қарамлиги сабабларини излар экан, уларни ҳам ҳуқуқий ва ижтимоий жабҳаларда кўради.

Давлатчилигимизнинг ривожланишидаги устувор йўналишлардан бири шахснинг ижтимоий ва сиёсий, бинобарин, ҳуқуқий фаоллигини таъминлашдир.

Жамиятнинг маънавий ва ахлоқий етуклиги даражаси ҳамиша хотин-қизларга бўлган муносабат билан белгиланиб келди. Хотин-қизларнинг жамиятдаги мавқеи, уларнинг давлат ва жамият ишларида фаол иштирок этиши билан ислохотларнинг муваффақиятли кечишига ижобий таъсир кўрсатди. Бирок «хотин-қизлар масаласи» деб аталган муаммо сўнгги йилларда кун тартибидан кетгани йўқ.

Ўқитувчиларни тайёрлаш деярли уларнинг касбий фаолияти тугагунига қадар давом этади. Гендер зўравонлиги ва низоларни ҳал қилишнинг олдини олиш бўйича кўрсатмалар ва воситаларни қандай қўллашни билиш ва билиш ўқувчиларнинг ўзи орасида бу синфда асосий ҳисобланади. Шу тарзда, мактабларда ўқитувчиларга машғулотлар, зўравонлик ёки таъқиб қилиш саҳналари мавжуд бўлса нима қилиш кераклигини билиш учун семинарлар, конференциялар ва курсларни таклиф қилишлари керак.

Агар мактаблар ушбу тренингни ўз зиммаларига олмаса (кўп ҳолларда бўлгани каби), Интернет фаол, автоном ва мустақил таълимни бошлаш учун кўплаб бепул таълим манбаларини (ҳужжатлар, курслар, китоблар, қўлланмалар) таклиф этади. Унутмангки, бу воситаларни ва динамикани билиш ҳақида оқувчилар ўртасида рад этиш, камситиш ва зўравонликнинг олдини олиш шаклланишига сабаб бўлиши мумкин.

Ўқитувчининг синфдаги ўқувчиларга муносабати

Эҳтимол, бу бемаъни ёки жуда аниқ нарска каби кўринади. Аммо ўқитувчиларнинг ўқувчиларга бўлган муносабати, синфларда жинсий зўравонлик ҳолатларини олдини олишнинг калитидир. Агар ўқитувчи барча ўқувчиларга бир хил муносабатда бўлса, барчани бир хил тушунади ва уларни ҳеч қандай фарқ қилмасдан қадрлайди, ўқувчилар жинсни рад этиш, камситиш ва мурасизлик ҳеч қайерда бўлмаслигини ўзлари билиб олишади[3].

Ўқитувчилар фойдаланадиган тил: ўз синфларида улар аёллардан кўпроқ фойдаланишлари ва болалар ўрнига болалик, ота-оналарнинг ўрнига оила каби умумий сўзлар билан тушунчаларга мурожаат қилишлари мумкин эди.

Ўқитувчилар қила оладиган яна бир нарса - бу дарсларда ўн дақиқа вақтни тарихда ва жамият учун муҳим бўлган аёл характери ҳақида суҳбатлашиш. Бу аёлларда бўлиши мумкинлигини англатади эркакларнинг бир хил истеъдоди ва ўзларини улар билан бир хил эканлиги тасаввур шаклланишига хизмат қилади. Биз доимо ўқитувчилардан бошланадиган ижобий ва тенг муносабатни тарбиялаш ҳақида гапирамиз.

Ҳамкорликда ўрганиш - бу ўқувчилар ўртасида жамоавий ишлашни рағбатлантирадиган фаол методология. Тенг қисмларда ўғил ва қизлардан иборат бўлиши керак бўлган жамоа. Шу тарзда, ўқувчилар гуруҳи бир-бирларига ёрдам беришади ва ўқитувчи вазифада таклиф қилган мақсадларга эришиш учун биргаликда ҳаракат қилишади. Бундан ташқари, кооператив ўрганиш ўқувчилар орасида ҳамдардлик ва бирдамликни тарғиб қилиш тавсия этилади.

Синфдаги ҳиссий тарбияни ҳисобга олинг: Ҳиссий тарбия синфларда зўравонлик ҳолатларидан сақланишнинг калитидир. Агар ўқувчилар мумкин бўлса ўзларининг ҳис-туйғуларини эркин ва ҳукм қилинмасдан ифода этинг, бу эса муносабатларни яхшиланишига, баъзи тўқнашувлар натижасида юзага келадиган таранглик пасаяди ва энг аввало, улар бошқаларнинг ҳис-туйғуларидан хабардор бўлишади ва ўзларининг ҳис-туйғуларини билиб олишади[4].

Ўқувчиларнинг ота-оналари билан учрашувлар! Шубҳасиз, ҳамма нарса ҳам мактаблар ва ўқитувчиларнинг вазифаси эмас. Ҳамма ишни улар бажариши шарт эмас. Дастлаб айтганимдек, ўқитувчилар ва ота-оналар синфда ва уйда гендер зўравонлик ҳолатлари пайдо бўлишини таъминлаш учун биргаликда ва ҳамкорлик қилишлари керак. Ота – оналарга гендер тенглиги ҳақида тушунчани биргаликда амалга оширишда ҳамкорлик қилиш ҳам яхши самара беради

Натижада садоқатли, сезгир, ғамхўр, бағрикенг ва ҳамдард болалар ёшлар шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистонда хотин-қизлар, қонун ва жамият муаммолари. Тошкент, 1999. – 63 бет.
2. Убайдуллаева Р.А. Мустақил Ўзбекистон: аёл, оила ва жамият. Т.: Фан, 2006.
3. Хотин-қизларга нисбатан зўравонликка барҳам бериш тўғрисида Декларасия, БМТ Бош Ассамблеясининг Резолюсияси билан 1994 йил 23 февралда қабул килинган.
4. Ўзбекистонда Хотин-қизлар ҳуқуқларини таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Тошкент 2008.

QADIMDA VA O’RTA ASRLARDA VOHADAGI TABIIY SHAROIT VA MIRZACHO’L AHOLISINING ETNIK TARKIBIGA TA’SIRI

Rashidov Sharof Xolmurod o’g’li

JDPU Xalqaro hamkorlik bo’limi uslubchisi

sharofr58@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qadimda va o’rta asrlarda vohadagi tabiiy sharoit va mirzacho’l aholisining etnik tarkibiga ta’siriga oid ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: Mirzacho’l, Toshkent-Samarqand, Qizilqum va Sirdaryo, Zarafshon, Yuz, Parchayuz, Qirq, Qang’li, Saroy, Qarapchi, Xitoy, Qipchoq, Muytan, Kenagez, Mang’it, Qo’ng’irot, Suzoq va Qoraqalpoq.

Mirzacho’l O’rta Osiyodagi tekisliklardan biri bo’lib, qadimdan o’lkaning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotida muhim o’rin tutib kelgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Mirzacho’lning tabiiy sharoiti turli xil bo’lgan. Uning bir qismi yaylovlardan, boshqa qismi esa faqat suvsiz qumliklardan iborat bo’lgan. Shuningdek,

Mirzacho’lning tog’ oldi hududlarida shudgor yerlar mavjud bo’lgan. Bundan tashqari, Sirdaryo bo’yiidagi joylar to’qayzorlar bilan o’ralgan edi.

XIX asrda Mirzacho’l deganda Toshkent-Samarqand pochta yo’lida joylashgan Jizzax va Sirdaryo oralig’idagi hududlar tushunilgan. U shimoli-sharqdan Sirdaryo bilan, janubiy-g’arbdan Nurota tog’i bilan, g’arbdan Qizilqum bilan hamda janubdan Xo’jand bilan chegaradosh bo’lgan.[1] Umuman, Mirzacho’l Sirdaryo, Qizilqum, Nurota va Turkiston tog’ tizmalari oralig’idagi tekislik bo’lib, umumiy yer maydoni bir million hektardan iboratdir.[2] Uning yer usti tuzilishi janubiy-sharq tomondan, ya’ni Turkiston tog’ tizmalari yonbag’ridan shimoli-g’arbga – Qizilqum va Sirdaryo tomonga pasayib borgan.[3]

Mirzacho’l geografik tuzilish nuqtai nazaridan to’rt qismga bo’lingan. Birinchi qismga Mirzacho’lning tog’li hududlari kirib, u Turkiston tog’ tizmasining shimoliy qismini va Qo’ytosh deb nomlanuvchi Nurota tog’ tizmasining shimoliy tomonlarini o’z ichiga olgan. Mazkur hududlarda XIX asr oxiri - XX asr boshlarida sug’orma dehqonchilik qilishning iloji bo’lmagan. Biroq, mazkur yerlar tabiiy yomg’ir suvlari orqali lalmikor dehqonchilikka va yaylov sifatida foydalanishga juda qulay hisoblangan. Mirzacho’lning ikkinchi qismi tog’ oldi tekisliklaridan iborat bo’lib, ularda o’zlashtirilgan yerlar deyarli mavjud bo’lmagan. Mazkur joylarda lalmikor va yaylov yerlari asosiy qismni tashkil etgan. Mirzacho’lning uchinchi qismi yassi tog’lardan iborat bo’lib, mazkur yerlarda doimiy va vaqtinchalik daryolar mavjud bo’lgan hamda sug’oriladigan yerlarning asosiy qismi ushbu hududlarda joylashganligi uchun bu joylar iqtisodiy nuqtai nazardan juda muhim hisoblangan. Shuningdek, Sirdaryo bo’ylaridagi to’qayzorlar Mirzacho’lning ma’lum qismini egallagan bo’lib, ushbu turdagi yerlar xududning shimoliy-g’arbiy qismida joylashgan.[4]

Mirzacho’l O’rta Osiyoning markaziy qismida Zarafshon vodiysining shimolida, Nurota tog’larining sharqiy va janubiy qismida joylashgan bo’lib, Qizilqum sahrosining shimoliy-sharqiy bo’lagi hisoblanadi. Mirzacho’l janubda Turkiston tizmasi, janubiy g’arbda Nurota tog’lari, g’arbda Bolatog’, Pistalitog’, shimoliy-g’arbda Qizilqum

cho’li, sharq va shimoliy sharqda Sirdaryo bilan chegaralangan. Bugungi kunda O’zbekistonning Sirdaryo, Jizzax viloyatlari, Qozog’istonning Janubiy Qozog’iston viloyati va Tojikistonning Zafarobod tumani hududlarini o’z ichiga oladi. [5]

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Mirzacho’lning o’ziga xos tabiiy-iqlim sharoiti hamda uning bir nechta tarixiy nomlari mavjud bo’lgan. Manbalar va adabiyotlar tahlilidan ko’rinadiki, o’rganilayotgan davrda hududning barcha qismlari bir xil tabiiy ko’rinishga ega bo’lmagan, ya’ni hududning tog’, daryo va quduqlarga yaqin joylarda yashash uchun sharoit mavjud bo’lgan. Bu esa mazkur hududlarda mahalliy aholining dehqonchilik bilan shug’ullanish imkonini bergan. Shu bilan birgalikda, Mirzacho’lning suvsiz hududlari ham agrar soha uchun qisman yaroqli bo’lgan. Chunki yilning ma’lum davrida ushbu hududlar aholining chorvachilik bilan shug’ullanishiga imkon yaratgan. Mazkur hududda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Yuz, Parchayuz, Qirq, Qang’li, Saroy, Qarapchi, Xitoy, Qipchoq, Muytan, Kenagez, Mang’it, Qo’ng’irot, Suzoq va Qoraqalpoq kabi qabila hamda urug’lar yashagan bo’lib, ular asosan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug’ullanishgan.

Mirzacho’lni o’zlashtirish tarixini o’rgangan R.S.Egamberdiev va A.Razzoqovlarning ma’lumot berishicha ushbu hududda yirik karvon yo’llari o’tgan bo’lib yozma manbalarda bu yerda biror yirik Shahar yoki qishloq bo’lganligi haqida ma’lumotlar yo’qligini takidlaydilar.0 [6]

Arab sayyohi Ibn Xavqal (969-yil) o’z sayohatnomasida arablar bosqinidan avval Sirdaryoning chap sohili bo’ylarida, ya’ni Mirzacho’ldagi bir qator qishloqlar haqida ma’lumot bergan, bu qishloqlar orasida Vinkerd deb atalgan xristian qishlog’i ham mavjud bo’lgan. Bu qishloqning o’rni taxminan XIX asrning ikkinchi yarmida Mirzacho’lda tashkil topgan rus qishlog’i Nijniy Volinskiyning shimoliy qismiga to’g’ri keladi. Ammo, bu qishloqning keyingi asrlardagi tarixi haqida ma’lumotlar saqlanmagan.

Boshqa manbalarda Sirdaryo qirg’oqlaridagina ba’zi bir turar-joylar bo’lganligi, aholi chorvachilik, dehqonchilik bilan shug’ullanganligi qayd qilingan. Mavjud qishloq

va shaharlar bosqinchilik urushlari davrida vayron etilgan, hozirgacha ularning xarobalari saqlanib qolgan. Mirzacho’lda turar joylar nihoyatda kam edi, chunki sug’orish uchun suv etmagan va Sirdaryo suvini cho’lga chiqarish juda qiyin bo’lgan. Shu sababli mavjud qishloq va shaharchalar asosan Sirdaryo bo’yida hamda tog’dan oqib tushuvchi soy va buloqlar yonida paydo bo’lgan. [7]

Mirzacho’l, tarixiy ma’lumotlarga ko’ra, qadimgi va o’rta asrlardanoq aholi yashashi mumkin bo’lgan o’lka hisoblangan. Mirzacho’l vohasining janubiy qismi tog’ oldi yon bag’irlarida miloddan avvalgi I ming yilliklardanoq aholi o’troqlashgan. Mirzacho’l vohasida aholi Xo’jamushkentsoy, Sho’rbuloqsoy, Mug’olsoy, Tog’obsoy, Sarmichsoy, Sirdaryo bo’ylarida istiqomat qilgan. [8] Sug’orish tarmoqlari yaroqsiz holga kelishi bilan o’troq aholi hududni tashlab ketgan.

Qozoq va qoraqalpoqlar bilan bir vaqtda XVI – XVIII asrlarda Sirdaryo sohillarida va unga tutash cho’llarda qipchoqlar ham yashagan, qalmoqlardan qochgan qipchoqlarning bir guruhi Zarafshon vohasiga, ikkinchi bir guruhi esa Toshkent vohasi va Mirzacho’lga kelib joylashgan. [9] Qipchoqlar va qoraqalpoqlar kelmasidan ilgari Mirzacho’l vohasida boshqa etnik guruhlar (qurama, do’rmon, qirq, yuz, ming va boshqa) yashagan.

XIX asr o’rtalarida Sirdaryoning chap sohili va Mirzacho’l hududida yashagan aholining ijtimoiy tuzumi va iqtisodiy manbalari haqida ma’lumot manbalarda to’liq va aniq berilmagan. Rus harbiy tarixchisi P.P.Shubinskiyning yozishicha, qadimda Mirzacho’l o’zlashtirilib, sug’orish ishlari olib borilgan. [10] U o’lkaning butunlay bo’shab qolishiga Qo’qon xonligining paydo bo’lishi davridagi Buxoro va Qo’qon o’rtasidagi tortishuvlar sabab bo’lgan, deb ko’rsatadi. Cho’l atrofidagi adirlarda qadimda yashagan aholi makonlarining izlari saqlangan. Aholi boshiga kelgan notinchlik tufayli o’troq aholi tog’ oralariga va tinch vohalarga ko’chib ketishga majbur bo’lgan. [11]

Turkiston hududiga ruslarning kelishi arafasida Sirdaryo sohillarida o’zbek, qirg’iz va qozoqlarning qishki ovullari mavjud bo’lgan. Bu ko’chmanchi chorvador aholi bahor va yoz oylarida tog’ atrofidagi yaylovlarga ko’chib ketishgan. [12]

Mirzacho’l ruslar kirib kelishi arafasida doimiy yashaydigan aholiga ega bo’lmagan. Aholi asosan Sirdaryo sohillarida yashagan. Mirzacho’lning ichki qismlarida va ko’l atroflarida ko’chmanchi qozoqlar o’tovlari mavjud bo’lgan. Daryo sohillarida yozgi va qishgi mavsumda ham yashash imkoni bo’lgan. Aholi qirg’iz, o’zbek, qozoq qabilalariga oid bo’lib, yozda chaylalarda, qishda esa yer to’lalarda istiqomat qilishgan. Ular chorvachilik va qisman lalmi dehqonchilik bilan shug’ullanishgan.

Bundan tashqari, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Mirzacho’l vohasidagi Qo’rg’ontepa volostida qoraqalpoqlar ham istiqomat qilgan. Boshqa manbalar ham bu ma’lumotni tasdiqlab, 1911-1912 - yilgi aholini ro’yxatga olish ishida Qo’rg’ontepa, Chordor, Qizilqum va Pistalitog’ volostlarida qozoq va qoraqalpoqlar yashaganligi ta’kidlanadi. M.S.Andreev ham Nurota tog’i atrofida qoraqalpoqlar yashaganligini ma’lum qiladi, lekin muallif 1920-yilgi aholini ro’yxatga olish ishida Jizzax uezdi bo’yicha 36 ta ovuldan faqatgina 17 tasida ro’yxatga olinganligini hisobga olib, yuqoridagi ma’lumotlarni inkor qilmaydi. [13]

Shu o’rinda ushbu aholining XIX asr oxiri – XX asr boshlarida qanday xo’jalik turmush tarzi bilan shug’ullanganligini taxlil qilish maqsadga muvofiqdir. 1897-yilda Mirzacho’lning Jizzax uezdi hududida 222 683 nafar kishi yashagan, shundan 120 228 nafari erkak, qolgani 102 455 nafari ayollar hisoblangan. Shundan 208 412 nafar kishining turmush tarzi qishloq xo’jaligiga bog’liq bo’lgan. Boshqacha aytganda, 37 775 nafar erkak va 658 nafar ayol alohida tarzda qishloq xo’jaligi bilan shug’ullangan, qolgan oila a’zolari, ya’ni 74 056 nafar erkak hamda 95 923 nafar xotin-qizlar ushbu shaxslar qaramog’ida bo’lgan. Bundan tashqari, 630 nafar erkak va 3 nafar ayol chorvachilik bilan shug’ullangan. Shuningdek, 120 nafar kishi savdogarchilik

qilgan, 47 nafar kishi esa go’sht savdosi bilan mashg’ul bo’lgan. Aholining qolgan qismi un va yog’ ishlab chiqargan hamda boshqa kasblarni egallagan.

Erjar volostida qozoqlar Mayda jing’ilda 190 ta o’tov, shu jumladan erkaklar 430 kishi, ayollar 456 kishi; Oqtepa ovulida 215 o’tov, shu jumladan erkaklar 448 kishi, ayollar 467 kishi; Ko’k chivaloq ovulida 259 tta o’tov, shu jumladan erkaklar 498 kishi, ayollar 470 kishi; O’tirliq (O’trau) ovulida 170 ta o’tov, shu jumladan 390 nafar erkak, 401 nafar ayol yashagan. Qozoqlarda aholi va ovullar soni o’zgaruvchi hisoblangan. Sababi, ularning bironta ham doimiy yashash qarorgohi mavjud bo’lmagan. [14]

Xulosa tarzida ta’kidlash joizki, ustki qismi soz tuproq va shag’al qatlamlari bilan qoplangan, doimiy suv oqimi va vaqti-vaqti bilan oqadigan suvlarning ta’siri natijasida paydo bo’lgan Mirzacho’l lyoss tekisligi vohaning asosiyaydonini egallagan bo’lib, Sirdaryoning yangi o’zanlari ham ana shu qatlamlardan vujudga kelgan. Mirzacho’lning bu qismi iqtisodiy jihatdan asosiy joy hisoblanib, bu yerda asosiy irrigatsiya inshootlari va sug’oriladigan yerlar joylashgan. Vohani janub va janubi-g’arbdan o’rab turgan tog’lar bu erning tuprog’iga ma’lum darajada ta’sir etgan, tog’lardan oqib tushadigan suvlar asrlar davomida Mirzacho’l hududida unumdor tuproq qatlamlarini vujudga keltirgan. Mirzacho’lning g’arbiy-shimoliy burchagidan Sirdaryo bo’ylab o’tgan maydonlardagi to’qayzorlardan mol boqiladigan yaylov sifatida foydalanilgan. Tabiiy geografik jihatdan olganda Mirzacho’l vohasi aholi istiqomat qilishi va sug’orma dehqonchilik uchun qulay hudud bo’lgan. XIX asr o’rtalarida Mirzacho’l aholisi etnik tuzilishiga ko’ra xilma-xil bo’lib, o’zbek urug’lari, tojiklar, quramalar, qozoqlar, qoraqalpoqlar, qirg’izlardan iborat bo’lgan. Vohadagi manzilgohlarda aksariyat hollarda ular birga istiqomat qilganlar. Xovos oqsoqolligiga mansub Xo’jaqishloq, Qo’shkent, Itbuloq, Changovul, Uchturg’on, Qipchoq, Xovos, Login qishloqlaridan faqat Itbuloqda o’zbeklar istiqomat qilgan bo’lsa, Qo’shkentda kam sonli o’zbeklar tojiklar bilan birga yashaganlar. Sirdaryo sohillari bo’ylab qozoq ko’chmanchilari ovullari joylashgan. Ular vohada o’troq, yarim ko’chmanchi, ko’chmanchi holatda turmush kechirgan. Chorvachilik, lalmi dehqonchilik, qisman sug’orma dehqonchilik va bog’dorchilik,

hunarmandchilikning ayrim turlari, Sirdaryo sohillari va ko’l bo’ylarida baliqchilik bilan ham shug’ullangan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Mirzacho’lning o’ziga xos tabiiy-iqlim sharoiti, hamda uning bir nechta tarixiy nomlari mavjud bo’lgan. Manbalar va adabiyotlar tahlilidan ko’rinadiki, o’rganilayotgan davrda hududning barcha qismlari bir xil tabiiy ko’rinishga ega bo’lmagan, ya’ni hududning tog’, daryo va quduqlarga yaqin joylarda yashash uchun sharoit mavjud bo’lgan. Bu esa mazkur hududlarda mahalliy aholining dehqonchilik bilan shug’ullanish imkonini bergan. Ma’lum bir davrida ushbu hududlar aholini chorvachilik bilan shug’ullanishiga imkon yaratgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Голодная Степь // Энциклопедический словарь. Под ред. Проф. И.Е.Андреевского. 1890-1907. Т.9. – Санкт-Петербург: Ф.А. Брокгауз, И.А.Ефрон, 1893. – С. 101.
2. Нуриддинов З.Р. Мирзачўл ўтмишда ва hozir. – Тошкент, 1957. – Б. 5.
3. Жалилов Х.М. Мирзачўл ва уни ўзлаштириш. – Тошкент, 1957. – Б. 7.
4. Эгамбердиев Р.С. Голодная Степь, ее прошлое и настоящее. – Ташкент, 1965. – С. 6.
5. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2003. – Т. 5. – Б.696.
6. Эгамбердиев Р.С., Разоққов А. Ўзбекистонда кўриқ ерларни суғориш, ўзлаштириш ва мелиорациялаш тарихи (Мирзачўл мисолида). – Тошкент: Фан, 1984. – Б.17.
7. Эгамбердиев Р.С., Разоққов А. Ўзбекистонда кўриқ ерларни суғориш, ўзлаштириш ва мелиорациялаш тарихи (Мирзачўл мисолида). – Тошкент: Фан, 1984. – Б.18.
8. Кудратов С.С. Сардобалар ўлкаси. –Тошкент: Фан, 2001. – Б.13.

9. Шониёзов К. Ўзбек халқининг этник шаклланиш жараёни. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б.417.
10. Қаранг: Мамажонов С.З. К истории освоения Голодной степи (в колониальный период) // Восток - Запад: аспекты взаимодействия. Материалы респ. научной конференции. –Ташкент, 2006. – С.120.
11. Игамбердыев Р.С. Голодная степь: её прошлое и настоящее. – М.: Наука, 1965. – С.22-25.
12. Караваев В.Ф. Голодная степь в её прошлом и настоящем. (Статистическо-экономический очерк). –Спб.: Типо-литография Н.П.Нарькина, 1914. –С.17.
13. Зарубин И.И. Население Самаркандской области, его численность, этнографический состав и территориальное распределение (с этнографической картой). – Ленинград, 1926. –С.12.
14. ЎЗРМДА. И-7-фонд, 1-рўйхат, 2608-иш, 41-в.; Ўша жойда. И-269-фонд, 1-рўйхат, 3-иш, 46в.о. - 47 в.; Материалы по землепользованию туземного кочевого населения района Голодной степи и прилегающих местностей Ходжентского и Джизакского уездов Самаркандской области. – Ташкент, 1914. –С.17-18.

ИЖТИМОЙ МАНФААТЛАРИНИ ТАЪМИНЛАШДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Вазира Шамсиева

Жиззах давлат педагогика университети

мустақил тадқиқочиси

Жамиятда ижтимоий манфаатларини таъминлаш ижтимоий-сиёсий ислохотларнинг ўзига хос тамойили бўлиб, мамлакат аҳолиси ижтимоий ҳаётининг кўп минг йиллик фалсафаси, ижтимоий маданияти, миллий мақоми, менталитети, табиий ва демографик вазиятдан келиб чиқадиган янги тамойилларнинг қарор топиши ҳамда уларнинг амалга ошиши билан боғлиқ. Ушбу тамойилларнинг жамиятда рўёбга чиқиши тизимлилик хусусиятига эга

бўлиб, давлат ва жамиятнинг ҳаётий манфаатларини ифодалайди. Инсон омилини юқори даражада таъминланиши туфайли жамиятда ижтимоий танглик ва беқарор вазиятлар четлаб ўтилади, демократик янгиланишларнинг муҳим босқичига қадам қўйилади.

Ҳукукий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида халқнинг ўзлигини англаши, юрт равнақи йўлида инсон манфаати, эркинлиги ва фаровонлигини таъминлаш талаби аниқ ва равшан белгилаб олинishi муҳим аҳамият касб этади. Ушбу вазифаларни бажариш аввало ижтимоий соҳадаги ислохотлар жараёнини изчил ва самарали амалга оширилишига боғлиқ. Шундай қилиб, инсон қадрини таъминлаш борасидаги ислохотлар фалсафаси, ўз моҳиятига кўра ижтимоий муносабатларнинг барча соҳаларидаги ўзгаришларга ижобий таъсир кўрсатади, жамият манфаатларини таъминлашда мақсад ва вазифаларни белгилаб олишда муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг таъкидлашича, “Бугун ҳаётимизнинг ўзи Конституциямизда ифодасини топган энг асосий мақсад - инсон манфаатларини ҳар томонлама таъминлаш масаласини долзарб вазифа қилиб қўймоқда”²⁶.

Инсон қадрини улуғлашда жамиятда халқ менталитети билан боғлиқ тамойиллар, йиллар давомида инсон манфаатларини юксалтириш билан бой тажриба ижобий таъсир этадиган механизмлардан ҳисобланади. Мазкур жараёнларни таъминлашда ижтимоий давлат тамойили муҳим аҳамият касб этади, яъни бу хусусиятда давлатнинг асосий сиёсати халқ манфаатларига қаратилганлиги билан боғлиқ жараён тушунилади. Н.Кондратовичнинг фикрича, “Ижтимоий асосланган давлат деганда аҳолининг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда давлатнинг бунга алоқадор бўлган масъулиятининг конституциявий асосларда муҳрлаб қўйилганлиги тушунилади”²⁷.

26 Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. –Б. 14.

27 Кондратович Н. Республика Беларусь – социальное правовое государство: сущность и основные направления государственной социальной политики. –Минск, 2020. <https://rcek.by/respublika-belarus-sotsialnoe-gosudarstvo>.

Шу мазмунда “Ижтимоий сиёсат жамият томонидан қўллаб қувватланадиган кадриятлар тизими сифатида жамиятнинг ҳар бир аъзоси эҳтиёжларини амалга оширишда шароитлар яратишни таъминлаш билан боғлиқ давлатнинг муҳим функцияларидан бири бўлган соҳадир. Ушбу сиёсат марказида инсон омили туради ва у бир вақтнинг ўзида мазкур сиёсат мақсади, предмети ва субъекти бўлади. Ижтимоий сиёсат объекти ижтимоий муносабатлар ва ижтимоий структура шунингдек, инсоннинг яшаш шароити ва меҳнати бўлиб ҳисобланади”²⁸.

Жамиятда инсон ҳуқуқ ва манфаатларининг таъминланиши ҳуқуқий давлат назарияси тамойилларидан келиб чиқади. Ушбу назарияга мувофиқ, давлат ва жамиятнинг устивор мақсади – аҳолининг ижтимоий манфаат ва эҳтиёжларига хизмат қилиш, ҳуқуқ ва қонунларнинг мутлақ устуворлигини таъминлаш, инсон ҳаётий фаолиятидаги энг муҳим кадриятларни асраш ва унинг истикболини таъминлашда маъмурий буйруқбозлик ва ўзибўларчиликларга йўл қўймаслик, аҳолининг ижтимоий ҳимояланмаган қатламларини эҳтиёжларини тўлиқ таъминлаш ва ҳоказолардан иборат бўлади.

Муҳими, инсон кадрини рўёбга чиқаришда Конституция, қонунлар ва қонун ости ҳужжатларида белгиланган нормаларга сўзсиз амал қилишни таъминлаш бўлиб, бунда инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш ва таъминлашнинг халқаро тан олинган барча тамойиллари ўз ифодасини топиши керак. Бу борада И.Турғуновнинг таъкидлашича, “Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиларидан бири - бу ҳуқуқнинг устуворлигидир. Демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барқарор тараққиётга замин яратувчи, фаол ҳаракатда бўлган, инсонларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тўла-тўқис рўёбга чиқарувчи ҳамда уларга хизмат қиладиган ҳуқуқий тизимга таянади”²⁹.

28 Социальная энциклопедия. Ред. Кол. А.П.Горкин и д., -Москва: Большая Российская энциклопедия, 2000. -С. 253.

29 Турғунов И. Инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий ислохотларнинг роли //Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2016 й. 1-сон. 24-бет.

Бугунги кунда фуқароларнинг таълим олиш ҳуқуқи соҳасида энг муҳим халқаро ҳуқуқий ҳужжатлардан бири бу 1948 йилда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умужаҳон декларацияси”дир. Мазкур декларацияда қайд этилишича: “Таълим инсон шахсини тўла баркамол қилишга ва инсон ҳуқуқлари ҳамда асосий эркинликларига нисбатан ҳурматни кучайтиришга қаратилмоғи лозим. Таълим барча халқлар, ирқий ва диний гуруҳлар ўртасида бир-бирини тушуниш, хайрихоҳлик ва дўстликка хизмат қилиши ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг тинчликни сақлаш борасидаги фаолиятига ёрдам бериши керак³⁰.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 41-моддаси амалдаги таҳририда таълим олиш ҳуқуқи қуйидагича ифодаланган. “Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга. Бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланади. Мактаб ишлари давлат назоратидадир”.

Бу моддага Конституциянинг янги таҳририда давлат мактабгача таълим ва тарбияни ривожлантиришга кўмаклашиши, давлат ҳар бир боланинг умумий ўрта таълим ташкилотларига ўқишга кириши учун мажбурий бир йиллик тайёргарликдан ўтишга бўлган ҳуқуқини кафолатлаши, умумий ўрта таълим мажбурийлиги, мактабгача таълим ва тарбия давлат назоратида эканлиги, давлат истеъдодли ёшларнинг моддий аҳволидан қатъи назар, таълимни давом эттиришини кафолатлаши, давлатга қарашли, хусусий ва бошқа шаклдаги таълим муассасалари ҳамда ташкилотларини ривожлантириш учун давлат тенг шарт-шароитлар яратиши, педагог ходимларнинг мақомини ҳар жиҳатдан мустаҳкамлаш жамият ва давлатнинг мақсади ҳамда масъулиятли вазифаси эканлиги каби нормалар кўшилмоқда.

Шунингдек, ҳар ким давлат таълим ташкилотларида танлов асосида бепул олий маълумот олишга ҳақли эканлиги, олий таълим ва илмий-тадқиқот ташкилотлари қонунда белгиланган доирада ўзини ўзи бошқариш, академик

30 Инсон ҳуқуқлари умужаҳон декларацияси. 1948 й. <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.

эркинлик, шунингдек тадқиқотлар ўтказиш ва ўқитиш эркинлиги ҳуқуқига эгалиги, давлат илм-фанни ривожлантиришга, жаҳон илмий ҳамжамияти билан илмий алоқалар ўрнатишга кўмаклашиши каби нормалар назарда тутилмоқда.

Олий таълим тизимининг инновацион ривожлантиришда, авваламбор, олий ўқув юртларини мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий салоҳиятида ўрнини юксалтириш юзасидан яна бир бор қайта кўриб чиқиш ва таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ. Уларни фақатгина таълим даргоҳи эмас, балки илмий ғояларни ишлаб чиқиш, реал ҳаётга янги маҳсулотлар, техника ва технологиялар барпо этувчи муассасалар сифатида ривожлантириш, илм-фан билан шуғулланувчи олимларнинг ҳар томонлама рағбатлантириш, уларнинг меҳнат натижаларини кенг халқ хўжалигига кенг жорий этиш борасида чора-тадбирларни амалга ошириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 14.

2. Кондратович Н. Республика Беларусь – социальное правовое государство: сущность и основные направления государственной социальной политики. – Минск, 2020. <https://rcek.by/respublika-belarus-sotsialnoe-gosudarstvo>.

3. Социальная энциклопедия. Ред. Кол. А.П.Горкин и д., -Москва: Большая Российская энциклопедия, 2000. -С. 253.

4. Турғунов И. Инсон ҳуқуқлари маданиятини юксалтиришда ҳуқуқий ислохотларнинг роли //Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2016 й. 1-сон. 24-бет.

5. Инсон ҳуқуқлари умужаҳон декларацияси. 1948 й. <https://constitution.uz/uz/pages/humanrights>.

ТАРАККИЁТНИНГ ТАМАЛ ТОШИ, МИЛЛАТНИ БУЮК КИЛАДИГАН КУЧ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯДИР

Жиззах давлат педагогика университети докторанти Джасанова С.Я.

Жиззах давлат педагогика университети магистранти Хасанова Ш.З.

Хар кайси давлат ва хар кайси миллат нафакат ер ости ва ер усти табиий бойликлари билан балки биринчи навбатда узининг юксак маданияти, маънавияти билан кучлидир. Мамлакатимизда истиклолнинг дастлабки йилларидан бошлаб таълим-тарбия тизимини тубдан ислох қилишга алоҳида эътибор қаратилиб, фарзандларимизнинг жахон андозалари даражасида замонавий билим ва касб-хунарни эгаллаши, жисмонан ва маънан етук инсонлар бўлиб улғайиши, уларнинг, уларнинг қобилият ва истеъдодини, интеллектуал салоҳиятини юзага чиқариш, ёш авлод қалбига Ватанга садоқат ва фидойилик туйғуларини юксалтириш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимиз тараккиёти илм-фанни ривожланиши билан ҳамбарчас боғлиқдир. Давлатимиз президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек: «Тараккиётнинг тамал тоши, миллатни буюк қиладиган куч илм-фан ва таълим-тарбиядир».³¹

Бу жараёнда охириги йилларда қилинган ишларимиз ҳақида қисқача тўхталиб ўтамыз:

Президентимизнинг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги фармонида ижтимоий соҳа, хусусан, таълим ва илм-фан соҳаларини такомиллаштириш борасида қатор вазифалар белгиланган.

Ҳужжатда таълим муассасаларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, янги таълим муассасалари қуриш, мавжудларини реконструкция қилиш ва капитал таъмирлаш баробарида уларни замонавий ўқув ва лаборатория жиҳозлари, компьютер техникаси, ўқув методик қуланмалар билан таъминлаш

³¹<https://mirziyo.uz/>

Taraqqiyotning tamal toshi millatni buyuk qiladigan kuch ilm fan va tarbiyadir/

назарда тутилган эди. 2017-2021 йилларда олий таълим тизимини тубдан такомиллаштириш дастурини ишлаб чиқиш, ўқув дастурларини янада замонавийлаштириш, пулик хизматлар кўрсатиш ва молиялаштиришнинг қўшимча манбаларини излашда олий ўқув юртларининг ваколатларини кенгайтириш йули билан уларнинг мустакиллиги боскичма-боскич ривожлантириб борилади. Кейинги бир йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг етмишга яқин фармон, қарор ва фармойиши қабул қилинди. Бу том маънода таълим тизимидаги ўзгариш ва янгиланишлар жараёнини бошлаб берди. Умумтаълим мактабларига жорий йилда 10-синфга ўқувчилар қабул қилиш қайта йўлга қўйилди. Бу академик лицей ва касб-хунар коллежларига қабул жараёни билан баробар олиб борилди. Бунда ота-оналар ва ўқувчиларнинг хоҳиш-истаклари инобатга олинди.

Президентимиз соҳада амалга оширилаётган ишларни янада такомиллаштириш бўйича ота-оналар ва ўқувчиларнинг фикрларини инобатга олиш, улар билан «очик эшиклар» куни каби тадбирлар ташкил қилиш кераклигини айтдилар. Улуғ аждодимиз Муҳаммад Хоразмий номидаги чуқурлаштириб ўқитишга ихтисослаштирилган ахборот-коммуникация технологиялари йўналишига оид мактаб ташкил этилиши ҳам айнан ана шу вазифани амалга оширишдаги илк қадам бўлди. Мазкур мактаб фаолиятининг йўлга қўйилиши ушбу соҳаларда кадрларни ёшлигиданоқ тайёрлаб бориш, уларнинг етук ва замон талабларига жавоб берадиган мутахассислар бўлиб улғайишига замин яратади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мирзо Улуғбек номидаги ихтисослаштирилган давлат умумтаълим мактаб-интернатини ва “Астрономия ва аэроавтика” боғини ташкил этиш тўғрисида”ги қарори ҳам қабул қилинди.

Мазкур қарор билан Ўзбекистон Фанлар академияси Астрономия институти қошида математика, астрономия, физика ва информатика фанларини чуқур ўргатишга ихтисослаштирилган Мирзо Улуғбек номидаги ихтисослаштирилган

давлат умумтаълим мактаб-интернати ташкил этилади. Ушбу мактабларнинг асосий вазифаси этиб юқори малакали ва билимдон ўқитувчи-педагоглар базасини шакллантириш билан бирга, чет тилини ўқитишга ҳам усутвор аҳамият қаратиш зарурлиги белгиланган. Бу каби ихтисослашган мактабларнинг ташкил этилаётгани ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашга хизмат қилиши алоҳида таъкидланди.

Президентимиз Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг ўттиз бир йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида Тараққиёт стратегияси доирасида 2026-йилгача амалга ошириладиган 5 та асосий вазифанинг биринчиси – “Тараққиёт” стратегияси бўлишини алоҳида таъкидлади. Таълим тизими. Комил инсон ғояси нафақат халқимизнинг, балки азалдан тараққиётга интилаётган барча жамиятларнинг ҳаракатлантирувчи кучи бўлиб келган. Бунда ҳамжиҳатлик, ҳамжиҳатлик, адолат ва ошкоралик, ҳатто дўстона рақобат каби кўплаб омиллар зарур. Янги ўқув йилида мамлакатимиздаги ўн мингдан ортиқ мактабда 500 минг нафардан ортиқ ўқитувчи сабоқ бермоқда. Улар орасида ўзига хос услуб ва ёндашувга эга тажрибали ўқитувчилар кўп. Малакали ва билимдон ўқитувчи мактаб жамоаси, ўқувчилар ва оналарнинг ҳурматига сазовор бўлади.

“Барчамизга аёнки, муаллимнинг обрў-эътибори – бу аввало миллатнинг, бутун халқнинг обрў-эътиборидир. Шу боис, биз кейинги йилларда ўқитувчи ва мураббийларнинг жамиятимиз ҳаётидаги ўрни ва таъсирини кучайтириш, таълим тизимини замон талаблари асосида ташкил этиш бўйича улкан ислохотларни амалга оширмоқдамиз”³². Айни пайтда педагоглар меҳнатини муносиб рағбатлантириш тизимини янада такомиллаштириш, рағбатлантириш ва тақдирлашда адолат ва шаффофликни таъминлаш мақсадида қатор янгиликлар амалга оширилмоқда. Педагог кадрлар малака тоифасига эга бўлиши

³²Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ўқитувчи мураббийларига байрам табригидан <https://mirziyo.uz/>

муҳим. Чунки ўқитувчининг касбий маҳорати ва илмий малакаси аниқ мезонлар бўйича баҳоланади. Лекин ҳеч бир тизим о'зини баҳолай олмайди. Чунки бундай ёндашувда холислик йўқолади. Ушбу тамойилдан келиб чиққан ҳолда, ушбу жараён Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспексияси томонидан мустақил равишда амалга оширилади. Бу жараёнда ўқитувчилардан фақат адолатли ва шаффоф имтиҳон ўтказилишини талаб қиламиз. Таълим тизимидаги изчил ислохотлар туфайли профессор-ўқитувчиларнинг малака тоифасини ошириш тизимидаги ортиқча бюрократия ва қоғозбозликларга ҳам чек қўйилди. Бу фидойи, маҳоратли ўз касбини севадиган ўқитувчиларимиз учун яна бир имконият, десак хато бўлмайди. Бугунги кунда ўқитувчилар малака тоифасини йилига икки марта аттестациядан ўтказиш орқали оширишлари мумкин. Бу эса ўқитувчига ойлик маошини ошириш имконини беради. Мазкур тизим самарасида жорий йилда ўқитувчиларимизнинг сифати кескин ошди.

Аввало, ўқитувчилар таркиби (маълумоти, тоифаси, ишстажи) таҳлил қилиниб, натижаларга кўра, етарлича тажрибага ега бўлмаган ва услубий ёрдамга муҳтож бўлганларни навбатдан ташқари малака ошириш курсларига таклиф қилиш муҳим аҳамият касб етди. Таҳлилларга кўра, ўтган йилнинг ўзида малакали ўқитувчилар сони 303 минг нафарга етиб, умумий ўқитувчиларнинг 62,5 фоизини ташкил этади.

Ўтган йили бу кўрсаткич 45,2 фоизни ташкил этган бўлса, уч йил аввал 30 фоизга ҳам етмаган эди. Шунингдек, жорий йилда олий ва биринчи малакали педагоглар сони 143 минг нафарга, я'ни 30,1 фоизга етди, юқори малакали педагоглар улуши эса 9,1 фоизни ташкил этади. 2021-йилда бу кўрсаткич атиги 5,7 фоизни ташкил этди. Ўз навбатида, халқ таълими тизимида фаолият юритаётган ўрта маълумотли ўқитувчиларнинг улуши 9,5 фоиздан 7,3 фоизга камайди.

Бу ҳам мактабларда олий маълумотли ўқитувчилар сафи йилдан-йилга кенгайиб, ўқитувчилик касбининг нуфузи ортиб бораётганидан далолатдир. 2021-йилдан чет тиллари ўқитувчилари учун халқаро аттестация тизими жорий этилиб, уларга ўз билимини исботлаган ҳолда ойлик маошини ошқора ошириш имконияти берилди. Бу ўтган қисқа вақт ичида халқаро стандартларга жавоб берадиган чет тили ўқитувчилари сонининг қарийб 3 баробар кўпайишига олиб келди.

Бугун ҳар бир ўқувчининг сифатли таълим олиши, таълимда тенглик тамойили асосида амалга оширилаётган саъй-ҳаракатлар самарасида энг чекка ҳудудлардаги мактаблар ҳам билимли, малакали ўқитувчилар билан таъминланмоқда. Бу жараёнда чекка ҳудудлардаги мактабларда меҳнат қилаётган фидойи ва фидойи ўқитувчиларнинг ойлик маошига 100 фоиз кўшимча иш ҳақи тўлаш тартиби муҳим аҳамият касб этди.

Айни пайтда 400 нафар юқори малакали фидойи ўқитувчилар чекка ҳудудлардаги мактабларда фарзандларимизга 1000 АҚШ доллари миқдорида маош олмоқда. Давлатимиз раҳбари ушбу ижобий тажрибадан келиб чиқиб, жорий йилнинг апрел ойида бошқа фан ўқитувчиларига ҳам халқаро сертификатлаштириш тизимини жорий этиш, инсон кадр-қимматини улуғлаш тамойилидан келиб чиққан ҳолда меҳнатига муносиб ҳақ тўлаш тизимини жорий этиш бўйича топшириқлар берган эди. Шунга кўра, Халқ та’лими ва Молия вазирликларининг тегишли қўшма қарори билан 2022-йил 1-сентябрдан бошлаб халқаро ва миллий баҳолаш тизими сертификатларига эга бўлган педагог ходимларга қўшимча иш ҳақи то‘лаш тизими ишлаб чиқилди. Бу орқали нафақат чет тили ўқитувчилари, балки она тили ва адабиёти (ўзбек тили ва адабиёти, рус тили ва адабиёти, Қорақалпоқ тили ва адабиёти), математика, кимё, физика, фанлардан сертификат имтиҳонини муваффақиятли топширган ўқитувчилар ҳам

биология, информатика ва ахборот технологиялари бўйича маош олиш имкониятига эга бўлди.

Иқтисодий муаммоларни халкилмай туриб, таълим тараккиётини жадаллаштириш мумкин эмас. Таълим-тарбия тизими ҳақида гапирганда, Абдулла Авлоний бобомизнинг доно фикрларини такрор ва такрор айтиш жоиз: «таълим-тарбия – биз учун ҳаёт-мамот масаласидир. Қайси соҳани олмайлик, биз замонавий етук кадрларни тарбияламасдан туриб бирон-бир ўзгаришга, фаровон ҳаётга эриша олмаймиз»³³

Фойдаланилган адабиётлар

- 1 Тараққиётнинг тамал тоши миллатни буюк қиладиган куч илм фан ва тарбиядир. <https://mirziyo.uz/>.
- 2 Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ўқитувчи ва мурабийларига байрам табригидан. <https://mirziyo.uz/>
- 3 Абдулла Авлоний тарбия ҳақидаги фикрлари.

³³Абдулла Авлоний тарбия ҳақидаги фикрлари.

MILLIY TILNI YO‘QOTMAK MILLATNING RUHINI YO‘QOTMAKDUR

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi, PhD, dotsent.

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi"
kafedrası mudiri

Murodova Madina Karim qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang‘ich
ta’lim) fakulteti II kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang‘ich sinflarda ona tili darslari, ularning ahamiyati, tilning jamiyat hayotidagi o‘rni, tilimizning muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirishda so‘z birikmalarining o‘rni haqida ma’lumot keltirilgan. So‘z birikmasi gapning tarkibiy qismidir. Tilimizda so‘z birikmalarining o‘rni beqiyosdir hamda ular haqida ma’lumotga ega bo‘lish o‘quvchilar uchun muhimdir. So‘z birikmalari haqida chuqur bilimga ega bo‘lish orqali o‘quvchilar gaplarni to‘g‘ri tuza oladilar. To‘g‘ri tuzilgan gaplar esa nutqimiz ko‘rkidir.

Ushbu maqoladan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, ushbu sohada ilmiy izlanuvchilar foydalanishlari mumkin.

Kalit so‘zlar: Til, fonetika, gap, gap tahlili, gaplarni yozish, so‘z, so‘z birikmasi, sintaksis, tafakkur, ong.

Аннотация: В данной статье представлена информация об уроках родного языка в начальных классах, их значении, роли словарного запаса в формировании мысли, одной из важных задач нашего языка. Словосочетание является частью предложения. Фразы играют важную роль в нашем языке, и, хорошо зная их, учащиеся смогут правильно строить предложения.

Правильно построенные предложения – это красота нашей речи. Данная статья может быть использована учителями начальных классов и исследователями в данной области.

Ключевые слова: Язык, фонетика, предложение, анализ предложение, написание предложение, слово, словосочетание, синтаксис, мышление, сознание.

Abstract: This article provides information about mother tongue lessons in primary grades, their importance, the role of language in the life of society, and the formation of thoughts, one of the important tasks of our language. A phrase is a part of a sentence. Phrases play an important role in our language, and by having a deep knowledge of them, students will be able to construct sentences correctly. Correctly structured sentences are the beauty of our speech. This article can be used by primary school teachers and researchers in this field.

Keywords: Language, phonetics, sentence, sentence analysis, sentence writing, word, phrase, syntax, thinking, consciousness.

“Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo‘lib kamolga yetishi bilan bog‘liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o‘z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoit yaratishdan iborat “. [O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so‘zlagan nutqidan]¹ Har qanday davlatning tarixiy tarqqiyot yo‘lidan ma‘lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo‘lishi o‘sha davlatda yoshlar ta‘lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e‘tibor darajasiga bog‘liq. Shu ma‘noda O‘zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasi “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga doir Davlat dasturini o‘rganish bo‘yicha ilmiy-uslubiy risola” da quyidagi sartlar keltirilgan]²: “Agar sen xalqingni bir yil boqmoqchi

bo‘lsang, bug‘doy ek, o‘n yil boqmoqchi bo‘lsang daraxt ek, agar asrlar davomida boqmoqchi bo‘lsang bilim ek (*Konfutsiy, Xitoy faylasufi* miloddan avvalgi 551-479-yillar).” Darhaqiqat, “O‘zbek xalqi juda qadim zamonlardayoq ilm-fanga katta e‘tibor bilan qaragan va uni rivojlantirishga harakat qilgan. Ibn Sino, Beruniy, al-Xorazmiy, Amir Temur, Ulug‘bek va boshqa ko‘plab allomalar ilm-fanni dunyoga tanitganlar. Ilm-ma‘rifatga beqiyos hurmat bilan qaragan xalqimiz qanday qiyinchilik va to‘siqlar bo‘lmasin, o‘z farzandlarining savodli bo‘lishini orzu qilganlar, ularni yoshligidanoq maktabga o‘qishga berganlar.

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq ona tilini o‘qitishga katta ahamiyat berila boshlandi. Bunda 1989-yil 21-oktabrda “O‘zbek tiliga Davlat tili maqomini berish haqida”gi qaror alohida o‘rin tutadi.

Ta‘lim sohasidagi bu o‘zgarishlar ona tili o‘qitish metodikasida ham bir qator imkoniyatlarni yuzaga keltirdi. Bu yangiliklardan ko‘plari maktablarda amaliyotga tatbiq qilinmoqda, ba’zilari hozircha sinovdan o‘tkazilmoqda. Sinov davrida, birinchidan, o‘quvchiga, uning darsdagi va darsdan tashqari vaqtdagi o‘quv mehnatiga, duch kelayotgan qiyinchiliklarga, ko‘nikma-malakalarini va rivojlanish qonuniyatlarini o‘rganish metodikasiga ko‘proq ahamiyat berilmoqda. Ikkinchidan, ta‘lim jarayonida bolaning fikrlash qobiliyatini o‘stirish, mustaqilligini va o‘quv ishlari jarayonidagi aqliy faolligini oshirish vazifalari hal qilinmoqda. Uchinchidan, mavjud ta‘lim tizimidagi tekshirishlar bilan bir qatorda o‘qitishning istiqboli haqidagi vazifalarni hal qilish maqsadida ham tekshirishlar olib borilmoqda.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, ta‘lim sohasida ham katta islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonun” qabul qilindi. “Davlat tili to‘g‘risida” gi qonun qaytadan ko‘rib chiqildi, Davlat ta‘lim standartlari ishlab chiqildi, ona tili dasturlari va darsliklari yangilandi.

Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his-kechinmalarni ifodalashda muhim o‘rin tutadi. Til jamiyat a‘zolarining bir-biri bilan o‘zaro aloqasi uchun xizmat

qiladigan vositadir. Bu vosita anchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta’sirchan ifodalanadi. Maktabda ona tilini chuqur o’rganish zaruriyati tilning bajaradigan asosiy vazifalaridan kelib chiqadi.

O’quvchilarga ta’lim-tarbiya berish vazifalaridan biri ularda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirishdir. Bu vazifani hal qilishda maqsadga muvofiq ishlashning yetakchi sharti – o’quvchini shaxs sifatida muvaffaqiyatli kamol toptirishdir. Quyida ko’rsatilgan omillar tilni o’rganish bilan bog’liq holda o’quvchilarda ilmiy dunyoqarash elementlarini shakllantirish usulini belgilaydi:

1. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati uning aloqa (kommunikativ) vazifasini ifodalashdan iboratdir. Maktabda, shu jumladan, boshlang’ich sinflarda tilni o’rgatishning yetakchi yo’nalishi o’quvchilar tomonidan tilning aloqa vazifasini bajarishini tushunishlariga erishish hisoblanadi.

2. Til tafakkur bilan uzviy bog’liq bo’lib, tafakkur so’z vosiatsida yuzaga chiqadi. Til tafakkurning mahsuli hisoblanib, ongdan tashqarida o’zicha yashamaydi.

3. Til va tafakkur atrofimizni o’rab olgan moddiy borliqqa nisbatan ikkilamchidir. Tafakkur tashqi dunyoning tushunchadagi ifodasi hisoblanadi. So’z tushunchaning shartli nomini o’zida aks ettiradi. Dunyoda yo’q narsa ongda ham, tilda ham bo’lmaydi. Bu holat o’quvchilarda dunyoqarashni shakllantirish asosini tashkil etadi va didaktik tamoyillardan birini, ya’ni tilni atrofni o’rab olgan muhitni, voqelikni kuzatish jarayonida faol bilish faoliyati vaziyatida o’rganilishini belgilaydi. Bunday yondashish dunyoqarashning asosiy masalalaridan biriga, ya’ni

nima birlamchi: tabiat(materiya)mi yoki ongmi degan savolga javob tayyorlash hisoblanadi; materiya-birlamcha, ong – ikkilamchi degan tushunchadan o’quvchilarning xabardor bo’lishiga yordam beradi.

Maktab tajribasi va maxsus tekshirishlar shuni ko’rsatadiki, yuqorida qayd etilgan dastlabki qoidalarni o’quv jarayonida amalga oshirishda ijtimoiy hodisa sifatida til

haqidagi bilimlar majmuasini to’g’ri tanlash, asosiy til hodisalarini va turlarini tushuntirishda o’qituvchining tutgan metodologik yo’lining aniqligini, o’quvchilar fikrlashini faollashtirish, til nazariyasini o’rgatishga asos bo’ladigan til materialining yuqori sifatli bo’lishi kabi dalillar hal qiluvchi ta’sir etadi. Shubhasiz, har bir omil maktab tajribasida bir-biridan ajralgan holda bo’lmaydi. Aksincha, ularning bir-biriga to’g’ri, maqsadga muvofiq ta’siri ijobiy natija beradi.

Tilni ijtimoiy hodisa sifatida tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Tilning ijtimoiy mohiyati uning aloqa vazifasini bajarishda ko’rinadi. Uning jamiyat hayotidagi ahamiyatini aniq tushunishga yordam berish uchun quyidagi jihatlarga ahamiyat berish kerak:

a) o’quv jarayonida har bir til birligining nutqimizdagi o’rnini o’quvchilar o’zlashtirishini ta’minlash zarur. O’quvchilar tilning aloqa vazifasini tilning asosiy birliklari (fonema, morfemika, so’z, so’z birikmasi, gap)ning vazifasini tushunish jarayonida o’rganadilar.

b) o’quvchilarning tilning o’zaro aloqa vositasi ekanligini tushunishlari “Til har bir kishi, umuman, jamiyat hayotida qanday o’rinni egallaydi?” savoliga javob topishda ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tilning har bir tomoning xususiyati undagi til birliklarining o’ziga xosligida naomoyon bo’ladi. Fonetika uchun bunday til birligi nutq tovushlari, fonemalar; leksikologiya uchun ma’nosi va qo’llanishi nuqtai nazardan so’z; grammatika uchun so’z shakllari, shuningdek, so’z birikmasi va gap; so’z yasalishi uchun morfema, tuzilishi va yasalishi jihatidan so’z hisoblanadi.

So’z, so’z birikmasi va grammatik tomondan ko’pgina xususiyatlarga ega. So’zning o’z morfemik qurilishi, o’zining so’z yasalish turi, biror grammatik kategoriyasi (shaxs, son, egalik, kelishik va boshq.) ma’lum sintaktik vazifasi bor. So’z birikmasi ham so’z kabi so’z o’zgarishi (ko’proq ergash so’z o’zgaradi) shakllariga

ega. Gap va soʻz birikmasi “qurilish material” sifatida xilma-xil tuzilgan soʻzdan foydalanadi.

Boshlangʻich sinflarda darsliklariga sintaksisdan dasturga nutq birligi sifatida gap haqidagi, gapda soʻzlarning bogʻlanishi, bosh va ikkinchi darajali boʻlaklar haqidagi bilimlar kiritilgan. Soʻzning morfemik tarkibi yuzasidan har bir morfemaning muhim belgilarini, ularning ahamiyati va soʻzda bir-biriga taʼsirini boshlangʻich sinf oʻquvchilari tushunadigan va soʻzlarni toʻgʻri yozishda foydalanishlari uchun zarur boʻlgan hajmda maʼlumot berilgan.

Boshlangʻich sinflarda ona tili darslarining muhim vazifalaridan biri fikrni ifodalashda gapdan ongli foydalanish koʻnikmasini shakllantirish hisoblanadi. Soʻz birikmasi esa gapning tarkibiy qismidir. Tilimizda soʻz birikmalarining oʻrni beqiyosdir hamda ular haqida maʼlumotga ega boʻlish oʻquvchilar uchun muhimdir. Soʻz birikmalari haqida chuqur bilimga ega boʻlish orqali oʻquvchilar gaplarni toʻgʻri tuza oladilar. Toʻgʻri tuzilgan gaplar esa nutqimiz koʻrkidir.

Shuningdek, ona tili boshqa fanlarni oʻqitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida oʻrganiladi. Demak, ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uygʻotishda ham alohida oʻrin tutadi.

Til muhim tarbiya vositasidir. Badiiy adabiyotlarni, gazeta, jurnallarni oʻqigan bola oʻzida eng yaxshi xislatlarni tarbiyalab boradi, muomala madaniyatini egallaydi”.

“Maʼlumki, oʻzlikni anglash, milliy ong va tafakkurning ifodasi, avlodlar oʻrtasidagi ruhiy- maʼnaviy bogʻliqlik til orqali namoyon boʻladi. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Ona tili- bu millatning ruhidir.

Buyuk maʼrifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning soʻzlari bilan aytganda, “Har bir millatning dunyoda borligʻini koʻrsatadurgʻon oyinayi hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yoʻqotmak millatning ruhini yoʻqotmakdur”.

“K.D.Ushinskiy boshlangʻich maktab oʻquv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet hisoblagan. ”Ajoyib oʻqituvchi

bo’lgan ona tili bolaga ko’p narsani o’rgatadi...Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko’p narsa o’rganadiki, o’qiganda ham uning yarmicha o’rgana olmaydi. Ona tilining ulug’ pedagogligi ham ana shundadir”³⁴ – deydi u. Shuning uchun ham boshlang’ich sinflarda ona tilini o’rganishga katta ahamiyat beriladi. Boshlang’ich sinf o’quvchilari ona tili darslarida o’qish va savodli yozishga o’rganadilar, og’zaki va yozma nutqning qonun-qoidalarini egallaydilar. Ona tili sohasidagi ko’nikma- malakalar (nutq, o’qish va yozishga oid malakalar) o’quvchilarning o’quv mehnatining zaruriy sharti va vositasidir. O’quvchi o’qish ko’nikmalarini egallash bilan bir qatorda, birinchi navbatda, o’zining ona tilini o’rganishi zarur, chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so’zlagan nutqidan.
2. Sh.M. Mirziyoyevning ”2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasi “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga doir Davlat dasturini o’rganish bo’yicha ilmiy- uslubiy risola”si.
3. Sh. M.Mirziyoyev Milliy taraqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. – Toshkent: O’zbekiston, 2018. Asarlar 1-jild. -592 bet.
4. Sh.M. Mirziyoyevning ”2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasi “Xalq bilan muloqot va inson manfaatlari yili”da amalga oshirishga doir Davlat dasturini o’rganish bo’yicha ilmiy- uslubiy risola”si
5. Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch”, Toshkent “Ma’naviyat” nashriyoti 2013-yil, 83-sahifa

6. Ona tili o’qitish metodikasi, Toshkent “NOSIR” nashriyoti 2009-yil, 16-17-sahifalar

7. Ona tili o’qitish metodikasi, Toshkent “NOSIR” nashriyoti 2009-yil, 14-15-sahifalar.

8. Boymurodova G., Sattorova X. va boshqalar. O’qish. 2-sinf. O’qituvchilar uchun metodik qo’llanma – Toshkent: “Sharq”, 2014.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo’ldosheva Sh. Ona tili. 3-sinf uchun darslik. Toshkent: “O’qituvchi”, 2014.

10. Husanboyeva Q., Tahlil adabiyotni anglash yo’li. Toshkent. Sharq. 2013-yil.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA TASVIRIY FAOLIYATGA O’RGATISH MASALALARINING O’RGANILGANLIGI

**Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maxsus pedagogika “kafedrası stajyor
o’qituvchisi: Aralova Iroda Meliqo’zi qizi**

Komil inson tarbiyasi kompleks ta’sir etuvchi vositalar negizida amalga oshiriladi. Bu kompleksda badiiy-estetik bilimlar tasavvurlarning ham muhim o’rni bor. Shuning uchun ham barcha davrlarda yosh avlodning estetik tarbiyasiga alohida e’tibor bilan qaralgan. Jumladan, yosh avlodning dunyoning anglashi, atrof muhitdagi voqea va xodisalarga nisbatan o’z munosabatlarini namoyon etishda estetik tasavvurlar, bilimlar, muayyan ko’nikmalar va malaka shakllangan bo’lishi lozim. Aynan mana shu sifatlar vositasida bolalar o’zining «men»ining dastlabki chizgichlarini ifodalab, tasvirlay boshlaydi. Uning sifati va shakllanish jarayonining sur’ati, tezligi mavjud Pedagog va logopedik shart-sharoitlar, Pedagog va logopedik ta’sir etuvchi omillarga bog’liq. Zero, estetik mazmundagi faoliyat umumiy dunyoqarashning tarkibiy qismidir.

A.A.Leonev ta’kidlaydiki, ta’limning yo’nalishi, mazmuni bolani shaxs sifatida shakllanishida etakchi o’rin tutadi. Xususan, bu yo’nalish istiqbolida bolalarni o’zlarini hayotlarida faoliyat ko’rsatishlari uchun muayyan ijtimoiy tajribalar to’playdi, dunyo, tevarak atrof haqida yaxlit tasavvurni shakllantirish, bolalarni o’z-o’zini namoyon etishi

borasidagi harakat, intilishlarini rag‘batlantirishga qaratiladi. Bu borada estetik mazmundagi mashg‘ulotlar asosiy o‘rinni egallaydi, ya’ni bu yoshdagi bolalarda olam haqidagi ilmiy dunyoqarash elementlarini tasavvurlarini shakllantirishda badiiy-estetik mazmundagi mashg‘ulotlar ustivor ahamiyat kasb etadi. Chunki ular hammaga, barcha yoshdagilar uchun ham umumiy hisoblanadi. Zero, musiqiy, tasviriy ijodiyot, drama, raqs, adabiyot insonning ma’naviy madaniyatining ajralmas qismidir. Ayni paytda bular insoniyat tomonidan atrof-muhitni, zamon va makonni, uning qonuniyatlarini, bir so‘z bilan aytganda, badiiy ijodiyot namunalarini o‘rganishning, o‘zlashtirishning umumiy universal yo‘lidir.

Bolaning estetik mazmundagi mashg‘ulot, ya’ni badiiy ijodiyotning u yoki bu turi bilan shug‘ullanishi, bu jarayonning ishtirokchisi sifatida dunyoning bir bo‘lagi sifatida olamni anglashlari demakki, uning muayyan dunyo qarashini tasavvurlarini shakllantirishning Pedagog va logopedik jihatidan kafolatlangan shaklidir.

Bolalarda dunyoqarashni shakllantirishda musiqiy tarbiyaning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, bugungi kunda aynan musiqa insoniyat hayotiga eng chuqur kirib borgan, ijtimoiy-madaniy xodisa sifatida badiiy-estetik jihatidan yuqori ta’sir kuchiga ega. Tarixdan ma’lumki, bizning buyuk qomusiy olimimiz Abu Nasr Forobiy dunyodagi asosiy fanlarni to‘rt guruhga bo‘lib, shulardan biri musiqa ekanligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Yosh avlodning dunyoqarashini tarkib toptirishida badiiy-estetik manba - ertaklarning tarbiyaviy ahamiyati bu jarayonning qimmatidir shundaki, katta yoshdagilardan farqli o‘laroq ertakdagi voqea-hodisalar bolalar tomonidan u qanday aytilgan bo‘lsa o‘shanday qabul qilinadi. Bunda yaxshilik va yomonlik, go‘zallik va xunuklik kabilarga bolalar o‘z munosabatlarini bildirib boshlaydilar. O‘zlaricha ertak bo‘yicha u yoki bu syujetlarni to‘qiy boshlaydilar, ya’ni nimalarnidir ixtiro qila boshlaydilar. SHu tariqa bolalar dunyoqarashida aniq chizmalar shakllana boradi. Bular ko‘p hollarda ijodiy xarakter kasb etadi. SHu tariqa ularning xayoliy tasavvurlari o‘sadi.

Ertaklar mazmuni asosida tasviriy faoliyat ko’rsatish tasavvurdagi hodisalar, undagi obrazlarni qayta talqin qilish, unga o’z «tahriri» ni singdirish, shaxsiy faoliyatining yangi qirralarini, usullarini o’zlashtirishga keng yo’l ochib beradi. SHuningdek bu jarayon bolada fikrlashga, o’z tasavvurlarini tushuntirishga, pirovard natijada mustaqil xolda fikrlashga o’rgatadi.

Mustaqil fikrlash dunyoni anglash, muayyan dunyoqarashga ega bo’lishning dastlabki bosqichidir. Zero, yosh avlodning tajribasida tasviriy faoliyatning ulushi katta. Shu bois bolalarda estetik tasavvurlarning nafaqat umumiy dunyoqarash- larini shakllantirish vositasi, balki ularni umumiy rivojlanishi, muhim ijtimoiy hodisavositasi sifatida qarash joiz. Zero, ta’lim yo’nalishlari, tamoyillari, uning mazmuni, uslublari qanchalik takomillashtirilmasin, bolalarni mustaqil fikrlashga o’rgatishmas ekan, ularning bilimi ongli, mustahkam bo’lmaydi, demak, uning amaliy tadbiqi ham oqsaydi.

Mustaqil fikrlash haqida mulohaza yuritar ekan, har bir fan sohasi vakillari aynan o’sha damni bu borada ustun qo’yishiga intiladi. Bu holat bolalar «bisoti» dagi faoliyati turlariga ham bog’liq. Bunda shubhasiz, tabiiy- ijobiy ma’no bor. Biroq, mustaqil fikrlash genezisini fiziologik tahlili, kuzatuvi tasviriy faoliyatni mustaqil fikrlashda odamning, keyinchalik insonning ichki ruhiyatiga tabiiy- fiziologik jihatidan eng yaqin faoliyat ekanligini anglash qiyin emas. Faktlarga murojaat etamiz.

Ulg’ayayotgan bolalarimizning ongidagi dastlabki fikrlar aynan tasvir vositasida «bayon etiladi». Bu oddiy qalam, ruchka, flomasterda bajarilgan turli chiziqlar, bo’yoqlardagi turli surtmalar tarzidagi kichik xikoyalar, fikrlar tasviridir. Faqatgina oddiy ko’z, maxsus yo’naltirilmagan nigoh bu fikrlarni «o’qiy olmaydi». Chunki bu fikr «boshqa tilda bitilgan». Bolalarni eshitgan ertaklari, ko’rgan multfilmlariga o’z imkoniyatlari darajasida illyustratsiyalar ishlashi fikr bildirishining, demakki dunyoni anglashning bir shaklidir.

Estetik ong-bevosita ijtimoiy borliq, tabiat va san’at bilan muloqot qilish jarayonida shakllanadigan bu qarashlar, g’oyalar, nazariyalar, badiiy mulohazalar

mezonlari estetik idrok etish majmuasidir. Estetik ongning asosini esa estetik idrok etish tashkil etadi. Estetik idrok etish – bu atrof-muhitdagi hodisalar, jarayonlar, buyumlarning estetik mohiyatlarini o‘zlarida aks ettirishi xossasi bo‘lib, u bir vaqtni o‘zida xissiy, hamda xususiy ahamiyat kasb etadi, bu ikki jihatning uzviy aloqasida sodir bo‘ladi. To‘laqonli estetik idrok etish faqatgina estetik tushuncha va mulohazalarning bir butunligida mumkin bo‘ladi.

Estetik idrok etishda yosh avlodning indivudialligi, dunyoni, olamni anglashga bo‘lgan shaxsiy moyiliklari, qiziqishlari, shular negizida dunyoqarashi mazmunining tamoyillari namoyon bo‘lib, ular shakllanib boradi. Birok, I.A.Pavlov ta’limotiga ko‘ra fiziologik me’yorlar nuqtai nazaridan insonlarning asab tizimi faoliyatiga binoan tevarak atrofni idrok etish badiiy va tafakkuriy turlarga bo‘linadi. Birinchi guruhga mansublar tashqi dunyoni juda ziyrak qabul qiladi va birinchi signal bevosita asosiy omil vazifasini o‘taydi. Bu toifadagilar obrazlar, bevosita badiiy asarlar ta’siriga tez beriladi.

Inson va atrof muhit doimiy ravishda aloqada bo‘lib, u ko‘rish, eshitish, teri, ta’m, hid nutq, harakat analizatorlari orqali amalga oshiriladi. Eshitish analizatori insonning barcha a’zolari ichida eng ahamiyat-lilaridan sanalib, uning asosiy vazifasi nutqni idrok qilishdan iboratdir. To‘laqonli eshitish nutq shakllanishining omili sanaladi. Nutq orqali esa insonning so‘z-mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo‘ladi. Moddiy dunyodagi narsa va hodisalar ongimizda aks etib, bular so‘z shaklida ifodalanadi, til hodisalari vositasida namoyon bo‘ladi. Inson o‘zi ko‘rgan va ta’sirlangan buyum va hodisalarni so‘z yordamida nomlab, mazmuni haqidagi taassurotlarini obrazlar, fikrlar, tushunchalar, tasavvurlar ko‘rinishida anglash, ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Har qanday buyum, hodisaning miyada aks etishi va ongda mustahkam o‘rnashib qolishida nutq yetakchi vosita hisoblanadi. Shuningdek, u tafakkur quroli, muloqot jarayonida fikrni ifodalash, biror narsani bildirish, anglatish va ta’sir ko‘rsatish quroli bo‘lib ham xizmat qiladi. Fikrlash qobiliyati nutqiy

rivojlanish zahirida paydo bo’lishi sababli u inson tafakkurining rivojlanish darajasini belgilab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M.Hamidova, M.Yu.Ayupova Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati - :T 2019
2. Каримова Р.Б. Психосоциальные и клинические аспекты ментальной недостаточности у детей. -Алма-ата: 2018, -51 с.
3. Mo’minova L.R., Shomaxmudova R. “Bog’cha va kichik maktab yoshidagi bolalar talaffuzidagi nuqsonlarni tuzatish”. – T.: “O’qituvchi”, 2017.
4. Ibragimova Z., Maktabgacha ta’lim muassasalarida badiiy adabiyot. *(ilk, kichik, o’rta, katta va tayyorlov guruhlar uchun mashg’ulotlar to’plami)*. T., 2018
5. Raxmonqulova Z.A., Fayzullaeva M., Maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof-muhit bilan tanishtirish *(ilk, kichik, o’rta guruhlar uchun)*. T.: 2019.
6. Amirova. G.A., va boshq. Maktabgacha ta’lim muassasalarida rasm chizish mashg’ulotlari. T.: 2020.
7. Maktabgacha tarbiya Pedagog va logopedikasi. V.I.Loginova, P.G.Samorukovalartahriri ostida. T.: O’qituvchi. 2021.

BOSHLANG’ICH SINIF O’QITUVCHILARI VA OTA-ONALAR O’RTASIDAGI O’ZARO MUNOSABATLAR

Karamatova Dilfuza Sadinovna-Nizomiy nomidagi TDPU o’qituvchisi.

Muxtorova Madina Zoirjon qizi-Nizomiy nomidagi TDPU talabasi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang’ich sinf o’qituvchisi va ota-onalar o’rtasidagi hamkorlikning qay darajada muhim ekanligi, oilada ota-onaning bola tarbiyasi va ta’limiga e’tibor bermasliklarining salbiy oqibatlar va ularni bartaraf etish

usullari hamda maktab va oila o’rtasida uzviy hamkorlikni yo’lga qoyish masalalari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Maktab, o’qituvchi, ota-ona, hamkorlik, ta’lim, tarbiya, o’quvchi, bola, sinf, majlis, oila, boshlang’ich sinf, dars, til, ta’lim tizimi.

Bola ilk maktabga qadam qo’ygan kunidan boshlab uning hayotida yangi, o’zgacha bir davr boshlanadi. Ya’ni ular o’yinqaroqliklar, sho’xliklar davridan birdaniga o’qish davriga o’tishadi, albatta, butunlayga emas, lekin ko’p vaqtini endi o’qishga sarflashi kerak. Bu endigina 1-sinfga qabul qilingan o’quvchilar uchun, albatta, oson emas. Har bir ishda qiyinchilik bo’lgani kabi, o’qishni boshlash bolalarda ham qiyinchilik tug’diradi. Bunday vaziyatda unga, albatta, boshlang’ich sinf o’qituvchisi, shuningdek, ota-ona ham yordamlashadi. O’qituvchi bolaga maktabda dars uchun ajratilgan vaqt davomida, qolaversa, darsdan tashqari mashg’ulotlarda ham bilim beradi. Dars tugagandan so’ng u ota-onasi bilan birgalikda vazifalarni bajaradi. Bolada o’rgangan narsasiga ko’nikma hosil bo’ladi va shu tariqa olgan bilimlari mustahkamlanadi. Lekin, afsuski, besh qo’l barobar emas, hamma ota-onalar ham farzandining ta’lim olishiga yaxshi e’tibor qaratmaydi, natijada ota-onasi bilan shug’ullanadigan va shug’ullanmaydigan bolalarning bilimlari o’rtasida har xillik yuzaga keladi. Bu o’qituvchiga ham o’quvchilarning o’zlashtirishiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Kichik maktab yoshi davrida faoliyatni va xulq-atvorni motivlashtirish o’ziga xos xususiyatlarga ega. “Bolalar nimani yaxshi ko’rishadi va nimani istashadi?” degan savolga S.T.SHatskiy shunday javob beradi:

1. Bolalarda til topish instikti kuchli rivojlangan, ular bir-birlari bilan tezda tanishib oladilar- o’yin, hikoyalar, o’zaro gap sotish, lofchilik kabilar ana shunday instinktning belgilaridir.

2. Bola tabiatan mohir tadqiqotchi. Ulardagi tez qo’zg’aluvchanlik, oxiri ko’rinmaydigan savollar, hamma narsaga tegib ko’rish, tatib ko’rishga intilish sababi ana shunda.

3. Bolalar o’zini ko’rsatib turgisi keladi, o’zi haqida, taasurotlari haqida gapirgisi, o’rtoqlashgisi keladi. O’z menligini tez-tez namoyish etib turishi ana shundan. Uning fantaziyalari va tasavvurlariboy bo’ladi. Bu bolalar ijodkorligi instinktidandir.

4. Bolalar yo‘q narsadan yangi bir narsani yaratishni, qandaydir g’ayrioddiy narsalarni to’qib chiqarishni yaxshi ko’rishadi

5. Bolalarda xarakterning shakllanishida taqlidchanlik instinkti katta rol o’ynaydi.[1]

Ta’lim muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish faqat oila va maktabning o’zaro munosabatlari sharoitida mumkin. Oila va maktab o’rtasidagi hamkorlik tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Ikkala tomon ham ba’zan adolatli yechimlarni taqdim etadilar. O’qituvchilar ota-onalarining maktab hayotiga, farzandining ta’lim tarbiyasiga maktabda o’zini qanday tutishiga qiziqishi yo’qligi, axloqiy qadriyatlarining yo’qligi, passivligi haqida shikoyat qiladilar. Ota-onalar o’z navbatida, ortiqcha ish yuki, o’qituvchining befarqligi va bolalar jamoasidagi munosabatlardan norozi.

Qadimgi maktab aforizmidagi: “Bolalar bilan ishlashda eng qiyin narsa bu ota-onalari bilan ishlash”, deb bejizga aytilmagan.[2]. Ota-ona bolaga yoshligidanoq yaxshi e’tibor bersa, ta’lim olishiga ko’zquloq bo’lib, darslarini bajartirsa, bola bilmagan narsasida o’qituvchini aybdor deb ya’ni vaqtida o’rgatmagan deb emas, balki farzandi vaqtida unga quloq solmagan yoki uyda takrorlamagan va farzandi bilan ishlamaganini tan olgan holda o’qituvchini ayblashdan tiyilsa va aksincha u bilan hamkorlikni yo’lga qo’ysa maqsadga muvofiq bo’lar edi. Chunki ikkisining ham maqsadi bir, ya’ni bolaning bilim olishi.

Buyuk rus o’qituvchisi V.Suxomlinskiyning yozganidek: “Ildizlar oilada shakllanadi, undan keyinchalik shoxchalar, gular, mevalar o’sadi. Oilaning axloqiy donoligi maktabning pedagogik donoligiga asoslanadi”. [3]

Ota-ona bilan o’qituvchi ishining barcha shakllarining mazmuni yosh avlodni har tomomlana rivojlantirishga qaratilgan, ularning ta’limiy aloqalarini tashkil etishdan iborat. Ushbu o’zaro ta’sirning asosi maktabni bolaning rivojlanishiga e’tiborini jalb qilish, o’qituvchilarning o’z vaqtida va pedagogik jihatdan aniq tavsiyalarni berish, har bir oilaning xususiyatlari va imkoniyatlarini o’rganish, ta’limda qiyinchiliklar yuzaga kelganda oilaga amaliy yordam ko’rsatishdir. [4].

Hozirgi kunda ta’lim tizimi shunchalik tez o’zgaryaptiki, ota-onalar ko’pincha ta’lim sohasiga e’tibor qaratgan holda bu o’zgarishlar to’g’risida yetarlicha tasavvurga ega bo’lmaydilar, dars jarayonlari, asosan, o’zlarining maktab tajribasidan kelib chiqadi va bu ko’pincha orqada qoladi, chunki oldingi davr bilan hozirgi davr o’qitish tizimining o’rtasida anchagina farq bor. Bu masalani hal qilish uchun o’qituvchi dars jarayonini, darsda farzandi o’zini qanday tutishi, do’stlari bilan munosabatlarini iloji boricha ochiq tarzda ota-onalariga yetkazishi kerak. Agar ota-onalar tushunadigan, farzandining kelajagi uchun qayg’uradigan harakat qiladigan bo’lsa, albatta, o’qituvchi bilan hamkorlik qilishga intiladi va bu harakatlar o’z natijasini ko’rsatadi.

Maktabdagi amaliyotim shuni ko’rsatdiki, o’qituvchi xohlasa ham, xohlamasa ham ota-onalar bilan o’zaro muloqotda bo’lishi kerak ekan. To’g’ri sinfda hamma 32 ta o’quvchining ota-onasi bilan alohida gaplashib chiqish o’qituvchiga ham oson emas, lekin bu iloji ham degani emas. Ko’proq sinf majlislari o’tkazib turish kerak, ayniqsa, boshlang’ich sinflarda. Sinf majlislari bu o’qituvchi va ota-ona o’rtasidagi o’zaro munosabatning eng keng tarqalgan jamoaviy shakli hisoblanadi. o’qituvchi bunday majlislarni tashkil qilishdan avval uni rejalashtirib olishi zarur. O’qituvchi shunday psixolog bo’lishi kerakki, u nafaqat bola psixologiyasini, balki ota-onalar psixologiyasini ham bilishi va shundan kelib chiqqan holda ular bilan muloqot qilishi kerak. Chunki hammani xarakteri har xil bo’ladi, ba’zilar jahldor, ba’zilari qo’pol,

bazilarining esa muomalasi yaxshi. Mana shunday holatda o’qituvchi har bir ota-ona bilan til topisha olishi kerak. O’qituvchi majlisda o’quvchilarning bilim olish darajasi, intizomi haqida ma’ruza qiladi. Asosan, sinf majlislarida o’qishdagi kamchiliklar, qiyinchiliklar haqida o’zaro munozara bo’ladi va unga yechim topishga harakat qilinadi. Lekin hamma bolalarning kamchiliklarini ota-onalar jamoasida ochiq aytish har doim ham maqsadga muvofiq bo’lavermaydi, chunki shuncha ota-onalar ichida farzandining kamchiligini eshitish odamga kamsitishdek tuyiladi va natijada o’qituvchi bilan ota-ona o’rtasida uzoqlashish yuzaga keladi va bora-bora ota-ona majlisga kelishni xohlamay qoladi. Bunday vaziyatda o’qituvchi quyidagicha yondashsa bo’ladi: majlisdan avval oqituvchi har bir ota-ona uchun alohida konvert tayyorlab chiqishi va uning ichiga bolaning bartaraf etilishi kerak bo’lgan kamchiliklarini va albatta yutuqlarini ham yozib chiqishlari kerak va sinf haqida, o’quvchilar haqida umumiy gaplar gapirib bo’linganidan keyin konvertlarni ota-onalarga tarqatib chiqishi kerak hamda ulardan shu kamchiliklarni bartaraf etishda yordamlashishini va farzandining nozik tomonlariga ko’proq e’tibor berishlarini aytib o’tish zarur.

Ota-onalar majlisi degani ota-onalarni yig’ib olib faqat kamchiliklarni bartaraf etish, muammolar haqida gapirish degani emas, albatta, bu yerda oy davomida eng yaxshi oqigan o’quvchilarning ota-onalarini taqdirlash, tashakkurnomalar berish va boshqa ota-onalarni ham farzandiga yordamlashsa, unga ishonch bildirib e’tibor qaratsa ularga ham shunday tashakkurnomalar taqdim etilishini ham aytib o’tishi va ularda motivatsiya uyg’otish kabi jarayonlardsan tashkil topishi kerak. O’ylaymanki, shunda majlis o’z samarasini ko’rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, ota-ona va o’qituvchining o’zaro munosabati bola hayotida muhim rol o’ynaydi. Bolaga ta’lim va tarbiya berishda ota-ona va maktab birgalikda ish olib borishlari kerak, shundagina biz o’quvchilarga kerakli bilim, ko’nikma, va malakalarni bera olamiz. Ularni egallash lozim bo’lgan kompetensiyalar bilan to’liq qurollantira olgan bo’lamiz. Bu ishda biz, bo’lajak boshlang’ich sinf

o’qituvchilarining, xizmati juda ham katta. Shunday ekan, ota-onalar bilan ishlash metod va usullarini topib, ularni amaliyotga joriy etishimiz kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

- 1.”Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. 1997 yil. 31-60 betlar.
- 2.”Maktab ta’lim tizimini boshqarish: muammolar va yechimlar”. V.A.Karakovskiy.1999 yil
- 3.T.V.Volikova.”O’qituvchi va oila”.-Moskva, 1987 yil
4. T.V.Volikova, 2009 yil

YOSH VOLEYBOLCHILARNI TAYYORLASHDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Xaydarov I Jizzax davlat pedagogika universiteti

Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi kafedrası o’qituvchisi

Annotatsiya: Inson bolalikdan o’z yo’nalishidagi harakat malakalarini ongsiz va ongli tarzda bajaradi. Natijada shu harakatlar ma’lum jismoniy sifatlar (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik, egiluvchanlik) tusida rivojlana boradi. Sekin-asta hayotiy zarur harakat malakalari (yurish, yugurish, sakrash, to’xtash, osilish va h.) sayqal topadi.

Kalit so’zlar: jismoniy madaniyat, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, sport.

Mutaxassislarning fikricha asosan shu jismoniy sifatlar va hayotiy zarur harakat malakalari harakatli o’yinlar yordamida yanada samaraliroq rivojlanishi isbotlab berilgan.

Oilada, maktabgacha tarbiya muassasalarida, turli bosqichdagi ta’lim maskanlarida ushbu muammoga har doim ham rejali va ilmiy jihatdan yondashilmaydi.

Jismoniy mashqlarni to’g’ri qo’llash, ularni bolalar qanday o’zlashtirayotganligini nazorat qilib borish shu bolalardagi jismoniy sifatlarni, uning qaddi-qomati, jismoniy va funktsional taraqqiyoti to’g’ri yo’nalishda tarbiyalanib borishiga imkon yaratadi.

Ma’lumki, insonning jismoniy sifatlari uning tug’ilishidan boshlab shakllana boradi. Lekin, uning bolaligida shu sifatlar qanday darajada shakllanishi, oddiy yoki murakkab harakatlarni o’zlashtirib olishi nafaqat uni o’sib yashab kelayotgan muhitiga bog’liq, balki bolaning muayyan sifatini qanday vositalar yordamida rivojlantirishi bilan ham belgilanadi. Shu bilan bir qatorda harakatning turi, yo’nalishi va qanday maqsadga qaratilganligiga (kasb, ro’zgor ishi, sport, harbiy faoliyat va h.) qarab, har bir jismoniy sifatni shu harakat ijrosidaga o’rni turlicha bo’ladi. Shunday bo’lsada, turli kasb faoliyatlarida yoki sport turlarida shu jismoniy sifatlarning integral ahamiyati o’ziga xos ulushga ega bo’ladi. Ammo qanday bo’lmasin, ko’pgina tadqiqotchilarning fikricha, barcha harakat faoliyatida ayrim jismoniy sifatlarning ustivorligi darhol ko’zga tashlanadi.

Zamonaviy sport amaliyotida yuqori natijalarga erishish sportchining uzoq muddat davomida yuqori sifatli va samarali ish qobiliyatini saqlay olish imkoniyati bilan bog’liqdir.

Turli sport turlari bo’yicha o’tkaziladigan musobaqalar muddati xalqaro musobaqalar qoidalari bilan belgilanadi. Shu musobaqalar muddatida qaysi sportchi o’z ish qobiliyati sifati va samaradorligi jihatidan qanchalik uzoq vaqt saqlay olsa yoki uni oshira olish «kuchi»ga ega bo’lsa, unga muvaffaqiyat shunchalik kulib boqishi muqarrar. Boshqacha qilib aytganda ish qobiliyatining sifat va samaradorlik darajasini ko’p yoki kam vaqt davomida saqlanishi tezlik sifatlarining turlari (sakrovchanlik, tezlik-kuch, tezkor sakrash, «texnik-taktik sakrovchanlik» va hokazo) qanchalik rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Ma’lumki, ish qobiliyati haqida gap ketganda, ayniqsa so’z uning sifati va samaradorligiga tegishli bo’lsa, masalaning mohiyati va pirovard «mag’izi» boshqa jismoniy sifatlarning shakllangan yoki shakllanmaganligiga borib taqaladi. Ya’ni

samarali natijaga mos umumiy va maxsus chidamkorlik, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik sifatlarini o’zida mujassam qilgan bo’ladi. Ushbu sifatning o’zaro uzviy bog’liqligi va ularning yuksak darajadagi integral natijasi mahoratining muayyan taqdirini belgilab beradi.

Maqsadga muvofiq rejalashtirilgan jismoniy tayyorgarlik sport mahoratini shakllantirish va musobaqa davomida yuksak sport natijaga erishishda nihoyatda muhim omillardan biridir. Lekin, sport amaliyotida har doim ham rejalashtirilgan jismoniy mashqlar muvofiq harakat sifatlarini rivojlantirishda kutilgan natijani bermaslik holatlari tez-tez uchray turadi. Buning asosiy sabablaridan biri mashg’ulotlarda qo’llanilgan u yoki bu jismoniy mashqlarning xajmi va shiddati hamda ushbu ko’rsatkichlarni shug’ullanuvchilar organizmiga ta’sir etish darajasi (organizmni yuklamaga bo’lgan aks javobi -reaktsiyasi) ob’ektiv ravishda baholanmasligidir. Shuning uchun ham o’quv-mashg’ulot jarayonida qo’llanilayotgan jismoniy yuklama (jismoniy mashqlar) ning shug’ullanuvchilar organizmining funktsional imkoniyatlariga muvofiqligi e’tiborga olinishi shu yuklamani maqsadga muvofiq rejalashtirish imkoniyatini yaratadi.

Umumiy jismoniy tayyorgarlik tushunchasi bu sportchining harakat sifatlarini har tomonlama (garmonik ravishda) rivojlanganlik darajasini anglatadi. Masalaga shu tarzda yondoshish oddiy inson sog’ligini (sportchini ham) shakllantirish nuqtai nazaridan maqsadga muvofikdir. Albatta, «katta» sportda bu ham zarur. Lekin, bunday amaliyot va shunga asoslangan mashg’ulot uslubiyati malakali sportchilarni tayyorlash hamda yuksak musobaqa natijasiga erishish samarasini susaytirishi ehtimoldan holi emas. Chunki, har bir sport turining o’ziga xos va o’ziga mos xususiyatlari mavjudligi tufayli bir sport turida ko’proq kuch-tezkorlik sifati ustun tursa, ikkinchi bir sport turida chidamkorlik sifati etakchi rolni o’ynaydi yoki uchinchi bir sport turida egiluvchanlik sifati asosiy ahamiyatga ega bo’ladi. Ammo, qayd etilgan fikrdan muayyan sport turida ma’lum jismoniy sifat juda zarur, boshqasi esa muhim emas degan xulosa kelib

chiqmaydi. Aksincha, har bir sifatning muayyan sport vaziyatida ozmi-ko’pmi, lekin muhim «ulushi» mavjud bo’ladi.

So’nggi yillarda malakali sportchilarni olimlar o’rtasida kelib tayyorlashda jismoniy tayyorgarlikni o’rni, jumladai jismoniy sifatlarning bir-biriga uzviy bog’liqligi hamda ularni sport mahoratiga bo’lgan ta’siri haqidagi muammolar tobora katta qiziqish uyg’otib bormoqda.

Uzoq yillar davomida malakali voleybolchilar sakrovchanligi va tezkor sakrashning o’sishini kuzatib kelgan olimlar ilmiy va amaliy ahamiyatga ega qator xulosalar qilishga muvaffaq bo’ldi. Jumladan, ularning fikricha yuqori malakali voleybolchilar bir o’yin mobaynida zarba berish va to’siq qo’yish uchun 306 martadan 600 martagacha sakrar ekanlar. Ushbu malakalarni ijro etish uchun eng ko’p marta sakrash 4-partiyaga to’g’ri keladi- (142 marta). To’siq ko’yish uchun sakrash (122), zarba berish uchun sakrashdan ko’proq qaytarilar ekan- (113 marta). Kuzatuvlarga ko’ra bitta mashg’ulot davomida bajariladigan sakrash soni, bitta musobaqada sakrash sonidan kam ekanligi aniqlangan.

Yuqori malakali sportchilarni erishgan yutuqlari ma’lum ma’noda ularning fundamental tayyorgarligiga bog’liqdir.

Shunday ekan, yuqori malakali voleybolchilarni tayyorlash va ularning sport mahoratini yuksak darajaga olib chiqish dastlabki o’rgatish jarayoni samaradorligiga to’g’ridan-to’g’ri bog’liqdir.

L.R. Ayrapetyants, M.A. Godik (2009) larning fikricha voleybolga ixtisoslashgan mashg’ulotlar bilan ilk bor shug’ullanishni 10-12 yoshdan boshlash maqsadga muvofiqdir. U o’zining tadqiqotlarida aynan shu yoshdaga bolalarni jismoniy va texnik tayyorgarligini jadal sur’atlar bilan o’stirish imkoniyatlarini ochib berdi.

Isbot qilinganki, dastlabki tayyorgarlik bosqichida yosh voleybolchilarning kelajakdagi iste’dodini aniqlashga yordam beruvchi test mashqlarini tanlay bilish va

qo’llash katta ahamiyatga ega. A.A. Po’latov (2008) bunday mashqlar qatoriga navbatda sakrovchanlik va chaqqonlikni baholovchi mashqlarni kiritish muhimligini ta’kidlaydi. Tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida asosiy jismoniy sifatlarni, shu jumladan maxsus sifatlarni baholash imkoniyatini beruvchi test mashqlarini oshirish tavsiya etiladi.

Albatta, sakrovchanlik va tezkor sakrashni tayyorgarlikning qaysi bosqichida amalga oshirilishidan qat’iy nazar, bu masala umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonini qanday darajada rejalashtirilishiga bog’liq. Shuning uchun ushbu jarayonning malakali voleybolchilarni tayyorlashdagi ahamiyati, qolaversa asosiy o’yin malakalarini (zarba berish, to’siq qo’yish) ijro etish samarasi sakrovchanlik va tezkor sakrashga to’g’ridan-to’g’ri bog’liqligiga xaqidagi ma’lumotlar tahlili alohida ahamiyatga egadir.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) sport faoliyatidagi dolzarb muammolardan biridir va barcha sport turlarida yuksak sport natijalarga erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun maxsus jismoniy sifatlarni (MJS) rivojlantirish sportchilarni musobaqaoldi tayyorgarligining asosiy yo’nalishlaridan biri bo’lib turibdi.

«Voleybolchilar mashg’ulotining muvaffaqiyati, o’yinchilar MJS larining rivojlanish darajasini aniq va to’g’ri nazorat qilinishiga bog’liqdir. Pedagogik nazorat (PN) alohida MJS ni o’zgarish darajasi -dinamikasini (sur’atini) aniqlash imkoniyatini beradi. Bu asosida MJT ni samarali boshqarishni yangi yo’llarini belgilash mumkin». Negaki tayyorgarlik tuzilishini oqilona tashkil etishni zamonaviy yo’llaridan biri, qisqa vaqt ichida sport formasini rivojlantirishni ko’p qirrali modelini ishlab chiqishdir.

Voleybolchilar uchun asosiy jismoniy sifatlardan biri sakrovchanlikdir. Sakrovchanlik tezlik-kuchlilik qobiliyatlariga mansub bo’lib oyoq mushaklarining qisqa muddat ichida kuchli qisqarishi bilan ifodalanadi. Aynan shu sifatni yuksak darajada bo’lishi nisbatan past bo’yli o’yinchilarni baland bo’yli o’yinchilar bilan raqobatini va asosiy o’yin malakalarini (zarba berish va to’siq qo’yish) samarali ijro etilishini ta’minlaydi.

Sakrovchanlikni rivojlantirish uchun eng qulay davr bu 10-12 yoshdir. Bu davrda yosh voleybolchilarda joydan turib balandga sakrash 12,5 sm gacha ortishi kuzatiladi.

Sakrovchanlik sifatining turlari ko’p. Masalan, ikki oyoq bilan depsinib, yugurib kelib, joydan turib vertikal sakrash, bir oyoq bilan depsinib vertikal yoki uzunlikka sakrash, ikki oyoq bilan depsinib uzunlikka sakrash va hokazo.

Har bir sakrash turining o’ziga hos maqsadi va maqsadga mos ijro etish tartibi (texnikasi) bo’ladi. Voleybol, basketbol, futbol va boshqa sport o’yinlari bilan shug’ullanuvchi sportchilarning tezkor sakrovchanligi bir-biridan farq qiladi. Ta’kidlash lozimki, hatto bir sport o’yinida, masalan voleybolda – zarba yoki to’siq ko’yish, to’p kiritish yoki uzatish uchun ijro etiladigan tezkor sakrashlar mohiyati haqiqatdan bir-biriga sira o’xshamaydi. Boz ustiga yana shuni eslatish o’rinliki, faqat bir o’yin malakasi – zarba berish turiga qarab (qisqa yoki baland to’pdan zarba berish) tezkor sakrash xususiyati umuman boshqacha bo’ladi. Binobarin, sakrovchanlik va tezkor sakrash degan tushuncha ko’p qamrovli mazmun, mohiyat, xususiyat va ma’noni anglatadi. Demak, bu sifatlarni rivojlantirish" haqida gap borganda muayyan tezkor sakrash turi va uni o’ziga munosib mashqlariga alohida e’tibor berilishi o’ta muhim masaladir.

So’nggi o’yinlarda voleybol musobaqasi qoidalarining tubdan o’zgarishi o’yin faoliyati va o’yin malakalarining ijro etilishiga batamom yangicha tus berib yuborgan. Hozirgi kunda deyarli barcha o’yin malakalari aksariyat vaziyatlarda «havoda», ya’ni sakrab ijro etiladi (zarba, to’siq ko’yish, to’p kiritish, uzatish, to’pni qabul qilish, yiqilib qabul qilish. Ushbu holatni yuzaga kelishi voleybol amaliyotida sakrovchanlik sifatiga e’tabor qaratishni nafaqat kuchaytirayapti, balki bu, sifatlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan yangi ilmiy texnologiyalar yaratishni taqozo etmokda.

Shuning uchun ko’p yillik sport tayyorgarligi jarayonida malakali voleybolchilarni tayyorlash samarasi sakrovchanlik sifatini har tomonlama mukammal tarbiyalash ustivorligiga bevosita bog’liq bo’lib boryapti.

Voleybolchilar tezkorligi va tezkor sakrashini rivojlantirish muammolarini yorituvchi ilmiy tadqiqot hamda ilmiy adabiyotlar doirasi juda keng.

Hozirgi jahon sportidagi ko’rsatkichlarning jadal ravishda yangilanib borayotganligi, yosh sportchilarni tayyorlashning yangi, yanada samarali vositalarini, uslublarini va shakllarini izlashni taqozo etadi.

Ko’pgina tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, voleybolchilarning sport mahoratini yuksalishi aksariyat hollarda tezlik-kuchlilik sifatleri bo’yicha belgilanadi. Ushbu sifatleri rivojlantirish malakali voleybolchilar tayyorlashning muhim vazifalaridan biridir.

Ma’lumotlar shuni ko’rsatadiki, yosh voleybolchilarni maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirish, ularning texnik malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat kashf etadi. Binobarin, dastlabki tayyorgarlik bosqichidan boshlab jismoniy sifatleri sport turi xususiyatiga moslab rivojlantirish texnik malakalarga o’rgatish jarayonini ancha engillashtiradi.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy ma’lumotlar tahlili shuni isbotlamoqdaki, yuqori malakali sport zahiralari tayyorlashda umumiy va maxsus jismoniy sifatleri dastlabki o’rgatish bosqichidan boshlab shakllantira borish muhim ahamiyat kasb

Adabiyotlar:

1. Bakhromov O. T., Khasanov A. T. The problem of motivation and the meaning of the concept "motiv" //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2020. – T. 10. – №. 10. – C. 1247-1251.

2. Ziyat o’g’li, N. E., & Salimjon o’g’li, X. I. (2022). CREATING A HEALTHY LIFESTYLE FOR STUDENTS AT A YOUNG AGE. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(1), 573-578.

3. Ziyat o’g’li N. E., Salimjon o’g’li X. I. CREATING A HEALTHY LIFESTYLE FOR STUDENTS AT A YOUNG AGE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 1. – C. 573-578.

4. Олимов А. и др. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari: Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – Т. 5. – №. 5.

5. Олимов, А. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari: Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 5(5).

6. Olimov, A. (2020). 2 COURSE STUDENTS PHYSICAL CULTURE THEORY AND METHODOLOGY INDICATORS. Архив Научных Публикаций JSPI.

7. Xamidullaevich, A. D. (2021). Physical Culture in the Development of Harmoniously Developed Personality. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 1(12), 77-80.

8. Xaydarov, I. (2021). Zamonaviy voleybol o’yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi.: Zamonaviy voleybol o’yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 5(5).

9. Muqimov, O. (2020). Sportning jamiyatda tutgan o’rni va ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 1(1). извлечено от <https://education.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/74>

10. Muqimov, O. (2021). Средства и методы физической подготовки спринтеров группы высшего спортивного мастерства. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 2(2). извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/452> (Original work published 26 декабрь 2020 г.)

11. Sardor Furqat Ogli Hazratqulov (2022). BASKETBOL O’YINI BARKAMOL AVLOD TARBIYASINING ASOSI. Academic research in educational sciences, 3 (1), 761-764. doi: 10.24412/2181-1385-2022-1-761-764

12. Sardor Furqat Ogli Hazratqulov BASKETBOL O’YINI BARKAMOL AVLOD TARBIYASINING ASOSI // Academic research in educational sciences. 2022. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/basketbol-o-yini-barkamol-avlod-tarbiyasining-asosi> (дата обращения: 09.02.2022).
13. КиберЛенинка (<https://cyberleninka.ru/article/n/basketbol-o-yini-barkamol-avlod-tarbiyasining-asosi>)
14. BASKETBOL O’YINI BARKAMOL AVLOD TARBIYASINING ASOSI
15. Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport millat genofondini shakllantirishga zamin yaratmoqda. Haydarov, I. (2021). O’QUVCHILARINING JISMONIY SIFATLARINI TARBIYALASH VA CHINIQTIRISH USULLARI. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 3(3). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/2772>
16. Haydarov, I. (2021). “O’QUVCHI YOSHLAR SOG’LOM TURMUSH TARZINI SHAKILLANTIRISHDA SPORT MASHQLARINI O’RNI”. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 3(3). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/2771>
17. Haydarov, I. (2021). TALABA HAYOTIDAGI JISMONIY TARBIYA: TALABA HAYOTIDAGI JISMONIY TARBIYA. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 4(4). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/2769>
18. Haydarov, I. (2021). ХАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ЁШ АВЛОДНИ ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4119>
19. Haydarov, I. (2021). Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students : Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students . *Физическое воспитание,*

спорт и здоровье, 5(5). извлечено от

<https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4493>

20. Haydarov, I. (2022). YOSH GIMNASTIKACHILARDA MAXSUS-HARAKAT TAYYORGARLIGI KO‘RSATKICHLARINING DARAJASINI ANIQLASH. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4756>

21. Haydarov, I. (2021). Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students : Ways to Prepare for the Profession by Inculcating a Healthy Lifestyle in the Minds of Students . *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4493>

22. Haydarov, I. (2022). Zamonaviy voleybol o‘yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi.: Zamonaviy voleybol o‘yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4992>

23. Haydarov, I. (2021). ХАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАР ОРҚАЛИ ЁШ АВЛОДНИ ЖИСМОНИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4119>

24. nurmatov, eldor. (2021). БОЛАЛАРНИ ОИЛАДА СОЎЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 4(4). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/3628>

25. nurmatov, eldor. (2021). Mahallada so‘g‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish yo‘llar. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 5(5). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/4409>

26. nurmatov, eldor. (2021). БОЛАЛАРНИ ОИЛАДА СОЎЛОМ ТУРМУШ ТАРЗИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Физическое воспитание, спорт и здоровье*, 4(4). извлечено от <https://pshedu.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/3628>

MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILAR IJODIY SHAXS SIFATIDA RIVOJLANISHI UCHUN BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI TAYYORGARLIGINI KUCHAYTIRISH

Mysaeva Nargiza Xashimjanovna Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi

2-kurs magistiri

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari metodik-matematik tayyorgarligining biz tomondan ishlab chiqilgan konsepsiyalarga mos ravishda o‘quvchilarni ijodiy shaxs sifatida rivojlanishida maxsus yo‘naltirilgan va saralangan fundamental matematik tayyorgarlik mazmuni tanlovi zarur. Buning uchun avvalo “Matematika” o‘quv fanining amaliyotga tatbiq etilishida yangi yondashuvni ishlab chiqish lozim. Bu kurs yuqori ilmiy saviyada, qattiq qo‘llikning ongli darajasida (milliy-nazariy daraja bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini matematik rivojlanishi bilan zid kelmasligi uchun) bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan aqliy faoliyatning umumlashgan usullarini egallashga, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘rganilayotgan materialning amaliy yo‘naltirilganligiga, integratsiya, gumanitarizatsiya tamoyillarga rioya qiluvchi kurs bo‘lishi lozim.

Pedagogika fakultetlari uchun “Matematika” kursining ko‘p yillar davomida amal qilib kelayotgan dasturiga sezilarli tuzatishlar kiritish zarur. Boshlangich ta’lim fakultetida ishlashning ko‘p yillik tajribasiga tayanib, mavjud ilmiy-metodik tadqiqotlar natijalarini va ko‘p bosqichli boshlang‘ich ta’lim mutaxassisini tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlarini xisobga olib, matematika bo‘yicha dasturlarni qayta ishlab chiqdik.

Ta’limning hozirgi talablari ixtiyoriy bosqichda ta’lim fundamentalligini, ya’ni fandagi asosiy tushunchalarni ajratish va mohiyatga tayanuvchi umumlashma malakani shakllantirishni taqozo etadi. Bu asosiy ikkita vazifani hal qilishga ko‘maklashadi: *fanni chuqur o‘rganish* va *zo‘riqishini bartaraf etish*.

Birinchi talabning bajarilishi: boshlang‘ich maktab matematika kursida asosiy matematik g‘oya, tushuncha va dalillarning aks ettirilishi – “boshlang‘ich sinfdagi geometrik tushunchalar”, “boshlang‘ich sinfdagi nazariyasining asosiy qoidalaridan foydalanish”, “boshlang‘ich sinfdagi tenglama tushunchasini o‘qitish” va dasturning har bir bo‘limida shunga o‘xshash savollar mavjudligidan iborat, **ikkinchi talabga rioya etilishi:** geometrik bo‘limni kuchaytirish, jumladan geometrik materialga bag‘ishlangan bo‘limda ko‘rinib turgan o‘zgarish g‘oyalari simmetriya bilan bog‘liq tushunchalar hisobiga. **Uchinchi talab:** nafaqat tarixiy-matematik va estetik elementlar, balki boshqa o‘quv fanlari, san‘at, amaliy san‘at, faoliyat, atrof-muhitdan illyustrativ material jalb etish hisobiga matematika kursi gumanitarizatsiyasini kengaytirish, biz tomonimizdan ishlab chiqish maxsus kurs va tanlanma kurslarda bulardan kengroq foydalaniladi. Bundan tashqari, dasturga zamonaviy matematik ta’lim talablarida ustuvor bo‘lgan kombinatorika va ehtimollar nazariyasi bilan bog‘liq savollar qo‘shilgan.

O‘quv fani mantiq‘i fanning mantiqiy konstruksiyalari variantlaridan birini aks ettirishi kerakligi uchun bilimlarni o‘zlashtirish psixologiyasini xisobga olgan holda ilmiy nazariyalar tuzilishi tizimlarini mantiqiy-didaktik tahlili va taqqoslanishi masalasi yuzaga chiqadi. Masalan, “Son tushunchasini kengaytirish” bo‘limida haqiqiy sonlar nazariyasi boshlang‘ich ta’lim fakultetida cheksiz o‘nlik davriy bo‘lmagan kasrlar tushunchasi yordamida tuziladi .

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari tomonidan “Matematika” kursi materiallarini ongli chuqur o‘zlashtirilishi ularga boshlang‘ich maktab materialiga yaxshi yo‘nalish, masala yechishda izlanish yo‘llari to‘g‘riligi va ko‘p ma’noililigini nazorat qilish o‘quvchilarni mushohada qilishining maqsadga yo‘nalganligi va to‘g‘riligini baholash, masala tartibiga muvofiq keltirib chiqarilgan hollarni to‘liq qamrab olishga imkon beradi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilar mulohazasi to‘g‘ri va to‘liqligini nazorat qilish uchun doimiy material bilimlari yordamida masalani to‘liq va o‘zi uchun asoslangan holda yechib olishi lozim.

“Matematika” kursini o‘rganish jarayonida matematik qoida va metodlarni boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tushunarli materiallar asosida tasvirlaymiz. Bunda OTM va boshlang‘ich matematika o‘rtasidagi chuqur nazariy aloqani namoyon etib, ularning birligini o‘rnatamiz. Bu bilan OTM matematika kursi va boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘rganuvchi matematika fanidan olinadigan bilimlar o‘rtasidagi uzilish bartaraf etiladi. Bakalavr tayyorlash chuqurlashtirilishi amalga oshadi. Amaliyot ko‘rsatadiki, matematikaning dastlabki bo‘limlaridan boshlang‘ich maktab matematika kursi bilan aloqa kuzatib borilsa, bo‘lg‘usi o‘qituvchi sifatida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida fanning kasbiy ahamiyatini anglash va uni o‘rganishga qiziqish kuchayadi. Shuningdek, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ijodiy faolligini rivojlantirish, mutaxassis sifatida kasbiy fazilatlarini amalda tatbiq etishga imkon beradi.

Boshlang‘ich ta’lim fakulteti uchun “Matematika” kursi mazmuni bizning konsepsiyamiz qoidalariga muvofiq belgilanadi. Yuzaga kelgan savollar to‘plamini o‘z ichiga olgan holda, u bizning nazarimizda, geometrik g‘oyalalar bilan kuchaytirilishi lozim. Shu maqsadda matematika kursi dasturiga quyidagi bo‘limlarni kiritish maqsadga muvofiq: Yevklid geometriyasi, almashtiri, analitik va vektor algebrasi elementlari, geometrik shakllar.

“Geometriya” bo‘limida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining zamonaviy geometriya metod va g‘oyalari bilan – aksnoma, koordinata, vektor metodlari, geometrik almashtirishlar metodi, proeksiya chizmasi tuzish asosida masala yechish usullari bilan tanishuv talab etiladi. Bu bo‘limlarni batafsil o‘rganish maxsus kurslar doirasida sodir bo‘ladi. Qayd qilamizki, pedagogik fakultet talabalari uchun matematika bo‘yicha hozirgacha mavjud dasturlarda geometriyaga ikkinchi darajali rol berilgan.

Ularda geometrik material boshlang‘ich maktab bo‘lg‘usi o‘qituvchi uchun bo‘lgan hajmdan ancha kichik hajmda keltirilgan. Bu holat boshlang‘ich maktab geometrik materiali mazmuni bugungi kunda ham kuchaytirilishga va batafsil saralashga muhtojligi bilan izohlanadi. Matematikaning boshqa bo‘limlariga nisbatan geometrik material o‘quvchilarni shaxs sifatida rivojlanishida ko‘proq hissa qo‘sha oladi. Chunki geometrik masala, odatda, yechilishida ijodiy yondashuv talab qiladi. Geometrik asboblardan foydalanilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarni diqqatini jalb etadi, ularda materialga nisbatan katta qiziqish uyg‘otadi, o‘quvchilarda geometrik materiallar bilan ishlash malakasi hosil qilishga ko‘maklashadi. “O‘ylovchi qo‘llar” tushunchasiga mutanosib ravishda masala yechishni o‘zgarish asosida olib borilishida ba‘zan aynan yechish g‘oyasi paydo bo‘lishiga turtki beradi.

“Evklid geometriyasi” ning birinchi mavzusining asosiy maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarda mavjud maktab geometriyasini tizimlashtirish, umumlashtirish va chuqurlashtirish hisoblanadi. Bu yerda uchburchak va to‘rtburchak geometriyasi batafsil ko‘rib chiqiladi, parallelizm aksiomasi muammosi va Lobachevskiy, Riman geometriyasining ayrim elementlari bilan tanishuv sodir bo‘ladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari geometrik masala yechishda bilim va ko‘nikmaga ega bo‘ladilar. Bu mavzuni o‘rganish maqsadi, shuningdek, geometrik tushunchani aniqlash malakasini shakllantirish, ularni tasniflash, mushohadadagi mantiqiy xatolikni topish hisoblanadi.

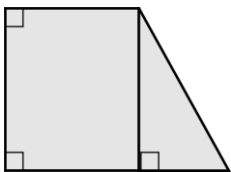
Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilarda geometrik material muhim ahamiyatga ega ekanligini tushunishi muhim sanaladi. Ma’lumki, Yevklidgacha geometrik bilimlar bevosita tajriba-sinov va kuzatishga asoslangan. Xulosalar esa ko‘rsatmalilik asosida chiqarilgan. Geometriya abstraksiya bilan uyg‘unlashib, aniq realizatsiyasi maktab o‘quvchilari tomonidan sezgi jarayoni va kinestetik faoliyat yordamida shakllanadi. Geometrik shakllarni o‘lchash bilan chambarchas bog‘liq geometrik tushunchalarni intuitiv va bevosita malakaviy o‘zlashtirish metodi bolalar psixologiyasi xususiyatlariga, uning qabul qilish tezligi, faol tasavvuri, xotirasiga

ko‘proq javob beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari geometrik g‘oyalarni o‘zlashtirishda dastlabki keng foydalanuvchi metodi intuitsiya va tajriba asosida geometriyaga oid ma’lumot to‘plash va ulardan foydalanish bo‘lishi zarur. Bunda masalan, quti ichiga tekis geometrik shakllar joylash yoki hajmni jinslar bilan to‘ldirish imkon berib, bu boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida shakllar teng, kattaligi tushunchasini intuitiv fikrlashga olib keladi. Bundan tashqari, boshlang‘ich matematika kursi tarkibida geometriyaga oid qismlarni kuchaytirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini geometriya tizimli kursini o‘zlashtirishda tayyorlaydi.

Biz “Matematika” kursi masalalari xarakteriga qarashni o‘zgartiramiz. Ularda shartlarini turlicha talqin qilish mumkin bo‘lgan, yechimlar to‘plami bir ma’noli bo‘lmagan ortiqcha yoki yetarli bo‘lmagan ma’lumotlar keltirilgan masalalar berilishi lozim. Bunday masalalar yechish jarayoni qiyin algoritmlanadi. Ular nostandart yondashuv, masala vaziyatini yaxlit qamrab olinishini talab qiladi.

Bunday misollarga namunalar keltiramiz keltiramiz.

Masala. Uchburchakka teng yonli uchburchak shunday chizilganki, natijada yangi uchburchak hosil bo‘ldi. Buni nechta usul bilan bajarish mumkin?

Masala shartining o‘zi talabalardan turli javob olinishiga olib keladi. Ularning bir qismi tez topadi. Bu qidirilgan 4-6 uchburchak. Qolgan variantlarni topish uchun ularning biri (2 ta) talabalar topilgan yechimni tahlil qiladi (to‘g‘rirog‘i, ularni olish usullarini) va o‘xshashdan foydalanadi. Evklid materialiga erkin yo‘nalish bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchilar uchun ijodiy topshiriqlar tanlashda yordam beradi. Misollar keltiramiz .

Masala. Gulnorada qog‘ozdan kesilgan uchburchak bor bor edi. U uchburchakni to‘g‘ri chiziq bo‘yicha ikkita figuraga ajratdim. Bunda qanday figuralar hosil bo‘lishi mumkin?

Masala savoli bolalarni turli hollarni ko‘rib chiqishga yo‘naltiradi: to‘g‘ri chiziq bo‘yicha kesish turlicha bajarilishi mumkin. Izlanish ularni ikki holat tasvirlanishiga olib keladi: a) to‘g‘ri chiziq uchburchak balandligidan o‘tadi. b) to‘g‘ri chiziq uchburchak balandligidan o‘tmaydi, demak u ikki tomonini tutashtiradi. Masala shartiga javob beruvi turli holatlarni ko‘rib chiqib boshlang‘ich sinf o‘quvchilari yechimining 2 xil variantiga ega bo‘ladi.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida fazoviy figuralar almashtirish bo‘yicha ko‘nikma hosil qilinishi ham talab etiladi – prizma, piramida, konus, silindr va ularning kesmalari. Geometrik asboblarni ishlatish (sirkul, chizg‘ich, burchak va b.) kasbiy tayyorgarlik qismi sifatida o‘qituvchi uchun juda zarur.

Zamonaviy matematikaning turli bo‘limlari va uning tadbiqlarida vektor fazolari g‘oyalari chuqur kirib bormoqda. Mos ravishda elementar geometriya kursida vektor tushunchasi va vektor ustida amallar jonlanmoqda. Metodologik nuqtai nazardan geometriyani o‘rganishning bu yo‘li qimmatli sanaladi. Chunki zamonaviy g‘oyalar jamlangan va matematika, fizika, iqtisodiyot va bilimning boshqa sohalarining dolzarb bo‘limlariga yaqinroq qisqa va aniq bayon keltiriladi. Bu yerda ko‘rsatmalilik va fazo tasavvurlari masalasiga e‘tibor qaratilishi lozim. Masalani vektor metodida yechish matematikada keng tarqalgan va qimmatli sanaladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari vektorlar algebrasi elementlarini masala yechish va teorema isbotlashda qo‘llashda o‘rganadi. Bu bilimlar ularga kelgusida vektor kattaliklari tushunchasini o‘qitishni amalga oshirishda ko‘maklashadi.

Boshlanich ta’lim fakulteti talabalari matematik ta’limida geometrik material ulushini tavsiflagan oshirilishi bo‘lg‘usi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘quvchilarni ijodiy shaxs sifatida shakllantirishga, yaxshi tayyorgarligiga imkon berishi lozim. Chunki bunda bo‘limning qimmatini, geometriyaning tez-tez ijodiy yondashuv asosida masala yechish va shartlar asosida tekshirishni talab qiluvchi fan sifatida o‘ziga xosliklari ta’siri qo‘l keladi.

Bu matematik qonunlar universalligini tasvirlashga imkon beradi. Bu materialni to’liq egallagach, bu masalalar bo’yicha yetarli axborotga ega bo’lgach, talaba boshlang’ich sinf o’quvchilariga ixcham va qiziqarli shaklda bilim qirralarini ochib bera oladi.

Adabiyotlar

1.Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.

2.O‘zbekiston Respublikasini 2017-2021 yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.

3.Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. SPb.: Soyuz, 1997.-96 s.15. 5.Давыдов В.В. Психологическая теория учебной деятельности и методов начального обучения, основанных на содержательном обобщении. – Томск, 1992. – 112 s.

6.Krayg Greys. Psixologiya razvitiya. Seriya "Mastera psixologii" .SPb.: Piter, 2000.-992 s.

4.Matematika soxasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to’g’risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

5.Fridman L.M. Naglyadnost i modelirovanie v obuchenii. — M.: Znanie, 1984.
— 80

JISMONIYA TARBIYA VA SPORTNING SOG’LOM AVLOD SHAKLLANISHIDA TUTGAN O’RNI

**A.Qodiriy nomidagi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Pedagogika va
psixologiya fakulteti I-bosqich talabasi Sulaymonova Charosbegim O’rol qizi**

Ilmiy rahbar: Toshnazarova Urukoy Azizberdi qizi.

Annotatsiya: Maqolada jismoniy tarbiya, sportning sog’lom avlod shakllanishidagi o’rni va ularni organizm rivojlanishining anatomikfiziologik xususiyatlariga ta’siri yoritilgan.

Аннотация: В статье освещается роль физической культуры, спорта в формировании здорового поколения и их влияние на анатомо-физиологические особенности развития организма.

Kalit soʻzlar: tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik, egiluvchanlik, harakatlilik, gipodinamiya, faoliyat, anatomikfiziologik va organizmining morfo-funksional, psixofiziologik va biologik xususiyatlari.

“Jamiyatimizda sog’lom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug’ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o’z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo’lgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuyg’ularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yo’naltirilgan keng ko’lamli ishlar amalga oshirilmoqda”. (O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 3 iyundagi “Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to’g’risida” gi PQ-3031-son qarori).

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug’ullanish jismoniy va aqliy ish qobiliyatini yaxshilashda, immunitetni kuchaytirishda, organizmning turli stress omillarga nisbatan

qarshilik kuchini oshirishda, yurak-qon tomir tizimi faoliyatini chiniqtirishda va boshqa qator faoliyatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq hozirgi kunda kamharakatlilik yoki gipodinamiya yer yuzi aholisining salomatligiga tahdid solmoqda. Bir kechayukunduzda odam organizmi o’rta hisobda 2800-3800 kkal energiya sarf qilishi va shundan 12001900 kkal energiyani jismoniy faollikga sarflanishi lozim bo’lsa, rivojlangan mamlakatlarda bu ko’rsatgich oxirgi 100 yil ichida 200 barobar kamayib ketganligi ta’kidlanmoqda. Faol harakatning bu tarzda cheklanishi natijasida organizmdagi barcha a’zo va tizimlarning me’yoriy ish faoliyati buziladi. Hozirgi paytda shu narsa ilmiy ravishda asoslanganki, arterial qon bosimining yuqori bo’lishi, ya’ni gipertoniya, miokard infarkti, asab tizimining qator xastaliklari (nevroz, nevrosteniya, depressiya va b.), o’t va siydik yo’llarida tosh paydo bo’lishi kabi «davrlar kasalliklari» ko’pincha jismimizning harakatga «to’ymasligi»dan kelib chiqadi. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug’ullanish kundalik turmushning ajralmas qismiga aylanishi maqsadga muvofiq.

Jismoniy tarbiya va sport bilan shug’ullanish zaminida salomatlikni muhofaza qilish, kishilarning mehnat unumdorligini oshirish, yosh avlodni sog’lom va barkamol qilib voyaga yetkazish, qolaversa, xalqlar va davlatlar o’rtasida do’stlik munosabatlarini o’rnatish va mustahkamlash kabi tarbiyaviy hamda siyosiy tadbirlar yotadi. Yuqoridagilardan kelib chiqib mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish, uning organizmga ta’sir etish xususiyatlarini ilmiy asosda o’rganish, shu yo’l bilan kishilarning sihatsalomatligini muhofaza qilish, yoshlarning bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish, sog’lom va barkamol avlodni tarbiyalash, qolaversa, shu yo’l bilan mamlakatimiz obro’sini yanada oshirish borasida qator ibratli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan “O’zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg’armasini tuzish to’g’risida”gi Prezident farmoni, “Jismoniy tarbiya va sport to’g’risida”gi Qonun (1992 yil va 2015 yil) va boshqa me’yoriy hujjatlar yuqoridagi fikrimizning yorqin isboti bo’la oladi. Shulardan kelib chiqib har yili mamlakatimizda “Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, “Universiada” kabi sport musobaqalarining izchil o’tkazib

kelinayotgani quvonarli hol. Biroq hali bu sohada ilmiy nuqtai-nazardan o‘rganilishi lozim bo‘lgan muammolar ham talaygina.

Olib borilgan tadqiqotlarga ko‘ra o‘quvchilarga umumiy rivojlantiruvchi mashqlar bilan mustaqil shug‘ullanishni 10-11 yoshdan o‘rgatish maqsadga muvofiq ekanligini tavsiya etiladi. Bunday mashqlar harakat apparati, yurak qon tomirlar va nafas olish organlari tizimi ishlarini faollashtiradi, tananing ayrim mushak guruhlari, bo‘g‘imlar, gavdaning pastki va yuqorigi mushaklariga ta’sir etadi. natijada yurak-qon tomir urishi va nafas olish tizimi tezlashib, a’zo va to‘qimalarga kislorod yetkazib berish ko‘payadi, mushaklar cho‘ziluvchanligi va tana harorati oshadi. O‘zbekistonda bolalar sportini rivojlantirishda ularni jismoniy va ma’naviy tarbiyalashning zamonaviy shakl va uslublarini, jinsi va yoshiga qarab bolalarga sport ko‘nikmalarini singdirishning, sport sohasida iqtidorli bolalarni ixtisoslashtirilgan sport maktablari va maxsus markazlar tanlab olishning ilmiy asoslangan tizimlarini ishlab chiqishni tashkil etish hamda ularni tadbiq qilishga ko‘maklashish o‘z yechimini kutayotgan muammolardan hisoblandi.

Jismoniy sifatlar bola organizmining morfo-funksional, psixofiziologik va biologik xususiyatlari bilan bog‘liq. Asosiy jismoniy sifatlar (tezkorlik, kuch, chidamlilik, chaqqonlik va egiluvchanlik)ning rivojlanishi harakat ko‘nikmalarining shakllanishi bilan uzviy bog‘liqlikda kechadi. Tezkorlik - bu harakatni imkon qadar katta tezlikda bajara olish qobiliyatidir. O‘tkazgan tadqiqot ishlari natijalariga ko‘ra 7 yoshdan 9-10 yoshgacha bo‘lgan bolalarda tezkorlik imkoniyatlarining tabiiy ravishda shiddatli o‘tishi kuzatiladi. Bu davrda tezkorlikni rivojlantirishga qaratilgan sa’y harakatlar yaxshi samara beradi.

Kuch-bu muskul zo‘riqish vositasida qarshilikni yenga olish faoliyatidir. Yoshga qarab o‘sisda kuch sifatining rivojlanishi va muskul kuchining intensiv farqlanishi o‘g‘il bolalarda ikki davrga ajratiladi. 9 yoshdan 12 yoshgacha va 14-17 yoshgacha. Qiz bolalarda muskul kuchi 8-9 dan 13-14 yoshgacha intensiv o‘sadi. Kichik maktab yoshida organizm rivojlanishining anatomikfiziologik xususiyatlari bilan bog‘liq

ravishda, bu sifatni rivojlantirishni kuchaytirish tavsiya etilmaydi. Kuchni tarbiyalash chegaralangan xarakterda bo’lishi kerak. Agar bu yuklama miqdor jihatidan noto’g’ri bo’lsa, ko’ngilsiz iz qoldirishi, masalan, qomat buzilishi mumkin.

Chidamlilik - bu organizmning biror faoliyat chog’ida toliqishga qarshi tura olish qobiliyatidir. Kichik yoshdagi maktab o’quvchilarning chidamlilik ko’rsatgichlari yuqori emas, ya’ni yaqin vaqtlargacha keng tarqalgan nuqtainazarga ko’ra, bu yoshda chidamlilik mashqlarini o’tkazish mumkin emas edi. Ammo keyingi yillarda o’tkazilgan tadqiqotlar buning aksini ko’rsatmoqda. Bu yoshdan boshlab yuklamani to’g’ri taqsimlash bilan birga chidamlilikni rivojlantirishga ta’sir ko’rsatish mumkin ekan.

Epchillik - harakatlarni uyg’unlashtirish qobiliyati, yangilarini egallash, to’satdan paydo bo’lgan vaziyatda harakatlarni samarali va tejamli bajarish bilan tavsiflanadi. Epchillikni rivojlantirish uchun har qanday mashqlardan foydalanish mumkin (koordinatsion elementlardan iborat bo’lgan gimnastika mashqlari, uloqtirish o’yinlari shular jumlasidandir). Agar ma’lum uslubiy tavsiyalarga amal qilinsa, epchillikni rivojlantirish jarayoni yanada samaraliroq bo’ladi.

Egiluvchanlik - bu belgilangan birlashmalarning harakatlariga muvofiq keng quloch yoyish qobiliyatidir. Kichik yoshdagi o’quvchilarda egiluvchanlik yo’naltirilgan rivojlantirishga yaxshi samara beradi.

Biologik nuqtai nazardan jismoniy harakat barcha a’zolar, tizimlar va butun bola organizmining to’g’ri o’sib-rivojlanishini ta’minlaydi. Bunga quyidagi dalillarni ko’rsatish mumkin. Kishidagi 600 nafar mushaklar kattalarda hayotiy funksional harakatchanlikning 45% ni ta’minlaydi va yurak qon-tomir, qon aylanish kabi funksiyalarni yaxshilaydi.

Sport o’yinlari turlari bilan shug’ullanish yosh bolalarda ularning yoshlari va organizmning taraqqiy etish darajasiga qarab vrachlar ko’rigi tanlovida saralanib, tashkillanadi. Ana shu qoidalarga rioya qilingan holda davlatimizda yoshlikdan boshlangan jismoniy tarbiyaning keng ommaviylashishi nafaqat sog’lomlashtirish, balki

tug‘ma nuqsonlarning oldini olish, sog‘lom avlodni tarbiyalab yetishtirish, qolaversa kishilarning umrini uzaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вайнер Э.Н. Валеология. Учебник для вузов - М., Флинта, Наука, 2001.
2. Спортивная медитсина. / Под ред. В. Л. Карпмана. – М.: Физкультура и спорт, 1987. -304 с.).
3. Среднесуточные ратсиональные нормы пищевых продуктов в колледжах олимпийского резерва и спесиализированных школах-интернатах спортивного профиля. СанПиН №0274-09. Составители: Шарипова Н.В., Рахимов Б.Б. и др. – Ташкент, 2009. – 15 с.
4. Стогова Л.И. Динамика некоторых показателей тренированности подростков и юношей, занимающихся спортом. В кн. Актуальные вопросы врачебного контроля. - М., 1965.
5. Физическая култура и здоровый образ жизни студенческой молодежи: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 250 с. 6. Курбонов Ш.Қ, Курбонов А.Ш. Жисмоний машқларнинг физиологик асослари. Т., 2003.-130 бет.

SHAXSNI OILA MUHITIDA SHAKLLANTIRISHNING GENDER TARBIYASI ASOSIDA TASHKIL ETISH.

**Jizzax davlat pedagogika universiteti Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo’nalishi 2-bosqich magistranti Usmanova Nargiza Xasanovna**

Annotatsiya: mazkur maqolada oila muhitida shaxsni shakllantirishning Gender tarbiyasi asosida tashkil etilishi mavzusida bir qanchq tavsiyalar keltirilgan bo’lib, bu soha har doim dolzarb bo’lib kelgan muammo hisoblanadi.

Tayanch so’z va iboralar: O’zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’rida” Qonuni, “yangi

O’zbekistonda erkin va farovon yashaylik”, gender tengligi, shaxsning oilada shakllanishi, hadislar, Ibn Sino,”Hay ibn Yaqzon”, Farobiy, Kaykovush, “Qobusnoma”, Jaloliddin Davoniy, “Ahloqi Jaloliy”, oila tarbiyasining zamonaviy tendensiyalari.

“Davlat va jamiyat boshqaruvida ayollarning o’rni va mavqe’ini yanada mustahkamlash- islohotlarimizning eng ustuvor yo’nalishlaridan biridir.”

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev

Dunyo tamadduniga sabab bo’lgan eng katta omil bu-insondir. Insonni tarbiyalash barcha davrlarda eng muhim hayotiy hodisa bo’lib hisoblanib kelingan. Tarbiya jarayonida uslublar va vositalar o’zgarsa ham mohiyat also o’zgarmaydi. Dunyo sivilizatsiyasining beshigi hisoblangan sharqda bu masala ustuvor yo’nalish hisoblanadi. Bu boradagi ishlar eng avvalo oiladan boshlanadi. Shu maqsadda bugungi kunda ham qabul qilinayotgan har qanday davlat hujjalarida o’z askini topgan.O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 64-moddasida “Ota-onalar farzand tarbiyasi uchun javobgardir” deb belgilab qo’yilgan. Qolaversa, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “ Xotin-qizlarni qo’llab quvvatlash va oila muhitini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5325 Farmoni(02.02.2018), Q-3808 O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasida Oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi qarori (07.06.2018), O’zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi Qonunida ko’zda tutilgan vazifalarni amalga oshirish davlat va jamiyatning asosiy maqsadlaridan biriga aylandi.

Jamiyat oilalar tizimidan tashkil topgan ekan demak, tarbiyani avvalo oila ostonasidan boshlash kerak. Chaqaloq bu yorug’ dunyoga kelar ekan dastlab onasining tafti, mehrini o’ziga xos ravishda izlay boshlaydi. Buni uning tamshanib ona ko’kragini izlashidan ham bilish mumkin. Xuddi mana shu daqiqadan bola onaning erkaloovchi

ovoz ohanglarini eshitib, uni his qila boshlaydi. Har bir oilada ota-ona tarbiyalash jarayonida aniq maqsad qo’yib, o’z ustida tinimsiz ishlashi, izlanishi, harakatlari natijasini baholay olishi lozim. Oilada ota-onaning vazifalari to’g’risida buyuk mutaffakkir Abu Ali ibn Sino o’zining “Hay ibn Yaqzon” va “Tadbir al-manozil” asarlarida shunday fikrlarni keltirib o’tgan. Bolaga hali u tug’ulmasdan turib g’amxo’rlik qilish, go’daklik davridan boshlab tarbiyani boshlash zarurligini ta’kidlaydi. “hay ibn Yaqzon” asarining nomi ham aytib (Uyg’oq o’g’li Tirik) turibdiki, oilada bolaning did-farosatini o’stirish, fikr doirasini kengaytirish, axloqiy va ma’naviy tarbiyaga jiddiy kirishish lozimligini o’qtiradi. Ibn Sino bilim olishda bolalarni maktabda o’qitish zarurligini qayd eter ekan, ta’limda rioya qilinishi lozim bo’lgan bir qator qoidalarni keltirib o’tadi:

Ibn Sinoning ta'lim-tarbiyaga oid qoidalari

yengildan og'irga borish orqali
ta'lim berish

birdaniga
kitobga band
qilib qo'ymaslik

qiziqishlarni e'tiborga
olib, jismoniy
mashqlar bilan birga
oilb borish

jamo bo'lib
maktabda o'qitishga
harakat qilish

ta'lim bola yoshiga
mos bo'lishi

Mazkur talablar bugungi kun uchun ham nihoyatda muhim bo’lib, bundan ming yil avval aytib o’tilgan ekan, demak sharq bejizga dunyo sivilizatsiyasining beshiga deyilmas ekan.

Ko’hna sharqning buyuk darg’alaridan yana biri bo’lmish Kaykovus o’zining “Qobusnoma” asarida bola tarbiyasi, shaxsning kamolotiga oid o’gitlarni kelajak avlodlar uchun qoldirib ketgan. Jumladan mazkur asarda shunday pand nasihatlar

keltirilgan: -“Ey farzand, yaxshilik qil va qilg’on yaxlikdan hargiz pushaymon bo’lmagil. Bir kishiga bir yaxshilik qilsang, ko’rgilki, yaxshilik qilg’on vaqtda u kishiga naqadar rohat yetg’on bo’lsa, sening ko’nglingga ham undan ziyodroq shodlik va xurramlik yetishur”. Demak inson eng avvalo yaxshilik qilishi, yaqinlari va o’zgalarga yomonlik sog’inmasligi, hasad ko’zi bilan qaramasligi lozim ekan. Kaykovus oilada otalarning o’z farzandlariga nisbatan qattiqqo’l bo’lishini talab etadi. Lekin bolalarni jazolashni otaning o’zi emas, murabbiy tomonidan bajarilishini istaydi. Chunki otani o’z qo’li bilan farzandini jazolashi unda adovat hissini uyg’otadi, lekin otadan farzand hayiqib turishi kerak, agar u hayiqmasa ota-onani xor qiladi, deb ta’lim beradi.

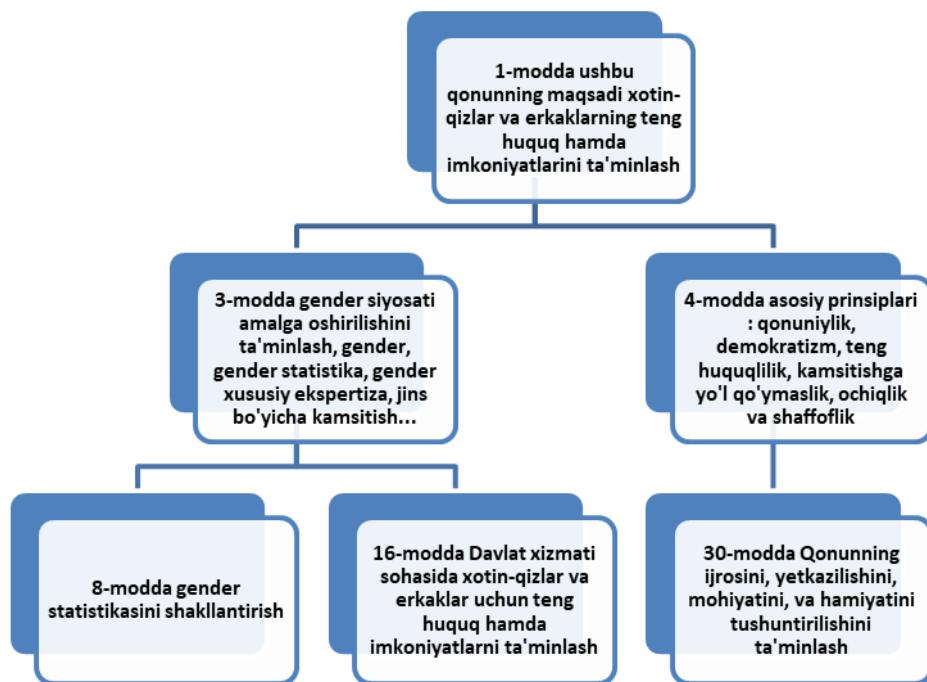
XV asrda Eron, Xuroson va Movaunnahrda ijtimoy-ma’rifiy fikr taraqqiyotiga o’lkan hissa qo’shgan buyuk mutaffakkir Jaloliddin Davoniydir. Davoniy dunyoqarashning mag’zini komil insonni tarbiyalash uchun yuksak insoniy fazilatlarni tarkib toptirishda ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha bola yaxshi fazilatlarni ta’lim-tarbiya natijasida egallashi mumkin. Chunki, bolada his-tuyg’u juda erta shakllana boshlaydi, u ulg’aya brogan sari ayrim juz’iy narsalarni ham ajrata boshlaydi, tana a’zolari mustahkamlanadi, narsa va hodisalarni bir-biridan ajrata boshlaydi, yaxshilik va yomonlik to’g’risida tasavvurga ega bo’la boshlaydi, aqli to’lishib, ongi o’sadi deb hisoblaydi olim.

Mana shunday fikr taraqqiyotiga o’lkan hissa qo’shgan allomalarimizdan Mir Alisher Navoiy, Abdurahmon Jomiy, Abu Nasr Farobiy asarlari orqali bugungi yosh avlodga ta’lim-tarbiya bersak, oila muhitida ham kitobxonlikka e’tibor bersak, globallashuv va ommaviy madaniyat ta’siridan bolalarimizda immunetet hosil qilish mumkin.

Jamiyatning muhim ijtimoiy instituti bo’lgan oilalarning to’liq va bexato faoliyat olib borishi uchun uning a’zolari birgalikda yashash ko’nikmalarini to’g’ri egallashi lozim bo’ladi. Oilada har bir farzand hoh u o’gil bo’lsa hoh u qizbola bo’lsin oz o’rniga ega, har biri ota-onaning jon rishtasi hayotining mazmunidir. Ularni to’g’ri tarbiyalashda alohida, o’ziga xos ravishda, nihoyatda e’tibor bilan yondashish lozim.

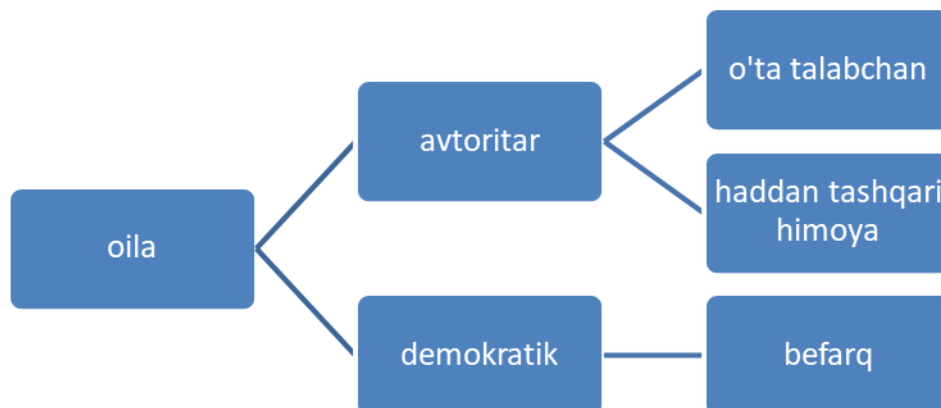
Azaldan ota-bobolarimiz o’g’il bolalarni tarbiyalashda ularning mard, olijanob, g’amxo’r, jismonan baquvvat qilib tarbiyalashga katta e’tibor berishgan. Shu maqsadda ularga ot minish san’ati, kamonbozlik, kurash bilan bir qatorda bilim olishlari uchun sharoit yaratilgan. Qiz bolalar uchun esa muloyimlik, did-farosat, nafis san’at, pokizalik, ozodalik, pazandachilik, farzand parvarishi kabi ko’nikma va malakalar xos bo’lgan. Qadimdan qiz bolalar ham o’g’il bolalar kabi maktablarga borishgan, bilim olishlari, san’at va she’riyat bilan shug’ullashlari mumkin bo’lgan. Bugungi kunda ham bu xislatlar o’z ahamiyatini yanada mustahkamlab bormoqda. Oila institutini mustahkamlash, onalik va bolalikni himoya qilish doimo mustaqil davlatimizning bosh ustuvor maqsadi bo’lib kelmoqda. Ayollarni ham erkaklar bilan teng huquqli mehnat sharoitlarida ishlashlari, qonuniy va siyosiy huquqlarda ham tengligi bir qancha qonunlar bilan mustahkamlab qo’yilgan. Mana shunday qonunlardan biri O’zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi Qonunidir. Bu qonun Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 17-avgustda qabul qilingan bo’lib, Senat tomonidan esa 2019-yil 23-avgustda ma’qullangan. Qo’yida ushbu qonunning ayrim moddalarini keltirib o’tamiz:

O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi Qonuni

O‘zbekiston dunyoning TOP-50 mamlakatlariga kirdi. Yangi O‘zbekistonning bugungi zamonaviy parlamentida ayollar Qonunchilik palatasi deputatlari safida-32% va Senat a‘zolari tarkibida-25% ni tashkil etmoqda. Mana shunday har sohada yetuk bo‘lgan xotin-qizlar oilada kamol topar ekan, qizlarimizga tarbiyani bolalikdanoq to‘g‘ri berish bosh maqsadimizga aylandi. Zamonaviy oila muhitida ota-ona teng ravishda bolalar tarbiyasini olib borishlari, atrof-muhitning nojo‘ya ta’sirlaridan farzandlarini himoya qila olishlari lozim. Eng yaxshi himoya esa, azalman ma’lumki, bu- shaxsni ham ma’nan, ham jismonan komil qilib tarbiyalashdir. Bugungi kunning to’xtovsiz saralanmagan axborot oqimi ta’siridan bolani himoya qilish, o‘z atrofida ro’y berayotgan voqe’a-hodisalarni to‘g‘ri baholay olish qobiliyatini shakllantirish oilada shakllanadi. Shunday ekan, ota-onaning o‘zi tarbiyalangan bo‘lishi kerak ekan. Bugungi kunda shartli ravishda bir necha oila turlarini ajratib ko‘rsatish mumkin.

Zamonaviy oila turlari

Avtoritar oilalarda ota-onalar bolalardan so’zsiz itoatni talab qiladilar va bunga erishadilar ham. Bolaga qo’yilayotgan ta’qiqlar sababibini hatto tushuntirishga urinmaydilar ham. Ular farzandlarini har sohada qattiq nazorat ostida ushlab turishadi. Lekin bunday usullar bilan bolani tarbiyalasalar bola odamovi, tortinchoq, mustaqil fikrga ega bo’lishmaydi. Ko’pincha bunday oila farzandlari yolg’izlanib qolishadi, o’z ichki kechinmalarini, fikrlarini ota-onasiga botinib ayta olmaydilar. Qarorlar qabul qilishda mustaqil bo’lishmaydi, albatta ota-onaning roziligini so’rashadi. Favqulodda vaziyatlarga tayyor bo’lishmaydi.

O’ta talabchan ota-onalar ham avtoritar bo’lib, farzandlariga juda yuqori talablar qo’yishadi. Ulardan birinchilikni talab qilishadi, qiziqishi va iste’dodini hisobga olmasdan ular uchun qarorlar qabul qilishadi. Bola ularning talablarini oqlay olmasa ularni koyib, yanada talab va istaklarini kuchaytirishadi. Bunday oila farzandlari ham nihoyatda sovuq va rad qiluvchi munosabatlar orqali yolg’izlanib, jamoa bilan munosabatga kirishishda qiynaladi.

Haddan tashqari himoya ham bolaga haddan tashqari g’amxo’rlik qilish, uning butun hayotini o’ta darajada nazorat qilish bolaning passivligiga, mustaqil qarorlar qabul qilishiga bir muncha to’siqlar qo’yadi.

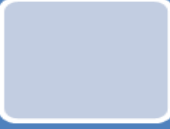
Demokratik oilalarda esa ota-onalar farzandiga tehg munosabatda bo’lib, ularning fikrlarini qadrlaydi, mustaqillikni va shu bilan birga intizomni ham talab qilishadi. Bolaga o’qishda va hayotning ayrim jabhalarida mustaqil bo’lishga yo’l qo’yadilar.

Uning erkinligiga daxl qilmasdan turib, hamma vazifalarni bajarishni va talab nega qo’yilayotganini erinmasdan bolaga tushuntiradilar. Bola ham ota-onadagi bunday munosabatni yaxshi o’zlashtirib, tengdoshlari bilan munosabatga oson kirishadi, Maktabda ham, do’stlari davrasida ham o’z o’rniga ega bo’ladilar. Fikrini erkin bayon qilib, mustaqil va to’g’ri qarorlar qabul qila oladi.

Befarq munosabatlar esa bolaga to’liq erkinlik berib, uni nazorat qilmaslik oqibatida kelib chiqadi. Ota-ona o’ta zamonaviylikni niqob qilib, farzandini har sohada erkinlikka qo’yib berishadi. To’g’ri qarorlar qabul qilishni, atrof-muhit va do’stlari bilan to’g’ri munosabat o’rnatishni tushuntirmaydilar. Bunday bolalar ko’pincha tarbiyasi noto’g’ri shakllanib, tengdoshlari va do’stlariga qo’pol munosabatda bo’lib, ota-ona baribir uni tartibga chaqirmasligini anglab turadi. Bunday bolalar bilan hattoki, o’qituvchilar ham ishlashda bir muncha qiyinchiliklarga duch kelashadi. Ularni boshqarish qiyin, dars mobaynida o’rtoqlarini ham fikrlarini chalg’itishga harakat qilashadi. O’qituvchi qobiliyatli va mahoratli bo’lsa bunday vaziyatlardan chiqa oladi.

Bolaning ma’naviy-axloqiy, ruhiy, jismoniy kamolotida oilaning o’eni beqiyosdir. Chunki bolaning ilk ta’ssurolari, his-tuyg’ulari, atrof-muhitga munosabati oilada shakllanadi. Ma’naviyatli, dunyoqarashi keng ota-onalat farzandining har bir harakatini kuzatib, uni ichki, yashirin qobiliyatlarini aniqlab, rivojlantira olishi, to’g’ri yo’nalish berishi juda muhimdir. Shularni e’tiborga olgan holda bir necha tavsiyalarni keltirish mumkin.

Bola tarbiyasida e’tibor berish lozim bo’lgan tavsiyalar

- Bola bilan samimiy munosabat o'rnatish
 - Munosabatlarga ehtiyotkorona yondashuv
 - Bola qalbiga quloq sola bilish
- Bolaning har bir harakatini kuzatish
 - Maktab va do'stlari i davrasida hrakatiga e'tiborli bo'lish
 - oilaviy munosabatlarda o'zini tutishi
- Boalning iste'ddodini aniqlay olish
 - Qiziqishlarini hurmat qilish
 - Bola fikrlarini diqqat bilan eshitish
- Bolaning kitobxonlikka bo'lgan mehrini oshirish
 - Oilada kitob mutolaasini yo'lga qo'yish
 - O'zi tanlagan kitoblarni o'qishga imkon berish
- Oilada jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish
 - o'zi qiziqqan sport to'garagiga a'zo bo'lishi
- Muammoli vaziyatlardan chiqib ketish
 - Har qanday vaziyatda bosiq va mulohazakor bo'lish
 - Bola fikrini hurmat qilish

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, har qanday zamonda ham inson kamoloti, rivoji, ma'naviy-ahloqiy, jismoniy yetuligini tarbiyalash eng birinchi vazifa bo'lib kelgan. Inson esa albatta, oilada kamol topadi, o'zligini anglaydi. Nasl-nasabini, kimligini, hayotda o'z o'rnini e'tirof etadi. Oila atalmish muqaddas qo'rg'on ishonch, vafo-sadoqat, mehr-muhabbat, o'zaro hurmat, tenglik va adolat kabi ustunlarga suyanib barpo etilsa mustahkam va bardavom bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M “Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” 2017-yil Toshkent O'zbekiston nashriyoti
2. Mirziyoyev Sh.M “Yangi O'zbekistonda erkin va farovon yashaylik”2021-yil Toshkent

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xotin-qizlarni qo‘llab quvvatlash va oila muhitini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘roisida”gi PF-5325 Farmoni(02.02.2018),

4. Q-3808 O.zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasida Oila institutini mustahkamlash konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori (07.06.2018)

5. O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuni 2019-yil 29-avgust

6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi yangi tahrir 2020-yil O‘zbekiston nashriyoti

7. Kaykovus “Qobusnoma” Toshkent 2018-yil Sharq nashriyoti

8. F.Akbarova, B.Axmedov va b “Hayot kitobi,yosh oilalar uchun ensiklopedik qo‘llanma” Toshkent 2011-yil Sharq nashriyoti

9. A. Zunnunov va b “O‘zbek pedagogikasi tarixi” 2004-yil O‘qituvchi nashriyoti

SHAXS RIVOJLANISHIDA FAOLIYATNIG O’RNI.

Abirqulova Shoxsanam Shuhrat qizi,

Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqola shaxs rivojlanishi, shaxs rivojlanishida faoliyatning o’rni hamda shaxs rivojlanishida irsiyat, muhit, tarbiya bilan bir qatorda inson faoliyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu degani inson qanchalik mehnat qilsa, uning rivojlanishi shunchalik yuqori bo’ladi.

Kalit so’zlar: shaxs, faoliyat, rivojlanish, tarbiya, oila, tashqi muhit, irsiyat, tug’ma qobiliyat

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы развития личности, роль деятельности в развитии личности, а также наследственность, среда, воспитание, деятельность человека в развитии личности. Это означает, что чем больше человек работает, тем выше будет его развитие.

Ключевые слова: личность, деятельность, развитие, воспитание, семья, внешняя среда, наследственность, врожденная способность.

Annotation: This article discusses the issues of personality development, the role of activity in personality development, as well as heredity, environment, upbringing, human activity in personality development. This means that the more a person works, the higher his development will be.

Key words: personality, activity, development, upbringing, family, environment, heredity, innate ability.

Shaxs — alohida [indivud](#), mohiyatan yaxlit ijtimoiy-axloqiy olam. U o’zida inson mohiyatini, uning mavjudot sifatidagi qadriyatini mujassam etadi. Shaxs ijtimoiy-gumanitar fanlarda o’z yo’nalishi, tadqiqot ob’yekti va maqsadi nuqtai nazaridan turlicha talqin etiladi. U o’ta murakkab, ziddiyatli, qaramaqarshi, o’zini o’zi inkor

etadigan mavjudot sifatida, biologik, fiziologik, ijtimoiy, ma’naviy, ruhiy, axloqiy va estetik aqlidrok, tafakkur ob’ekti sifatida, hatto, falsafiy va mantiqiy, yashash huquqi va hayot mantig’i jihatidan tadqiqot manbaiga aylanishi mumkin. Shaxsning shakllanish omillari ko‘p va xilmaxiddir. Mas, genetik (nasliy), biologiktabiiy, madaniy, ijtimoiy hayot tajribasi, o‘z turdoshlari bilan munosabatlar va boshqalar shahrining genetik jihati uning nasliy asosi, ajdodlaridan yetib kelgan fizionomiya, fe’latvor bilan, biofiziologik jihati esa yashash uchun quvvat olish, ovqatlanish, jinsiy aloqaga kirishish va nasl qoldirish singari individual ehtiyoj bilan belgilanadi. Shaxs, mohiyatiga ko‘ra, madaniylashgan, ong, aql orqali faoliyatini boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lgan, ijtimoiytarixiy an’ana, turmush tarzi va tajribaga asoslangan muayyan avlodlar vakili. Shaxs fenomeni inson olamining butun murakkabliklarini o‘zida mujassam etadi. Uni har tomonlama o‘rganish maqsadida turli davrlarda tadqiqot olib borilgan. Ayniqsa, sharqda u yuksak axloqiyma’naviy me’yorlar orqali tushunilgan va oliy xilqat, bebaho qadriyat deb hisoblangan. Inson Sh. sifatida komillikka intiladi, hayot mazmunini boyitadi, shu asosda kishilik jamiyatining go‘zal va farovon bo‘lishiga ehtiyoj sezadi. Shaxsning hayot tarzi bevosita jamiyat hayotiga daxldor va hayot ne‘matlaridan to‘la foydalanishga haqli. Shaxs tushunchasi inson tushunchasining yuksak ko‘rinishi, oliy maqomidir. Har qanday odam tabiiy mavjudligi, yashash huquqi va hayot qadriyatiga ega bo‘lgan jonzotdir. Biroq u hamma vaqt ham to‘laqonli shaxs bo‘lib yetilmasligi mumkin.

Faoliyat- inson tomonidan tabiiy va ijtimoiy hayotni maqsadga muvofiq o‘zgartirishga yo‘naltirilgan ijtimoiy-tarixiy turmushning o‘ziga xos shaklidir. Insonning qobiliyati va yoshi u tomonidan tashkil etilayotgan faoliyat mohiyatiga ko‘ra belgilanadi. Faoliyat jarayonida inson shaxsi, har tomonlama va bir butun, yaxlit holda rivojlanadi. Lekin faoliyatni maqsadga muvofiq amalga oshirishi uchun uni to‘g‘ri tashkil etish lozim. Lekin ko‘p holatlarda shaxsning rivojlanishi uchun imkoniyatlar yaratilmaydi, tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy mehnat, bilish faoliyatlari cheklangan bo‘ladi. O‘smir va o‘spirinlar faoliyatining asosiy turlariga o‘yin, o‘qish va mehnat

kiradi. Ular yo‘nalishiga ko‘ra bilishga doir, ijtimoiy, sport, badiiy, texnik, hunarmandchilik hamda shaxsiy qiziqishga ko‘ra tanlangan sohalardan iborat.

Faoliyatning asosiy turi – muloqotdir. Faoliyat faol va passiv bo‘lishi mumkin. O‘smir faoliyati muhit va tarbiya ta’sirida faollashishi yoki susayishi mumkin. Inson shaxsining rivojlanishida uning butun vujudi bilan sevib, o‘z imkoniyatlarini namoyon etib, mehnat qilish, o‘zini shaxs sifatida ko‘rsata olishi unda o‘z faoliyatidan qoniqish hosil qiladi. Uning ijtimoiy mehnatdagi ishtirokida faollik ko‘zga tashlanadi. Ta’lim jarayonida faollik o‘quvchiga bilimlarni chuqur va mustahkam egallashga, o‘z qobiliyatini namoyon etishga yo‘llaydi. Bilishga bo‘lgan faollik o‘quvchining intellektual rivojlanishini ta’minlaydi. Faollik ko‘rsatishning asosini esa hamma vaqt ehtiyoj tashkil etadi. Ehtiyojlarning xilma-xilligi faoliyatining ham turlarini kengaytiradi. Shunga ko‘ra, o‘quvchining turli yosh davrlarida ularning faoliyati turlicha bo‘ladi. Masalan, 5-sinf o‘quvchilari bilan 11-sinf o‘quvchilarini tenglashtirib bo‘lmaydi. Shuning uchun bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo‘linadi:

- Go‘daklik davri- chaqoloqlik (1oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo‘lgan davr.
- Bog‘chagacha bo‘lgan yosh davri- 1 yoshdan 3 yoshgacha.
- Maktabgacha ta’lim yoshi- 3 yoshdan 7 yoshgacha.
- Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar- 7-12 yoshgacha .
- O‘rta maktab yoshidagi o‘quvchilari (o‘smirlar)-14-15 yosh.
- Katta yoshdagi maktab o‘quvchilari (o‘spirinlar)- 16-18 yosh.

Ta’lim muassasasida hamma vaqt bir xil talab shaxs rivojlanishida ijobiy natija beravermaydi. Turli yosh davrlarida faoliyatning turlari va mohiyati o‘zgarib turishi kerak. Insonning ijtimoiy faolligi, qobiliyati barcha muvaffaqiyatlarining garovidir. Chunki har bir inson o‘z mehnati, g‘ayrati, intilishi bilangina faollashadi. O‘qituvchi qanchalik yaxshi o‘qitmasin yoki tarbiya bermasin, tarbiyalanuvchining o‘zi harakat

qilmasa, rivojlanish muvaffaqiyatli kechmaydi. Zero, barcha ma’naviy-axloqiy kamchiliklarning asosiy sababi ham insonning o’z faoliyatini to’g’ri yo’lga qo’ymaganligidadir. Shuning uchun ham inson faoliyati uning rivojlanishi natijasi hamdir. Demak, shaxs faolligi asosida ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik, ijodkorlik xislatlarini shakllantirish – uning shaxslik imkoniyatlarini namoyon etishi orqali faoliyatini rivojlantirish muhim sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogika tarixi. Maruza matni. Qo’llanma II qism T., (tuz. S.Nishonova, B.Hasanova) TDPU 2002 y
2. Pedagogika tarixidan Xrestomatiya (Tuz. O. Hasanboyeva) T., O’qituvchi, 1973
3. Hoshimov K., Nishonova S Pedagogika tarixi. O’quv qo’llanma. T., A.Novoiy nomidagi O’z.Res “milliy kutibxona” nashryoti, 2006

DEVIATSIYA MUAMMOSI VA UNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Ergasheva Muxlisa,

O’zbekiston Milliy universiteti,

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq-atvor muammosining psixologik jihatlari va yosh davrlariga oid xulqning o’ziga xos xususiyatlari hamda bunday xulqning kelib chiqish sabablari ochib berilgan.

Kalit so’zlar: deviant xulq, o’smirning hayotiy mezonlari, ma’naviy va huquqiy me’yorlar, psixodiagnostika qilish, deviant xulqqa moyillik.

Аннотация: В данной статье описываются психологические аспекты проблемы девиантного поведения и особенности поведения, связанные с юношескими периодами, и причины возникновения такого поведения.

Ключевые слова: девиантное поведение, жизненные критерии подростка, нравственно-правовые нормы, психодиагностика, склонность к девиантному поведению.

Annotation: This article describes the psychological aspects of the problem of deviant behavior and behavioral features associated with adolescence, and the causes of such behavior.

Key words: deviant behavior, life criteria of a teenager, moral and legal norms, psychodiagnostics, tendency to deviant behavior.

Deviatsiya bir qadar ommaviy hodisa hisoblanib, jamiyatda yuz beradigan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ruxiy jarayonlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ba’zi xollarda jamiyatdagi hodisa va jarayonlar deviant xulq-atvorning yoki bu turini paydo bo‘lishi, kengayishi yoki yo‘qolib ketishiga sababchisi yoki oqibati. Ba’zan bu o‘zaro bog‘liqliklar shu darajada mustahkam bo‘ladiki, jamiyat hayotidagi o‘zgarishlar xulq-atvor sababimi yo oqibatimi yoki uning tarkibiy qismi ekanligini aniq aytib bo‘lmaydi. Xar holda ularni jamiyat hayotining ijtimoiy holatlari bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqada bo‘lganini ko‘rib chiqish mumkin.

Psixologiyada deviant xulq faqat o‘smirlarga xos xususiyat sifatida qaralib, bunday xulqni keltirib chiqaruvchi mexanizmlarni o‘rganayotganda o‘smirning psixologik va psixofiziologik xususiyatlari, masalan, o‘smirning turli qiyinchiliklarni yengishi yoki undan qochishiga, sharoitga moslashishi yoki qutilishiga, sharoitni baholash va qaror qabul qilishidagi tezkorlik xususiyatini ham hisobga olish lozimligini ko‘rsatadi.

Deviant xulq-atvor mexanizmini soddalashtirilganda uning to‘rt asosiy bo‘g‘ini namoyon bo‘ladi: muammo (ziddiyatli), sharoit, qadriyatli – meyoriy, boshqaruv qaror qabul qilish holatini amalga oshirish.

Ma’lumki, deviatsiya, deviant xulq «Og‘ish» degan ma’noni bildirib, ko‘pincha inson hatti harakatlarining ijtimoiy normalaridan salbiy yoki ijobiy tomonga og‘ishi bilan karakterlanadi.

Psixologiyada deviant xulq faqat o‘smirlik yoshiga talluqli jarayon sifatida tavsiflanadi va bu jarayon o‘smirning har tomonlama, ham fiziologik ham psixologik jihatdan tez o‘sishi tufayli ijtimoiylashuvning qiyinlashganligini (o‘smir o‘zini katta deb hisoblashi) sababidan tushuntiriladi. Bu hususda juda ko‘plab tadqiqodlar va ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Shu paytgacha hech bir matbuot nomlarida maktabgacha bolalar deviatsiyasi, kichik maktab yoshidagi bolalar deviatsiyasi, yoshlar va kattalar hatto qariyalar deviatsiyasi degan mavzu ostida maqola nashr qilinmagan. Nima uchun?, boshqa yoshdagilarning xulqida kamchiliklar, og‘ishishlar yo‘qmi? Yoki ular tuzatishga, korreksiyaga muhtoj yemasmi? degan bir qator savollar tug‘iladi. Albatta muxtoj. Hali bu boradagi talaygina izlanishlar olib borish lozim.

Xususan yosh davrlari deviatsiyasi borasida ham izlanishlar olib boorish lozim. Misol uchun 3-4 yoshli bolalarning ba’zilarida hayron qolarli darajada boplab so‘kib qo‘yish holatlarini, 5-6 yoshli bolalarning ba’zilarida axloqsizlikning anchagina qo‘pol ko‘rinishlarini, kichik maktab yoshida ham doimiy bezorilik, to‘polonchilik, yolg‘onni ko‘p ishlatish holatlari kuzatiladi. Siz bu fikirlarga qanday qaraysiz. Bu fikrlar shunchaki oldi-qochdi ular bolalarning sho‘xligidan boshqa narsa yemas dersiz xoyna-hoy. Aslo unday yemas. Agar bola rivojlanishining 70% ini maktabgacha yoshga to‘g‘ri kelishini hisobga olsak, diviant hulqning aynan o‘sha davrda ildiz otishini, uning kelib chiqish sabablari (oil, tabiiy va ijtimoiy muhit, bola psixofiziologiyasi...)

mavjudligini anglash mumkin bo’ladi. Bunday holatlarni bartaraf qilish borasida yesa hali ko‘p ish qilinmaganligiga guvoh bo‘lamiz.

Kuzatishlarimizdan ma’lum bo‘lishicha deviant xulq nafaqat o‘smirlik yoshiga balki, boshqa ko‘pgina (maktabgacha yosh davri, kichik maktab yoshi, o‘smirlik, o‘spirinlik, yoshlik, yetuklik, qarilik) yosh davrlariga ham ta’lluqlidir.

Bunga katta bir muammo sifatida qaraydigan bo‘lsak, bu soha psixologiya fanlarining oldidagi navbatdagi vazifasi sifatida qarash mumkin. Jamiyatimiz a’zolarining har jihatdan yetuk, faol, muomalaga layoqatli bo‘lishi uchun psixologlar ham javobgarlar. Negaki, jamiyatga insoniyatga ko‘proq axloqli, diyonatli, o‘z pozitsiyasidan og‘ishmagan odamlarning foydasi tegishi hech kimga sir yemas.

Diviant hulqning har bir yosh davriga mos ravishda tashxislash va tuzata bilish, shu bilan birga shaxsni faol turmush tarziga qaytara olish chora-tadbirlarini ishlab chiqish uchun ijtimoiy psixologiya, yeksperimental psixologiya, psixodiagnostika va yosh davrlarni psixologiyasi fanlari oralig‘ida ular bilan hamkorlik qiladigan yangi psixologiya sohasi Diviantologiya (“Diviant” – “og‘ish”, “logos” – “fan”) sohasini takomillashtirish va uni amaliyotga joriy qilish ahamiyatini dolzarb masala sifatida olib chiqish lozim.

Mazkur sohani o‘rganish va tadbiq yetish shuning uchun ham kerak-ki, insonning insoniyatga havf soladigan jinoyat ko‘chasiga kirib qolishining oldini olish, jinoyatchilikning motivatsiyasini chuqur tahlil qilish hamda ushbu yo‘lga kirib og‘ishganlarni faol turmush tarziga qaytarishdir. Bunday faol turmush tarzi inson uchun, jamiyat uchun juda muhimdir.

Deviant xulq – atvor o‘z – o‘zidan osmondan tushib qolgan qismat emas. Bu jarayonda oiladagi psixologik iqlim, shaxsning individual xususiyatlari, hamda nosog‘lom tashqi muhit inson xulqi shakllanishiga ta’sir yetadi. Bunda kattalarning bolalarga munosabati bolaning shaxs bo‘lib shakllanishida ahamiyati benihoyadir.

Deviantologiya sohasini chuqur tahlil qilish asosida uning yana bir qancha jihatlari ochilmaganligiga guvoh bo‘lamiz. Ulardan biri kasbiy deviansiyadir.

Kasbiy deviant xulqining motivatsiyasini tahlil qilish quyidagicha xulosalar yasashga imkon beradi:

-O‘z manfaatlarini jamiyat manfaati bilan uyg‘un tasavvur eta olmaslik, ya’ni xudbinlik;

-Hayot qiyinchiliklarini yengishda qobiliyatsizlik, tezda mavjud egri yo‘llardan foydalanib bo‘lsada muammoni hal qilishga intilish, ya’ni irodasizlik;

-O‘z mutaxassisligi sohasini yaxshi yegallamaganligini har qanday yo‘l bilan bo‘lsada berkitishga urinish, o‘z ustida ishlashdan qochish (dangasalik)

-Boshqa mutaxassislarning yutuqlarini, ijtimoiy ahamiyatini oldindan sezib ularni o‘zlashtirishga moyilligi kabilardir;

O‘smirdagi moslashmagan xulqni tuzatishning keying sharti o‘smir psixikasidagi o‘zgarishni o‘z vaqtida aniqlash va tibbiy, psixologik-pedagogik yordam ko‘rsatish hisoblanadi. Bunda amaliyotchi psixologning xizmati katta bo‘lishi lozim. Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, uchastka militsiya xizmati tayanch punktlari qoshidagi profilaktika nozirlari zimmasiga voyaga yetmaganlar bilan ishlash xizmatini yuklash yoki bo‘lmasa voyaga yetmaganlar bilan ishlash profilaktika nozirlari xizmatini har bir mahallada alohida joriy qilish, bizningcha maqsadga muvofiqdir. Qolaversa, voyaga yetmaganlar bilan ishlash nozirlarini psixologik-pedagogik, psixiatrik boshlang‘ich bilimlar bilan qurollantirish davr taqozosi hisoblanadi.

Bolalar va o‘smirlarda xulq og‘ishini oldini olishning muhim shartlaridan yana biri-tarbiyaviy jarayonda maktab va oila hamkorligini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish hisoblanadi. Afsuski, bu masalani bugungi kunda talab darajasida deya olmaymiz. Shuning uchun ham bunday paytlarda ko‘pincha oila va maktab hamkorligi, ota-ona va

o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning uzilishi tufayli bolalar va o‘smirlar tabiyasini, ayniqsa, ular xulqidagi o‘zgarishlarni tuzatish ancha qiyin kechadi.

O‘qituvchi o‘quvchi o‘sib voyaga yetayotgan oila muhitini, uning ahloqiy qiyofasini har doim ham bilavermaydi. Ba’zan ayrim o‘qituvchilar bolalar va o‘smirlar bilan olib boradigan tarbiyaviy ishlarni ota-onalar bilan maslahatlashmay, ular haqida muayyan ma’lumotlarga ega bo‘lmay amalga oshiradilar. Bunday holatlarda tabiiy ravishda tarbiyaviy tadbirlarning olib borilishi ko‘zda tutilgan profiqlakrik choralarning ta’sirchanlik darajasi pasayishiga sabab boladi. Oqibatda profilaktikadan ko‘zlangan maqsadga erishilmay qolinadi.

Ma’lumki, oila muhitining sog‘lomligi, ota-onalar va oiladagi boshqa a’zolarining madaniy, aqliy, ma’naviy va axloqiy jihatdan barkamolligi unda tarbiya olayotgan bolaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalarning ilmu-ma’rifatliligi bolalar va o‘smirlarda g‘ayriqonuniy xulqning oldini olishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi.

Ushbu holatdan kelib chiqib aytish mumkinki, ota-onalarning ma’rifatlilik darajasi, aqliy, ma’naviy va axloqiy barkamolligi bolalar va o‘smirlar o‘rtasidagi deviasiyaning kelib chiqishining oldini olishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. bolalar va o‘smirlar o‘rtasida deviasiyaning oldini olishda qator psixologik-pedagogik masalalarga e’tibor qaratish kutilgan natijani beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. P.I.Ivanov va M. Zufarova Umumiy psixologiY. 2010
2. N. Safojev va boshqalar Umumiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti 2011
3. E.G‘oziyev Psixologiya T – 1994
4. Olimov L.Y., Eshov E.S. Avezov O.R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. “Durdona” nashriyoti. Buxoro. 2019

5. Olimov L.Y. Xulqi o’gishgan bolalar psixologiyasi. Darslik. Buxoro, “Durdona”. 2019

YOSHLARNING MA’NAVIY MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLAR FIKRI

G’ulomitdinov Doston Isomiddin o’g’li,

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi globallashuv jarayoniga xos xususiyatlar yoshlarni tarbiyalashda yoshlarning ma’naviy madaniyatini rivojlantirishda sharq mutafakkirlar fikrlari masalalariga karatilgan.

Tayanch so’zlar: globallashuv, tahdid, jarayon, barqarorlik, mafkura «ommaviy madaniyat», tarbiya jarayoni, milliy qadriyatlar.

Аннотация: В данной статье характеристика современного процесса глобализации сосредоточена на вопросах размышлений восточных мыслителей о развитии духовной культуры молодежи в воспитании молодежи.

Ключевые слова: глобализация, угроза, процесс, стабильность, идеология, «массовая культура», образовательный процесс, национальные ценности.

Annotation: In this article, the characteristics of the modern process of globalization are focused on the reflections of Eastern thinkers about the development of the spiritual culture of youth in the education of youth.

Key words: globalization, threat, process, stability, ideology, "mass culture", educational process, national values.

Mustaqillik tufayli milliy madaniyatimiz tiklanib, ma’naviyatga yangicha qarash paydo bo’ldi. Ijtimoiy fanlar pedagogika, psixologiya, falsafa, sotsiologiyaga oid adabiyotlar tahlili “ma’naviyat” kategoriyasiga turli-tuman tariflar mavjudligini ko’rsatadi. “Ma’naviyat” (arab tilida “ma’naviyat”, rus tilida “duxovnost”) tushunchasining tub ma’nosi “ruhiy holat” bo’lib, mohiyatiga ko’ra ilohiylikni ham anglatishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan totalitar tuzum hukmronligi davrida mazkur tushunchaning qo’llanilishi ustuvor mafkuraviy g’oyalarga muvofiq kelmasdi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “ma’naviyat” tushunchasiga shunday ta’rif berilgan: ma’naviyat (arabcha “axloqiy holat”, “barcha axloqiy narsalar, xususiyatlar”) – insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va sh.k. tasavvurlari va tushunchalari majmui [135, 565].

Bu ta’rif obyektiv mavjud bo’lgan murakkab bir jismoniy hodisani mushohada va idrok qilish, uning eng muhim xususiyatlarini his qilish hamda ma’naviyat mavzusida chop etilgan qator adabiyotni tahlil qilish natijasida yuzaga kelgan.

Darhaqiqat, ma’naviyatli shaxs yashashdan maqsad nimaligini aniq biladi, umrini va hayotini mazmunli o’tkazish yo’lini izlab topadi. Odamlar bilan muomala kirishishni chiroqli gapirishni tafakkurni egallaydi, har bir muammoni vijdonan yondashadi, vijdon, or-nomus nima, halol va xarom – bularning hammasini bir-biridan farqlay oladi, o’z xayotida yomonlikka boshlovchi xatti-harakatlaridan voz kechadi, yaxshilikka boshlovchi amallarni bajaradi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”, “Pedagogik ta’lim Konsepsiyasi” talablari bilan hamohang ravishda barkamol avlodni shaxs etib tarbiyalash uchun zarur bo’lgan quyidagi xususiyatlarni shakllantirish lozim:

- ijobiy fazilatlar mohiyati va mazmunini to’g’ri tushunish hamda tahlil qilish, shaxsiy munosabatini bildirish;
- jamoada yashash, mehnat qilish malakalarini egallash;

- barkamol inson siymosini idrok etish, uning ma’naviy qiyofasini shakllantirish usullarini izlash va boshqalar.

Bugungi kunda yoshlarni ma’naviy-axloqiy sifatlarni tarbiyalash, ma’naviy madaniyatni rivojlantirish masalasiga jiddiy e’tibor qaratish muhim vazifalardan biridir..

Yoshlarni ma’naviy boy, jismonan sog‘lom qilib tarbiyalash maqsadida dastlab, ularning ma’naviy-ma’rifiy madaniyat darajasining shakllanganligini aniqlash lozim.

Jamiyatimizning milliy istiqlol mafkurasi xalqimizning asrlar davomida shakllangan yuksak ma’naviyati, an’ana va udumlari, ulug‘ bobokalonlarimizning o‘lmas merosidan oziqlanadi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqil davlat sifatida rivojlanish va taraqqiyot yo‘liga tushgan bugungi kunning istiqboli kelajagini belgilash va ta’minlash, ko‘p jihatdan hozirgi yosh avlodni ma’naviy yetuk va intellektual salohiyatli qilib tarbiyalashga bog‘liq.

Bunday muhim ishni, diyorimizdagi barcha xalqlar ma’naviy yuksalishining muhim omili bo‘lgan bolalarni boshlang‘ich maktabdanoq (haftaning dushanba kuni Davlat bayrog‘ini baland ko‘tarib, Davlat madhiyasini aytib dars o‘tishdan boshlaboq) ozodlik va mustaqillikni anglash hamda ularni qadrlash ruhida tarbiyalash, tarixiy-milliy xususiyatlarimizga mos keladigan ta’lim tizimini yaratish orqali amalga oshirilmoqda. Bunda ayniqsa, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni xalqimizning an’analarini, madaniyati va ilm-fan bobidagi ko‘p asrlik tajribalarini o‘rgatish ijobiy pedagogik samaralarni beradi. Shuning bilan birga jamiyatimizda yashovchi har bir ongli kishi, mustaqil va erkin fikrga ega bo‘lgan shaxs va fuqarolik jamiyati ma’naviyatini shakllantirish va shu asosda rivojlantirish O‘zbekiston Respublikasi taraqqiyotining asosini tashkil etadi. Shu sababli ham o‘qituvchining serqirrali va murakkab kasbiy faoliyati zahirida yosh avlodni odobli, e’tiborli qilib tarbiyalash, ularni ilmiy bilimlar bilan qurollantirish yordamida ilmiy dunyoqarashini kengaytirish kabi muhim vazifalar yotadi.

Yangicha yondashuv asosida o‘quvchilarning ma’naviy madaniyatini tarbiyalashda asosiy yo‘nalish beruvchi metodologiya quyidagi muammolarni hal etishda yordam beradi:

- yoshlarning xatti-harakati, xulq-atvorida umuminsoniy, milliy-ma’naviy qadriyatlarni tarkib toptirishda tayanch bo‘lish;
- yoshlarning milliy va umumbashariy madaniyat manbalarining mohiyatini chuqur anglab yetishda dasturiy yo‘llanma berish;
- yoshlarning ichki dunyosini o‘rganish va ruxiy xolatini o‘rganib, ta’lim-tarbiyaning samarali shakllari, usul va vositalarini tanlashga to‘g‘ri yo‘llash;
- o‘quvchilarning amaliy hayotida egallagan bilim, malaka va ko‘nikmalarini to‘g‘ri tatbiq eta olishga yo‘llash.

Demak, ma’naviyatning asosini axloq tashkil qiladi. Zero, axloq – ma’naviyatning o‘zagi sanaladi. Shunday ekan, yoshlarni har tomonlama kamol toptirish taraqqiyotga intilgan har bir davlatning, jamiyatning doimiy muhim va asosiy maqsadi bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolaveradi.

Xalqimizning ko‘p asrlik ma’naviy merosida, milliy qadriyatlarimizda Vatanga, hayotga muhabbatning ifodasini, insonning yuksak burchi, ma’naviy qiyofasi haqidagi teran fikrlarni, fanga, dinga nisbatan mulohazalarni, yaxshi xulqli, odobli insonlar bo‘lishga da’vatni, ilm va ma’rifatni egallashga chaqirishni, axloqiy g‘oyalarni, go‘zal, ibratli va mazmunli hayot kechirishni targ‘ib qilishni yomon hislatlar ustidan kulish va boshqa holatlarni ko‘rish mumkin.

Odob-axloqqa oid tushunchalarni e’zozlash, keng targ‘ib qilish, bu fazilatlarni yoshlarning axloqiy xatti -harakatlariga singdirish, turmush tarzimizda anglab yetilgan ehtiyojiga aylantirish bugungi davrimizning talabidir. Yuqorida bayon qilingan yoshlarning ma’naviy qiyofasi va bilim olish bo‘yicha ifodalangan maqsad va vazifalarni amaliy faoliyatda keng joriy etishda ularning zamonaviy kasbiy

faoliyatlarini mustahkam egallashida umuminsoniy va ilmiy qadriyatlarning roli va o’rni beqiyosdir. Chunki, ular tufayligina barkamol avlod tarbiyasini zamon talabi asosida olib borish mumkin va ular kelajak avlodni Ona Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalashning asosiy negizlari hisoblanadi. Demak, olimu allomalarimizning bizga qoldirgan boy intellektual mulki ilmiy qadriyat hisoblanib, u insoniyat uchun ahamiyatli bo’lgan intellektual mulkdan iborat bo’ladi. Abu Nasr Farobiyning «Fozil odamlar shahri» asari orqali komil inson ta’limoti, Alisher Navoiy asarlari orqali adolatli jamiyat haqidagi ta’limoti, to’lqinlar tarqalishi qonuniyatlari orqali radiodan hayotda foydalanish, odamlar qadimdan ot qo’shmasdan o’zi yuradigan arava yasashni orzu qilib, avtomobilni yasash, nutq va boshqa tovushlarni istalgan masofaga uzatishni orzu qilib, telefonni yasashni, tez hisoblashlarni orzu qilib, elektron hisoblash mashinalarini yaratishni, ma’lumotlarni saqlash vositalarini izlashda qog’ozni hosil qilish va shular asosida yozuv va kitoblarni yaratishni, vaqtni hisob-kitob qilish maqsadida soatning yaratilishi va shu kabilarning hamma-hammasi insoniyat aqliy faoliyati mahsulidir.

Umuman Abu Nasr Forobiy ijodida alodat va adolatli bo’lish tushunchalari inson ma’naviyatining asosi sifatida e’tirof etiladi. Allomaning fikricha, inson o’rtasidagi munosabatlarning ezgulik yoki yovuzlikka asoslanishi adolat mezoniga amal qilinganlik yoki amal qilinmaganlik bilan belgilanadi. Davlat rahbarlarining shaxsi va ular tomonidan o’zlashtirilishi zarur bo’lgan axloqiy sifatlarga to’xtalar ekan, Abu Nasr Forobiy ularning adolat mezoniga qat’iy amal qilishlari nihoyatda muhim ekanligini uqtiradi. YA’ni: “...(o’n birinchidan), o’z tabiati bilan adolatni sevadigan va adolat uchun kurashuvchilarga, adolatsizlikka, jabr-zulm o’tkazuvchilarga nafrat bilan qaraydigan bo’lsin, go’zal va yaxshi hisoblangan narsalarni barchaga taqdim etgan holda odamlarni adolatga targ’ib etadigan, adolatsizlik oqibatlarini yo’qotadigan, ularga yo’l qo’ymaydigan bo’lsin...” [118, 187].

Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarni qayta tiklash va ularni boyitish yo’lida amalga oshirilgan harakat natijasi sifatida boy milliy meros namunalarini chuqur

o’rganish imkoniyati yuzaga keldi. Bu imkoniyat o’z navbatida o’zbek xalqi tarixida o’ziga xos o’rin tutgan shaxslar faoliyatini o’rganishga sharoit yaratdi. Ulug’ sohibqiron Amir Temur nafaqat o’zbek xalqi, balki Markaziy Osiyo hududida yashovchi barcha xalqlarning tarixiy taraqqiyotini ta’minlashda ulkan hissasi bo’lgan shaxslardan biridir. Amir Temur fenomeni nafaqat jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy rivojini ta’minlashdagina aks etib qolmay, shu bilan birga yuksak ma’naviyatga ega shaxs timsoli sifatida ham namoyon bo’ladi. Amir Temur ma’naviyatining eng ustuvor jihati uning davlat boshqaruvi hamda fuqarolarga bo’lgan munosabatda ham adolatga tayanganligidir. Bu holat sohibqironning kundaliklarida qayd etilgan quyidagi fikrlarda ham o’z tasdig’ini topgan: “Har bir mamlakatda adolat eshigini ochdim, zulmu sitam yo’lini to’sdim”, “Barcha ishlarda, bu ishlar qaysi o’lka xalqiga taalluqli bo’lmasin, hokimlarning adolat tomonida qattiq turishlariga buyruq berdim” [79, 36].

“Kuch adolatdadir”, “Rosti-rusti” (“Haqiqat – sihat-salomatlik, haqiqat – tartib, haqiqat – adolat”) shiorlarining Amir Temur faoliyatida yetakchi o’rin tutganligi ham adolat sohibqiron faoliyatining asosiy mezonini bo’lib kelganligidan dalolat beradi. Yoshlarning ma’naviy madaniyatini shakllantirishda ham o’ziga xos yo’nalish bo’la olishi lozim. Demak, umuminsoniy va ilmiy qadriyatlardan avvalo fan va ta’lim taraqqiyotida, kishilar turmush sharoitini yaxshilashda, oila kamoliga erishishda, jamoa manfaatlarini yuksaklikka ko’tarishda, jamiyat taraqqiyoti saviyasini tezlashtirishda va davlatning iqtisodiy hamda ma’naviy-ma’rifiy qudratini yuksaltirishda foydalanish maqsadga muvofiq bo’lib, bundan pirovard maqsadimiz xalq farovonligi, yurt tinchligi, Vatan taraqqiyotini o’zida mujassam qilgan Ozod va obod Vatan qurishdan iborat.

Yoshlarning ma’naviy madaniyatini rivojlantirishga oid tajribalarni ommalashtirish maqsadida pedagogik o’quv va amaliy seminarlarni tashkil etish. Ta’lim va ma’naviy-ma’rifiy ishlar mazmuniga milliy qadriyatlar mazmuni, Sharq mutafakkirlarining qarashlari va zamonaviy ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o’z ifodasini topgan ma’naviy madaniyat mohiyati to’g’risidagi g’oyalarni singdirish va bu jarayonning texnologik yondashuvga muvofiq tashkil etilishi kutilgan maqsadga erishishni

kafolatlaydi. Bunday paytda yoshlarning ma’naviy madaniyatini rivojlantirishda foydalaniladigan ma’lumotlarni to’plash, ularni tadqiqot maqsadiga mos tizimlarga ajratish hamda foydalanish yaxshi samara beradi.

Adabiyotlar ro’yhati

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. Ikkinchi jild. YE – M. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 565 b.
2. Xayrullayev M. Uyg‘onish davri va Sharq mutafakkirlari. – T.: O‘zbekiston, 1991. – 231 b.
3. Musurmonova O. Oila ma’naviyati – milliy g‘urur / O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘qituvchi, 1999. – 200 b.

YOSHLARNI MA’NAVIY BARKAMOLLIK RUHIDA TARBIYALASH BUGUNNING MAVZUSI

Isroilova Farida Jurakulovna,

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

katta o‘qituvchi

Uskanov Mirsaid,

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqola bugungi globallashuv jarayoniga xos bo‘lib unda yoshlarni ma’naviy barkamollik ruhida tarbiyalash taraqqiyot-asosi va uning mazmun mohiyati batafsil yoritilgan .

Kalit so‘zlar: Qadr, qadriyat, barkamol avlod, tarbiya jarayoni, milliy qadriyatlar, meros, dunyoqarash, ma’naviy madaniyat.

Аннотация: Статья характерна для современного процесса глобализации, в ней подробно описаны основы развития и суть воспитания молодежи в духе духовного совершенствования.

Ключевые слова: Ценность, ценность, зрелое поколение, образовательный процесс, национальные ценности, наследие, мировоззрение, духовная культура.

Annotation: The article is typical for the modern process of globalization, it describes in detail the foundations of development and the essence of educating young people in the spirit of spiritual perfection.

Key words: Value, value, mature generation, educational process, national values, heritage, worldview, spiritual culture.

Mustaqillik yillarida O‘zbekiston Respublikasida jamiyat hayotining turli sohalarida keng qamrovli islohotlar amalga oshirildi. Islohotlarni amalga oshirishda jamiyat hayotini tubdan yangilash, fuqarolarda ishlab chiqarish va mehnatga bo‘lgan ijobiy munosabatni qaror toptirish, yaratuvchilik, bunyodkorlik hissini tarbiyalash, ijtimoiy munosabatlarning yangicha mazmun kasb etishiga erishish hamda erkin, mustaqil va har tomonlama barkamol shaxsni voyaga yetkazish maqsadlari ko‘zlandi. Bu maqsadlarga erishish ta’lim tizimida ham ilg‘or g‘oyalarni qaror toptirish, yangi ish uslublarini amaliyotga tatbiq etilishini taqozo qiladi. Milliy qadriyatlarni o‘rganish, ularda ilgari surilgan g‘oyalar negizida ijtimoiy tarbiyani tashkil etish inkor etilgan edi. Shu bilan shaxs barkamolligini ifodalovchi tushunchalardan biri bo‘lgan “Qadriyat” va “Ma’naviyat” o‘zining etimologik xususiyatiga ko‘ra iste’molga kiritilmadi. Binobarin, “Qadriyat”, “qadr” va “Ma’naviyat” tushunchasining tub ma’nosi “ruhiy holat” bo‘lib, mohiyatiga ko‘ra axloqiy meros axloqiy tamoyil tushunchalarini anglatishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan adabiyotlarda qadr tushunchasiga quyidagita tasnif berilgan.

Qadr - kishining jamiyatda tutgan o‘rnib obro‘ e’tibori hurmati va nufuzi.

Qadriyat - tevarak - atrofdagi narsalarning kishining jamiyat uchun ijobiy yoki salbiy ahamiyatini ko‘rsatuvchi tushuncha bo‘lib, ahloqiy tamoyillar, g‘oyalar, yo‘l-yo‘riqlar va maqsadlarda ifodalangan ana shu tushunchaga baho berish mezonini va

usullari hisoblanadi. Qadriyatga umuminsoniy qadriyatlar – ma’lum bir ahloq meyorlari, ilg’or, taraqqiyparvar ma’daniy meroslar kiradi.³⁵

“Ma’naviyat-insonni ruhan poklanish, qalban ulg’ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi va irodasini baquvvat, iymon e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg’otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining me’zonidir”.³⁶

Milliy g’ururni shakllantirish uchun esa har bir millatning tarixi, ajdodlari bunyod etgan moddiy va ma’naviy qadriyatlari asosiy manba hisoblanadi. Qaysi millatning o’tmishida mana shu manba qanchalik salmoqli bo’lsa, yoshlarda milliy g’ururni shakllantirish tezroq samaraga olib keladi. Bunday manbalar mamlakatimizda nafaqat Sharq, balki, jahon sivilizatsiyasi uchun muhim ekanligi ayni haqiqatdir.

Mustaqil O‘zbekistonning kuch-qudrat manbai – xalqimizning umuminsoniy qadriyatlarga sodiqligidir. Umuminsoniy qadriyatlar adolat, tenglik, ahil qo’shnihilik va vatanparvarlik bo‘lib hisoblanadi. Xalqimiz bu qadriyatlarning nozik kurtaklarini asrlar osha avaylab-asrab kelmoqda. Bugungi kunda hur va ozod xalqimiz barcha xalqlar va davlatlar tomonidan yaratilgan ma’rifatda, fan va texnikada, madaniyat va san’atda nimaiki yangi va ilg’or jihatlar bo’lsa, shunga dadillik bilan intilmoqda. O‘zbek diyorida, tarixda ko‘p marta bo‘lganidek, yana yangidan o‘zimizning betakror va ilg’or, iqtidorli va eng muhimi – insonlarga kerakli qadriyatlarimiz barpo etiladi.

“Ma’naviy madaniyat manbalarini o‘rganish, ularda olg’a surilgan g‘oyalarga amal qilish, ularni kelgusi avlodlar ongiga singdirish jamiyat har bir a’zosining vijdon oldidagi, Vatan oldidagi burchidir”³⁷, - deb uqtiradi O. Musurmonova o‘zining “Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi” risolasida.

³⁵ Абдурахмонов А. Қадрият-маънавий меросдир. FF “Маърифат гулшани” г.-12(77) 2007 й .7-бет

³⁶Каримов И.А.”Юксак маънавият- энгилмас куч-Т.: “Маънавият”2008.196

³⁷ Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. – Т.: Ўқитувчи, 1996. – 192 б.

Darhaqiqat, mamlakatimizda har bir fuqaroning o‘z burchi va majburiyati mohiyatida ma’naviyat va axloqiylikni qayta tiklash, o‘zbek xalqi asrlar mobaynida yaratgan boy madaniyatni avaylab saqlash va kelgusi avlodlarga yetkazish, hurfikirlilik, vijdon va din erkinligini qaror toptirish, ma’naviy mulkni milliy qadriyat sifatida himoya qilish, maorif tizimida, xususan, yoshlarda umuminsoniy va milliy qadriyatlarning mazmuni va mohiyatini chuqur o‘rganishga erishish kabi shartlarni amalga oshirish yotadi.

Xalqimizning ko‘p asrlik ma’naviy merosida, milliy qadriyatlarimizda Vatanga, hayotga muhabbatning ifodasini, insonning yuksak burchi, ma’naviy qiyofasi haqidagi teran fikrlarni, fanga, dinga nisbatan mulohazalarni, yaxshi xulqli, odobli insonlar bo‘lishga da’vatni, ilm va ma’rifatni egallashga chaqirishni, axloqiy g‘oyalarni, go‘zal, ibratli va mazmunli hayot kechirishni targ‘ib qilishni yomon hislatlar ustidan kulish va boshqa holatlarni ko‘rish mumkin.

Odob – axloqqa oid tushunchalarni e’zozlash, keng targ‘ib qilish, bu fazilatlarni yoshlarning axloqiy xatti - harakatlariga singdirish, turmush tarzimizda anglab yetilgan ehtiyojiga aylantirish bugungi davr talabidir. Shuningdek, yoshlarni xalqimiz bir - necha ming yillar davomida yaratgan, avaylab – asrab kelayotgan ma’naviyat xazinalari, boy qadimiy merosi bilan tanishtirish, ularni yuksak madaniyatli insonlar qilib tarbiyalashdek vazifalar bilan hamohang ravishda ko‘rilayotgan masalalar sirasiga kiradi.

Bu borada ustozlar tashabbusi, xalqimiz ma’naviyatining tiklanishi, boy tarixiy merosimizning keng o‘rganilishi, ularga hurmat uyg‘otilishi, milliy an’analarimiz va urf-odatlarimizning saqlanishi hamda mazmunan boyitilishi, shuningdek, madaniyat, san’at, ilm-fan, texnika-texnologiya, ta’lim-tarbiya har tomonlama taraqqiy etishida muhim rol o‘ynaydi.

Xalqimizning milliy qadriyatlari, urf-odatlarida orasta va pokiza kiyinish, kamtarlik, oila, jamiyat orasida, do‘stu-birodar, qarindosh – urug‘ oldida o‘zini tuta

bilish, xushmuomalalik azal-azaldan qadrlanib kelgan, hurmat saqlash va bajo keltirish, igʻvo va fitnalardan oʻzoq yurish, oʻzaro muomalada oddiylik va soddalik axloqning maʼlum bir oʻlchovlaridan sanalgan. Jumladan, komil inson haqidagi yuksak gʻoyalar Abu Nasr Forobiyning Fozillar jamiyati («Fozil odamlar shahri»); Alisher Navoiyning adolatli jamiyat qurish haqidagi taʼlimoti; Imom al-Buxoriyning hadis ilmining sultoni ekanligi; Mahmud az-Zamahshariyning Jarulloh («Ollohning qoʻshnisi»), degan yuksak maqomga sazovor boʻlishi; Ahmad Yassaviy xikmatlari; Bahouddin Naqshbandiyning «Diling Ollohda, qoʻling mehnatda boʻlsin» («dil ba yoru, dast ba kor») yoʻnalishlaridagi taʼlimoti; At-Termiziy oʻgʻitlari; Xoja Axrori Valiyning «Shayxlar shayxi», degan ulugʻ nomga sazovor boʻlishi; Yusuf Xos Hojib, Abbos al-Javhariy, Ahmad Yugnakiy, Sakkokiylarning komil insonlar haqidagi taʼlimotlari; Mahammad Muso al-Xorazmiy va Abu Rayhon al-Beruniylarning dunyoviy kashfiyotlari va hamda ijtimoiy-axloqiy qarashlari; Abu Ali ibn Sino tibbiyoti va uning komil insonni jismonan hamda maʼnan sogʻlom qilib tarbiyalash gʻoyasi; Amir Temur davlatchiligi va uning adolatli ijtimoiy-tashkilotchilik ishlari (Amir Temur adolatni kuch bilan, kuchni esa adolat bilan uygʻunlashtirdi. Tarixchi Arabshoxning Amir Temur hayoti xaqidagi maʼlumotlarida uning yolgʻon - yashiqning dushman boʻlganligi, hazil uning koʻngliga yoqmasligi talon - tarojlik, qotillik, xotin – qizlarning nomusiga tegish, zoʻrlash haqidagi hech qachon gapirishga yoʻl qoʻymasligi haqiqat qanchalik achchiq va qattiq boʻlmasin, uni eshitishni yaxshi koʻrganligini yozib qoldirganligin ham fikrimizning dalilidir.

Buyuk sohibqiron Amir Temur ota-onani xurmatlash, ustozni eʼzozlash ularni doimo qadrlash zarur deb bilib, quyidagi pand - nasihatlarini uqtiradi: “Ota boʻlmagan ota qadrini bilmaydi”, “Ot mingan otasini unutmasin”, “Oltmishga kirgan otadan osh soʻrama”.

Oila va jamiyat aʼzolari birlik, inoqlik, doʻstlik qonunlaridan chekinmasdan yashashlari, mehnat qilishlarini uqtirar ekan, “Birliksiz kuch boʻlmas”, “Bir tayoqni

sindirmoq mumkin, ko‘p tayoqni bukib ham bo‘lmas,” “Qo‘rqmasang yov qochar”, “Qonni qon bilan emas, suv bilan yuvishni o‘rgan” deb avlodlarga nasihat qiladi.

Amir Temur oilaviy do‘stlikdan ijtimoiy, umumdavlat darajasidagi do‘stlik, o‘rtoqlik shakllanib boradi degan g‘oyaga amal qiladi.

Sohibqiron yana shunday deydi: “Do‘st – dushmanni murosayu madora martabasida tutdim. Qilmishlarini, aytgan gaplarini gohida sabr – toqat, gohida bilib bilmaslikka olish bilan o‘tkazdim. Do‘st – dushmandan kimki menga iltijo qilib kelgudek bo‘lsa, do‘stlarga shunday muomala qildimki, do‘stligi yanada ortdi, dushmanlarga esa shunday munosabatda bo‘ldimki, ularning dushmanligi do‘stlikka aylandi.”.³⁸

Buyuk bobolarmizning o‘lmas merosi bugungi yoshlarning ma’naviy tarbiyasida va ayniqsa ularning milliy dunyoqarashi kengayishida bitmas-tuganmas xazinadir. Yoshlar ongiga buyuk bobokolonlarimizning g‘oyalarini ma’naviy qadriyat sifatida singdirish ularni ijodiy kamolot sari intilishiga turtki bo‘ladi va natijada ular ijtimoiy faol shaxs bo‘lishga intiladi, olimlik va komillik darajasiga erishishga havas qiladi.

Bu borada Mahmud Qoshg‘ariy XI asrning o‘rta osiyolik filolog olimi. 1072-1074 yillar arab tilida “Turk tili laxjalari”ni tuzgan. Mahmud Qoshg‘ariyning arab filologiyasi ilmiy uslublarini qo‘llab yozgan asari tilshunoslar, folklorchilar va adabiyotshunoslar uchun qadr – qimmatga ega. Bu – erta davr turk shevashunosligining yagona yodgorligidir.

Uning ilmiy merosida axloq – odob masalalariga keng o‘rin berilgan bo‘lib uning ta’limoti boshqa olimlar qarashlaridan farqli o‘laroq nasihat tarzida ifoda etilganligi bilan xarakterlanadi.

«- Ochlik yillarida xalqning qayerga borishini kuzat, u qayerga borsa, sen ham bor. Xalq musibatlariga yelkadosh bo‘lish sening burchingdir;

³⁸ Мусурмонова О ва б.Маънавий баркамол ахсни шаллантириш-жамият тараққиётининг асоси .-Т .: “Фан ва технология” 2012 .-128

- ko‘ngli va ko‘zi och bo‘lgan kishini kuch bilan to‘q va boy qilishga intilma;
- meyoridan ortiq boylik – odam uchun dushmandir, aqlli odam molu dunyoni sevmaydi;
- odam bolasi baribir o‘ladi, agar hayotida yaxshilik qilib o‘tgan bo‘lsa - uning nomi o‘lmaydi».³⁹

Uning qarashlari barkamol avlodni shakllantirishga, o‘zining mustaqil fikriga ega bo‘lgan, o‘z fikrini mustaqil bayon eta oladigan, mustahkam irodali, yot g‘oyalarga qarshi kurasha oladigan, dunyoning nufuzli mamlakatlari qatoridan o‘rin egallashida o‘zining munosib hissasini qo‘sha oladigan komil inson tarbiyasiga qaratgani shubhasizdir.

Demak, milliy – ma’naviy qadriyatlarimiz haqidagi batafsil ma’lumotlar tayyorlash, ularni yoshlarimiz ongiga singdirishga qulay holga keltirib, ya’ni axborot ko‘rinishiga keltirib tizimlarga (qomusiy va hadis ilmi olimlari, shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, faylasuflar, xalq qahramonlari, davlat arboblari, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan rasm-rusumlar va urf-odatlar, an’analar va h.k.) ajratish;

- yoshlarimizda shaxs kamolati bosqichlari asosida Vatan tuyg‘usini shakllantirish va bunda ular ongiga Ona tuproq, Ona Vatan, Vatan sog‘inchi, Vatan qayg‘usi kabi tushunchalarga hurmat uyg‘otish;

- yoshlar tarbiyasida «Barkamol avlod», «Komil shaxs», «Olim», «Pahlavon», «Alloma», «Mutafakkir», «Donishmand» kabi kamolat bosqichlaridan aniq dalillar asosida ibrat-namuna tizimidan keng foydalanish lozim;

- qadriyatlarimizni yoshlar ongiga singdirishda aniq fanlardan ta’lim-tarbiya berishda qomusiy olimlar, donishmand, faylasuflar ijodi va faoliyatidan foydalanish, ijtimoiy-gumanitar fanlar bo‘yicha esa shoirlar, yozuvchilar, tarixchilar, xalq

³⁹ Усмон Турап. Тасаввуф тарихи. –Тошкент:Истиқлол, 1999.–166 б.

qahramonlari, davlat arboblari, hadis ilmi sohiblarini ibrat-namuna qilib ta’lim-tarbiya berish ijobiy pedagogik samaralarni beradi.

Xulosa qilib, shuni aytish lozimki, buyuk aql sohiblari va mashhur mutafakkirlar asarlarida ilgari surilgan g’oyalar ma’naviy qadriyatlarimizga bo’lgan yangicha munosabatning kamol topdirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim va ma’naviy-ma’rifiy ishlar mazmuniga milliy qadriyatlar mazmuni, Sharq mutafakkirlarining qarashlari va zamonaviy ijtimoiy-falsafiy, pedagogik va psixologik tadqiqotlarda o’z ifodasini topgan ma’naviy madaniyat mohiyati to’g’risidagi g’oyalarni singdirish kutilgan maqsadga erishishni kafolatlaydi. Yoshlarining ma’naviy madaniyatini izchil rivojlantirish maqsadida ta’lim muassasalarida bu borada to’plangan tajribalarni umumlashtirib borishga imon yaratiladi.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Abdurahmonov A. Qadriyat-ma’naviy merosdir. FF “Ma’rifat gulshani” g.- 12(77) 2007 y .7-bet
2. Karimov I.A.”Yuksak ma’naviyat- yengilmas kuch-T.: “Ma’naviyat”2008.19b
3. Musurmonova O. Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – T.: O’qituvchi, 1996. – 192 b.
4. Musurmonova O va b.Ma’naviy barkamol axsni shallantirish-jamiyat taraqqiyotining asosi .-T .: “ Fan va texnologiya” 2012 .-128
5. Usmon Turar. Tasavvuf tarixi. –Toshkent:Istiqlol, 1999.–166 b.

AQLI ZAIF BOLA NUTQINING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

Kadirova Maxliyo Baxrimurodovna

Defektologiya yo’nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya Ushbu maqolada aqli zaif bolalar shaxs sifatida o’z o’rniga ega bo’lishlari hamda nutqi va ularni tuzatish haqida mulohazalar olib borilgan.

Kalit so’zlar: oligofreno, tafakkur, korreksiya, fonema , koordinatsiya , idrok

Аннотация В данной статье есть комментарии об обретении умственно отсталыми детьми своего места как личности и речи и их коррекции

Ключевые слова: олигофрено, мышление, коррекция, фонема, координация, восприятие.

Annotation: This article contains comments on finding by mentally retarded children their place as a person and speech and their correction.

Key words: oligophreno, thinking, correction, phoneme, coordination, perception.

Shaxs haqida ta’rif berilganda, rus psixologi S.Y.Rubinshteynning fikriga ko’ra to’xtalib o’tishimiz kerak. Olimning fikricha, odam o’zidagi takrorlanmas xususiyatlarga ko’ra individualdir. Odam o’z atrofdagilarga munosabat, uning biron bir borliqqa bo’lgan faoliyat bilan shug’illanishi esa uning shaxs ekanligidan dalolatdir. Shaxs odamning atrofga bo’lgan munosabatlarini v o’z –o’ziga bo’lgan munosabatini belgilaydi.

Har bir inson u kim va qanday bo’lishidan qattiy nazar u o’zi yashab turgan jamiyatning bir bo’lagi xisoblanadi. Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to’g’risida” gi qonun O‘zbekiston Respublikasi mustaqil bo‘lgandan so‘ng 1991yil 18 noyabrda qabul qilindi.

1995 yil 11 noyabrda qabul qilingan 1996-2000 –yillarga mo’ljallangan “O‘zbekiston Respublikasini nogironlarni reabilitatsiya qilish bo‘yicha” Davlat dasturi, 433-sonli, 520-sonli qarorlari davlatimizning yorgamga muxtoj nogiron insonlarni o’ylayotganining bu yaqqol isbotidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev bundan tashqari davlatimizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni o’qitish uchun 13.10.2020 yildagi «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida»gi PQ-4860-son qarorni qabul qilindi.

Shunlardan ham bilishimiz mumkinki imkoniyati cheklangan yordamga muxtoj bolalar uchun qay darajada imkoniyatlar yaratilib ularni shaxs sifatida takomillashtirib hech kimdan kam qilmagan holda talim va tarbiya berishga qaratilgan .

Shaxsni tarkib topishi uzoq muddatli murakkab va tarixiy jarayondir. Aqli zaif bolalarda shaxsni tarkib topishida eng muhim fazilatlardan biri uning so’zlash qobiliyati hisoblanadi.

Aqli zaif bola sog’lom tengdoshlaridan shunisi bilan farqlanadiki, uning va rivojlanishida bundan keyingi psixik kamol yetishi va ilgarigi tajribasi uchun zarur shart – sharoitlarni tashkil qiluvchi mexanizmlarda psixik jarayonlar shakllanmagan bo’ladi.

Aqli zaif bolaning xususiyati shundaki ular o’z tengdoshlariga nisbatan ancha kech tilga kiradilar. Birinchi so’zni aytishi bolani uch ba’zan besh yoshigacha kechikishi mumkin. Bunday bolalarda nutq nuqsonlarining ko’p uchrashi ham tasodif emas, zotan bosh miya po’stlog’inining shikastlanishi, artekulatsion apparat harakatining izdan chiqishiga fonematik eshituvning buzilishiga olib keladi.

Bu bolaning boshqalar bilan erkin va tabiiy ravishda muloqot qila oladimi yoki yo’qmi, o’z fikrlarini aniq ifodalash qobiliyatiga bog’liq, yengil yoki og’ir turdagi aqli zaifliklarga qarab ajraladi. Yengil turdagi aqli zaiflikda og’ir turdagi aqli zaiflikka nisbatan nutqiga ega bo’ladi.

Rivojlangan nutqqa ega bolalar tengdoshlari bilan faol o’ynaydi va muloqot qiladi, kattalar bilan bog’lanadi, o’z taassurotlari bilan o’rtoqlashadi. O’z nutqi tengdoshlari nutqiga o’xshamasligini tushungan bola, bolalar va kattalar bilan muloqot qilishdan uyala boshlaydi, birga o’ynashdan qochadi, ularning ustidan kulib qo’yishidan qo’rqadi.

Aqli zaif bolalar nutqidagi so’zlar sog’lom bolalarnikiga qaraganda ancha kamdir. Misol uchun :

1.Ko’chma ma’noda qo’llaniladigan so’zlar: kapalagi uchdi, qo’ltig’idan tarvuzi tushdi...

2.Mavhum tushunchalarni ifodalovchi so’zlar:, qimmatbaho , mashaqqatli...

Shu kabi so’zlar ularning nutqida uchramaydi. Chunki ular bu so’zlarning mohiyatini anglashmaydi. Hattoki maxsus maktab internatlardagi yuqori sinf o’quvchilari ham bunda so’z birikmalarni sharxlashga qiynalishadi.

Tashqi nutqiga qaraganda aqli zaif bolalar ichki nutqi zaifroq va ko’proq jarohatlangan bo’ladi. Har qanday fikrning moddiy qobig’i insonning ichki nutqi, aqlida shakllangan bo’ladi. Aqli zaif bola nutqidagi bunday nuqsonlar, ularning o’qishini, o’rganishini ta’lim – tarbiyasini qiyinlashtiradi. Tajribalar shuni ko’rsatadiki, ta’limning maxsus tashkil etilgan sistemasi yordamida aqli zaiflarning nutqiy faoliyatidagi nutq kamchiliklarni korreksiyalash, taffakkurning kechikishidagi nuqsonlarni bartaraf etib borishi mumkin.

Aqli zaif bolalar ko’plab tovushlarni noto’g’ri talaffuz etadilar. Aqli zaif bolalardagi ushbu holatlar nutq apparatining yaxshi rivojlanmagannidan dalolat beradi. Bola artekuliatsion apparatining yaxshi uyg’inlashib, moslashib ishlayotganini, to’g’ri gapirish, talaffuz etishidan bilib olsa bo’ladi. Aqli zaif bolalar nutqning rivojlanishining sekinlashishida umumiy motor rivojlanmay qolishi ham ma’lum bir ro’l o’ynaydi.

Motorikaning (harakatlarning) rivojlanmay qolishi bolaning atrof –olam bilan tanishish. Bosqichlarini buzadi va natijada ular haqida tasavvur va ma’lumotlarni yig’ishni tormozlaydi. Ular nutqining talaffuz tomoniga ham ta’sir etuch omil aqli zaif bolalarda kuzatiladigan motorikaning nuqsonlaridir.

Chunki nutq tovushlarining so’zlarning ixtiyoriy talaffuzi nutq a’zolarining yuqori darajadagi koordinatsiyalashga harakatlarini talab etadi. Bu nutq a’zolarining koordinatsiyalashgan harakatlari, aqli zaif bolalar uchun qiyinchilik tug’diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1 K.Mamedov, M.Soatov, P. Po’latova .” Oligofrenopedagogika asoslari” Toshkent O’qituvchi nashriyoti 1994 yil chiqarilgan.

2.J.Xasanboyev, X. To’raqulov ,I.Alqarov , N.Usmonov “Pedagogika” Fan va texnologiya nashriyoti. Toshkent -2010

3.L.R.Mo’minova , Sh.Amirsaidova ,Z . Mamarajabova M.Xamidova

“Maxsus pedagogika “ . O’zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti.
Toshkent -2013

4 M.Ayupova “Logopediya” O’zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti.
Toshkent -2014

4 R . Shomahmudova , L. Mo’minova “Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ularni bartaraf etish usullari.

TARBIYACHI NUTQI VA UNGA QO’YILADIGAN TALABLAR

Abduvaliyeva Nilufar Ne’matulla qizi,
JDPU, 2 bosqich magistranti.

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarbiyachi nutqi haqida, tarbiyachining nutqiga qo’yiladigan talablar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: tarbiyachi, bola, nutq, tarbiya, ta’lim.

Аннотация: В данной статье рассматривается речь учителя и требования к речи учителя.

Ключевые слова: воспитатель, ребенок, речь, воспитание, образование.

Abstract: This article discusses the teacher's speech and the requirements for the teacher's speech.

Key words: educator, child, speech, upbringing, education.

Kattalar bilan bevosita muloqot qilish bola nutqiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar atrofdagilarga taqlid qilganlari holda nafaqat to'g'ri talaffuz, so'zlarni to'g'ri qo'llash, iboralar tuzish sirlarini, balki kattalarda (pedagoglar,

ota-onalar, oila a'zolari va boshq.), atrofdagi bolalarda uchrab turadigan nutq nomukammalliklarini ham o'zlashtirib oladi. Bolalarning nutq madaniyati pedagogning (va boshqa kattalarning) nutq madaniyatiga bevosita bog'liq bo'ladi.

Doimo kichkintoylarning diqqat-e'tibori markazida turadigan va ular bilan muloqot qiladigan tarbiyachning nutqi bolalar ona tili, nutq madaniyati namunalarini oladigan asosiy manba hisoblanadi, shuning uchun u nafaqat to'g'ri so'zlashi, ona tilining barcha tovushlarini aniq va tushunarli qilib talaffuz etishi, balki u muayyan balandlikdagi ovozda bosiqlik bilan so'zlashi, uning nutqi intonatsion jihatdan ifodali, grammatik jihatdan to'g'ri rasmiylashtirilgan, ravon, tushunish uchun oson bo'lishi hamda so'z bilan belgilash to'g'ri va aniq amalga oshirilishi lozim.

Tarbiyachining ifodalilik vositalaridan foydalangan holda o'qigan hikoyasi bolalarda qiziqish uyg'otadi, ularda qayg'urish, so'z kuchini his qilish, uning mazmunini anchagacha yodda saqlab qolish imkonini beradi; agarda aynan shu hikoya tez va quruq ohangda his-hayajonlarsiz o'qib berilsa, u faqatgina badiiy asarga nisbatan zerikish va befarqlikni shakllantiradi.

Pedagog o'z nutqiga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishi va unda kamchiliklar borligini sezsa, ularni darhol bartaraf etishgi intilmog'i lozim.

Biroq, o'z nutqining kamchiligini aniqlash har doim ham oson kechmaydi, chunki muloqot jarayonida so'zlovchining diqqat-e'tibori eng avvalo nutqning shakliga emas (qay tarzda aytish), balki uning mazmuniga (nimani aytish) qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari, o'z nutqiga nisbatan beparvolik bilan munosabatda bo'lish natijasida ayrim kamchiliklar tilga qattiq o'rnamshib qolishi va keyinchalik so'zlovchi uni sezmay qolishi mumkin. Masalan, nutqning shoshqaloqligi, tushunarsizligi, bir ohangdaligi (monotonligi), ovozning kuchliligi, ayrim tovushlar, so'zlarni noaniq talaffuz qilish kabi nuqsonlar sezilmasdan qoladi.

O'z nutqining nomukammalliklari haqida bilish uchun pedagog o'z o'rtoqlarining mulohazalariga quloq tutishi darkor. Ochiq darslarni magnitofonga (videokassetaga) yozib olish va uni keyin muhokama qilish maqsadga muvofiqdir. Shunda tarbiyachi

nutqini tovush, leksik vositalaridan foydalanish, grammatik jihatdan rasmiylashtirish nuqtai-nazaridan tahlil qilish mumkin bo’ladi.

Ayni paytda shuni hisobga olish lozimki nutqni yozib olish chog’ida tarbiyachining o’zini-o’zini nazorat qilishi evaziga nutq sifati yaxshilanadi. Shuning uchun nutqda aniqlangan kamchiliklarga tarbiyachining o’zi va uning o’rtoqlari diqqat-e’tibor bilan yondoshishlari zarur.

Nutqda aniqlangan kamchilik(nomukammalliklar)larni (yomon diktsiya, leksik-grammatik rasmiylashtirishdagi xatoliklar va h.k.) tarbiyachi maxsus daftarga qayd etadi, so’ngra reja ishlab chiqadi va ularning bartaraf etishga doir ishlarni tashkil qiladi.

O’QITUVCHI VA O’QUVCHINING MULOQAT JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH, PEDAGOGIK MULOQATNI O’SHTIRISH, MULOQAT JARAYONIDA O’QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI TARBIYALASH USULLARI

Jizzax Davlat Pedagogika
Universiteti Pedagogika nazariyasi

1-bosqich Magistranti **Yusupova**

Saidapodshoxon Ziyoviddinovna

Kalit so’zlar: Muloqat, pedagogik muloqat, tolerantlik, muloqat turlari, muloqat madaniyati, romantik tuyg’ular, jamiyat, pedagogik mahorat, pedagogik tolerantlik, ijobiy-ruhiy iqlim.

Ключевые слова: общение, педагогическое общение, толерантность, типы общения, культура общения, романтические чувства, общество, педагогическое мастерство, педагогическая толерантность, позитивный настрой.

Key words: Communication, pedagogical communication, tolerance, types of communication, culture of communication, romantic feelings, society, pedagogical skills, pedagogical tolerance, positive mental climate.

O’quvchi yoshlarda tolerantlikning shakllangani bevosita muloqat jarayonining sifatiga bog’liq bo’ladi. Pedagogik muloqat talaba yoshlarda ularning shaxs sifatidagi

barcha yashirin qirralarini ham ochib bera oladi, qachonki muloqatda ikki tomonning faolligi yuqori bo’lsa. Xo’sh, muloqat o’zi nima? «Muloqat» yunoncha so’z bo’lib, «suhbatlashuv», «shaxslararo suhbat» va «O’zoro fikr almashuv» ma’nosini bildiradi, hamda ikki kishi yoki undan ortiq kishilarning so’zlashuvida paydo bo’ladi. Muloqat — o’qituvchining pedagogik faoliyatida eng muhim kasbiy quroli hisoblanadi. Pedagogik muloqat bu o’qituvchining talabalar bilan darsda va darsdan tashqari faoliyatida o’zi uchun eng qulay bo’lgan psixologik muhitni vujudga keltirib, ijobiy-ruhiy iqlimni yaratish imkoniyatini beradi. Pedagogik muloqat o’qituvchi va o’quvchi yoshlar jamoasining o’zaro ta’sir malakasi, usuli va tizimini anglatib uning mohiyati o’zaro axborat almashuviga ta’lim va tarbiyaviy ta’sir o’tkazishda, o’zaro bir-birlarini tushunishga erishishlarida namoyon bo’ladi. Talaba yoshlar tarbiyasida tolerantlik kurtaklarini ochish, ildizini mustahkamlash faqat bir shaxsninggina emas, balki jamiyat rivojini ham belgilovchi omil sanaladi. «Tolerantlik» lotincha «tolerantia» — «sabr-toqat» degani bo’lib, bag’rikenglik, o’zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, his-tuyg’ulari, fikr mulohazalari, g’oya va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo’lish. Tolerantlikning asosiy maqsadi o’quvchi yoshlar- bakalavrlarga bag’rikenglik, o’zga din, millat vakillariga hurmat, ularning qadriyatlarini e’zozlash, milliy boyliklariga hurmat bilan qarash, toqatlilik, bardoshlilik, do’stlik, birodarlik, vatanparvarlik, saxiylik, sadoqatlilik, o’zgalarga hurmat nazari bilan qarash ko’nikmalarini shakllantirishdan iborat. O’zbekiston Milliy ensiklopediyasida tolerantlikka quyidagicha ta’rif berilgan: «Bag’rikenglik, o’zgalarning turmush tarzi, xulq-atvori, odatlari, xis-tuyg’ulari, fikr-mulohazalari, g’oyalari va e’tiqodlariga nisbatan toqatli bo’lish» Ta’lim- tarbiya jarayonida yoshlarda tolerantlikni tarbiyalashda esa, tarbiya vositalari tarbiyachining o’rni beqiyos hisoblanadi, shuningdek, tolerantlik tushunchasi o’z tarkibiga chidam, bardosh, o’zgalarning hayot tarzi, fikrlashi, xatti-harakati, qadriyatlariga toqat qilish, ularga hurmat nazari bilan qarash, atrofdagilarni kamsitmaslik kabi tushunchalarni qamrab olgan. Hozirgi kunda tolerantlik o’ta muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga ko’ra har kim o’z e’tiqodiga amal qilishda erkindir. Har

kim bu huquqga boshqalar ham ega ekanligini tan olmog’i lozim. O‘zbekiston ko‘p millatli davlat. Bu erda asosiy millat o‘zbeklar bilan birga o‘z madaniyatiga va an‘analariga ega bo‘lgan yuzdan ortiq millat va elatlar yashaydi. Ana shunday sharoitda, ko‘pmillatli jipslashgan davlatni barpo etishda, millatlararo va elatlararo bag‘rikenglikka erishish siyosatining ahamiyati benihoya kattadir. Tolerantlikni har tomonlama qo‘llab- quvvatlash maqsadida YUNESKO «Bag‘rikenglik tamoillari deklaratsiyasi» ni 1995-yil 16-noyabrda qabul qilingan. Jamiyatda turli xalqlar, millatlar va dinlarning o‘ziga xos xususiyatlariga nisbatan tolerantlik munoosabatini O‘zbekiston misolida ko‘rish mumkin. Pedagogik jarayonlarda tolerantlik tushunchalarini talaba yoshlarda shakllantirish bugunning pedagogikasining oldida turgan eng birlamchi masalalaridan biri. Murojaatnomadagi fikrlarda ham bag‘rikenglik muhitini mustahkamlashga qaratilgan ishlarning sifatiga urg‘u berilgan kelajak avlod tarbiyasida bag‘rikenglikni kamol topdirish zarurligini ko‘rsatadi. Prezidentimiz 30-iyulni O‘zbekistonda «Xalqlar do‘stligi kuni» deb belgilashni taklif etdilar. Bu millatlar o‘rtasidagi do‘stlik, hamjihatlikni yanada mustahkamlashning sifat ko‘rsatkichi bu yilning ilk namunasi, birinchi qo‘yilgan qadamidir. Shuni alohida ta’kidlash kerakki, talaba yoshlarda tolerantlik tushunchalarini shakllantirish jarayoni nafaqat, pedagogikaning kasbiy mahorati, balki biz ulg‘aytirayotgan muhitga ham bevosita bog‘liqdir. Tog‘rirog‘i, mazkur jarayonning muvoffaqiyatli amalga oshirish ta’lim – tarbiya jarayoni va ijtimoiy hayotda tolerantlik muhitining mavjudligi bilan uzviy aloqador. Pedagogning mahorati bevosita kasbiy-pedagogik faoliyatda ko‘rinadi. SHu sababli u pedagogik jarayonning umumiy mohiyatini chuqur anglay olishi, bu jarayonda ustivor ahamiyat kasb etadigan qonuniyatlardan xabardor bo‘lishi, pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish mexanizimlarini puxta egallay bilish lozim. Ta’lim jarayonini faol ishtirokchisi bo‘lgan pedagogning pedagogik mahorati uning shaxsi, ish tajribasi, fuqoralik maqomi, mutaxasis sifatidagi mavqeyi u tomonidan pedagogik texnikaning etarli darajada egallanganligi, kasbiy faoliyatning individualigidan dalolat beradi. Tolerantlikka ehtiyoj bugun paydo bo‘lib qolgani yo‘q. Qadim zamonlardan buyon, ne-

ne yurtlarni bosib olgan shohlarning ham siyosatida bag’rikenglik yetakchilik qiladi. Masalan, sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy ijodida bag’rikenglik g’oyalari yuksak rol o’ynaganligini yaqqol ko’rishimiz mumkin. Uning «Baxt-saodatga erishuv yo’llari haqida risola» («Risola fit tarbix ala asbob as-saodat»), «Shaharni boshqarish» («As siyosat an-madaniya»), «Urush va tinch turmush haqida kitob» («Kitob fi maoyish va-l xurub»), «Fazilatli xulqlar» («As-siyrat al-fazila»), «Fozil shahar odamlari qarashlari» singari asarlari o’zining boy insonparvarlik va bag’rikenglik tamoyillari singdirilganligi bilan muxim ahamiyatga egadir. Turkistonning XIX asr oxiri XX asr boshlaridagi milliy taraqqiyparvar ziyolilari bo’lmish jadidlar xam diniy bag’rikenglik g’oalarini ro’yi rost ifodalab berganlar. Ularning atokli namoyondalari-Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Munavvarkori Abdurashidxonov va boshkalar o’z asarlarida xam, amaliy faoliyatlarida ham bag’rikenglik, ya’ni tolerantlik g’oalarini targ’ib qildilar. Chunonchi, A. Fitratning «Munozara» va «Xind sayyohining hikoyalari» asarlarida diniy va milliy bag’rikenglik mavzusi muxim o’rin olgan. Pedagogik jarayonlar mutafakkir bobolarimiz, ilm olami keng ijodkorlarning asrlari bilan boyitilsa, bag’rikenglikning teran ma’nolari mohir pedagoglar tomonidan talabalarga yetkazib berilsa, bag’rikeng avlod tarbiya topadi. Zero, barcha zamonlarda ham tolerantlik bilan oziqlangan qalblarga ehtiyoj bo’lgan. Butun insoniyat uchun alohida shaxs uchun ham bag’rikenglik, ya’ni tolerantlik birinchi darajali ahamiyatga egadir, millatlararo munosabatlar sohasida esa uning ahamiyati beqiyosdir.

Adabiyotlar:

1. O’zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2005-yil. 5-jild 345-bet.
2. «Prezident murojaatnomasi» 2020-yil 29-dekabr Munavvarov.A.K.
3. «Pedagogika» O’qituvchi. 1996-yil

5-SHO’BA.MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARIDA TA’LIM TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.

ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА МАКТАБГАЧА ЛОГОПЕДИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШ МЕТОДИКАСИНИ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Музаффарова Хайитгул Несибовна

Жиззах давлат педагогика университети

Махсус педагогика кафедраси катта ўқитувчиси

Республикада таълим системасига доир амалга оширилаётган ислохотлар талабларига тўла жавоб берадиган, рақобатбардош, янги шароитларга мослашувчан, самарали фаолият юритувчи етук мутахассисларни шакллантириш долзарб муаммо ҳисобланиши ҳақида тўхталиб ўтилиши ўринли саналади.

Ўзбекистонда узликсиз таълим тизимини ривожлантирар эканмиз унинг олдида турган муҳим вазифалардан бири албатта ёшларга энг биринчи ўринда давлатимизда ҳуқуқий демократик давлат куриш, яъни жамиятини барпо қилиш моҳиятини тушунтириб бориш зарур [16].

Демократик ислохотлар йўлида илғор қадамлар билан олға бораётган мустақил давлатимизга ўқимишли, ҳар тамонлама етук, баркамол фуқаролар керак. Давлатимиз истиқболи баркамол топаётган ёшларнинг қўлида эканлиги ва улар давлатимиз томонидан қўйилаётган барча талабларга тўлиқ жавоб бериши эса таълим соҳаси ходимларининг ўз касбий салоҳиятини юксак даражада эгаллаганлиги ва эъзозлашига боғлиқдир. Бундан кўриниб турибдики таълим тизими ходимлари замон билан ҳамнафас бўлиши ва ўз фаолиятини янгиликлар билан фаолият юритиш талаб этилмоқда. Бунинг учун таълим тизими ходимлари тегишли ҳужжатлар моҳиятини тўлиқ англаши, унинг ижросида бевосита шахсий ҳиссасини қўшиши муҳимдир [15].

Ўзбекистонни ижтимоий ва иқтисодий томондан ривожлантириш ва кадрлар тайёрлаш муаммосини ижобий ҳал қилиш ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш истиқболларига мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришни, таълим муассасаларининг ахборот ресурс базаларини янада мустаҳкамлаш ва

таълим жараёнини ахборотлаштириш, узлуксиз таълим тизимини жаҳон ахборот тармоғига уланадиган компьютер ахборот тармоқлари билан қамраб олиш каби долзарб вазифалар белгилаб берилган [14].

Ҳар бир жамиятнинг келажаги унинг ажралмас қисми бўлган таълим тизимининг қай даражада ривожланганлиги билан белгиланади. 1997 йил республикамызда тарихий ҳужжат “Таълим тўғрисидаги” қонун қабул қилинди. Бу қонун малакатимизда узлуксиз таълим тизимининг ислоҳ қилишнинг илмий услубий асоси бўлиб, ундаги асосий мақсад комил инсон ва етук малакали рақобатбардош мутахассислар тайёрлашдир. Мазкур талаблардан келиб чиққан ҳолда, олий таълим тизимида ҳам ислоҳотларни амалга ошириш зарурати, махсус педагогикада йўналишлари талабаларида ҳам шахсий ва касбий сифатларни ривожлантириш мақсадга мувофиқ. Зеро, замонавий технологияларни пухта эгалланмасдан, шунингдек, касбий билим, кўникма ва малакаларни пухта ўзлаштирмасдан туриб, етук кадрларни тайёрлаб бўлмайди[18,43]⁴⁰.

Ўзбекистонда аълим тизимининг барча турларини, жумладан, олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш бўйича аниқ мақсадли кенг миқёсдаги ишлар амалга оширилмоқда[2, б. 1]. Жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий тараққиёти, фуқаролар фаровонлиги ҳамда давлатнинг ҳавфсизлиги бевосита педагог мутахассислар тайёрлашнинг сифатига боғлиқ. Бакалавр педагоглар тайёрлашнинг инновацион моделларини жорий этиш, бу борада илғор хорижий тажрибаларни ўрганиш ва улар асосида мавжуд тизимларни модернизация қилиш замон талаби бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида мактаб ўқувчиларини олий таълим билан қамраб олишни босқичма - босқич амалга ошириш, таълим

⁴⁰ Мамаражабова З.Н. “Махсус таълим жараёнида педагогик технологиялардан”. – Т.:2016 йил 4-бет

йўналиши ва ўқитиладиган фанларни қайта кўриб чиқиш, мутахассисликка алоқадор бўлмаган фанларни икки баробар қисқартириш, олий таълимда ўқув жараёнини кредит - модул тизимига ўтказиш, таълим соҳасини рақамлаштириш долзарб масала эканлини қайд қилиб ўтган⁴¹
([https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzиеevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi_\(2020_yil_24_yanva\)](https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzиеevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi_(2020_yil_24_yanva)))

Мурожаатномада биринчи даражада халқнинг билим даражани ошириш масаласи қўйилган, бу миллатнинг рақобатбардошлигини кўрсатувчи омили эканлиги, замонавий талаблар ва жаҳон стандартларига жавоб бера оладиган миллий таълим тизимини яратиш муаммоси ҳам ўз аксини топган. Зеро бугунги кун мутахассиси ўз олдида фан ва таълим соҳасидаги инновацияларни ўзлаштиришни мақсад қилиб олиши, шиддат билан ўзгараётган дунё талабларига тезлик билан ҳам мазмунан ва ҳам технологик жиҳатдан мослаша олиши зарур.

Олий таълим муассасаларида педагогик таълим бўйича тармок технологияларни жорий этиш ва педагогик таълимдаги тармокларнинг ўзаро алоқадорлигини ривожлантиришга йўналтирилган яхлит инновацион тизим шаклланимуда. Бу тизимнинг асосий элементлари: мазмунни янгилаш модели, таълим жараёнини янгича ташкил этиш модели, ўқитувчилар тайёрлаш жараёнига иш берувчиларни жалб қилишнинг инновацион модели, фан ва таълимнинг интеграциялаш модели, таълимни байналмилаллаштириш модели, малакаларни ошириш ва қайта тайёрлашга қаратилган модел[16,7-48 б].

Бу моделлар кўлами, мураккаблик даражаси ва умумлашганлиги билан фарқланади. Аммо уларнинг ҳар бири педагогик ОТМларида яхлит педагогик тизимни қайта тузиш учун манба сифатида қўлланилиши мумкин[27]. Мазмунни янгилаш модели фанларнинг ўзаро боғлиқлиги, мутахассисларни касбий тайёрлашда интегративлик тамойилларига асосланади. Мазмунни янгилаш

41

[https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzиеevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi_\(2020_yil_24_yanvar\)](https://nrm.uz/contentf?doc=612868_o%E2%80%98zbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirzиеevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi_(2020_yil_24_yanvar))

моделини қўллаш бўйича вазифалар блок-модул таълимида ўзаро алмаштириш имконини берувчи фанлар модулини ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Мазкур ғоя янгилик бўлмасада, амалиётга жорий этишда қийинчиликлар мавжуд. Бу моделни қўллаш орқали ўқув курсини илмий фанларнинг кўчирма нусхасига айлантиришдан воз кечиб, ўқув курсининг фанлараро алоқадорликлар мазмунинига асосланиб ва касбий фаолият вазифаларини хал этишга қаратиш керак.

Дунёнинг ривожланган давлатлари Европа ва АҚШ, Германия, Бельгия, Швеция, Голландия университетларида замонавий таълим тизими узоқ вақт давомида тажриба тўплаш асосида ривожланган ва олий таълим тизими кредит-модул тизими асосида такомиллаштирилди. Жаҳондаги машҳур университетларда илғор тенденция сифатида Балонья асосида таълимнинг тузилмавий ва баҳоловчи умумий тамойилларига томон ҳаракат қилмоқда ва шу билан бир қаторда европа давлати ўзига хос таълим тизимини ҳам сақлаб қолган[13,11].

Мустақил давлатлар ҳамдўстлиги давлатлари олимларининг олий таълим жараёнини ташкил этиш, модулларни ўқитиш самарадорлигини оширишга оид илмий тадқиқотлари ҳам тадқиқот ишимизда таҳлил қилинди.

Жумладан, Беллоруссиялик олима Р.И.Уразгалиева[2,4] ўз тадқиқотларида олий ўқув юртларида таълимни ташкил этишнинг кредит-модул тизими, талабанинг ҳар томонлама таълим ва тарбиялашнинг омили эканлиги, бунда талабаларнинг ўз-ўзини тарбиялаш кўникмаларини шакллантириш жараёни моделини асослаш, университетда таълимни ташкил этишнинг кредит-модул тизими шароитида талабанинг ўз-ўзини тарбиялаш фаолияти талабаларда ижтимоий позицияни онгли равишда ислоҳ қилишга туртки бериши ҳақидаги фикр мулоҳазалари билдириб ўтган.

В.Б. Моисеев[16] изланишларида замонавий технологиялар асосида шахс, иқтисодиёт ва жамиятни ривожлантириш эҳтиёжларига мувофиқ юқори сифатли

олий касбий таълимга эришишнинг энг муҳим воситаси сифатида инновацион таълим технологияларини қўллаш концепциясини назарий асослаш ва амалий жиҳатдан амалга ошириш масаласи очиб берилган[13].

Таълим муассасасини бошқаришда инновацион технологияларни ишлаб чиқиш масалалари Л.М. Денякина[3] илмий изланишларида ёритиб берилган⁴²[9].

Бундан ташқари педагогикда ўқитишда инновацион технологияларни қўлланилишини ўрганиш ва педагогик технологияларни жорий қилиш масалалари В.С.Лазарев[1,8], М.А.Моисеев[3,6], М.М.Поташник[8], К.М. Ушаков[5], Н.Р.Юсуфбекова[3], К.Анжеловски[7], Э.М.Роджерс[5] ва бошқалар ишларида баён қилинган. Ушбу муаллифларнинг тадқиқотлари амалиётчиларга таълимни дастурий мақсадли бошқаришга ўтиш имконини берди.

Ижодий фаолиятни ривожлантириш ва креативликка мойил мойил бўлган ўқитувчиларнинг энг муҳим касбий ва шахсий хусусиятлари Г.Г.Воробёв[5], В.И.Журавлев[7], Н.В.Кузмина[8], А.С.Макаренко[18] ва бошқаларнинг асарларида ўз ифодасини топган.

Таълим инновацион жараёнларини бошқаришнинг дидактик ва психологик асослари Ю.К.Бабанский[5], Г.Г.Воробёв[7], В.П.Симонов[6], П.И. Шакуров[4], Т.И.Шамова[5] ва бошқа бир қатор олимлар, В.П.Беспалко[2], В.И.Журавлев[9], В.И.Загвязинский[11], П.И. Карташова[3], Н.В.Кухарева[28], Н.Д.Никандрова[2] ва бошқалар илмий тадқиқот хулосаларида таҳлил қилинган, таълимда ўқув жараёнини моделлаштириш ва бошқариш масалалари кўриб чиқилган[97,98].

Тадқиқот иши давомида бир қанча етакчи олий таълим муассасаларида таълини ташкил этиш ва кадрларни тайёрлашнинг илғор масалалари ўрганилди. Ушбу маълумотлардан республикамиз олий таълим тизимида олиб борилаётган ислохотларнинг жаҳон стандартларига мослигини тасдиқловчи маълумотларни умумлаштиришда фойдаланилди.

Талабаларга “Мактабгача логопедия”[2] фанини ўқитилиши, фаннинг предмети ва объекти олий таълим ўқитиш тизимидан келиб чиқиб белгиланади. Ана шу мақсадда республикамиздаги олий таълим тизимида олиб борилаётган ислохотларни ва ўқитиш усуллари, механизмларини такомиллаштириш юзасидан олиб борилган илмий тадқиқот ишларини ўрганиш ва таҳлил қилиш масаласи устида изланишлар олиб боришни режа қилинди. Бундан ташқари хорижий давлатларнинг таълим тизимида оммалашган тажрибалари, ўқитишда қўлланиладиган тренд ёндашувлари ўрганилди.

Таълим жараёнини янгича ташкил этиш модели тезкорлик, мослашувчанлик, талабалар томонидан индивидуал таълим йўналишларини танлаш имконияти мавжудлиги билан фарқланади. Бу моделнинг қўлланиши талабани эркин танлов субъекти ва масъулият субъектига айлантирувчи янги таълим технологияларини қўллашни тақозо этади[12].

Самарали технологиялар ичида кейс, лойиҳавий таълим, ахборотли ва бошқа технологияларни келтириб ўтиш мумкин. Ўқитувчилар тайёрлаш жараёнига иш берувчиларни жалб қилишнинг инновацион модели ўз ичига ҳамкорликдаги фаолият дастурларини ишлаб чиқишдан бошлаб то кенг кўламли тадқиқот лойиҳаларини яратишгача бўлган кенг қамровли ишларни олади. Улар ўзларига ажратилган ҳудудий ўрта-махсус, умумий ўрта таълим муассасаларининг мутахассисларга бўлган эҳтиёжларини ўрганадилар. Таълим муассасаларида касбга йўналтириш ишларини олиб борадилар, мақсад фан ва таълимнинг интеграциялаш модели талабаларни тадқиқот ишларига жалб қилишидир. Университет таълимининг мазкур моделига XIX асрда таниқли табиётшунос Вильгелм Гумбольдт томонидан асос солинган ва фаннинг узлуксиз таълим тизимидаги ўрнини қуйидагича белгиланганг “Фан юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларни ишлаб чиқарувчи жараёндир” [13, б. 30].

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2019. 08 10., ПФ-5847 - сонли <https://lex.uz/docs/4545884>
2. Ўзбекистон республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги 2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида фармони. ПФ-60-сон, 28.01.2022.
3. Абдуллаева Қ.М. Махсус фанларни ўқитишда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий билим ва кўникмаларини шакллантиришнинг методик асослари: Дис. ... пед. фан. ном. – Т.: 2006. – 182 б.
4. Жуманиёзова М. Инновацион таълим таълим сифатининг кафолатидир. // ж.Узликсиз таълим. - Т., 2004 - № 6 - Б . 89.
5. Жураев Р. Х, Толипов У. Педагогик фаолият. Технологиялар ва махорат. // Узлуксиз таълим ж. 2003. № 2. 3 – 10 б.
6. Маражабова З.Н. «Махсус таълим жараёнида педагогик технологиялар» номли ўқув услубий қўлланма.: Т.2016АА
7. Музаффарова Х.Н. Педагогик технологиялар ва уларни махсус таълим муассасаларига тадбиқ этиш . // «Ҳозирги замон аниқ ва техник фанлар муаммолари ва уларнинг ечимлари» мавзусидаги Республика илмий-назарий анжуман материаллари 16ўлим нөкис — 2018. -Б 127-130.
8. Музаффарова Х.Н. Ўқитиш жараёнида педагогик технологиялардан фойдаланиш масалалари.// Бола ва замон. -Тошкент, 2019-№ 2,
9. Музаффарова Х.Н., Турсуныулова О. Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган логопедик машғулотларни ўйинлар асосида ташкиллаштириш// Ta’lim, fan va innovatsiya 2021/5-сон
10. Музаффарова Х.Н ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИННОВАЦИОН УСУЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШДА ЎҚИТУВЧИНИНГ

МАҲОРАТИ.// ПЕДАГОГИКАНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММО ВА ЕЧИМЛАРИ
Республика илмий-амалий анжумани материаллари. -Жиззах , 2021-№ 3, -Б 99-
103

11. Музаффарова Х.Н. Мактабгача логопедияни ўқитиш методикаси
бўйича назарий машғулотларни ташкил этиш технологиялари.// O‘ZBEKISTON
MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Тошкент, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324
152-156

12. Музаффарова Х.Н. Мактабгача логопедияни ўқитиш методикасида
логопед ўқитувчиларининг касбий маҳоратини шакллантириш йўллари.//
МУҒАЛЛИМ ҲАМ ЎЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Нөкис// Қарақалпақстан,
2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 119-124

13. Музаффарова Х.Н CORRECTIVE AND EDUCATIONAL
WORK WITH CHILDREN WITH MODERATE TO SEVERE MENTAL
RETARDATION. // Web of Scientist: International Scientific Research Journal
(WoS) VOLUME 3 , ISSUE 1, JANUARY-2022

ЗАИФ ЭШИТУВЧИ ЎҚУВЧИЛАР МАКТАБИДА ТЕХНОЛОГИЯ ДАРСЛАРИДА КЎНИКМА- МАЛАКАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ТАМОЙИЛЛАРИ

Темурова Гулчехра Худойкуловна
Жиззах Давлат Педагогика университети
Махсус педагогика кафедраси катта ўқитувчиси
gulchehratemurova587@gmail.com

998 91 942 77 88

Аннотация . Мақолада заиф эшитувчи ўқувчиларни меҳнатга оид билим,
кўникма ва малакаларни шакллантириш методикасини такомиллаштириш бўйича
давлат таълим стандарти ва дастури бўйича бошланғич синф ўқувчиларни

тайёргарлик даражасига қўйиладиган зарурий талаблар, заиф эшитувчи ўқувчилар қоғозни ишлаб чиқаришни техник босқичлари, уларнинг яратилиш жараёнлари тўғрисида маълумотга эга бўлиш, қоғоз билан ишлаш усуллари, қоғоз, қоғоз турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, қоғоз ишлаб чиқариш йўналиши бўйича касб эгалари ҳақида умумий тушунчаларни эгаллаш.

Калит сўзлар. Меҳнат, билим, кўникма, малака, геометрик шакллар, қоғоз, қирқиш, буклаш, елимлаш, элементлар, аппликация, технология, қоғозни ишлаб чиқаришни техник босқичлар.

Аннотация. В статье установлены необходимые требования к уровню подготовки учащихся начальных классов по государственному образовательному стандарту и программе формирования знаний, умений и навыков в процессе подготовки слабослышащих учащихся к труду, технические этапы бумажного производства для слабослышащих студентов, иметь информацию о процессах их создания, способах работы с бумагой, бумаге, видах бумаги и их характеристиках, получить общие представления о специалистах в направлении бумажного производства.

Ключевые слова.

Работа, знания, умения, навыки, геометрические фигуры, бумага, раскрой, складывание, склейка, элементы, применение, технология, технические этапы производства бумаги.

Annotation

In the article, the necessary requirements for the level of preparation of primary school students according to the state educational standard and program for the formation of knowledge, skills and abilities in the process of training hard-of-hearing students to work, the technical stages of paper production for hard-of-hearing students, to have information about their creation processes, methods of working with paper , paper, types of paper and their characteristics, to acquire general concepts about professionals in the direction of paper production.

Keywords.

Work, knowledge, skills, skills, geometric shapes, paper, cutting, folding, gluing, elements, application, technology, technical stages of paper production.

Заиф эшитувчи ўқувчиларни меҳнатга оид кўникма ва малакаларни шакллантириш бўйича давлат таълим стандарти ва дастури бўйича бошланғич синф ўқувчиларни тайёргарлик даражасига қўйиладиган зарурий талаблар, заиф эшитувчи ўқувчилар қоғозни ишлаб чиқаришни техник босқичлари, уларнинг яратилиш жараёнлари тўғрисида маълумотга эга бўлиш, қоғоз билан ишлаш усуллари, қоғоз, қоғоз турлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, қоғоз ишлаб чиқариш йўналиши бўйича касб эгалари ҳақида умумий тушунчаларни эгаллаш. Қоғоз турларидан фойдаланиб, геометрик шакллар асосида қирқиш, елимлаш, буклаш усулларида турли ўйинчоқлар, миллий кийим ва таомлар, дўппи, Ўзбекистондаги ҳайвон ва паррандалар, манзара, композиция ҳамда табрикномалар тайёрлаш малакасини эгаллаш;

Ўқувчиларни ижодий қобилиятларини техник моделлаштириш орқали ривожлантириш. Содда турли техникавий мосламаларни ясаш, ўқувчиларни лой ёки пластилин билан ишлаш кўникмаларини ўстириш. Пластилин ва лойдан турли ўйинчоқлар, ҳайкалчалар ясаш кўникмаларини эгаллаш, табиий материаллар билан ишлаш жараёнида ўқувчиларнинг тасаввури, ижодий қобилиятини ўстириш, ташландиқ ва бадий материаллардан турли қирқиш, елимлаш, бириктириш усуллари орқали ҳайвонлар, паррандалар, кушлар, уй-рўзғор буюмлари, қизиқарли ўйинчоқлар ясаш кўникмасини эгаллаш, бошланғич синф ўқувчиларида миллий бадий қуриш-ясаш санъатининг содда элементлари асосида аппликация, мозайка усулларида фойдаланиб, манзара, буюмлардан композиция қуриш-ясаш малакасини эгаллаш.

Бошланғич синфларда ўқувчиларни умумтехник тайёргарлигига пойдевор қўйилади.

Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг меҳнат таълими ва тарбияни тўғри йўлга қўйилганлиги ўқувчиларнинг меҳнат жараёнида бевосита ва маълум бир тизимда иштирок этиш таълимининг бу босқичида ўқишга онгли ёндашишни, шахсни ақлий, ахлоқий, жисмоний ривожлантиришни тарбиялашда жуда зарур бўлган омил ҳисобланади. Бошланғич синфларда меҳнат таълими ўқувчиларининг ягона таълим – тарбия ривожланиш тизимининг таркибий қисми ҳисобланади. Дастурда қуйидаги меҳнат турлари ажратилган: қоғоз билан ишлаш, газлама билан ишлаш, турли хил хом-ашёга бадиий ишлов бэриш асослари ва қишлоқ хўжалиги меҳнати. Дастурда ҳар бир мавзуга оид ўқувчиларнинг билим, малака мазмуни белгиланган кузатиш ва тажрибаларга характеристика берилган. Болалар томонидан тайёрлашга тавсия этиладиган буюмлар рўйхати кўрсатилган.

Биз ўз олдимизга махсус мактабда технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантириш тизимини ишлаб чиқишни мақсад қилиб қўйган едик. Бу мақсадимизни амалга оширишимизда 3-синфлар учун тайёрланган Заиф эшитувчи ўқувчилар махсус мактаблари учун меҳнат таълими бўйича Давлат таълим стандарти ва дастури асос бўлиб хизмат қилди. Махсус услубиятнинг умумий тамойиллари умуман махсус педагогик жараён тузилишини белгилайди, уларни амалга ошириш тил ўқитишнинг барча вазифаларини ҳал этишни таъминлайди. Хусусий тамойил меҳнат таълими бўйича қилинадиган ишларнинг тузилишига оид услубий талабларни белгилайди. Ушбу тамойилларда тил тизимидаги ҳар бир компонентнинг ўзига хосликлари, заиф эшитувчилар тилдаги лексика, грамматика, нутқнинг оғзаки ва ёзма турлари ва шакллари ўзлаштиришларининг психологик хусусиятлари акс этади. Меҳнат таълими умумдидактик ва махсус тамойилларидан келиб чиққан ҳолда биз заиф эшитувчи болаларга технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришга йўналтирилган тамойилларни қуйидаги тартибда бердик:

➤ Технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришнинг бошқа таълим турлари ва босқичлари билан узлуксизлиги ва таълим мазмунининг узвийлиги тамойили;

➤ Технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришда таълим мазмунининг инсонпарварлик тамойили;

➤ Технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришнинг мазмуни, шакли, воситалари ва усуллари танлашда инновацион технологияларга таяниш тамойили;

➤ Технология дарсларида билим, малака, кўникма шакллантиришда коммуникатив йўналтирилганлик тамойили, нутқни тилдан коммуникация мақсадларида, яъни матндаги (фикр-мулоҳазалардаги) маълум қилинаётган (қабул қилинаётган, қайта ишланаётган) ахборот ёрдамида ўзаро тушунишни йўлга қўйиш учун фойдаланишдан иборат фаолият деб тушунишга таянади. Бу тамойил ўзлаштириш давомида мулоқот функцияси сифатида фойдаланишни назарда тутди.

Дидактик жиҳатдан коммуникация тамойили нутқни мулоқот воситаси ва фикрлаш қуроли сифатида шакллантириш мақсадидан келиб чиқади. У тил ўқитиш жараёнининг амалий йўналтирилганлигини таъминлаши лозим. Бу тамойил тил материаллини қўллаш жараёнида ундан (бевосита ва билвосита, ўқиш ва ёзиш тарзида) мулоқот қилиш, атроф дунё тўғрисида билим орттириш мақсадида фойдаланиш жараёнида ўзлаштирилади. Коммуникация тамойили махсус мактабда ўқитишнинг дастлабки пайтида заиф эшитувчи боланинг деярли мутлақо нутқи бўлмаган ҳолларда айниқса изчил ифодаланади. Нутқи нисбатан шаклланган заиф эшитувчи болаларда коммуникация тамойили нутқни тузатиш, ривожлантириш ва такомиллаштириш талаби билан қўшилиб намоён бўлади. Тилни амалий ўзлаштириб, ундан кейингина уни фан сифатида ўрганишга киришиш мумкин. Бироқ кейинчалик ҳам нутқ ривожига камчиликларнинг ўрнини тўлдирадиган катта ишларни амалга ошириш керак бўлади.

Нутқнинг ривожланмаганлиги семантик (маъновий) тусдалиги ҳисобга олиниб, тил ўқитишдаги коммуникатив йўналтирилганлик тамойили ўқувчиларнинг онгини атроф дунё тўғрисидаги тасаввур ва тушунчалар билан бойитиб боради, уларнинг нутқини фикрлашининг мазмуний томонини ривожлантириш билан узвий равишда боғлаган ҳолда ўстиради.

Заиф эшитувчи болалар пассив ва актив нутқни ўзлаштиришларидаги изчиллик уларнинг нутқини ўстиришда алоҳида рол ўйнашини ҳисобга олган ҳолда технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришда нутқ фаолиятининг репродуктив, реконструктив ва продуктив жиҳатларини ва босқичларини фарқлаш тамойили қўлланилди.

Заиф эшитувчи ўқувчиларнинг нафақат фикр-мулоҳаза тузишда, балки ўзгалар фикр-мулоҳазаларини қабул қилиш ва тушунишда қийналишлари тадқиқотда аниқланди. Ушбу қийинчиликларни бартараф этиш нутқ фаолиятининг барча томонларига (ёки нутқ ҳаракатининг барча компонентларига: қабул қилишга, тушунишга, сўзлашишга) махсус услубий ёндашувларни талаб қилади. Ўқувчилар тил қонуниятларини англаган ҳолда ўзлаштиришлари асосида нутқ кўникмаларини автоматлаштириш тамойили, мазкур тамойилни амалга ошириш тилни махсус ўқитишда, нормал ривожланувчи болаларда юзага келадиган тилни ўзлаштиришдаги психологик шарт-шароитлар йўқлигининг ўрнини босишини таъминлайди. Махсус равишда танлаб олинган, ташкил қилинган ва услубий жиҳатдан ишланган материал асосида шакллантириш тамойили. Ушбу тамойил заиф эшитувчи ўқувчилар тақлид қилиш, фаол равишда қайта ишлаш ва ўзлаштириш учун тил материали олиб туришлари керак бўлган сунъий нутқ муҳитини яратиш оқибатидир. Технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантириш жараёнини тезлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш учун махсус шарт-шароитлар яратиш тамойили. Махсус мактабга илк бор ўқишга келган заиф эшитадиган болаларда тил умумлашмалари мавжуд эмас, шаклланмаган ёки жуда паст даражададир.

Ўқитишнинг махсус равишда ташкил қилинган шароитларида нутқий мулоқот амалиётининг ўзи заиф эшитувчи болаларда тўла қийматли тил умумлашмаларини ҳосил қилиш учун этарли бўлмайди. Шу сабабли диалог, оғзаки ва ёзма монолог нутқи шаклидаги нутқ амалиётини мумкин қадар бойитиш учун шароит яратишга, ўқувчиларда фонэтик, лексик ва грамматик умумлашмаларни шакллантиришни тезлаштиришга ва уларни ривожлантириш самарадорлигини оширишга қаратилган алоҳида машғулотларни киритиш кўзда тутилган. Аслида бу машғулотлар ҳам нутқ амалиётидир. Лекин махсус равишда танлаб олинган фонэтик, лексик ва грамматик материал асосида алоҳида тарзда тузилган машқлар тизими шаклида ташкил қилинган нутқ амалиётидир.

Махсус машғулотлар тизимидан фойдаланиш орқали тил умумлашмалари барча дарсларда ва дарсдан ташқари машғулотларда хилма-хил нутқ амалиёти давомида мустаҳкамланади. Эшитиш қолдиқларидан кенг миқёсда фойдаланишга таяниш тамойили. Бунда ўтиладиган (ёки такрорланадиган) материал экран ортидан қулоқнинг ўзига ёки эшитишни кучайтириб берувчи аппаратлар ёрдамида берилади. Ўқувчилар нутқининг ҳолатини мунтазам ўрганиш жараёнида олинadиган маълумотларни ҳисобга олиш асосида ўқитишни тузиш тамойили. Бу тамойилга риоя этилмаса, педагогик жараённи тузиш ўзининг конкретлигини йўқотади, ўқитувчи уни бошқариш имкониятидан маҳрум бўлади.

Юқорида қайд этилган тамойиллар асосида заиф эшитувчи болалар технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантириш тизими ишлаб чиқилди ва дастур, дарслик, йиллик режалаштиришлар шаклида илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берилди.

Таълим мазмунининг ўзаги ҳисобланган стандарт воситасида мамлакат ҳудудида фаолият кўрсатаётган турли муассасаларда таълимнинг барқарор даражасини таъминлаш шарти амалга оширилади. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандарти ўз моҳиятига кўра ўқув дастурлари, дарсликлар, қўлланмалар, низомлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни яратиш учун асос бўлиб

хизмат қилади. Заиф эшитувчи ўқувчилар махсус мактаблари учун меҳнат таълими бўйича Давлат таълим стандарти ва Дастурнинг белгиловчи хусусиятлари (умумий мақсадга йўналтирилганлик, тузилиши, материал танлаб олиш ва қобилиятлар, кўникмалар, билимларга ва уларни ўзлаштиришдаги изчилликка қўйиладиган талаблар ҳажмини белгилаш) ўқитишнинг асосий мақсадига – Технология дарсларида билим, кўникма, малакаларни шакллантиришга эришишга қаратилди. Меҳнатга ўргатиш жараёнида билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш бўйича давлат таълим стандарти ва дастури бўйича меҳнат таълими фанидан ўқувчилар қуйидаги билим, кўникма ва малакаларга ега бўлишлари керак.

Мазкур Давлат таълим стандартида махсус ўрта таълим мактабларида меҳнат таълими таянч мазмуни меҳнат ва касб танлашга тайёргарлик даражасинининг меъёрлари ифодаланади.

Ушбу стандарт махсус ўрта таълим мактаблари учун меҳнат таълими фанидан ўқув дастур, дарслик, қўлланма ва бошқа расмий меъёрий материалларини ишлаб чиқиш, ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш ҳамда илмий тадқиқотлар олиб бориш учун асос сифатида хизмат қиладиган меъёрий ҳужжатдир.

Меҳнатга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш методикасини такомиллаштириш бўйича давлат таълим стандарти ва дастури бўйича меҳнат таълимининг мақсади заиф эшитувчи ўқувчиларни билиш фаолияти ҳаракат кўникмаларини ривожлантиришни кўзда тузувчи меҳнат шакллари ҳамда касб тури билан таништириш, уларда бошланғич меҳнат кўникмалари ва малакаларини, меҳнатга қизиқиш ва меҳнатсеварликни шакллантириш, уларни меҳнат ва касбларни қадрлашга, уларнинг аҳамиятини тушунишга ўргатиш, онгли равишда касб танлашга тайёрлаш орқали касбгача тайёргарликни амалга ошириш ҳамда жамият фаровонлиги йўлида меҳнат фаолиятига қўшилишларига шарт

шароит яратувчи ўқувчи нутқи, характер хусусияти ва тафаккурини ривожлантиришдан иборат.

Меҳнатга оид билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш методикасини такомиллаштириш бўйича давлат таълим стандарти ва дастури бўйича меҳнат таълимининг вазифалари: заиф эшитувчи ўқувчилар меҳнатсеварлик, меҳнаткашларга ҳурмат, ижтимоий мулкка эҳтиёткорлик ва тежамкорлик муносабатида бўлиш каби ҳислатларни тарбиялаш.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Зикеев А.Г. Развитие речи слабослышащих учащихся. – М.: Педагогика, 1996. – 240 с.
2. Измайлова Л.С. // Социально-педагогическая реабилитация лиц с нарушением слуха // дисс. кандидат педагогических наук 2010 г.
3. Корсунская Б.Д. Воспитание глухого дошкольника в семье. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
4. Кукушкина О.И. Новый инструмент сурдопедагога — динамическая педагогическая классификация детей с кохлеарными имплантами / О.И. Кукушкина, Е.Л. Гончарова // Воспитание и обучение детей с нарушениями развития. — 2014. — №8. — С.3-9.
5. Қодирова Ф.У. Бошланғич синф қар ва заиф эшитувчи ўқувчилар сўзлашув нутқини шакллантириш. Педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2006. – 23 б.
6. Лаговский Н.М. Обучение глухонемых устной речи. 2-е изд. М.: 1911. С. 119.
7. Муминова Л.Р., Шомахмудова Р. Ш. Имконияти чекланган болаларни индивидуал коррекцион-ривожлантириш дастурининг методик асослари. –Т.: “Раззоқов О.Ж. босмаҳонаси”. 2007.-27 б..
8. Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно-педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста. Автореф. дисс. ... док. пед. наук. – Т.: ТГПИ, 1992. – 39 с.

KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARNI HARAKATLI O`YINLAR ORQALI RIVOJLANTIRISH

Haqberdiyev Jamoliddin Abdug’affor o’g’li

Jizzax Davlat Pedagogika Instituti

“Maxsus pedagogika” kafedrası o’qituvchisi

e-mail: haqberdiyevjamol1992@gmail.com

telefon: +998915667255

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o’qitish tizimida *koxlear implantat* bo’lgan bolalar soni doimiy ravishda o’sib bormoqda. Ushbu bolalar, ayniqsa jismoniy va harakatli mashqlarni o’zlashtirishda yomon ishlashi uchun asosiy xavf guruhini tashkil qiladi. Shu sababli bunday bolalarga alohida e’tibor talab etiladi.

Kalit so’zlar: Koxlear implantat, harakatli o’yinlar, bolalar, sport, qobiliyat, harakat, natija.

Koxlear implant — bu eshitishda nuqsoni borlarga atrofdagi tovushlarni va nutqni eshitish imkoniyatini beruvchi elektron qurilma. U ichki va tashqi qismdan iborat. Jarroh ichki qismini eshitmaydigan bemorning qulog’iga implantatsiya qiladi. Protsessorga ega tashqi qismi bemorning qulog’i va/yoki boshiga joylashtiriladi. U tovushlarni, nutqni qabul qiladi va ularni bosh terisi orqali ichkariga uzatadi.

Milliy harakatli o’yinlarni mashg’ulotlar davomida qo’llash bolalarda katta qiziqish uyg’otadi, ularni kayfiyati va boshqa ruhiy sifatlariga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.

Tariximizdan meros bo’lib qolgan o’zbek xalq milliy o’yinlari xayotda tadbiq etishga kengroq yo’l ochib berilishi, uni ommaviy tus oldirishi, oilada, maktabgacha ta’lim muassasalarida, maktablarda, dam olish joylarida, xar xil marosim va bayramlarda uni tashkillashtirish o’sib kelayotgan yoshlar tarbiyasiga ijobiy ta’sir etish muqarrardir. Milliy xalq o’yinlari qadimqadim zamonlardan boshlab, xalq marosimlarida, urf-odatlarida mustaqil bir soha sifatida musobaqalarda, baxshilarda keng qo’llangan bo’lib, ming yillar davomida rivojlanib, tokomillashib kelgan.

Xalq milliy o‘yinlari ming yillar davomida bizgacha yetib kelgan o‘zbek milliy xalq o‘yinlari “Otda chopish”, “Qiz quvlash”, “Uloq”, “Kamonda otish”,

“Xo‘roz jangi”, “Besh tosh”, “Sapalak”, “Jambalak xola”, “Kurash”, “Kim tez o‘raydi”, “Chillak” kabi va boshqa o‘yinlar orqali botirlik, epchillik, muvozanatni saqlash sifatlarini rivojlantirishda, hamda qaddi qomatni shakllantirish, axloq odob, ong, xotira, diqqat kabi xislatlarni sayqal toptirishda va albatta sog‘liqni mustahkamlashda eng samarali vosita bo‘lib kelgan.

Xalq milliy o‘yinlari, jumladan o‘zbek milliy o‘yinlari barcha xalq elatlari kashfiyotlari kabi (musiqa, kulolchilik, gilam to‘qish asboblari, ashula va raqs va boshqalar) insoniyat tarixining turli ijtimoiy iqtisodiy bosqichlarida taraqqiy etgan o‘ziga xos etno va filoontogenetik xususiyatlari asosida ixtiro qilingan va shakllanib kelgan.

O‘zbek xalq o‘yinlarni o‘ziga xos urf odatlaridan, turmush sharaotlaridan, yashash iqlimi, tarixi obidalar, atrof-muhit sharoitidan kelib chiqqan bo‘lib, shularga yarasha jinsiga, yoshiga, slomatligiga ko‘ra qo‘llangan lekin shu vaqtgacha aksariyat mutaxassislar o‘zbek xalq o‘yinlariga alohida tasnif (klassifikatsiya) va tavsif (xarakteristika) berishni ko‘zda tutmaganlar yoki yetarli darajada ahamiyat bermaganlar.

Ta’kidlash joizki, agar shunday tasnif va tavsif berilsa, o‘zbek xalq o‘yinlari va umuman xarakatli o‘yinlar ancha yutiqqa ega bo‘lgan edi. Chunki har bir o‘yinni tasnifini va tavsifini bilgan holdagina undan foydalanish zaruriyati ham, joyi xam to‘g‘ri belgilanadi.

Ma’lumki o‘zbek xalq o‘yinlari o‘z ichiga harakat jihatidan har xil jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘yinlarni qamrab olgan. Shu bois ularni yo‘nallishlari bo‘yicha ajrata bilish zarur deb topiladi. Demak ularni tasniflash (klassifikasiyalash) zarur o‘rinni egallaydi.

Hayotiy zarur harakat malakalarini shakllantiruvchi o‘yinlar: osilish va osilib chiqish: “Maymunchalar”, “Oq ayiqlar”; yurish, yugirish: “Quvlashmachoq”, “Mokki”; O‘tirish-turish: “Baqa”, “Tovuq va tulkilar”; to‘xtash sakrash: “Qarmoqcha”.

Jismoniy sifatlari rivojlantiruvchi o‘yinlar: kuch: “Tortishmachoq”; tezkorlik: “Kun va tun”; epchillik: “To‘p uchun kurash”, “Lapta”, “Qirq tosh”, “Besh tosh”; chidamkorlik: “Quvib yet”; egiluvchanlik: “Ko‘prik va mushuk”, “Kurash”, “Sapalak”, “Xo‘roz jangi”.

Aqliy–ruhiy qobiliyatlari rivojlantiruvchi o‘yinlar: diqqat: “Ta’qiqlangan harakat”; xotira “Daqiqa”; hissiyot: “To‘xta”; tafakkur: “Shaxmat”; ayyorlik “Mandan zo‘r”; jasurlik “Cho‘nqa shuvoq ”.

Uy-ro‘zg‘or ishlariga xos harakat malakalarini shakllantiruvchi o‘yinlar: “Supur supur”, “Qovun uzatishi”.

Kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi o‘yinlar: “Burgut va burgutchalar”, “Otishma”.

Nutq va talaffuzni shakllantiruvchi o‘yinlar: “Kim oladi”, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Paxmoq kuchuk”, “Jambalak sochli xola”.

Xisob - kitob va tadbirkorlik qobiliyatlarini shakllantiruvchi o‘yinlar: “Besh tosh”, “Lyanka”, “Qirq tosh”.

Yilning turli fasllarida qo‘llanadigan o‘yinlar: “Barrak”, “Yomg‘ir yog‘oloq”, “Chillak”, “Topishmachoq top”, “Lyanka”, “Tez ayt”, “Yong‘oq”.

Kunduz va tunda o‘tkaziladigan o‘yinlar : “Oq suyak”, “Cho‘loq qarg‘a”.

Suvda o‘tkaziladigan o‘yinlar: “Suvda quvlashmachoq ” , “Tez suzish”, “Suv ostida suzish”.

Turli yoshda va kattalar o‘rtasida o‘tkaziladigan o‘yinlar: “Quvlashmachoq”, “Bekinmachoq”, “Bayroqcha uchun kurash”, “Kun va tun”, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Yong‘oq o‘yini”.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy harakat turlarini rivojlantirishning o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. O‘rgatishning ushbu bosqichida harakat malakalari va

ko‘nikmalari ko‘lamining kengayishi, jismoniy fazilatlar (tezlik, chidamlilik, tezkorlik va boshqalar) ning rivojlanishi bilan bog‘lik holda ham mashqlarni yaxlit, ham harakat texnikasi elementlarini alohida-alohida muvaffaqiyatliroq o‘zlashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Besh-olti yoshli bolalarda o‘z oldilariga qo‘yilgan vazifalarni ongli tushunib yetish, vaziyatni baholash, o‘z harakatlarini boshqara bilishga muayyan tayyorgarlik bo‘ladi, shuning uchun og‘zaki ko‘rsatma berish va tushuntirish yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarning harakat faoliyatida mustahkam bilim va ko‘nikma shakllantirish mumkin bo‘ladi. Maktabgacha ta’lim muassaslari uchun yaratilgan ta’lim-tarbiya dasturi,

Maktabgacha ta’limga qo‘yiladigan Davlat talbalariga muvofiq barcha guruhda bolalar yurish, yugurish, muvozanat saqlash, sakrash, uloqtirish, tirmashib chiqishga o‘rganib, uni takomillashtirib boradilar, sport o‘yinlari: basketbol, futbol, sport elementlari va hokazolarni egallaydilar.

Yurish va yugurish mashqlari. Yurish va yugurish mashqlarining vazifasi qo‘l va oyoqlar harakatlanayotganda muvozanat yaxshi saqlagan holda yengil, erkin harakatlar qilishni o‘rgatishdir. Bolalar katta maktabgacha yoshda bir yo‘nalishda hamda bir me’yorda yurish va yugurish ko‘nikmasini egallay biladilar.

Bolalar olti yoshga yetganda yugurishda uchish holatini egallab olgan bo‘ladilar. Yurish va

yugurishni takomillashtirish uchun oldingi guruhlarda egallangan harakat malakalari asosida turli mashqlarni asta-sekin murakkablashtirib borishdan foydalaniladi.

Tarbiyachi katta guruhda yurish va yugurishni navbatma-navbat o‘rgatib boradi, bunda topshiriqlarni asta-sekin murakkablashtirib boradi hamda bajarilayotgan mashqning texnikasiga talablar qo‘yadi.

Masalan, tizzalarni baland ko‘tarib yurish mashqini o‘zlashtirib olishni anchagina qiyin desa bo‘ladi. Yurishning ushbu ko‘rinishida qadamlar qisqa harakatlar aniq,

avvaliga oyoqning oldingi qismi uchi, so’ngra oyoq to’liq qo’yiladi. Tizzalarni baland ko’tarib yugurishda tizzadan bukilgan oyoq to’g’ri burchak darajasiga ko’tariladi va yerga yumshoq qo’yiladi, ammo oyoq uchi shaxdam harakat bilan qo’yiladi.

Keng erkin qadam bilan yurish va yugurish. harakat bir oz sekinlatilishi bilan harakterlanadi. Bunda qo’l va oyoq odatdagidek o’zaro muvofik, harakat qilib oldin oyoq to’voni qo’yilib, uchiga o’tiladi.

Tezkorlik sifatlarini rivojlantirish uchun tezlik bilan yugurish (20 m masofaga) taklif kilinsa, chaqqonlik va harakat muvofiqligini rivojlantirish uchun mokisimon yugurish beriladi va nihoyat chidamlilikni rivojlantirish uchun belgilangan masofaga sekin va o’rtacha sur’atda 2.5 daqiqa davomida muntazam yugurish qo’llaniladi.

Sakrash mashqlari. Katta maktabgacha yoshida sakrashga oid mashqlar anchagina ko’payadi. Yerdan anchagina kuchli itarilish, ko’lni shiddat bilan silkish, yuqoriga, uzunlikka va hokazolarga sakrashni bajarishning barcha bosqichlarida juda yaxshi harakat muvofiqligi kuzatiladi.

Katta guruh bolalari beriladigan yuklamalarni bemalol uddalaydilar, bu o’rinda mashqlar miqdorini ham oshirish mumkin, biroq mashqlarning bajarilish sifatiga e’tiborni ko’proq qaratish lozim. Joyida turib yoki oldinga siljib ikki oyoqda sakrashni takrorlash bilan birga yugurib kelib uzunlikka va balandlikka sakrash, kalta arg’amchadan joyida turib uzunlikka sakrash ham o’rgatilib boriladi.

Uloqtirish mashqlari. Olti yoshga qadam qo’ygan bolalar harakatlarni tahlil qilish qobiliyatiga ega bo’ladilar, bu turli topshiriqlarni o’zlashtirib olishiga yordam beradi: nishonga aniq tekkiza oladi, qo’lini shiddat bilan harakatlantirib, to’g’ri dastlabki holatni egallab, to’pni uzoqqa ota oladi. No’p tashlab berishda, to’pni olishva ilib olish fazoda va vaqtda mo’ljallanish zarur.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tarbiyachining ko’rsatmalarini to’g’ri idrok etish xosdir va ular mashqlarni o’z imkoniyatlariga mos ravishda bajaradilar to’pni uzoqroqqa tashlab bera oladilar, uchib kelayotgan to’pga tomon gavda holatini

o’zgartirib, qo’llarini cho’za oladilar, bular harakatlar muvofiqlashuvining anchagina takomillashganidan dalolat beradi.

Muvozanat saqlash mashqlari. Ma’lumki muvozanat (uni saqlab turish va tutib turishga intilish) har qanday harakatlar uchun doimiy va zarur komponent bo’lib hisoblanadi. Katta maktabgacha yoshda muvozanat saqlashni turlituman mashqlar vositasida takomillashtirib borish davom ettiriladi.

Muvozanat saqlash funksiyasining kechikishi yoki yetarli rivojlanmasligi harakat aniqligiga, sur’atiga, me’yoriga ta’sir ko’rsatadi. Ular natijalarining yaxshilanishi 5-6 yoshli bolalarda mushak tonusi muvofiqligining yetarli darajada yaxshi rivojlanishi bilan bog’liq bo’ladi.

Katta guruhda muvozanat mashqlarini tayanchni toraytirilgan va kengaytirilgan holatda bajarish taklif etiladi. Bunda topshiriqlar turli narsalar bilan bajariladi. Muvozanat saqlashni rivojlantirish mashqlarining barchasi bolalardan diqqatni bir joyga to’plashni, diqqat e’tiborni, irodaviy zo’r berishni talab qiladi; shuning uchun mashqlarni o’rtacha va sekin sur’atda tarbiyachining kuzatuv ostida o’tkazish va zarur hollarda ayrim bolalarga yordam berish hamda ularni asrab-avaylash lozim.

Tirmashib chiqish mashqlari. Tirmashib chiqish mashqlari bajarilayotganda turli guruh muskullari ishga solinadi. Qatta guruhda topshiriqlar murakkablashtiriladi, ularni bajarish texnikasiga yuqoriroq talablar qo’yila boshlaydi. Ilgari o’rganib olingan mashqlar bilan bir qatorda, gimnastika devoriga sur’atni o’zgartirgan holda chikish, yonma-yon turgan devorchaning biridan ikkinchisiga oshib o’tish hamda zinapoyalar orasidan o’tish taklif qilinadi va boshqalar.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalash tizimda asosiy gimnastika: bolalarga mo’ljallangan asosiy gimnastika tarkibini asosiy harakatlar, umumrivojlantiruvchi va saflanish mashqlari tashkil etadi.

Adabiyotlar ro’yxati:

1.B.B.Nigmanov, F.Xo’jayev, K.D.Raximqulov «Sport o’yinlari va uni o’qitish metodikasi» o’quv qo’llanma Ilm-Ziyo nashriyoti Toshkent 2019 y.

2. F.Xo‘jayev, K.D Raximqulov, B.B.Nigmanov «Harakatli o‘yinlar va uni o‘qitish metodikasi» o‘quv qo‘llanma “Cho‘lpon” nashriyoti Toshkent 2019 y.

3. K.D.Raximqulov «Milliy harakatli o‘yinlar» o‘quv qo‘llanma “Tafakkur bo‘stoni” nashriyoti Toshkent 2020 y.

4. Haqberdiyev, J. (2021). MAXSUS MAKTAB -INTERNATDA KOKLEAR IMPLANTLI BOLALARDA NUTQIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/2631>

5. Haqberdiyev, J. (2022). MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BOR BO‘LGAN BOLALARNING O‘YINLARINI TASHKIL ETISH BO‘YICHA KORREKSION ISHLARINING XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4748>

6. Haqberdiyev, J. (2022). KOXLEAR IMPLANTAT BOLALARDA OG‘ZAKI NUTQNI IDROK ETISHNI O‘RGANISH VA RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK USULLAR. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(4). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/4747>

7. Haqberdiyev, J. (2021). ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЗАДЕРЖКУ РЕЧИ И ПУТИ ЕЕ УСТРАНЕНИЯ. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (1). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/1204>

8. Haqberdiyev, J. (2021). KOXLEAR IMPLANTATSIYADAN KEYIN BOLANI REABILITATSIYA QILISH MASALALARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 1(1). извлечено от <https://art.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/713>

9. Haqberdiyev J. MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTANT BOLALARNI TASVIRIY FAOLIYAT VOSITASIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH. ACADEMIC RESEARCH IN MODERN SCIENCE International scientific-online conference https://zenodo.org/record/5855156#.YfuJ_99BzIU

NUTQNING NORMAL VA NUQSONLI RIVOJLANISHIDA NUTQ VA KOGNITIV FUNKSIYALARNING O`ZARO BOG`LIQLIGI

Azizbek Jaksimuratovich Tajimuratov

Nukus Davlat pedagogika instituti o`qituvchisi

Nutqiy faoliyat – tizimli jarayon bo`lib, o`z ichiga verbal va noverbal komponentlarni oladi. Uning psixojismoniy asosi – kommunikativ tizim ostini, kognitiv tizim ostini, intellektual qobiliyatlarni o`z ichiga olgan til va nutqning funksional tizimidir (P.K.Anoxin, A.A.Zalevskaya, A.N.Kornev). Uning bunday murakkab tarkibi ontogenezning ilk bosqichlarida ayniqsa yorqin namoyon bo`ladi. Aynan mana shu davrda nutqning rivojlanishi kommunikativ ehtiyoj va qobiliyat, hissiy sohaning holati, bilish jarayonlari va qobiliyatlarning rivojlanish darajasi singari psixologik omillarga bog`liq bo`ladi. A.N.Kornev psixonutqiy rivojlanishning ko`rsatkichlari sifatida kommunikativ hatti-harakatlarni, hissiy ta`sirchanlikni, faollikni va u bilan bog`liq sensor jarayonlarni, ehtiyorsiz diqqatni ko`rsatadi.¹²

Zamonaviy psixologiya, pedagogika ilmida nutq kishilarning faoliyati jarayonida muloqot shakli sifatida tarixan tarkib topgan deya talqin etiladi. Nutq faqatgina inson uchun xos bo`lgan, uning faoliyatni ixtiyoriy boshqarish va nazorat etishni ta`minlovchi, oliy ruhiy funksiyalarning paydo bo`lishi uchun muhim shart hisoblanadi. Til – belgilar tizimi bo`lib, ular yordamida inson o`z hislari, fikrlari, tajribasini kodlaydi. Til muloqot va tafakkurning asosiy vositasi sifatida xizmat qilib, ma`lumotlarni saqlash va uzatishning, jumladan avlodlardan avlodlarga uzatishning vositasi hisoblanadi. Nutqiy faoliyat mehnat, o`yin, o`quv, kommunikativ va bilish faoliyati, jumladan mnestik kabi faoliyatning xilma-xil turlarini namoyon etib, ularga

“xizmat qiladi”. Nutq bolaning ruhiy rivojlanishida muhim rol o’ynaydi (L.S.Vigotskiy, I.A.Zimnyaya, A.N.Leontyev).

O’z navbatida imkoniyati cheklangan bolalarning ma’lum guruhida ruhiyatning turli xildagi buzilishlari (birinchi navbatda – intellektual rivojlanishning buzilishlari) odatda tilning qator komponentlarining (birinchi navbatda – semantik, sintaksik va leksik) rivojlanishdan ortda qolishiga yoki patologik buzilishiga olib keladi.

Nutqiy rivojlanishida nuqsonlari bo’lgan ko’pgina bolalarda fonematik eshituv va fonematik idrok kamchiliklari kuzatiladi. G.F.Sergeyevaning ta’kidlashicha, dizartriya va rinolaliya nutq nuqsonida nutq harakat analizatori funksiyasining buzilishi tovushlarni eshituv orqali idrok etishga sezilarli ta’sir etadi. Ko’pincha ma’lum o’zaro bog’liqlik kuzatiladi: talaffuzda tovushlar qanchalik ko’p differentsiatsiyalansa, tovushlarni eshituv orqali farqlash shunchalik muvaffaqiyatliroq amalga oshadi (Ye.N.Vinarskaya).

Nutqi rivojlanmagan bolalarda ehtiyoriy diqqatning o’ziga xosliklari uning chalg’uvchanligida yorqin namoyon bo’ladi. Og’ir nutq nuqsoniga ega bolalarda ixtiyoriy diqqatning quyi darajasi ularda faoliyatning shakllanmasligiga yoki faoliyat tizimining ma’lum darajada buzilishiga olib keladi (Y.F.Garkusha, O.N.Usanova).

T.S.Ovchinnikova nutq nuqsoniga ega maktabgacha yoshdagi bolalar diqqatini tadqiq etar ekan, qator o’ziga xosliklarni aniqladi. Korrektur sinovni bajarishda quyi darajadagi unumdorlik belgilangan. Xatolar qatorida birinchi o’rinni tushirib qoldirishlar egallaydi. Shuningdek diqqatni taqsimlashdagi kamchiliklar, yuqori chalg’uvchanlik, umumiy uyushmaganlik aniqlangan. Shu bilan bir qatorda “Nuqtalar” metodikasini bajarishda yodda saqlab qolish va diqqat hajmiga ko’ra nutq nuqsoniga ega va normal nutqga ega bolalar o’rtasida ishonchli tafovutlar aniqlanmagan[31].

Ko’pgina tadqiqotchilar nutqi to’liq rivojlanmagan bolalarni nazarda tutib, ularning intellekti saqlangan; biroq alohida kognitiv operatsiyalarning kamchiliklari mavjud deya tahmin qilishgan[39]. (T.N.Volkovskaya, G.V.Gurovets, N.S. Jukova,

YE.M.Mastyukova, A.S.Zavgorodnyaya; YE.A.Nikulina, R.I.Lalayeva, O.N.Usanova, T.N.Sinyakova, T.A.Fotekova).

Bilish faoliyatining holati motor alaliyaga ega bolalarda ayniqsa puxta o'rganilgan. R.A.Belova-David tadqiqotlari natijasida alaliyaga ega bolalar uchun faqatgina rang, shakl, kattalik, predmetlarning fazoviy va miqdoriy munosabatlari haqidagi sodda tasavvurlar xos ekanligi aniqlangan. Muallifning ko'rsatishicha, ko'rgazmali-harakat tafakkur saqlangan holda ko'rgazmali-obrazli va so'z-mantiqiy tafakkur normadan ortda qoladi.

Nutqiy nuqsonlarda hissiy-irodaviy doira va shaxs rivojlanishining o'ziga xosliklari yetarlicha o'rganilmagan. Nutqiy nuqsonni anglash, diqqatning unga qaratilganlik darajasi asosan duduqlanuvchi bolalarda (L.I.Belyakova, G.A.Volkova, A.Y.Panasyuk, V.I.Seleverstov, A.G.Shembel) va ovoz buzilishlariga ega shaxslarda o'rganilgan (O.S.Orlova, L.YE.Goncharuk).

O.A.Slinko maktabgacha yoshdagi nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar shaxsining rivojlanishi va ularda shaxslararo munosabatlarning shakllanish o'ziga xosliklarini o'rganar ekan, nutqi to'liq rivojlanmagan bola shaxsining shakllanishiga nutqiy nuqsonning ifodalanganlik darajasi ta'sir etishini va nutqiy yetishmovchilik muloqot vositalarining shakllanmaganligi hisobiga tengdoshlar davrasida salbiy munosabatlarning asosiy sababi bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar kommunikativ soha o'ziga xosliklarini va o'yin faoliyatining holatini o'rganishga doir qator tadqiqot ishlari G.V.Chirkina rahbarligi ostida amalga oshirilgan. Mazkur tadqiqot natijalari nutqiy va kommunikativ ko'nikmalarning o'zaro bog'liqligi haqidagi tasavvurlarni boyitadi (L.G.Solovyeva).

Lug'at boyligining kambag'alligi va differensiatsiyalashmaganligi, bog'langan bayonning o'ziga xosligi singari nutqiy rivojlanishning o'ziga xosliklari to'laqonli muloqotni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Mazkur qiyinchiliklar natijasi sifatida muloqotga bo'lgan ehtiyojning pasayishi, dialogik va monologik nutq shakllarining shakllanmaganligi, muloqotni amalga oshirishga bo'lgan qiziqishning mavjud emasligi

muloqot vaziyatida mo'ljal ola bilmaslik, negativizm singari hulq-atvor o'ziga xosliklari kuzatiladi.

Maktabgacha yoshdagi nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar o'yin faoliyati rivojlanganligining quyi darajasi: syujetning kambag'alligi, o'yinning protsessual xarakteri, nutqiy faoliyatning sustligi alohida e'tiborni o'ziga jalb etadi (L.G.Solovyeva). Bunday bolalarning ko'pchiligi uchun turli nevrologik simptomatika bilan bog'liq ravishda yuqori qo'zg'aluvchanlik xarakterli bo'lib, shu bois tarbiyachilar tomonidan nazorat etilmagan o'yinlar ba'zida juda tashkillashtirilmagan tus oladi[39].

Nutqiy nuqsonga ega bolalarda motorika, ko'ruv-motor koordinatsiya kamchiliklari kuzatilib, bu har qanday faoliyatning tashkiliy momentlari bo'lgan taktil-motor hissiyotlarning yetarlicha rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Fazoviy tasavvurlar va obrazli soha yetarlicha rivojlanmagan. Mazkur kamchiliklar birinchi navbatda bolalarning tasviriy ijodga bo'lgan qobiliyatiga ta'sir etadi. Alaliyaga ega bolalarda tasvirlangan rasmlar mavzusining torligi va mazkur mavzularning qayta- qayta takrorlanishi, predmet va hodisalarni tasvirlash usullarining mavjud emasligi, yasash va qurish usullarining kambag'alligi, qaychidan foydalana olmasliklari va kuzatiladi (L.S.Svetkova, T.M.Pirxalayshvili). Elementar texnik usullarni egallagan bolalar ham mashg'ulotlari davomida yetarlicha sabot, iroda va diqqatni namoyish etmaydilar. O'zgalar va shaxsiy faoliyatga bo'lgan tanqidiy munosabat ham pasaygan.

O.N.Usanova va O.A.Slinkoning ta'kidlashicha, nutqiy nuqsonga ega bolalar uchun o'quv faoliyatning o'ziga xosliklari xarakterli. Masalan, duduqlanuvchi bolalar uchun odatiy shart-sharoitlarning o'zgarishi faoliyat turg'unligining pasayishiga, diqqatning tarqoqligiga olib keladi.¹⁶ Bir faoliyat turidan ikkinchi bir faoliyat turiga ko'chish bilan bog'liq topshiriqlar qiyinchilik tug'diradi. Aqliy va iroda zo'riqishini talab etuvchi topshiriqlarni bajarishda topshirilgan ish turidan nisbatan odatiy, avval egallangan ish turiga o'tish kuzatiladi. Ba'zi bolalarda shaxsiy singari, o'zgalar faoliyati natijalarini ham mustaqil nazorat eta olmaslik kuzatiladi. Mazkur bolalar mashg'ulotlar davomida shaxsiy javoblarni fikrlab, tegishli misollarni tayyorlash, do'stlari javoblarini tinglash,

qiyinchiliklar tug’ilganda ularga yordam berish, noto’g’ri javoblarni to’g’rilashda qiyinchiliklarni sezadilar. O’qish davomida ular o’z shaxsiy xatolarini, o’rtoqlarining xatolarinin sezmaydilar, dialoglarni “rollarga” bo’lingan holda o’qish davomida “o’z” so’zlarini o’z vaqtida talaffuz etmaydilar, ba’zan har ikki kishi so’zini bir vaqtda o’qiydilar. Darslarga tayyorgarlik ko’rish davomida mazkur bolalar topshiriqlarni bajarishning mexanik usullariga murojat etib, o’qilganlarni anglab, tushunib yetishni emas, balki yod olishni ma’qul ko’radilar[39].

Shunday qilib biz ruhiy va nutqiy faoliyatning asosiy tarkib topuvchilari o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni atroflicha o’rganib chiqdik.

Bizning tadqiqotimiz predmeti mnestik faoliyat bo’lgani bois, mazkur faoliyatning nutqiy rivojlanishi normada bo’lgan va nuqsonga ega bolalarda uning shakllanish o’ziga xosliklari alohida e’tiborga loyiq[39].

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrdaqi Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi 802-son Qarori
2. **O’zbekiston Respublikasi Prezidenti matbuot xizmati davlat rahbarining 2020 yil uchun mo’ljallangan eng muhim ustuvor vazifalar haqidagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi** 1-6 b
3. Ahmedova x. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida suhbat o’tkazish metodikasi. - T.: o’qituvchi, 2015, 32 b.
4. Ayupova M.Yu. "Logopediya" darsligi. O’zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti, Toshkent -2007y.
5. Alekseeva M.M., Yashina V.I. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirish: Chorshanba kunlari talabalar uchun qo'llanma. ped. darslik muassasalar. M.: "Akademiya" nashriyot markazi, 2018 yil, - 160 b.
6. Aleseeva M.M., Yashina V.I. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy faolligini tarbiyalashda badiiy so'z // Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy faollikni shakllantirishning pedagogik shartlari. M., 2019. b. 55-65.

7. T B Filicheva, N A Chevelev, G V Chirkina “Osnovi logopedik” Toshkent 2019 y
8. M Ayupova “logopediya” Toshkent 2007 y
9. M A Pavlev “Korreksiyonnaya pedagogika vzaimodeystviye spetsialistov” Rostov na Donu-2017 y
10. Mo’minova A P “bolalarni logopedik o’qitish va tekshirish” Toshkent-1982

НОГИРОНЛИГИ БЎЛГАН БОЛАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙЛАШУВИ ВА ЖАМИЯТГА ИНТЕГРАЦИЯСИДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

Умаралиева Мухайё Абдугаппаровна,

Т.Н.Қори Ниёзий номидаги Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот
институтини мустақил изланувчиси

Ногиронлиги бўлган болаларнинг ижтимоий реабилитацияси,
ижтимоийлашуви ва жамиятга интеграциясида оила алоҳида ўрин тутди.

Маълумки, ногирон бола дунёга келган айрим оилаларда оила аъзолари,
айниқса эр ва хотин (ота-она) ўртасида низоли вазиятлар ривожланиши,
психологик зўриқиш каби ҳолатлар устунлик қилади.

Ҳар бир инсоннинг ҳаёти, унинг ҳаётда муносиб ўрнини топиши оиладаги
муҳитга боғлиқ. Оиладаги соғлом психологик муҳит, эр-хотин, ота-она, ота-она-
фарзанд ўртасидаги муносабатларда ўзаро ҳурмат, бир-бирини қўллаб-қувватлаш
устуворлиги ногиронлиги бўлган боланинг жамиятга муваффақиятли
мослашувига хизмат қилади.

Ногиронлиги бўлган болалари бор кўпчилик оилалар бундай болалар билан
ўзаро муносабатларнинг ўзига хосликлари ҳақида билимларга эга эмаслар. Бироқ,
ногиронлиги бўлган бола билан тўғри йўлга қўйилган муносабатлар, уй
шароитида реабилитация қилишнинг зарурлиги, уйни талаб даражасида
жиҳозлаш, реабилитация воситаларидан фойдаланиш кўникмаси, ногиронлиги
бўлган шахсларга имтиёзлар ва ҳк. масалалар бўйича тўлиқ ахборотга эга бўлиш
жуда муҳим ҳисобланади.

Ногиронлиги бўлган боланинг ҳаёти асосан оилада кечиши унинг атроф муҳит билан мулоқотини чеклайди ва коммуникатив кўникмалар етарли даражада ривожланмаслигига сабаб бўлади. Айрим ҳолларда боланинг фақат телевизион кўрсатувлар кўриши ёки мобил телефонларга боғланиб қолиши нафақат коммуникатив кўникмалар, балки эмоционал соҳа, мотивацион фаолият, моториканинг ривожланишига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Ногиронлиги бўлган болани тарбиялаётган оила, ижтимоий-психологик ёрдамга, қўллаб-қувватлашга доимо эҳтиёж сезади. Боладанинг кундалик ҳолати, ҳулқидаги, хатти-ҳаракатидаги ижобий ёки салбий ўзгаришлар кўпинча ота-оналарда ижобий ёки салбий эмоцияларни пайдо қилади, ота-оналар боладаги бундай ўзгаришларни ким биландир бўлишгиси келади.

Шу билан бирга бундай оилаларнинг ижтимоий-психологик реабилитацияси учун ижтимоий алоқаларни кенгайтириш ва сақлаш муҳим омил ҳисобланади. Бу биринчи навбатда, ногиронлиги бўлган болани тарбиялаётган бошқа оилалар билан доимий мулоқотдир.

Ногиронлиги бўлган болаларнинг ота-оналари учун мулоқот майдони яратиш, режали, тизимли маърифий ва кўнгилочар тадбирлар, бундай оилалар иштирокида позитив мулоқотлар учун клублар фаолиятини йўлга қўйиш ва самарали фаолият юритишини таъминлаш ва ҳқ.ларнинг ташкил этилиши, қулай муҳит ва шароитнинг яратилиши оиланинг реабилитацияси жараёнига ижобий таъсир кўрсатади.

Ногиронлиги бўлган болага энг яқин муҳит — бу оила эканлигини ҳаммамиз яхши биламиз. Оиладаги психологик муҳит ота-оналар ва қариндошларнинг шахслараро муносабатларга, уларнинг ахлоқий-психологик ресурсларига, шу билан бирга оиланинг моддий ва яшаш шароитига боғлиқ бўлиб, бу ўз навбатида тарбия, таълим ва тиббий-ижтимоий реабилитация шароитини аниқлаб беради.

Кўпинча ногиронлиги бўлган болага ғамхўрлик қилиш онанинг зиммасида бўлади. Шунинг учун боланинг тақдири кўп жиҳатдан онанинг хатти-ҳаракати,

сабр-тоқати, жасоратига ва оиладаги муҳитга боғлиқ. Бундай ҳолатда онанинг ўз ҳиссиётини бошқара олиши, соғлом фикр юритиши, сабр-бардош билан ҳаракат қилиши, боланинг яхши томонга ўзгаришига умид қилиши, болага кайфияти ёмонлигини кўрсатмаслиги муҳимдир.

Айрим ҳолатларда моддий қийинчиликлар, турли оилавий низолар ёки бошқа сабаблар туфайли она ўз кайфияти ва руҳиятини бошқара олмаслиги, ўзини айбдор ҳис этиш, доимий кўркув ҳисси, психоэмоционал зўриқиш туфайли ўз диққатини тўплай олмаслик, ногиронлиги бўлган боласи борлигидан уялиш ҳиссининг мавжудлиги ёки айбдорни қидириш салбий оқибат (депрессия, стресс)ларга олиб келади.

Баъзан эса оила аъзоларининг ногиронлиги бўлган боланинг давоси йўқ касалликка йўлиққанлигини, барча ҳаракатлар самарасиз эканини англаб етиши уларда салбий эмоциялар, стресс ҳолатлари устувор бўлишига сабаб бўлади, натижада оиланинг барча аъзолари, айниқса она асосан тушкун кайфиятда бўлади. Бундай ҳолатда оила аъзоларининг бир-бирини қўллаб-қувватламаслиги, оиланинг пароканда бўлишига, ногиронлиги бўлган боланинг эса кундан кунга жисмоний ва психологик ҳолати ёмонлашишига, жамиятдан ва оила аъзоларидан янада узоқлашишига олиб келади.

Ногиронлиги бўлган бола тарбияси, унинг ижтимоийлашуви, эҳтиёжларининг қондирилиши, унинг таълими, касбга йўналтириш ва ўргатишдаги асосий макон — оиладир.

Бироқ, энг ачинарлиси, ногиронлиги бўлган бола туғилгач, айрим оилалар ажрашиб кетаётгани, бола эса асосан она қарамоғида қолаётганидир. Ваҳоланки, боланинг муваффақиятли ижтимоийлашуви учун оила бутун ва мустаҳкам бўлиши, оилавий муносабатларда қадриятларимиз устун бўлиши зарур. Бола оила аъзоларининг барчасини меҳрини сезиб яшаши, ҳамма учун кераклигини ҳис этиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, ногиронлиги бўлган боланинг коммуникатив кўникмалар, балки эмоционал соҳа, мотивацион фаолият, моториканинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатувчи фаолият турлари билан шуғулланиши зарур.

Ногиронлиги бўлган болага бундай имкониятнинг яратилиши унинг психологик ривожланиши, ижтимоийлашувига ижобий таъсир кўрсатади. Бундай муҳит боланинг жамиятга муваффақиятли интеграциялашувини таъминлайди.

Шу билан бирга ногиронлиги бўлган боланинг ижтимоийлашувида она, унинг ақл билан бошқариладиган хатти-ҳаракати, сабр-тоқати, жасорати катта роль ўйнайди. Ўз онасини қувноқ, руҳий тетик ва ҳаракатчан ҳолатда эканлигини кўраётган бола ҳаётдан завқланишни ўрганади.

Бундан ташқари ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, уларга оналик ва оталик масъулиятини сингдиришга алоҳида эътибор қаратиш, оилада ота-оналарнинг ҳар томонлама ўз фарзандларига ўрناк бўлиши зарур. Чунки оилада бола меҳр кўрса, вақти келиб оила қурганда, фарзандли бўлганда ўзида бор меҳр ҳиссини фарзандларига бера олади ва аксинча.

Ногиронлиги бўлган боланинг ижтимоийлашувида оиладаги муҳитнинг ўрни ҳақида, оилада ўзаро муносабатларнинг миллий қадриятларимизга асосланиши муҳим омил эканлиги, ота-оналарнинг болага нисбатан муносабати, меҳр-оқибатига қўйиладиган талаблар ҳақида маҳалла мутасаддиларининг ота-оналарга доимий маслаҳати катта аҳамиятга эга.

Шу муносабат билан оиланинг маънавий асосларини мустаҳкамлаш, оилавий қадриятларни асраб-авайлаш, айниқса, оталарнинг бу борадаги масъулиятини ошириш масалаларига маҳалла мутасаддилари ҳам алоҳида эътибор қаратиш зарур. Бунда “Оқила аёллар ҳаракати”, “Кексалар маслаҳат гуруҳи” жамоатчилик тузилмаси имкониятларидан самарали фойдаланиш лозим.

Оилада ноёб қадриятларимизнинг устувор бўлиши, ўзаро муносабатлар ҳурматга асосланиши, ногиронлиги бўлган боланинг жисмоний ва психологик

ҳолати, унинг ижобий томонга ўзгариши, уни қўллаб-қувватлаш, эътиборли бўлиш, меҳр бериш, эҳтиёжларини қондириш ва ҳк. масалаларга масъуллиқни барча оила аъзолари ўз зиммасига олиши, ўз фикри, амали ва саъй-ҳаракатларини шу мақсадга йўналтира олиши оилаларни янада мустаҳкамлайди, ногиронлиги бўлган бола руҳиятига, ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Юқорида қайд этилган ҳолатлар ногиронлиги бўлган боланинг оила аъзоларини тизимли ўқитиш заруратидан далолат бермоқда, чунки улар ногиронлиги бўлган боланинг реабилитацияси ва жамиятга интеграциясида кўмакдош бўлиши зарур.

Ногирон фарзандлар учун тўлақонли ҳаёт тарзини яратишда аввало оилада ота-оналар, маҳалла мутасаддилари янги ижтимоий-касбий технологияларга мослашиши, турли ахборот-коммуникацион тизимлар ва уларнинг субъектлари билан уддабуронлик билан ўзаро ишлашни билиши, умуммаданий ва касбий билим, кўникма ва малакаларга, эга бўлиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Musurmanova A. Improving Mechanisms of interaction between Family institutions and Educational institutions in Devejoping Spirital Culture of Alolescents at Social and Right Risk Groups Eastern European scientific journal (ISSN2199-7977)Ausgabe2-2018.62-67P.

2. Musurmanova A. Improvement of the pedagogical mechanisms of the family and educational institutions in the development of the spiritual cultute of adolescents of social and legal risk groups. “Проблемы pedagogiki” nauchno-metodicheskiyjurnal. № 1(33) fevralMoskva-2018 g. 5-7 R.

3. Sobithon Turgunov, Muhayyo Umaraliyeva. The Development of Professional Competencies of Teachers on the Basis of an Innovative Approach// Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics. –2016. – №2. – P.119-125.(DOI:10.14706/JFLTAL163212).

4. Umaraliyeva M.A. Organizational-Pedagogical Conditions of Forming

Professional Competence of Teachers //Journal of Foreign Language Teaching and Applied Linguistics.2015. –R. 187.

ТАЛАБАЛАРНИНГ ИНКЛЮЗИВ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИНИНГ ИМКОНияТЛАРИ

**Тоджибаева Комила Собит қизи – Т.Т.Н.Қори Ниёзий номидаги
Ўзбекистон педагогика фанлари илмий тадқиқот институти докторанти**

Аннотатсия: ушбу мақолада таълим жараёнида интерфаол таълимни қўллаш самарадорлиги ва талабаларда инклюзив кўникмаларни ривожлантиришда унинг имкониятлари ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: таълим жараёни, инклюзив таълим, инклюзив кўникма, интерфаол таълим, таълим бериш моделлари

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-4860 сонли “Алоҳида таълим эҳтиёжлари бўлган болаларга таълим-тарбия бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори билан 2020-2025-йилларда халқ таълими тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси ҳамда уни амалга ошириш бўйича “йўл харитаси” тасдиқланди. “Таълим тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририда инклюзив таълим алоҳида таълим шакли сифатида эътироф этилди.

2021-2022 ўқув йилидан бошлаб ўқувчиларнинг бино ичида ҳаракатланиши ва таълим олишлари учун махсус шароитлар яратилган мактабларда 46 та инклюзив синфлар, уларга 82 нафар болалар ўқишга қабул қилинган бўлса 4 та мактабида тўрт нафар коррекцион синфлар ташкил қилиниб уларга 33 нафар болалар ўқишга қабул қилинди.

2022-2023 ўқув йилидан бошлаб ҳар бир туманда жами 195 та инклюзив синфлар ташкил этилди, Вазирлар Маҳкамасининг 638 сонли Қарорига мувофиқ ушбу мактабларда алоҳида, махсус педагог штати жорий қилинди, АТЭБ

болаларнинг ҳар бир нафари учун эса бошланғич синф ўқитувчиларига 10% ли устама тўлаш тизими белгиланди.

Инклюзив таълимни амалиётга жорий этиш ўз-ўзидан педагоглар ва тарбиячилар фаолиятига қўйиладиган талабнинг ортишини, уларнинг функционал мажбуриятларини қўпайишини ва профессионал малакаларини кенгайтириш эҳтиёжини келтириб чиқаради. Анъанавий билим ва малакаларнинг ўзигина бу таълим турида етарли эмас. Алоҳида ёрдамга муҳтож болалар билан ишлаш педагог ва тарбиячилардан махсус профессионал компетенция яъни инклюзив компетентликни талаб қилади.

О.С.Бородина [1] ўз тадқиқотларида ўқитувчининг инклюзив компетентлиги инклюзив амалиётни жорий этишга ёрдам берувчи, самарали касбий фаолиятни таъминловчи шахсий-интеграция таълим маҳсули дея таъриф беради. Ушбу компетентлик тури эса бўлажак педагогларни тайёрлаш жараёнида яъни инклюзив таълим муҳитида ишлашга тўғри келган вақтдан анча аввал шакллантирилмоғи лозимлигини таъкидлайди. Демак, инклюзив кўникмалар бўлажак педагог ва тарбиячиларда улар ОТМ талабалари бўлган даврдан, эҳтимол ундан ҳам аввал шакллантирилиши лозим.

О.А.Козерева [2] инклюзив компетентликни имконияти чекланган ва ногирон болаларнинг таълимий эҳтиёжларини қондириш учун зарур шароитлар яратишга ёрдам берувчи; инклюзив таълим муҳитини моделлаштирувчи; имконияти чекланган ва ногирон болалар ўқитиш муаммоларини ҳал этишга ёрдам берадиган метод ва технологияларни қўллаш; ўз-ўзини ривожлантириш траекториясини лойиҳалашга имкон берувчи педагогик қобилиятлар йиғиндиси сифатида таърифлайди.

Шуни таъкидлаш лозимки, инклюзив компетентликни шакллантириш учун педагог қуйидаги муҳим сифатларга эга бўлиши лозим: эмпатия, рефлексия, мобиллик ва мослашувчанлик, ҳамкорлик қобилияти, таълим олувчилар эҳтиёжларига нисбатан сензитивлик, мулоқотчанлик, ўз-ўзини бошқара олиш

кўникмаси ва бошқалар. Ушбу кўникмаларни шакллантиришда интерфаол таълимнинг аҳамияти жуда катта.

Интрофаол (интро – “ташқарига” фаол) таълимда асосан талабаларнинг “Менинг фикрим”, “Мен кимгадир таълим беришим мумкин” мазмунидаги ёндашувлари кузатилади. Бунда таълим жараёни талабалар томонидан ташкил этилади, улар бир-бирларига ўз фикр, хулосаларини ўргатадилар. Бунда ўқитувчи ташкилотчи, бошқарувчи, эксперт ва кузатувчи вазифасини бажаради, холос. У ҳатто айрим ҳолатларда “талаба”га ҳам айланиб қолиши мумкин

Интерфаол (ўзаро фаол) таълимда ўқитувчи ва талабалар ўртасида, шунингдек, талабалараро ўзаро ҳамкорлик, ҳамфикрлик, ҳамжиҳатлик юзага келади. Бу ҳамкорлик ўқув материални ўзлаштириш, назарий ва амалий билимларни бойитишга хизмат қилиб, шу билан бирга, муаммоли вазиятларнинг ижобий ҳал этилишини таъминлабгина қолмай, таълим жараёни иштирокчилари ўртасида ўзаро психологик яқинлик ва бирликни ҳам юзага келтиради [3]. Ўқитувчи ва талабаларнинг биргаликдаги ҳамкорлик ҳаракатлари, ўзаро таъсирлари ва ҳамижодкорликлари таълим жараёнида қўлга киритилувчи барча муваффақиятлар учун асос бўлиб хизмат қилади.

Интерфаол методлар турли масалалар ва ўзаро муносабатларнинг кенг қатламини ўз ичига олади. Бироқ материални самарали ўзлаштириш йўллари қандай бўлишидан қатъий назар, талабаларнинг шахсий тажрибалари таълимнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади.

Интерфаол таълим жараёнида талабаларда қуйидаги коммуникатив алоқалар кузатилади:

- 1) ўқитувчи билан (яъни талаба ўқитувчи томонидан берилган саволга жавоб қайтараётганда);
- 2) талабалар билан (жуфтлик асосида ишлаш);
- 3) кичик (3-5 нафар талабадан иборат) гуруҳларнинг аъзолари билан;

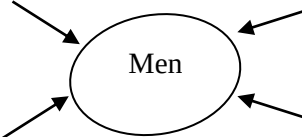
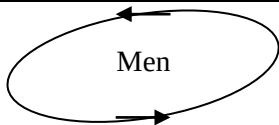
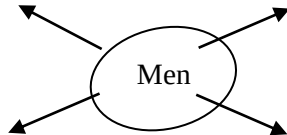
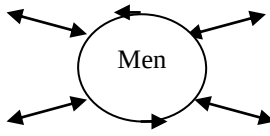
4) катта (6-9 нафар талабадан иборат) гуруҳларнинг аъзолари билан (ролли ўйинлар ўйнаш, дебат, давра суҳбати, мушоира, мунозара ва бошқаларда иштирок этиш);

5) талабалар жамоалари билан (кичик илмий изланишларни олиб бориш, ижтимоий топшириқларни бажариш жараёнида);

6) таклиф қилинган шахслар билан (талабалар маълум соҳада фаолият юритаётган бирор ташкилот ёки жамоа аъзолари билан мулоқот қилишлари мумкин);

7) айрим техник воситалар (масалан, компьютер, теле ва аудио аппаратлар, видео камералар, слайдлар, кино-проекторлар ва ҳоказолар).

Таълим бериш моделлари ва уларнинг асосий моҳияти

Таълим бериш моделлари	Схема	Ўқув жараёнининг моҳияти
Екстрафаол (ташқаридан) таълим		Мени кимдир (нима биландир) ўқитади
Фаол (ички) таълим		Талабанинг фаоллиги, мустақиллиги таъминланган бўлсада, бироқ ўқитувчининг иштироки кузатилмайди
Интрофаол (ташқарига) таълим		Ўқувчи-талабага таълим беради (мен кимгадир таълим бера оламан)
Интерфаол (ташқаридан ва ташқарида ўзаро ўрин алмашган ҳолда)		Ўзаро ҳамкорликда таълим олиш

таълим		

Шуни ёддан чиқармаслик лозимки, талабаларнинг сони таълим ёки ўзаро муносабатнинг сифати ҳамда самарадорлигини белгиламайди. “Ўзаро ҳамкорлик”нинг муҳим жиҳати унинг юзага келиши бўлиб, у асосида талабалар муайян фан асосларини мустақил, бир-бирлари билан ўзаро фаол муносабатда ўзлаштириш кўникмаларига эга бўладилар.

Бизнинг фикримизча, бугунги кунда экстрафаол, фаол ва интрофаол таълим жараёнларига интерфаол методларнинг татбиқ этилиши уларнинг самарали кечишини таъминлаш билан бирга, замонавий таълим учун ўта муҳим саналган ўзаро ҳамкорлик, хусусан, профессионал-коммуникатив малакаларни ривожлантириш учун маълум шароитларни вужудга келтиради. Интерфаол шаклда ташкил этилувчи таълимнинг самараси жуда юқоридир. Р.А.Исламшин бундай таълим бериш шаклининг асосини ташкил қиладиган 4 та тамойилни ўз таърифларида белгилаб берган, булар, **биринчиси**, қулай шароит (ўқитувчи ва талаба учун), **иккинчиси**, ҳамкорлик (ўқитувчи билан талаба ва талаба билан талаба орасидаги ўзаро ҳамкорлик), **учинчиси**, барча деталларни ўйлаб чиқиш (ташкил этилиши режалаштирилган таълим жараёни бўйича) ва **тўртинчиси**, аниқ лойиҳага (шу таълим жараёнининг) асосланишдан иборат [4]. Бу тамойилларга қўшилган ҳолда яна бир нечта тамойилларни ҳисобга олиш бу жараённинг янада самарадор бўлишига олиб келади. Булар,

- талабаларнинг ўз имкониятларини юзага чиқаришларига имконият яратиш;
- мотивацияларини аниқлаш ва ошириш;
- ўрнида рағбатлантириш;
- албатта қайта алоқани юзага келтириш.

Бундан келиб чиқадики, интерфаол таълим – таълим олиш жараёнининг махсус моделидир. Ундан кўзда тутиладиган аниқ мақсадларни олдиндан белгилаб қўйилади. Бу мақсадлар таълим учун қулай шароитни яратиш орқали талабада ўз муваффақиятини, ўз интеллектуал салоҳиятини сездириш орқали таълим жараёни самарадорлигини ошириш натижасида муаммоларнинг ечимини излаш йўллари топиш ва уларни талабалар онгида мустаҳкамлашга қаратилади. Талабаларнинг инклюзив малакалари ҳам мос равишда шаклланиб ва ривожланиб боради.-

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бородина О. С. Формирование инклюзивной компетентности будущего учителя основ здоровья // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2014. – № 1 (13). – С. 75-79.
2. Козырева О. А. Изменения в структуре профессиональной компетентности педагога в условиях перехода к инклюзивному образованию // Сибирский вестник специального образования. – 2017. – №7
3. Тоджибаева К. С. К. Формирование мотивационной сферы нравственных качеств учащихся //Проблемы педагогики. – 2017. – №. 4 (27).
4. Исламшин Р.А. Научные основы функционирования модели непрерывного образования учителей в национально-региональных условиях Татарстана //Монография. – М.: Минобразование, 2005. –125 с.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ АҚЛИ ЗАИФ ЎҚУВЧИЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ ҲАЁТГА ТАЙЁРЛИГИНИ ЎРГАНИШ

Абдуназаров Абдумутал Олимович

ЖДПУ Педагогика-психология ва мусиқа йўналишларида масофавий

таълим кафедраси мудири

Abdumutal517@mail.ru

Калит сўзлар: Махсус таълим, ақли заиф, имконияти чекланган, ижтимоий ҳаёт, инклюзив таълим, коррекцион, сенсор машқлар.

Ключевые слова: Специальное образование, умственно отсталые, инвалиды, социальная жизнь, инклюзивное образование, корректирующие, сенсорные упражнения.

Бошланғич синф ақли заиф болаларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрлигини ўрганишга ҳамда мазкур болаларнинг атроф оламда ҳаракатланиши, нарса буюмлардан фойдаланиши, предметларнинг номи, белгиларини билиши ва ўзлаштирганларини ҳаётий вазиятларда қўллашларини ўрганиш мақсадида тажриба-синов ишлари мазмунини ишлаб чиқдик. Дастлаб амалиётда самарали қўллинилиб келинаётган анъанавий методлардан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқлиги боис, уларни ўрганиш ва самарадор деб топилган усулларида фойдаланишга эътибор қаратдик.

Маълумки, соғлом болалар каби ақли заиф болалар учун ҳам таълимнинг илк давлари комплекс ривожланишнинг муҳим даври бўлиб, бола шахсини шаклланишини илк ёши ҳисобланади. Бу даврда улар тенгдошлари билан мулоқоти ташкилий жиҳатдан мураккаб кўринган ўзаро муносабатларни пайдо қилади ва бола шахси ривожланишига таъсир кўрсатади. Бошланғич синф ақли заиф болаларнинг ички олами ўзгача бўлиб, бошқа болалар ва катталар олами билан боғлиқ бўлади. Ақли заиф боланинг ёши катта бўлган сари, у тенгдошлари билан кўпроқ мулоқотга интилади ёки бу жараёндан қочади. Ақли заиф бола учун бошланғич таълим даври ҳам жамоавий сифатларни шаклланишидаги сензитив

давр ҳисобланади, шунингдек, бошқа одамларга инсоний муносабатларни уйғотади. Агарда бу сифатларнинг асоси оилада ва мактабда шаклланмаса, бола шахси ривожланишига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Бунинг оқибатида бола ривожланишида тўсиқлар рўй беради. Бу ёшда билиш фаоллиги ортиб боради: идрок, кўргазмали тафаккур ривожланади, матникий тафаккур куртаклари пайдо бўлади. Билиш имкониятларининг ўсиши хотира, ихтиёрий диққат ҳосил бўлишига олиб келади. Бошланғич таълим даврида ақли заиф болада атроф-олам ҳақидаги тасаввурлар пайдо бўлади, атрофдаги воқелик ва ҳодисаларнинг оддий ўзаро алоқадорлиги қонуниятларини англаш кўникмаси шаклланади шунингдек, олган билимларини мустақил равишда амалий фаолиятида қўллай оладилар.

Ақли заиф болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлашда нуткий ифодалардан фойдаланиш муҳим роль ўйнайди. Чунки нутқ орқали ақли заиф бола турли фаолият турларига киришади. Бошланғич синф ақли заиф ўқувчилар сўзлар орқали берилган ҳаракатлар-топшириқларни бажарадилар, педагогнинг тушунтириши асосида нарсаларнинг номлари ва белгиларини ўзлаштирадилар. Натижада ақли заиф бола ушбу нарсалардан кундалик ҳаётда қўллашга зарур кўникмаларни эгаллайди. Энг муҳими бу жараён кўргазмали бўлиши талаб этилади. Ақли заиф боланинг англаши-ҳиссий билиши кўргазмали тафаккур орқали пайдо бўлади. Бошланғич синф ақли заиф болада идрок, кўргазмали ҳаракатли ва кўргазмали образли тафаккур шаклланади, унинг билиш имкониятларига қараб, фаолиятнинг келгусидаги ривожланиши, нутқи кўпроқ юқори босқичга чиқсада, мантикий тафаккур шаклланининг ҳосил бўлиши секин кечади. Санаб ўтилган психик жараёнлар ақли заиф боланинг ижтимоийлашувини ўрганишда ва албатта ижтимоий ҳаётга тайёрлашда муҳим саналади.

Бошланғич синф ақли заиф болалар махсус таълим ташкил этилган ўқув тарбиявий фаолият орқали янги фаолият турларини, яъни ўйин, тасвирий (сенсор машқлар), таълимий фаолият элементларини эгаллайдилар. Ақли заиф болаларга

бошланғич синфларда ўқитиладиган фан асосларини ўргатишнинг ҳамда пировардида ижтимоий ҳаётга тайёрлашнинг муҳим ва етакчи усули бу ўйиндир.

Бошланғич синф ақли заиф болаларни махсус ташкил этилган коррекцион-педагогик жараёнда ижтимоий ҳаётга тайёрлашда кузатиш усули ҳам педагог учун ва албатта ўқувчи учун кенг қўлланлади. Биз кузатишнинг интеграцион шаклини тавсия этмоқдамиз. Чунки ақли заиф бола интеграцион муҳитда ўзини тутиши, атрофдагилар билан мулоқотини ўрганиш вазиятида турли фаолият эгасига айланади. Натижада кузатиш объекти боланинг турли фаолиятларига йўналтирилади. Дарс ва машғулотлараро боғлиқлик ҳам мазмунан ҳам ташкилий жиҳатдан олиб борилади. Педагоглар ва тарбиячилар қўйилган вазифалар ва шароитларни ўқув фаолиятига мос келишини таъминлашлари ҳамда натижага эришишнинг самарали йўллари аниқлашлари талаб этилади. Машғулотларда белги ва символлардан фойдаланиш, ўрганилаётган жараён ва объектларни моделини яратишда самара беради, шунингдек, ўқув ва амалий вазифаларни ечишнинг турли йўллари аниқланади.

Педагог, тарбиячилар ва ота-оналар ақли заиф болаларни ўқитиш ва тарбиялаётган вақтларида, аввало уларнинг психологик томонларига таъсир қиладилар. Бошқача қилиб айтганда, ўқув-тарбиявий ҳамда коррекцион таъсир орқали ақли заиф ўқувчиларнинг хотирасини, диққатини, фикр ва туйғуларини ўстиришга ҳаракат қиладилар. Бу ўринда ақли заиф болалар психологиясига оид назарий маълумотларга эътибор қаратиш лозим. Ушбу маълумотларнинг аҳамияти шундаки, агар педагоглар ва ота-оналар ақли заиф боланинг психик тараққиётига хос қонуниятларни ва бола шахсига хос хусусиятларни билмасалар, болалар онгини ўстириш ишига тўғри раҳбарлик кила олмайдилар. Маълумки, махсус мактаб-интернатларида енгил ва ўрта даражадаги ақли заиф болалар таълим оладилар. Улар орасида дадил, қувноқ болалар билан бир қаторда ўжар, инжиқ, тортинчоқ, камгап болалар ҳам учраб туради. Бу нарса педагог учун турли характердаги болалар билан бир хил муносабатда бўлиш

имконини бермайди. Лекин педагог, тарбиячининг асосий вазифаларидан бири-ўзига ишониб топширилган имконияти чекланган болаларнинг ҳаммасида замон талабига муносиб бўлган шахс сифатларни ўстириб, тарбиялаб беришдир. Бундай вазифани муваффақиятли амалга ошириш учун болаларни бир-биридан ажратиб турувчи индивидуал фарқларни ҳамда бундай фарқларни келтириб чиқарувчи сабабларни билиш зарур бўлади. Бу эса, ўз навбатида, болалар психологияси, хусусан махсус психологиядан яхши хабардор бўлишни тақозо қилади. Маълумки, коррекцион психология ногирон бола психикасининг тараққиёти ҳамда унда шахсий сифатларнинг юзага келишига таъсир қилувчи омилларни ҳам ўрганади.

Бугунги кунда махсус психология ва педагогика фанларининг олдида бир қанча муҳим назарий ва амалий вазифалари турибдики, улар ақли заиф болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш амалиёти учун жуда зурур ҳисобланади:

1. Бошланғич синф ақли заиф ўқувчиларга хос бўлган психологик хусусиятларни, яъни уларнинг идрокига, сезги-туйғуларига, диққатига ва хотирасига, нутқи ва тафаккурига, ҳаёлига, иродасига хос хусусиятларни ўрганиш.

2. Ақли заиф боланинг психик тараққиётига фаол таъсир қилувчи омилларни аниқлаб бериш.

3. Турли ёшдаги ақли заиф болаларнинг ривожланишига хос бўлган физиологик, психологик қонуниятларни уйғунликда ўрганиш.

4. Ақли заиф бола шахсига хос бўлган психологик хусусиятларни бола яшаб турган муҳит таъсирида ўрганиш.

5. Мактабда муваффақиятли ўқиш учун болада ўқишга мотивацияни кучайтириш йўллари аниқлаш ва бу жараёнга оилаларни кенгроқ жалб қилиш.

6. Таълим жараёнида боланинг мустақил, ижодий, фаол фикрлашини шакллантиришга йўналтирилган сенсомоторик ёндашувларни аниқлаш ва жорий этиш.

8. Турли ёшдаги болаларнинг психик тараққиёти хусусиятларига доир билимларни ўқитувчилар, ота-оналар, яъни жамоатчилар ўртасида кенг ёйиш, жамоатчилик фикрларини ўрганиш, ўрганиш натижалари асосида комплекс таъсир йўллари ва воситаларини такомиллаштириш.

Ақли заиф болаларни ижтимоий ҳаётга тайёрлаш жараёнида педагогика, психология ва валеология тамойиллари уйғунлашади, уларнинг воситаларидан интегратив фойдаланиш талаб этилади. Шунинг учун биз тадқиқот давомида ақли заиф болаларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрлигини ўрганишда айнан психологик, педагогик ва ижтимоий педагогика усуллари ҳамда тамойилларидан интегратив ҳолда фойдаланишга эътибор қаратдик. Маълумки, махсус психологиянинг амалий вазифаси - кенг жамоатчиликнинг ногиронлиги бўлган бола рухий тараққиёти, ёш давлари хусусиятлари орасидаги фарқлар ва уларга индивидуал муносабатда бўлиш йўллари, рухий тараққиёт қонунларига доир психологик билимлардан баҳраманд бўлишларини таъминлашдан иборат.

Махсус психологиянинг ривожлантирувчи вазифаси, аввало болаларнинг психик ривожланишини таъминловчи ижтимоий муҳитни мақсадли йўналтиришга қаратилади. Мазкур муҳитда соғлом ва таълимда алоҳида эҳтиёжи бўлган болалар, хусусан ақли заиф ўқувчиларда ҳам психик жараёнлар идрок, диққат, мантикий-образли хотира, тафаккур, нутқий ва коммуникатив кўникмалар, ҳаёл, кузатувчанлик, қизиқувчанлик намоён бўлади. Демак ақли заиф болаларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрлигини ўрганиш методикасини амалиётга жорий этишда ижтимоий муҳит ва унда бола ҳаракати моделларини таҳлил қилиш муҳим саналади.

Санаб ўтилган вазифалар орасида муҳим ижтимоий аҳамият касб этувчи вазифа бу ўқув, коррекцион ва тарбиявий вазифалардир. Улар асосида ақли заиф болаларда ақлий, ахлоқий, эстететик, жинсий, экологик, меҳнат, жисмоний, гендер, ҳуқуқий, гигиеник ва бошқа тарбия йўналишларига оид сифатларнинг шаклланиши кузатилади, аниқланган муаммолар бартараф

этилади. Жумладан, ақлий тарбия усул ва воситаларини қўллаш жараёнида болаларда атроф олам ҳақидаги тизимли билимлар шаклланганлиги ўрганилади. Бунда ақли заиф болаларда дунёқарашнинг элементар шакллари пайдо бўлиш ҳолатлари сифат ва миқдор жиҳатдан ўрганилади. Ақли заиф болаларнинг ижтимоийлашувидаги муҳим бўлган нарса буюмларнинг номлари, қисмлари ва белгиларини фарқлаш имкониятларини таҳлил қилиш шароити яратилади. Болаларда mavjud бўлган бу имконият луғат орқали математик ҳисоб-китобни амалга ошира олиш кўникмаларини кузатиш учун таянч муҳит саналади.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28-январдаги “2022 — 2026-йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ 60-сонли Фармони

1. Қодирова Ф.Р. Мактабгача ёшдаги болаларнинг иккинчи тилга ўргатишнинг лингводидактик асослари. Дисс. Пед.фан.док. Т.: -2006-360 б.

2. Махмудова Д. Й.. “Махсус таълим муассасалари тарбияланувчиларига малакали психологик хизмат кўрсатишнинг педагогик шарт-шароитлари”. П.ф.н. дисс. Автореф. Тошкент, 2007 йил, 20 б.

3. Абдуназаров, А., & Кенжаев, Н. INNOVATIVE METHODS OF STUDYING THE SOCIAL ADAPTATION OF MENTALLY RETARDED CHILDREN. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*,

HARAKAT – TAYANCH A’ZOLARI JAROHATLANGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI(BSF) BOLALAR NUTQ FAOLIYATNI O’RGANISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.

Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maxsus pedagogika” kafedrasi Stajyor

o`qituvchi: Suvankulova Shaxnoza Karimkulovna

Jizzax shaxar 36-son DMTT logopedi: Saidova Sevara Karimkulovna

Bugungi davrda Yangi O‘zbekiston “Inson qadri ustuvor bo‘lgan jamiyat va xalqparvar davlat” degan muhim g‘oya negizida barpo etilmoqda. Davlatimiz Rahbari

belgilab bergan bu ulug’vor maqsad asosida xalqimiz yangidan-yangi islohotlarning haqiqiy muallifiga aylanib bormoqda. Shu munosabat bilan, “Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari” tamoyili asosida keyingi besh yillikda mamlakatimizda amalga oshiriladigan islohotlarning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma’rifiy asoslarini yaratib berishga qaratilgan Yangi O’zbekistonning 2022–2026-yillarga mo’ljallangan taraqqiyot strategiyasi loyihasi qabul qilindi. Loyihaning IV. ADOLATLI IJTIMOY SIYOSAT YURITISH, INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISH bandining 53-maqsadida, Aholi uchun majburiy ijtimoiy kafolatlarni ta’minlash, ehtiyojmand qatlamlarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish. Aholining muhtoj qismini zamonaviy protez-ortopediya buyumlari va rehabilitatsiya vositalari bilan ta’minlash darajasini 60 foizga yetkazish haqidagi, 66-maqsadida, Nogironligi bo’lgan shaxslarni qo’llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish kabi masalalar kiritilgan ekan maqsad jamiyatimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biri buyuk vatanimizning kelajagini yaratuvchi yosh avlodni har tomonlama barkamol insonlar qilib tarbiyalashdir. Bu ishni amalga oshirishda, ya’ni sog’lom avlodni shakllantirish ishlarida ta’lim-tarbiya asosiy o’rinni yegallaydi[12].

Sog’lom avlod bilan bir qatorda harakat – tayanch a’zolari jarohatlangan bolalar ham uchraydi. Harakat – tayanch a’zolari jarohatlangan bolalarda bolalar serebral falajlanishi kasalligiga chalinganlar mavjud.

Bolalar serebral falajlanishi (BSF) termini mavjudligiga yuz yildan oshgan bo’lsada, kasallikning o’zi insoniyatning butun mavjudlik tarixi davomida unga ma’lum va hamrohdir. Ammo uning tarixi shunchalik qadimiy bo’lsada, ushbu muammoga bo’lgan qarashlarda haligacha yagona fikr mavjud emas.

Bolalar serebral falajlanishi (BSF) termini bilan birgalikda klinik amaliyotda ayrim hollarda “Littl kasalligi” atamasi ham qo’llaniladi. Ushbu atama XIX-asrning o’rtalarida ilk bor tug’uruq jarayonidagi salbiy asoratlar bilan bolaning keyingi aqliy hamda jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklar o’rtasida alokani aniqlagan(1843)

britaniyalik xirurg-ortoped Uilyam Jonn Littl (William John Little) sharafiga kiritilgan. Littl o’z qarashlarini o’zining "Patologik va og’ir tug’ruq, go’dakning vaqtidan ilgari tug’ilishi hamda asfiksiyaning bolaning aqliy va jismoniy holatiga ta’siri» nomli risolasida (Little W.J., 1862) bayon etdi. Buyuk Britaniya akusherlari jamiyatiga yo’llangan ushbu risola materiallari hozirga qadar serebral falajlanish mavzusidagi kitob va maqolalarda eng ko’p keltiriladi.

Littlning ishlari ko’pchilik zamondoshlarining e’tiborini o’ziga tortdi. Bunga dalil sifatida risola chop etilgandan so’ng nashr qilingan birdaniga uch nafar o’z zamonasining taniqli olimlarining sharhlarni keltirish mymkin (Kavcic A.). Littl tug’uruqning patologik asoratlarini u birinchi bo’lib aniqlamaganligini e’tirof etadi. Ushbu mavzu yuzasidan ingliz tibbiy adabiyotida ma’lumot topa olmagach, Uilyam Shekspir asarlariga murojat qiladi. Littlning fikricha, Shekspir asari qahramoni bo’lmish Richardning ko’rinishida muddatidan ilgari tug’ilish, tug’ruq jarayonining og’ir kechishi hamda bolalar serebral falajligi asoratlarini aniq kuzatish mumkin [14, 10].

Shekspir o’z qahramoni tilidan uning holatini quyidagicha ifodalaydi: «Men o’shaman na bo’y-u, na qaddu-qomat, ular o’rniga makkor tabiat bermish menga qiyshiqligu, dol qomat. Menman o’sha - qilinib abgor, tiriklar dunyosiga borilgan vaqtidan avval. Shunday mayib, shunday tasqara, hatto itlar hurishar meni ko’rganda.....

Littlning fikricha, asar qahramonining butun o’y - fikrlari, iztiroblari va qayg’ularni aynan serebral patologiya bilan izohlash mumkin. Littl keyingi ishlarida ham aynan ana shu qahramonning umum ko’rinish va holatidan o’z fikrining isboti sifatida keltirib o’tdi.

Yuqoridagi kabi harakat buzilishlari to 1889-yilga qadar kanadalik shifokor Uilyam Osler (Osier W., 1889) “serebral falajlanishlar” atamasini kiritilishini taklif etgunga qadar “Littl kasalligi” deb nomlanaverdi. O’zining “Bolalarda serebral falajlar” nomli keng monografiyasida Osler og’ir kechgan tug’ruq va markaziy nerv tizimidagi zararlanishlar o’rtasidagi aloqani ochib berdi. Bolalar serebral falajligining serebral kelib chiqishga ega bo’lgan turli motor buzilishlarni o’zida jamlovchi aloxida nozologik

shakl sifatida birinchi bor mashhur venalik nevropatolog, keyinchalik esa buyuk psixiatr hamda psixolog Zigmund Freyd ajratdi. Serebral falajlikning Freyddagi tasnifi hamda talqini boshqa mualliflarnikiga nisbatan kengligi bilan ajralib turadi. U hatto falajlanish aniqlanmagan vaqtda ham serebral falajlanish atamasini xususan epilepsiya yoki ruxiy rivojlanishning sustlashuvi xolatlarida ham qo’llashni taklif etdi[17].

Bolalar serebral falajligiga yangicha nazar tashlashni taqazo etgan holat sifatida 2004-yilda AQSHning Merilend shaxrida serebral falajliklar tasnifini aniqlash bo’yicha o’tkazilgan Xalqaro seminarni ko’rsatish mumkin. Uning ishtirokchilari bolalar serebral falajligi etiologik tashxis bo’lmay, balki klinik tavsifiy atama ekanligini e’tirof etdilar. Mualliflar quyidagi tavsifni serebral falajlik holati uchun eng maqbul deya qabul qildilar: «Bolalar serebral falajligi atamasi faollikni cheklovchi harakatlar rivoji hamda gavda tuzilishidagi buzilishlar guruhi bo’lib, ular homila yoki go’dak miyasining keyinchalik o’sish sur’atiga ega bo’lmagan zararlanishi oqibatida kelib chiqadi.

Serebral falajlanishda motor buzilishlar aksariyat hollarda xissiy, kognitiv hamda kommunikativ funktsiyalardagi nuqsonlar ila ko’rinib, xulq, pertsepsiya hamda tutqanoqli buzilishlar bilan namoyon bo’ladi».

Bolalar serebral falaji - bu bosh miya harakatlantiruvchi zonalari va bosh miyadagi harakatni yo’naltiruvchi yo’llarni zararlanishi bilan kechadigan markaziy nerv sistemasi kasalligidir. Bolalar serebral falajida miyaning harakat va nutq sistemasida erta organik buzilishlar ko’zatiladi. Bu buzilishlarning sabablari turlicha bo’lishi mumkin: infeksiyon kasalliklar, xomiladorlik davridagi turli intoksikatsiya va jaroxatlanishlar, surunkali kasalliklar, ona va xomila qonining rezus faktor va guruxi bo’yicha nomunosibliigi. Bundan tashqari xomilaning erta yoki kech tug’ilishi, genetik faktorlar xam asosiy shartlardan bo’lishi mumkin.

Bolalar serebral falaji ona xomilasining faoliyatini buzilishi natijasida sodir bo’ladigan akusherlik jaroxatlari, tug’riq paytida kindikni bo’yin atrofida o’ralab qolishi natijasida xam paydo bo’lishi mumkin. Bunday xolatda bolaning markaziy nerv

sistemasiga kislorod yetishmay qolib, bosh miya nerv xujayralarini zararlanishiga olib keladi.

Bolalar serebral falaji to’g’ruqdan keyin neyroinfektsiyalarning kechishi va bosh miyani qattiq jaroxatlanishidan xam kelib chiqishi mumkin. Bu bolalarda barcha harakat funksiyasini shakllanishida susayish va buzilishlar kuzatiladi. Boshni ushlash o’tirish, turish funktsiyalari qiyinchilik bilan yoki kechikib shakllanadi. Bolalar serebral falajida harakatni buzilishi asosiy nuqson xisoblanib, u o’ziga xos motor anamaliyani rivojlanishini ko’rsatadi, bu esa o’z navbatida bola asab-psixik funktsiyasini rivojlanishiga salbiy ta’sir ko’rsatadi.

Bolalar serebral falajida harakat soxasini buzilishi turli darajada namoyon bo’ladi: harakatning buzilishi shunday og’ir bo’lishi mumkinki u bolaning erkin harakat qilishidan butunlay maxrum qiladi, muskullarning tonusi deyarli zarar ko’rmagan taqdirda xam bolalar o’z-o’ziga xizmat qilish malakalarini qiyinchilik bilan egallaydilar. Bu nuqsonga ega bolalarda faqat harakat qilishdagi qiyinchiliklar muammo tug’dirmaydi, balki ularda to’g’ri harakat qilishi xaqidagi tasavvurlarni yo’qligi xamda shakllanmaganligi namoyon bo’ladi Bolalardagi harakat buzilishlari o’z-o’ziga xizmat ko’rsatish malakalarini egallanishini murakkabligi, ularni atrofdagi kattalarga qaram qilib qo’yadi.

Bu ularda passivlikni, tashabbus ko’rsatmaslikni shakllantirib, motivatsion va irodaviy soxani buzilishiga olib keladi. Shunday qilib, harakat buzilishlari bolaning psixik rivojlanishiga katta ta’sir ko’rsatadi. Harakatning buzilish darajasidan qa’tiy nazar bu bolalarda xissiy- irodaviy soxa, xulq, intellekt, eshitish va ko’rish izdan chiqqan bo’lib, talvasa sindromi kuzatiladi.

Bunday bolalarning ko’pchiligida aqliy mexnat qilishi buzilgan bo’lib ular tez charchab qoladilar. Biror bir maqsadga yo’naltirilgan faoliyat bajarilayoganda ular bo’shashadilar yoki tez jaxllari chiqadi va berilgan topshiriqlarni qiyinchilik bilan bajaradilar. Ba’zi bolalarda charchash oqibatida harakatida bezovtalik paydo bo’ladi. Bola o’zicha xar xil harakatlar qiladi, turli imo-ishoralarni ko’rsatadilar, so’lagi oqadi.

Tayanch - a'zolarining harakati buzilganligi (miya falaj), poliomyelit (shol kasalligi asorati), harakat-tayanch a'zolarining turli tug'ma va orttirilgan deformatsiyasi (artrogripoz), oyoq-qo'llarning majruhligi (akondroplaziya yoki xondrodistrofiya), tana, bo'yin, boshning normal rivojlanayotgan bir paytida tug'ma oyoq - qo'l suyaklari o'sishining orqada qolishi (miopatiya), mushak to'qimalarida modda almashinuvi bilan bog'liq bo'lgan irsiy kasalliklar (bunda mushaklar yaxshi qisqarmaydi, bola qo'l-oyoqlarini harakatga keltira olmaydi), afsuski, bolalarda uchrab turadigan va nogironlikka sabab bo'ladigan kasalliklardir. Onaning homiladorlik davrida ma'lum kasalliklar bilan og'rishi, tug'ilish vaqtidagi sodir bo'ladigan patologik o'zgarishlar ushbu sababalarni keltirib chiqaradigan asosiy omillardandir. Tug'ilgandan to bir yoshgacha bo'lgan davr ichida bolaning kasallanishi oqibatida ham bosh miyaning harakat zonalarining shikastlanishi ro'y beradi va buning oqibatida miyaning yaxlit yetilishi kechikadi hamda buziladi.

Oilada nogiron farzandni tarbiyalash masalasi bo'yicha Ye.A.Strebeleva, V.V. Tkacheva, Ye.M. Mastyukova singari rus defektologlari tadqiqot ishlarini olib borishgan. Harakat kamchiliklari bo'lgan miya falaj bolalarda nutq kamchiligining eng keng tarqalgan turi bu dizartriya bo'lib, bunda bolada asosan tovush talaffuzi buzilishi kuzatiladi (S.I.Mayevskaya, R.I.Martinova, Ye.M.Mastyukova, O.V.Pravdina, K.A.Semenova). K.A.Semenovanning tasnifida bolalar miya falaji 5 turga ajratib o'rganiladi: spastik diplegiya, ikkilamchi diplegiya, gemiparetik diplegiya, giperkinetik shakli, atoniko-astatik shakli[20].

L.O. Badalyan (1988) bolalar miya falaji tasnifida bu kasallikka yo'liqqan bolalarning yoshini ham e'tiborga olgan. Uning ma'lumotiga ko'ra, miya falaji bilan ilk yoshida kasallangan bolalarga korreksion yordam berishda bolalar miya falajining spastik diplegiya turining 70-80 foizida nutq rivojlanishining orqada qolishi va nutq buzilishlari kuzatilgan. Asosan ularda nutqni orqada qolishi, dizartriya, ba'zan motor alaliya shaklidagi nutq buzilishlari uchraydi. Bolalar miya falajining spastik turida bolalarning 50-70 foizida ruhiy rivojlanishida buzilishlar kuzatiladi. Spastik diplegiya

turida bolalarning 30-35 foizida aqli zaiflik (debil) shakli ham uchrab turishini ta’kidlaydi[23].

Bolalar serebral falaji (BSP) – perinatal davrda bosh miyaning turli xil strukturalarida bo’ladigan o’zgarishlar natijasida kelib chiqadigan harakat doirasidagi patologiyalar bilan kechadigan umumiy tushunchadir. Bolalar serebral paralichi mono-, gemi-, para-, tetraparalich va parezlar, mushak tonusidagi patologiyalar, giperkinez, nutqdagi kamchiliklar, harakat kordinatsiyasi buzilishi, bolaning motorik va ruhiy jihatdan rivojlanishdan ortda qolishi bilan kechadi. Bolalar serebral falajida aqliy zaiflik, psixologik o’zgarishlar, epilepsiya, eshituv va ko’rish qobiliyatidagi o’zgarishlar ham rivojlanishi mumkin. Kasallik anamnez va klinik belgilarga asoslangan holda tashxislanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. B. Rizashova. Serebral falaj bolalar bilan korreksion ish va bunda ota-onalar rolining maxsus pedagogika nazariyasi va amaliyotida yoritilishi. \Vestnik UDN imeni A.Batirova — Jalolobod , 2008 — №7. 98-101b.

2. M. B. Rizashova. Serebral falaj bolalar bilan korreksion-logopedik ish jarayonida ota-ona va defektolog hamkorligi. // Vestnik OchGU – Och, 2008- №5. 102-105 str

3. Muzaffarova, X, Suvonqulova Sh.,. (2021). HAKAT-TAYANCH A’ZOLARI JAROHATLANGAN BOLALAR. *Scienceweb academic papers collection*.

4. Muzaffarova, X. Suvonqulova Sh., (2021). HAKAT-TAYANCH A’ZOLARI JAROHATLANGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR KAMCHILIKLARINI BARTARAF ETISHDA MUTAXASSISLAR VA OTA-ONALAR HAMKORLIGI. *Jurnal Pedagogiki i psixologii v sovremennom obrazovanii*, 1(4).

5. R. Shomaxmudova, D.R.To’laganova. Ilk yoshdagi falaj jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion logopedik ish texnologiyasi — T.: “LESSON PRESS” 2018

6. Shomaxmudova R. Fayziyeva U.Yu. Sodiqova G.S. Serebral falaj bo’lgan ilk yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion-pedagogik ishlar. - T.: 1997-yil

INKLUZIV TA’LIMNI TASHKIL ETISHNING HUQUQIY-ME’YORIY ASOSLARI.

Norqulova Soraxon Gulmurod Qizi.

*JDPU, Sirtqi bo’lim, Pedagogika-psixologiya va musiqa yo’nalishlarida
masofaviy ta’lim kafedrası o’qituvchisi.*

Maxsus yordamga muhtoj bo’lgan bolalar ta’lim-tarbiyasi, ularni o’qish va yozishga o’rgatish muammolari, ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko’mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi masuliyatli ishlar jumlasiga kiradi.

Ta’lim sohasida yordamga muhtoj bolalarning tahsil olishlari hamisha jamiyatning diqqat markazida turgan dolzarb masala hisoblanadi. Shunday ekan, ularga ta’lim beruvchi pedagoglar va mutaxassislar malakasini oshirish, zarur zamonaviy qo’llanmalar, jihozlar bilan ta’minlash ham bu masalani hal qilish uchun qo’yilgan qadamlardan biri hisoblanadi. Buning uchun esa, avvalo sohaga doir qonunchilik hujjatlari va mustahkam huquqiy-me’yoriy asos yaratilmog’i lozim.

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi - yordamga muhtoj bo’lgan bolalarga samarali bilim olish uchun sharoit yaratishdir. Ushbu sharoitda yordamga muhtoj bolalarni integrasiyalash va rehabilitasiya qilish, har bir bolaning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda ularga mos samarali inklyuziv ta’lim turini tanlashni taqozo etadi. Bu borada respublikamizda ham siyosiy, tashkiliy, huquqiy chora tadbirlar izchil rivojlantirilib borilmoqda.

O’zbekiston Respublikasida nogiron bolalar bilan bog’liq tahlil va dastlabki baholash ishlari 1966 yilda boshlangan. Hozirgi kunda O’zbekistonda 250000 ga yaqin turli ko’rinishdagi nogiron bolalar (16 yoshgacha) ta’lim olish ehtiyojiga ega. Nogiron bolalar uchun ta’lim bilan birgalikda maxsus xizmatlar tashkil etish lozim. Ko’zi ojizlar,

kar va eshitish nuqsoniga ega bo’lgan bolalar, poliyemiyelit [bilan kasallanganlar](#), aqli zaif bolalar, nutqida nuqsoni bor va soqov bolalarga mo’ljallangan 86 ta maxsus ta’lim va aralash maxsus muassasalar, 982 ta maxsus bolalar bog’chalari mavjud [1, 71-76].

Respublika Ta’lim Markazining maxsus ta’lim bo’limi xodimlari imkoniyati cheklangan bolalarni integrasiyalashgan ta’lim jarayonida ta’lim olish strategiyasini keng joriy qilish maqsadida YUNESKO tashkiloti bilan 1996 yildan buyon hamkorlik qilib kelmoqda. O’zbekistonda integrasiyalashgan inklyuziv ta’lim tizimini amaliyotga tatbiq qilish maqsadida YUNESKO xalqaro tashkiloti loyihasi asosida bir necha Respublika seminar-treninglari va xalqaro konferensiyalar o’tkazishga muassar bo’lindi. Konferensiyalarda ko’tarilgan dolzarb muammolar, masalalar, tavsiyalar va ishtirokchilarning ma’ruzalari xalqaro to’plamda chop etildi va ommaga tarqatildi. Hozirgi kunda Respublikamizda inklyuziv ta’lim konsepsiyasini joriy qilishda asosiy dasturamal bo’lib kelmoqda.

Inklyuziv ta’lim tibbiy va ijtimoiy xizmat bilan birgalikda olib boriladi. Oila va mahallada ota-onalar uchun profilaktika hamda reabilitasiya ishlari bo’yicha o’quv mashg’ulotlari tashkil etiladi. Ota-onalar nogiron bolalarini tarbiyalash va ularning aqliy rivojlanishlarini rag’batlantirish bo’yicha pedagogik usullar, shuningdeq ularning mustaqil bo’lishlari uchun tengdosh sog’lom bolalar bilan muloqot qilishlari bo’yicha o’qitiladilar. Inklyuziv ta’lim bo’yicha manba markazi 2001 yilda O’zbekiston Xalq talimi vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim markazida tashkil etilgan.

Tashkilotning asosiy faoliyati quyidagilardan iborat:

- nogiron bolalar ta’limi sohasida faoliyat ko’rsatuvchi o’qituvchi va tarbiyachilar uchun turli anjuman va o’quv mashg’ulotlarini [tashkil etish](#) orqali O’zbekiston Respublikasi ta’lim tizimiga inklyuziv ta’limni tatbiq etish;

- nogiron bolalar uchun o’quv darsliklarini yaratish;
- nogiron bolalar uchun tajribaviy maydonlar barpo etish;
- bola uchun alohida rivojlantirish rejasini yaratish;
- pedagoglar va ota-onalarga maslahat xizmatini ko’rsatish;

- uslubiy qo’llanmalar, tavsiyanomalar, maxsus maktablarda nogiron bolalar bilan ishlash rejasini yaratish;
- yuridik faoliyat va ijtimoiy muhofaza bo’yicha ma’lumot bilan ta’minlash;
- nogiron bolalar ta’limi sohasida faoliyat yurituvchi jamoat va davlat tashkilotlari bilan hamkorlik qilish;
- nogiron bolalar ta’limi sohasida mavjud kamchiliklarni ommaviy axborot vasitalarida yoritib borish;
- xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish; maxsus ta’lim sohasidagi tajribalarni tatbiq etish. **BMT** tomonidan 1989 yilda qabul qilingan «Bola huquqlari to’g’risidagi»gi

Konvensiyasi hamma bolalarni, shu qatori maxsus ehtiyojli bolalar huquqlarini ham himoya qiladi va qo’llab-quvvatlaydi. Aynan 2, 23, 28, 29 - moddalarda maxsus ehtiyojli bolalari huquqlari belgilangan.

Bolalar huquqlari To’g’risidagi Konvensiyaning 2-moddasi maxsus yordamga muhtoj bolalar uchun asosiy modda hisoblanadi. Unda mazkur Konvensiyadagi har bir moddada irqi, dini, millati, etnik yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar barcha bolalarga tegishliligi haqida ta’kidlanib, “Barcha huquqlar har bir bola uchun tegishli. Kamsitish yoki jazolashning barcha shakllaridan bolaning himoyasini ta’minlash uchun zarur choralarni ko’rish ishtirokchi davlatlar majburiyatlariga kiradi” [2, 8-9] deb bayon qilingan.

Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta’lim muassasalari tizimida o’qitish ularning haq-huqularni ta’minlaydi. Shuning uchun Bolalar huquqlari to’g’risidagi Konvensiya maxsus ehtiyojli bolalarni huquqlarni ta’minlaydigan asosiy huquqiy me’yoriy hujjatdir.

Salamanka bayonoti va ish faoliyati rejasi inklyuziv ta’lim bo’yicha xalqaro miqyosdagi hujjatdir. Ushbu hujjat 1994 yilda YUNESKOning maxsus ehtiyojli shaxslar ta’limini tashkil etishga qaratilgan “Ta’lim hamma uchun” g’oyasini rag’batlantirishga yo’naltirilgan Salamankada tashkil etilgan Konferensiyada inklyuziv

ta’lim konsepsiyasini rivojlanishi uchun zarur bo’lgan siyosiy, tashkiliy, huquqiy, uslubiy o’zgarishlar ko’rib chiqildi. Shu asosda ta’lim tizimi va mazmuni tubdan qayta ko’rib chiqildi va alohida ehtiyojli bolalarni umumta’lim tizimida ta’lim olishi uchun zarur bo’lgan huquqiy me’yoriy asoslari yaratildi.

2005 yilning 19 sentyabr kuni XTVning 234-sonli buyrug’i bilan «Imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlar uchun inklyuziv ta’lim to’g’risida muvaqqat Nizom»i tasdiqlandi. Ushbu Nizomda inklyuziv ta’lim tizimining maqsad, vazifalari belgilab berilgan.[3,14-18] «Imkoniyati cheklangan bolalar va o’smirlar uchun inklyuziv ta’lim to’g’risida muvaqqat Nizom»ning 4-bandida inklyuziv ta’lim tizimida o’quv tarbiya jarayonini tashkil etishning qator masalalari ko’rib chiqilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-son [Farmoniga](#) [4, 40-42] muvofiq, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish, alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko’rsatiladigan ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash maqsadida 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi hamda 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini 2020-2021-yillarda amalga oshirish bo’yicha “yo‘l xaritasi” alohida ishlab chiqildi.

U quyidagi bo’limlardan iborat:

1-bob. Umumiy qoidalar

1. 2020-2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, ularning ta’lim olish huquqini kafolatlash va ta’minlash maqsadida ishlab chiqilgan.

2. Konsepsiya O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo‘nalishlari, o‘rta va uzoq muddatli istiqboldagi

bosqichlarini belgilaydi hamda inklyuziv ta’limni rivojlantirishga yo’naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo’ladi.

2-bob. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning joriy holati va mavjud muammolari.

Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirilishi ko’zda tutilgan:

Uning ***birinchi bosqichi*** 2020 — 2022-yillar davomida:

inklyuziv ta’lim tizimi sohasidagi normativ baza takomillashtiriladi;

inklyuziv ta’lim tizimi uchun malakali pedagog kadrlar tayyorlanadi, qayta tayyorlanadi va malakasi oshiriladi;

inklyuziv ta’lim joriy etilgan muassasalarning moddiy-texnika bazasi mustahkamlanadi, ular maxsus moslamalar (ko’tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo’llanmalar, turli kasblarga o’qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta’minlanadi;

inklyuziv ta’lim sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalar joriy etiladi;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv o’qitishning mazmun-mohiyatini tushuntirish orqali aholi o’rtasida ijobiy ijtimoiy muhit shakllantiriladi;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo’lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi;

inklyuziv ta’lim tizimi tajriba-sinov tariqasida alohida ta’lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilinadi;

ikkinchi bosqichi 2023 — 2025-yillar davomida:

inklyuziv ta’lim tizimi bosqichma-bosqich boshqa umumiy o’rta ta’lim muassasalarida joriy qilinadi;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan har bir bolaning inklyuziv ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshiriladi;

inklyuziv ta’limda o’qitish usullari takomillashtiriladi hamda ta’lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etiladi;

inklyuziv ta’lim jarayonida o‘quvchilarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning jismonan sog‘lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko‘riladi;

o‘quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta’lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta’lim muassasalari (maktab va maktab-internatlar) (keyingi o‘rinlarda — ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari) soni optimallashtiriladi.

Qarorga muvofiq, 2021/2022 o‘quv yilida tajriba-sinov tariqasida:

- shaharlarda va Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta’lim joriy qilinadi;

- Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktabda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch korreksion sinflar ochiladi;

- Qashqadaryo, Farg‘ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari hamda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan guruhlar tashkil etiladi.

Shuningdek, 2021/2022 o‘quv yilidan:

- ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida majburiy o‘rta ta’lim 11 yillik (intellektual rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlarda 9 yillik) muddatda amalga oshiriladi;

- ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining 10-11 sinf (intellektual rivojlanishida nuqsonlari bo‘lgan bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlarda 8-9 sinf) o‘quvchilari uchun kasbga o‘qitish kurslari tashkil etiladi va bitiruvchilarga sertifikat beriladi.

- 2021 yil 1-yanvardan ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining rahbar xodimlariga mehnatning alohida sharoitlari uchun har oyda to‘lanadigan ustama haqi bazaviy tarif stavkasining 100 foizi miqdorida to‘lanadi.

- O’quvchilarni kasb-hunarga yo’naltirish va psixologik-pedagogik respublika tashxis markazi qoshida uning belgilangan shtat birliklari doirasida “Inklyuziv ta’lim laboratoriyasi” tashkil etiladi.

- Mazkur laboratoriyaning asosiy vazifalaridan biri maktablarda inklyuziv ta’lim uchun shart-sharoitlar yaratish, inklyuziv ta’lim berishning sifati va samaradorligini aniqlash mezonlarini ishlab chiqish hamda ularning bajarilishini nazorat qilish hisoblanadi.

Bugungi kunda respublika bo’yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o’quvchilar ta’lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo’lgan 13,3 ming nafar o’quvchilar uyda yakka tartibda o’qitiladi. Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, ta’lim bolalarning yuqori darajada rivojlanishiga, iqtidorli, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini o’stirishga, bolani erkin jamiyatda faol yashashga tayyorlashiga xizmat qiladigan asosiy vosita hisoblanadi. Bu esa hamisha davr va zamon talabidan kelib chiqqan holda ta’limning siyosiy, tashkiliy, huquqiy, uslubiy asoslari ishlab chiqilishi zaruriyatini tug’diradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maktablar hamma uchun-“Bolalarni qutqaring jamg’armasi” -2002 yil. 71-76 betlar
2. Bolalar huquqlari To’g’risidagi Konvensiyaning 2-modda. 8-9-betlar
3. «Inklyuziv ta’lim» muvaqqat Nizomi. 2005 yil. 14-18-betlar
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son. 40-42-betlar

DISLALIYA NUTQ KAMCHILIGIDA LOGOPEDIK TA’SIR KO’RSATISH YO’LLARI

Muzaffarova Xayitgul

JDPU maxsus pedagogika kafedrası katta o’qituvchisi

Zoyirova Marhabo

Maxsus pedagogika(Logopediya) yo’nalish 1- kurs talabasi

“Dislaliya” – grekcha so’zdan olingan bo’lib DIS – buzilish, Lalia – nutq degan manolarni anglatadi. Dislaliya nutq buzilishlar o’rtasida juda ko’p tarqalgan kamchilik hisoblanadi. ”dislaliya” terminini birinchi bo’lib Yevropada Vilnyus universitetining shifokori proffessor I.Frank[3] aniqlab bergan. Etiologik belgilarga asoslanib displaliya ikki turga - mexanik va funksional displaliyaga bo’linadi.

Mexanik displaliya periferik nutq aparatini tish,tanglay,til, jag’ning organik buzilishisi natijasida yuzaga keladi. Mexanik displaliya bu - til dagidagi etning kaltaligidir, bu esa til harakatini qiyinlashtiradi,va yana tilning meyoridan katta bo’lishi yoki meyoridan kichik va tor bo’lishi ham displaliyani keltirib chiqaradi. Bunda esa to’g’ri artikulatsiya qiyinlashadi.

Funksional displaliya bu – oilada nutqni to’g’ri rivojlantirishdir. Ayrim oilalarda kattalar bola tiliga taqlid qilib,bolani suyib,bola bilan bola tilida so’zlashishadi. Buning natijasida bolada tovushlarni to’g’ri talaffus qilishi kech rivojlanishiga olib keladi. Demak bolalar nutq tovushinig rivojlanishiga oila a’zolar muhim o’rin tutadi. displaliya funksional eshituvchinig yaxshi eshitmasligi natijasida paydo bo’ladi.Talaffuzdagi kamchiliklar ma’lum tovushlar guruhiga ega bo’lib Dislaliya 5 turga[1,2 bo’linadi. Bular:

- 1 Sigmatizm
- 2 Rotatsizm
- 3 Lambdatsizm
- 4 Til orqa tovushidagi kamchilik
- 5 Jaranglatish nuqsonlari

Sigmatizm bu – grekcha so’zdan olingan bo’lib “sigma “ “S” harfni nomini bildirib, sirg’luvchi < S,Z >

Shovqinlida esa < Sh,J,Ch > shu tovushlarni talaffuz qilganda kamchiliklar yuzaga keladi. Bu tovushlarni boshqa tovushlar bilan almashtirish “parasigmatizm” deb aytiladi. Masalan: chumoli – “tumoli” , salom – “talom” .

Rotatsizm bu – grekcha so’zdan olingan bo’lib talaffuzida < r > harfi kamchiligi bor bolalarning nutqiga aytiladi. “ r “ tovishi boshqa tovushlar bilan almashishi “paralambdatsizm” , deb aytiladi. Masalan: Lobar – “Lobay” ro’molcha - “yo’molcha” .

Lambdatsizm bu – grekcha so’zdan olingan bo’lib < L > tovushini bildirib, talaffuzida < L > tovushi nuqsoni bulgan bolalarga aytiladi. Masalan: Laylo – “ yaylo “ , Lab – “ yab “[3].

Til orqa tovushidagi kamchiliklar[1]

Kappatizm – bu < k > tovushini nutqda yo’qligi

Gammatsizm - < k > tovushininig nutqda .yo’qligi va uni<g>tovushiga almashtirilishidir.

Xitizim - bu < x > tovushining nutqda yuqligi va ,paraxitizim<x>tovushning almashinishi. Masalan: xabar – “tabar” ,xat – “tat” .

Jaranglatish nuqsonlari bu – jarangli tuvushlar talaffuzidagi kamchilik digan manoni anglatadi. Bu kamchilikda bola, jarangli tovushlarni jarangsiz tovushlarga almashtirib qo’yadi. Masalan: g – k , v – f , b – p va boshqalar[1].

Nutq – insonlar o’rtasidagi muomalaning asosiy vositasi hisoblanib, bu orqali inson o’z fikrini, his – tuyg’ularini bildiradi va boshqalarning ham hissiyotlarini bilib oladi. Nutq faolyati bu - aloqa o’rnatish vositasi hisoblanadi. Inson nutqi tovushlari muhim ahamiyatga ega.

Ayrim bolalarni tovushlarni buzib talaffuz qilishadi, bunday bolalar bir tovshdan ikkinchi tovushni ajrata olishmaydi. Bazi tovushlarni talaffuz qila olmasdan nutqda boshqa tovushlarga almashtirib quyishadi. Normal rivojlangan bola lug’at boyligida uch yoshda ming, bir ming ikkiyuz ta so’zni bilishi kerak. Gaplashishni o’rganganayotgan

bola bilan gaplashganda, bolaga soddaroq savol berib, javobini toqat bilan kutib, bolani tinglash, va unga to’g’ri javobni muloyimlik bilan aytish kerak. Bolaning nutqini rivojlantirish uchun, sensor tarbiya va o’yin faoliyatini rivojlantirish juda muhim ro’l o’ynaydi .

Talaffuzida nuqsoni bor bolalarni davolash uchun logopedik ta’sir ko’rsatish shart. Logopedik tasir ko’rsatishning birinchi vazifasi nutq tovushlarini to’g’ri talaffuz qilidirishdan iborat. Bolaning nutqi tiklanishi uchun quyidagi amallarni bajarishi shart. Aytayotgan talaffuzini to’g’ri gapirishi, harflarni noto’g’ri ajratmasligi lozim.

Logoped o’qituvchi, bolani talaffuziga to’g’ri o’rgatish uchun uning qalbiga yo’l topishi kerak. Logoped muvaffaqiyatga erishishi uchun shifokor bilan birgalikda ishlaydi. Logopedik darslar haftada uch marotaba bo’ladi va orqa maketi o’rgatiladi. Tilida nuqsoni bor bola bilan ishlashda faqat bitta logopedek emas uning ota – onasi bilan ham ishlashi lozim. Bola mashg’ulotlarni 3 4 marta minutiga esa 10 – 15 minutda bajarish mumkin[2]. Talaffuzdagi nuqsonlarni oldini olish uchun didaktik materiallardan foydalaniladi. Logoped , mashg’ulotni o’tish davomida bola kerakli tovushni talaffuz qildimi yoki yuqmi tekshiriladi. Bunda logoped boladan to’g’ri nafas chiqarishni qattiq puflashni so’rab bilib oladi. Bola kuchli nafas chiqarganda intensuv shovqin paydo bo’ladi. Agar bola nafas olganda akustik effektiga to’g’ri kelsa logoped o’z vazifasiga tug’ri yondashgan bo’ladi. Agarda bunday natijaga erisha olmasa logoped boladan yaxshi natijaga erishmaguncha bola bilan qayta shug’ullanaveradi, o’z maqsadiga erishguncha kurashadi.

Bola bilan ishlaganda mashqlarni o’tkazishga qo’yiladigan talablar:

- 1 Talab qilingan narsani egallash.
- 2 Artikulatsion motorikani rivojlantiradigan mashqlar nutq harakatini dinamik kordinatasini rivojlantiradigan mashqlar.
- 3 Lab va til harakat mashqlarini birma bir olib borish kerak bu organ tovushlarini talaffuzida birgalikda qatnashadi.

4 Bola toliqib zrikib qolmasligi uchun o’tiladigan mashg’ulotlar qisqa, lekin takror o’tgazilishi kerak. Orada boshqa ish bilan ham mashg’ul bo’lishi kerak.

5 Bolaning kinestik sezgini va tasavvurini shakllantirishga kuchli etibor bilan qarash kerak[4].

6 Harakatlarni o’rganish bilan birga, tovushlarni yaxshi o’zlashtirish uchu logoped boshqa tovushlarni ham o’rganishi uchu harakat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аюпова М.Ю. Логопедия. Ўзбекистон файласуфлар Миллий жамияти. Т.: 2007, 2011 й.
2. Хамидова М. У. Maxsus Pedagogika Ўзбекистон файласуфлар Миллий жамияти. Т.: 2014 й.
3. Fayllar. Org
- 4 Arxiv. Uz.

JISMONIY IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNI SPORTGA QIZIQTIRISH CHORA TADBIRLARI

Muzaffarova Xayitgul
JDPU maxsus pedagogika kafedrası katta o’qituvchisi
Quvondiqova Shaxzoda
Maxsus pedagogika(Logopediya) yo’nalish 1- kurs talabasi

Hozirgi kunda barcha bolalar sportga qiziqishi katta.Bolalar sportini rivojlantirish va sportga qiziqtirish,sog’lom turmush tarziga yo’naltirish biz kattalarni asosiy vazifamiz. Bolalar sportiga mamlakatimizda e’tibor katta,shuningdek bolalar sportiga oid ko’plab qarorlar prezidentimiz tomonidan tasdiqlanib kelinmoqda.Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni sportga yo’naltirib ularni sog’ligini oz bo’lsada tiklash asosiy vazifalarimizdan biriga aylanib kelmoqda.

Hozirgi kunda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni musoboqaga jalb qilib, ular o’rtasida sog’lom turmush tarzini targ’ib etish ,shu orqali jismoniy nuqsoni bor

bolalarni jamiyatga integratsiyalash va hayotga bo’lgan qiziqishini yanada ortirishimiz kerak. Shuningdek, musobaqa orqali jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar o’rtasida do’stlik aloqasini va hamjihatlikni o’rnatishdir.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni paralimpiyalarga qiziqtirishimiz kerak. Hozirda paralimpiada milliy assotsiatsiyasi, O’zbekiston Respublikasi jismoniy tarbiya va sport vazirligi tomonidan sportchilarimizga har xil sport musobaqalari tashkil etilmoqda. Xususan milliy bayramlarimizda musobaqalar tashkil qilinmoqda. Masalan 2022-yil aprel oyida Bobur nomidagi Toshkent markaziy eko bog’ida 100-sonli imkoniyati cheklangan bolalar maxsus maktab- internati tarbiyalanuvchilari o’rtasida sport marafoni o’tkazildi[1]. Mazkur musobaqada 80 dan ziyod bola sovrindorlik uchun bellashishdi. Musobaqa davomida ishtirokchilarni qo’llab-quvatlash maqsadida xalqimiz suygan san’atkorlar o’zlarini chiqishlari va bolajonlarga bildirgan tilaklari bilan barchani xushnud qilishdi. Tadbir oxirida musobaqa g’oliblari O’zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi hamda O’zbekiston Milliy Paralimpiya Assotsiatsiyasining estalik sovg’alari bilan mukofotlashdi. Bundan bolajonlarimizni boshlari ko’kka yetdi[2]. Xuddi shunga o’xshagan maktablarda ham shu kabi musobaqalar o’tkazilmoqda.

Shavkat Mirziyoyev sport maktablarida jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus guruhlar ochish bo’yicha topshiriq berdilar. Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 10-sentyabr, juma kungi so’zida 2024-yilda Parijda bo’lib o’tadigan Paralimpiya o’yinlariga tayyorgarlik ko’rish zarur ekanligini aytdi. ”Erishilgan yutuqlarimizni mustahkamlab, vatanimizning sport sohasidagi ulkan salohiyatini tobora kengroq namoyon etish uchun 2024-yilda Parijda bo’lib o’tadigan Paralimpiya o’yinlariga bugundan boshlab jiddiy tayyorgarlik ko’rishimiz zarur ekanligini takidhladi. Jumladan kelgusi musobaqalarga stol tennis, qilichbozlik, kamondan otish, velosport, ot sporti, badminton singari sport turlari bo’yicha ham yo’llanmalar uchun kurashish kerak. Shu munosabat bo’lg’usi Paralimpiya o’yinlariga

puxta hozirlik ko’rish uchun, mutaxasis va murabbiylarni jalb qilishi” to’g’risida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev aytib o’tdilar[2, 3].

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni sportga jalb qilish chora-tadbirlarini prezidentimiz qo’llab quvvatlamoda. Xususan, har bir viloyat, shahar, tuman va qishloqlarda jismoniy imkoniyati cheklangan bolalar uchun va nuqsonida kamchiligi bor bolalar uchun maxsus maktab-internatlari tashkil etilmoqda. Bu maktab-internatlariga eng yaxshi maxsus uskunalar yetkazib berilmoqda. Avvalo bu uskunalar jajji bolajonlarimiz sog’ligi uchun va ularni barkamol topishi uchun zarurdir.

Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan Toshkent shahri bo’ylab, 17 ta imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus uskunalar yetkazilib berildi. Jumladan, Toshkent[2] shahrida korreksion-pedagogik va reabilitatsiya uskunalar bilan ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarini yaratish dasturi ishga tushirildi. Bu qilinayotgan ishlar bejizga emas, har bitta qilinayotgan ishlar kelajak avlod uchun qilinayapti. Zero kelajak avlod bizning poydevorimizdir.

Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni barchasi bilan xususiy yondashimiz kerak, chunki ular boshqa bolalardan ajralib qolishligi ruhiyatiga jiddiy ta’sir etadi. Imkoniyati cheklangan bolalar uchun yangicha metodika ishlab chiqishimiz kerak. Masalan: har bir bola ruhiyatini ko’taruvchi mashqlar va kichik sport musobaqalar tashkil qilishimiz zarur. Ularning kayfiyatini ko’taruvchi va kelgusin hayotida asqotadigan metodlar ishlab chiqishimiz lozim.

Maktabgacha ta’lim muassasalaridagi bolalar uchun qo’shiq ijrosidagi mashqlarni rivojlantirish kerak. Bu bolalarni qon aylanishini to’g’irlash va tog’ri nafas olishiga yordam beradi. Jismoniy imkoniyatlari cheklangan bolalarning ko’pchiligini sezgi tuyg’usi yaxshi rivojlangan, ularga marafonlar, shaxmat, shashka, jamoaviy sport musobaqalari, tennis, velopoygalar va hokazo sport musobaqalarini o’tkazilishini ta’minlashimiz lozim. Kelajak avlodimizga jahon standartlariga to’g’ri keladigan barcha asbob-uskunalar va jihozlar bilan ta’minlanmoqda. Xususan chet el tajribasiga mos keladigan inkluziv ta’lim loyihalari ishga tushirilmoqda. Misol tariqasida alohida

e’tiborga muxtoj bolalar uchun Yaponiya tajribasi asosida inkluziv ta’lim sohasidagi loyiha ishga tushiriladi. JICA ning O’zbekistondagi vakolatxonasi, Maktabgacha ta’lim vazirligi tomonidan “O’zbekiston maktabgacha va boshlang’ich maktab ta’limida imkoniyati cheklangan bolalar ehtiyojiga javob berish uchun o’qituvchilar salohiyatini mustahkamlash” bo’yicha hamkorlik bayonnomasi imzolandi. Bu bilan o’qituvchilar o’z bilimlarini chet el o’qituvchilari bilan almashinadi va malakali mutaxassis bo’lib yetishadi[4].

Imkoniyati cheklangan bolalarning ruhiy dunyosi bilan mutaxassislar chuqur o’rganishlari, ularga hayotning go’zal tomonlarini ko’rsatishni va shu go’zal hayot bilan yashashni o’rgarishlari kerak. Har bir pedagog bolalar dunyosi bilan ishlar ekan, ularning nozik tomonlarini topishi va bolalarning o’zlari bilan hamkorlikda ishlashi talab etiladi. E’tiborga muxtoj bolalarni sportga qiziqtirish uchun ularga xalqaro va jahon arenalarida munosib o’rin olgan sportchilar bilan suhbatlar o’tkazish, ularning ruhiyatini ko’taradi. Yurtimizning faxrli sportchilari o’zining motivatsiyalari bilan imkoniyati cheklangan bolalar ongida hayotga muhabbatni uyg’otadi.

Zero sportchilarimiz bolalar hayotiga umid bag’ishlaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni xuddi Firdavsbek Musabekov, Husniddin Norbekov, Sherzod Namozov, Safiya Burxonova kabi yetishtirib chiqarishimiz kerak[3]. Ko’rsatib o’tilgan paralimpiya sportchilarimiz ham xuddi imkoniyati cheklangan bolalardek bo’lishgan, ular o’z hayoti davomida kelajagi sari olg’a qadam bosishgan va shu darajagacha kelishgan. Bir narsani aytib o’tishimiz kerakki, ayrim sog’lom yoshlar o’z imkoniyatlaridan to’g’ri foydalanmayapti. Aksincha vaqtlarini turli bo’lmag’ur narsalarga sarflamoqda. Bu esa o’z navbatida halokatli holatga olib keladi. Ularni oldini olish maqsadida ham prezidentimiz ko’plab sharoitlar yaratib qo’ydi. Yoshlarimiz vaqtini mazmunli o’tkazishlari uchun maktab sport zallarini 20:00gacha ochiq qilib qo’ydi. Bu esa bolalarni vaqtini tog’ri sarflab sog’lom turmush tarziga o’rgatadi. Shuningdek maktab kutubxonalarini 22:00gacha ochiq turishi ham kelajak avlod uchun kun tartibi mazmunli o’tkazishini taminlaydi va ularni manaviy ongini yuksaltiradi[4].

E’tiborga muxtoj bo’lgan bolalar uchun har xil ma’naviy va marifiy narsalarni tashkillashtirishimiz ularning hayotga muhabbatini ortishiga sabab bo’ladi. Dunyoda ko’pchilik odamlar sog’lom turmush tarziga rioya qilishadi. Bu ularning hayoti bir maromda ketishini ta’minlaydi. Biz sog’ bolsak salomat bo’lsak hayotimiz o’zgaradi. Agarda kasal bo’lib qolsak ishimiz yurishmay ko’pchilik narsalarga dangasalik qilishimiz mumkin. Sog’ligimizni yo’qotmaslik uchun yana bir narsani sedan chiqarmaslik zarur bu to’g’ri ovqatlanishdir.” Turli kasalliklar ovqat ratsionini buzilishidan kelib chiqadi “-deb Farobiy[1] ta’kidlaydi.

Imkoniyati cheklangan bolalarni barchasini sportga va sog’lom turmush tarziga o’rgatish biz bo’lajak pedagoglarning asosiy vazifamiz hisoblanadi. Ularning qalbiga yo’l topa olish har birimizni vazifamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. MDO.uz(Maktabgacha ta’lim vazirligi) Instagram/mdo.uz
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 10.09.2020yildagi “2024 yildagi bo’ladigan paralimpiya” haqidagi nutqida
3. #MTT kanalidan /#imkoni cheklangan bolalar
4. “Imkoniyati cheklangan bolalar sport musobaqasi”olamsport.com kanalidan olingan.

BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUTQ KAMCHILIKLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
katta o’qituvchisi

Mamatkulova Shahnoza Rustam qizi

Maxsus pedagogika, Defektologiya
(Logopediya) mutaxassisligi 2- kurs magistri

Annotatsiya

Ushbu maqola bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklari, ularning sabablari va nutq nuqsonini erta aniqlash haqida qisqacha yoritilgan. Shu bilan bir qatorda nutq nuqsonlarini bartaraf etish bosqichlarida va ularni oldini olish jarayonida topishmoqlardan keng foydalanishning samarasi haqida yozilgan.

Kalit so’zlar

Nutq, shakillanish, davr, nutqining turi, nutq nuqsonlari, topishmoqlar, jumboqlar, avtomotizatsiya.

Annotation

This article is briefly covered by shortcomings found in children, their causes and early detection of speech defects. At the same time, it is written on the effectiveness of the expenditure of speech shortcomings and the effectiveness of the widespread use of pillars in the prevention process.

Key words

Speech, formation, period, type of speech, speech defects, riddles, riddles, automation

Barchamizga yaxshi ma’lumki nutq tabiatda yaratilgan barcha tiriklikning ichida insoniyatgagina berilgan oliy ne’matdir. Albatta nutq insonning tug’ulishi bilan paydo bo’lib qoladigan jarayon emas, ya’ni nutq tug’ma qobiliyat hisoblanmaydi balki bola rivojlanishi, aql-idrokining o’sishi bilan shakillanib boradigan jarayondir. Bunda bola nutqi kattalar nutqi asosida shakillanib boradi. Shunday ekan bolaning nutqi atrofdagilarning to’g’ri va ravon so’zlashishi, to’g’ri nutqiy ta’lim tarbiyaga bog’liqdir. Ammo shunday holatlar borki atrofdagi to’g’ri nutqiy munosabat ham bolaning to’g’ri va ravon so’zlashi uchun to’sqinlik qilishi mumkin. Bular bolaning nutqini hosil qilishda qatnashuvchi organlarning normadan chetga chiqishi natijasidir. Bolaning nutq

nuqsonlarini erta aniqlash va unda qanday nutq nuqsoni yuzaga kelganini bilish uchun nutqning rivojlanish bosqichlari va bu bosqichlarda nutq organlarining rolini bilish zarurdir.

A.N Leont’ev[7] bolalarda nutqning shakillanib borish jarayonini alohida 4 davrga ajratib ko’rsatgan

-Birinchi davr tayyorgarlik davri bo’lib bunda bola tug’ulgandan boshlab bir yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi.

- Ikkinchi davr esa bog’chagacha bo’lgan davr- uch yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi.

-Uchinchi davr maktabgacha ya’ni yetti yoshgacha bo’lgan davrni o’z ichiga oladi.

-To’rtinchi maktab davri.

Bola tug’ilgandan boshlab yuqoridagi davrlarga mos ravishda nutqi bosqichma bosqich rivojlanib boradi. Bola tug’ulganidan ovoz chiqaradi va yig’laydi. Buni nutq deb atab bo’lmaydi, ammo shu yig’i nutq apparatlarining ya’ni nafas olish, ovoz hosil bo’lish, artikulyatsion bo’limlarning rivojlanishida ahamiyatlidir. Bola bir yoshga to’gunga qadar gu-gulash, taqlid qilish orqali ba’zi bo’g’inlarni talaffuz etishi na-na, be-be kabi, so’zlarga reaksiyaning paydo bo’lishini kuzatishimiz mumkin.

Uch yoshgacha bo’lgan davrda esa bolada dastlabki so’zlar shakillanib nutq rivojlanishining faol davri boshlanadi. Bu vaqtda bola kattalar artikulyatsiyasiga etibor qaratadi va so’zlarni takrorlashga harakat qiladi. Bola 3 yoshga to’lguniga qadar lug’at boyligi sezilarli darajada ortib, so’z boyligi 1000 tani tashkil etadi.

Maktabgacha bo’lgan davrda bolaning faol so’z boyligi 3000-4000 ta so’zgacha yetadi, shu bilan bir qatorda so’zning grammatik tomoni ham shakillanib boradi[2]. Bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan lab-til, lab-lab tovushlarini m,b,p va boshqalarni o’zlashtiradilar, artikulyatsion jihatdan qiyin talaffuzdagi tovushlarni esa: r,l,s,sh,ch,j,z,s va boshqalarni talaffuz etishda qiynaladilar. Shu sabab bu tovushlarni boshqa tovushlarga almashtirib yoki tushurib talaffuz etishadi.

Maktab davrida bolaning nutqi boshqa davrlarga nisbatan ongli tarzda namoyon bo’ladi. Bola nutqning grammatik tomonlarini o’rganadi, va shu bilan bir qatorda bola nutqida yozma nutq ham yetakchi rol o’ynaydi.

Bu davrlarda bola nutqining to’g’ri va o’z vaqtida namoyon bo’lishi uchun maxsus sharoitlar zarur bo’ladi, buning uchun esa:

Bolaning nutqi shakillanishida ishtirok etuvchi nutq apparatlari normada bo’lishi:

Bola jismoniy, ruhiy va aqliy taraflama soglom bo’lishi:

Eshitishi va ko’rishi normada bo’lishi:

To’g’ri nutqiy muhitga ega bo’lishi talab etiladi[3].

Shu tariqa inson nutqi bilan birga uning tafakkuri, aqli, fikirlashi ham rivojlanib boradi. Agarda bola nutqi shakillanishida yuqoridagi sharoitlar bo’lmasa bolada turli nutq nuqsonlari yuzaga kela boshlaydi. Logopediyada nutq nuqsonlari muayyan tilning me’yordan chetga chiqishi deb ta’riflanadi. Bolalarda uchraydigan nutq buzulishlari tug’ma va orttirilgan hamda ichki va tashqi nutq buzulishlarga bo’linadi. Nutq nuqsonlarining yuzaga kelishini ko’plab olimlar o’rganib, taxlil qilib chiqishgan I.M.Sechenov[11], L.V.Vigotskiy[10], V.I.Lubovskiyy[7] va boshqalar bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklarining quyidagi sabablarini ajratib ko’rsatishgan

1. Embirionning rivojlanish bosqichida turli nuqsonlarning kelib chiqishi;
2. Onaning homiladorlik vaqtidagi turli jarohatlar olishi, toksikozning og’ir kechishi, endokren va virusli kasalliklarga chalinishi va qonning rezus faktorga mos kelmasligi;
3. Bolaning tug’ilish vaqtidagi turli jarohatlar bilan shikastlanishi;
4. Bola hayotining ilk davrlarida turli bosh miya kasalliklariga chalinishi;
5. Nasliy omillar;
6. Nutqiy-maishiy sharoitning yomonligi bola nutqini noto’g’ri rivojlanishi yoki umuman shakillanmastligini keltirib chiqarishi mumkin[4, 7].

Yuqorida ko’rsatilgan sabablar narijasida turli nutq nuqsonlari yuzaga kelishi mumkin. Bu nutq buzulishlari logopediyada 11ta turlarga ajratilib, alohida o’rganiladi

va quyidagilarga bo’linadi: disfoniya, bradilaliya, taxilaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizatiriya, alaliya, afaziya, disleksiya, disgrafiya. Bolalardagi nutq nuqsonining turiga qarab logopedik ishlar bosqichma bosqich tarzda olib boriladi[7,12].

Nutq nuqsonlarini oldini olish va bartaraf etish bosqichlarida topishmoqlardan foydalanish o’zining samarali natijasini ko’rsatadi. Topishmoqlar bolalar nutqini shu bilan bir qatorda ongini rivojlantirishda ajoyib vositadir. Odatda topishmoqlar chalg’ituvchi tarzda yoki jumboq tarzida ifodalanadi. Ularning javoblari kutilmagan va qiziqarli bo’ladi, shuning uchun bolalar ularni topishda fikirlashlari, o’lab javob berishlari, hamda jumboqdagi so’zlarning tub ma’no mohiyatini taxlil qilishlari va og’zaki tarzda bayon etishlari talab etiladi. Bu esa o’z navbatida bolaning fikrlash doirasi, aql-zakovatining va nutq boyligining oshishi uchun zamin yaratadi. Bolalar nutq nuqsonlarini bartaraf etish quyidagi bosqichlarda olib boriladi; tovushni qo’yish, mustahkamlash, diferentsiya mustahkamlash va avtomotizatsiya[7, 11].

Mustahkamlash va avtomotizatsiya qilish jarayonida bola nutqiga qo’yilgan tovushlar mustahkamlaniladi, hamda avtomatlashtiriladi. Bu jarayonda esa topishmoqlardan foydalanish yaxshi natija beradi.

Olimlarning fikriga ko’ra topishmoqlar “so’zlarni qo’llashning kalitidir”[5,6] bu esa nutqi rivojlanib atrof muhitni, borliqni anglab borayotgan bola nutqining yanada boyishiga, so’zning va gaplarning tub ma’nosini anglashda yordam beradi. Birgina bog’langan nutq buzulishini bartaraf etishda topishmoqlar o’zining fikirlashga undashi, bir so’z ikkinchi so’zni to’ldirishi, narsalarni solishtirib taxlil qilish bilan ko’maklashadi deb aytish mumkin.

Xulosa qilib aytganda bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklari 11 ta shaklga ajratilib, 9 tasi og’zaki nutq nuqsonlari, 2 ta shakli esa yozma nutq buzilishlari hisoblanadi. Bu nuqsonlar kelib chiqish sababiga ko’ra tug’ma va orttirilgan bo’ladi. Bolaning nutq nuqsonlari o’z - o’zidan tuzalib qolmaydi, balki vaqt o’gani sari mustahkamlanib boradi[7, 8]. Bunday bolalar logopedik yorgamga muhtojdir.

Logopedlar nutq nuqsoni shakliga qarab korreksion ishlar olib boradi. Korreksion ishlarda topishmoqlardan foydalanish hozirgi kunda keng qo’llanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Алексеева М.М., Яшина В.И. Речевое развитие дошкольников. – М.: Академия, 1998г.
2. Sh.Shodmonova, «Maktabgacha ta’lim pedagogikasi» Toshkent-2003.
3. S.Jo’raev , F.Qodirov —Kichkintoylar nutqini o’stirish T.: 2005 y.
4. Q.SHodiyeva ”Maktabgacha yoshdagi bolalarni to’g’ri talaffuzga o’rgatish” T., - “O’qituvchi” 1995y.
5. M.Asqarova, G’.Qodirova —Kichik yoshdagi bolalar nutqini o’stirish T.:—O’qituvchi 2001 y
6. M. Jumaboev “Topishmoqlarning ilmiy ta’limiy ahamiyati” 3-4 bet
7. Ayupova M.Yu. «Logopediya» - T.: «O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati», 2007-yil
8. Muzaffarova, X. (2020). Болаларнинг мактабга психологик тайёргарлиги. *Scienceweb academic papers collection*.
9. Muzaffarova, X. (2020). Bolalarda nutq buzilishlari va ularga korreksion yondashish usullari. *Scienceweb academic papers collection*.
10. Muzaffarova, X. (2020). ТОПИШМОҚЛАР ВОСИТАСИДА БОЛАЛАР НУТҚИНИ ЎСТИРИШ. *Scienceweb academic papers collection*.
11. Muzaffarova, X. (2021). IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN TA’LIM-TARBIYA ISHLARI MAZMUNINI TAKOMILLASHTIRISH. *Scienceweb academic papers collection*
12. <https://www.prodigygame.com>

SURDOPEDAGOGIKA VA SURDOPSIXOLOGIYADA KAR BOLALAR NUTQINI RIVOJLANISH DARAJASINI O'RGANISH MASALASI

Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti katta
o’qituvchisi

Erxonova Shaxnoza

Maxsus pedagogika, Defektologiya

(Logopediya) mutaxassisligi 2- kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada karlar bolalar nutqining rivojlanish darajasi, eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning nutqining o’ziga xos xususiyati, nutqning rivojlanishi uchun bolaning psixik, jismoniy sog’ligi oily nerv faoliyati, oily psixik jarayonlari, jismoniy holati katta ahamiyatga egaligi haqidagi ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: kar, kar bola, ta’lim, surdopedagogika, ta’limni o’quvchi, nutqini o’stirish, talaffuzga o’rgatish, eshitish qobiliyatini rivojlantirish.

Inson atrof muhitni faqatgina bir signal sistemalari sezgi, idrok orqli bilibgina qolmay, balki soʻz nutq orqali ham biladi. I.P.Pavlovning ko’rsatishicha, soʻz inson uchun xuddi birinchi signal sistemasi kabi ahamiyatlidir, lekin bu signal bir muncha umumiy va tarmoqlidir. Soʻz insonni yuksaklarga ko’tarib bilish imkoniyatlarini kengaytiradi. Ikkinchi signal sistemasi faqat odamlarga xosdir. Bu ularga spesifik fiziologik mehanizmlar-nutq organlari yordamida shakllanadi. 2-signal sistemasining fiziologik mehanizmlari nimalardan iborat?

Ularni shartli ravishda ikki qismga ajratish mumkin.

-Periferik

-Markaziy

Birinchi qismga biz avvalo nutq apparatining pereferik qismini kiritamiz-ovoz apparati, nafas apparati va artikulsiyasi apparati.

Nutq mehanizmning markaziy qismi bosh miya po’stlog’ida joylashgan. Nutqda miya chap yarim sharlarining peshona va chakka qismi asosan hizmat qiladi.

I.P.Pavlov[2] miya po’stlog’I bir butunligini va uni sxematik ravishda qat’iy belgilangan, alohida markazlarga bo’lish mumkin emasligini ko’rsatib o’tadi. Hohlagan funksiya po’stloqda butunligicha boshqariladi va ishga tushuriladi. Klinik kuzatishlarni ko’rsatishicha nutq buzilishlari faqatgina bevosita nutq zonalarining jarohatlanishida emas, balki ular yarim sharlar jarohatida ham yuzaga keladi. Bundan kelib chiqadiki, nutq boshqarilishida chap yarim sharlar singari o’ng yarim sharlar ham ishtirok etadi. 2-signal sistemasi bazasida shakllanadi va rivojlanadi[3].

Nutq shakllanishi uchun bulardan tashqari etakchi analizatorlar eshitish, ko’rish, harakat normal faoliyat bajarishi lozim.

Signal sistemalari orasidagi bog’liqlik yana shunda ko’rinadiki, 1-signal sssistema va uning fiziologik mehanizmlari-analizatorlar buzilganda 2-signal sistemasi ham buzilishi mumkin. Amaliyotda signal sistemalari orasidagi munosabat buzilishini turli formalarini uchratish mumkin.

Masalan: Eshitish analizatorlari funksiyasi qisman buziladi. Bu buzilishlar eshitishni yo’qotish vaqtiga va darajasiga bog’liqdir.

Kasallik qancha erta boshlansa va buzilish darajasi og’ir bo’lsa, shunchalik nutq yomon bo’ladi. U bir qator fonematik, Grammatik kamchiliklar chegaralanganligi, lug’atining qashshoqligi bilan ajralib turadi.

Karlikning o’g’ir darajasida bola nutqni mustaqil egallay olmaydi. Unda 2-signal o’qituvchi rahbarligida o’qish jarayonida shakllanadi.

Bolalar nutqini tovush madaniyatini tarbiyalash nutqni rivojlantirish bo’yicha ish tizimining tarkibiy qismini tashkil etadi.

Yosh bolalarning nutqi atrofdagi kattalar bilan bo’ladigan muloqot jarayonida shakllanadi. Ushbu jarayon davomida uning predmetli hamda bilish faoliyati yuzaga keladi. Nutqni egallash bola psixikasining barcha tomonlarini qayta quradi, unga bo’layotgan voqea-hodisalarni nisbatan ongli va ixtiyoriy ravishda idrok etishga imkon

beradi. Ulug’ rus pedagogi K.D.Ushiniskiy “Ona tili har qanday aqliy rivojlanishning asosi hamda bilimlar xazinasidir”, - degan edi[1].

Shuning uchun ham bolalar nutqining o’z vaqtida rivojlanishi haqida g’amxo’rlik qilish uning sof va to’g’ri bo’lishiga e’tabor berish muhimdir.

Bolaning nutqi qancha boy va to’g’ri bo’lsa, unga o’z fikrini bayon etish, shuncha engil bo’ladi, tevarak-atrofni bilish imkoniyati shuncha keng bo’ladi, bolalar va kattalar bilan o’zaro munosabatining mazmunliroq va to’laqonliroq bo’lish psixik rivojlanishning faollashishiga olib keladi. Nutqning har qanday buzilishi u yoki bu darajada bolaning faoliyati va xulqiga ta’sir ko’rsatadi. Yomon so’zlovchi bolalar o’z nuqsonlarini anglay boshlaganlaridan so’ng kamgap, uyatchang, jur’atsiz bo’lib qola boshlaydilar. Yozma nutqining og’zaki nutq asosida shakllanishi va nutq kamchiligining uni o’zlashtira olmaslikka olib kelishi tufayli savodga o’rgatish davrida bolaning tovush va so’zlarni to’g’ri, sof talaffuz qilish, ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalar nutqining rivojlanishi haqida qisqacha ma’lumotlar. Bolalar bog’chasining tarbiya dasturi og’zaki nutqning barcha tomoni: lug’at, grammatik tuzilishi, tovush talaffuzini rivojlantirishni nazarda tutadi. Tilning lug’at zahirasi uning tarkibiga kiruvchi barcha so’zlardir.

Grammatik tuzum so’zlarning gapda birikish qoidalarini belgilaydi har qanday so’z, jumlarlar faqatgina u yoki bu tovushlar yordamida o’z ifodasini topadi.

Til tuzilishining ushbu barcha qismlari bir-biri bilan chambarchas bog’liqdir. Tilning lug’at va grammatik tuzilishi nafaqat bog’cha yoshida balki maktabda o’qish jarayonida ham muntazam ravishda rivojlanadi hamda takomillashib boradi. Tovushlarni to’g’ri talaffuz qilish bolada asosan 5-6 yoshga kelib shakllanadi. Shuning uchun ona-tilining barcha tovushlarini to’g’ri talaffuz qilishni tarbiyalash maktabgacha yoshga kelib tuganlanishi lozim.

Tovush faqat soʻz tarkibidagina maʼno anglatuvchi birlik boʻlgani tufayli toʻgʻri tovush talaffuziga oʻrgatish ishi bolalar nutqini oʻstirish ishi bilan chambarchas bogʻlangan boʻlmogʻi lozim.

Nutq insonning tugʻma qobiliyati boʻlmay, bolaning rivojlanishi bilan asta-sekin shakllanadi.

Nutqning normal boʻlishi uchun bosh miya poʻstlogʻini, shuningdek sezgi organlari-eshitish, koʻrish, taʼm bilish, hid bilish, teri sezgisi ham etarli darajada rivojlangan boʻlishi lozim.

Nutqning shakllanishi uchun, ayniqsa nutqni xarakatga keltiruvchi va eshitish analizatorining rivojlanishi juda muhimdir. Bularning barchasi atrof-muhit bilan uzviy bogʻliqdir. Agar bola yangi, aniq taasurotlar olib turmasa, uning xarakatlari va nutqining rivojlanishi uchun zarur sharoit yaratib berilmasa, u holda bolaning psixik rivojlanishi tormozlanadi.

Nutqning rivojlanishi uchun bolaning psixik, jismoniy sogʻligi oily nerv faoliyati, oily psixik jarayonlari (diqqat, xotira, xayol, tafakkur), shuningdek uning jismoniy somotik holati katta ahamiyatga ega. Nutqning shakllanishiga turli xil dispeksiyalar, surunkali bronxit, surunkali tonzilment, adenoid va shu kabi kasalliklar salbiy taʼsir koʻrsatadi. Ular bola organizmini zaiflashtiradi, uning psixik faoliyatini sustlashtiradi, baʼzan psixik-jismoniy infaktimum va astenizasiyalarga olib keladi.

Bola nutqining rivojlanishi uch oyligidan chuvlash davridan boshlanadi. Bu nutq apparatini tovushlarni talaffuz etishga faol tayyorlash davridir.

Bir vaqtning oʻzida nutqni tushunish jarayoni yuzaga keladi. Avvalo, bola nutq intonasiyasini, ohangini soʻng predmet va xarakatlarni bildiruvchi soʻzlarni farqlay boshlaydi.

Bola toʻqqiz-oʻn oyligidan boshlab bir xil juft boʻgʻinlardan tashkil topgan alohida soʻzlarni talaffuz qiladi (dad....). Odatda bir yoshga kelib, bolaning lugʻati 10-12 ta goho esa undan koʻproq soʻzdan iborat boʻladi. (ona, dada, buvi, non, choy, va h.k).

Nutq tahlid asosida rivojlanishi tufayli ushbu davrda uning shakllanishida atrofdagi kattalarning aniq ohista (bamaylihotir) nutqlari katta ahamiyat kasb etadi. Predmetlarni to’g’ri, so’zlarni qisqartirmay, bolalar nutqlariga taqlid qilmagan holda nomlash zarur. Ushbu davrda passiv lug’atni (bular shunday so’zlarki, bola ularni ham talaffuz etmaydi, predmetlar bog’laydi, nomlaganda ularni ko’rsatadi) rivojlantirish zarurdir. Asta-sekin bolada aktiv lug’at (o’z nutqida qo’llaydigan so’zlar) rivojlanadi. Bola 2 yoshga kirganda uning aktiv (faol) lug’ati 250-300 so’zdan iborat bo’ladi. Ushbu davrda ma’noli nutq ham shakllanadi. Dastlab bular 2-3 so’zdan iborat soda jumlar bo’lib, uch yoshga kelib ular murakkablashadi. Aktiv (faol) lug’at 800-1000 ta so’zga etadi. Nutq to’laqonli muloqot vositasiga aylanadi. 5 yoshga kelib bolalar aktiv lug’ati 2500-3000 so’zdan iborat bo’ladi. Jumlar uzaldi va murakkablashadi, talaffuz yaxshilanadi[2, 3]. Nutqning normal rivojlanishida 5-6 yoshli bola tovush talaffuzidagi fiziologik nuqsonlar o’z-o’zidan to’g’rilanadi.

7 yoshga kelib bola ona tilidagi barcha tovushlarni to’g’ri talaffuz etadi, etarli darajada faol lug’atiga ega bo’ladi, hamda Grammatik jihatdan to’g’ri nutqiy amaliyot egallaydi[1,2].

Tarbiyachiga bola nutqining normal rivojlanish qonuniyatlarini bilish ushbu jarayonga faol va to’g’ri raxbarlik qilish zarurdir.

Nutqning talaffuz tomoni:

So’zlovchi nutqning adabiy til normalariga mosligi darajasi bilan xarakterlanuvchi nutqning umumiy madaniyati bo’limlaridan biri uning talaffuz tomoni yoki uning tovush madaniyati hisoblanadi.

Nutq talaffuz tomoning asosiy tarkibiy qismlari uning ritmik ohangdorlik tomoni va nutq tovushlaridir. Ularning har biriga batafsil to’xtalamiz.

Intonasiya (nutq ohangi). Intonasiya (nutq ohangi) deganda nutqning ma’noli munosabatlari hamda emosionax (hayajonli) ohangini aks ettiruvchi talaffuz vositalari yig’indisi tushuniladi. Intonasiya o’zida nutqning ritmi (maqomi), temli (tezligi), tembri (sifati) va ohangdorligini mujassamlashtiradi. Nutqning ohangdorligi jumlada

tasdiqlash, so'rash, his-hayajonni bildirish maqsadida ovozini balandlash yoki pastlashni anglatadi[1].

Nutqni retmi (maqomi), uzunligi va kuchiga ko'ra turlicha bo'lgan. Urg'uli va urg'usiz bo'g'inlarni bir me'yorda almashtirishdir. Temp –bu nutqni talaffuz qilish tezligi. Bu jumlaning mazmuni hamda ifoda ma'nosiga bog'liq ravishda tezlashgan yoki sekinlashgan bo'lishi mumkin. Nutq tilning tezlashishda – nutq aniqligi va tushunarligi yo'qoladi. Tempning sekinlashishida esa nutq o'zining ma'nodorligini yo'qotadi.

Fikr bildirishning ma'noli qismlarini tasdiqlash, shuningdek bir fikrni boshqasidan ajratish uchun pauzalar nutqning oqimida to'xtalishlaridan foydalaniladi.

Bolalar nutqida ko'pgina nutqiy nafasining shakllanib bo'lmaganligi, bolalarning fikrlarini ifodalashlarida ularning uzunligiga muvofiq ravishda nafaslarini to'g'ri taqsimlay olmasliklari bilan bog'liq bo'lgan pauzalar kuzatiladi.

Tembr – turli hil his –tuyg'ularni bildiruvchi va nutqga hilma-hil hayronlik, hafalik, sevgi kabi ohangni beruvchi fikr bildirishning isosional bo'yoqdorligidir. Nutqning tembri, uning emotsional bo'yoqdorligiga jumlar, matni talaffuz etishda ovoz balandligi va kuchini o'zgartirish orqali erishiladi[2].

Mantiqiy urg'u so'zining jumlada ovoz balandlatilishi hamda uning talaffuzi uzaytirilish bilan ma'noli ajratilishidir.

Bolalarda nutqning ritmik ohangdorligini shakllantirish uchun nutqiy eshitishi nutq tempi va ritmining muvofiq holatini idrok etish, shuningdek ovoz balandligini eshitish tovush ohangining baland-pastligi harakatlarini idrok etish.

Ovozning asosiy sifatlari kuchi va balandligi.

Nutqiy nafas – uning uzunligi va jadalligi kabilari rivojlantirish zarurdir.

Fonema (tovush) lar tizimi. Har qanday tilde so'zning tovush qiyofasini tashkil etuvchi ma'lum bir tovush miqdori mavjuddir.

Tovush nutqidan tashqarida hech qanday ma'noga ega bo'lmay u so'zni bu so'zdan ajratishga yordam berar ekan. So'z tarkibidagi ma'noga ega bo'ladi (tosh, bosh, qosh, dosh, fosh, mosh, shosh). Bunday ma'no ajiratuvi tovush “Fonima” deb ataladi.

Nutqdagi barcha tovushlar artikulyasiya va akustik (jarangdorligidagi farq) xislatlari asosida farq qilinadi[4].

Nutq tovushlari nutq ajratish turli qismlarining murakkab muskul faoliyatining natijasidir. Ularning paydo bo’lishida nutq apparatining uch bo’limi : energetic (nafas oluvchi) – o’pkalar, bronxlar, diofragma, xalqum, xiqqildoq (bo’g’iz), generator (ovoz paydo qiluvchi) ovoz paychalari va muskullari birgalikda hiqildoq (bo’g’iz), rezenator (tovush paydo qiluvchi) og’iz va burun bo’shlig’i ishtirok etadi. Nutq apparatlarining ushbu uch qismining o’zaro bog’liq va muvofiq holda ishlashi faqat nutq va ovoz paydo qilish jarayonini markaziy boshqarilishi natijasidagina ta’minlaydi. Ya’ni nafas olish, ovoz paydo bo’lish va artikulyatsiya jarayoni markaziy asab tizimi faolligi bilan boshqariladi. Uning tasiri orqali boshqa organlar faoliyati amalga oshadi.

Adabiyotlar

1. Обучение, воспитание и развитие детей с нарушениями слуха. Часть 1. Основы сурдопедагогики: Учебное пособие / Сост. Е.Н. Горина, О.В. Соловьева, О.И. Суслова – Саратов: ИЦ «Наука», 2019. – 91 с. B.D.Korsunskaya “Vospitaniye gluxogo doshkolnika v seme” –M;
2. Fayzieva U .Yu. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savod o’rgatish Ped. fan. nom z. dis. ... avto ref. ~ Toshkent: TDPI. 1994. - 18 b s
3. F.U Qodirova. Boslang’ich sinf kar va zaif eshituvchi o ‘quvchilar nutqini shakllantirish.: Ped. fan. nomz. dis. Avto rcf...- Toshkem :TDPU\ 2006. - 20 b.
4. Muzaffarova, X. (2021). BOLALARDA UCHRAYDIGAN NUQSONLAR VA ULARNING KELIB CHIQISH SABABLARI. *Scienceweb academic papers collection*.
5. Muzaffarova, X. (2021). BOLALAR PSIXIKANING RIVOJLANISHINI BELGILAYDIGAN OMILLAR. *Scienceweb academic papers collection*.
6. Muzaffarova, X. (2020). MAXSUS YORDAMGA MUHTOJ BOLALARNI TA’LIMGA JALB ETISHDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR. *Scienceweb academic papers collection*.

AQLIY NUQSONGA EGA BO’LGAN BOLALAR NUTQINI RIVOJLANISHINI O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

X.S.Akramova

JDPU Maxsus Pedagogika

kafedrasi mudiri dots.

Abduvaitova Ozoda

Omon qizi Maxsus pedagogika

defektologiya (Logopediya)

mutaxassisligi 2-kurs magistranti

Annatatsiya: Ushbu maqola keng doiradagi mavzulariga qaratilgan aqliy nutq buzilishlarini davolashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish qoloq bolalar, ularning to’liq imkoniyatlarini o’rganish va to’liq moslashish potensial, ayniqsa nutqi buzilgan bolalar bilan ishlashda asoslangan maxsus bilim va ilmiy yondashuvlar.

Tayanch so’z va iboralar.: Aqli zaif boalar, tuzatish, ota-onalar, oila maktab hamkorligi, ta’lim, fikrlash, fonematik eshitish tahlil va sintez, oilaviy hayotga tayyorgarlik.

Annotation: This article focuses on the widespread use of computer technology in the treatment of speech disorders in mentally retarded children, the study of their full potential and adaptation to its full potential, especially in working with children with speech disorders, based on special knowledge and scientific approaches.

Keyword: Mentally retarded children, correction, parenting, family and school collaboration, education, thinking, phonemic hearing, analysis and synthesis, preparation for family life

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonunda maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish bu boradagi islohatlarni qoydi va maktab ta’limi bosqichidan boshlash lozimligi alohida ta’kidlangan. Ta’lim tizimining samaradorligi va o’qitishdagi ilg’or usullarni aniqlash va imkoniyati cheklangan bolalarni maktab ta’limida o’qitish va ularni nutqiy nuqsonlik muammosini hal etish kech qolgan o’z dolzarbligini yo’qotmagan. Ayniqsa nutq nuqsoniga ega bo’lgan bolalarni maktabda ta’lim

jarayonida savodga o’rgatish va nutq kamchiliklarini bartaraf etib borish shu soha mutaxassislari oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo’lib qolmoqda.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi boyicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

‘Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5270-sonli 2017-yil 1-dekabrda farmoni va 2017-yil 30-sentabrda PF-5198-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori va bizning faoliyatimizga tegishli bo’lgan boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar maxsus pedagogika sohasida ham bir qator muammoli vaziyatlarni ijtimoiy hal etishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Shuning uchun ham yurtimizning mustaqillikka erishgan kunlaridanoq hukumatimiz tomonidan yosh avlodni sog’lig’i, ta’lim tarbiyasi masalalariga jiddiy ahamiyat berib kelinmoqda. Ushbu ishlarning amaliy yechimi bevosita uzluksiz ta’lim tizimi bo’g’ini – maktab bilan bog’liq.

Hammamizga ma’lumki nutq kishilarning til vositasi bilan aloqa qilish usulidir. Ravon va tiniq nutq – inson ko’rkidir. Fikrlarimiz – nutq yordami bilan shakllanadi va ifodalanadi.

Aqli zaif o’quvchilarning shaxslararo munosabati, ularning ta’lim jarayonida mehnat ko’nikmalarini shakllantirish bo’yicha ilmiy izlanishlar dunyoning yetakchi markazlari va oliy ta’lim muassasalarida olib borilmoqda. Shuningdek, maxsus maktab o’quvchilari uchun kompyuter dasturlarining moslashganligi, foydalanuvchi darajasida

kompyuterda ishlashni egallash, kompyuterdan foydalanishda o’qitishning individual xarakteri, kompyuter dasturlarining kichik hajmi, dastur foydalanuvchilari uchun metodik ko‘mak, yangi didaktikani rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga molik bo‘lib turibdi.

Respublikamizda nogironligi bo‘lgan bolalarning jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga jalb qilinishi va faol ishtirokini ta’minlovchi inklyuziv ta’lim tizimi takomillashtirilmoqda, nogironlarning ish va turar joylariga kirib-chiqishini yo‘lga qo‘yish maqsadida maxsus panduslar bilan ularni ish joyi va boshqa muassasalarga borib-kelishi uchun moslashtirilgan shahar yo‘lovchi transporti vositalaribilan ta’minlanmoqda. Aqli zaif bolalarning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishini ta’minlash bo‘yicha Respublikamizda “aholini ijtimoiy himoya qilish, nogiron va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash⁴³”ni kuchaytirishga alohida e’tibor berilgan. Ushbu islohotlarning bajarilishi natijasida bolalikdan aqli zaif bo‘lgan bolalarning to‘laqonli hayotga ijtimoiy moslashuvi, ularga tibbiy-pedagogik yordam ko‘rsatish tizimi yanada takomillashtiriladi.

Axborot obyektlar, hodisalar, jarayonlar haqidagi xabarlar to‘plamidir. Olingan axborotlar belgili, matnli va grafikli ko‘rinishda ifodalanadi. Belgili ko‘rinishdagi axborot asosan harflar, raqamlar, belgilar ko‘rinishidan iborat bo‘ladi. Undan turli hodisalar haqida murakkab bo‘lmagan signallarni uzatish uchun foydalaniladi.

Hozirgi vaqtda korreksion maktabda alohida fanlarni o‘qitishda kompyuterdan faol foydalanish zarur⁴⁴. Ammo bizning fikrimizcha, maxsus maktabda kompyuterdan foydalanmasligi. Umumiy ta’lim maktablaridagidek, o‘rganish obyekti informatikaning o‘zi hisoblangan yo‘nalishni rivojlantirish zarurdir.

Maxsus maktabda kompyuter texnologiyalari o‘rganish predmeti sifatida emas, balki korreksion ta’limning yangi vositasi sifatida ko‘proq ahamiyatga ega hisoblanadi.

⁴³Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони // Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: Фафур Фулом, 2017.- 92 б

⁴⁴Кукушкина О.И. Компьютер в специальном обучении. Проблемы. Поиски. Подходы // Дефектология. 1994. №5. Организация использования компьютерной техники в специальной школе // Дефектология. 1994. № 6. С. 59-62

Kompyuterli va an’naviy yondashuvlarning optimal qo’llanilishiga asosan korreksion ta’limning individualligi va maksimal samaradorligiga erishiladi. Nutq so’zi to’rttagina tovush yoki harfdan iborat bo’lsada, bu so’zning qamrovi keng, mohiyati inson bilan bog’liq. Inson esa yaratganning eng oliy ne’matidir. Modomiki shunday ekan, har bir inson yoki bola dunyoga kelgan kunidan boshlab atrofdagi kishilarning gaplarini eshitishi his qilishi orqali rovon nutq malakasiga ega bo’lib borishi kerak.

Afsuski, hayotda ba’zi bir bolalarimizni nutqiy imkoniyatlari cheklanganligi tufayli ravon va tiniq nutq malakasiga muhtojdir. Bola shaxsining har tomonlama kamol topishida nutqning to’g’ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, yuqorida aytib o’tganimizdek nutq kishilarda milliy boylik, tarbiya, maorif, ijodiyotda qimmatli aloqa vositasidir. Shu boisdan ham bolalarga nutqni puxta egallash, o’z fikrini to’liq ifoda etishni o’rgatish lozim. Lekin ba’zi bolalarda nutq buzilishlarining turli ko’rinishlari uchraydi. Bunday nutq kamchiligiga ega bo’lgan bolalar o’z fikrlarini nutq orqali to’liq ifoda etib bera olmaydilar. Albatta bunday bolalar bilan o’z vaqtida logopedik korreksion ishlarni tashkil etib, olib borish lozim. Logopedik korreksion ish – bu bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlar, tovushlarni noaniq talaffuz qilishni, nutqda boshqa buzilishlarni tuzatish borasida olib boriladigan ishlar jumlasiga kiradi.

Bolalarda nutq buzilishlarini tuzatishdan oldin, logopediyada nutq normalari, va uning buzilish tushunchasini farqlash muhimdir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
2. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобщенности формирования навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. Архив

Научных Публикаций JSPI, 15(1). извлечено от
https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/918 3. Akramova, X. (2020).
Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. Архив
Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от
https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674

YAKKA MASHG’ULOTDA IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR TALAFFUZINI RIVOJLANTIRISHDA O’YIN FAOLIYATINING AHAMIYATI

JDPI pedagogika fanlari bo`yicha falsafa doktori

PhD dosent **Akramova Xafiza Samadovna**

Abatbayeva Aynura Jangabayevna

Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya)
mutaxassisligi 1- bosqich magistr

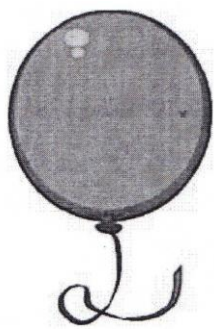
O’yinlar bolalarning aqliy va jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir etib, ularda fikriy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek har bir bolani his tuyg’usini shakllanishiga, ularni ko’rish, bilish, sezish, tinglash, fikrlash faoliyatini rivojlanib mustahkamlanib borishiga xizmat qiladi.

O’yin har bir bolani har tomonlama kamol toptirishga alohida o’ringa ega bo’lib o’yin vaqtida bolalarning fikri teranlashadi, so’z boyligi oshadi, jismoniy rivojlanish harakatlari yaxshilanadi, shuningdek sezgi, idrok, xayol, xotira, iroda, diqqati kabi ruhiy jarayonlari ishtirok etib mustahkamlanib boriladi.

Bolalar hayotida o’yinni ahamiyati ayniqsa nutqida ayrim tovushlarni noaniq talaffuz qiluvchi bolalar o’tkazilib borishi asosiy o’rin tutadi.

Bolalardagi tovushlarni aniq talaffuzini hosil qilish, mustahkamlanishida ba’zi logopedek o’yinlaridan foydalanib borish mumkin.

Sharlarni puflash o’yini.

O’yinni maqsadi: - Bolalarda nutqiy nafasni rivojlantirish "S" tovushini talaffuzini nutqda mustahkamlash.

O’yinning mazmuni: O’yin logoped va o’qituvchi xamkorligida o’tkaziladi.

O’yinda 10 - 12 ta bola ishtirok etishi mumkin. Har bir bolaga bittadan sharik tarqatiladi. Bolalarga sharlar tarqatilgandan so’ng o’yin mazmuni tushuntiriladi. Bunda bolalarni 2 guruxga ajratilib har guruxdan 1 nafar bola chiqariladi. Bu bolalar qo’lidagi sharni ishirishadi.

So’ngra ishirilgan shardan sekin xavo chiqarish. S-S-S - ga tovush chiqadi. Shardan hosil bo’lgan S-S-S tovushini bolalar ham takrorlashi lozim. Bu o’yinda g’olib guruh deb qaysi gurux bolalari sharni katta ishirib S-S-S tovushini hosil qilganlar hisoblanadi. O’yin davomida faol qatnashgan bolalar og’zaki bo’lsa xam rag’batlantirilib boriladi.

Bu o’yinning logoped ahamiyati shundan iboratki bunda bolalarda nutqiy nafas olish yaxshilanib mustahkamlanadi.

"S" tovushini aniq, talaffuzi bolalar nutqida mustahkamlanib, ravon nutqi malakasi o’rgatilishiga erishish mumkin.

"TRAKTOR XAYDASH" O’YINI

O’yinning matssadi: - Bolalar nutqida "R" tovushini aniq talaffuzini hosil qilib, tovushini mustahkamlab borish.

O’yinning mazmuni: O’yin 10-12 ta bolalar bilan o’tkaziladi. 10 metrgacha bo’lgan masofaga belgi qo’yiladi. Qo’yilgan belgiga qarab ikkitadan bola traktorni tarillagan tovushiga taqlid qilib "tr - tr - tr" deb o’rtacha tezlikda borib qaytarishadi.

O’yinda bolalar qo’llari bilan traktor xaydaganday qilishadi. Bunda bolalarga traktorni ro’lini shaklini yasab berishi ham mumkin. Bu o’yinda g’olib bolani aniqlashda traktor tovushini tuxtamadan bajargan bolalarni ko’rsatib o’tiladi. O’yinda faol qatnashgan bolalar og’zaki bo’lsa ham maqtash lozim.

O’yinning logopedik ahamiyati shundan iboratki bunda.

-Bolaning nutqiy nafas olishi yaxshilanadi.

-Nutq organlaridan jag, til, kichik til harakatlari yaxshilanib rivojlantirilib boriladi.

-Nutqda "R" tovushining aniq, talaffuzi mustahkamlanib, tovushni aniq aytishi o’rganib boriladi.

- Bolaning qo’l harakatlari, jismoniy rivojlanishi, ulardagi harakatchanlik rivojlantirilib boriladi.

QARG’ALAR O’YINI

O’yinning matssadi: - Qarg’alar tovushiga taqlid qilish asosida bolalar nutqida “R” va “Q” tovushlarini mustahkamlashga qaratilgan.

O’yin mazmuni: - O’yin logoped va tarbiyachi hamkorligida o’tkazilishi mumkin.

O’yinga 10-12 nafar bola jalb qilinib, ular ikkita guruxga bo’linadi. O’yinda bolalar ikkitadan bo’lib 10 metrga bo’lgan masofaga "Qar - qar - qar" qarg’ani tovushiga, qo’llari bilan qarg’aning qanotini harakatiga taqlid qilib o’rtacha tezlikda borib qaytishadi. Bu o’yinda bolalarni faol qatnashtirib qarg’ani tovushi va harakatlarini aniq, bajarishga erishish lozim. O’yinda g’olib deb, aytilgan harakatlarni aniq bajargan bolalarni ko’rsatish mumkin.

O’yinning logopedik ahamiyati.

-Bolalarda nutqiy nafas olish, nafas chiqarish yaxshilanadi.

-Nutq organlarini harakatlari rivojlantirilib, mustahkamlanib boriladi.

-Nutqda "R va Q" kabi tovushlari aniq talaffuzi mustahkamlanadi.

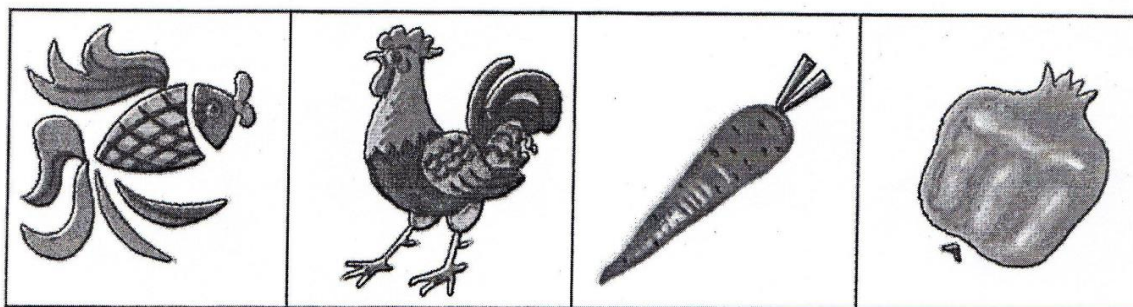
-Bolalarni jismoniy harakatlari rivojlantiriladi.

Bolalar nutqida tovushlar talaffuzini mustahkamlab borishda yuqorida ko’rsatib o’tilgan logopedik o’yinlardan foydalanib borish nutqdagi tovush talaffuzlarini mustahkamlab borishning uslubiy vositalaridan biridir.

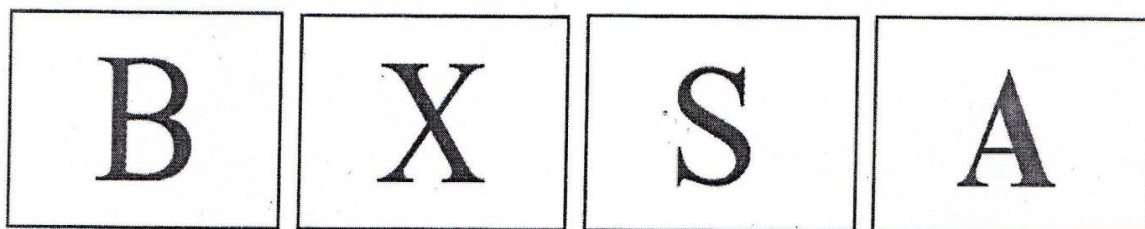
„SO’Z BOSHIDAGI TOVUSHNI ANIQLASH”

Maqsad: sozlardagi bosh tovushni farqlash va ajratishga o’rgatish.

O’yin jihozi: bolalar soniga muvofiq turli rasmlar tasvirlangan varaqalar. (Har bir varaqada 4—6 ta turli tovushdan boshlanuvchi rasmlar tasvirlangan bo’lishi kerak)
Logoped uchun harflar yozilgan varaqalar.

Bolalar uchun yaxlit rasmlar varaqa. Uzunligi 30 sm, eni 6 sm.

Logoped uchun kesma harfli varaqalar. Bo’yi 5 sm, eni 6 sm.

O’yinning borishi

Bu o’yinda 4—6 ta bola qatnashadi. Logoped bolalarga rasmlar varaqalarni tarqatadi. So’ngra harfli varaqalarni birin-ketin ko’rsatadi: a, i, s, u, p, b, r, ...

Kimda shu tovushlar bilan boshlanuvchi narsa yoki buyum borligini so’raydi. Shu tovushni to’g’ri topib, aniq talaffuz qilgan holda rasmni nomlagan bolaga logoped harfli varaqani beradi. Bola bu varaqani rasm ustiga qo’yadi. Kim birinchi rasmlar ustini harfli varaqalar bilan yopsa o’sha bola o’yinda g’olib sanaladi.

ADABIYOTLAR

1. 7.M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O’qituvchi 2007 yil.

2. 8.L.Mo’minova. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O’qituvchi 1993 yil.
3. 9.Yordamchi maktabda korreksion logopedik ishlarni tashkil etish va rejalashtirish.
4. Metodik tavsiya. Toshkent.2010 yil.
5. 10.L.Mo’minova. Bolalarni logopedik tekshirish va o’qitish. Toshkent.
6. O’qituvchi 1992 yil.
7. 11.V.Raxmonova. Defektologiya va logopediya asoslari. Toshkent.1990 yil.
8. 12.J.F.Xusanova. To’g’ri gapiraylik. Toshkent.O’qituvchi 2005 yil.
9. 13.L.Mo’minova. M.Qahramonova. Logopedik terminlarining ruscha – o’zbekcha izohli lug’ati. Toshkent.O’qituvchi 1988 yil.
- 10.L.Mo’minova Bolalar nutqini logopedik tekshirish. Toshkent.O’qituvchi 2004 yil.

NUTQI TO’LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALAR NUTQINI FAOLLASHTIRISHDA ERTAKLARNI ZAMONAVIY KO’RINISHI.

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. **Akramova X.S**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o’qituvchisi **Muzaffarova H.N.**

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti
Pirnazarova N.

Anatatsiya. Ushbu maqolada nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar nutqini faollashtirishda ertaklarni o’rgatish texnologiyasini rivojlantirish samaradorligi. Nutq to’liq rivojlanmagan bolalarda asosan ko’rgazmali va qo’l harakatlari bilan foydalangan holda ertaklarni zamonaviy ko’rinishda o’rgatish va shu orqali nutqini shakillantirish haqida yoritilgan.

Kalit so’zi: nutq, ertak, o’yin, eshitish, rivojlanish, psixika, pedagog, tarbiya.

Bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda nutq benuqsonligining ahamiyati katta chunki nutq kishilar aro aloqa quroli, barcha sohalarda qudratli muomala vositasidir. Nutq inson tafakkurining zarur asosi hisoblanadi. Nutq inson uchun bilish, faollikni rivojlantirish, atrofdagi kishilar bilan muloqotda bo‘lishning asosiy vositasidir. Inson shaxsining kamol topishida nutq juda katta ahamiyatga ega. Bolalarning barcha nutq sistemalarini rivojlantirish bo‘yicha olib boriladigan ishlarda maktabgacha tarbiya muassasalarida bolalarning lug‘at-so‘z boyligi grammatik tizimi shakllarini ko‘proq egallashlariga va so‘zlarni to‘g‘ri tallaffuz etishlariga ahamiyat beriladi.

Nutqning faol ishtiroki tufayli inson tevarak - atrof, borliq haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladi. Shu bilan birga nutq bolaning rivojlanishida, uning ta’lim tarbiya olishida asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bolalarda eng ko‘p uchraydigan nuqsonlardan biri nutqning to‘liq rivojlanmasligidir.

Bunday nutq kamchiligiga uchragan bolalar nutqi o‘ziga xosligi bilan boshqa nutq kamchiliklar farq qiladi. Ushbu nutq buzilishlari bilan shug‘ullangan chet el va rus olimlari nutq buzilishlarini turli yo‘nalishlarda ko‘rib chiqqanlar. Psixologik- pedagogik tomondan R.E. Levina; psixologik –lingivistik (V.K. Orfinskaya, Ye.F. Sobotovitch, V.A. Kovshikov) (16); Tibbiy pedagogik S.S. Lyapidevskiy; Ye.M. Mastyukova (16) va boshqalar.

O‘zbekiston Respublikasida nutq kamchiliklarini kelib chiqish sabablari, ularni bartaraf etish usullari yuzasidan L.R. Mo‘minova 1991 y. o‘z tadqiqotlarida maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqning to‘liq rivojlanmasligini bartaraf etishning korreksion-pedagogik asoslarini ishlab chiqdilar. M.Yu. Ayupova (1992 y.) “Maktabgacha tarbiya yoshidagi o‘zbek bolalarida fonetik-fonematik kamchiliklarini bartaraf etish yo‘llari” X.M. Po‘latova (1994 y.) “Nutqi to‘liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutq faoliyatini faollashtirish”; Ye.A. Babaeva (1991 y.) Nutqining to‘liq rivojlanmasligini blingivizm ya’ni ikki tillilik asosida kelib chiqishini o‘z tadqiqotlarida asoslab berganlar.

Nutqning to’g’ri rivojlanishi uchun bolalarda lug’at boyligi, grammatik tuzumi va nutqning fonetik fonematik tomondan to’g’ri rivojlanishi kerak. Bolalar nutqini rivojlanishida tevarak atrof tabiati kishilar va ularning mehnati asosiy rolni o’ynaydi. Shu bilan birga bolalar lug’atini, bog’langan nutqini o’zgalar bilan aloqa bog’lashda texnologiyaning roli kattadir. Shu boisdan bolalar texnologiyaini rivojlantirishda maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga ertaklarning ahamiyati kattadir.

Ertak halq og’zaki ijodining asosiy janrlaridan biri bo’lib, to’qima va uydirmaga asoslangan sarguzasht va maishiy xarakterdagi epik badiiy asarlardir. Har bir xalqning og’zaki ijodi, o’sha xalqning ruhiyatini madaniyatini belgilaydi. O’zbek xalqining donishmandligini, buyukligini biz nafaqat adiblarimizning asarlaridan balki, og’izdan og’izga ko’chib bizgacha yetib kelgan ertaklaridan yaxshi bilamiz. O’zbek xalq ertaklari deb nomlangan to’plamlarga xalqimizning qadimiy va mashhur ertaklari jamlangan.

Ertaklar orqali bolalarga yaxshilikning doimo g’alaba qozonishiga guvoxlik beradi. Mehr muxabbat, insoniylik, odob axloq odamiylikdan saboq olishni o’rgatadi. Ertaklar o’zining mazmuni tushunarligi jixatidan har bir davrdagi bolalar rivojlanishidagi bilish faoliyatining rivojlanishiga mos ravishda tuzilgan bo’ladi. Biz tanlagan muammo yuzasidan V.A.Povaleevaning “Korreksionnaya pedagogika vzaimodeystviya” metodikasida ertaklar bolalar nutqini rivojlanishidagi ahamiyati xaqidagi (sakazka terapiya) maqolasi mavjud bo’lib, rus tilida ertaklar haqida juda ko’p bolalar uchun adabiyotlar mavjud. O’zbek tilida nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar texnologiyaini rivojlantirishda ertaklarni roli yuzasidan tadqiqot ishlarning yo’qligi mavzuimizni dolzarbligini bildiradi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo’minova L.R. Logopediya. T.:, “O’qituvchi”, 1994 y.
2. Mo’minova L.R. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar nutqini rivojlantirishning korreksion pedogogik asoslari. TDPU, Avtoreferat.

3. Mo’minova L.R. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda nutqning to’liq rivojlanmaganligini bartaraf etishning korreksion-pedagogik asoslari: Ped.fan.dok. diss. – T.: 1991. -56 b.
4. Mo’minova L.R. va Nurkeldiyeva D.A. Pedagogika-psixologik diagnostika., “Ilmziyo”, 2012 y. - 150 b.
5. Mo’minova L.R., Amirsaidova SH.M. va boshqalar. Maxsus psixologiya. T.: 2013 y.
6. Po’latova X.M. Nutqi to’liq rivojlanmagan maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar nutq faoliyatini faollashtirish: Ped.fan.nom. diss. – T.: 1991.-60b

**NUTQI TO’LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALAR BILAN OLIB
BORILADIGAN LOGOPEDIK MASHG’ULOTLARNI OLIB BORISHDA
AQQLI TEXNOLOGIYA.**

Jizzav davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrası
mudiri dots. Akramova X.S
Jizzav davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika kafedrası
Katta o’qituvchisi Muzaffarova H.N.
Jizzav davlat pedagogika universiteti
2-bosqich magistranti Eshboyeva Z.

Anatatsiya. Ushbu maqolada Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’yinlar asosida o’rgatish mexanizimini ishlab chiqish bo’yicha metodik tavsiya ishlab chiqish haqida yoritilgan.

Kalit so’zlar: nutq, rivojlanmagan, pedagog, psixik, tarbiya, o’yin.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarga bog’chada olgan ta’lim tarbiyasini mustaqil davom ettiradilar. Nutqining to’liq rivojlanmaganligida maktab dasturini o’zlashtirishda orqada qolishi xolatlari kuzatilishi mumkin.

Ta’lim-tarbiya jarayonini to’g’ri tashkil etish uchun nutqi to’liq rivojlanmagan bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish darkor. Dunyoqarashi keng,

sogʻlom ongli insonni tarbiyalash uchun sogʻlom tafakkurni shakllantirish zarur. Mamalakatimizning jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi uchun yoshlarimiz chuqur nazariy bilim bilan birga amaliy koʻnikma-malakalarini ham egallagan boʻlishlari lozim.

Nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarning unli tovushlarni oʻz vaqtida aniqlash pedagog-psixolog va defektologlarning dolzarb vazifalaridan biridir. Chunki bu muammo ilmiy jihatdan toʻliq tahlil etilmagan muammolardan biri sanaladi. Nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarning unli tovushlarning shakllanmaganligiga turli kasalliklar sabab boʻladi.

Nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalarning ota-onalari va ular tarbiyasi bilan shugʻullanayotgan pedagoglar, psixologlar boladagi bu nuqsonni bartaraf etish uchun erta yoshdanoq logopedik mahgʻulotlar va ish tizimini tashkil etishsa, taʼlim jarayonining sifat va samaradorligi yanada oshishi mumkin.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni oʻz vaqtida toʻgʻri ketishi uchun maxsus sharoitlar lozim boʻladi, chunki: bola psixik va salomatlik jixatidan sogʻ bolasa normal aqliy qobiliyatga ega boʻlasa normal eshitish psixik faollikka ega boʻlishi gaplashishga extiyoj lozim va toʻgʻri talaffuzi taraqqiyotiga boʻlishi lozim.

-nutqning toʻgʻri tarkib topishi atrofdagilar nutqiga nutqiy tajribalariga toʻgʻri nutq muxiti va taʼlim tarbiyaga bogʻliq lekin bazi sabablar tufayli bolalarda unli tovushlarda orqada qoladi.

-maktabgacha tarbiya yoshida bolalar va oʻquvchilar nutqiy nuqsonlarini erta barvaqt bartaraf etilsa bola maktab dasturini kelajakda toʻgʻri oʻzlashtirilib yetuk shaxs boʻlib rivojlanadi va jamiyatlar rivojida katta xissa qoʻyiladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bolalar nutqida turli xil nutq kamchiliklaridan biri nutqning toʻliq rivojlanmasligidir nutqning toʻliq rivojlanmasligini (N.T.R.) muammosi ustida koʻpchilik izlanishlar olib borgan.

Masalan: R. E. Levinada va tahliliy qoidalari ularni bartaraf etish va oldini olish uslublari haqida. Ruxiy pedagogik va yani bir qator olimlarning nutqiy to’liq rivojlanmaganligining turli yo’nalishlariga oid ilmiy tadqiqot ishlari mavjud.

Hozirgacha olib borilgan bir qator tekshirishlarda bolalarga nutqning to’liq rivojlanmaganligi masalasini bir tomoni yani nutqi rivojlanmagan bolalarning unli tovushlar talaffuzi va bog’in tuzishi tartibini o’zlashtirishlarini sohalarigina keng yoritilgan (O. N. Usanova G. A. Kashe A. K. Markova) va boshqalar ishida o’z aksini topgan.

Nutqning barcha komponentlari bola nutqining rivojlaishi etapi 3 yoshdan 5 yoshgacha bo’lgan davrda rivojlanadi. Shu davrda rivojlanmagan nutq komponentlariga deyiladi.

Nutqning to’liq rivojlanmasligining kamchiligi bo’yicha chet el va rus olimlari nazariy va amaliy tomondan pedagogik psixologik, psixolingvistik lingvistik tomondan o’rganilgan.

O’zbekistonda L. R. Mo’minova, G. Shomaxmudova, E. A. Baboyeva I. G. Veretkinova, Ayupova M. Yu. va X. M. Pulatova va boshqalar nutqning to’liq rivojlanmasligini fonetik-fonematik leksik grammatik tomonlarini rivojlantirishga turli faoliyat va korreksion pedagogik logopedik ta’sir orqali nutqni rivojlantirish yo’llarini o’z tadqiqotlarida ko’rsatganlar.

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’yinlar asosida o’rgatish mexanizimini ishlab chiqish bo’yicha metodik tavsiya ishlab chiqish.

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish jarayoni.

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizim mazmuni, shakli, metodlari quyidagicha taklif qilinadi.

- logopedik mashg’ulot jarayonida va unli tovushlarni o’rgatish asosida tashkil etish dolzarb pedagogik muammo ekanligini ilmiy jixatdan asoslash.

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’yinlar asosida o’rganish.

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’yin asosida tashkil etishning mazmuni o’rganish.

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimning samaradorlik darajasini aniqlash.

- nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, anketa, savol-javob, suhbat, ekspert baholash.

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimi kuzatiladi. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimni rivojlantirish samarali bo’ladi agar:

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimni har bir logoped mashg’ulotlardan o’tishda tamoyiliga rioya qilinsa;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimni takomillashtirishga asos bo’luvchi pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanilsa nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o’rgatish mexanizimning samaradorligi ta’minlaydi.

- tadqiq etilayotgan jarayon, uning tuzilishi, mazmuni ilmiy jihatdan asoslanganligi;

- muammoning muvaffaqiyatli hal etishning shart qilib qo’yuvchi yo’llari va shart-sharoitlari ilmiy jihatdan aniqlanganligi;

- bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni

o`yinlar asosida rivojlantirishga qaratilgan ta’sir etish mexanizmi aniqlanganligi;

- bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarda unli tovushlarni o`yinlar asosida o`rgatish mexanizimi ishlab chiqilganligi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o`tish mohiyati ochib berilgan. Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishning o‘ziga xos psixologik-pedagogik jihatlari yoritildi va asosiy bosqichlari belgilangan hamda ularda ijodiy faolligi pedagogik texnologiya faoliyati orqali rivojlantirish imkonini beruvchi ba’zi pedagogik texnologiyalar ishlab chiqildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar bolalarda mavjud bo‘lgan muammolarni erta aniqlash va bartaraf etish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli korreksion pedagogikada ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Logopediya 2007 yil Toshkent. M.Y.Ayupva
2. „BOLALAR PSIXOLOGIYASI VA PSIXODIAGNOSTIKASI”
Z.T.Nishonova, G.K. Alimova, A.G’.Turg’unboyeva, M.X.Asranboeva. TOSHKENT-2017.
3. „MAXSUS PEDAGOGIKA” P.M.Po’latova, L.Sh. Nurmexammedova, D.B.Yakubjonova, Z.N.Mamarajabova, Sh.M.Amirsaidova, A.D.Sultonova. TOSHKENT-2014
4. „UMUMIY PEDAGOGIKA” N.Atayeva, F.Rasulova , M.salayeva, S.Hasanov. TOSHKENT-2012.
5. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
6. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

ZAMONAVIY O’QITUVCHI LOGOPEDLARNING KASBIY MAHORATI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. **Akramova X.S**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika
kafedrası Katta o’qituvchisi **Muzaffarova H.N.**

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti
Abduraximova S

Anatatsiya: Ushbu maqolada nutq nuqsonlarini bartaraf etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish, multimedia vositalarini logopedik mashgulotlarda qo’llash, logoped xonasini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan jihozlash, axborot texnologiyalaridan foydalanishning nutq nuqsonlarni bartaraf etishga tasiri ifodalangan.

Kalit so’zlar: Multimedia, nutq, buzilish, axborot, texnologiya, tovush, talaffuz, oyin, metod.

Jahon ta’lim muassasalarida zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish yo’llarining kreativ texnologiyalari ta’lim jarayoniga tatbiq etilmoqda. YUNESKOning “Bola huquqlari to’g’risida”gi Konvensiyasi, “Nogironlar huquqlari xaqida”gi deklaratsiyalarida kasbiy ta’lim tizimida logoped o’qituvchilarni tayyorlash jarayonini takomillashtirish, bolalar nutq buzilishlarini bartaraf etishni malakali qo’llab-quvvatlash, ijtimoiy-pedagogik yordam ko’rsatish hamda ularning ijtimoiy-reabilitatsiyasini tatbiq etishga doir tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta’limi va ilmiy-tadqiqot muassasalarida bolalar rivojlanish xususiyatlarini, nostandart mehnat amallarini optimallashtirish, imkoniyati cheklangan shaxslar va ularning oilalariga psixologik, pedagogik ko’maklashish, rivojlanishida buzilishi bo’lgan bolalar va o’smirlar bilan munosabatga ijtimoiy qarashlarni insonparvarlashtirish, pedagogik himoya va ijtimoiy himoyaga muhtoj, ijtimoiy himoyalanmagan bolalar va o’smirlar bilan ishlash, ijtimoiy yo’naltiruvchi korreksion pedagogik faoliyat yo’nalishlarini takomillashtirish bo’yicha ilmiy-tadqiqot ishlari olib

borilmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish yo’llari strategiyasini belgilash, logopedlarni kasbiy tayyorlashda, takomillashtirishda axborot texnologiyalaridan foydalanish, zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish imkoniyatlarini aniqlash bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Respublikamizda so’nggi yillarda imkoniyati cheklangan shaxslarning muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi, shaxsiy rivojlanishini, logopedlarni tayyorlashning meyoriy asoslari yaratildi. “Aholining ijtimoiy himoya qilish, nogiron va aholining boshqa ehtiyojmand toifalari davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash”ni kuchaytirishga alohida e’tibor berilgan. Ushbu islohotlarning bajarilishi natijasida rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning to’laqonli hayotga ijtimoiy moslashuvi, ularga tibbiy-pedagogik yordam ko’rsatish tizimi yanada takomillashtiriladi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g’risida», 2017 yil 1 dekabrda PF-5270-son «Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida», 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son «Jamiyatda huquqiy ong va madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to’g’risida» farmonlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi. M.Y.Ayupova, L.R.Muminovlar tomonidan nutqida nuqsoni bo’lgan bolalarning nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish, nutqiy faoliyat faolligi va lug’at boyligini oshirish, Z.N.Mamarajabova N.Musayeva, D.A.Nurkeldiyeva, L.SH.Nurmuxamedova, M.P.Xamidova, M.Hakimovlar tomonidan zaif eshituvchi o’quvchilar nutqini rivojlantirish, aqli zaif bolalarni ona tiliga o’rgatish, lug’at boyligini shakllantirish, maktabga nutqiy tayyorlash, kasb-hunarga o’rgatish masalalari yuzasidan o’rganilgan. Milliy pedagogikada defektolog kadrlar tayyorlash, surdopedagog-o’qituvchi kasbiy kompetentligini rivojlanish muammolarini tadqiq etishning keng

tajribalari to’plangan bo’lib, N.SH.Bekmuradov, X.M.Gaynutdinov, N.X.Dadaxodjayeva, D.B.Yakubjanovalar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarda o’z ifodasini topgan. MDH davlatlari olimlari A.G.Asmolov, YE.V.Bondarevskaya, V.P.Gorlenko, O.S.Grebenyuk, V.P.Grixanov, YE.A.Yekjanova, O.I.Kukushkina, I.A.Kolesnikova, A.K.Markova, N.M.Nazarova, A.A.Orlov, T.S.Ovchinnikova, O.G.Prixodko, V.P.Simonov, I.F.Xarlamov, I.M.Yakovleva, I.S.Yakimanskaya zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonini tahlil qilish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017- yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha farmoni"ю. Toshkent 2017

2.T.S.Safarov, Sh.U.O'roqov, R.R.Baxromov Informatika va axborot texnologiyalari "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Toshkent-2006 3.Begimqulov U.Sh. Zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida pedagogik ta'limni tashkil etish “Pedagogik ta'lim”, № 1, 2004. 25- bet.

4.Инсия Ахметова “информационные технологии в работе учителя-логопеда” статьяг. Светогорск

5.G. Karimova AKT bolalar nutqini rivojlantirish vositasi sifatida? Infocom.uz internet nashri 2011-y

IMKONIYATI CHEKLANGAN O’QUVCHILAR ERKIN FIKRLASHDA INNOVATSION YONDASHUV

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. Akramova X.S

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o’qituvchisi Muzaffarova H.N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti Bahromova H.

Anatatsiya. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan o’quvchilar erkin fikrlashda inovatsiyon yondashuv orqali rivojlanish samaradorligi, hamda ularni bola tafakkurini o’stirishga qaratilgan holda qo’llash yoritilgan.

Kalit so’zi: Metod, nutq, tarbiya, yangilik, jarayon, tafakkur.

Mustaqillikka erishgan hozirgi davrning muhim talablaridan biri, bozor munosabatlari shakllanayotgan mazkur jarayonga mos keladigan, yangicha fikrlovchi yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Buyuk kelajak kafolati ko’p jihatdan hozirgi yosh avlodning barkamol, yetuk shaxs sifatida shakllanishiga bog’liqdir.

Mustaqil O’zbekistonning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy xayotida amalga oshirilayotgan tub isloxotlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan xisoblangan ta’lim tizimini yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan komil insonlar etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g’oyalarini singdirishdek muxim vazifalarni qo’ymoqda.

Mustaqilligimiz poydevorini mustaxkamlash xamda O’zbekistonni buyuk davlatga aylantirishda ta’lim-tarbiya ishlarini oqilona yo’lga qo’yish, yoshlarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish muxim ahamiyatga ega. Zero, taraqqiyot taqdirini ma’naviy jihatdan yetuk, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kishilar xal etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi, 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi va hayotga tatbiq etilishiga mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuv asosida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarda erkin fikrlashni shakllantirishda texnologiyaning ahamiyati katta. Ota-bobolarimiz o‘quvchirimizga erkin fikrlash bo‘yicha azal-azaldan o‘quvchi tarbiyasiga aloxida e’tibor qaratganlar. “O‘quvchi boshdan” naqli so‘zimizga dalil. Al-Buxoriy, At-Termiziy, Beruniy, Az-Zamaxhariy, Navoiy, Bobur, Ogaxiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Abdulxamid CHO‘lpon singari ulug‘ olimu adiblar, fozilu fuzalolar ta’lim-tarbiya borasida ko‘p asarlar bitganlar. Ular ta’limdagi milliy xususiyatlarga diqqat-e’tiborini qaratishgan. Istiqlolga erishilganiga qadar ularning pand-nasixatlari, o‘gitlari yetarli darajada o‘rganilmadi. O‘tmishdagi progressiv pedagoglar va atoqli mutafakkirlarning pedagogikaga doir muxim fikrlari bugungi kunda pedagogik tafakkurning o‘sishiga, pedagoglik madaniyatining ortishiga imkon beradi.

Innovatsion yondashuv asosida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarda erkin fikrlashni shakllantirish zarur bo‘lgan xajmdagi bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari lozim. Maxsus yordamchi maktabning asosiy vazifasi-aqli zaif o‘quvchilarning ijtimoiy rehabilitatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini, sotsializatsiyasini amalga oshirish. Yordamchi maktabda innovatsion yondashuv asosida imkoniyati cheklangan o‘quvchilarda erkin fikrlashni shakllantirishda ijtimoiylashuvi barcha darslarda va aloxida o‘quv predmeti sifatida o‘tiladigan o‘qish, yozuv, nutq o‘stirish, ona tili, ijtimoiy maishiy xayotga yo‘naltirish darslarida olib boriladi.

Yuqorida qayd etilgan masalalar aloxida yordamga muxtoj aqli zaif o’quvchilarni erkin fikrlashda ijtimoiy maishiy xayotga tayyorlash, ularga maktab yoshida tegishli o’quv fanlari orqali xayoti uchun zarur bo’lgan bilim, ko’nikma va malakalarni shakllantirish muammosi o’ta dolzarbligini ko’rsatadi.

Aloxida yordamga muxtoj o’quvchilar erkin fikrlash bilan ishlash jarayonida korreksion ishlarning ahamiyati katta. Bu ishlar qanchalik sifatli amalga oshirilsa, o’quvchining shunchalik maktab dasturini o’zlashtirishi oson kechadi. Maktab yoshidagi aqli zaif bo’lgan o’quvchilar bilan maxsus maktablarda ta’lim-tarbiya jarayoni korreksion yo’nalishda amalga oshiriladi.

Yuqoridagilarni inobatga olib, biz «Innovatsion yondashuv asosida imkoniyati cheklangan o’quvchilarda erkin fikrlashni shakllantirish» mavzusi bo’yicha dissertatsion tadqiqot ishini dolzarb deb xisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Архив Научных Публикаций JSPI.

[2] Nabiyeva, G. A. (2021). IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING TA'LIM-TARBIYA OLISHLARI. Scientific progress, 7(5).

[3] <https://yuz.uz/news/zamin-fondi-eshitish-qobiliyati-zaif-bolalar-uchun-zamin-education-loyihasiga-start-berdi>

[4] Zoxiriy, P. H. Z. Q. (2021). INKLYUZIV TA'LIMDA NOGIRON BOLLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASH MUAMMOLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(1).

[5] Poroshina, G. P. (1985). Organization and contents of labor training in boarding school for mentally retarded in summer time. Defektologiya.

[6] <https://lex.uz/ru/docs/-1866997>

NUTQI TO’LIQ RIVOJLANMAGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKTSION - PEDAGOGIK ISH SHAKLLARI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. Akramova X.S

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o’qituvchisi Muzaffarova H.N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti Berdiyrov X

Anatatsiya: Ushbu maqolada Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion mashg’ulotlarda pedagoglar mahoratining ish shakllari haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: nutq, nuqson, talaffuz, psixoorganik belgi, boshqa psixopatologik belgi.

Nutq — murakkab ruhiy faoliyatdir. U ruhiy jarayonlarning tarkib topishiga va bolaning umuman barkamol bo'lib o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Nutq eshituv organlari vositasi bilan idrok etishga asoslangan bo'lib, atrofdagilarga taqlid etish yo'li bilan rivojlanib boradi. Og'zaki nutqning shakllanishida eshituv analizatori, nutqni harakatga keltiruvchi analizator ishtirok etadi. Nutqni harakatga keltiruvchi analizator eshituv analizatori bilan mahkam bog'langan holda ishlaydi, eshituv analizatorining rivojlanish darajasi esa ko'p jihatdan talaffuzga bog'liq. Bola nutqining o'sib borishi tovushlar talaffuzi, fiziologik va fonematik eshitishning kamol topib borish darajasi bilangina harakterlanib qolmay, balki eng muhimi — o'z nutqi va atrofdagilar nutqidagi so'zlarning tuzilishini, tovush tarkibini farqlay olish qobiliyati bilan ham harakterlanadi. So'z tarkibini anglab olishdan iborat bu qobiliyat grammatik va leksik komponentlarning rivojlanishida ham muhim ahamiyatga ega

Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o'sib kelayotgan yosh avlodni ma'naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat

jihatdan yangi darajaga ko’tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek o’quv-tarbiya jarayonida ta’limning pedagogik texnologiyalarni qo’llashga ko’maklashadi.

Xususan, shu kunlarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2707-sonli, Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etish, shu asosda nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar nutqini faollashtirishda ertaklarni o’rgatishda texnologiyalardan foydalanish muntazam oshirib borishni nazarda tutadi.

Bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda nutq benuqsonligining ahamiyati katta chunki nutq kishilar aro aloqa quroli, barcha sohalarda qudratli muomala vositasidir. Nutq inson tafakkurining zarur asosi hisoblanadi. Nutq inson uchun bilish, faollikni rivojlantirish, atrofdagi kishilar bilan muloqotda bo’lishning asosiy vositasidir. Inson shaxsining kamol topishida nutq juda katta ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta’lim tizimida nutq nuqsonlarni tatbiq qilinishi lozim bo’lgan muhim masala borki, u ham bo’lsa tarbiyachilarning korreksion-pedagogik jarayonni zamonaviy usullar asosida maqsadli, tizimli va natijalarni bashorat qila olish orqali metodik jihatdan to’g’ri tashkil etishlarini ta’minlashdir. Interfaol usullar hozirgi kunda ta’lim islohotlaridagi ustuvor jihati va logopedik [muammolarni hal etishdagi roli](#), ta’lim

samaradorligini ta’minlovchi muhim omillardan ekanligini e’tirof etish joizdir. Korreksion-pedagogik texnologiya nazariyasining muhim jihati har bir korreksion-pedagogikning o’z imkoniyati darajasida, shuningdek, turli yoshdagi ta’lim oluvchilarning o’ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, o’quv faolligini oshirish maqsadida ta’lim jarayonida interfaol metodlardan samarali foydalana olish bilan belgilanadi [8].

Bolaning ruhiy taraqqiyotida ta’lim va tarbiyaning roli maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlarni yaratish maktabgacha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishning mavjud tartibini qayta ko’rib chiqishni hamda maktabgacha ta’lim xizmatlarini ko’rsatishning zamonaviy usullarini joriy etishni talab qiladi. Ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish bolalarning rivojlanganligi darajasini va ularning umumiy boshlang’ich ta’limga tayyorligini, shuningdek, ularning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida amalga oshirilishi lozim[4]. Bunda bolalarda [nutq nuqsonlarni korrektsiyalash](#), oilaga, o’z xalqining milliy, tarixiy, madaniy qadriyatlariga hurmat, atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim.

Nutqning faol ishtiroki tufayli inson tevarak - atrof, borliq haqida ma’lumotlarga ega bo’ladi. Shu bilan birga nutq bolaning rivojlanishida, uning ta’lim tarbiya olishida asosiy vosita bo’lib xizmat qiladi. Bolalarda eng ko’p uchraydigan nuqsonlarni korreksion - pedagogik ish tizimi rivojlantirish.

Nutqning to’g’ri rivojlanishi uchun bolalarda korreksion - pedagogik ish tizimini to’g’ri rivojlanishi kerak. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish bilan birga bolalar lug’atini, bog’langan nutqini o’zgalar bilan aloqa bog’lashda texnologiyaning roli kattadir. Shu boisdan bolalar bilan olib borilgan korreksion - pedagogik texnologiyaini rivojlantirishning ahamiyati kattadir.

Bunday nutq kamchiligiga uchragan bolalar nutqi o’ziga xosligi bilan boshqa nutq kamchiliklar farq qiladi. Ushbu nutq buzilishlari bilan shug’ullangan chet el va rus

olimlari nutq buzilishlarini turli yo‘nalishlarda ko‘rib chiqqanlar. Psixologik- pedagogik tomondan R.E. Levina; psixologik –lingivistik (V.K. Orfinskaya, Ye.F. Sobotovich, V.A. Kovshikov; Tibbiy pedagogik S.S. Lyapidevskiy, Ye.M. Mastyukova va boshqalar.

O‘zbekiston Respublikasida nutq kamchiliklarini kelib chiqish sabablari, ularni bartaraf etish usullari yuzasidan L.R.Mo‘minova, X.M.Po‘latova, N.R.Raxmonqulova, M.Yu.Ayupova, I.G.Veretennikova va E.A.Babaevalar nutqining to‘liq rivojlanmasligini blingivizm ya’ni ikki tillilik asosida kelib chiqishini o‘z tadqiqotlarida asoslab berganlar.

Biz tanlagan muammo yuzasidan V.A.Povaleevaning “Korreksionnaya pedagogika vzaimodeystviya” metodikasida ertaklar bolalar nutqini rivojlanishidagi ahamiyati xaqidagi (sakazka terapiya) maqolasi mavjud bo‘lib, rus tilida ertaklar haqida juda ko‘p bolalar uchun adabiyotlar mavjud.O‘zbek tilida nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar texnologiyaini rivojlantirishda ertaklarni roli yuzasidan tadqiqot ishlarning yo‘qligi mavzuimizni dolzarbligini bildiradi.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion - pedagogik ish shakllarini o‘rganish.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan 5-6 yoshdagi bolalar.

Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion - pedagogik ish shakllarini o`rganish jarayoni.

Maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirish, bilan birga ularda o‘zlashtirishlari uchun zamin bo‘ladi.

Maxsus maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalanayotgan Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korrektsion - pedagogik ishlarni to‘g‘ri olib borilsa,

Korreksion-pedagogik ishlar jarayonida nutq rivojlanish qonuniyatlariga amal qilinsa;

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarni rivojlantirish bilan birga, ularda nutq kamchiliklarni bartaraf etish;

Korreksion ishlarda logoped tarbiyachi, ota-onalar hamkorligi to’g’ri o’rnatilsa;

- Maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan bolalarda logoped tarbiyachi nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini har tomonlama rivojlanishida logopedik ishlarni to’g’ri amalga oshirsa

Tadqiqot maqsadiga muvofiq quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko’zda tutilgan:

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ishlarni rivojlantirishga oid umumiy va metodik adabiyotlarni o’rganish va taxlil qilish;

- Eksperimental tadqiqot asosida nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirish bo’yicha olib borilayotgan ishlar xolati, ularning xususiyatlarini o’rganish;

Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllari asosida rivojlantirish yo’li bilan samarali usul va yo’llarini aniqlash hamda ta’kidlovchi tajriba sinov ishlarini o’tkazish;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirishning usullarini ta’limiy eksperimentda sinash tadqiq etish va natijalarini taxlil qilish;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini takomillashtirish yuzasidan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

- Muammo bo’yicha pedagogik-psixologik va maxsus adabiyotlar ro’yhatini tuzish ularni tahlil qilish;

- Maxsus maktabgacha ta’lim muassasasi logopedi va tarbiyachi mashg’ulotlarini kuzatish va tahlil qilish;

- Logoped tarbiyachi, ota-onalar va nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan suhbatlar o’tkazish;

- Tajriba – sinovlarni o’tkazish, natijalarini tahlil qilish.

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirishning xozirgi kundagi zamonaviy ta’lim tarbiyani xususiyatlari ko‘rib chiqildi;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirish usullari ilmiy asoslab berildi;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllarini rivojlantirishning ta’limiy ahamiyati ko‘rsatildi;

- Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish faolligatlarini faollashtirish oid metodik tavsilar ishlab chiqildi.

Quyidagilarda o‘z aksini topgan:

- Maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanayotgan Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik xolati o‘rganildi.

- Logopedik mashg‘ulotlarida nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik va didaktik usullar belgilandi.

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan umumpedagogik, korreksion-pedagogik metodik tavsiyalardan logopediya, maxsus metodika fanlari bo‘yicha maxsus kurs uchun ma‘ruzalar tayyorlash, metodik qo‘llanmalar yaratish shuningdek, ta’lim tarbiya jarayonida samarali foydalanish mumkin. Shuningdek, nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar ta’limi bo‘yicha metodik tavsiyalar, qo‘llanmalar, nutq faoliyatini korreksion-pedagogik faollashtirishga oid ilmiy-nazariy ma‘ruzalar tayyorlashda maxsus maktabgacha ta’lim muassasasida tarbiyalanuvchi nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalar nutqini faollashtirish ishlarini takomillashtirishda, ish tajribalarini ommalashtirishda xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta- maxsus ta'lim muassasalari uchun darslik. T.: "Istiqlol", 2006 y.

2. Dergunskaya V.A., Koshkina A.A., O'yinlar - maktabgacha tarbiyachilar bilan tajriba: O'quv-uslubiy yordam - Moskva, Ustoz ta'limi markazi, 2013 - 64 p.
3. Djurayeva, S. (2020). Maxsus ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning samaradorligi. Архив Научных Публикаций JSPI.
4. Logopediya 2007 yil Toshkent. M.Y. Ayupova

ZAMONAVIY O'QITUVCHI LOGOPEDLARNING KASBIY MAHORATINI SHAKLLANTIRISH YO'LLARI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. Akramova X.S

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o'qituvchisi Muzaffarova H.N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti Hasanov Jamshid

Anatatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy o'qituvchi logoped va uning obrazi, o'qituvchilogoped shaxsiga qo'yiladigan talablar va hozirgi zamon o'qituvchi logopedlari qanday bo'lishi kerakligi yoritib berilgan. Pedagogik mahorat zamonaviy o'qituvchi sifatining muhim tarkibiy qismi. Til bilimdonligi haqida ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy o'qituvchi logoped, obrazi, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot ijodkor, notiq, tashabbuskor.

Ustoz misli yonib turgan shamga o'xshaydi. O'zi yonib atrofga nur-ziyo taratadi. Ma'lumki, hamma kasblarni ham avvalo ustoz-muallim o'rgatadi. Ustoz -ilm o'rgatuvchi, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, tarbiyalovchi murabbiydir. Dastlabki saboqni ham o'qituvchi beradi. Dastlabki ona-Vatan so'zlarining ma'nosini, mohiyatini ham o'qituvchi o'rgatadi. Shuning uchun ham barcha kasblar ichida o'qituvchilik-muallimlik kasbi o'ta sharaflı va mas'uliyatli hisoblanadi. Zero, Prezidentimizning "O'zbekistonda

bugundan boshlab, eng hurmatli, eng e’zozli inson — bu muallim!" yoki "O'qituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman!", deb ta'kidlab aytganlari o'qituvchilik kasbining nechog'lik sharaflari

. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi qonunda maxsus ta’lim tizimini takomillashtirish bu boradagi islohatlarni qoydi va maktab ta’limi bosqichidan boshlash lozimligi alohida ta’kidlangan. Ta’lim tizimining samaradorligi va o’qitishdagi ilg’or usullarni aniqlash va imkoniyati cheklangan bolalarni maktab ta’limida o’qitish va ularni nutqiy nuqsonlik muammosini hal etish kech qolgan o’z dolzarbligini yo’qotmagan. Ayniqsa nutq nuqsoniga ega bo’lgan bolalarni maktabda ta’lim jarayonida savodga o’rgatish va nutq kamchiliklarini bartaraf etib borish shu soha mutaxassislari oldidagi dolzarb vazifalardan biri bo’lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

“Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5270-sonli 2017-yil 1-dekabrdagi farmoni va 2017-yil 30-sentabrdagi PF-5198-sonli “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori va bizning faoliyatimizga tegishli bo’lgan boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar maxsus pedagogika sohasida ham bir qator muammoli vaziyatlarni ijtimoiy hal etishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Bola uchun tovushlar va so’zlarning aniq va to’g’ri talaffuz eta olishlari imlo qoidalarini o’zlashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu bola nutqining to’g’ri va

sofililigining savodxonlik ko‘nikmalari (o‘qish va yozish) ni o‘zlashtirishdagi muhim aloqasi bilan belgilanadi. Bolaning nutqidagi kamchiliklar o‘z-o‘zidan yozma kamchiliklarini keltirib chikaradi. SHu sababli ham bo‘lajak o‘quvchini maktabdagi o‘qish faoliyatidan avvalgi savodga tayyorlash jarayoni bu o‘rinda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, bolaning jismoniy va intellektual salomatligi, nutqining benuqson bo‘lishining muayyan talab etilishi alohida ehtiyojli bolalar nutq ko‘nikmalarini egallay olmaydilar degan fikrni tug’dirmasligi lozim. O‘ziga xos ravishda, ammo rivojlanayotgan bola boshlang‘ich savod zahiralarini egallash imkoniyatiga ega. Jumladan tadqiqotimiz sababchilari bo‘lmish dizartrik bolalar ham bundan mustasno emaslar.

Dizartrik bolalar nutqidagi kamchiliklar, harakat tizimidagi keskin buzilishlar savodni egallashda qiyinchiliklar tug’dirib, murakkab bo‘lishi tabiiy. Murakkab nutq kamchiligi bo‘lmish dizartriya ko‘pgina hollarda bolalar serebral falajlanish xastaligining yo‘ldosh namoyon belgisi hisoblanib, butun tayanch-harakat tizimidagi nuqsonlar o‘z-o‘zidan artikulyatsion apparat innervatsiyasiga ko‘rsatgan patologik ta’siri natijasida dizartrik bola nutqida murakkab kamchiliklarga sabab bo‘ladi.

Bolalar serebral falaji, dizartriya nisbatan yaxshi o‘rganilgan deya e’tirof etilsada, ammo ushbu bolalarni savodga tayyorlash, savodni egallash muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari, usullari, hamda kompleks ta’sir tizimi kam o‘rganilgan. Ushbu kasallikka duchor bo‘lgan insonlarning soni ortib borayotganligi hamda mavzuning chuqur yoritilmaganligini xisobga olgan holda ushbu bolalarga pedagogik-psixologik yordam ko‘rsatishni takomillashtirish vazifasi aktual muammolar doirasini hosil qilmoqda.

Dizartrik bola qanday hajmdagi bilim, ko‘nikma va malakalar zahirasi ega bo‘lishi lozim, ularni hosil qilishda qanday qiyinchiliklar, ularni bartaraf etishdagi korreksion ta’sir yo‘nalishi, mazmun hamda maqsadi nimalardan iborat bo‘lishi

mavzusi doirasi kam o’rganilib, etarli darajada tadqiq etilmaganligi tadqiqot ishimizning dolzarbligini belgilaydi.

Shu bilan birga asosiy nuqtani ko’zdan qochirmaslik lozimki, dizartriya rivojlanib boruvchi xastaliklar sirasiga kirmaydi. Bu esa muayyan, tug’ri tanlangan va tashkil etilgan kompleks korreksion ta’sir natijasida nuqson qanchalik og’ir bo’lmasin ushbu bolalar tomonidan nutqni samarali egallashlarini ta’minlash mumkin va lozim deganidir.

Dizartrik bolalarni muammosi ko’pchilik mutaxassislar va bevosita ushbu bolalar tarbiyasi bilan shug’ullanuvchi insonlarni qiziqitirsada kam tadqiq etilgan mavzular sirasiga kiradi.

Dizartrik bolalarning psixologik xususiyatlari, nuqsonning tibbiy tomonlari keng o’rganilganligi, ushbu bolalar nutqining fonetik tomoni ma’lum darajada o’rganilganligi barobarida dizartrik bolalar tarbiyasidagi asosiy tomonlardan biri- savodga tayyorlash muammosi oz o’rganilgan va o’ziga ayni damda muayyan e’tiborni kuchaytirilishini talab etmoqda.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan korrektsion – pedagogik ishlarni to’g’ri tashkillashtirish tizimi, zarur shart-sharoitlar, uslubiy yo’nalishining kengyoritilishi o’z yechimini kutmoqda. Bu esa tadqiqotimizning dolzarbligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Pedagogik mahorat” darslik A.Xoliqov -Toshkent- 2011
2. “Umumiy pedagogika” B.X.Xodjayev -Toshkent-2017
3. “Pedagogik atamalar lug’ati” Toshkent-2008
4. Djurayeva, S. (2020). Maxsus ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning samaradorligi. Архив Научных Публикаций JSPI.
5. Logopediya 2007 yil Toshkent. M.Y.Ayupva

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI ESHITISHIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR NUTQ KAMCHILIKLARI DIAGNOSTIKASI VA REABILITATSIYASINI OPTIMALLASHTIRISH

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. **Akramova X.S**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o'qituvchisi **Muzaffarova H.N.**

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti **Maxmudov F**

Anatatsiya: maqolada bolalarda eshitishning roli va uning buzilishi oqibatida kelib chiqadigan psixik holatlar, Psixokorreksiya jarayonida vujudga kelgan mexanizm, holat, vaziyat bartaraf etish omili, tormozlash va oldini olish, diagnostikasi va korreksiya jarayonlarini amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risidagi ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: ontogenetik rivojlanish, o'ziga xos jins va yosh xususiyatlari, kognitiv, kognitiv va affektiv jabhalar, genetik, ijtimoiy va shaxsiy omillar, bilish jarayonlari, qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari, diagnostikasi va korreksiya jarayonlari.

Har bir ijtimoiy tuzumda insonning ma'naviy yuksalishini ta'minlovchi ta'lim-tarbiya, ma'naviyat va ma'rifat kabi tushunchalar mavjud bo'lib, ular o'zbek xalq pedagogikasi fanidagi o'zgarishlarni jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq xolda atroflicha o'rganishni taqozo etadi. “Ta'lim to'g'risida”gi qonun, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi, “Nogironlarni ijtimoiy himoya qilish to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari talablarini ta'minlash maqsadida respublikkada imkoniyatlari cheklangan bolalar va o'smirlash uchun qulay sharoitlar yaratish borasida hukumatimiz tomonidan katta ishlar amalga oshirilmoqda.

Ta'lim-tarbiya oluvchi har bir bolaning zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo'lib jamiyat ishlarida faol qatnashishiga nutqning to'g'ri

rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, nutq-bu kishilararo muloqot vositasi, milliy boylik hamda ta’lim-tarbiya, maorif va ijodiyot uchun qudratli vositadir. Shu bois har bir insonni nutqni puxta egallash, o’z fikrini to’liq ifoda etishga o’rgatish muhimdir.

Nutqining to’g’ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribasiga hamda to’g’ri nutqiy muhit va ta’lim tarbiyaga bog’liq. kishilarning mukammal, yetuk inson bo’lib shakllanishida aqliy qobiliyat va nutqiy malakalar katta o’rin tutadi.

Bola nutqining shakllanish uni atrof muhit bilan yaqinroq tanishishiga asos bo’ladi. Tor ma’noda nutq til normalarini egallamoq, ya’ni talaffuz, urg’u so’z ishlatishni, gap tuzish qonunlarini yaxshi bilmoq, shuningdek tilning tasviriy vositalaridan har xil sharoitlarga mos va maqsadga muvofiq, foydalana olish, ifodali o’qish madaniyatini egallash demakdir.

Nutq madaniyatini egallash orqali kishi yetuklik sari bir qadam tashlagan bo’ladi. Insoniyat umummadaniyatning katta tarkibiy qismini nutq madaniyati tashkil etadi. Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarda nutqning paydo bo’lishi va rivojlanishi ularning atrofdagilar bilan muloqot qilish jarayonlarida amalga oshadi. Bu jarayonda bola nutqni umuminsoniy tajribaning qismi shaklida o’zlashtiradi.

Bu eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning verbal rivojlanishi uchun xarakterli bo’lgan chuqur va o’ziga xos nuqsonlarni kuzatish imkoniyatini beradi va xuddi shu asnoda nutqning rivojlanishida intellektning o’rnini aniq tushunishga imkon yaratiladi.

Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar nutqi, ushbu muammo bo’yicha nutqning turli tomonlarini o’rgangan ko’pgina mashhur defektologlarning tadqiqotlari, izlanishlari predmeti bo’lgan. Ular nutqining fonetik tuzilishidagi o’ziga xosliklar, nutqlarining lug’at boyligi, dialogik va monologik nutqlari ko’rib chiqilgan. Biroq, maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning intellektual rivojlantirish yo’llari hali o’rganilmagan va tadqiq etishni talab qilinuvchi mavzu hisoblanadi. Shu sababli, biz, aynan Maktabgacha yoshdagi eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarning intellektual rivojlantirishning ilmiy-nazariy tomonlarini o’rganish va dolzarbligini aniklash, avvalo,

bu ishning mazmunini, usullarini belgilash hamda metodik jihatdan tashkil etilishini ishlab chiqish, bugungi kunning talabidir.

Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish mazmuni va usullarini rivojlantirish jarayoni.

Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish mazmunini o‘rganish yo‘llari va usullari.

Maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash va rivojlantirish mazmuni va usullarining o‘ziga xosligini o‘rganish

- muammoga oid maxsus adabiyotlarni o‘rganish va taxlil qilish
- maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni aqliy tarbiyasini rivojlanishini o‘rganish bo‘yicha metodikalar tanlash
- maktabgacha yoshdagi eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning intellektini eksperimental tekshirish

-ma’lumotlarni umumlashtirgan xolda xulosa va tavsiyalar ishlab chiqish.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar mehnat ta’limining uzviyligi va uzliksizligi taminlanardi, agarda:

- surdopedagog kadrlar va me’yoriy hujjatlardagi kamchiliklar bartaraf etilsa;
- mehnat ta’limi jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanilsa;
- mehnat ta’limi o‘quv dasturining uzviyligi va uzluksizligini ta’minlash va uni amaliyotga joriy etish jarayoni maqsadli rivojlantirib borilsa;
- mehnat ta’limini o‘quv dasturi asosida taqvim – mavzu rejasiga o‘zgartirishlar kiritish va uni amaliyotga joriy etishni nuqson xususiyatlariga mos ravishda olib boriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Lex.uz/.O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh. Mirziyoyev Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.
2. Veronova T.V. Teoriya i praktika korreksionnoy pedagogiki. - Minsk.: 2007.

3. Vospitatelnaya rabota v shkole slaboslisha^{ix}. Iz opita raboti surdopedagogov. Pod red. L.V.Nikulinoi. - M.: Prosve^{enie},1981.

4. Zikova T.S., Zikova M.A. Metodika predmetno-prakticheskogo obucheniya v shkolax dlya gluxix detey. -M., "Akademiya". 2002.

YORDAMCHI MAKTAB TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO’LLASHNING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. **Akramova X.S**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası Katta o’qituvchisi **Muzaffarova H.N.**

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti **Safarov Mirjalol**

Anatatsiya:Maqolada ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari haqida, bo’lajak mutaxassisni mustaqil ravishda qaror qabul qila oladigan, maqsadlarni belgilay oladigan va amalga oshira oladigan, o’z faoliyatni ongli baholay oladigan faol shaxsni shakllantirish muammosi, hamda rivojlantirishga qaratilgan hozirgi zamon masalalari to’g’risida fikr bildirilgan.

Kalit so’zi:o’yinli texnologiyalar, ta’lim jarayoni, faol shaxs, aniq kasbiy malaka, differensiyalashgan yondashuv, rivojlantiruvchi texnologiyalar.

Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har

tomonlarga yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlarga manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Bugungi kunda ta’lim tizimida juda katta ko’lamda va keng miqyosda olib borilgan va izchil davom etayotgan o’zgarishlar, islohotlar samarasi yaqqol namoyon bo’lib turibdi. Alohida yordamga muhtoj bo’lgan bolalarning ta’lim olish jarayonini isloh qilib borish, rivojlanish darajasidan qat’iy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan muhim masaladir. Shuningdek aqli zaif bolalarning so’z boyligini rivojlantirishdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish ham hozirgi dolzarb masalalardan hisoblanadi.

So’z boyligini rivojlantirishda shaxslararo munosabatlarning shunday ko’rinishidirki, uning yordamida odamlar bir-birlari bilan o’zaro ruhiy jihatdan aloqaga kirishadilar, o’zaro axborot almashadilar, birbirlariga ta’sir o’tkazadilar, birbirlarini his qiladilar, bir birlarini tushunadilar. Shuning uchun so’z boyligini rivojlantirishda ijtimoiy psixologik hodisa sifatida ijtimoiy turmushning barcha sohalarida ishtiroq etib, hamqorlik faoliyatining moddiy, ma’naviy, madaniy, emotsional, motivatsion qirralarining ehtiyoji sifatida vujudga keladi.

Ilg’or pedagogik texnologiyasining markazida esa ta’lim jarayonining rahbari xamda shu jarayonning sub’ekti-yu ob’ekti bo’lgan o’qituvchi va o’quvchi turadi. Shunday ekan, bu ikki shaxsning hamkorligi, o’zaro muloqati, bir-biriga kursatadigan ta’siri eng zamonaviy va milliy talablar asosida tashkil topishi lozim. Buning uchun birinchi navbatda, o’qituvchi ta’lim tarbiya jarayoni oldiga qo’yilgan talablar, ta’limni tashkil etish va boshqarish printsiplari xamda yo’llari, o’quvchini aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirish usullari, u bilan hamkorlik qilish, uni o’qishga o’rgatishga yunaltirish, o’quvchi shaxsi faoliyatini tug’ri tashkil etish, ular bilan muloqatga kirishishi, muammo va kelishmovchiliklarni bartaraf etish, sinfdan ijodiy, ishchan muhitni vujudga keltirish, o’quvchi faoliyatini aniq va to’g’ri baholash metodlari bilan qurollangan bo’lishi lozim.

Buning uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish tavsiya qilinadi:

1) hamqorlik faoliyatida, so’z boyligini rivojlantirishdalar tizimi orqali so’z boyligini rivojlantirishda jarayonining barcha a’zolari o’rtasida insonparvarlik munosabatlarini tashkil qilish, emotsional muhitni his qilish imkoniyatini yuzaga keltirish;

2) so’z boyligini rivojlantirishdada ichki munosabatlar tizimida har bir a’zoning qulay pozitsiyasini ta’minlashga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish;

3) bolaning so’z boyligini rivojlantirishda xususiyatlari, usullari, shakllari to’g’risidagi axborotni egallashga oid maxsus mashg’ulotlarni uyushtirish;

4) shaxslararo munosabatlar va so’z boyligini rivojlantirishda usullariga mo’ljallangan ishbilarmonlik o’yinlari, interfaol o’quv muhitini yaratish.

A.V.Zaporojets va M.I.Lisina ishlarida ta’kidlanishicha, bolalarning kattalar bilan so’z boyligini rivojlantirishga kirishish ehtiyoji 5-6 yoshgacha bir nechta bosqichlar tarzida rivojlanib boradi:

1) e’tibor va hayrixohlikka ehtiyoj paydo bo’ladi;

2) kattalar bilan hamqorlik qilish ehtiyoji tug’iladi;

3) avvalgi barcha ehtiyojlarga kattalar tomonidan hurmat qilish ehtiyoji tug’iladi;

4) maktabgacha tarbiya yoshidagi bolada atrofdagilar bilan o‘zaro bir-birini tushunish ehtiyoji vujudga keladi.

Aqli zaif bolalarda so‘z boyligini rivojlantirishda ko‘nikmalarini rivojlantirishda tarbiyachilar o‘z nutqi ustida ishlashi, imo-ishoralar, mimika, pantomimika kabi noverbal so‘z boyligini rivojlantirishda vositalaridan foydalanish.

Shu sababdan aqli zaif bolalar so‘z boyligini rivojlantirishdaga kirishish jarayonida, boshqalarga o‘xshamagan urinishlari bilan atrofdagilarning e‘tiborini jalb qiladi, bu esa ularning so‘z boyligini rivojlantirishdaga kirishish istagini so‘ndiradi va aqliy rivojlanishining orqada qolishiga olib keladi.

Alohida yordamga muhtoj, xususan, aqli zaif bolalarning so‘z boyligini rivojlantirishdaga kirishish ko‘nikmalarini shakllantirishda pedagogik korreksion ishlarning tizimli olib borilishi talab etiladi.

Aqli zaif bolalarga asosan quyidai kommunikativ ko‘nikmalar taqozo etiladi:

notanish insonlar bilan aloqa o‘rnatish ko‘nikmasi;

o‘zgalar yonida o‘zini tuta bilishi orqali yaxshi taa’ssurot qoldirish ko‘nikmasi;

o‘zgalarning qiziqish va his tuyg‘ularini tushunish ko‘nikmasi.

Aqli zaif bolalar so‘z boyligini rivojlantirishda jarayonida katta muammolarga uchraydilar, aksariyat bolalarning ruhiy rivojlanishi sekinlashadi. O‘rta va og‘ir darajadagi aqli zaif bolalar nutqiy so‘z boyligini rivojlantirishda qilishga qodir emaslar. Aqli zaif bolalarda mustaqil ravishda mavzuni tushunishidagi qiyinchiliklari axborotni saqlab qola olmaslikka olib keladi. Aqli zaif bolalar nimagadir qaratilgan harakatlarini so‘z orqali ifoda qilishga harakat qiladilar. Asta sekinlik bilan ularda diqqatni jamlash, eslab qolish va boshqa erkin jarayonlar shakllanib boradi. Sezilarli darajada o‘zini va atrofdagilarning gapini tushuna boshlaydi. Shuning uchun tarbiyachi so‘z boyligini rivojlantirishdaga o‘rgatish ish turlaridan samarali va tizimli foydalanishi talab etiladi.

Aqli zaif bolaning xususiyati shundaki, uning psixikasi qoidaga bo‘ysunmaydigan sharoitlarda, anomal taraqqiy topish jarayonida shakllanadi. Aqli zaif bola sog‘lom

tengdoshlaridan shu bilan farqlanadiki, uning ilgarigi tajribasi va rivojlanishida bundan keyingi psixik kamol topish uchun zarur shart-sharoitlarni tashkil etuvchi mexanizmlar hamda psixik jarayonlar shakllanmagan bo’ladi. Shunday qilib, Aqli zaif bolaning umumiy psixik taraqqiyot darajasi odatdagi sharoitlarda uning maktabgacha bilimlari, ko’nikma va malakalarni ongli suratda egallashini ta’minlay olmaydi. Yetakchi faoliyat uning psixik jarayonlari va shaxsiy hususiyatlarida eng bosh o’zgarishlarni taqozo etibgina qolmay, balki uning o’sib borishida yaxshi ko’rsatkich hamdir.

Inson qaysi tilda so’zlamasin, o’z fikrini so’z bilan ifodalaydi, chunki ular o’zaro jins uyg’unlikka ega. A. Navoiy til kishini hayvondan ajratuvchi yagona belgi deb qaraydi.

“Ma’nosiz so’z-so’z emas, balki qandaydir tovushlar yig’indisidir. Umuman, bunday so’z tilda yo’qdir. Faqat hayvonlarning ma’nosiz bo’kirishidan, qushlarning ma’nosiz chug’urlashidan inson tili (nutqi) o’zining ma’no ajratish xususiyatiga egaligi bilan ajralib turadi” – deb ta’kidlaydi. U o’zining “Mahbub ul-qulub” asarida shunday deydi: “Til muncha sharaf bila nutqning olatidur va ham nutqdirki, gar nopisand zohir bo’lsa, tilning ofatidur...” ya’ni, til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir, agar u o’rinsiz ishlatilsa, tilning ofatidir.

Abdulla Avloniy ham “Bolalarda fikrlash iqtidorini hosil qilishda fikr tarbiyasi benihoya zarur va muqaddas vazifa” deb ta’rif berar ekan, so’zlashuv odobiga alohida diqqat qaratadi. Adib bolalarni har bir so’zni ma’nosiga ko’ra talaffuz qilishni avval o’ylashni, so’ng uni o’z meyorida gapirishni, nutqning doimo go’zal va ma’noli bo’lishiga erishish yo’llarini ko’rsatib, o’zgalar so’zini diqqat bilan tinglash uquvini tarkib toptirish zaruratini qat’iy ta’kidlaydi.

Ko’rinadiki til va nutq inson ma’naviy kamolotining muhim omillaridan sanaladi. Har qanday madaniy jamiyatning burchi va vazifasi nutq kamchiliklariga ega bo’lgan jamiyat a’zolariga o’z vaqtida malakali yordam ko’rsatishdan iborat. Bolalar nutqini maktabgacha yoshidanoq to’g’rishakllantirish ustida ishlash hayot talabidir.

Ana shularga bog‘liq ravishda biz tadqiqotimiz mavzusini “Maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar so‘z boyligi va ularni rivojlantirish texnologiyalari” deb belgiladik

Hamdo’stlik mamlakatlarida qator olimlar jumladan, A.H. Граборов, Г.М. Дульнев, В.В. Кащенко, В.П. Мясищев, Э. Сеген, Б.И. Пинский, Г.В. Васенков, А.Б. Меньков, А.М. Е.А. Ковалев, Н.П. Павлов, С.Л. Мирский, В.А. Шинкаренко, А.М. Щербаков, К.Н. Корнилов, Н.Д. Левитов, К.К. Платонов, Л.М. Шварц, О.И. Кукушкина, Н.Н. Малофеевлarning ilmiy izlanishlarida aqli zaif o‘quvchilarning pedagogik texnologiyani rivojlantirish masalalari tadqiq qilingan.

Respublikamizda ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirish yuzasidan mamlakatimiz olimlari A.A.Abduqodirov, U.SH.Begimqulov, N.A.Muslimov, R.R.Boqiev, A.R.Xodjabaev, N.SH.SHodieva, F.M.Zakirova, M.E.Mamarajabov, N.I.Taylaqov, S.Q.Tursunov va boshqalar ilmiy izlanishlar olib borganlar.

D.Nurkeldiyeva, V.Raxmanova, S.Aytmetova va M.Xamidovalarning ishlarida aqli zaif bolalarga ta’lim-tarbiya berish mazmuni yoritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Lola Mo’minova Logopediya.
- 2.O’zME. Birinchi jild Toshkent, 2000-yil
3. “Pedagogik mahorat” darslik A.Xoliqov -Toshkent- 2011
4. “Umumiy pedagogika” B.X.Xodjayev -Toshkent-2017
5. “Pedagogik atamalar lug'ati” Toshkent-2000

MAXSUS MAKTABLARDA IJODIY DARSLARNI SHAKILLANTIRISH ORQALI ESHITISHDA NUQSONI BO’LGAN BOLALARNI OG’ZAKI NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Maxsus pedagogika Defektologiya
(Logopediya) yo’nalishi 2-kurs magistranti

Abdullayeva Nargiza O’ktamovna

Annatatsiya: Mazkur maqolada eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarda o’yin faoliyatini tashkillashtirish orqali og’zaki nutqini rivojlantirish jarayoni yoritilgan, maxsus maktablarda darslarni tashkillashtirishda ham ijodiy faoliyatni yo’lga qo’yish va bolalarning o’z-o’zini baholashga yoram berishga qaratilgan tushunchalar yoritilgan.

Tayanch tushunchalar: eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar, o’qitish tizimi, ijodiy faoliyat, hamkorlik, ta’lim tarbiya, mustaqil faoliyat, ta’lim, tarbiya, metodika.

Jinsi, irqi, millati, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e’tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyidan qat’iy nazar, har kimga ta’lim olish uchun teng huquqlar kafolatlanadi... “O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi qonuni 5-modda”

Butun Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti statistikasiga ko’ra, butun dunyo bo’yicha bir milliardga yaqin odam turli darajadagi jismoniy, aqliy, emotsional, sensor, ruhiy buzulishlariga ega. Bu har yetti insondan biri yoki jami yer yuzi aholisining 15% demakdir.

Shular jumlasidan eng asosiysi bo’lgan animal bolalardan eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar bo’lib. Bu anamalik holatlar tug’ma va ortirma nuqsonlari mavjud. Bu nuqsonlilikning ikki arajasi karlik va zaif eshituvchi nuqsonlilikka ajraladi. Shundan ko’rinib turibdiki ularning nuqsonlilik darajalarni bartaraf etish metodikalari ham turli hollarda bartaraf etiladi.

Eshitishda kamchiligi bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish qonuniyatlarini o’rganish, eshitish idrokini rivojlantirish tizimini takomillashtirish, o’z bitiruvchilarini ma’lum bir kasb yo’nalishi bo’yicha mehnat qilishlariga erishish, o’qitishning texnik vositalarini takomillashtirish, bog’cha va maktab talimining uzluksizligini ta’minlash,

respublika bo’yicha sog’liqni saqlash hamda xalq ta’limi tarmoqlari ishlarini muvofiqlashtirish, erta tashxis diagnozi muammolarini hal etishdan iboratdir.

Eshitishda kamchiligi bo’lgan bolalar va kattalar uchun ta’lim muassasalari, uning bo’g’inlari birligi va vorisligi asosiga kiritilib, har bir bosqich o’z vazifalarini o’taydi va ayni paytda keyingisi bilan bog’liq. Barcha muassasalar faoliyati asosida yagona maqsad bolalar rivojlanishidagi buzilishlarning oldini olish va korreksiyalash, shaxsni har tomonlama shakllantirish va hayotga, mehnatga tayyorlashdir. Bu umumiy maqsad butun ta’lim tizimi va uning har bir bo’g’ini ishini yo’naltiradi.

Maxsus maktab-internatlarining asosiy vazifasi - alohida yordamga muhtoj bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash, bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini bartaraf etish, undagi barcha a’zolar funksiyalarini faol ravishda yaxshilash, ruhiy jarayonlarni ijobiy tarkib toptirish, kamchiligi bor bolalarda Mustaqil Vatanimiz uchun eng zarur asosiy sifatlarni, barkamollikni hamda axloqiy odat va fazilatlarni shakllantirishdan iboratdir.

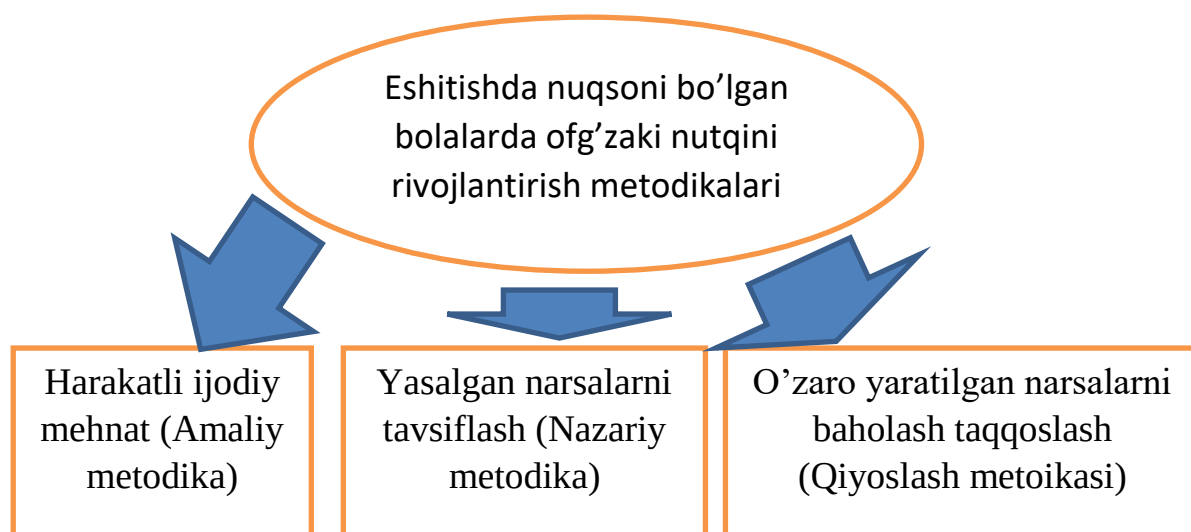
Maktab internat ancha uzoq tumanlarda yashovchi ota-onalar uchun bolalarini o’qitish imkoniyatini taminlaydi.

Shu o’rinda aytish lozimki eshitish nuqsonini bartaraf etishda asosan ijodiy faoliyat ayniqsa o’yinli metod samarali dars hisoblanadi bu dars jarayonining quyidagi sifatlari ko’rsatib o’tiladi.

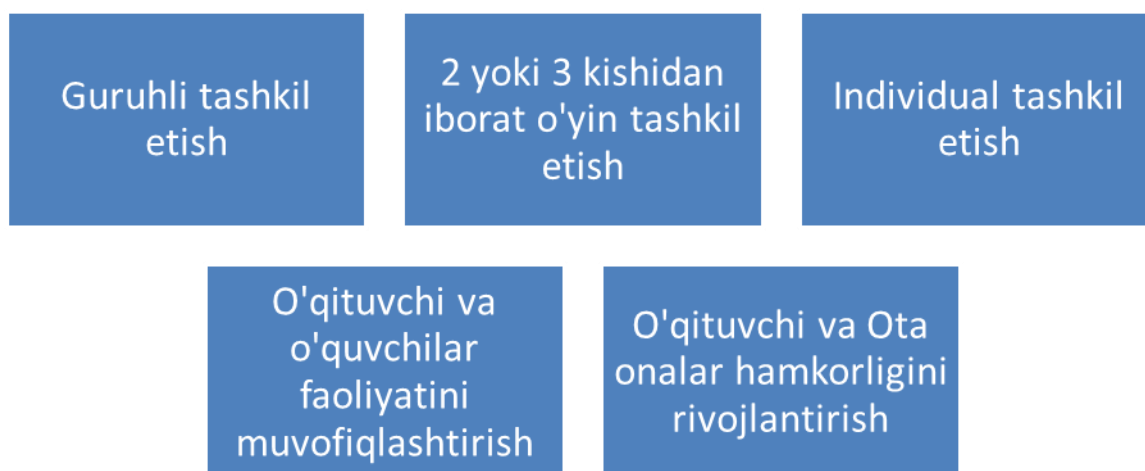
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni mustaqil faoliyatni tashkillashtirish analiz jarayoni orqali sintez jarayoni ham rivojlanish samaradorligiga erishish.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni ijtimoiylashuvining vajudga kelishi va moslashish jarayoni aniqligi yuzaga kelishi ko’zda tutiladi.
- Eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar mustaqil harakatlar orqali qarorlar qabul qilish hislatining paydo bo’lishi kuatiladi.

O’yin faoliyatini tashkillashtirish vazifalari unumli ma’lum shartlarga rioya etilgandagina samarali xal etiladi va bunda asosiy metodikalar inobatga olinishi zarur.

(1-rasm)

O'yin faoliyatini tashkil etishda samarasi tarbiyachi tamonidan har bir o'quvchining ishi, yakka xususiyatlarini inobatga olinishiga bog'liq. Undan tashqari bu jarayonda quyidagicha yondashuv muhim xususiyatlar hisoblanadi. (2-rasm)

O'quvchilarni tayyor bilimlarni o'rgatishdan tashqari ularni mustaqil, ijodiy bilishga, atrof – muhit orqali muomala madaniyatiga o'rgatish, saqlangan nutq malakalarini oshirib borish o'z fikrini to'laqonli bayon etishga o'rgatish, jamiyatga integrasiya qilish maktab internatlarining vazifasidir. Zero mustaqil va ijodiy fikrlashga ega bo'lgan avlodgina O'zbekiston taraqqiyotiga munosib xizmat qiladigan shaxs bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Po’latova P.M. va boshqalar. Maxsus pedagogika. T.: «Fan va texnologiyalar», 2014
2. Нуркелдиева Д.А., Чичерина Я.Е. Илк, мактабгача ва мактаб ёшидаги болаларни психологик, педагогик ва логопедия текшириш. Т.: Янги аср авлоди, 2007.
3. <http://www.uzedu.uz> – Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги сайти.
4. World report on disability. World Bank. WHO; 2011: 261.

NUTQ KAMCHILIGIGA EGA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA AGRAMATIZMLARNI BARTARAF ETISH USULLARI.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistratura bo’limi

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti Asrorova Mavluda Ural qizi

Annotasiya: Davlat va jamiyat maktab yoshida bo’lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini qo’ydi. SHunga ko’ra “Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo’yiladigan davlat talablari” ga tayangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Annotation: The state and society set the task of developing school-aged children based on a single requirement. Accordingly, one of the important tasks is the comprehensive development and formation of preschool children based on the "State requirements for the education of preschool children".

Аннотация: Государство и общество ставят задачу развития детей школьного возраста на основе единого требования. Соответственно, одной из важных задач является всестороннее развитие и формирование детей дошкольного возраста на основе «Государственных требований к образованию детей дошкольного возраста».

O'zbekiston Respublikasida mustaqillik e'lon qilingan kundan e'tiboran davlatimiz tomonidan yosh avlod kelajagimizning poydevori, uning istiqbolini belgilovchi omil sifatida e'tirof etilishi hamda o'sib kelayotgan farzandlarimizning ta'lim-tarbiyasi masalalariga ustuvor vazifa sifatida alohida ahamiyat qaratilishi tanlab olingan yo'limizning nechog'li to'g'ri ekanligining isbotidir. So'nggi yillarda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish ta'lim-tarbiya mazmuni, shakli, vosita va metodlarini yangilashga alohida e'tibor berilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar Strategiyasi"ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo'nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo'lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo'llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e'tiborga asosan «Ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Maktabgacha ta'lim muassasalarida tarbiyalanuvchi har bir bolani zamon talabi asosida har tomonlama shakllangan shaxs bo'lib, jamiyat ishlarida faol qatnashishida nutqning to'g'ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, nutq-bu kishilararo aloqa quroli, milliy boylik hamda tarbiya, maorif va ijodiyot uchuna qudratli vositadir.

Shu bois har bir bolalarni nutqni puxta egallashga, o'z fikrini to'liq ifoda etishga o'rgatish lozim.

Ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etish uchun nutqida kamchiligi bo'lgan bolalarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish darkor. Dunyoqarashi keng,

sogʻlom ongli insonni tarbiyalash uchun sogʻlom tafakkurni shakllantirish zarur. Mamlakatimizning jahondagi rivojlangan davlatlar qatoridan joy olishi uchun yoshlarimiz chuqur nazariy bilim bilan birga amaliy koʻnikma-malakalarini ham egallagan boʻlishlari lozim.

Har qanday bilim, koʻnikma, malakalar, ayniqsa, inson tafakkuri va xotirasi bolalik davrida jadallik bilan rivojlanadi. Demak, nutqida kamchiligi boʻlgan bolalarning ruhiy rivojlanish imkoniyatlarini toʻgʻri tarkib toptirish, zarur vaqtda, alohida yordamga muxtoj bolalarga taʼlim-tarbiya berish jarayonida muhim omil hisoblanadi. Maʼlumki, nutqida kamchiligi boʻlgan bolalarda idrok xususan nutqiy idroki kamchiliklari uchraydi. Bunday bolalarning lugʻatlari kambagʻal boʻladi. Ularni maktabga tayyorlashda psixologlar bilan bir qatorda logopedlarning ham oʻrni beqiyosdir.

Nutqiy muomala faoliyatning turli shakllarini rivojlantirish va jamoa mehnatida ishtirok etish uchun muhim shart-sharoitlar yaratadi. U yoki bu darajadagi nutq buzilishlari (nutq buzilishlarining xususiyatiga bogʻliq holda) bolaning barcha ruhiy rivojlanishlariga salbiy taʼsir etadi, uning faoliyatida, yurish-turishida aks etadi. Ogʻir nutqiy buzilishlar aqliy rivojlanishga, ayniqsa, bilish faoliyati oliy darajalarining shakllanishiga taʼsir etishi mumkin. Bu nutq va tafakkurning chambarchas bogʻliqligi, ijtimoiy, jumladan nutqiy aloqalarning cheklanganligi bilan bogʻlangandir. Bu jarayonda bolaning atrof-muhitni idrok etishi amalga oshadi.

Bunda bolalarda oʻqish jarayonida agramatizmlar kuzatiladi.

Lugʻatning cheklanganligi va grammatik umumlashtirishning Etarli rivojlanganligi oʻqiyotgan narsani tushunishida qiyinchilik keltiradi, chunki oʻqiyotgan narsani tushinish bola nutqini qay darajada rivojlanganligi, soʻzni tushirish, soʻz va gaplarning bogʻlanishlarini tushunish orqali ruyobga chiqadi.

Shuning uchun oʻqish malakalarini muvaffaqiyatli oʻzlashtirishning asosiy jarayonlari quyidagilar: ogʻzaki nutqni, uning fonetik-fonematik tomonini (talaffuz, fonemalarni eshitishda ajratish, fonematik analiz va sintez), leksik-grammatik analiz va

sintezni, leksik-grmmatik tuzilishini, fazoviy tasavvurni, ko’ruv analiz sintezi va mnezisni shakllantirishdir.

Tilning grammatik qurilishini o’zlashtira olmaslik, grammatik formalarning ahamiyatini tushunmaslik, gap tuza olmaslik natijasida yuzaga keladigan nutq buzilishlarni korrektsiyalashdan iborat.

Nutqiy madaniyat egallash orqali kishi yetuklik sari bir qadam tashlangan bo’ladi. Madaniyat nutqning fazilatlarini esa uning to’g’riligi aniqligi mantiqiyliги ifodaviyligini boyligi tashkil etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqida turli xil nutq kamchiliklari nuqsonlari uchrab turadi. Eng ko’p uchraydigan nutq nuqsonlaridan biri unli tovushlarni rivojlanmaganidir.

Hozirgacha olib borilgan bir qator tekshirishlarda bolalarga nutqning to’liq rivojlanmaganligi masalasini o’zlashtirishlarini sohalarigina keng yoritilgan R. E. Levina, O. N. Usanova G. A. Kashe A. K. Markova va boshqalar ishida o’z aksini topgan.

O’zbekistonda L. R. Mo’minova, G. Shomaxmudova, E. A. Baboyeva I. G. Veretkinova, Ayupova M. Yu. va X. M. Pulatova va boshqalar nutqning to’liq rivojlanmasligini fonetik-fonematik leksik grammatik tomonlarini rivojlantirishga turli faoliyat va korreksion pedagogik logopedik ta’sir orqali nutqni rivojlantirish yo’llarini o’z tadqiqotlarida ko’rsatganlar.

Su maqsadda ham biz o’z tadqiqot ishimizning mavzusini “Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullari” deb tanlab oldik.

Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullarni o’rgatish mexanizimi kuzatiladi. Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullarni o’rgatish mexanizimni rivojlantirish samarali bo’ladi agar:

- Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni

bartaraf etish usullarni o’rgatishda har bir logoped mashg’ulotlardan o’tishda tamoyiliga rioya qilinsa;

- Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullarni takomillashtirishga asos bo’luvchi o’yinlaridan samarali foydalanilsa nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullarni o’rgatish mexanizimning samaradorligi ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).
3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.
4. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
5. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.
6. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaaffaqiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019).
9. Muzaffarova, X. (2021). MUZAFFAROVA, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).
9. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
10. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

11. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim muassasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

12. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

UZLUKSIZ TA’LIM JARAYONIDA MAXSUS PEDA GOGFAOLIYATINI O’RGANISHDA ILMIY – NAZARIY ASOSLARI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus
pedagogika kafedrası mudiri dots. Akramova X.S
Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika
kafedrası Katta o’qituvchisi Muzaffarova H.N.
Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti Begimova.I

Anatatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda imkoniyati cheklangan bolalarning ta’lim-tarbiya olishlari uchun qilinayotgan amaliy ishlar, inklyuziv ta’lim va bu ta’lim to’g’risidagi qabul qilingan qonun va bu borada bugungi kundagi muammo va kamchiliklar xususida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Pedagogik texnologiyalar, maxsus ta’lim, dars, pedagog, samaradorlik, ta’lim va tarbiya, imkoniyati cheklangan bolalar.

Mamlakatimizda amalga oshiralayotgan ishlarda ta’lim sohasidagi o’zgarishlar, ayniqsa yosh avlodni har tomonlama mukammal, yetuk shaxs sifatida tarbiyalanishiga alohida e’tibor berilmoqda. Albatta, farzandga mehr qoyish, uning qornini to’q, ustini but qilish o’z yo’li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog’idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma’naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e’tibor bermaslik nafaqat ayrim ota-onalar, balki butun jamiyat uchun juda qimmatga tushishi mumkinligi kitobda oila tarbiyasi atrofidagi muallif fikrlarida o’z ifodasini topgan. Axloqiy tarbiya – shaxsni har tomonlama rivojlantirishning muhim tarkibiy qismidir. U bolalarga axloqiy tasavvur va bilimlarni singdirish. Ularda shaxsning axloqiy his – tuyg’u va sifatlarini, ijobiy munosabatlar va xulq madaniyatini tarbiyalashga qaratilgan jarayondir.

Ta’limning har bir tizimida ya’ni maktabgacha ta’lim ta’lim tizimida, umumiy ta’lim va ta’limning keyingi bosqich sohalaridagi buyuk o’zgarishlarni piravord maqsadida yosh avlodni kelajakda jamiyatimizda munosib o’rnini topgan holda mamlakatimizga yetuk, salohiyatli kadrlar yetkazib berishga qaratilgandir.

Shuning uchun har bir ta’lim tizimining bosh vazifalaridan biri shaxsning milliy va umuminsoniy qadriyatlar, ilm-fan va amaliyot yutuqlari asosida shakllanishi va rivojlanishi uchun optimal sharoitlarni yaratish bilan bog’liq bo’lmog’i lozim. Bu esa o’sib kelayotgan avlodning sifat jihatdan yangi milliy ta’lim va tarbiya tizimini yaratishni taqozo etadiki, u o’zida ta’limning jahon talablariga mos texnikaviy va axboraviy ta’minlanganligini hamda alohida shaxsning ham, umuman jamiyatning ham etnik madaniy ehtiyojlarining qondirilishini ta’minlaydigan ona tili va madaniy qadriyatlarining ustuvorligini o’zida mujassam etmog’i lozim.

Mamlakatimiz mustaqillikni qo’lga kiritgan davrni sarhisob qilsak, hukumatimiz tomonidan inson manfaatlarini ko’zlash va himoyalash jarayonida jamiyatimizning alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e’tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz.

Har bir oqil insonning va jamiyatimizning muqaddas vazifasi, aytish mumkinki, hayotimizning ma’nosi qobil farazndlar o’stirish, ularni ham jismoniy, ham ma’naviy jihatdan mukammal qilib tarbiyalash, kamolini ko’rish, ota-onasiga, Vataniga sadoqatli kishilar etib voyaga yetkazishdan iboratdir.

Hayotimizni hal etuvchi muhim masalalar qatorida ta’lim-tarbiya tizimini tubdan o’zgartirish, uni yangi zamon talabi darajasiga ko’tarish, barkamol avlod kelajagiga ham daxldor qonun loyixalari mavjud.

Xuddi shuning uchun mustaqillik tantanasidan keyin birinchi Prezidentimiz, xukumatimiz, jamiyatimiz butun jamiyat a’zolari ziyolilar va olimlar diqqat e’tiborini milliy qadriyatlar va madaniyatni qayta tiklashga, ta’lim–tarbiya tizimini isloh qilishga, sog’lom avlod tarbiyasini to’g’ri yo’lga qo’yishga qaratdi. Amaldagi maxsus ta’lim tizimini isloh qilishning yangi istiqbollari korreksion-pedagogik ishga zamonaviy

pedagogik fikr yutuqlari bilan uyg’unlashib ketgan didaktik pedagogikasi tajribasini faol joriy qilishda ko‘rinadi.

Alohida yordamga muxtoj bolalarning ta’limi, tarbiyasi va reabilitatsiyasi jarayonlarini isloh qilib borish rivojlanish darajasidan qa’tiy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan masaladir.

Jumladan Respublikamizda nogironlarni ijtimoiy himoyalash o‘qitish, tarbiyalash masalalarni davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgandir. Ma’lumki ta’lim jarayoni sermashaqqat, ko‘p qirrali va ma’suliyatli jarayon hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi imkoniyat hayotida erishilgan barcha bilim, tajriba va mahoatlarni o‘zaro uyg’unlashtirgan holda hayot davomida zarur bo‘ladigan bilim malaka va o‘ziga xos ko‘nikmalarni egallagan kishini tarbiyalab yetkazishidir.

Bugungi kunda davlatimiz miqyosida o‘tkazilayotgan barcha sohadagi islohotlar, ijobiy o‘zgarishlar xalqimiz hayotini yaxshilashga, kelajak tayanchi bo‘lgan yosh avlodni intellektual ma’naviy va jismoniy tomondan barkamol shaxs darajasiga yetkazish muaamosini ham hal qilishga qaratilgan ekan, aqli raso farzandlarimiz bilan bir qatorda ba’zi bir nuqsonlariga ko‘ra imkoniyati cheklangan, o‘z tengdoshlaridan rivojlanishiga ko‘ra orqada qolgan bolalarning ham mavjudligini va ularga e’tiborni ko‘proq qaratishimiz lozimligini unutmashimiz kerak.

Respublikamiz maxsus ta’lim muassasalarida o‘qitish jarayoniga jahonning ilg‘or tendensiyalarini joriy etish, uzluksiz ta’lim tizimida maxsus pedagog faoliyatining o‘rni o‘rganish mazmunini integratsiyalash, ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishning meyoriy asoslari yaratildi. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da “Fan, ta’lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta’lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish”¹ ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Natijada o‘qituvchi va defektologlarini pedagogik mahorat darslarini o‘tishda samaradorligini oshirishning moddiy texnik, didaktik ta’minotini yaratishga keng imkoniyatlar yaratildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi, 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi va hayotga tatbiq etilishiga xamda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning ta’lim - tarbiyasi ta’lim muammolari orasida alohida joy egallaydi.

Maxsus muasssalarining ko‘p qismi –maktab internatlar, u yerda bolalar to‘liq davlat ta’minotida bo‘lishgan, bu muasssalar davlatni umumiy ta’lim tizimining asoslari ta’sirida bo‘lishgan maxsus muasssalarda ta’lim–tarbiya umumpedagogik asoslariga muvofiq amalga oshirilsa ham, uzluksiz ta’lim jarayonida maxsus pedagog faoliyat xususiyatlarini inobatg olib, ruhiy, jismoniy rivojlanishida turli nuqsoni bor bolalar ta’lim–tarbiyasini takomillashtirish.

Foyalanilgan adabiyotlar

[1] Djurayeva, S. (2020). MAXSUS TA'LIM JARAYONIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Архив Научных Публикаций JSPI.

[2] Nabiyeva, G. A. (2021). IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALARNING TA'LIM-TARBIYA OLISHLARI. Scientific progress, 7(5).

[3] <https://yuz.uz/news/zamin-fondi-eshitish-qobiliyati-zaif-bolalar-uchun-zamin-education-loyihasiga-start-berdi>

[4] Zoxiriy, P. H. Z. Q. (2021). INKLYUZIV TA'LIMDA NOGIRON BOLLALARNI O'QITISH VA TARBIYALASH MUAMMOLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(1).

[5] Poroshina, G. P. (1985). Organization and contents of labor training in boarding school for mentally retarded in summer time. Defektologiya.

[6] <https://lex.uz/ru/docs/-1866997>

BOLALAR NUTQI VA HARAKATLARINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ OG`ZAKI IJODIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti Bekpo’latova Zarnigor Farxat qizi

Annotasiya: Bolalar nutqi va harakatlarini rivojlantirishda xalq og`zaki ijodidan foydalanish texnologiyasi. Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko’lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik muhitini ta’minlash.

Аннотация: Технология использования фольклора в развитии речи и действий детей. Масштабные реформы, проведенные в нашей стране за годы независимости, были направлены на укрепление национальной государственности и суверенитета, обеспечение безопасности и правопорядка, законности в обществе, прав и свобод человека, среды межнационального согласия. и религиозной терпимости.

Annotation: The technology of using folklore in the development of speech and actions of children. The large-scale reforms carried out in our country during the years of independence were aimed at strengthening national statehood and sovereignty, ensuring security and law and order, the rule of law in society, human rights and freedoms, and an environment of interethnic harmony. and religious tolerance.

Xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta’lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro’yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o’sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat

jihatdan yangi darajaga ko’tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek o’quv-tarbiya jarayonida ta’limning pedagogik texnologiyalarni qo’llashga ko’maklashadi.

Xususan, shu kunlarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2707-sonli, Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etish, shu asosda Bolalar nutqi va harakatlarini rivojlantirishda xalq og’zaki ijodidan foydalanish muntazam oshirib borishni nazarda tutadi.

O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo’nalishlari. 30 sentyabrda “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to’g’risida” gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so’zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a’zolar tizimi orkali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o’ynaydi, nutq fakat inson uchun xos

boʻlgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir – birlariga taʼsir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va maʼnoli boʻlishi uchun nutq aʼzolarining xarakatlari aniq va toʻgʻri boʻlishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur. Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida oʻrganilib kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan boʻladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning maʼlum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bogʻliq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi. Kommunikativ nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, nutq buzilishlari bu aloqa vositasining buzilishidir. Bunda individ bilan jamiyat orasidagi nutqiy muomalada koʻzga tashlanadigan oʻzaro munosabatlarning buzilgani maʼlum boʻladi. Maʼlumki, inson ijtimoiy shaxs sifatida muloqot qilish, biron bir faoliyat turi bilan shugʻullanish natijasida shakllanadi, bunda esa nutqning oʻrni ayniqsa muhim.

Nutq faqat inson uchun xos boʻlgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga taʼsir etadilar.

shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning toʻliq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, maʼnaviyati va madaniyatini koʻrsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Nutqiy muomala qobiliyatini oʻzlashtirish oʻziga xos insoniy ijtimoiy aloqalar uchun zamin xozirlaydi. U tufayli bolaning atrof muxit haqidagi tasavvurlar shakllanadi va oydinlashadi, uni aks ettirish shakllari takomillashadi. Ammo, nutq buzilishlarga ham ega boʻlish mumkin. Nutq buzilishlari nutqiy muomalaga, bilish jarayonlarini egallashga toʻsqinlik qiladi. Bolalardagi nutqiy nuqsonlarini oʻrganish, ularni bartaraf etish nazariyasi va amaliyoti nerv sistemasi, uning xususiyatlari, funksiyalari, bolaning psixik, jismoniy rivojlanish xususiyatlari haqidagi bilimlarga asoslanadi. Shu maqsadni

amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Yakka tartibdagi frontal mashg’ulotlarda to’g’ri nutq va xulq-atvor ko’nikmalarini tarbiyalash bo’yicha qo’shimcha mashg’ulotlarda xalq og’zaki ijodidan foydalanish texnologiyalardan foydalanishni (noto’g’ri talaffuz etishni tuzatish, ruhiy ko’rinishdagi suhbatlar va hokazo) yo’lga qo’yish. Bolalar nutqi va harakatlarini rivojlantirishda xalq og’zaki ijodidan foydalanish kattalarning keng ko’lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o’tishini muntazam nazorat qilish. Nutq mashqlarini tanlab olishni ular tomonidan to’g’ri nutq talablarini, nutqini korrektsiyalashda xalq og’zaki ijodidan foydalanish texnologiyalardan foydalanish nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

13. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
14. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).
15. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.
16. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
17. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.
18. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

19. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
20. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaffaqiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019)*. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2)*.
21. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
22. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
23. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
24. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI FONETIK-FONEMANIK NUTQ
BUZILISHIGA EGA BO’LGAN BOLALARNI NUQSONLARNI BARTARAF
ETISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO’LLASH**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika
kafedrasi mudiri dots. Akramova X.S

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika
kafedrasi Katta o’qituvchisi Muzaffarova H.N.

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich
magistranti J.Bozorboyev

Anatatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi fonetk-fonematik nutq
buzilishiga ega bo’lgan bolalarni nuqsonlarini bartaraf etishda zamonaviy pedagogik

texnologiyalardan foydalanish uning istiqbollari fikrlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada bugungi kunda respublikamizda amaldagi ta’lim tizimi bolalarni mustaqil fikrlash ko’nikmalarini shakllantirib borishga yo’naltirilgan mustaqil fikrlashni pedagogik texnologiyalarga qiyoslash orqali bolalarni aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qilish borasidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so’zi: Kalit so’zlar: zamonaviy o’qituvchi, obrazi, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot ijodkor, notiq, tashabbuskor.

Mustaqillikka erishgan hozirgi davrning muhim talablaridan biri, bozor munosabatlari shakllanayotgan mazkur jarayonga mos keladigan, yangicha fikrlovchi yoshlarni tarbiyalashdan iborat. Buyuk kelajak kafolati ko’p jihatdan hozirgi yosh avlodning barkamol, yetuk shaxs sifatida shakllanishiga bog’liqdir.

Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishning samarali mexanizmlarini joriy etish o’sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko’tarishning eng muhim sharti hisoblanadi, shuningdek o’quv-tarbiya jarayonida ta’limning pedagogik texnologiyalarni qo’llashga ko’maklashadi.

Xususan, shu kunlarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2707-sonli, Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy

etish va nazoratini tashkil etish, shu asosda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini korrektsiyalashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muntazam oshirib borishni nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari. 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida” gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Nutq faqat inson uchun xos bo‘lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta’sir etadilar.

Shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning to‘liq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, ma’naviyati va madaniyatini ko‘rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Maktabgacha tarbiya muassasalarida nutq kamchiliklariga ega bo‘lgan bolalarni tarbiyalash bolalar bog‘chasi tarbiya dasturiga muvofiq tashkil qilinadi Fonetik-fonematik nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar ommaviy turdagi maktabgacha tarbiya muassasalarining maktabga tayyorlov guruhlariga mo‘ljallangan bilim, ko‘nikma va malakalar hajmini o‘zlashtirishlari kerak.

Fonetik-fonematik jihatdan nutq rivojlanmagan bolalar guruhlariga olib kelingan bolalar 10 oy ichida umumta’lim maktabida muvaffaqiyatli bilim olish uchun zarur bo‘lgan asosiy topshiriqlar, ko‘nikma va malakalar xajmini o‘zlashtirib olishlari lozim.

Nutq faoliyatining ayrim tomonlarini rivojlantirishga qo‘yiladigan talablarni aniqlash maqsadida quyidagi maxsus ishlar amalga oshiriladi:

- talaffuz malakalarini shakllantirish;
- fonematik idrokni rivojlantirish;
- tovush analiz va sintezi ko‘nikmalarini rivojlantirish

Maktabgacha ta’lim tizimini qayta qurishning asosiy yo’nalishlaridan biri - bu bolaning o’ziga xos xususiyatlari, imkoniyatlari, qobiliyatlarini hisobga olgan holda shaxs sifatida mukammal rivojlanishiga qaratilgan ta’limdir.

Fonetik- fonematik nutq rivojlanmaganligini bartaraf etish bo’yicha olib boriladigan korreksion ish tizimi shartli ravishda 3 davrga bo’linadi. Ularning har birining mazmuni va hajmi jihatidan farq qilgan holda bir-biriga bog’liq hamdir. Korreksion logopedik ishning oldingi davri keyingi davrdagi ish mazmunini o’zlashtirib olishga bolalarni tayyorlaydi.

Hozirgacha olib borilgan bir qator tekshirishlarda bolalarga nutqning to’liq rivojlanmaganligi masalasini o’zlashtirishlarini sohalarigina keng yoritilgan R. E. Levina, O. N. Usanova G. A. Kashe A. K. Markova va boshqalar ishida o’z aksini topgan.

O’zbekistonda L. R. Mo’minova, G. Shomaxmudova, E. A. Baboyeva I. G. Veretkinova, Ayupova M. Yu. va X. M. Pulatova va boshqalar nutqning to’liq rivojlanmasligini fonetik-fonematik leksik grammatik tomonlarini rivojlantirishga turli faoliyat va korreksion pedagogik logopedik ta’sir orqali nutqni rivojlantirish yo’llarini o’z tadqiqotlarida ko’rsatganlar.

Yuqoridagilarni inobatga olib, biz «Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo’lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash» mavzusi bo’yicha dissertatsion tadqiqot ishini dolzarb deb xisoblaymiz.

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo’lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash va metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning maqsadidan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilandi:

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo’lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar yuzasidan adabiyotlarni o’rganish, taxlil qilish;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni o'rganish;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning samaradorligini oshiruvchi metodik tavsiyalarni ishlab chiqish, ularni amalda tadbiq etish yo'llarini aniqlash va umumlashtirish;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash yuzasidan yangi ma'lumotlar olindi;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash yo'llari o'rganildi;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning samarali metodlari mazmuni va ahamiyati ishlab chiqiladi;

Tadqiqotning maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda quyidagi metodlardan foydalandik:

muammoga doir adabiyotlarni o'rganish;

maxsus maktabgacha talim tashkiloti bolalarni kuzatish;

logoped va bolalar bilan suxbatlar o'tkazish;

ta'kidlovchi va ta'limiy eksperiment.

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashni o'rganish

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'rganish jarayoni.

Dissertatsiyadagi ma'lumotlar Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo'lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik

texnologiyalarni qo‘llash orqali rivojlantirish imkonini beruvchi ba’zi texnologiyalar mazmuni ishlab chiqildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar bolalarda mavjud bo‘lgan muammolarni maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo‘lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli zamonaviy pedagogik texnologiyaning ahamiyat katta.

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo‘lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni o‘rganish samaradorligi oshadi agarda:

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo‘lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni to‘g‘ri foydalanishiga rioya qilinsa;

Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo‘lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashni takomillashtirishda samarali o‘rgatish tizimining samaradorligi ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Pedagogik mahorat” darslik A.Xoliqov -Toshkent- 2011
- 2 “Umumiy pedagogika” B.X.Xodjayev -Toshkent-2017
3. “Pedagogik atamalar lug'ati” Toshkent-2008
4. Qodirova R.M. Qodirova F.R. Bolalar nutqini rivojlantirish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta- maxsus ta'lim muassasalari uchun darslik. T.:, "Istiqlol", 2006 y.
- 5 Dergunskaya V.A., Koshkina A.A., O'yinlar - maktabgacha tarbiyachilar bilan tajriba: O'quv-uslubiy yordam - Moskva, Ustoz ta'limi markazi, 2013

YOZISH VA O'QISH BUZILISHLARINING TASNIFI

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti

Magistranti Ergasheva Zilola

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalardagi uchraydigan yozma nutq kamchiliklari haqida bo’lib ularning turlari, sabablari, yozish va o’qish buzilishlarining xususiyatlari haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar: Maktabgacha yosh, texnologiyalar, innovatsion fikr, bolalar.

Bolalarda uchradigan yozma nutq kamchiliklari

Mavjud tasniflar O’qish buzilisharini to’rt toifaga bo’lish mumkin:

- 1) Etiopatogenetik, unda asosiy buzilish ta’kidlangan organik miya patologiyasi, sezgir nuqsonlar, past intellekt, nevrotik buzilishlar natijasida o’qish va o’qishning zaiflashuvining ikkinchi shakllari;
- 2) Xatolar tipologiyasi taksonomiyaning asosi sifatida qabul qilingan simptomatik tasniflar. Bu kinetik (yoki og’zaki) disleksiyani va statik (yoki so’zma-so’z) disleksiyani ajratib turadi.
- 3) sistematikaning asosi sifatida o’qish buzilishining taxmin qilingan mexanizmlari qabul qilingan psixologik tasniflar. Bunday holda, "fonemik" disleksiyalar va disgrafiyalar, optik yoki optik-gnostik disleksiyalar va disgrafiyalar, fazoviy apraksik, motorli, mnestic va semantik farqlanadi.
- 4) Dolni Pochernitsiydagi uzoq muddatli klinik yo’naltirilgan psixologik psixiatriya kasalxonalarini sarhisob qilib, yozish va o’qish buzilishlarining klinik va patogenetik tasnifi. Muallif barcha disleksiya holatlarini, ya’ni o’qish va yozishni buzilishini quyidagi guruhlariga ajratadi:
 - a) irsiy;
 - b) ensefalopatik;
 - v) aralash (irsiyat-ensefalopatik);

d) nevroitik;

e) Belgilanmagan.

Disgrafiyaning intellektual va nutqning etarli darajada rivojlanganligiga va ko'rish yoki eshitishning qo'pol nuqsonlari yo'qligiga qaramay, jadvallarni qoidalar bo'yicha yozish qobiliyatlarini (ya'ni fonetik yozuv printsipli asosida) o'zlashtirishning doimiy qobiliyatsizligi deb atash kerak. Bundan kelib chiqadigan xatolarni bir nechta toifalarga bo'lish mumkin.

a) tovush harflarini simvollar xatolari (harflarni fonematik yoki grafik jihatdan almashtirish),

b) so'zning fonemik tuzilishini grafik modellashtirishdagi xatolar (tashlab qo'yish, almashtirish, harf kiritish, o'zlashtirish, qat'iyat)

v) jumlaning sintaktik tuzilishini grafik belgilashdagi xatolar (gap oxirida nuqta, boshida katta harflar, so'zlar orasida bo'sh joy yo'qligi yoki so'zlar o'rtasida bo'sh joylar hosil bo'lishi).

Ayniqsa, og'zaki parafraziylarni takrorlaydigan xatolarni ta'kidlash kerak bo'ladi ("yozuvda til bog'langan" deb nomlanadi). Bizning fikrimizcha, bu xatolar yozma nutqning emas, balki og'zaki nutqning muammolarini aks ettiradi va faqat shartli ravishda diskografiklarga qo'shilishi mumkin.

Adabiyot ma'lumotlariga ko'ra, disgrafiya disleksiyaga qaraganda 2-3 marta tez-tez uchraydi. Ko'p hollarda o'qish buzilishi yozuvning buzilishi bilan birga keladi. Biroq, bizning kuzatuvlarimizga ko'ra, o'qishda jiddiy qiyinchiliklar har doim ham disgrafiya yordam bermaydi. Adabiyotda, shuningdek, "toza" disleksiya deb ataladigan holatlar tasvirlangan, unda yozish qobiliyatlari zarar ko'rmaydi. Shunday qilib, ushbu ikki sindrom guruhlari bir-biriga to'g'ri kelsa ham, ular bir-biriga to'g'ri kelmaydi. Disgrafiya va disleksiya sezilarli darajada farq qiluvchi sabablar va mexanizmlarga ega bo'lishi mumkin deb ishonish uchun asoslar mavjud.

Yozish va o'qish buzilishlarining xususiyatlari

Bolalarda o'qish va yozishning buzilishi ko'pincha og'zaki nutqning rivojlanishidagi og'ishlar tufayli yuzaga keladi. Qisman o'qish va yozishning buzilishi disleksiya va disgrafiya deb ataladi. Yozish buzilishi bo'lgan bolalarda nutqning fonetik va leksik-grammatik jihatlari rivojlanmaganligi sababli juda ko'p turli xil xatolar mavjud.

Agrammatizmlar yozma ravishda:

- soʻzlar va iboralar (notoʻgʻri burilish va soʻz hosil qilish);
- jumlar (soʻz boʻlaklarini tashlab yuborish yoki asossiz takrorlash, soʻz tartibini buzish);
- izchil matn (matn maʼnosini buzish, uning tuzilishini buzish).

O'qishning aniq xatolari, agar bola:

- grafik jihatdan oʻxshash harflarni almashtiradi va aralashtiradi;
- fonetik jihatdan oʻxshash tovushlarni almashtiradi va aralashtiradi;
- soʻzlarning tovushli heceli tuzilishini buzadi;
- harflarni boʻgʻinlarga birlashtirmaydi;
- Grammatik oʻqishga ruxsat beradi;
- o'qishning texnik tomoni buzilmagan bo'lsa, so'z, jumla, matn darajasida o'qilgan narsalarni tushunmaydi yoki yomon tushunadi.

Agar bolangizning yozma tilida yuqoridagi ba'zi xatolarga duch kelsa, u holda u maktab nutq terapevtining yordamiga muhtoj.

JSST ilmiy tadqiqotlariga ko'ra, zamonaviy maktabgacha yoshdagi bolalarning taxminan 40% u yoki bu nutq buzilishlariga ega.

Yozish va o'qish buzilishlarining namoyon bo'lishi bilan umumiy ta'lim maktablari o'quvchilariga individual yondoshishda so'zning ovozli tarkibi tahlilini shakllantirish, ya'ni. so'zdagi tovushlarning ketma-ketligini va sonini aniqlash qobiliyati o'rganish jarayonida rivojlanib, takomillashib boradigan ta'lim harakatidir.

Britaniya disleksiyasi assotsiatsiyasi (Buyuk Britaniya) olimlari "disleksiya" tushunchasini yanada kengaytirib, ushbu buzilish tuzilishidagi qo'shimcha

simptomlarni ta’kidladilar. Disleksiya ular tomonidan organik kelib chiqishning nevrologik holati sifatida belgilanadi, uning alomatlari izolyatsiya qilingan yoki paydo bo’lishi mumkin murakkab buzilish o’qish, yozish, imlo, yozish, hisoblash va musiqiy yozuvlar. Katta rasmga bu holat shuningdek, vosita funksiyasi va tartibga solish jarayonidagi kamchiliklarni o’z ichiga olishi mumkin.

Mahalliy tadqiqotchilar "disleksiya" atamasidan faqat o’qish mahoratini egallash jarayoni bilan bog’liq bo’lgan bir qator muammolarni belgilashda foydalanadilar. Yozishdagi nuqsonlar (va hatto kamroq hisoblash va boshqa o’rganish qobiliyatlari) alohida ko’rib chiqiladi. Shuni ta’kidlash kerakki, rus olimlari ham disleksiyaning mohiyatini boshqacha tushunishadi.

Logopediyada nutq buzilishining ikkita tasnifi qo’llaniladi: klinik-pedagogik va psixologik-pedagogik. Klinik va pedagogik tasnif A. Kussmaul (1877) tomonidan tasniflangan, nutq buzilishining alomatlari asosida klinik yondashuv nuqtai nazaridan tuzilgan. Zamonaviy klinik va pedagogik tasnif barcha nutq buzilishlarini ikkita katta guruhga ajratadi: og’zaki nutqni buzish (bu o’z navbatida nutqning talaffuz tomoni buzilishlariga bo’linadi: disfoniya, bradilaliya, takillaliya, duduqlanish, dislaliya, rinolaliya, dizartriya - va nutqning tizimli buzilishi: alaliya, afazi) va yozuvni buzish. Disleksiya va disgrafiya yozuvning buzilishlar guruhini tashkil qiladi. Klinik va pedagogik tasniflash bolalarda nutq buzilishlarini va kattalardagi nutq buzilishlarini maxsus taqsimlashni nazarda tutmaydi.

20-asrda fiziologlar, o’qituvchilar, psixologlar va tilshunoslar bolalardagi nutq buzilishlarining tasnifi va tipologiyasi klinik tasnifga qaraganda tahlilning turli tamoyillariga asoslangan bo’lishi kerakligini tushunganlar. RE Levina (1968) bolalarda nutq buzilishlarini tahlil qilishning yangi tamoyillarini eksperimental va nazariy jihatdan asoslab berdi. U birinchi navbatda eshitish, ko’rish va aql-idrok saqlanib qolgan bolalarda nutq buzilishlarini tasniflashni taklif qildi. Ushbu tasnifni tuzishning asosiy printsipi turli xil etiologiyali nutq buzilishi bo’lgan bolalarga yagona pedagogik yondoshish edi. Ushbu tasnifning o’ziga xos xususiyati bolaning nutqining

tarkibiy qismlarini shakllantirishdagi asosiy og'ish guruhlarini aniqlashdan iborat: fonetika, fonemika, so'z boyligi, grammatika, izchil nutq, bu maktabgacha va maktab muassasalarida logoped mashg'ulotilarida tuzatuvchi harakatlarning ob'ekti bo'ldi. Psixologik va pedagogik tasnifga ko'ra, nutqning buzilishi ikki guruhga bo'linadi: tilning aloqa vositalari shakllanishining buzilishi (fonetik, fonetik-fonemik va nutqning umuman rivojlanmaganligi) va nutq aloqasi jarayonida aloqa vositalaridan foydalanishning buzilishi (duduqlanish). Ushbu tasnifda yozma nutqning buzilishi alohida guruhga ajratilmagan. Ular fonetik-fonemik yoki umumiy nutqning rivojlanmaganligining alomatlari, chunki ularning kechiktirilgan namoyishlari sifatida qaraladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akramova, X. (2020). Ақли заиф ўқувчиларни компьютер технологиялари асосида меҳнат кўникмаларини шакллантириш. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-9. извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/4013
2. Akramova, X. (2020). Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan ijtimoiy pedagogik faoliyat texnologiyasi.
3. Muzaffarova, X. (2020). Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan kichik maktab yoshdagi o'quvchilarning eshitish idrokini rivojlantirishda didaktik o'yinlardan foydalanish . Архив Научных Публикаций JSPI, 1(81). Извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6724
4. Muzaffarova, X. (2020). БАДИЙ АДАБИЁТ - БОЛАЛАР НУТҚИНИ РИВОЖЛАНИШИРИШНИНГ ОМИЛИ СИФАТИДА. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(88). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6825
5. Muzaffarova, X. (2020). THE CORRECTIVE IMPORTANCE OF INCLUSIVE EDUCATION FOR CHILDREN WITH DISABILITIES. Архив

Научных Публикаций JSPI, 1(94). извлечено от https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/2537

**O’QISH DARSLARIDA AQLI ZAIF O’QUVCHILAR BILAN OLIB
BORILADIGAN LOGOPEDIK-KORREKSION ISHLAR MAZMUNINI
TAKOMILLASHTIRISH (JIZZAX VILOYATI MISOLIDA)**

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistratura bo’limi

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti Muradova Dilshoda Burxon qizi

Annotasiya: Maxsus ta’lim-tarbiya muassasalarining faoliyati davlat tomonidan boshqarilib boriladi. SHu kabi tadbirlar davlatni maxsus ta’lim ustidagi siyosatini amalga oshirish o’quv reja va dasturlarini yagona bo’lishini ta’minlash imkoniyatini beradi. Nogiron bolalarning barcha turlari uchun maxsus maktab, maktab-internatlar, sog’lomlashtirish sanatoriyalarida ta’limning bepul ekanligini takidlash mumkin: Shu yerda shuni aytish zarur maxsus ta’lim tizimining yana bir o’ziga xos bo’lgan tomoni uchta vazirlik tasarufida bo’ladi. Xalq ta’limi Vazirligi, Sog’liqni saqlash Vazirligi, Ijtimoiy ta’minot vazirligiga qarashlidir.

Аннотация: Деятельность специальных образовательных учреждений находится в ведении государства. Такие мероприятия дают возможность обеспечить единство учебных планов и программ реализации государственной политики в области специального образования. Можно отметить бесплатное обучение детей-инвалидов всех категорий в специальных школах, школах-интернатах, санаториях: Здесь необходимо сказать, что еще одна уникальная сторона системы специального образования находится в распоряжении трех министерств. Он принадлежит Министерству народного образования, Министерству здравоохранения, Министерству социального обеспечения.

Annotation: The activity of special educational institutions is under the jurisdiction of the state. Such events provide an opportunity to ensure the unity of curricula and programs for the implementation of state policy in the field of special education. We can note the free education of disabled children of all categories in special schools, boarding schools, sanatoriums: It must be said here that another unique aspect of the system of special education is at the disposal of three ministries. It belongs to the Ministry of Public Education, the Ministry of Health, the Ministry of Social Welfare

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, ta’lim davlat siyosatida markaziy o‘rinlardan birini egalladi. Bu esa “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonun hamda ta’lim jarayonida ta’lim mazmunining yangi loyixasi ilg‘or pedagogik texnologiyalarni qo‘llash zaruriyati vujudga keldi.

Xozirgi kunda O‘zbekistonda ta’lim – tarbiya soxasining islox qilishining asosiy omillaridan biri ”Shaxs manfaati va ta’lim ustuvorligidir”.

Xalq ta’limida maxsus ta’lim tizimi deganda jismoniy va ruxiy kamchiliklarga ega bo‘lgan aqli zaif o‘quvchilarga aniq maqsadni ko‘zlab “korreksiya”, ”kompensasiya”, “reabilitasiya” ishlarini amalga oshiradigan maxsus ta’lim muassalari tushuniladi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev “Qonun va adolat ustivorligini ta’minlash barcha ezgu maqsadlarimizga erishishning eng muhim sharti” asarida: “Adolat va ma’naviyat – o‘zaro chambarchas bog‘liq tushunchalardir. Ma’naviyat bo‘lmagan joyda hech qachon adolat bo‘lmaydi.” deb takidlanishini o‘ziyoq til ma’naviyatimizning eng muhim ma’naviyatimiz belgilaridan biri ekanligini isbotlaydi.

Har bir mamlakat xalq ta’limi tizimining taraqqiyoti shu mamlakatda ishlab chiqarish kuchlarini, ishlab chiqarishini munosabatlarini rivojiga va jamiyat taraqqiyotiga bog‘liq bo‘ladi,

Mamlakatimiz istiqbolga erishgandan keyin xalq maorifini rivojlantirish masalalariga yetuk defektolog mutaxassis kadrlar tayyorlashga katta e’tibor berilmoqda.

O’zbekiston Konstitutsiyasiga asoslangan holda fuqorlarning millatidan, dinidan, jinsidan, ijtimoiy axvolidan qat’iy nazar ta’lim olishga xuquqliligi tamoyilida qaror topgan. Nogironlarni ijtimoiy xuquqiy himoya qilishni davlat o’z burchi deb biladi (44-modda) (23-moddasi).

O’zbekiston Respublikasi mustaqillika erishgandan boshlab nogiron bolalarga maxsus ta’lim–tarbiya jarayonini takomillashtirish, yangi milliylik va o’z-o’zini anglash ruxida tarbiyalash, o’qitish, yangi darsliklar, o’quv qo’llanmalari tayyorlashga katta e’tibor bermoqda, bundan tashqari nogironlarni himoya qilish bo’yicha bir qancha buyruqlar va qarorlar tayyorlangan. Xalqimizning shu jumladan nogironlar va nogiron bolalar ularning jismoniy, aqliy- psixik rivojlanishini yaxshilash xayotga moslashtirish yo’llarini ishlab chiqish ko’rsatilgan.

Nogironlikni oldini olish va nogironlarni tibbiy ijtimoiy rehabilitasiya qilishda nogironlikning oldini olish, nogironlarni tibbiy va ijtimoiy rehabilitasiya qilish ularning ruxiyatini yaxshilash va sog’lomlashtirish, nogironlarni ilk bor aniqlash, saralash maxsus ta’lim-tarbiya berish va korreksion-pedagogik ishlar orqali korreksiyalash, kasbga yo’naltirish, xayotga moslashtirish, jismoniy tarbiyalash, nogironlar bilan ishlash uchun kadrlar tayyorlash masalalariga oid qonun va buyruqlari mavjuddir.

Ko’rinib turibdiki nogiron alohida yordamga muxtoj bolalar ham zamon talabiga javob beradigan ilmiy bilimlarni elementar asoslarini egallashi, xayotda o’z o’rnini topa olishlari xaqida davlatimiz mustaqillikning dastlabki yillaridayok g’amxo’rlik qila boshlagan.

O’zbekiston Respublikasida barcha maxsus ta’lim-tarbiya muassasalari davlat ixtiyorida ekanligi bu tashkilotlarni davlat mablag’ bilan ta’minlashini nazarda tutadi. Maxsus ta’lim-tarbiya muassasalarining faoliyati davlat tomonidan boshqarilib boriladi. SHu kabi tadbirlar davlatni maxsus ta’lim ustidagi siyosatini amalga oshirish o’quv reja va dasturlarini yagona bo’lishini ta’minlash imkoniyatini beradi. Nogiron bolalarning barcha turlari uchun maxsus maktab, maktab-internatlar, sog’lomlashtirish sanatoriyalarida ta’limning bepul ekanligini takidlash mumkin: Shu yerda shuni aytish

zarur maxsus ta’lim tizimining yana bir o’ziga xos bo’lgan tomoni uchta vazirlik tasarfida bo’ladi. Xalq ta’limi Vazirligi, Sog’liqni saqlash Vazirligi, Ijtimoiy ta’minot vazirligiga qarashlidir.

Insonparvarlik, tafakkurning o’rnatilishi o’qituvchi va o’quvchi orasidagi yangicha o’zaro munosabatlarning paydo bo’lishiga olib keladi.

O’sib kelayotgan avlodning barcha eng yaxshi imkoniyatlari unda namoyon bo’ladi, kasb-xunar maxorati uzluksiz takomillashadi, katta avlodning dono tajribasi anglab olinadi va yosh avlodga o’tadi.» Bu so’zlar ta’lim tizimiga berilgan ijtimoiy buyurtma bo’lib ta’lim sohasida davlat siyosatida xam o’z ifodasini topmoqda.

Juda katta ijtimoiy-siyosiy ahamiyatga ega bo’lgan bu qonun va dasturda fuqarolarga, yoshlarga ta’lim-tarbiya berish, kasb-hunarga o’rgatishning xuquqiy asoslari, kadrlar tayyorlash milliy modelini ro’yobga chiqarishning asosiy tamoyillari belgilab berildi.

Maxsus muassasalar xodimlari uzluksiz ta’lim tizimidagi muassasalarda ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish ishlarini jadal su’ratlar bilan amalga oshirmoqdalar.

Mamlakatimizning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy-madaniy hayotida amalga oshirilayotgan tub islohatlar jamiyatimiz oldiga davlat siyosatining ustuvor yo’nalishlaridan hisoblangan ta’lim tizimini yangilash va yosh avlodni zamon talablariga javob bera oladigan barkamol inson etib tarbiyalash, ular ongiga mustaqillik g’oyalarini singdrihdek muhim vazifalarni qo’ymoqda.

Mustaqilligimiz poydevorini mustahkamlash hamda O’zbekistonni buyuk davlatga aylantirishda ta’lim-tarbiya ishlarini oqilona yo’lga qo’yish, yoshlarni zamonaviy ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish muhim ahamiyatga ega.

Zero taraqqiyot taqdirini ma’naviy jihatdan yetuk, irodasi baquvvat, iymoni butun, zamonaviy fikrlaydigan, muayyan kasb-hunarga ega bo’lgan yuksak salohiyatli kishilar hal etadi.

Har bir oqil insonning va jamiyatimizning muqaddas vazifasi, aytish mumkinki, hayotimizning ma’nosi qobil farazndlar o`stirish, ularni ham jismoniy, ham ma`naviy jihatdan mukammal qilib tarbiyalash, kamolini ko`rish, ota-onasiga, vataniga sadoqatli kishilar etib voyaga yetkazishdan iboratdir.

Aqli zaif o`quvchilarga ko`rsatiladigan psixologik harakteri haqidagi fikrlarning rivojlanishida rus va chet el olimlarning, psixolog va fiziologlarning hissasi katta bo`ldi: M.S.Bernshteyn, L.S.Vigotskiy, P.P.Bolonskiy, S.G.Tellershteyn, N.D.Levitov, G.I.Rossalimo, P.I.Shpilreyn, A.M.Shubert va hokazo.

O`zbekiston olimlardan maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan nutqiy kamchiliklar bo`yicha L.R.Mo`minova, X.M.Po`latova, N.R.Raxmonqulova, M.Yu.Ayupova, I.G.Veretennikova va E.A.Babaevalar o`rganganlar.

Ayrim o`qituvchilar yordamchi maktabning yuqori sinf o`quvchilari bilan matn ustida ishlashning o`ziga xosligi o`rgatish ishlarini o`quvchilarning bilish faoliyatini o`stirish ishlari bilan qo`shib talab darajasida amalga oshirishda qiynalmoqdalar. Yuqoridagilardan kelib chiqqan xolda biz « O`qish darslarida aqli zaif o`quvchilar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlar mazmunini takomillashtirish (Jizzax viloyati misolida)» mavzusini dolzarb deb topdik va ushbu mavzu bo`yicha tadqiqot ishimizni bajardik.

- Aqliy rivojlanishida muammolari bo`lgan boshlang`ich sinf o`quvchilarini o`qish darslarida, aqli zaif o`quvchilarni matn ustida ishlashning o`ziga xosligi qay xolatda ekanligini aniqlash, bu boradagi o`qituvchilarning ish tajribalarini umumlashtirish.

- adabiyotlarni o`rganish va taxlil etish;
- o`qituvchi va aqli zaif o`quvchilar bilan suxbatlar uyushtirish;
- xujjatlarni o`rganish;
- o`qituvchi va aqli zaif o`quvchilar faoliyatini o`qish va yozuv darslarida kuzatish;

- aqli zaif o‘quvchilarning matn ustida ishlash faoliyatini savol-javob usullari bilan o‘rganish.

O‘qish darslarida aqli zaif o‘quvchilar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlar mazmunini takomillashtirishning samaradorligi oshadi agarda:

- O‘qish darslarida aqli zaif o‘quvchilar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlar mazmunini takomillashtirish yo‘llari va muammolarning xususiyatlari hisobga olinsa va shaxsga yo‘naltirilganlik tamoyiliga rioya qilinsa;

O‘qish darslarida aqli zaif o‘quvchilar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlarni o‘rganish tizimining samaradorligi ta’minlanadi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

25. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).

26. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).

27. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.

28. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

29. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.

30. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

31. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

32. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaqqafiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019). Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).

33. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
34. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
35. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
36. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

BOLALARDAGI NUTQ KAMCHILIKLARINI ERTA TASHXISLASHDA LOGOPED VA OTA - ONA HAMKORLIGINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Jizzax davlat pedagogika universiteti
Maxsus pedagogika, defektologiya
Logopediya mutaxassisligi
II-bosqich magistranti
Nishonova Durdona Shavkat qizi

Annotasiya: Bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirish muhim shartlaridan biri uning atrofida kattalarning: logoped va ota-onava o’qituvchilarning hamkorlikdagi ishidir. Bu ishning samarali bo’lishi va bolaning ijtimoiy rivojlanishiga to’laonli yordam berishi uchun nima qilish lozim, maktab va bolaning, maxallasi, oilasi hamkorligini qanday tashkil etish kerak va bundan faqatgina pedagoglar emas, balki ko’p jihatdan ota-onalarning qoniqishi – bu masalalar erta tashxislashda maxsus pedagogika, korreksion pedagogikaning dolzarb masalalaridan biridir.

Аннотация: Одним из важных условий формирования логопедического и мамино-родительского сотрудничества в ранней диагностике дефектов речи у детей является сотрудничество взрослых на своем поле: логопеда и родителей, педагогов. Что нужно сделать, чтобы эта работа была эффективной и всесторонне

способствовала социальному развитию ребенка, как организовать сотрудничество школы и ребенка, его окружения, семьи, не только педагогов, но и удовлетворение родителей во многом - вот вопросы специальной педагогики в ранней диагностике - одна из актуальных проблем коррекционной педагогики.

Annotation: One of the important conditions for the formation of a speech therapist and parent-mother cooperation in the early diagnosis of speech defects in children is the cooperation of the adults in his field: the speech therapist and parents and teachers. What should be done in order for this work to be effective and to fully support the child's social development, how to organize cooperation between the school and the child, his neighborhood, and his family, and not only the pedagogues, but also the satisfaction of the parents in many ways - these are the issues. special pedagogy in early diagnosis is one of the urgent issues of correctional pedagogy.

Kalit so’zlar: Nutq, Nutq sistemasi, og’zaki nutq buzilishlari, yozma nutq kamchiliklar, oliy nerv sistemasi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yilni O‘zbekistonda «Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili» deb e‘lon qilinishi va «Inson qadrini ulug‘lash — yurtimizda yashayotgan har bir odamning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta‘minlash demakdir. Bu borada jamiyatimiz asosi bo‘lgan mahalla hal qiluvchi o‘rin tutadi», — dedi Shavkat Mirziyoyev bundan buyon har bir mahallada samarali ish olib borish faoliyatning bosh mezoniga aylanishi hamda 2020 yil 18 fevraldagi “Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”⁴⁵gi

PF-5938-sonli farmoni bilan logoped va ota-ona hamkorligini yanada kuchaytirish bo‘yicha tasdiqlangan chora-tadbirlar majmuasi doirasida farzand tarbiyasida va ta’lim

⁴⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi “Jamiyatda **ijtimoiy**-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo‘llab-quvvatlash hamda **oila** va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”⁴⁵gi PF-5938-sonli farmoni

olishida ota-onalarning mas’uliyatini oshirish, logoped borasida ham muayyan ishlar amalga oshirilmoqda.

Binobarin, Davlatimiz rahbarining bunday oqilona qarorga asosan “Logoped va ota-ona”da tizimli va uzviy tashkil etish farzandlarimizning hech kimdan kam bo’lmay ta’lim-tarbiya olishlari, o’z bilim va iqtidorlarini namoyon qilishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratilmoqda⁴⁶. Natijada bugungi yosh avlod o’zining intellektual va jismoniy salohiyatlarini ishga solgan holda nufuzli olimpiadalarda, musobaqa va tanlovlarda zafar qozonib, yuksak marralarni qo’lga kiritmoqda. Davlatimiz siyosatida nafaqat meyorida rivojlanayotgan bolalar, balki rivojlanishida muammolari bo’lgan bolalarga ham e’tibor juda kuchli.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni⁴⁷ talablari asosida oilada ta’lim olishga va mustaqil ta’lim olishga ko‘maklashish. Bolalarning oilada ta’lim olishi va mustaqil ta’lim olish uslubiy va maslahat yordami ko‘rsatilgan holda tegishli o‘quv dasturlari bo‘yicha amalga oshirilishi. Oilada ta’lim olish va mustaqil ta’lim olish tartibi, shuningdek logoped va ota-ona hamkorligini yanada kuchaytirish va rivojlantirish hamda ularning bilish faoliyatidagi nuqsonlarini bartaraf etish ishlari korreksion ishlar tizimi asosida amalga oshirilishi lozimligi barcha maxsus adabiyotlarda ta’kidlab o‘tilgan. Bu o‘rinda maktabgacha ma’lim muassasasining rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolani, xususan nutqida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlarni oilasi bilan hamkorligi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida o‘rganilib kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo‘ladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma’lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik

⁴⁶ PF-5618-son 09.01.2019 “Shaxs — oila — mahalla — ta’lim muassasasi — tashkilot — jamiyat”

⁴⁷ O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020.

mexanizmlarning zaiflashuviga bog’liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi.

Sog’liqni saqlash vazirligi qoshida anomal bolalarga tibbiy yordam ko’rsatadigan maxsus psixonevrologiya sanatoriylari, stasionarlar bor, poliklinikalarda surdologik, logopedik kabinetlarda mutaxassis-defektologlar tibbiy xodimlar bilan hamkorlikda tegishli ishlarni olib bormoqdalar. Og’ir nutq nuqsonlari bor bolalar uchun xalq maorifi ministrligi qoshida maktabgacha yoshdagi bolalarga mo’ljallab, nutqiy bog’chalar yoki bolalar bog’chalari qoshida nutqiy guruxlar tashkil etilgan. Bu turdagi maxsus bog’chalarning asosiy vazifasi nutq kamchiliklarini iloji boricha barvaqt aniqlab ularni bartaraf etish va shu yo’l bilan og’ir nutq nuqsonlarining odini olish, ikkilamchi asoratni bartaraf etishdir. Maktab yoshidagi nutqida kamchiligi bo’lgan bolalar uchun ommaviy umumiy ta’lim maktablarida logopedik punktlar tashkil etilgan. Tekshirishlar natijalari logopedik xulosalarda yakunlanadi. Logopedik xulosalar asosida bola bilan olib borilishi kerak bo’lgan chora –tadbirlar, reja tuzilishda ota-ona xamorliklarni yo’l qo’yishdir. Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar meyorda rivojlanayotgan tengdoshlari orasidagi xarakterli farqlardan biri – ruhiy jarayonlarning etarli rivojlanmasligi hisoblanadi. Rivojlanishi orqada qolgan bolalarning umumiy tavsifi uning verbal imkoniyatlari doimo past ekanligini ko’rsatadi. Shuningdek, bola nutqining rivojlanish darajalari va intellekti orasida o’zaro murakkab munosabatlar hukm suradi. Maxsus usullar yordamiad bolalarni faqat lozim bo’lgan so’zlarning ma’nosini tushuntiribgina qolmasdan, balki undan o’z nutqida faod qo’llashga o’rgatib boriladi.

Kundalik hayotda rivojlanishida nuqsoni bo’lgan ota-onalar juda ko’p muammolarga duch keladilar. Bir tomondan ular o’zlarining farzandlari tarbiyasi va ta’limi bilan bog’liq vositalarni tanlashda qiynalsalar, ikkinchi tomondan, oilada nuqsonli bola dunyoga kelishi bilan bog’liq bo’lgan chuqur psixologik muammolar yuzaga keladi. Nuqsonli bola oilasining alohida muammolari Bogdanova, T.A. , Shoumarov G’.B., Dobrovolskaya, A.I., Zaxarova, I.Y. Levchenko, Mamaychuk I.I.,

Martinova V.L., Pyatakova G.V., Mastyukova YE.M., Mishina G.A., Raku A.I., Semago M.M., Skvorsova I.A., Osipenko T.N., Spivakovskaya A.S., N.B. Shabalina, A.R. Sharipova, N.N. Shkolnikova, V.V., Yurtaykina boshqalar tadqiqotlarida yoritilgan.

Bizning respublikamizda Nurmuxamedova L.SH. “Oilada nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik xususiyatlari” mavzusida tadqiqot ishini olib borgan bo‘lib, uning tadqiqoti ota-ona va nogiron farzandni tarbiyalashning pedagogik holatlarini o‘rganish va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishga bag‘ishlangan.

Oilaviy huquqlarning asosiy qoidasi O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining nikoh va oila haqidagi quyidagi moddalarida huquqiy jihatdan mustahkamlangan: «Oila jamiyatning asosiy yacheykasi hisoblanadi, jamiyat va davlatning himoya qilish huquqiga ega» (63-modda), «Ota-onalar o‘z bolalarini ularning to voyaga yetguncha saqlash va tarbiyalashga majburlirlar» (64- modda), «Voyaga yetgan mehnatga qobiliyatli bolalar o‘zlarining ota-onalari haqida g‘amxo‘rlik qilishga majburlirlar» (66-modda).

Oilaviy munosabatlar axloqlilik meyorlariga, urf-odatlariga, asrlar davomida hosil qilingan an‘analarga, u yoki bu xalqning hayoti va turmushini o‘ziga xosligini bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirishda ifodalashga asoslanadi. Jamiyat bunday munosabatlarning meyorini belgilaydi, hayotiy nuqtai – nazar, hatti –harakatlar, qoidalar, talablarni to‘plab birlashtirib amalga oshiradi. Bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirish maqsadida olib boriladi.

S.N.Kryunkovning fikricha, «zaif yoki bo‘sh insonlarga ma’lum ijobiy axloqiy odatlarni aytib berish, ularda ijtimoiy axloqiy muomalaga asos solish... busiz u umumiy, birgalikdagi hayotga qarshi zot bo‘lishi mumkin edi, «ular shuningdek, vaqti bilan butun birgalikdagi ijtimoiy hayotning a‘zolari oldida turishi, hayotning ulkan mexanizmining farzanlaridagi nuqsonlarni bartaraf etish mumkin». Oilaning tarbiyaviy

ahamiyati asosan bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirish texnologiyalarni ishlab chiqish.

Shu sababli oiladagi muammolarni bilishi va ota-onalarni nutqida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan ishlash hamda *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda to’g’ri tarbiyalash tamoyillari va metodlariga o’rgatish kerak. Bularni amalga oshirish uchun ta’lim muassasasi doimo logoped va ota-ona bilan hamkorlikda ish olib borishi zaruriyati kelib chiqadi. Ana shu hamkorlikning muvaffaqiyatli bo’lishi uchun uning tashkil etishning, olib borishning samarali usullarni, yo’llarini bilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorliginiga oid yangi ma’lumotlar olindi;

Bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - onaning o’zaro munosabatlari haqidagi tasavvurlarini shakllantirish logopedik shaxobchalardagi hamkorlik ko’rib chiqildi;

Bolalardagi *nutq kamchiliklarini* erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirishga va amalga oshirish yo’llari o’rganildi;

Logoped va ota-onaning o’zaro munosabatlariga doir tavsiyalar ishlab chiqildi;

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).

2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).

3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.

4. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

5. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-
муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*,
1-5.
6. Ayupova M.Y «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati Ilashriyoti », 2007 .
7. Логопедия: Пед. олий билимгоҳи «Дефектология» ихтисослиги талабалари
учун ўқув қўлл. / [Т. Б. Филичева, Л. С. Волкова, Г. Чиркина, Л. Мўминова ва
бошқ.].— Т.: Уқитувчи,
1993—256 б.
8. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020.

**MAXSUS PEDAGOGIKANING SHAKLLANISHI VA UNI ZAMONAVIY
DEFEKTOLOGIYA TARAQQIYOTIDAGI ROLINING DOLZARBLIGI
(JIZZAX VILOYATI MISOLIDA)**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Magistraturabo‘limi
Maxsuspedagogika,defektologiya Logopediya mutaxassisligi II-bosqich magistranti
Qobilova Madina Ali qizi (qobilovamadina0892@mail.com)

Annotasiya: Maxsus pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya
taraqqiyotidani rivojlantirishning samarali yo‘llarini o‘rganish orqali maxsus
pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya taraqqiyotini (Jizzax
viloyati misolida) rivojlantirish tizimining samaradorligi ta‘minlanadi,imkoniyati
cheklangan boblarni ta’lim-tarbiyasini pedagogik tartib tizimining paydo bo‘lishini va
rivojlanishi o‘rganiladi.

Аннотация: Путем изучения эффективных путей формирования
специальной педагогики и ее развития в условиях развития современной
дефектологии обеспечивается эффективность системы формирования
специальной педагогики и развития современной дефектологии (на примере
Джизакской области), появление изучена система педагогического заказа на
обучение детей с ограниченными возможностями развития.

Annotation: By studying effective ways of the formation of special pedagogy and its development in the development of modern defectology, the effectiveness of the system of the formation of special pedagogy and the development of modern defectology (in the example of Jizzakh region) is ensured, the emergence of a pedagogical order system for the education of children with limited opportunities development is studied.

Kalit so’zlar: ta’lim tizimining yo’nalishlari, maxsus pedagogika, oligofrepedagogika, tiflopedagogika, sudropedagogika maxsus psixologiya, logopediya.

Mustaqilligimizning dastlabki yillaridanoq Respublikamizda sog’lom avlodni tarbiyalashga katta e’tibor berilmoqda. Prezidentimiz tomonidan 2022 yilni O‘zbekistonda «Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili» deb e’lon qilini va «Inson qadrini ulug‘lash — yurtimizda yashayotgan har bir odamning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini ta’minlash demakdir. Bu borada jamiyatimiz asosi bo‘lgan mahalla hal qiluvchi o‘rin tutadi», — dedi Shavkat Mirziyoyev bundan buyon har bir mahallada samarali ish olib borish faoliyatning bosh mezoniga aylanishini ta’kidladilar.

Respublikamiz maxsus ta’lim muassasalarida o‘qitish jarayonigajahonning ilg‘or tendensiyalarini joriy etish, uzluksiz ta’lim tizimida arifmetik amallarni o‘rgatish mazmunini integratsiyalash, ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishning meyoriy asoslari yaratildi. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”da “Fan, ta’lim, ishlab chiqarish integratsiyasi asosida turli ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta’lim mazmunini individuallashtirish, variativlashtirish”¹ ustuvor vazifalar sifatida belgilandi. Natijada eshtishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga og‘zaki nutqni rivojlantirishda arifmetik amallardan foydalanishda samaradorligini oshirishning moddiy texnik, didaktik ta’minotini yaratishga keng imkoniyatlar yaratildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF- 4947-son «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son «O‘zbekiston Respublikasi oliy

ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida»gi, 2020 yil 13 oktabrdagi PQ-4860-son “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to’g’risida”gi Qarorlari hamda boshqa normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning amalga oshirilishi va hayotga tatbiq etilishiga xamda rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning ta’lim - tarbiyasi ta’lim muammolari orasida alohida joy egallaydi. Korreksiyon-tarbiyaviy, davolash, ijtimoiy moslashtirish va tiklantirish ishlari maqsadga muvofiq tashkil qilingan –shart-sharoitda bolalar jamoat, mehnatda aktiv ishtirokchi bo’ladilar.

O’zbekiston Respublikasi hukumati va maorif tashkilotlari maxsus muassasalarining tarmog’ini kengaytirmoqdalar, ularning moddiy taminotini kuchytirib va nuqsonlari bor shaxslarni ijtimoiy himoyalsh boyicha har xil tadbirlar o’tkazib kelmoqdalar.

Maxsus muasssalarining ko’p qismi –maktab internatlar, u yerda bolalar to’liq davlat ta’minotida bo’lishgan, bu muasssalar davlatni umumiy ta’lim tizimining asoslari ta’sirida bo’lishgan maxsus muasssalarda ta’ilm –tarbiya umumpedagogik asoslariga muvofiq amalga oshirilsa ham, defektologlar anomal bolalarning xususiyatlarini inobatg olib, ruhiy, jismoniy rivojlanishida turli nuqsoni bor bolalar ta’ilm –tarbiyasini tashkillashtirishda undashuvlarini aniqlashtirishgan.

Anomal bolalarning ta’limini nazariyasi va tajribasi rivojida defektologiya fanining mashhur olimi va tshkilotchisi T.A. Vlasovaning roli katta.

Uning rahbarligida va bevosita ishtirokida defektolog olimlar jamoasi turli ruhiy va jismoniy nuqsonlari bor bolalarni darajalangan ta’ilm –tarbiyasi asoslari nazariyasi ishlab chiqilib, amalda qo’llandi. Uning uchun yangi turdagi o’quv muasssalarini yaratishdi. Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning ta’lim- tarbiyasi, ta’lim muammolari orasida alohida joy egallaydi.

Korreksiyon-tarbiyaviy, davolash, ijtimoiy moslashtirish va tiklantirish ishlari maqsadga muvofiq tashkil qilingan – shart-sharoitda bolalar jamoat, mehnatda aktiv ishtirokchi bo’ladilar.

Bu mavzuning dolzarbligi yana shundaki, O’zbekiston Respublikasida maxsus pedagogika va zamonaviy defektologiya fan sifatida paydo bo’lishi kam o’rganilgan muammodir.

Maxsus pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya taraqqiyotidani rivojlantirish samarali bo’ladi agar:

- Maxsus pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya taraqqiyotini (Jizzax viloyati misolida) rivojlantirish tizimining samaradorligi ta’minlanadi.

- imkoniyati cheklangan boblarni ta’lim-tarbiyasini pedagogik tartib tizimining paydo bo’lishini va rivojlanishi o’rganiladi.

Maxsus pedagogikani vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlarini ishlab chiqish lozim. O’zbekistonda maxsus pedagogikani shakllanishi jarayonlarini o’rganish orqali yo’l qo’yilgan xato va kamchiliklar aniqlanadi, samarali yo’llar esa amaliyotga keng taqdim etiladi. Maxsus pedagogikani hozirgi davrdagi muammolarini tadqiq qilish orqali esa barcha muammolar ilmiy tahlil etiladi va

maxsus pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya taraqqiyotidagi roli (Jizzax viloyati misolida) ning yutuqlari va innovatsiyalari tahlil etilib, barcha yutuq hamda kamchiliklar umumlashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

9. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).

10. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).

11. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.

12. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
13. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*,
14. Аюрова М.У «O'zbekiston faylasuflarimilliy jamiyatilashriyoti », 2007 .
15. Логопедия: Пед. олий билимгоҳи «Дефектология» ихтисослиги талабалари учун ўқув қўлл. / [Т. Б. Филичева, Л. С. Волкова, Г. Чиркина, Л. Мўминова ва бошқ.].— Т.: Укитувчи, 1993—256 б.
16. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020

***BOLALAR RIVOJLANISHIDAGI NUTQ NUQSONLARINI TASHXIS
QILISH BOSQICHLARINI O‘RGANISH METODLARINING DOLZARBLIGI.***

***Jizzax davlat pedagogika universiteti Magistratura bo‘limi Maxsus
pedagogika,defektologiya Logopediya mutaxassisligi II-bosqich magistranti
Sayfullayeva Zarifa Ulug‘bek qizi***

[\(Zarifabibijon@gmail.com\)](mailto:Zarifabibijon@gmail.com)

ANNOTASIYA: Maqolada alohida yordamga muxtoj bolalarning talimi, tarbiyasi jarayonlarini isloh qilib borish rivojlanish darajasidan qat’iy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan masaladir. Jumladan, Respublikamizda nogironlarni ijtimoiy himoyalash, oqitish, tarbiyalash masalalari davlat siyosati darajasiga kotarilgan. Bundan tashqari tadqiqotchi mavzusi boyicha kamchiligi bo‘lgan bolalarga yordam tashkil etishning asosiy maqsadlariga quyidagilar ustida ish olib bordi: ilk yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarni va ularning oilasini maxsus yordam bilan qamrab olish, bolalarning rivojlanishidagi buzilishlarni tashxis qilish va korreksiyalash, ikkilamchi nuqsonlarning yuzaga kelishini oldini olish, bolalarni meyorida rivojlanayotgan tengdoshlari orasiga integratsiyalash. **ANNOTATION:** In the article Reforming the education and upbringing of children with special needs is a challenge

for every state and society, regardless of their level of development. In particular, the issues of social protection, education and upbringing of people with disabilities in the country have risen to the level of state policy. In addition, the researcher worked on the main objectives of the organization of care for children with disabilities on the subject: to cover children with disabilities and their families with special care, to diagnose and correct developmental disorders in children, to prevent the development of secondary disabilities acquisition, integration of children among their normally developing peers.

АННОТАЦИЯ: В статье Реформирование образования и воспитания детей с особыми потребностями является задачей каждого государства и общества, независимо от уровня их развития. В частности, вопросы социальной защиты, образования и воспитания инвалидов в республике поднялись на уровень государственной политики. Кроме того, исследователь работал над основными задачами организации помощи детям с ОВЗ по теме: охватить детей с ОВЗ и их семьи особой заботой, диагностировать и скорректировать нарушения развития у детей, предупредить развитие вторичных приобретение инвалидности, интеграция детей среди нормально развивающихся сверстников.

Kalit so’zlar : Nutq sistemasi, erta tashxis, maktabgacha ta’lim, maxsus yordamga muxtoj bolalar.

Alohida yordamga muxtoj bolalarning ta’limi, tarbiyasi jarayonlarini isloh qilib borish rivojlanish darajasidan qat’iy nazar har bir davlat va jamiyat oldida turgan masaladir. Jumladan, Respublikamizda nogironlarni ijtimoiy himoyalash, o’qitish, tarbiyalash masalalari davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan.

O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonunida ta’lim — ta’lim oluvchilarga chuqur nazariy bilim, malakalar va amaliy ko’nikmalar berishga, shuningdek ularning umumta’lim va kasbiy bilim, malaka hamda ko’nikmalarini shakllantirishga, qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayon deb e’tirof etiladi.⁴⁸ Ma’lumki, hozirgi kunda bolalalikdan yoki hayoti davomida u yoki bu

⁴⁸ O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida” gi qonuni 23.09.2020yildagi O’RQ-637 son qarori

ta’sirlar sababli nogiron hisoblangan shaxslar ta’limda alohida e’tiborga muxtoj yoki imkoniyati cheklanganlar deb yuritilmoqda. Bu toifa bolalar, o’smir va kattalarning ta’limi, tarbiyasi umumiy pedagogikaning barcha qonuniyatlariga asoslangan holda mustaqil fan sifatida tadqiq qilinadi, rivojlanadi. Ushbu bobning mazmuni orqali Sizga imkoniyati cheklangan bolalar ta’lim-tarbiyasi, ijtimoiy reabilitatsiyasi yuzasidan umumiy nazariy va amaliy bilim, ko’nikma hamda malakalarni egallashga imkoniyat yaratiladi.

Ilk bolalik tibbiy va psixologik-pedagogik nuqtai nazardan bolaning rivojlanishidagi muhim bosqichlardandir. Bola hayotining dastlabki yillarida jamiyat bilan o‘zaro aloqadorligini, harakatini buzadigan salbiy omillar uning miyasini yetilish jarayonini kechiktiradi, tormozlaydi, analizatorlar aro murakkab tizimning shakllanishiga to’sqinlik qiladi. Bunday bolalarga o‘z vaqtida yordam ko‘rsatish uchun uning psixik va ijtimoiy rivojlanishidagi nuqsonlarni mumkin qadar erta aniqlash juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Agarda bolaning kompensator imkoniyatlari, to‘g‘ri tanlangan, olib borilgan psixologik-pedagogik korreksiyalash, davolash ishlari o‘zaro uyg‘unlashsa boladagi birlamchi psixik-jismoniy nuqsonlar ancha yumshatiladi, ba’zan esa butunlay bartaraf etilishi mumkin.

Bularning barchasi bolalar nogironligini, ularning rivojlanishidagi ikkilamchi nuqsonlarni yuzaga kelishini oldini olishga imkon yaratadi.

Barvaqt yordam tashkil etishning asosiy maqsadlariga quyidagilar kiradi: ilk yoshdagi imkoniyati cheklangan bolalarni va ularning oilasini maxsus yordam bilan qamrab olish, bolalarning rivojlanishidagi buzilishlarni tashxis qilish va korreksiyalash, ikkilamchi nuqsonlarning yuzaga kelishini oldini olish, bolalarni meyorida rivojlanayotgan tengdoshlari orasiga integratsiyalash.

2017-2021-yillarga mo’ljallangan “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi”⁴⁹, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Pedagog kadrlarni tayyorlash, xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida”gi Qaroriga muvofiq, ta’lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta’minlash, ta’limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, o’quvmetodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hamda pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirishni taqozo etadi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev rahbarligida 2017 yil 16 avgust kuni bo’lib o’tgan yig’ilishda maktabgacha ta’lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, mazkur muassasalarga bolalarni to’la qamrab olish bo’yicha muhim vazifalar qo’yildi. Bu boradagi tahlillar natijasida qisqa vaqtda uchta yirik hujjat O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 9 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi⁵⁰ PQ-3261- sonli Qarori, 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi – faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi PQ-3305-sonli Qarori⁵¹ qabul qilindi.

O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo’nalishlari, maktabgacha ta’lim sohasidagi islohotlarning mazmun-mohiyatini ochib beradi. Maktabgacha ta’lim uyg’un rivojlangan shaxsni tarbiyalash, bolani butun kelajagini belgilab beradigan bilim va qadriyatlarni yosh avlod qalbiga singdirishda juda muhim ahamiyatga ega bo’lgan muaassasadir. Shu bois mamlakatimizda maktabgacha ta’limni rivojlantirish va samarali faoliyat ko’rsatishiga

⁴⁹ O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son Farmoni bilan tasdiqlangan 2017 — 2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi

⁵⁰ “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari” to’g’risidagi farmoni

⁵¹ O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi – faoliyatini tashkil etish to’g’risida”gi PQ-3305-sonli Qarori.

qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinib, kompleks choratadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ammo hali sohada yechimini kutayotgan qator kamchiliklar bor. Jumladan, joylardagi maktabgacha ta’lim muassasalarida moddiy-texnik bazaning nochorligi, malakali kadrlar yetishmasligi, sifatli oziqovqat ta’minotining pastligi kabilar bolalarni maktabgacha ta’lim bilan to’liq qamrab olishni ta’minlashga imkon bermayapti. Aytish kerakki, bu o’ta muhim va dolzarb vazifalarni tez va sifatli bajarish O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning doimiy e’tiborida bo’lmoqda. 2017 yil 9 sentyabr kuni qabul qilingan “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida”gi PQ-3261-sonli qarori⁵² ushbu fikrimizning amaliy ifodasidir. Qarorda maktabgacha ta’limni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, tarbiya va o’quv jarayonini takomillashtirish, MTTlar infratuzilmasi va moddiy-texnik ta’minotini yaxshilash bo’yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish nazarda tutilgan. Unga ko’ra, maktabgacha ta’lim tizimini tanqidiy o’rganish va faoliyatini yanada takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish bo’yicha komissiya tashkil etildi Ushbu komissiya maktabgacha ta’lim sohasidagi qonunchilikni undagi bo’shliqlarni, korruptsiya va boshqa huquqbuzarliklarni yuzaga keltiruvchi normalarni aniqlash nuqtai-nazaridan tahlil qilish, sohada davlat siyosatini amalga oshirishga, shu jumladan, zarur infratuzilmani yaratishga, xodimlarning mehnatini moddiy rag’batlantirishga, pedagog kadrlarni sifatli tayyorlash va malakasini oshirishga, xususiy sektorni rivojlantirishga to’sqinlik qiluvchi tizimli muammolarni aniqlash hamda kompleks o’rganish kabi bir qator dolzarb vazifalarni bajarishi nazarda tutilgan. Ayniqsa, ilg’or xorijiy tajribani hisobga olgan holda sifatli maktabgacha ta’limni tashkil etishga davlat talablarini qayta ko’rib chiqish, bolalarni qabul qilishning amaldagi tartibini, vakolatli davlat organlari faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining joriy etilishi holatini tanqidiy o’rganish ham bevosita komissiya zimmasiga yuklandi. 2018 yil 1 yanvardan boshlab, Toshkent,

⁵² “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish choratadbirlari to’g’risida”gi PQ-3261-sonli qarori

Nukus shaharlarida, viloyatlar markazlarida eksperiment tariqasida davlat-xususiy sheriklik shartlarida yangi maktabgacha ta’lim muassasalari tashkil etilishi ham sohada o’ziga xos yangilik, deyish mumkin. Buning uchun investorlarga yer uchastkalari, bo’sh turgan binolar foydalanish uchun ajaratiladi. Ularga soliq imtiyozlari va imtiyozli kreditlar beriladi. SHuningdek, O’zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish bo’yicha “Yo’l haritasi” tasdiqlanib, shu asosda aniq chora-tadbirlar belgilandi. Maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy- texnik bazasini mustahkamlash, kadrlar salohiyatini oshirish, xorij tajribasidan foydalanib, milliy tizimni yanada rivojlantirishga doir amaliy ishlarni bajarish ko’zda tutilgan. Bir so’z bilan aytganda, Prezidentimizning “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori maktabgacha ta’lim tizimini sifat jihatdan yangi bosqichga ko’tarish, yosh avlodning barkamol va yetuk shaxs bo’lib ulg’ayishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirishda faqatgina uning moddiy-texnika bazasini mustahkamlashgina emas, balki maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog’ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta’minlash, bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta’lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shartsharoitlar yaratish, ilg’or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, ta’lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo’llaniladigan zamonaviy ta’lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va uslublarni inobatga olgan holda maktabgacha ta’lim muassasalariga pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirishning o’quv reja va dasturlarini takomillashtirish nazarda tutilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аюпова М Логопедия. – Т., 2008.

2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(6).
3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. Архив Научных Публикаций JSPI, 1-7.
4. Asadov Y.M. Ruhiiy holatlar diagnostikasi va korrektsiyasi. –T., 2000.y. 245 b.
5. Андреева Т.В. Семейная психология. – СПб. 2004, 124 б.
6. Гаркуша Ю.Ф. Система коррекционных занятий воспитателя в детском саду для детей с нарушениями речи. – М., 1992
7. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичёва Т.Б. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – М., 1990.
8. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғриси»даги Қонуни Баркамол авлод-Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. 1997 й., Т., «Шарқ» нашриёти.
9. Mo'minova L.R., CHicherina Ya.E., Nurkeldieva D.A. “Diagnostika psixofizicheskogo razvitiya detey pervix trex let jizni”. T.: RTSSAD, 2007 y.142 b.
10. Nurkeldieva D.A., CHicherina Ya.E. Ilk, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni psixologik, pedagogik va logopediya tekshirish. T.: Yangi asr 76 avlodi, 2007 y.321 b.

MAKTABGACHA YOSHDAGI KOXLEAR IMPLANTLI BOLALARNI MULOQOT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI.

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistratura bo'limi

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti **Shadiyeva Navbahor Habibulla qizi**

Annotasiya: Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bolalarni muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari. Hozirgi zamon davr talabi esa bugungi kunda

ta’lim-tarbiya tizimi mazmunini yangilashni talab qiladi. “Nogironligi bo’lgan shaxslarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5270-sonli qarori va bizning faoliyatimizga tegishli bo’lgan boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlar maxsus pedagogika sohasida ham bir qator muammoli vaziyatlarni ijtimoiy hal etishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Аннотация: Пути развития коммуникативных навыков детей с кохлеарной имплантацией дошкольного возраста Требование настоящего времени требует обновления содержания образовательной системы. Постановление № ПФ-5270 Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию системы государственной поддержки инвалидов» и другие нормативные правовые документы, имеющие отношение к нашей деятельности, служит в определенной степени социальному решению ряд проблемных ситуаций в области педагогики.

Annotation: Ways to develop the communication skills of children with cochlear implantation of preschool age The demand of the present time requires updating the content of the educational system. Decree No. PF-5270 of the President of the Republic of Uzbekistan “On measures to radically improve the system of state support for the disabled” and other regulatory legal documents related to our activities serve, to a certain extent, to socially solve a number of problematic situations in the field of pedagogy.

Mamlakatimiz mustaqillikni qo’lga kiritgan davrini sarhisob qilsak, hukumatimiz tomonidan inson manfaatlarini ko’zlash va himoyalash jarayonida jamiyatimizning alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e’tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz. BMT ning bolalar muammolari bilan shug’ullanuvchi YUNISEF tashkilotining ijtimoiy monitoring natijalarida ham O’zbekiston bu borada o’ziga xos yutuqlarga erishayotgan davlatlardan biri ekanligi ko’rsatiladi.

Har bir mamlakatda amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya tizimi negizida muayyan maqsadlar yotadi. Istiqlool vazifalari esa bugungi kunda ta’lim-tarbiya tizimi mazmunini yangilashni talab etadi. Bu esa ijtimoiy tarbiya bilan oilaviy tarbiyani mazmunan uzviy bog’lash zaruratini keltirib chiqaradi. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan O’zbekiston Respublikasida bolalarga malakali tibbiy xizmat ko’rsatish, bolalar o’rtasida nogironlikni oldini olish hamda eshitish va nutqida nuqsoni bor bolalarni davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash maqsadida Vazirlar mahkamasi tomonidan Tibbiyot muassasalarida koxlear implantatsiya uchun bemorlarni tanlab olish va operatsiya o’tkazish tartibi to’g’risidagi Nizom tasdiqlandi.

Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son Qaroriga asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etishdan iborat.

Inson va atrof muhit doimiy ravishda aloqada bo’lib, u ko’rish, eshitish, teri taktil, hid bilish, tam bilish va harakat analizatorlari orqali idrok qilishni amalga oshiradi.

Eshitish analizatorlari insonning barcha a’zolari ichida eng ahamiyatlilaridan sanaladi. Uning asosiy vazifasi nutqni idrok qilishdir.

To’laqonli eshitish - nutq shakllanishining omili sanaladi. Nutq orqali esa insonning so’z, mantiqiy tafakkuri, umumiy va ruhiy rivojlanishi sodir bo’ladi. Til vositasida inson muloqotga kirishadi-fikr almashadi, bilim oladi, ko’nikma va malakani egallaydi. Jamiyatda tilni o’zlashtirish jarayoni kishilarning o’zaro nutqiy kommunikatsiyasi sharoitida amalga oshadi. Ushbu jarayonda insonning eshitish faolligi o’ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shunga ko’ra ham ushbu masala jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida yashab o’tgan olim va pedagoglarning diqqat markazida bo’lib kelgan. Zamonaviy maxsus ta’lim tizimining nazariy asoschisi L.S.Vigotskiy eshitishning buzilishi oqibatida yuzaga kelgan soqovlik - insoniy nutqning mavjud bo’lmashligini keltirib chiqarsa, o’z navbatida, nutqni egallay olmaslik umumiy madaniy rivojlanishga katta salbiy ta’sir ko’rsatishini alohida qayd etadi.

Eshitishda nuqsoni bo’lgan o’quvchilarini atroflicha o’rgangan R.M.Boskis eshitish analizatori funkstiyasining nisbatan oz buzilishi – shivirlashni idrok etish imkoniyatining chegaralanishi ham bola nutqining meyorda rivojlanishiga, buning oqibatida mantiqiy tafakkurining shakllanishiga to’sqinlik qilishini ko’rsatib o’tadi.

Har bir kar odam eshitish qobiliyatining tiklanishiga umid qiladi. Biroq eshitish qobiliyati past odamlarga yordam berish tarixi shuni ko’rsatadiki texnologiyalar va tibbiyotning rivojlanishi doimo hayot sfatini yaxshilash uchun zarur shart sharoitlarni yaratgan. Har bir yangi texnik vositaning paydo bo’lishi bilan har safar texnologiyaning ochilish imkoniyatlari karlikni yengish uchun yetarli bo’ladi degan umid paydo qiladi. Koxlear implantatsiya usulining kiritilishi bilan sensorinevrial karlikni davolash usullari tubdan o'zgardi.

Og'ir eshitish qobiliyati buzilgan odamlar uchun eshitish vositalarini almashtirish usullaridan biri bu koxlear implantatsiya bo'lib, u butun dunyo bo'ylab qariyb 30 yil davomida muvaffaqiyatli olib borilgan.

Muammolar bo'yicha mustaqil axborot markaziga ko'ra koxlear implantatsiya (Belgiya) va yevropa koxlear implantatsiyadan foydalanuvchilar uyushmasi (Lyuksemburg), koxlear implantatsiya 2 yoshdan katta og'ir kar va 12-23 oylik bolalarda chuqur karlik bilan og'rigan bolalar uchun ruxsat etiladi. U asosan maktabgacha yoshda amalga oshiriladi, bu ko'plab aqliy funktsiyalarning, shu jumladan nutqning rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Bolaning umuman aqliy rivojlanishining muvaffaqiyati va uning eshitish muhitiga qo'shilishining muvaffaqiyati, nutqning ushbu yoshda qanchalik rivojlanib borishiga bog'liq.

Bolada asosiy kamchilik sifatida nutqni qabul qilish, eshitish qobiliyati bilan eng yaqin bog'liq bo'lgan funktsiya - nutqning rivojlanishiga olib keladi.

Nutq, birinchi navbatda, ijtimoiy aloqa vositasi, ifoda va tushunish vositasidir. Nutqni tushunmasdan, bunday bolani eshitish qobiliyatiga ega odamlar jamiyatiga muvaffaqiyatli integratsiyalash mumkin emas, bu o'z navbatida mutaxassislarning butun guruhining asosiy maqsadlaridan biridir: shifokorlar, o'qituvchilar, defektologlar, psixologlar (I. G. Bagrova, V. I. Beltyukov, P.M Boskis, K.). A. Volkova, L. A. Golovchits, A. G. Zikeev, T. S. Zikova, E. V. Mironova, L. V. Neiman, E. I. Leonard, I. V. Koroleva, T. V Pelymskaya, F.A. Pay, F.F. Pay, N. D. Shmatko va boshqalar).

Hozirgi vaqtda, koxlear implantatsiyadan so'ng, eshitish-nutqni qayta tiklashning samarali texnologiyalariga katta talab mavjud. Respublikamizda Koxlear implantatsiya yo'li bilan eshitishni tiklash boyicha jarrohlik operatsiyalarining amalga oshirilishiga yaqin vaqtlardan kirishildi. Hozirgi kunda O'zbekiston respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi Toshkent shifokorlar malakasini oshirish instituti professori, tibbiyot fanlari doktori S.S.Arifov hamda tadqiqotchilar A.A.Tulyaganov, M.U.Maxmudovlar tomonidan xorij mutahasislari bilan hamkorlikda, shuningdek **milliy surdopedagogikada olib borilgan tadqiqotlarda N.Sh.Bekmurodov, X.M.Gaynutdinov, F.J.Alimxodjaeva, U.Y.Fayzieva, L.R.Mo'minova, N.H.Dadaxo'jaeva, Z.N.Mamarajabova, F.U.Qodirova eshitishida muammosi**

bo’lgan o’quvchilar ta’lim-tarbiyasi jarayonini takomillashtirish boyicha ish olib bormoqdalar.

Suhbatdosh nutqini aloqa vositasi sifatida tushunish, aloqaning asosiy tarkibiy qismi nutq ekanligini ta’kidlamaslik mumkin emas. Koxlear implantatsiyadan so’ng bolalar tomonidan og’zaki nutqni idrok etishni o’rgatish, nutqni shakllantirishdagi buzilishlarni aniqlash va bolalarga yetarli psixologik va pedagogik yordamni shakllantirish muhimdir.

Zamonaviy va yuqori texnologiyalar asosida gapirish og’ir eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni reabilitatsiya qilish, koxlear implantatsiya bolaning eshitishiga imkon beradi. Biroq, I.V.Koroleva ta’kidlaganidek, "Biz miyamiz bilan eshitamiz", shuning uchun nutq protsessorini ulangandan so’ng, og’zaki nutqni idrok etish va hatto bundan tashqari, eshitish qobiliyatini tiklashsiz buni tushunish juda qiyin va ba’zi hollarda imkonsizdir. Bolalarni koxlear implantatsiya bilan kuzatib borish juda qiyin pedagogik vazifadir, bolaning nutqi va ijtimoiy rivojlanishini kelajakda bashorat qilish uning yechimiga bog’liq.

Tadqiqotlarni o’rganish va ularni tahlil etish natijasida Koxlear implantatsiya bo’lgan maktabgacha yoshdagi kar bolalar nutqi va eshitish idrokini rivojlantirish tizimli yondashishni talab qiladigan o’ta murakab, ko’p qirrali ijtimoiy-pedagogik muammodir, degan xulosaga keldik. Maktabgacha yoshdagi kar bolalarning koxlear implantatsiyadan so’ng nutqiy malakasini shakllantirishning samarali usul va vositalarini izlab topish yaratish amaliyotga tadbiq etish hozirgi kunda **dolzarb** masalalardan hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bolalarni muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari to’g’risida yangi ma’lumotlar olindi.

Maktabgacha yoshdagi koxlear implantli bolalarni muloqot ko’nikmalarini rivojlantirishning noan’anaviy usullarni qo’llash yo’llari ishlab chiqiladi;

Maktabgacha yoshdagi ko'xlear implantli bolalarni muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali metodlari mazmuni va ahamiyati ishlab chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).
3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.
4. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
5. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.
6. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной осталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
7. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaaffaqiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019). Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).
9. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

10. Muzaffarova, X. (2020). Maktabgacha ta’lim jaraёniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
11. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tatbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
12. Muzaffarova, X. (2020). Maktabgacha ta’lim jaraёniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

ЕНГИЛ ДАРАЖАДАГИ АҚЛИЙ РИВОЖЛАНИШИДА ИМКОНияТИ ЧЕКЛАНГАН БОЛАЛАРНИ ТАСНИФИ

Жиззах Давлат Педагогика университети

Магистранти Шодиева Мехринисо

Mehrishodiyeva34@gmail.com

Аннотация: Мақолада ёритилган асосий мазмун шундан иборатки, бунда ақли заиф болаларда ақли заифликни келиб чиқиш сабаблари, ақлий нуқсонликни боланинг билиш фаолиятига, психологик жараёнларига бўлган таъсирини белгиларининг таснифи берилган.

Калит сузлар: Олигофрения, дебилизм, дистрофия, тафаккур, анализ – синтез.

Ақлий ривожланишига кўра имконияти чекланган болаларда ақли заифликни моҳиятини нуқсоннинг моддий асоси билан боғлаб, бунга бош миянинг органик бузилишини кўрсатадилар, Бошқача айтганда болаларда ақли заифликнинг келиб чиқишини моддий асоси сифатида касалланган бош мия эътироф этилади. Бош миядаги бу касаллик натижасида боланинг билиш фаолиятлари, шунингдек буни асосини ташкил этиувчи барча психологик жараёнларни кенг маънода бузилиб, натижада боланинг ақлий ривожланиш тезлиги, самарадорлиги пасаяди.

Болаларда намоён бўладиган ақли заифликни келтириб чиқарувчи сабабларини турли илмий манбаларда, психолого – педагогик ва тиббий адабиётларда турлича баён этилиб келинган. Ақли заифликни келтириб

чиқарадиган сабаблар хилма –хилдир. Ақли заифликни келиб чиқиши кўп ҳолларда турли факторлар оқибатида ҳосил бўладик, бу факторлар она қорнидаги боланинг нормал ҳолатда ривожланиб боришига салбий таъсир кўрсатади. Жумладан:

-Онанинг ҳомиладорлик вақтидаги баъзи юқумли касалликларга йўлиқиши - оғир вирусли грипп, тиф, қизилча, дистрофия она организмдаги турли паразитларнинг ҳомилага юқиши, ҳомиланинг шикастланиши ота – оналарнинг алкаголизми шу факторлар жумласига киради.

-Туғилиш вақтида боланинг қисқич суғириб олиниши, боланинг туғилиш йўлидан ўтиши узоқ давом этган, чўзилиб кетган ёки дарҳол рўй берган пайтларда бола бошини кўл билан сиқилиши каби ҳолатларда ҳам болаларда ақлий имкониятларни ривожланмаслигига сабаб бўлиши мумкин.

Болаларда ақли заифликни келиб чиқиши баъзан бола ҳаётининг илк давларида яъни 1 ёшга яқин давларда касал бўлиши оқибатида ҳам вужудга келиши мумкин. Бу касалликлар жумласига бош мия ва унинг пўстлоғининг шамоллаши, яъни менингит, турли хилдаги менингоэнцефалит, ҳамда марказий нерв системасининг шикастланишлар оқибатидаги бузилишлар киради.

Олигофрения ҳар хил даражада намоён бўлади. Олигофрениянинг энг оғир тури идиотия бўлиб, бунда болалар таълим олиш қобилиятига эга бўлмайдилар. Яна бир оғир олигофрениянинг формаси имбецилдир, бунда болалар меҳнатнинг баъзи бир энг оддий турларини бажара оладилар ва ҳатто баъзилари (енгил даражалари) савод ўрганишни оддий элементларини ҳам биладилар.Бу икки тур болалар , одатда ижтимоий – таъминот органларининг махсус болалар муассасаларига юборилади.

Ақли заифлиги даражаси жиҳатидан учинчи гурпуага кирадиган олигофренлар - дебил болалар бўлиб, улар анча узоқ муддат давомида (9 йил) бошлаиғич оммавий мактаб дастурини ўта оладилар ҳамда саноат ва қишлоқ ҳўжалик ишлаб чиқаришида, маиший хизмат соҳасида меҳнатнинг оддий

турлари юзасидан хунар олишлари мумкин. (Т.А.Власова. М.С.Певзнер Камол топишда камчиликлари бўлган болалар ҳақида.Т.1976 й.).

Дебил - болаларнинг хусусиятларини батафсилроқ баён қилиб ўтишимиз зарур бўлади.

Бу болалар ёшлигидан ўз нормал тенгдошларидан кўра бошқачароқ камол топиб борадиар.Ақлий ривожланишни етарли эмаслиги натижасида, одатда ҳаракатларнинг мураккаб ихтиёрий формалари унча ривожланмаган бўлади. Улар кўпинча ўз тенгқурларига нисбатан кеч юра бошлайдилар.

Кўпчилик ҳолларда бу тоифадаги болаларнинг нутқи ўсишдан орқада қолади. Кўпчилик дебил- болалар мактабда ўқиб юрганларида нутқи равон эмас, талаффуз камчиликлари ҳам мавжуд бўлиб, жуда кўплаб товушларни нотўғри талаффуз қиладилар, бир товушни бошқа бир товуш билан алмаштириб талаффуз қиладилар, айниқса, бу ҳолатлар нутқий мулоқатларда намоён бўлади. Шунингдек луғат бойлиги ҳам кам, нутқидаги гаплар ҳам содда гаплардан иборат. Сўзлашиш жараёнларида нутқдаги камчиликлар янада намоён бўладики, яъни гапларда сўзлар бир – бирига боғланмаган, грамматик томондан купол бузилишлар бўлиб, келишик, шахс ва сўз ясовчи қўшимчалар ўз ўрнида қўлланилмайди. Бундай болалар ўзларига қарата айтилган оддий нутқни тушунадилар. Лекин мураккаб мазмунга эга бўлган нутқни ҳар доим ҳам тушунавермайдилар.

Ақлий ривожланишда имконияти чекланган болалар нутқидаги нуқсонликларни бартараф этишда улар билан олиб борилган коррекцион логопедик ишлардан маълумки, бу тоифадаги болалар билан олиб борилган логопедик машғулотлар, нормал болалар билан олиб борилган логопедик машғулотларга нисбатан узоқроқ муддатга давом этади. Бунинг асосий сабаблари ақли заиф болаларда бош миёдаги органик бузилишлар ўз ўрнида уларнинг нутқини ривожланишига, нутқ анализаторларини фаолиятига ўз таъсирини беради, натижада уларда нормал нутқ, товушларнинг тўғри

талаффузида аниқлик етишмайди. Шунинг учун ҳам айрим олинган илмий маълумотларга кўра, ёрдамчи мактабларнинг 1- синифига келган ақли заиф болаларнинг 60- 65% ида нутқида нуқсонлик ҳолатлари аниқланганлиги маълум. Ўйин фаолиятлари ҳам етарли ривожланмаган. Ўйин жараёнларида ўз зиммаларига олган вазифаларни бажаришда чекланишлар бўлиб, ҳамиша ҳам белгиланган ролларга мувофиқ ҳаракат қилавермайдилар, бошқача айтадиган бўлсак, ўйин вазиятини етарли тушуниб етмайдилар. Аммо ақлий имконияти чекланган болаларнинг психик камол топиб боришдаги нуқсони мактабгача тарбия ёшида намоён бўлмайди, балки мактабда саводхонликни ўрганиш жараёнида айниқса яққол намоён бўлади.

Мактабдаги таълим жараёнига оид ўтиллаётган дарс машғулотлари нормал ривожланишдаги боладан билиш фаолиятининг мураккаб турларини амалга оширишни талаб қилади. Унда абстракция ва умумлаштириш элментларига асосланган мавҳум фикрлаш пайдо бўлиши керак.

Шу нарса маълумки ақлий ривожланишида имконияти чекланган болалар ўз ривожланишидан келиб чиққан ҳолда уларда мавҳум умумлаштиришга, теварак атроф муҳитдаги турли предметлар ва воқеалар ўртасидаги алоқа ва узвий боғлиқликни белгилай олмасликка, таҳлил этиш яъни, анализ ва синтез қилишга қобилият ва имконият йўқлигида намоён бўлади.

Ақлий ривожланишида имконияти чекланган болалар бирон бир предметлар танишаётганларида, уни кўздан кечираётганларида, предметга унча характерли бўлмаган белгиларни пайқайдилар, шу билан бирга кўзга яққол кўриниб турган предметларни тартибсиз идрок эта биладилар. Лекин улар томонидан изоҳлаб берган белгилар предметни асосий белгиларга кирмайди. Шунингдек улар предметларни ўзига хос хусусиятлари ва белгиларига кўра бир хил гуруҳларга бирлаштира олишмайдилар Масалан: столни мебелга, коса ва тарелкаларни идиш – тавоққа, олма, нокни меваларга қўй ва эчкилар уй ҳайвонлари, ўрдак, товуқлар парандалар гуруҳларига киритган ҳолда умумлаштира олишмайдилар, Хуш

бунинг асосий сабаби нимада? Бунинг асосий сабаби бу тоифадаги болаларда бош миянинг органик зарарланиши оқибатида билиш фаолиятининг бузилиши ҳисобига, фикрлашнинг тарқоқлиги, тафаккур жараённинг етарли ривожланмаганлиги, фикрлашда анализ – синтез қилишнинг етишмаслиги хосдир.

Ақлий ривожланишда имконияти чекланган болалардаги интеллектни етишмаслиги айниқса уларда саводхонликни эгаллаш жараёнларида янада намоён бўлади. Саводхоликни эгаллашда товуш ва ҳарфларни бир –бирига боғлаб ўқишда, бўғинлардан сўзлар чиқариб ўқишда, шунингдек кўпчилик товушларни нотўғри талаффуз этиши сабабли сўзларни равон ва аниқ ўқиш малакаси тўлиқ шаклланимаган бўлади. Улардаги ақлий имкониятларни чеклаганлиги натижасида ўқиш техникасига амал қилишмайдилар, сўзларда товушларни бириктира олмаслик, натижада сўзларни чиқара олмаслик, қатор ораларида сўзларни, сўзларда товушларни тушириб қолдириш, ўқиганларин тушунтириб бераолмаслик каби бир қатор нуқсонликлар учрайди.

Ақлий ривожланишида имконияти чекланган болалардаги ўқиш малакасини эгаллашдаги етишмовчиликка оид нуқсонликлар ўз навбатида ёзма нутқ малакасини эгаллашдаги жараёнларда ўзига хос бузилишларга эга бўлиб, бунда у тоифадаги болаларда ёзиш малакасини эгаллашда жуда кўп хатоликларга йўл қўядилар. Жумладан;

- Қўл моторикаларини етарли ривожланмаганлиги сабабли ҳарф элементларини нормал ёзаолмаслик;
- Ёзишда ҳарф шакллари кўриш орқали нотўғри идрок этиш;
- Ёзишда дафтар чизиқларига риоя қилмаслик ҳолатларини намоён бўлиши;
- Бир –бирига ўхшаш ҳарфларни ажратаолмасдан нотўғри ёзиш ва ҳарфларни тушуриб қолдириш;
- Дафтарни ўнг ва чап томонларини ажратаолмайди, натижада бир текисда ёзишга амал қилмай, кўпинча ёзишда пала-партиш ҳолатлари намоён бўлади;

- Ёзувга оид ўқув қуролларини тутишда яхши қарамайдилар, дафтарларини баъзида йиртадилар, тоза тутмайдилар;

- Ёзишда ҳам ёзаётган ишини охиригача етказмайдилар;

Албатта, ақлий ривожланишдаги имкониятларни чекланганлиги оқибатда бу тоифадаги болаларда бир ишни охиригача олиб бораолмаслик, ақлий фаолиятларида тез чарчаш ҳолатларни бўлиши, толиқиш, кўпинча ўз хатоларини тушуниб етмаслик оқибатида бу болалар саводхонлик малакаларини эгаллашда ўқиш ва ёзиш малакаларини эгаллашда юқорида кўрсатилган турли хатоларни ўзларини савод ўрганишдаги фаолиятларида намоён қилишадилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон республикаси “Таълим тўғрисида” ги қонуни 2020 йил.
2. В.Г. Петрова. Практическая и умственная деятельность детей – олигофренов. Москва.Изд. “Просвещение” Москва 1968 г.
3. К.Қ Мамедов, М.И Соатов, П.М.Пўлатова Олигофренопедагогика асослари.Т.1994 й.
4. Т.А.Власова, М.С.Певзнер Камол топишида камчиликлари бўлган болалар ҳақида. Т.1976 й.
5. С.Я. Рубинштен. Психология умственно отсталого школьника. М.1970 г.
6. У. Ю.,Файзиев, Ф.У. Қодирова.Коррекцион педагогика масалалари. Т.2009

AQLI ZAIF O‘QUVCHILARNI INTELEKTUAL RIVOJLANISH VA YOZUV MALAKALARINI SHAKLLANISHINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

To‘raqulova Shaxnoza Daminovna

JDPU Maxsus pedagogika(logopediya) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada aqli zaif o‘quvchilarni intellektual rivojlanish va yozuv malakalarini shakllanishining o‘zaro bog‘liqligi xaqida va mavzuga doir bir qancha olimlarning ilmiy izlanishlari o‘rganilgan va bayon etilgan.

Aqli zaif bolalarda yozish jarayoni bola uchun ancha murakkab nutq va qo‘l harakat faoliyati hisoblanishi, maxsus ta’limda bu faoliyatni o‘zlashtirish uchun bir qancha korreksiya ishlarini olib borish to‘g‘risidagi fikr mulohazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: grafika, san’at, harflar va nutqdagi tovushlar, fonemalar, lingvistika, sensor malaka.

Psixologik lug‘atlarda ta’kidlanishicha “Grafika” so‘zi bir qancha ma’nolarda ya’ni san’at bo‘limi va lingvistika bo‘limi sifatida tilga olinadi. Grafika lingvistikaning alohida bo‘limi bo‘lib, yozuvdagi harflar va nutqdagi tovushlar, fonemalar orasidagi tizimli bog‘lanishni, yoki tovushlarning bir-biriga bog‘lash va o‘sha tovushni harf timsolida yozish jarayonini o‘rganadi.

N.G.Agarkovanning fikricha, kelib chiqishiga ko‘ra grafik malaka - bu avtomatlashgan jarayon bo‘lib, alohida belgilangan nutqdagi tovush unga mos harf va uning yozma ifodasi va shu bilan birga harflar imlosining kelib chiqish majmuasidir. N.G.Agarkovanning fikricha yozuv malaka va ko‘nikmalar xuddi lingvistika bo‘limlari kabi grafikaning mazmunini o‘zida to‘playdi va qo‘lda yozilgan yozma harflar yoki bosma shakldagi harflarni o‘zida jamlaydi.

A.K.Aksenovanning ta’kidlashicha, grafik ko‘nikma va malakalar-bu murakkab nutq va qo‘l harakat faoliyati bo‘lib, bir tomondan faqat nutqiy faoliyat bo‘lib ko‘rinsada, boshqa tomondan harakat faoliyati hamdir. Ushbu muallifning ko‘rsatmasiga ko‘ra, yozish jarayoni bola uchun ancha murakkab nutq va qo‘l harakat faoliyati hisoblanib, maxsus ta’limda o‘zlashtirishni talab qiladi.[1:144.]; Mutaxassislar A.G.Zikeeva, Ye.A.Kinash, A.R.Luriyalarning ta’kidlashlarcha grafik ko‘nikmalar va yozuv jarayoni insonning sensor malaka va ko‘nikmalariga bog‘liq. A.R.Luriya ta’kidlashicha, yozuv ko‘nikmasi insonning o‘quv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib,

nutqning yozma shaklda aks ettirilish jarayoni uchun xizmat qiladi. Bu jarayon murakkab va maxsus yo‘nalish bilan shakllanadi.

Shunday qilib grafik malaka va ko‘nikmalarning shakllantirish ishlari alohida olib borilmasdan balki, o‘qish, husnixat, yozma nutqni o‘stirish ishlari bilan birgalikda olib borish tavsiya etiladi.

Yozuv malakalarini shakllantirish jarayoni inson aqliy faoliyatining juda murakkab va turli xil qatlamlarni o‘z ichiga oladi. I.N.Sadovnikovaning fikricha, yozuv jarayoni bosh miyaning barcha bo‘limlari bilan bog‘liq jarayon bo‘lib, shuning uchun har bir insonning yozuvi turli ko‘rinishda bo‘ladi, u hech qachon bir xilda takrorlanmaydi. Maktab yoshiga yetgan bolaning bosh miya bo‘limlari morfologik va funksional jihatdan yetarli rivojlanmagan bo‘ladi, ayniqsa peshona qismi, bu esa o‘z navbatida yozuv jarayonini o‘zlashtirishni qiyinlashtiradi.

Ye.N.Rossiyiskayaning fikricha, grafik malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishda muhim ahamiyatga molik narsa bu qo‘l va barmoqlar harakatidir. Yozuv malakalarini shakllantirish jarayonida qo‘l va barmoqlar yozuv jarayoni uchun muhim bo‘lgan ayrim nozik harakatlarga tayyorlanishi lozim. Bu dalillarni avtorlar T.P.Salnikova, Ye.I.Skiotislar keltirishgan. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchisining barmoqlari yozuv jarayonida charchab qolmasligi uchun, ruchkani to‘g‘ri ushlashi uchun, qo‘l muskullari yetarli darajada mustahkam bo‘lishi, barmoqlarning nozik harakati yetarli darajada rivojlangan bo‘lishi shart. Barmoqlar harakati aniq maqsadga yo‘naltirilgan, yozuv harakati uchun tayyor bo‘lishi shart. [2:6.];

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi yozuv malakalarini to‘laonli egallash uchun muhim sharoit yetarli darajada rivojlangan harakat komponentlari harakat analizatorlari va qo‘l harakati tayyorgarligidir, to‘g‘ri va murakkab harakatni bajarish yozuv faoliyatining vosita qurolidir deb hisoblaydi A.K.Aksenova. [1:146.];

Pedagogik-psixologik tatqiqotlarda belgilanishicha, yozuv malakalarini shakllantirish ishlari uzoq davom etadigan jarayon bo‘lib ishni boshlash bola maktabga kelgunga qadar olib boriladi. Maktabgacha bo‘lgan yoshda bola qog‘ozda to‘g‘ri chiziq

chizishni, belgilashni o’rganadi, ayrim holatlarda esa, qo’lini va barmoqlarini maqsadli yo’naltira olmasdan, nazorat qila olmasdan ko’ruv idrokini yo’naltira olmasdan, yopiq qora nuqtalar chizib o’tirishi mumkin.

A.R. Luriya o’zining tadqiqotlarida ko’rsatishicha, 1-sinfga qabul qilingan bolaning yozuv malakalarini egallashi shu bilan xarakterliki, bola yozuv jarayoniga berilib, ortiqcha muskul harakatlari bilan ko’p kuch sarflaydi, natijada katta energiya yo’qotadi. Bu e’tiborli holatni V.I.Lubovskiy ishlarida ham ko’rishimiz mumkin. O’quvchilarning yozuv malakalarini shakllantirish jarayonida, o’quvchi yozuv vaqtida ko’rsatkich barmog’i bilan ruchkani qattiq qisadi, natijada yuz muskullari va butun tana zo’riqib, asabiylashish holati yuzaga keladi. Qo’l harakati yozuv jarayonini juda sekinlik bilan amalga oshiradi deb izohlaydi V.I.Lubovskiy. [3:65.];

N.G.Agarkovanning fikricha, yozuv malakalarini shakllantirish muammosi xuddi kolebaniya naklona kabi o’quvchilar harflarni bir-biriga nisbatan notekis, turli kenglikda, talabga mos darajada yozmaydi va hakazo. Bir harf bir so’zda bir necha marta takrorlansa, turli shaklda, turli o’lchovda yoziladi.

Kichik maktab yoshidagi o’quvchilarning yozuv malakalarini shakllantirishni T.P.Solnikova 3 asosiy bosqichni e’tirof etadi.

1-bosqich analitik bosqich bo’lib, harakatni alohida qismlarini belgilash, bajara olish, mazmunini aniqlash. Bu bosqich murakkab strukturasi va o’ziga xosligi bilan ajralib turadi, undan keyingi bosqich malaka va ko’nikmalarni shakllantirish va rivojlantirish bosqichidir. Bu bosqichda bola albatta bilishga majbur balki, “u nima qilishi shart”, “bu qanday qilsa to’g’ri bo’ladi” kabi talablarga loyiq bo’lishi ham lozim.

T.P.Solnikovanning tasdiqlashicha boshlang’ich bosqichning e’tiborli tomoni shundaki, bunda yozuvga diqqatni jamlash (jarayonda doimiy nazorat, to’g’rilash) muhim hisoblanadi.

Bu bosqichning o‘ziga xosligi shundaki, tugatilgan harakat natijasi alohida davrlarga bo‘linadi: harakat vaqti va harakatdan oldingi to‘xtalish. Bu keyingi harakatni tushunib olishi uchun juda zarur. [4:102.];

Bu bosqichda muhim shart grafik malaka va ko‘nikmalarni mukammal shakllantirish uchun ko‘z va qo‘l harakatini tushunishni rivojlantirishni eplashdir. Bunda qachonki, ko‘z bergan bo‘yruqni barmoqlar axborot sifatida qabul qilishni bilishi lozim.

Sharikli ruchkadan foydalanish sifatli yozuv quroli sifatida qo‘l murakkab koordlashtirilgan harakatini bajaradi.

Yozuv malakalarni shakllantirish jarayonida diqqat e‘tiborni eng muhim “holat harakatini” tushunishga ya’ni, harfning ko‘ruv – harakat obraziga qaratish kerak.

Harfni ko‘ruv harakat obrazi – butun tasavvurini, qo‘l harakati orqali daftarga harfni yozish jarayonini yakunlashga qaratadi, shunda ko‘ruv tasavvuri asosida uning shaklini bilib belgilash takrorlanadi.

Harakatlantiruvchi qismlar bir tomondan o‘ziga tegishli tugallangan qo‘l harakat qismini taqdim etadi, yana bir tomondan ko‘ruv qismi talabga javob beradigan shaklni saqlab qo‘yishi, yana bir tomondan yozuv qoidalariga mos tekis, uzilishsiz yozuvning qog‘ozdagi ko‘rinishni namoyon qiladi.

Birinchi bosqichda shuni e‘tiborga olish lozimki, agar o‘qitish usuli to‘g‘ri yozuv malakalarini shakllantirish talabiga javob bermasa, o‘quvchilarning yosh xususiyatlari hisobga olinmasa, ta‘lim cho‘ziladi, orqada qoladi. Bu bosqich alohida qismli, shartli nomlangan suniy bog‘liqlikka amal qiladi. Bu bosqichda asosiy ish yozuvda harakat va ko‘ruv nazoratni shakllantirish yuzasida olib boriladi. Ko‘ruv nazorati bu bosqichning boshqaruvchisi hisoblanadi. O‘quvchi har doim dars jarayonida yozuv qatorida yozayotgan qo‘lini qanday ko‘radi, harf bir biriga qanday bog‘lanadi, harflar qatorga qanday yozilayotganini kuzatishi lozim. Yozayotgan so‘z ko‘rinishini ko‘z orqali tasavvur qiladi va nazorat qiladi. Talabga javob bermayotgan so‘z obrazini o‘quvchi ko‘rib, qaytadan to‘g‘rilaydi. Avtomatizatsiya bosqichi aslida ta‘lim o‘zining bilim va

ko‘nikmalar qanday amalga oshiradi, yuqori darajada o‘rganishning hamda, nazorat va anglab boshqarish qismlarining yo‘qligi bilan xarakterlanadi. Yozuv malakalarini shakllantirishning o‘ziga xos avtomatizatsiyasi tez, tekis va yengil bajarishdir. Lekin, faqat tezlik yagona harakat natijasi bilan bog‘liq holda, aksincha grafik malakalarni shakllantirish tekis, bog‘langan tabiiy natija kabi kelib chiqadi.

Yozuv malakalarini shakllantirish mashq qilish, takrorlash orqali amalga oshadi. Yuqoridagi bosqichlarda o‘quvchilar bilganlarini anglaydilar. Asosiy maqsad va natija yozuv ko‘nikmalarini shakllantirishning uchinchi bosqichida amalga oshadi.

Yozuv malakalarini shakllantirish ta’limining asosiy va davomli bo‘lgan ikkinchi va uchinchi bosqichlari, aniqlanishicha ko‘p hollarda birinchi bosqichning omadli yakunlanishiga bog‘liq. Yozuv malakalarini shakllantirish ishlari 10-11 yoshgacha davom etib, undan keyin doimiy husnixat, bir xil yozuv hosil bo‘ladi. Yozuv tezligining oshishi yoki tashqaridan qandaydir qo‘shimcha ta’sirlar, grammatik topshiriqlarda, o‘z fikrini yozma bayon qilish yoki diqqatini matn mazmuniga jamlash yozuvda xato qilmaslikka va o‘zgarishlarga olib kelmaydi.[5:75.];

T.N.Borkova va N.T.Orlovaning ko‘rsatishicha, 1-sinf o‘quvchilarining ona tili darslarida bajarilgan yozma topshiriqlari tahlil qilinganda, yozuvda ishonchsizlik, tez yozish malakasining yo‘qligi, lekin hamma yozma harflarni uzulishsiz amalga oshiradi.

1-3-sinf o‘quvchilari yozma ishlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, yozuv malakalarini rivojlantirishni o‘stirish uchun mashqlar bajarish muhim ahamiyat kasb etadi. Ular hamma harf obrazini yozuvda amalga oshiradi, harf birikmasi ko‘ruv va muskul harakati nazorat orasida bog‘liqlik o‘rnatadi.

E’tiborga olinadigan tomoni, yozuv jarayonida qo‘l harakati o‘ziga xos keyingi yo‘nalish bo‘yicha o‘zgaradi: a) qo‘l mukammal, qulay va tejamkor harakatlarga o‘rganadi: pastga, yoniga yozish - yozuvda asosiy harakat, yuqoriga yozish – katta asosiy yo‘nalish bo‘lib, keyingi yozuvgacha asosiy elementdir. b) kattaroq harakat - bitta impuls bilan yozuvda bir necha uzliksiz harflarni (odatda 3-4) aks ettiradi. v) yozuv harakatining o‘ziga xosligi ritmik va ohista yozuvga bog‘liq.[8:133.];

T.N.Borkova va N.T.Orlovalarning ko’rsatishicha, yozuv harakatining ritmga tushishi sekin va uzoq yillar, butun jarayon davomida amalga oshadi.

O’quvchi ulg’aygan sari yozuv jarayoni tezlashadi va yozilayotgan matn hajmi ortadi. Yozuv jarayonida asta – sekinlik bilan yozuv tezligi ortadi, harakat ritmi kasb etiladi, qo’l harakati takomillashib, borgan sari tejamkor harakat qiladi.

Maxsus adabiyotlarda belgilanishicha, kichik maktab yoshidagi intellektual rivojlanishida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarda ko’pincha, turli xil sabablarga ko’ra yozuv malakalarini egallashda qiyinchiliklar kuzatiladi. Yozuv malakalarini shakllantirish ruhiyatning barcha tomonlari, turli psixik jarayonlar bilan yaqin aloqada amalga oshadi. Bu V.G.Petrova, T.V.Vlasova, V.I.Lubovskiy va boshqalarning tadqiqotlarida ham ta’kidlangan.

Ye.I.Skiotisning fikricha, aqliy faoliyatdagi kamchilik aqli zaif o’quvchilarda murakkab nutq buzilishlari, fonematik jarayonlarni shakllanmasligi (fonematik qabul qilish, fonematik tahlil, fonematik sintez) olib keladi. R.D.Trigerning ma’lumotlariga ko’ra, yozuv malakalari qiyin shakllanayotgan o’quvchilar kategoriyasiga ta’limning boshlang’ich bosqichidan boshlab sharoit yaratish lozim. [7:107.];

Xulosa qilib aytganda, aqli zaif o’quvchilar yozuv malakalari shakllanishida qiyinchiliklar kuzatilganda, sinalgan sabablardan biri ko’ruv idroki rivojlanishining orqada qolishidir. Kichik maktab yoshidagi shu toifadagi o’quvchilar uchun sensor axborotni qayta ishlashni takomillashmaganligi, fazoda tahlil qilish va analitik – sintetik faoliyatning to’laqonli emasligi, harfning ko’ruv obraziga, o’zaro bog’langan formalarni taqsimlashiga qiyinchilik tug’diradi. Belgilanishicha, harfning ko’ruv obrazi har bir harfni va uning elemenlarini ajrata olishi shart. Amaliyot boshlang’ich sinf o’quvchilari uchun harflarni tahlil qilish oson ish emasligini ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aksenova A.K.: Metodika obucheniya russkomu yazыku v spetsialnoy shkole: Uchebnoe posobie dlya studentov def. F-tov ped.institutov. M.: “Vlados” 2004g., 144-146s.
2. Aleksandrova N.A. Nekotorye rezultaty klinicheskogo izucheniya detey s umerennoy i tyazelay umstvennoy otstalostyu // Defektologiya. - 2002. - № 6.
3. Anan'ev B.G. Analiz trudnostey v protsesse ovladeniya detmi chteniem i pismom / B.G. Anan'ev // Nachalnaya shkola. – 2007. – № 3. – S. 6 – 8.
4. Axutina T.V. Pismo i chtenie: trudnosti obucheniya i korrektsii / T.V. Axutina. – M.: Sfera, 2001g.
5. Bgajnokova I.M. Psixologiya umstvenno otstalogo shkolnika. Uchebno-metodicheskoe posobie. M.: «Prosvetshenie», 1987.
6. Baryaeva L.B., Loginova Ye.T., Lopatina L.V. Podgotovka k obucheniyu gramote detey s umerennoy i tyazelay umstvennoy otstalostyu. Posobie dlya uchitelya. - SPb.: Izd-vo «Soyuz», 2004.
7. Bezrukova Ye. 3., Zabramnaya S. D. Psixologicheskoe izuchenie umstvenno otstalыx shkolnikov. - Sverdlovsk, 1974.
8. Bekker R. Narusheniya rechi kak faktor, obuslovliyayushiy zatrudneniya v obuchenii chteniyu i pravopisaniyu / R. Bekker. – M.: VLADOS, 2007g.

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLIY RIVOJLANISHIDA MUAMMOSI BO’LGAN BOLANING MAKTAB TA’LIMIGA YETUKLIGI TUSHUNCHASI

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistranti Toshpulova Nodira

Annotatsiya: Mazkur maqolada Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo’lgan bolaning maktab ta’limiga yetukligida ahloqiy-irodaviy tayyorlikning ahamiyati hamda ahloqiy irodaviy tayyorlik katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayan darajasida namoyon bo’lishi haqida so’z yuritilgan.

Kalit so’zlar Maktabgacha yosh, texnologiyalar, innovatsion fikr, bolalar.

Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo’lgan bolaning maktab ta’limiga yetukligida ahloqiy-irodaviy tayyorlikning ahamiyati. Maktabda o’qishga ahloqiy-irodaviy tayyorlik bolaning maktabgacha bolalik oxiriga kelib ahloqiy xatti-xarakat, iroda, ahloqiy xisssiyotlar va ong rivojida unga yangi ijtimoiy nuqtai-nazarni faol egallashiga hamda o’zining ukituvchi va sinfdoshlari bilan o’z aro munosabatlarini ahloqiy asosda kurishga imkon beradigan darajaga erishishida ifodalanadi. Ahloqiy irodaviy tayyorlik katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayan darajasida namoyon buladi. Bu munosabatda bolaning maktabgacha tarbiya yoshi davomida rivojlanadigan o’z xulq atvorini boshkari kobiliyati: koidani yoki tarbiyachi talabalarini angli bajarish, daf’atan asabiylashib ketishiga erk bermaslik, qo’yilgan maksadga erishishda kat’iyatni namoyon kilish, keraqli ishni o’ziga tortadigan, ammo maksaddan chalgitadiganiga karshi ularok bajarish ko’nikmasi va shu kabilar e’tiborga loyikdir. Bulajak o’quvchi xulqatvordagi ixtiyoriylikning rivojlanish asosini maktabgacha tarbiya yoshi oxiriga kelib tarkib topadigan sabablar, o’zaro buysunuvchilari tashkil kiladi. Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlikning xarf topishida, shuningdek katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq atvoridagi mustakillik uyushganlik va intizomlilik kabi xususiyatlar ahamiyatlidir. Mustaqillik bilan uzviy bog’langan xulq-atvor koidalarini bajarish, yangi sharoitlarda xarakatning to’g’ri odatiy usularidan foydalanish, yordam berishga tayyorlik kobiliyatidir. Mustakillik va xulq-atvordagi uyushganli va intizomlilik bilan xulq-atvordagi maksadga yunalganlikda, o’z faoliyatini maktabgacha ta’lim muassasada kabul kilingan koidalarga muvofiq ongli tashkil eta bilishda, faoliyat natijasiga erisha bilish va uni nazorat kilish, o’z xulq-atvorini boshka bolalarniki bilan muvofiqlashtirish, o’z xatti-xarakatlari uchun shaxsiy ma’suliyatni xis kilishda o’z ifodasini topadi. 12 Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlikning boshka muxim tarkibiy kismi bolaning katta yoshlilar va tengqurlari bilan o’z aro munosabatlarini koidalarga muvofiq tashkil eta bilishdir. Tajribaning kursatishicha maktabdagi o’qish sharoitlariga moslashish oldingi yillarda

bolalarda «jamoatchilik» sifatlari: dustlarga nisbatan xayrixoh, xurmat bilan munosabatda bulish, tashkilotchilik ko’nikmalari, xushmuomalalik, g’amxo’rlik bildirish, o’zaro yordamga xozirlikning kanchalik muvoffakiyatli shaqllantirilganligiga bevosita bog’liq ligini kursatadi. Bola xulqatvorida jamoachilik xislarida bunday majmuining mavjudligi uni maktabga ahloqiy tayyorgarligining kursatkichi bula oladi va yangi jamoada tengqurlari bilan muomalada kutarinki ijobiy ruxni yuzaga keltiradi. Maktabga ahloqiy-irodaviy tayyorlik, shuningdek, ahloqiy xissiyot va bola ongi rivojining muayan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bu urinda eng ibratlisi bolalarning ahloqiy xulq atvorining ijtimoiy ahamiyatini tushunarli ularda o’z xatti xarakatlarini mustakil baxolash kobilyatini rivojlantirish, ma’suliyat, xakguylik, insoniylik va fukarolik xissiyotlari elementlarini shaqllantiridir. Ahloqiy-irodaviy tayyorlik tarkibiga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning mexnatga munosabatini ifodalovchi sifatlar majmui ham kiradi. Bu mexnat kilish ishtiyoki, atrofdagilar mexnatiga xurmat, zarur mexnat malakalarini egallashdir. Bolaning maktabda o’qishga aqliy tayyorligi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta’lim-tarbiya berishning asosiy maksad va vazifalari bolalarni jismoniy va aqliy jixatdan rivojlantirish, ularning ruxiyat, shaxsiy kobilyatlari, intilish va extiyojlarini kondirish, milliy va umuminsoniy kadriyatlarga, mustakillik goyalariga sodiq xolda voyaga yetib borishni ta’minlash, ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga qo’yilgan davlat talablariga muvofiq maktab ta’limiga tayyorlashdan iborat. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish jarayoni oldiga qo’yilgan maksad va vazifalarning bajarilishiga erishish «Uchinchi ming yillikning bolasi» tayanch dasturi asosida amalga oshiriladi. Xar bir oila barkamol avlodni tarbiyalash uchun kaygurishi lozim. SHu bois «Ta’lim to’g’ri sida»gi konun hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da mamalkatning ijtimoiy-iktisodiy tarakkiyotini ta’minlashning asosiy omili bo’lgan kadrlarni tayyorlash borasidagi eng zarur tadbirlar tizimi belgilab berildi. Sog’lom avlodni tarbiyalash davlat va jamiyatning ustuvor yunalishidir. Hech kimga sir emaski, respublikada bolalarni maktabgacha ta’limtarbiya muassasalariga jalb kilish 17 foizni tashkil kiladi. Bunday sharoitda

maktabgacha ta’lim muassasalariga jalb kilinmagan 83 foiz bola bilan yukorida kursatilgan 17 foiz bolaning rivojlanish darajasi urtasida nomutanosiblik vujudga kelmokda. Bunday nomutanosiblik, bolalar maktab ostonasiga kadam kuygan kundan boshlab ularning rivojlanish darajasiga salbiy ta’sir kursatadi. Sungi yillarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirish, ta’lim tarbiya mazmuni, shaqli, vosita va metodlarini yengilashga aloxida e’tibor berilmokda. Davlat va jamiyat maktabgacha yoshda bo’lgan bolalarni yagona talab asosida rivojlantirish vazifasini kuydi. Shunga kura Maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim-tarbiyasiga kuyiladigan davlat talablariga tayangan xolda maktabgacha yoshdagi bolalarga integral tarzda ta’lim-tarbiya berish maksadida tayanch dasturlari takdim etilmokda. Bu tayanch dasturlari bugungi kunda maktabgacha ta’lim-tarbiya muassasalariga jalb etilmagan 3 milliondan ortik bolani ham rivojlantirish va yagona davlat talablari asosida maktabga tayyorlash imkonini beradi. Ta’lim-tarbiya jarayoni yakunida mustakil fikrlaydigan, erkin, bilimli, bir so’z bilan aytganda barkamol shaxsni voyaga yetkazish asosiy maksad qilib belgilandi. Bu o’zluksiz ta’lim tizimining ilk turi – maktabgacha ta’limga o’ziga xos yondoshuvni talab etar edi. Bola dunyoga kelgan kundan boshlab, davlat va jamiyat hamda ota-ona zimmasiga uni sog’lom, aqli, xush xulqli qilib tarbiyalash vazifasi quyildi. Bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomila orkali, sung mashg’ulotlar, O’yinlar, bilim berish orkali amalga oshirildi. Bola xar doim buyumlar, xodisalar orasida buladi. Doimo biror narsa bilan tanishadi, nimanidir bilib oladi, ushlab kuradi, nimagadir qo’lok soladi, shu tarzda bola dunyoni anglaydi. Tevarak-atrof buyum va narsalar bolalarining sezgi organlariga, analizatorlarga ta’sir etadi va sezgi xosil buladi. Sezgi bolalarda ayrim xossalarni bilib olishga yordam beradi. Bolada aqliy malaka va ko’nikmalarni rivojlantirish, eng oddiy faoliyat usullari predmetlarini tekshirish, ulardagi muxim va muxim bulmagan belgilarni ajratib kursatish boshka predmetlar bilan takooslash maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir. Bu ko’nikma, malakalar bilish faoliyatining tarkibiy kislmlarga bo’lib, bola bilimlarni chukur egallab olishga yordam beradi. Pedagogika, psixologiya fani aqliy tarbiya

vazifalarini samarali xal etish birinchi navbatda bolaning imkoniyatlarini to’g’ri foydalanishni, ikkinchi tomondan bola organizmining charchashiga sabab buladigan ortiqcha nagro’zka bulmasligi kerak degan fikrni ilgari suradi. To’g’ri tashkil etilgan faoliyat jarayonidagina tula konli aqliy rivojlanish ruy beradi. SHu sababli pedagoglarning vazifasi muayan maqsadni ko’zlab, tarbiyaviy ta’sir kursatish uchun keraqli sharoitni yaratish bolalarda aqliy faoliyatni dastlab muomala orkali sung mashg’ulotlar, bilim berish orkali amalga oshiriladi. Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda aqliy tarbiyaning roli kattadir. Bolani bilimlarini egallab olishlari, ularni aqliy faolligini rivojlantirish, aqliy malaka va ko’nikmalarini egallab olishlari, ularning maktabda muvaffakiyatli o’qishlari uchun, bulajak mexnat faoliyatiga tayyorlanishda manba bo’lib, xizmat kiladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni aqliy tarbiyalashning asosiy vazifalari quyidagilar:

1. Bolalarda tabiat va jamiyat to’g’ri sidagi bilimlar sistemasini ilmiy dunyokarashini shaqllantirish. Bola tevarak atrofdagi narsalar, ularning vazifasi, sifati, xossalari xaqida, kaysi materiallardan foydalanganligi, tayyorlanganligi to’g’ri sida anik tasavvurga ega bulishi kerak.

2. Bilishga dorir ruxiy jarayonlarni rivojlantirish: sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur, nutk va boshkalar. Bilimga doir nutkni rivojlantirish aqliy tarbiyaning erkin vazifasidir.

3. Bilishga kizikish va aqliy kobiliyatlarni, aqliy mexnat madaniyatini rivojlantirish. Aqliy tarbiyaning vazifasi bolalar kizikuvchanligini ular aqlning sinchikovligini rivojlantirish va shular asosida bilishga kizikish xosil kilishdan iborat.

4. Aqliy malaka va ko’nikmalarni rivojlantirish, ya’ni oddiy faoliyat usullari, predmetlarni tekshirish, ulardagi muxim va muxim bulmagan belgilarni ajratib kursatish boshka predmetlar bilan takkoshlash maktabgacha yoshdagi bolalarga aqliy tarbiya berish vazifalaridan biridir. Aqli zaif bolalarda ushbu ishlarni amalga oshirishda sistemalilikdan keng foydalaniladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

13. “Yosh davrlari va pedagogic psixologiya”*SH.A.Do’stmammedova, X.A.Tillashayxova, B.Baykunosova, G.Ziyavitdinova*

2.Logopediya. Ayupova M.Y. Toshkent 2014 yil

3. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).

4.Muzaffarova, X. (2020). Логопедик машғулотларда болалар сўз бойлигини ошириш бўйича таъсиялар. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

5. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

6. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

**JISMONIY VA RUXIY RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN
BOLALAR NUTQ NUQSONLARNI KORREKSIYALASHDA OILADAGI
TA’LIM-TARBIYANING AHAMIYATINING DOLZARBLIGI**

Jizzax davlat pedagogika universiteti Magistraturabo’limi

**Maxsuspedagogika, defektologiya Logopediya mutaxassisligi II-bosqich
magistranti Usmonov Umid Allayorovich**

Annotasiya: Jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning tashqi olam, ijtimoiy muhit haqidagi bilimlar boyligi juda ham yuzaki, kambag‘al bo‘ladi. Ular buyumlarning xususiyatlari, sifatleri haqida, hatto ularni ko‘rgan bo‘lsalar ham, gapirib bera olmaydilar. Ularda aqliy jarayonlar yetarli shakllanmaganligi sababli, buyumlarning belgilarini umumlashtra olmaydilar. Nutq aktivligi past, lug‘ati kambag‘al, ularning jumalari sodda, gaplarning grammatik tuzilishi to‘la bo‘lmaydi. O‘quv faoliyatiga qiziqishlari sezilmaydi. Ko‘proq o‘yin qiziqishlari ustunlik qiladi. O‘zlarini boshqarish birmuncha buzilgan. Shular natijasida bolalar o‘qituvchining

talablariga qiyin bo‘ysunadilar. Maktab kun tartibini bajarish, ularda ma’lum qiyinchiliklar tug‘diradi

Аннотация: Богатство знаний о внешнем мире и социальной среде детей, чье физическое и умственное развитие замедлено, очень поверхностно и бедно. Они не могут рассказать об особенностях и качествах предметов, даже если видели их. Так как их психические процессы недостаточно сформированы, они не могут обобщать признаки предметов. Речевая активность низкая, словарный запас беден, предложения у них простые, грамматический строй предложений неполный. Они не заинтересованы в образовательной деятельности. Доминируют скорее игровые интересы. Несколько нарушен самоконтроль. В результате дети с трудом подчиняются требованиям учителя. Выполнение школьной повестки дня создает для них определенные трудности

Annotation: The wealth of knowledge about the external world and social environment of children whose physical and mental development has slowed down is very superficial and poor. They cannot tell about the features and qualities of objects, even if they have seen them. Since their mental processes are not sufficiently formed, they cannot generalize the signs of objects. Speech activity is low, vocabulary is poor, their sentences are simple, the grammatical structure of sentences is incomplete. They are not interested in educational activities. More gaming interests dominate. Self-control is somewhat impaired. As a result, children have a hard time obeying the teacher's demands. Fulfilling the school agenda creates certain difficulties for them.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo‘nalishi boyicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo‘nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo‘lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha

bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan keyin barcha sohalar qatori maxsus ta’limga ham alohida e’tibor berila boshlandi. Buni biz turli hukumat qarorlarida, dasturlarida ko’rishimiz mumkin.

Sog’lom bolalar bilan bir qatorda jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar ham to’g’ri ta’lim-tarbiya olishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqmoqda. “Ta’lim to’g’risida”gi qonunda shunday yozilgan: “Jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan, shuningdek uzoq vaqt davolanishga muhtoj bolalar va o’smirlarni o’qitish, ularni tarbiyalash hamda davolash uchun ixtisoslashtirilgan ta’lim-tarbiya muassasalariga yuborish va ulardan chiqarish ota-onalarining yoki boshqa qonuniy vakillarining roziligi bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning xulosasiga binoan amalga oshiriladi. Ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining o’quvchilari qisman yoki to’la davlat ta’minotida bo’ladi”.

Ruhshunoslar, tarbiyashunoslar tomonidan jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolarni izchil ravishda o’rganish mamlakatimizda 60-yillardan keyin boshlandi.

Dastlab bu bolalar fanda boshqa yo’nalishlarda o’rganilar edi. Ruhshunoslik, tarbiyashunoslik ishlari umumiy yo’nalish asosida amalga oshirilgan. Bular ichiga asosan o’zlashtirmovchi o’quvchilarning keng guruhi kiritilib, jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar esa kichik bir guruh sifatida o’rganilgan.

Jismoniy va ruhiy rivojlanishining susayishi vaqtinchalik, o’tib ketadigan holat deb hisoblangan. Bir qator tekshirishlar (M.S.Pevzner, K.S.Lebedinskaya, V.I.Lubovskiy) ruhiy rivojlanishining susayishi nisbatan turg’un xarakter kasb etishni ko’rsatadi.

Bizga ma’lumki, maktab yoshidagi o’quvchilar uchun asosiy faoliyat o’qish va o’yindir.

O‘qish faoliyatida muvaffaqiyatsizlikka uchrashi, doimo o‘zining yomon o‘zlashtirishini anglashi natijasida, ruhiy rivojlanishi sustlashgan o‘quvchilarning shaxsi va xulq-atvorida salbiy hislatlar shakllana boshlaydi, bu esa ta’lim-tarbiya jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday o‘quvchilar o‘zlarining ruhiy, jismoniy xususiyatlariga ko‘ra, ommaviy maktab dasturini ommaviy maktab sharoitida yetarlicha o‘zlashtira olmaydilar.

Dastur materiallarini to‘liq egallamasdan, ko‘r-ko‘rona ravishda sinfdan-sinfga ko‘chirish natijasida, ularning aqliy darajasi o‘rtasidagi tafovut ortib boradi. Shu sababli bunday bolalarni mumkin qadar erta yoshligidayoq aniqlab, maxsus maktablarga o‘tkazish lozim.

Bu toifadagi bolalarga nisbatan e’tiborning kuchayishi maktablardagi o‘zlashtirmaslik masalasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarning tashqi olam, ijtimoiy muhit haqidagi bilimlar boyligi juda ham yuzaki, kambag‘al bo‘ladi. Ular buyumlarning xususiyatlari, sifatlari haqida, hatto ularni ko‘rgan bo‘lsalar ham, gapirib bera olmaydilar. Ularda aqliy jarayonlar yetarli shakllanmaganligi sababli, buyumlarning belgilarini umumlashtra olmaydilar. Nutq aktivligi past, lug‘ati kambag‘al, ularning jumalari sodda, gaplarning grammatik tuzilishi to‘la bo‘lmaydi. O‘quv faoliyatiga qiziqishlari sezilmaydi. Ko‘proq o‘yin qiziqishlari ustunlik qiladi. O‘zlarini boshqarish birmuncha buzilgan. Shular natijasida bolalar o‘qituvchining talablariga qiyin bo‘ysunadilar. Maktab kun tartibini bajarish, ularda ma’lum qiyinchiliklar tug‘diradi. Markaziy nerv sistemasi funksional holatlarining zaifligi natijasida kelib chiqadigan tez charchash, diqqatlarning bo‘linib turishi oqibatida ulardagi ta’limga tayyor emaslikni yanada chuqurlashtiradi. Oqibatda ular ommaviy maktab sharoitida ularga ko‘rsatilgan individual yordamdan unumli foydalana olmaydilar.

Jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni o‘z vaqtida aniqlash tibbiyot xodimlari, pedagog-psixolog va defektologlarning dolzarb vazifalaridandir bu borada

mamlakatimizda tashkil etilgan Taxshis Markazlarini faoliyati ibratli bo‘lishi kerak. Chunki bu muammo ilmiy jihatdan to‘liq tahlil etilmagan muammolardan biri sanaladi.

Jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarda uchraydigan nutq nuqsoni muammosi ontogenez jarayonida nutq va tafakkurning o‘zaro mutanosibligi, bola bilish faoliyati va nutqiy rivojlanish jarayonlari nuqtai nazaridan ko‘rib chiqiladi.

Biz maxsus adabiyotlarni tahlil etish jarayonida jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarining nutqini o‘stirish bo‘yicha ko‘pgina chet el va rus olimlar, jumladan, N.Y.Boryakova, YE.V.Malseva, R.D.Triger, V.A.Kovshikov, Y.G.Demyanov, Z.Trejesoglova, M.S.Pevzner, S.G.Shevchenko, N.A.Sipinalarning olib borgan ilmiy ishlarini o‘rgandik.

Biz maxsus adabiyotlarni tahlil etish jarayonida jismoniy va ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalarining lug‘atini rivojlantirish bo‘yicha ko‘pgina chet el va rus olimlarni, jumladan, N.Y.Boryakova, YE.V.Malseva, R.D.Triger, V.A.Kovshikov, Y.G.Demyanov, Z.Trejesoglova, M.S.Pevzner, S.G.Shevchenko, N.A.Sipinalarning olib borgan ilmiy ishlarini tahlil qildik.

Jismoniy va ruxiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutq nuqsonlarni korreksiyalashda oiladagi ta’lim-tarbiyani o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib uni bolaga ta’lim – tarbiya berishda nutq nuqsonlarni korreksiyalash usullardan foydalanish samarali bo‘ladi agar:

- Jismoniy va ruxiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutq nuqsonlarni korreksiyalashda oiladagi ta’lim-tarbiyasidagi muammosining mavjud holati va shaxsiy xususiyatlari hisobga olinsa va shaxsga yo‘naltirilganlik tamoyiliga rioya qilinsa;

- Jismoniy va ruxiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutq nuqsonlarni korreksiyalashda oiladagi ta’lim-tarbiyani to‘g‘ri rivojlantirish tizimining samaradorligi ta’minlanadi.

Jismoniy va ruxiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar oilada ta’lim-tarbiya jarayonida nutq nuqsonlarni korreksiyalash orqali nutq nuqsonlarni zamonaviy usullarni qo‘llash xalq ta’limi tizimining barcha maxsus va ommaviy muasasalarning

logopedlari, defektologlar uchun zaruriy xulosalar beradi. Ishlab chiqilgan metodik tavsiyalardan respublikamiz maxsus ta’lim muassasalarida oligofrenopedagoglari, logopedlari, tarbiyachilarining nutq nuqsonlarni korrektsiyalashda, ish tizimini ishlab chiqishda foydalanilishi, shuningdek Maxsus pedagogika, defektologiya, logopediya bakalavriat bosqichida “Logopediya” Oligofrenopedagogika fanlaridan ma’ruza, amaliy mashg’ulotlar o’tishda foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

14. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
3. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).
4. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.
5. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
6. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.
7. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобщенности формирование навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
8. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
9. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaqqiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T*, (2-2019). Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, (2).
10. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TECHNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
11. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

12. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
13. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

AQLIY NUQSONGA EGA BO’LGAN BOLALAR NUTQ KAMCHILIGINI BARTARAF ETISHNING KORREKTSION – PEDAGOGIK USULLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistratura bo’limi

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti **Xidoyatullayeva Gavhar Hamidjanovna**

Annotasiya: Ushbu maqola aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion – pedagogik ishlarni to’g’ri tashkillashtirish yo’llarida nazariy va amaliy ishlar shundan dalolat bermoqdaki, nutqiy faoliyat motivatsiyasini boyitish dizartrik bolalar tafakkur jarayonlaridagi nutqini rivojlantirish borasidagi ishlarning samaradorligini oshirishda ilmiy yondashuvlar asosida yoritilgan.

Аннотация: В данной статье теоретико-практическая работа по правильной организации коррекционно-педагогической работы с детьми с ограниченными интеллектуальными возможностями свидетельствует о том, что обогащение мотивации речевой деятельности основано на научных подходах в повышении эффективности работы по развитию речи в мыслительные процессы детей-дизартриков освещены.

Annotation: In this article, theoretical and practical work on the correct organization of correctional and pedagogical work with children with intellectual disabilities indicates that the enrichment of the motivation for speech activity is based on scientific approaches to improving the efficiency of work on the development of speech in the thought processes of dysarthric children.

Dunyo miqyosidagi kabi bizning mamlakatimizda ham bolalar o’rtasidagi nutq nuqsonlarida kamchilik muammolari ko’p uchramoqda.

Xususan, shu kunlarda maktabgacha ta’lim tizimini takomillashtirishga qaratilgan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-2707-sonli, Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti «Maktabgacha ta’lim va tarbiya

to’g’risida»gi O’zbekiston Respublikasining 2020 yil 22 dekabrda 802-son [Qaroriga](#) asosan ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta’lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida maktabgacha ta’lim tizimini zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, bolalarni sog’lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etish hamda ma’naviy barkamol avlodni tarbiyalash, shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonining hajmiga, mazmuniga va sifatiga, maktabgacha ta’lim tashkilotini qurish va jihozlashga, maktabgacha yoshdagi bolalarning sog’lom ovqatlanishini va xavfsizligini tashkil etishga doir majburiy minimum talablarni joriy etish va nazoratini tashkil etish, shu asosda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini korrektsiyalashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish muntazam oshirib borishni nazarda tutadi.

O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo’nalishlari. 30 sentyabrda “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to’g’risida” gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Hammamizga ma’lumki nutq kishilarning til vositasi bilan aloqa qilish usulidir. Ravon va tiniq nutq – inson ko’rkidir. Fikrlarimiz – nutq yordami bilan shakllanadi va ifodalanadi.

Nutq so’zi to’rttagina tovush yoki harfdan iborat bo’lsada, bu so’zning qamrovi keng, mohiyati inson bilan bog’liq. Inson esa yaratganning eng oliy ne’matidir. Modomiki shunday ekan, har bir inson yoki bola dunyoga kelgan kundan boshlab atrofdagi kishilarning gaplarini eshitishi his qilishi orqali rovon nutq malakasiga ega bo’lib borishi kerak.

Afsuski, hayotda ba’zi bir bolalarimizni nutqiy imkoniyatlari cheklanganligi tufayli ravon va tiniq nutq malakasiga muhtojdir. Bola shaxsining har tomonlama kamol

topishida nutqning to’g’ri rivojlanishi juda katta ahamiyatga ega. Chunki, yuqorida aytib o’tganimizdek nutq kishilarda milliy boylik, tarbiya, maorif, ijodiyotda qimmatli aloqa vositasidir. Shu boisdan ham bolalarga nutqni puxta egallash, o’z fikrini to’liq ifoda etishni o’rgatish lozim. Lekin ba’zi bolalarda nutq buzilishlarining turli ko’rinishlari uchraydi. Bunday nutq kamchiligiga ega bo’lgan bolalar o’z fikrlarini nutq orqali to’liq ifoda etib bera olmaydilar. Albatta bunday bolalar bilan o’z vaqtida logopedik korreksion ishlarni tashkil etib, olib borish lozim. Logopedik korreksion ish – bu bolalarda uchraydigan nutq nuqsonlar, tovushlarni noaniq talaffuz qilishni, nutqda boshqa buzilishlarni tuzatish borasida olib boriladigan ishlar jumlasiga kiradi.

Bolalarda nutq buzilishlarini tuzatishdan oldin, logopediyada nutq normalari, va uning buzilish tushunchasini farqlash muhimdir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo’ladi.

Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma’lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bog’liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi⁵³.

Nutq buzilishlari quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi: so’zlovchining yoshga nomuvofiqlik xususiyati.

Shevachilik, tegshli savodsizlik, til bilmaslikning ifodasi bo’lmagan xususiyatlar.

Nutqning psixofiziologik mexanizmlaridagi chetlashish bilan bog’liq bo’lgan xususiyatlar;

O’z – o’zidan yoqolmaydigan, balki mustahkamlanadigan barqaror xususiyatlar;

Nutq buzilishining harakteriga bog’liq holda aniq logopedik ta’sir etishni talab qiluvchi xususiyatlar;

Bolaning keyingi psixik rivojlanishiga tez – tez salbiy ta’sir o’tkazadigan xususiyatlar;

⁵³ K.Mamedov, N.Sovatov “O’qituvchi” 1993y 22-24betlar.

Bunday ta’rif nutq buzilishlarini nutqning yoshga bog’liq xususiyatlaridan, uning bolalarda va kattalarda vaqtinchalik buzilishidan nutqning ijtimoiy – madaniy omillari bilan bog’liq xususiyatlaridan farqlash uchun imkoniyat yaratadi.

Albatta, nutq kamchiliklarini bartaraf etish ularni tuzatish muhim dolzarb vazifalardan biridir.

Tadqiqotimizdan maqsad farzandlarimizni jismonan sog’lom , ma’nan yetuk, jamiyat uchun nafi tegadigan, vatanimiz ravnaqiga hissa qo’sha oladigan, mukammal inson qilib tarbiyalash barchamizning burchimizdir. Zero farzandlari sog’lom yurt qudratli bo’lur.

Tadqiqotning ilmiy amaliy ahamiyati aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalarni nutqidagi kamchiliklarni pedagogik - korreksiyalash, bolalarda ravon nutq malakasini shakllantirishga oid ma’lumotlar logoped, defektolog, o’qituvchi tarbiyachilar tomonidan bolalarni nutqiy kamchiliklarini bartaraf etish, normal nutq malakasini shakllantirib, yetuk inson qilib tarbiyalash mumkin. Aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar nutqining rivojlanishining o’ziga xos xususiyatlari.

Aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar nutqida uchraydigan nutq buzilishlarining bartaraf etish yo’llari, aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar nutqidagi buzilishlarni tuzatishning korreksion maqsad va vazifalari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Akramova, H. (2018). Didactic Foundations of Labor Activity for Children with Intellectual Disabilities. *Eastern European Scientific Journal*, (6).
2. Akramova, X. (2019). Peculiarities of the labor activity of mentally retarded pupils. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(6).
3. Akramova, X. (2020). Методика формирования общих трудовых навыков у умственно отсталых учеников через компьютерные мультимедийные программы. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-7.
4. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
5. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш-муваффакият гарови. *Архив Научных Публикаций JSPI*, 1-5.

6. Akramova, X. (2020). Коррекционно-педагогические обобщенности формирования навыков здорового образа жизни у детей с умственной отсталостью в семейных условиях. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

7. Akramova, X. (2020). Aqli zaif oquvchilarda axborot dasturlari vositasida umumiy mehnat konikmalarini shakllantirish metodikasi. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

8. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish–muvaffaqiyat garovi. *Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019)*. Muzaffarova, X. (2021). AQLI ZAIFLIK TUSHUNCHASI TALQINIDAGI NAZARIY XATOLARNING SALBIY OQIBATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, (2)*.

9. Muzaffarova, X. (2020). OQUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA DIDAKTIK OYIN VA MASHQLARNI TANLASH TEXNOLOGIYASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

10. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

11. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim muassasalariga tadbiq etish. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

12. Muzaffarova, X. (2020). Мактабгача таълим жараёнига мультимедиа технологиясини татбиқ этиш. *Архив Научных Публикаций JSPI*.

AQLIY RIVOJLANISHDA MUAMMOSI BO'LGAN O'QUVCHILARNI SAVODGA O'RGATISHNING LINGVISTIK ASOSLARI.

Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi

Abdulla Qodiriy nomidagi

Jizzax Davlat pedagogika universiteti

2-kurs magistranti

Annotatsiya: O‘zbekistonda nogironlik tibbiy va xayriya modellarining birlashuvidan kelib chiqqan holda belgilanadi: "nogiron odam – o‘zining jismoniy yoki aqliy zaifliklari oqibatida ishlashi cheklanganligi tufayli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj insondir". O‘zbekistonda yosh avlodni sog‘lom, baquvvat, ruhiy va jismoniy tomondan barkamol inson qilib tarbiyalash muhim vazifa bo‘lib hisoblanadi. Mustaqillik sharofati bilan jismoniy tarbiya va sportga yanada e‘tibor

kuchaytirilmoqda. Ushbu maqolada, aqliy rivojlanishda muammosi bo'lgan o'quvchilarni savodga o'rgatishning lingvistik asoslari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi.

Kalit soʻzlar: *Rivojlanish, bolalar, aqliy nuqson, lingvistik, savod, o'rgatish, asos, ijtimoiy himoya.*

Sogʻlom avlodni tarbiyalash keng koʻlamli harakat boʻlib, uning tarkibiga qator tabiiy omillar kiradi. Shular ichida sogʻlom turmush tarzi alohida oʻrin tutadi. Jaxon sogʻliqni saqlash tashkilotining maʼlum qilishicha, insoniyat sihat – salomatligining 50 % ni turmush tarziga 20 % ni ekologik holatga, 20 % ni nasl – nasabiga va 10 % i tibbiyot xizmatiga bogʻliq ekan. Sogʻlom turmush tarzini kundalik turmushni biologik va ijtimoiy qonunlar tashkil etib, salomatlikni saqlash hamda hamda mustahkamlashga qaratilgan turmush tarzidir. Mustaqilligimizning poydevorini mustahkamlashda mamlakatimiz taraqqiyoti Oʻzbekistonning buyuk davlatga aylanishida taʼlim – tarbiya ishlarini oqilona yoʻlga qoʻyish, fuqoralarni zamonaviy ilm – fan, madaniyat, texnika va texnologiya yutuqlari bilan muntazam ravishda tanishtirib borish benihoya katta ahamiyatga ega. Respublikamizda rivojlanishda muammosi boʻlgan bolalarning sogʻlom tengqurlari qatori milliy ruhda tarbiyalanishlari, aqliy, maʼnaviy – ahloqiy, jismoniy jihatdan kamol topishlari, jamiyatdagi ijtimoiy hayotga mustaqil, yetuk fuqorolik darajasida tayyor boʻlib yetishlari masalalariga jiddiy eʼtibor qaratilmoqda.

Birinchidan, rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bola, kattalar tomonidan maxsus yaratilgan va doimiy ravishda qo'llab-quvvatlanadigan muvaffaqiyat holatisiz samarali rivojlana olmasligini hisobga olishimiz kerak. Aqli zaif bola uchun bu holat juda muhim. Voyaga etgan odam doimiy ravishda pedagogik sharoitlarni yaratishi kerak, bunda bola o'zlashtirilgan usullar va ko'nikmalarni yangi yoki yangi mazmunli vaziyatga o'tkazishi mumkin. Bu eslatma nafaqat bolaning predmetli-amaliy dunyosiga, balki shaxslararo o'zaro munosabatlarning shakllangan ko'nikmalariga ham tegishli.

Ikkinchidan, aqli zaif maktabgacha yoshdagi bolaning tengdoshlari bilan muloqot qilishda ehtiyojlarini hisobga olish kerak. Ushbu psixologik ehtiyojlar tengdoshlar

guruhi muhitida amalga oshirilishi mumkin. Shuning uchun, ushbu toifadagi bolalar bilan ishlashda individual ish kollektiv faoliyat bilan parallel ravishda amalga oshirilishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalikda muloqot, ob'ekt, o'yin, vizual, konstruktiv va mehnat faoliyati barcha psixologik neoplazmalarning paydo bo'lishi va umuman bolaning shaxsiyatining shakllanishiga asoslanadi. Ammo erta va maktabgacha yoshdagi aqliy zaif bolalarda faollik rivojlanishning barcha bosqichlarida kechikish va og'ish bilan shakllanadi. Bolalar faoliyatining biron bir turi o'z vaqtida yuzaga kelmaydi, bu ma'lum bir yosh davrida barcha aqliy rivojlanish uchun tayanch bo'lishga chaqiriladi. Binobarin, bunday faoliyat aqliy zaif bolaning rivojlanishiga tuzatuvchi ta'sir ko'rsatish vositasi bo'lib xizmat qila olmaydi. Bolalar faoliyatining barcha turlarini shakllantirish kompensatsion turdagi maktabgacha ta'lim muassasasida maxsus sinflarda amalga oshiriladi, so'ngra bolalarning bepul faoliyatiga o'tkaziladi. Uzoq muddatli tadqiqotlar shuni isbotladiki, faqat maqsadli o'rganish jarayonida aqliy zaif bolalar bolalar faoliyatining barcha turlarini rivojlantiradilar. Aqli zaif bolalar bilan korreksion-pedagogik ish asoslanadi zamonaviy yondashuvlar uzluksiz ta'lim tizimining maktabgacha va boshlang'ich bosqichlari o'rtasidagi izchil aloqalarni tashkil etish. Maktabgacha ta'lim muassasasida bu ishni mutaxassislar - tarbiyachilar, defektologlar, nutq terapevtlari amalga oshiradilar.

Maktabgacha tarbiya yoshdagi bolalarni jismoniy tarbiyalashning umumiy yagona yo'nalishidagi vazifalari yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda aniqlashtirilib boriladi. Xozirgi kunda psixik va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ham jismoniy sog'lomlashtirish ishlar yaxshi yo'lga qo'yilgan. Bola shaxsining shakllanish jarayoni insoniyatning ijtimoiy tarixiy tajribasini o'zlashtirish orqali amalga oshiriladi. Odam shaxsining rivojlanishi bir qancha bosqichda o'tadi. Har bir navbatdagi bosqich avvalgisi bilan mustahkam bog'liq bo'ladi, avval erishilgan bosqich yanada yuqoriroq bosqichning tuzilishiga uzviy tarzda qo'shiladi. Har bir yosh davri yashalgan yosh, organizm biologik tizimlarining yetilish darajasi, ularning vazifalari, shu bilan birga odamning hayotiy tajribasi, bilimlarning hajmi, faoliyat turlari va mazmuni bilan

belgilanadi. Yosh kattalashgan sari bolaning psixik faoliyati boyib boradi uning sensor, aqliy, hissiy, irodaviy xususiyatlari orasidagi o‘zaro aloqa o‘zgaradi, bu esa rivojlanishning umumiy darajasiga, xulq-atvorning tartibga solishga ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Oligofrenopedagogika — aqli zaif bolalarni o‘qitish, tarbiyalash, korreksiyalash (tuzatish), ijtimoiy xayotga jalb etish masalalarini o‘rganuvchi defektologiya tarmog‘i. Oligofrenopedagogikaning asosiy vazifasi aqli zaif bolalarning rivojlanishida korreksion tarbiyaning mohiyatini ochib berish, ulardagi nuqsonning rivojlanishini va nuqsonning o‘zini bartaraf etish yo‘llarini, maxsus maktab va maktabgacha tarbiya muassasalarida aqli zaif bolalar uchun maxsus ta’lim-tarbiya va korreksion rivojlantiruvchi ish va metodlarni ishlab chiqish hamda takomillashtirishdan iborat. Oligofrenopedagogika umumiy va maxsus pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya, genetika, nevropatologiya, pediatriya, oligofreniya klinikasi yutuklariga asoslanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

3. "Alohida yordamga muhtoj bolalarni tarbiyalashda oila va maktab hamkorligi" Ilmiy-metodik to'plam, 2013y.

4. "Praktikum po psixologii umstvenno otstalogo rebyonka". 1985y.

5. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. Uch jildlik, saylanma. Xalq merosi.1993y.

6. D.A.Nurkeldiyeva, Ya.E.Chicherina "Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish" 2014y.

7. D.A.Nurkeldiyeva, Z.I.Islambekova "Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi", 2013y.

ESHITISHIDA KAMCHILIGI BO’LGAN O’QUVCHILARNING NUTQ NUQSONLARINI TUZATISHDA LINGOFONLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

Abduraxmanova Madina Faxriddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

Eshitish-bu tashqi olam va voqea hodisalarni anglashimiz,ular haqida ma’lumot olishimizning ikkinchi muhim shakli sanaladi.Musiqa ,nutq tabiat tovushlari shahr shovqini quloq orqali qabul qilinadi.Har qanday eshitishda nuqsoni bor bola bu holatdagi atrof olam haqidagi ma’lumotlar olishda qiyinchiliklarga va bir qancha muammolarga duch kelishadi.Ularga bir qancha qulayliklar yaratish uchun ,hayot tarzini yaxshilash uchun maxsus kuchaytiruvchi qurilmalardan foydalaniladi. Eshitish bolaning til ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va uning tashqi dunyo bilan tanishish yo'nalishini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi. Odatda, bolalar tovushlarni, xususan, ota-onalarning ovozlari - ular tug'ilgan paytdan boshlab eshitishni boshlaydilar. Tug'ilgandanoq mukammal eshitish qobiliyatiga ega bo'lmaganlar, hayot yo'lining boshida, o'zlarini shaxsiy rivojlanish uchun ancha noqulay sharoitlarda topadilar. Butun jahon karlar federatsiyasi ma’lumotlariga ko’ra,dunyoda qariyb 72mln kar odam bo’lib,ulardan 80 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarda yashaydi.O’zbekistonda 2019 yilda 21212 nafar eshitish qobilyati cheklangan shaxs karlar jamiyatiga ro’yxatiga olingan. O’zbekistonda surdotarjimonlarni yetishmasligini hisobga olib ularni jamiyatga ijtimoiylashuvini ta’minlash uchun innavatsion texnologiyaga bo’lgan talab ortib bormoqda. Davlat statistika qo‘mitasi eshitish qobiliyati cheklangan odamlar soni to‘g‘risidagi ma’lumotlarni alohida e’lon qilmaydi, natijada karlar jamiyati ma’lumotlariga tayanishga to‘g‘ri keladi. Ehtimol, kar va zaif eshituvchi odamlarning ko‘pchiligi hali ham ro‘yxatga olinmagan yoki hatto nogironlik guruhiga ham kiritilmagandir Kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus ta’lim-tarbiya "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘zR qonuni (1997-yil 29 avg .) asosida amalga oshiriladi. K.m.

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tizimiga kiradi.. O‘quv rejasi, dasturi, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalari O‘zR Xalq ta’limi vazirligi Ta’lim markazining maxsus ta’lim bo‘limi tomonidan bolalarning eshitish va nutq taraqqiyotidagi kamchiliklari nazarda tutilgan holda tuziladi. O‘zRda 13 karlar internat maktabi va 5 zaif eshituvchilar internat maktabi ishladi. Har bir xonada lingafon va uning yangi zamonaviy turlari bilan ta’minlanib borilmoqda. Jizzax shahar kar bolalar maktab internatiga 76 juft quloq uchun yordamchi ovoz kuchaytirgich sovg'a qilingan "Zamin " Xalqaro Jamoatchilik fondi tomonidan. Guruh bn shugullanish uchun. 11 ta sinf ga , yakka tartibdagi bolalar bn shugullanuvchi individual o'qituvchilarning 7 nafariga taqdim etilgan. Ijobiy tomoni juda ko'p bo'lib bolaning nutqini shakllanishiga va axbarotlarni qabul qilishiga yordam beradi. Salbiysi faqat bola hali o'rganmaganligi uchun quloqda charchoq. Ozgina og'riq kuzatilyapti. Keyin chirik kelishi kopaygan ma'lum vaqt davomida moslashish jarayonida. Respublikamizda kar bolalarni ta'lim jarayonidagi kamchiliklarni va ijtimoiy hayotga moslashishini yengilashitirish uchun respublikamizda quydagilar amalga oshirilmoqda;

O‘zbekistonda Zamin fondi tashkil etilib mamlakatning ixtisoslashtirilgan muassasalaridagi besh ming nafarga yaqin eshitish qobiliyati zaif o‘quvchilar uchun ta’limni rivojlantirish dasturini taqdim etdi. Loyihaning maqsadi — o‘qitishning yangi usullarini joriy etish, maktab-internatlar infratuzilmasini takomillashtirish. Eshitish qobiliyatining qisman yoki to‘liq yo‘qolishi odamlarni muhim ma’lumot manbaidan mahrum qiladi va intellektual rivojlanish jarayonini cheklaydi. Aksariyat holda imkoniyati cheklangan bolalar qator qiyinchiliklarga duch keladilar, ulardan biri to‘laqonli ta’lim olish imkoniyatining yo‘qligidir.

Dastur uch bosqichdan iborat:

1. Ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarni zamonaviy assistiv uskunalar bilan jihozlash Maktablar xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy assistiv (qo‘shimcha) uskunalar, jumladan, guruh mashg‘ulotlari uchun audio-sinflar, individual

mashtg‘ulotlar uchun nutq simulyatorlari, kelgusi ta’lim jarayonida foydalaniladigan audiometrlar va statsionar ovoz kuchaytirgichlari bilan jihozlanadi.

2. O‘qitish usullarini takomillashtirish

Eshitish qobiliyati zaif bolalar maxsus maktablaridagi joriy o‘quv dasturlarini har tomonlama tahlil qilish rejalashtirilgan. Buning uchun loyiha tashkilotchilari O‘zbekiston Xalq ta’limi vazirligi bilan hamkorlikda yetakchi xalqaro ekspertlik institutlari va ularning mutaxassislarini jalb qiladilar. Ixtisoslashtirilgan maktablarda zamonaviy yordamchi texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim metodikalari joriy etiladi.

3. Maktab yoshidagi bolalar uchun koxlear implantatsiya

Shuningdek, ushbu bosqich keyingi reabilitatsiya va bolalar jamiyatga singib ketishi uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratishni o‘z ichiga oladi. Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun lingafon uskunasi tuzilishi umumiy foydalaniladigan uskunalar bilan farq qilgan. Mazkur uskunalar ovoz chastotalarini kerakli chastotaga sozlash, tashqi muhit bilan ovoz izolyatsiyasini tashkil etish kabi murakkab vazifalarni bajargan. Hayot sifatini yaxshilash uchun maxsus kuchaytiruvchi qurilmalar qo‘llaniladi. Bunda qurilmalar ichida eng samarali va keng tarqalgan turi – lingafonlardir.

Afsuski, zamonaviy eshitish moslamalari normal eshitish funktsiyalarini etarli darajada almashtira olmaydi - eshitish apparati bo‘lgan o‘quvchilar nutq hajmining etarli emasligi, nutq yo‘nalishi, atrofdagi shovqin, aks-sado va boshqa sabablarga ko‘ra noqulaylikni boshdan kechirishadi.

Bundan tashqari, eshitish qobiliyati zaif o‘quvchilar maxsus jihozlarsiz amalga oshirilmaydigan reabilitatsiya tadbirlari majmuasiga muhtoj.

Bu eshitish qobiliyati zaif o‘quvchilarning oddiy ta’lim muassasalarida ta’lim olishiga juda jiddiy cheklavlarni keltirib chiqaradi, bu ko‘p hollarda eshitish qobiliyati zaif o‘quvchilarning maxsus tuzatish maktablariga yuborilishiga olib keldi. Ta’lim tizimiga eshitishda nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarni jalb qilish bo‘yicha vazifalarni amalga oshirish bo‘yicha qator yechimlar taklif etiladi.

Maktablar moddiy-texnik bazasini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilish, multimedia tizimlari bilan jihozlash ishlari olib borilmoqda. Ta’lim sifatini oshiruvchi, o‘quv vaqtidan unumli foydalanish imkonini beruvchi, maktab o‘quvchilarining bilim va ijodiy faolligini faollashtiradigan, ularning intellektual rivojlanishiga hissa qo‘shadigan materiallarni taqdim etishning mukammal shakl va usullari tobora ko‘payib bormoqda.

Bolalarda eshitish vositalaridan foydalanish Bolalarda eshitish vositalarining uzoq muddatli natijalarini o‘rganish bir qator murakkab audiologik va pedagogik muammolarni o‘z ichiga oladi, ularning har birini hal qilish mustaqil tadqiqot mavzusi bo‘lishi mumkin. .

Tadqiqotning metodologik asosini jahon surdopedagogikasining kontseptual pozitsiyalari va asosiy yondashuvlari (B.G. Ananiev, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontiev, J. Piaget, S.L. Rubinshteyn, E. Erikson va boshqalar); eshitishda nuqsoni mavjud bolalar rivojlanishining umumiy va xususiy qonuniyatlari to‘g‘risidagi qoidalar (L.S.Vygotskiy, V.V.Lebedinskiy, V.I.Lubovskiy va boshqalar); Alohida ta’limga muhtoj bolalarni rivojlantirish, o‘qitish va tarbiyalash xususiyatlariga oid tuzatish pedagogikasi va maxsus psixologiya qoidalari (T.G. Bogdanova, R.M.Boskis, T.A. Vlasova, L.V. Zankov, I.Yu. Levchenko, N M. Nazarova, V. I. Seliverstov, T. B. Filicheva va boshqalar); nuqsoni bo‘lgan shaxslarni psixologik, pedagogik va tibbiy-ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash muammolari bo‘yicha tadqiqotlar (E.I. Kazakova, M.I. Nikitina, G.N.Penin, L.M. Shipitsina va boshqalar); eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarni tayyorlash va tarbiyalash muammolarini o‘rganish (R.M.Boskis, L.A.Golovchits, V.P.Ermakov, M.I.Zemtsova, A.G.Zikeev, A.A.Komarova, V.A.Palenniy, T.V.Rozanova, V.M.Sorokin va boshqalar); san‘at tarixi asarlari (V.L. Glazychev, N.A. Dmitrieva, T.V. Ilyina, N.M. Sokolnikova va boshqalar) tashkil etadi. Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarda lingofonlardan foydalanish yuzasidan bir qancha olimlar samarali ilmiy izlanishlar olib borgan (L.S.Vigotskiy, A.N.Gvozdev, D.B.Elkonin, A.P.Sokolov, N.X.Shvachkin, A.Vallon va boshqalar).Taniqli olimlar S.Y.Rubinshteyn, G.A.Kashe,

V.G.Petrova, J.I.Shif, V.I.Lubovskiylar eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar uchun lingofonlardan foydalanish samarali vosita ekanligini ta’lidlaganlar.

Respublikamizda zamonaviy lingofonlardan foydalanish yuzasidan L.R.Mo‘minova, X.M.Po‘latova, N.R.Raxmonqulova, M.Y.Ayupova, I.G.Veretennikova va E.A.Babaevalar o‘rganganlar.

Shunday qilib, eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarda lingofonlardan foydalanish mavzusini dolzarbligini aniqladik.

RUHIY RIVOJLANISHI SUSTLASHGAN BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN KORREKSION PEDAGOGIK ISHLARNI RIVOJLANTIRISH

Axmatqulova Shaxnoza Ismatullayevna

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti

2 - kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada dastur materiallarini yaxshi o‘zlashtira olmaganligi tufayli ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning xulq - atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘zlar : (RRS. deferensial, [integratsiyalashtirish](#), inklyuziv konsitutsional, somatogen, psixogen, serebral.)

Ulgurmovchi o‘quvchilar orasida ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar kam uchrab turadi. Ularning bilish faoliyati-intellekti mantiqiy tafakkur, idroki, xotirasi, ixtiyoriy diqqati, ish qobiliyati va boshqa xislatlariga birinchi o‘rinda markaziy nerv sistemasining kasalliklari natijasida ruxiy rivojlanishi sustlashadi. Bunday bolalarda xissiyot, iroda sferasidagi kamchiliklar birlamchi, aqliy zaiflik esa ikkilamchi xodisa bo‘lib hisoblanadi.

T.A. Vlasova, M.S. Pevzner, V.I. Lubovskiy, T.V. Yegorova, K.S. Lebedinskaya, N.A. Nikashina, K.K. Mamedov, B.V. [Shoumarov](#), N.A. Spina, R.D. Triger va boshqa

olimlarning malumotlariga ko‘ra boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining 5,8 foizini ana shunday bolalar tashkil etadi. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar aqliy darajasi jixatidan asosan ikki guruxga bo‘linadi:

1. Yengil nuqsoni bor bolalar –bular maxsus sharoitda 1-3 yil talim –tarbiya olganlaridan keyin o‘qishni ommaviy maktabning tegishli sinfda davom ettirishi mumkin.

2. Ruxiy rivojlanishida sezilarli darajada orqada qolgan bolalar – bular maktabni bitirguniga qadar maxsus sharoitda o‘qitilishi kerak.

Bunday bolalar maktab dasturini sog‘lom tengdoshlari qatorida o‘zlashtira olmaydi. Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalarni ommaviy maktabda xamma qatori o‘qishi talim jarayoniga ham salbiy tasir ko‘rsatadi, yani o‘rtacha o‘quvchining saviyasini orqaga tortadi, yaxshi va alo o‘zlashtiruvchi o‘quvchilarni yetarli darajada o‘stirishga to‘sqinlik qiladi.

Dastur materiallarini yaxshi o‘zlashtira olmaganligi tufayli ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar doim muvaffaqiyatsizliklarga uchrayveradi, bu narsa ularning xulq - atvorida aksariyat turli salbiy xislatlar yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi.

Olimlardan K.S. Lebedinskaya, G.P. Berton, YE.M. Dunayeva, va boshqalar ruxan sust rivojlanganlikni klinik-psixologik jixatidan quyidagi xillarga bo‘lishni tafsia etadilar:

- 1) konsitutsional shakli;
- 2) somatogen shakli;
- 3) psixogen shakli;
- 4) Serebral shakli.

Ruxan sust rivojlanganlikning konstitutsional shaklini xarakterlovchi belgilarga quyidagilar kiradi: bolaning gavda tuzilishi sog‘lom tengdoshlarinikiga nisbatan 1-2 yosh kichik ko‘rinadi. U o‘zini bog‘cha yoshidagilarga o‘xshab turadi va talim olish uchun xali “yetilmagan” bo‘ladi. Bunday bola o‘quv faoliyatiga yaxshi kirishib ketmaydi, chunki unda qiziqish yo‘q, ish qobiliyati past. Masuliyatsizlik, [motivlarning](#)

[sustligi](#), ruxiy jarayonlardan analiz, sintez qobiliyatlarining yaxshi rivojlanmaganligi tufayli o’qish va yozishni, matematikani katta qiyinchiliklar bilan o’zlashtiradi. Dars vaqtida tez charchab qolish xollari, bosh og’rib turishi konstitutsional shakldagi bunday bolada ish qobiliyati, faollik, yanada pasayib ketishiga sabab bo’ladi.

Rivojlanishdagi bu kamchilikka bola onasining xomiladorligi davrida qalqonsimon bezlari faoliyatining buzilganligi, yurak – tomir kasalliklari sabab bo’lishi mumkin.

Ilk yoshda har xil surunkali kasalliklar bilan tez – tez kasallanib turishi natijasida bola yaxshi o’sib – unmay qolishi mumkin, bu esa o’z navbatida ruxiy rivojlanishda orqada qolishga, kechikishga olib keladi, RRS ning somatik shakli deb shunga aytiladi. Bolada surunkali infeksiyalar, [allergik xolat](#), tug’ma parok va shu kabi kasalliklar ayniqsa tez uchrab turadi. RRS ning samotogen sabablariga aloqador sustligi bolada asteniya xolatini vujudga keltiradi. Ayrim bolalarda samotogen infantilizm kuzatiladi, ya’ni bola o’sib unmagan, gudak taxlid bo’lib qolaveradi. Bunda bola psixikasida nevrozga o’xshash xolatlardan o’z kuchiga ishonmaslik, qo’rqoqlik, injiqlik, erkalik, qiziqishning pastligi va boshqalar kuzatiladi.

RSR ning psixogen shaklida bola erta yoshligidan noqulay, noto’g’ri sharoitda tarbiyalanadi va shu tarbiyaning salbiy tomonlari ruxan rivojlanishiga ta’sir o’tkazgan bo’ladi. Shu xildagi kamchiliklarni kelib chiqish sabablarini 3 guruhga bo’lish mumkin.

1. Bola tarbiyasi bilan mutlaqo shug’ullanmaslik, uni butunlay o’z xoliga tashlab qo’yish, bunda bolalarda burch va ma’suliyat xissi shakllanmaydi. Aqliy idrokni rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati xis tuyg’u va iroda yetishmasligi ustiga o’quv fanlarini o’zlashtirish uchun zarur bilim va taassurotlarning yetishmasligi ham qo’shiladi.

2. Bolani har tomonlama erkalatish, yetarli mustaqqil faoliyatga o’rgatmaslik, tashabbuskorlik, ma’suliyat xissini shakllantirmaslik, bolani “oila erkasi” qilib o’stirish,

xaddan tashqari uning ko’ngliga qarab ish tutish natijasida ham bola ruxiy rivojlanishida bir qadar orqada qolishi mumkin.

3. Bolaga nisbatan qo’pol munosabatda bo’lish, [jismoniy jazolash](#), qattiqqo’llik qilish, ota – onalarning alkogolizmga aloqador tajavvuzkorona munosabatlari bolani mudom asabiylashtirib, ruxiy rivojlanishdan orqada qolishga sabab bo’ladi. Bunday bolalarda qo’pollik, jur’atsizlik, tashabbussizlik, mustaqilsizlik, qo’rqoqlik va boshqa xislatlar shakllanadi. Bularning hammasi aql idrokiga, bilish faoliyatiga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi.

RSR ning psixogen shaklida aql idrok bilish faoliyatiga aloqador kamchiliklarga aksari noto’g’ri tarbiya natijasida paydo bo’lgan xislatlar ham qo’shib pirovard natijasida shaxsning rivojlanishi izdan chiqadi, unda patologik xislatlar yuzaga keladi. Ana shunday bolalarni pedagogik qarovsiz bolalardan ajrata olish lozim. Pedagogik qarovsiz bolalarning psixikasi normal bo’lib, ular noto’g’ri tarbiyalanganligi natijasida ulgurmovchi o’quvchilar qatoriga o’tib qoladilar. Xolbuki RSR bolalarida shaxsiyatning har tomonlama noto’g’ri rivojlanishi markaziy nerv sistemasidagi yengil darajadagi organik jaroxatlanish bilan bog’liq.

RSRning eng murakkab va keng tarqalgan psixogeg shaklida bosh miyaning kasalligiga, yaxshi yetilmaganligiga aloqador o’zgarishlar kuzatiladi. Olimlarimizning bergan ma’lumotlariga ko’ra bunday bolalarning 50%da nerv sistemasida organik nuqsonlar bo’ladi. Bu narsa ularning xis – tuyg’u, irodaviy xolatlari taraqqiy etmaganligiga, asosan organik infantilizm tarzida namoyon bo’ladi. Miyaga aloqador organik infantilizm ikkiga bo’linishi mumkin.

1. Kayfiyati – ruxiyati o’zgarib aksari ko’tarinki ruxda bolalar, ularda o’zlaridan yosh bolalarga xos xsusiyatlar saqlangan bo’ladi.

2. Ko’proq kayfiyati past bo’lib mayus tortib yuradigan bolalar, ularda vazifani [mustaqqil hal qila olmaslmk](#), tashabbus ko’rsata olmaslik, qo’rqish xolatlari kuzatiladi.

Miyaga aloqador organik xarakterdagi yana shu ikki xil infantilizm ko‘p xolatlarda qator qo‘shimcha xodisalar bilan birga davom etadi. Bularga quyidagilar kiradi:

Serebral-endokrin infantilizm. Bunda asosan ichki sekretsia bezlari faoliyati buzilgan bo‘ladi. Natijada bolalarda xis-tuyg‘ular yaxshi rivojlanmay nevropatiya xotlari yuzaga keladi. Bolaning uyqusi, ishtaxasi yaxshi bo‘lmaydi, dizpensiya xotlariga moyillik paydo bo‘ladi. Serebrastenik xotlar, bular xam tez-tez uchrab turadi. Markaziy nerv sistemasi tez charchaydi, neyrodinamik o‘zgarishlar kuzatiladi. Natijada aqliy qobiliyati susayib, xotira pasayadi, diqqati tarqoq bo‘lib qoladi, tez ta’sirlanish, qiz bolalarda yig‘loqilik, o‘g‘il bolalarda xaddan tashqari qo‘zg‘aluvchanlik kuzatiladi, bola ish qobiliyati past, arzimagan narsaga tez charchaydigan bo‘lib qoladi.

Tabiatan nevrozga yaqin xotlar, bular qorong‘dan, yakkalikdan tanxolikdan qo‘rqish, o‘zi va atrofidagilar sog‘ligi [uchun xavfsirash giperkinezlar](#), duduqlanish, enurez, kabi xodisalar bilan birga ifodalanadi. Psixomotor qo‘zg‘aluvchanlik-asosan o‘g‘il bolalarda ko‘proq uchraydi. Serxarakatlik, diqqatning tarqoqligi, tez chalg‘ish bunga xarakterlidir. Affektiv o‘zgarishlar –kayfiyati, ruxiyatining aytarli sababsiz aynib turishi, tajovuzkorlik qilishga moyil bo‘lish bilan xarakterlanadi. Psixopatik o‘zgarishlar-aqliy faoliyatga rag‘bat pastligi, o‘qishga salbiy munosabatda bo‘lish, o‘g‘rilik qilish, ko‘proq yolg‘on gapirish kabi salbiy xislatlarni o‘z ichiga oladi. Epileptik buzilishlar-xar-xil ko‘rinishda tutqanoq tutib turishi bilan namoyon bo‘ladi. Apatik-adinamik buzilishlar-tashabbuskorlik pasayishi, aqliy faoliyati sustligi, xaddan tashqari emotsional bo‘shanglik bilan xarakterlanadi. Ruxiy rivojlanishi suslashganlikning serebral shakli miya shikastlanishlarilari, meningit, meningoinfilit, gidrotsefaliya va boshqa kasalliklar natijasi bo‘lib xisoblanadi. RRS gan bolalarni o‘qishi [pasayib ketadi](#), biroq bu xotat o‘z vaqtida va to‘g‘ri aniqlansa, bolalarga tegishli yordam tashkil etilsa, ular ommaviy maktab dasturini o‘zlashtira oladilar. Ruxan rivojlanish kamchiliklarining ba’zi bir shakllarida, bolalarni vaqti vaqti bilan maxsus psixonevrologik sanatoriyalarda davolash foydalidir. Sanatoriyada bola kollektiv ishiga

asta-sekinlik bilan jalb etiladi. Unda charchash alomatlari paydo bo’lganda, u o’quv mashxulotlaridan vaqtincha ozod etiladi yoki unga soddaroq vazifalar beriladi. Sanatoriyadan davolanib qaytganlaridan so’ng, bola o’qishni o’z maktabida davom ettiradi.

RRS bolalar uchun mamlakatimizda maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari, maktab – internatlar, maktablarda kuni uzaytirilgan sinflar joriy etilgan. Ushbu muassasalarda ta’lim umum o’rata ta’lim maktablari va bog’chalarining dasturlari asosida olib borilib, ximoyalaydigan muloyim davolovchi maxsus tartib tashkil etadi. Ta’lim – tarbiyaviy ishlar bolalarning fikrlash qobiliyati diqqati, ish qobiliyati, xotirasi, nutqi va tafakkuridagi kamchiliklarni bartaraf etishga qaratilgan bo’lib, bunday bolalarga bilim berishda o’qituvchi uning o’ziga xos individual xususiyatlarini etiborga [olgan xolda maxsus sharoitda](#), maxsus usullar bilan ishlaydi, tegishli yordam tashkil etadi. Sog’likni saqlash vazirligi qoshidagi bolalar va o’smirlar gigiyenasi inisitut xodimlari, jumladan N.P. Vayzman va boshqa olimlarning o’tkazgan ilmiy tekshirishlari shuni ko’rsatadiki, RRS bolalar o’zlashtirish jixatidan olganda sog’lom va debil bolalar o’rtasida oraliq o’rinda turadi. Bu olimlar tekshirish vaqtida debil va RRS bolalarga bir xildagi topshiriqlarni berib ko’radilar, shunda normal sog’lom bolalar berilgan vazifani to’g’ri tushunib, uni kerakli tartibda bajargan bo’lsalar, debil bolalar vazifani tushunmay bajara olmaydi, RRS bolalar esa xuddi shunday vazifani qisman tushinib, qisman bajaradi. Demak RRS bolalar aqli zaif debil bolalarga nisbatan ancha yaxshi tushunishadi va ularni bajarish uchun, ularga kerakli imkoniyatlar mavjud bo’ladi. RRS bolalarning o’zlashtirish qobiliyati sog’lom tengqurlariga nisbatan past bo’lsada debil bolalardan ancha durust bo’lganligi uchun bunday bolalarni yordamchi maktabga yuborish noto’g’ri, chunki ushbu maktab dasturi ular uchun soddalik qiladi. Ommaviy maktab esa bola uchun zarur bo’lgan sharoitni yaratib (maxsus snif tenglashtiruvchi snif ochib) o’z dasturini o’zlashtirishni taminlash uchun maxsus yordam ko’rsatishi lozim.

Bog’cha tarbiyachilari va boshlang’ich maktab o’qituvchilari RRS bolalarning maxsus sharoitda ta’lim – tarbiya olishlariga yordam berishlari kerak, ularni o’z vaqtida aniqlab, boshqa bolalardan ajiratib olib, ota – onalariga mutaxassis psixonevrologlarga murojaat qilishga maslaxat berishlari lozim. RRS bolalar bilan inklyuziv me’yorda [rivojlangan](#), sog’lom tengdoshlari orasida yoki maxsus muassasalarda davolanib, ximoya etish va ruxiy faoliyatini rostlashni ko’zlab aloxida ta’lim – tarbiya ishlari olib boriladi. O’z vaqtida va to’g’ri tashkil etilgan yordam tufayli ushbu toifadagi aloxida yordamga muxtoj bolalar keyinchalik yaxshi rivojlanib ketib, maktabni bitirgach oliy o’quv yurtlarida xam muvaffaqiyatli ta’lim oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Shoumarov G’.B, Mamedov K.K. “Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik xususiyatlari va deferensial diagnostikasi”. “O’qituvchi” nashryoti, Toshkent. 1987 yil.

2.Shoumarov G’.B, Mamedov K.K. “Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar xaqida” “O’qituvchi” nashiriyoti, Toshkent. 1999 yil.

3.Muzaffarova, X. (2020). Logopedik mashg’ulotlarda bolalar so’z boyligini oshirish bo’yicha tavsiyalar. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

4.Muzaffarova, X. (2020). Maktabgacha ta’lim jarayoniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

5.Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*
www.ziynet.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA UCHRAYDIGAN SIGMATIZMNI BARTARAF ETISHDA O’YINLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI

Baxritdinova Gulandom Erkin qizi
Maxsus pedagogika, Defektologiya
(Logopediya) mutaxassisligi magistri

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan sigmatizm turlari, ularni erta aniqlash, oldini olish va korreksiyalash haqida fikr mulohazalar bilan tanishishimiz mumkin.

Kalit so’zlar: korreksiya, sigmatizm, rotatizm , kappatizm, xitizm, kompensatsiya, ichki nutq, korreksiya- “tuzatish”.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko’lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, jamiyatda qonun ustuvorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag’rikenglik muhitini ta’minlash uchun muhim poydevor bo’ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, jahon talablari darajasida ta’lim olishi va kasb egallashi, fuqarolarimizning bunyodkorlik salohiyatini ro’yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasining ustuvor yo’nalishlari. 30 sentyabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PF-5198-sonli Farmoni hamda “O’zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi - faoliyatini tashkil etish to’g’risida” gi PQ-3305-sonli Qarori bayon etilgan va ushbu qarorlar asosida ishlar amalga oshirilmoqda.

Insonning eng muxim xususiyatlaridan biri uning so’zlash qobiliyatidir. Ravon nutq orqali ifodalangan fikr tushunarli va yoqimlidir. Nutq insonning murakkab oliy psixik funksiyalaridan biridir. Nutq harakatlari murakkab a’zolar tizimi orkali amalga oshiriladiki, bunda bosh miya faoliyati asosiy rol o’ynaydi, nutq fakat inson uchun xos bo’lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir, nutqiy aloqa jarayonida kishilar

fikr almashadilar va bir – birlariga ta’sir etadilar. Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va ma’noli bo’lishi uchun nutq a’zolarining xarakatlari aniq va to’g’ri bo’lishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur. Nutq buzilishlari uzoq yillar davomida o’rganilib kelayotgan sohadir. Nutq normasi deganda nutq faoliyati jarayonidagi til ishlatilishining umumiy qabul qilingan variantlari tushuniladi. Nutqning normal faoliyati holatida uning psixofiziologik mexanizmlari saqlangan bo’ladi. Nutq buzilishlari gapiruvchi shaxsning ma’lum til muhitida qabul qilingan, nutq faoliyati normal holda ishlayotgan psixofiziologik mexanizmlarning zaiflashuviga bog’liq holda til normalaridan chetlashuvi bilan belgilanadi. Kommunikativ nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, nutq buzilishlari bu aloqa vositasining buzilishidir. Bunda individ bilan jamiyat orasidagi nutqiy muomalada ko’zga tashlanadigan o’zaro munosabatlarning buzilgani ma’lum bo’ladi. Ma’lumki, inson ijtimoiy shaxs sifatida muloqot qilish, biron bir faoliyat turi bilan shug’ullanish natijasida shakllanadi, bunda esa nutqning o’rni ayniqsa muhim.

Nutq faqat inson uchun xos bo’lgan alohida va yuqori darajadagi aloqa shaklidir. Nutqiy aloqa jarayonida kishilar fikr almashadilar va bir-birlariga ta’sir etadilar.

shakllanishi xamda rivojlanishida nutqning to’liq rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi. Millat tafakkuri, ma’naviyati va madaniyatini ko’rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir.

Nutqiy muomala qobiliyatini o’zlashtirish o’ziga xos insoniy ijtimoiy aloqalar uchun zamin xozirlaydi. U tufayli bolaning atrof muxit haqidagi tasavvurlar shakllanadi va oydinlashadi, uni aks ettirish shakllari takomillashadi. Ammo, nutq buzilishlarga ham ega bo’lish mumkin. Nutq buzilishlari nutqiy muomalaga, bilish jarayonlarini egallashga to’sqinlik qiladi. Bolalardagi nutqiy nuqsonlarini o’rganish, ularni bartaraf etish nazariyasi va amaliyoti nerv sistemasi, uning xususiyatlari, funksiyalari, bolaning psixik, jismoniy rivojlanish xususiyatlari haqidagi bilimlarga asoslanadi. Shu maqsadni

amalga oshirish uchun biz tadqiqotimizning maqsadini va ustivor vazifalarini belgilab oldik.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyani o`rganish

- Mavzuga oid maxsus pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarni o'rganish tahlil qilish;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarni qo`llash va tashkil etishning o`ziga xos xususiyatlarini o`rganish;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyaga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqish;

Nutq nuqsoniga ega bo`lgan maktabgacha ta`lim muassasalar va ta`lim jarayoni.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyaga qaratilgan pedagogik jarayon.

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalar ishlab chiqildi;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo`llari yaratildi;

- Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish mavzusiga oid ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarda har tomonlama o`rganilsa;

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyaning o`ziga xos xususiyatlari xisobga olinsa;

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarning samarali yo`llari, qulay shart-sharoitlari yaratilsa;

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyaning samaradorligi oshadi.

Tadqiqot muammosini o’rganishda psixologik va pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish .

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiya **jarayonini kuzatish va tahlil qilish;**

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarni **o`rganish kerak bo`ladi.**

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarni o`rganish **maqsadida tajriba sinov o`tkazish;**

Savol-javob, suhbat, o`yinlar, kuzatish;

Yakka tartibdagi frontal mashg’ulotlarda to’g’ri nutq va xulq-atvor ko’nikmalarini tarbiyalash bo’yicha qo’shimcha mashg’ulotlarda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarni (noto’g’ri talaffuz etishni tuzatish, ruhiy ko’rinishdagi suhbatlar va hokazo) yo’lga qo’yish. maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish foydalanish kattalarning keng ko’lamli yordami orqali amalga oshiriladi. Bunda ular bolalarning bir nutq bosqichidan boshqasiga o’tishini muntazam nazorat qilish. Nutq mashqlarini tanlab olishni ular tomonidan to’g’ri nutq talablarini, nutqini korrektsiyalashda maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish nazarda tutadi.

Maktabgacha yoshidagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o`yinlardan foydalanish texnologiyalarning eng qulay va oson yo’llari yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Muzaffarova X. (2020) Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim muassasalariga tadbiq etish. Arxiv .JSPI, 1(/92)
2. Ayupova M.Yu. "Korreksion ishlar metodikasi" ma'ruza matni T. 2001
3. Ayupova M. Yu. "Logopediya" O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati nashriyoti,. T. 2007.

SHAXMAT O’RGATISH JARAYONIDA BOSHLANG’ICH SINIF KO’RISHIDA NUQSONI BO’LGAN QIZLARNING MANTIQUIY FIKRLASH VA SHAXSIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH

Isarova Shoir Bozorbekovna

JDPI tibbiyot fanlari nomzodi

Arifxodjayev G’ulom Sayyorovich

70110401 - Maxsus pedagogika,

Defektologiya (Logopediya) mutaxassisligi

1- bosqich magistri

Annotatsiya. Maqolada boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar, maktabgacha va oilada shaxmat o’rganish orqali mantiqiy fikrlash, shaxmat bilan shug’ullangan bolaning bo’sh vaqti, barcha fanlarni o’zlashtirishi osonlashtiradi, intellektual salohiyat yuksaladi, qobiliyatlar bag’ishlangan bo’lib, shaxmat o’yinni orqali ularning diqqat, idroki, tafakkuri, xotirasi va mantiqiy fikrlashini o’stiradi va rivojlantiradi yoritilgan.

Kalit so’zlar: boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar, maktabgacha ta’lim , oilada, shaxmat o’yin, idroki, tafakkuri, xotirasi, mantiqiy, diqqat, qobilyat, harakter, sog’lik, ruhiy, jismoniy tayyorgarlik.

Статья посвящена развитию способностей и логического мышления девочек-младших школьников посредством изучения шахмат в дошкольном учреждении и семье. Досуг ребенка, занимающегося шахматами, облегчает усвоение всех предметов, повышает интеллектуальный потенциал. Благодаря игре в шахматы воспитывается и развивается внимание, восприятие, память и логическое мышление.

Ключевые слова: ученицы начальных классов, дошкольное образование, семья, игра в шахматы, восприятие, мышление, память, логика, внимание, способности, характер, здоровье, психика, физическая подготовка.

Har bir millat o’z kelajak avlodida komillikni ko’rishni orzu qiladi. O’zbek xalqi o’z madaniyati va ma’naviyatida komil insonlar tarbiyasiga alohida e’tibor bergan va

bunday komillik darg’alarini etishtirish har bir zamonda muhim sanalgan. Inson kamolotida esa jismoniy va ma’naviy go’zallik muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois bugungi kunda yurtimizda zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega, mamlakatning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o’z zimmasiga ola biladigan, intiluvchan va serg’ayrat yoshlarni tarbiyalashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada Muhtaram Prezidentimiz boshchiligida bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlarga e’tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san’at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko’nikmalarini shakllantirish, yoshlar o’rtasida kitobxonlikni targ’ib qilish, xotin-ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar bandligini oshirish masalalariga bag’ishlangan 5 ta tashabbusi ilgari surildi. Shaxmat insoniyat kashf etgan eng qadimiy, ko’rishida nuqsoni bo’lgan qiziqarli, jozibali hamda go’zal o’yinlardan biridir. Uning asosiy xususiyati shuki, shaxmatda sport va san’at uyg’unlashib ketgan.

Shaxmat ko’rishida nuqsoni bo’lgan qiziqarli va maroqli o’yin. U bilan shug’ullanish organizmning umumiy jismoniy rivojlanishiga, fikrlash doirasining o’sishiga, o’sib kelayotgan yosh avlod ruhiyatiga ijobiy ta’sir etadi. Bola yoshligidan shaxmatda yuzaga keladigan variantlarni hisoblay boshlaydi. Ularni solishtiradi, yaxshisini tanlaydi, vaziyatga baho beradi, har doim band bo’ladi. Uning bo’sh vaqti miya uchun kerakli va foydali mashg’ulot bilan to’ldiriladi. Agar bola shaxmatdagi kombinatsiyalarni topa olar ekan, shaxmat darsidagi qiyin masala yechimini albatta topishga harakat qiladi. Shaxmatning yana bir o’ziga xos xususiyati bor. U o’zida sport, fan va san’atni mujassamlashtirgan.

Shaxmat nazariyasini mutolaa qilish jarayonida uning yangi qirralarini kashf etish mumkin. Xar qanday yaxshi shaxmatchi esa chiroyli yurishlar-u ajoyib o’yinlardan xuddi musiqa tinglagani, ko’rishida nuqsoni bo’lgan qiziqarli himoya o’qigani kabi zavqlanadi, o’zi ham shunday «san’at asarlari»ni yaratishga intiladi. Barchamizga ayonki, tarbiya oiladan boshlanadi. Tarbiya ongni, xulq-tvorni, shaxsni har tomonlama rivojlantirishni aniq maqsadga yo’naltirilgan jarayondandir.

“Chunki oilada beriladigan bu tarbiya jarayonida faqat bilimlar o’zlashtirilib, malaka va ko’nikmalar hosil qilinmaydi, o’zbek oilasining axloqiy e’tiqodi, his-tuyg’usi, axloqiy, irodaviy va jismoniy sifatlari, xarakter xususiyatlari tarkib toptiriladi. Shaxmat o’yini sporti milliy qadriyat ekanligini avvalombor, oilada xis qilib, uni mahallalarda foydalanish bilan umuminsoniy qadriyatga aylantirishga barchamiz mas’ul ekanligimizni va bu orqali o’zbek yoshlarni dunyoga tanitish imkoniyatlari mavjudligini anglashimiz, ushbu masalaga yanada jiddiy qarash zarurligini ko’rsatadi. Eng asosiysi ota-onalar, xotin-ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni jismonan sog’lom bo’lishi, ma’naviy yuksalishida shaxmat o’yini bilan shug’ullanishning ahamiyatga katta ekanligini tushunishlari va xis qilishlari zarur.

Shuningdek, yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarda shaxmat o’yini sporti to’g’risida ongli munosabatini tarkib toptirish va bu orqali mahallalarda shaxmat o’yini sportini foydalanish mumkinligini hisobga olib quyidagilarni taklif etamiz.

Mamlakatimizdan etishib chiqqan Jahon va Osiyo chempionlari faoliyatini keng targ’ib etish, ularni ibrat qilib ko’rsatish; ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni mahalliy sport ustalari faoliyati bilan yaqindan tanishtirish; Aynan shaxmat o’yini sporti orqali mahalla va oila hamkorligini shakllantirish.

Agar yuqoridagilarni nazarda tutgan holda maxalla hamkorligida ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar o’rtasida shaxmat o’yinini foydalanish yo’lga qo’yilsa: 1) Shaxmat o’yiniga nisbatan ijobiy tasavvurlar kengayadi; 2) Ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni jismonan baquvvat, sog’lom etib tarbiyalash imkoni oshadi; 3) Ularning bo’sh vaqti ko’ngilli tashkil etiladi; 4) Ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar orasida sport bilan shug’ullanuvchilar soni ko’payadi; 5) Ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar orasida tartib buzish holatlari kamayadi. Bugun xotin-ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar shaxmatchilari qit’a va jahon chempionatlari, jahon shaxmat olimpiadasi, Osiyo o’yinlarida muntazam yuqori o’rinlarni egallab, mamlakatimizda voyaga etayotgan

yosh avlod dunyoda hech kimdan kam emasligi va kam bo'lmashligini isbotlab kelmoqda.

Shaxmat bo'yicha 17-jahon chempioni Rustam Qosimjonov, o'zbek ko'rishida nuqsoni bo'lgan qizlari o'rtasida xalqaro grossmeyster Sarvinoz Kurbonboeva kabi shaxmatchilarimizni bugun butun dunyo biladi. Xotin-ko'rishida nuqsoni bo'lgan qizlari azaldan nafaqat o'zlarining go'zalligi va nafosatlari, balki aqlu farosatlari bilan ham dunyoga ma'lumu mashhur bo'lishgan. Barchinoyu To'marislar, Nodirabegimu Uvaysiylar haqida ortiqcha ta'rifu tavsif qilishning keragi yo'q. Sog'lom farzand esa sog'lom onadan dunyoga keladi. Shu sababdan yurtimizda sportga, ayniqsa, ayollar sportini rivojlantirishga juda katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 9 avgustdagi «O'zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» gi PQ-3906 sonli qaroriga muvofiq maktab dasturlari doirasida 150 ta umum ta'lim maktablarining ko'rishida nuqsoni bo'lgan qizlarini tajriba tariqasida shaxmatga o'qitishni tashkil etish vazifasi belgilangan.

Ushbu qarorga ko'ra, umum ta'lim maktablarining boshlang'ich (2-sinf) sinfida shaxmat o'quv kursi jismoniy tarbiya fani tarkibiga singdirib o'qitilishi O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi hamda Jismoniy tarbiya va sport vazirliklari, O'zbekiston shaxmat federatsiyasi bilan o'zaro kelishuvlari asosida belgilandi. Ushbu umum ta'lim maktablarining 2-sinflarida jismoniy tarbiya fani odobnoma fanini 0,5 soatga qisqartirish hisobiga, haftasiga 2,5 soatdan o'qitiladi. Umum ta'lim muassasalarida shaxmat kursini o'qitishdan maqsadi — ko'rishida nuqsoni bo'lgan qizlarning shaxsiy va intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish xamda ularda umumiy madaniyat, mantiqiy, mustaqil, sog'lom fikrlay olish qobiliyatini shakllantirishdan iborat.

Shaxmat — umumiy va intellektual qobiliyatlarni rivojlantiruvchi ta'limning bir turi hisoblanib , psixologik jarayonlarini rivojlantiruvchi, insonni aqliy, ijodiy va tarbiyaviy komolotga erishishiga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Shaxmat

ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni yanada ma’nan etu qilik qilib tarbiyalashda qo’shimcha tarbiya vosita bo’lib xizmat qiladi.

Shaxmat sport o’yiniga bo’lib qolmay, balki inson xarakteri va shaxsining shakllanishiga faol ta’sir ko’rsatish vositasi sifatida, insonlarni tafakkur qilishga, mantiqiy fikrlashga, mas’uliyatli bo’lishga o’rgatadi. Shaxmatning inson hayotidagi ahamiyati to’g’risida ko’agina ilmiy tadqiqotlar (M.Muhiddinov, R.Evqae, A.Toshxo’jaev) olib borilgan. Shuningdek, buyuk tarixiy shaxslar (Amir Temur, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur va b.) o’z faoliyatlarida shaxmat (shatranj) o’yinlaridan foydalanganliklari, uning ijobiy ahamiyati haqida tarixiy manbalar guvohlik beradi.

Haqiqatdan ham, davlatimiz mustaqillik sharoitida ta’lim sohasida, jumladan, umumiy o’rta ta’lim yo’nalishida o’qitishni mantiqiy fikrlash asosida tashkil etish hozirgi kun jamiyat taraqqiyotining talabidan kelib chiqmoqda. Hozirgi paytda umumiy o’rta ta’lim maktablari ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarini mantiqiy fikrlashga o’rgatish jarayonida shaxmat mashg’ulotlariga e’tibor qaratish ijobiy natija beradi. Shaxmat faqat sport o’yiniga bo’lib qolmay, balki inson harakteri va shaxsining shakllanishiga faol ta’sir ko’rsatish vositasi sifatida ham insonlarni tafakkur qilishga, mantiqiy fikrlashga, mas’uliyatli bo’lish va yoshlarning bo’sh vaqtlarini mazmunli o’tkazishga o’rgatadi. Shaxmat bola uchun ermak, quvonch manbai bo’libgina qolmay, uning diqqati, xotirasi, ijodiy tafakkuri va tasavvurini o’stirishga ham xizmat qiladigan vositadir.

Shaxmat o’yini jarayonida bolalar yangi bilim, malakalarni egallaydilar, qobiliyatlarini o’stiradilar. Shaxmat o’yini ruhiyatini tetiklashtirishga yordam beradi. Shu sababli men 2-sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlar uchun shaxmat alifbo kitobni yaratmoqda. Bu kitobning ayrim qismlari bilan tanishtirib o’taman. Shaxmat «Alifbo»si alifbe uslubida qurilgan (yaratilgan) shuning uchun bu kitobdan foydalanish mumkin deb emas, balki kichkintoylarni uni nafaqat maktabda, balki uyda ham parallel

ravishda o’rgatib borish kerak. Bu bolaga grammatik hisob- kitob va amallarni tezroq o’rganishida yordam beradi.

Agar sizning o’g’lingiz yoki ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizingiz ham maktabga bormagan bo’lsa o’rganish, unda «Alifbo» bilan ularni o’qish raqamlarni ishlatishni o’rgatishga zo’r bahonadir. «Alifbo» –alfavit tartibida qurilgan, biroq kitob bilan ishlaganda bunga qat’iy turib olish shart emas. Ushbu kitobni farzandi bilan birga o’qib borayotgan ota-ona ushbu qadimiy o’yinning ilk boshlanishi, mittelshpil (o’yin markazi yoki o’rtasi) endshpil (o’yin nihoyasi) gambit (shaxmat o’yinining boshlanishi) ekanini va sababi bu erdagi har bir satr- alohida ma’no bo’lib, ularning shakllarini kattalar tushuntirishlari shart.

Shuning uchun ushbu shaxmat alifbosini o’qib borayotganda bola bilan suhbat olib borib, qanday so’zlar unga notanishligini bilish, ularni tushuntirish metafora va tenglamalarni solishtirish ma’nolarni shaxmat qoidalariga ulagan holda o’rgatish tavsiya etiladi. Boladagi ushbu o’yin haqida paydo bo’lgan tasavvurlarni so’rab tushuntirish kerak bo’ladi. Shaxmat «Alifbo» si dagi shaxmat o’yinining mazmunini ko’rib chiqayotganda albatta shaxmat o’yiniga bevosita murojaat qilish, shaxmat taxtasidagi deyarli barcha she’rlarni ko’rsatib berish mumkin. Ozroq faol fikrlab, tasavvur qilsangiz bas va buni qilish oson bo’lib qoladi.

Donallardan boshlanadigan harflarni o’rgatayotib, bolani donalar bilan yurishlarini olishni amalga oshirishni o’rgatib, bolani donalar bilan yurishni, olishni amalga oshirishni o’rgating. Ularning kuchi tengliligini masalalarda mashq qilish jarayonida, o’rgatayotganda oldinga siljish jarayonida shoh, mot, pot degan tushunchalar berib boriladi.

Oddiygina mashqlar echiladi. Ushbu o’yin bir vaqtning o’zida barcha donalar bilan yurishni bilishni talab qilmagani bois ular sizning ta’lim jarayoningizda faol ishlatilishlari kerak. Siz bunga kanchalik tez kirishsangiz shunchalik yaxshi. Ehtimol haqiqiy «Alifbo» ni o’qishni shaxmat donalaridan boshlash kerak bo’lsa, uning ikkinchi qismi «A» dan «Ya» gacha bolalarga mashqlarni echish uchun tavsiya qilinadi.

Shaxmatni o’rgatish siz uchun oson kechadi, agarda siz «mantiq fikrni» o’yinlar kompleksidan foydalansangiz bolaning saloxiyati yuksalanib boradi. Topishmoqlar, metogrammalar, krossvordlarni echish, zakovat savollariga javob berish va lingvistik o’yinlar o’tkazish aqlni charxlaydi.

Shaxmat donalarining raqamli ahamiyati bu inson ish faoliyati sohasi uchun ajoyib hisob-kitobni o’zlashtirish modelini vujudga keltiradi. Shaxmat o’yini boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarning xotirasini kuchaytirishda, fikrlashdagi parishonxotirlikni yo’qotishda muhim omil vazifasini bajaradi. Yuqorida bildirilgan fikrlar boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni ijtimoiy taraqqiyotga mos holda tarbiyalash, ularning ongi, tafakkuri va dunyoqarashini zamon talablari darajasida shakllantirish borasida bir qancha olimlar o’z tadqiqot ishlarida ilmiy asoslangan fikrlarini bayon qilishgan.

Ularga tayangan holda, biz umumiy o’rta ta’lim maktablarida shaxmat o’yinlarini tashkil qilish yuzasidan quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqdik: — shaxmat o’yinlari asosida boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarning mantiqiy fikrlash, aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimini ishlab chiqishda milliy metodologik, tarixiy va mantiqiy ilmlarga tayanish; — boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarda shaxmat o’yinlaridan foydalanish asosida mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda nisbatan yangicha yondashishni qaror toptirish; — amaliy va nazariy mashg’ulotlarda shaxmat o’yinlarining o’rni va mavqeini belgilash; — boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarda shaxmat o’yinlaridan foydalanish asosida mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning zamonaviy shakllari va tamoyillarini ishlab chiqish; — o’rta maktab tizimidagi fakultativ darslar rejasiga shaxmat o’yini kursini kiritish; — maktab yoshlari orasida har yili shaxmat bo’yicha maktab, tuman, viloyat, respublika an’anaviy musobaqalarini o’tkazish; — iqtidorli, mantiqiy fikrlaydigan bolalar orasidan respublika shaxmat maktabi tashkil etish chora va tavsiyalarini bildirmoqchimiz.

Xulosa o’rnida aytish mumkinki, shaxmat o’yini boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarning aqlini o’stirish barobarida, mustaqil, har tomonlama to’g’ri, mantiqiy fikrlashga o’rgatishda ulkan imkoniyalarga ega deb hisoblaymiz. Shaxmat boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarni axloqiy, ruhiy, ma’naviy jihatdan sog’ligini ta’minlaydi. Shaxmat o’quvchi-yoshlarning fanlarni a’lo darajada o’zlashtirishga yo’l ochib beradi. Shaxmat o’ynash qobiliyati shakllangan bola hech qachon yomon yo’lga kirmaydi, shundan komillikka intilib yashashga o’rganadi.

ADABIYOT

1. O’zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan ilgari surilgan Besh muhim tashabbus O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 9-avgustdagi «O’zbekiston Respublikasida shaxmatni rivojlantirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida» gi PQ-3906 sonli qarori Mirziyoev Sh.

2. Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz T, O’zbekiston- 2016 Mirziyoev Sh, Qonun ustuvorligi va inson manaatlarini ta’minlash-yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T O’zbekiston- 2016 O’zbekiston Prezidentining 2017–2021 yillarda O’zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakat strategiyasi. 7 yanvar 2017 yil.

3. Nosir Muhammad «Shaxmat mo’jizasi» T 2014-y [5–9 bet]

4. Muhiddinov M. Katakarda yashiringan olam. -T.: O’zbekiston, 2016. [66 bet.]

5. Xaylayev, Mamatqul “Shaxmat alifbosi”. Uslubiy qo’llanma «Tafakkur», 2015. [12 b.] «Ma’rifat» gazetasi. 2016-yil 27-fevral № 17-son [15 bet.]

6. Muhiddinov M. Katakarda yashiringan olam. -T.: O’zbekiston, 2016.

7. Холиков, У. К. Shaxmat o’rgatish jarayonida boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarning mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini shakllantirishning pedagogik-psixologik asoslari /

8. У. К. Холиков. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 5 (347). — С. 392-395. — URL: <https://moluch.ru/archive/347/78126/> (дата обращения: 08.10.2022).

INTELLEKTIDA MUAMMOSI BO'LGAN O'QUVCHILARNING TA'LIM- TARBIYA JARAYONIDA KOMMUNIKATIV QOBILYATINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Ismatullayev Otabek

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti
Logopediya mutaxassisligi magistranti

Mustafaqulova Farida

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti
Logopediya mutaxassisligi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta’lim-tarbiya, rivojlantirish va tuzatish ishlari yagona korreksion pedagogik jarayon sifatida Inson o‘zining butun umri davomida o‘zgarib turadi. Bu o‘zgarish turli shaklda, mazmunda, ko‘rinishda bo‘lishi mumkin bo‘lishi haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘zlar: Ta’lim-tarbiya, shaxs, jismoniy, hayot, faoliyat, ruhiy jarayon

Ta’lim-tarbiya, rivojlantirish va tuzatish ishlari yagona korreksion pedagogik jarayon sifatida Inson o‘zining butun umri davomida o‘zgarib turadi. Bu o‘zgarish turli shaklda, mazmunda, ko‘rinishda bo‘lishi mumkin. Chuqur, keng o‘zgarishlar bolalik davrida yuz beradi. Bu davrda shaxsning jismoniy, ma’naviy sifatleri samarali ravishda rivojlanadi. Insonning ruhiy, jismoniy rivojlanishi qonuniy jarayon bo‘lib, shaxsning turli faoliyat jarayonlarida shakllanadi. Bolalar va o‘smirlarning rivojlanishi o‘z ichiga ham jismoniy holatlarni, ham ruhiy jarayonlarni oladi. Inson biologik mavjudot bo‘lganligi sababli tabiatning qonunlari unga ham taalluqlidir. Ammo bu qonunlar boshqa jonli mavjudotlardan ko‘ra insonga boshqacharoq ta’sir etadi. Boshqa jonli mavjudotlar tashqi muhitga moslashib, o‘zlarining hayot kechirishlari uchun tayyor narsalardan foydalansa, inson jamiyatda yashar ekan, kcrakli narsalarni o‘zi ishlab chiqaradi. Shaxsning rivojlanishi, kamolot darajasiga yetishi masalasiga turli ilmiy fikrlar, turli g'oyalar bilan qurollangan olimlar, faylasuflar, psixologlar ilmiy yondushganlar. Ingliz faylasufi Djon Lokk fikricha, Jamiyatda kishilarning rivojlanishida yetakchi omil — muhitdir. Amerikalik psixolog . Psixologiya fanidan ma’lumki, shaxsning faoliyati uning rivojlanishi hisoblanadi. Insonlar tashqi olamni,

atrof-muhitni o‘zgartirib borish bilan birga o‘zlarini ham o‘zgartirib boradilar. Bu fikr faoliyatning roliga ham tegishlidir. Turli-tuman, faol faoliyat jarayonida insonlarning barcha imkoniyatlari rivojlatilib va ijobiy hayot tajribalari to‘planib boradi. O‘shib kelayotgan kishi dunyoni chuquijoq, to‘laroq bilib boradi. Ikkinchi tomondan, inson o‘z faoliyati bilan atrof-muhitga ta’sir etadi. Muayyan shaxs boshqa odamlarga, narsalarga, voqealarga o‘z munosabatini bildirib, rivojlanib boradi. O‘quvchilarning barcha faoliyat turlarida rivojlantiruvchi xarakterdagi omillar mavjud. Barcha faoliyat mazmun-mohiyati bolalarning dunyoqarashlarini boyitib borishga xizmat qiladi. Shu asosda bolalarning bilish jarayonlari o‘shib, rivojlanib boradi va shunga imkoniyat yuzaga keladi. Har qanday faoliyat, agar u pedagogik nuqtayi nazardan to‘g‘ri tashkili qilinsa, shaxsning aqliy va irodaviy sifatlarining rivojlanishiga ijobiy ta’sir etadi. Inson o‘z faoliyatini rejalashtiradi, o‘z oldiga maqsad qo‘yadi, oxirgi natija ustida bosh qotiradi, materiallar tanlaydi. Bu jarayonlarda inson faqatgina harakat qilib qolmasdan, mumkin qadar mukammal usullarni qidiradi, ijodiy yondashadi. Faoliyat natijasi baho bilan bog‘lanadi hamda namuna bilan taqqoslaniladi, tahlil qilinadi. Faoliyatni tashkili etish qanchalik yuqori darajada bo‘lsa, bu faoliyat shaxs kamolotiga shunchalik katta ta’sir etadi. Barcha faoliyat turlarida intilish, motivlar katta rol o‘ynaydi. Shu motiv asosida o‘quvchi o‘z faoliyatiga turlicha munosabatda bo‘ladi. Motivlar bolada faoliyatga nisbatan qiziqish yoki befarqlikni yuzaga keltiradi. Shu asosda bola rivojiga ham turlicha ta’sir etadi. Bolalardagi faoliyatga bo‘lgan motivlar turli-tumandir. O‘quvchi faoliyatini bir necha motivlar asosida tashkili etishi mumkin. Qiziqish, javobgarlik, jamoadagi hayot, ijtimoiy motivlar shular jumlasiga kiradi. Faoliyatdagi motivlar unga ma’lum yo‘nalish beradi. Bu narsa shaxsning rivoji uchun katta ahamiyatga ega. Faoliyat usullarini, yo‘llarini egallash va ularni rivojlantirish ham shaxsning rivojiga ijobiy ta’sir etadi. Oquvchilar turli ko‘nikma, malakalarni egallash bilan birga o‘z faoliyatlarini takomillashtirib boradilar. Ko‘nikma, malaka, odatlarni takomillashtirish irodaviy sifatlarining ham rivojlanishiga yordam beradi. Xullas, faoliyatda yaxshi natijalarga erishish uchun shaxs turli hissiy holatlarga tushadi. Bu esa,

o‘z navbatida, shaxsiy sifatlarning o‘lishiga olib keladi. O‘quvchining rivojlanib borishi jarayonida faoliyat ham o‘zgarib boradi. Agar bolalardagi faoliyat dastlab tahlil asosida amalga oshgan bo‘lsa, borgan sari mustaqil xarakter kasb etib boradi. Shaxsning rivojlanishi duvomida, tajribalarning ortishi asosida faoliyat o‘ziga xos xarakter kasb etadiki, bunda shaxs mustaqil, original yollarni qidirib topa boshlaydi. Bunday faoliyatda faqatgina shaxsning umumiy xususiyatlari ochilmasdan, balki xususiy, individual tomonlarining ochilishi, namoyon bo‘lishi uchun keng imkoniyatlar yaratiladi. O‘yin jarayonida yordamchi maktab o‘quvchilari harakat yo‘llarini egallab boradilar. O‘quvchilar o‘yin jarayonida «davolaydi», «jang qiliadi», «quradi», «otda uloq chopadi». Bunday holatlar o‘quvchilarning umumiy rivojlanishiga cheksiz samarali ta‘sir etadi. Jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarda qoidalar borligi tufayli, ular yordamchi maktab o‘quvchilarida iroda shakllanishiga yordam beradi. Chunki bunda o‘quvchilar qo‘yilgan maqsadga ko‘ra qiyinchiliklarni bartaraf etish asosida harakat qiliadi. Shaxsiy intilishlari borgan sari ko‘pchilik manfaatiga bo‘ysunib boradi. Aqliy o‘yinlar qiziquvchanlikni, chiniqishni, fahm-farosatni rivojlantiradi. Aqliy jarayonlar: taqqoslash, farqlash, umumlashtirishlarning mashq qilinishiga imkoniyat yaratadi. Jismoniy o‘yinlar yordamchi maktab o‘quvchilarini faqatgina jismoniy rivojlantirib qolmasdan, balki ularda iroda, kuzatish, tahlil qilish kabi fikrlash jarayonlarining rivojiga ham ijobiy ta‘sir etadi. O‘quvchilar rivojidagi asosiy faoliyat turi — bu maktablardagi izchil, rejali tashkil etiladigan o‘qishdir. Bilim egallash yoki o‘quvchining bilish faoliyati o‘zining yetakchi faoliyat ekanligi bilan boshqa har qanday faoliyat turlaridan ajralib turadi. Bu ishlar reja asosida, maqsadga muvofiq, o‘qituvchi-defektolog rahbarligida amalga oshirilganligi sababli, shaxsning rivoji beqiyos katta ahamiyatga ega. Ta‘lim jarayoni, sinfdan sinfga o‘tgan sari o‘quvchilar dunyoqarashlari u yoki bu muayyan bilimlar doirasi bilan qurollantirib boriladi. Shular asosida o‘quvchilar bilim doiralari kengayib, chuqurlashib boradi. Hissiyot va sezgirlik ham takomillashib boradi. Ta‘lim mazmunining borgan sari murakkablashib borishi o‘quvchini yuqori pog‘onaga olib chiqadi. Barcha ta‘lim yillarida o‘quvchilar juda

katta rivojlanish yo‘lini bosib o‘tadilar. Sinfdan sinfga o‘tgan sari o‘quvchilar ijodiy faoliyatga layoqatli bo‘lib boradilar. O‘quvchilarning bolalik, o‘smirlik davrlaridagi mehnat faoliyati ularning rivojlanishida yetakchi omillardan biridir. Mehnat faoliyatida aqli zaif o‘quvchilar ma’naviy va jismoniy jihatdan rivojlanib boradilar. Mehnat turlari o‘zgaradi, kengayadi, chuqurlashib boradi. Boshlang‘ich sinflardagi asosiy mehnat o‘zo‘ziga xizmat ko‘rsatishdan iborat bo‘lib, yuqori sinflarda ijtimoiy foydali mehnat ishlab chiqarish mehnati bilan almashadi. O‘quvchilar rivoji uchun mehnatning mohiyati katta ahamiyatga ega. Mehnatni to‘g‘ri tashkii etish, uni ta’lim bilan bog‘lab olib borish asosida o‘quvchilar juda ko‘p bilimlarni egallab oladilar. Bolaning ijtimoiy tajribasi ortadi, ishlab chiqarish jarayonlaridagi munosabatlarni tushunadi, mehnatning hayotda tutgan o‘mini anglay boradi. Mehnat ko‘nikmasi, malakalarini egallab borish jarayonida shaxs ham aqliy, ham jism oniy jihatdan rivojlanishda davom etadi. Mehnat jarayonidagi intellektual, ijodiy rivojlanish ulardagi tushunchalarni chuqurlashtiradi va aniqlashtirib boradi. Ba’zi pedagogik adabiyotlarda ijtimoiy faoliyat, badiiy faoliyat, sport faoliyati va boshqa faoliyat turlari haqida ham bilimlar beriladi. Faoliyatda yordamchi maktab o‘quvchilarining ongi shakllanib boradi. Faoliyat jarayonida shaxs atroflariga rivojlanib, tashqi olamga munosabatlari rivojlanadi. Maktabdagi boshlang‘ich ta’lim davrida o‘quvchilarning o‘qitish, tarbiyalash va kamol toptirib borish jarayonlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanish, ayniqsa, yaqqol namoyon bo‘ladi. Ta’lim bilan tarbiya yordamchi maktab o‘quvchilarining ruhiy kamol topib borishi uchun belgilab beruvchi ahamiyatga egadir. Kamol topib borishidagi olg‘a harakat esa o‘z navbatida ta’lim jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim jarayonida oligofrenopedagog shuni e’tiborga olishi muhimki, o‘quvchilar o‘zlariga taklif qilingan ba’zi vazifalarni tamomila mustaqil ravishda bajara oladilar, bunda ular ruhiy kamol topib borishning shu paytgacha erishilgan darajasiga, amaliy tajriba, bilim, malaka va ko‘nikmalarga tayanadilar. Shu bilan birga biror murakkabroq topshiriqni mustaqil ravishda eplay olmagan o‘quvchi uni o‘qituvchi yordamida (uning qo‘shimcha tushuntirishlar ko‘rsatishi, yordamchi savollar berishi va hokazo vo‘l bilan) bajara oladi. Bu hoi

yordamchi maktab o‘quvchisi imkoniyatining go‘yoki ikkilamchi darajasi bo‘lib, u psixologiyada «eng yaqin kamol topish zonasi» deb ataladi. Shu sababli ta‘lim jarayoni aktual kamol topish darajasigagina, ya‘ni shu paytgacha tarkib topgan ruhiy funksiyalargagina tayanib qolmay, balki uning potentsia! imkoniyatlariga, tarkib topayotgan funksiyalariga va eng yaqin kamol topish zonasining aktual kamol topishiga yordam berishi lozim. Bu holda bola bugun yordam olgan taqdiridagina bajara oladigan vazifani ertaga mustaqil bajara oladigan bo‘lishi zarur. Ta‘lim bilan kamol topish o‘rtasidagi ichki bog‘lanish ham xuddi ana shundadir. Binobarin, ta‘lim bilan kamol topib borish o‘rtasidagi aloqa go‘yat xilma-xil bo‘lsa ham, bolaning kamol topib borishining eng yaqin zonasiga tayanuvchi ta‘limgina chinakam samarali bo‘lishi mumkin. Kamol topib borishning ikki darajasi haqida, ta‘lim bilan kamol topib borishning bog‘lanishi to‘g‘risidagi hamda to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan ta‘limning kamol topib borishidan va uning tugallangan bosqichlariga tayanib qolmay, balki tarkib topayotgan ruhiy funksiyalarga ham tayanishi kerakligi haqidagi ana shu asosiy nazariy qoidalar yordamchi maktab ta‘limi va amaliyoti uchun go‘yat katta ahamiyatga egadir. Bu qoidalami atoqli psixologlardan biri L. S. Vigotskiy o‘rtaga tashladi. L. S. Vigotskiyning nazariy qoidalari professor L. V. Zankov rahbarligida amalga oshirilgan bir qator tajriba ishlari bilan tasdiqlandi. Tadqiqotchilar ta‘lim jarayonini shunday tashkil etdilarki, o‘quvchilarning kamol topib borishining umumiy darajasini maksimal oshirishni maqsad qilib qo‘ydilar. Bunda ular kuzatishning shunday shakllarini rivojlantirishga alohida e‘tibor berdilarki, ularni amalga oshirishda tafakkur jarayonlari voqelikni real hissiy bilish bilan, idrok etiladigan narsalardagi tafovutlar va o‘xshash tomonlarni aniqlash bilan bog‘landi. Bolada mavhum tafakkurni rivojlantirishga, ya‘ni bola atrofidagi voqelik obyektlari o‘rtasidagi bog‘lanishlar va munosabatlarni o‘rnatishga, shuningdek, bolada amaliy harakatlarni o‘rgatishga alohida e‘tibor beriladi. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, bunday sharoitlarda bolalar u‘ltilirining umumiy kamol topishlarida ancha yuqori darajaga erishadilnr, bilimlarni, malaka va ko‘nikmalarni ancha muvaffaqiyatli egallaydillnr. png yaqin kamol topish zonasi hamda

ta’lim bilan kamol ioplihitlitg u'zuro bogianishi haqidagi nazariyaga asoslanib, KoimiyitdM Uimnniy va pedagogik psixologiya institutidagi kichik yotthdngi bolului psixologiyasi laboratoriyasi (D. B. Elkonin, V.V.Dnvidov) o ’quvcliilar kamol topib borishining umumiy darajasini oshirish, mavhum tafakkurni rivojiantirish, o’qish, yozish va hisoblashni uqib olish negizidagi asosiy qonuniyatiami anglab olish qobiliyatini tarkib toptirish maqsadida eksperimental o’qitishni tashkii qildi. Bu tizim mualliflari o ’qishni o ’rgatish jarayonida o’quvchilarga avvalo so’zdagi tovush shaklining qurilish tamoyilini ochib berish kerak deb hisoblaydilar. Bu bilan o’qish va yozish vaqtida ana shu ko’nikmani to’g’ri vujudga keltirish uchun sharoit yaratiladi. Tashkii qilingan ta’lim o’quvchi!aming kamol topishiga yordam beradi hamda o ’quvchilarga o ’quv materialini yuksakroq darajada muvaffaqiyatli va sifatli o’zlashtirishga imkon yaratadi. N.A.Menchinskaya, S.T.Kostyuk, B.G.Ananyev va boshqa psixologlaming ko’pgina ishlari ta’lim va kamol toptirish masalalariga bag’ishlangan. Bu ishlaming hammasi yordamchi maktab o’quvchilariga ta’lim berishda muayyan bir usullaming qo’llanishi o’quvchilaming kamol topish jarayonida g’oyat katta ta’sir ko’rsatishidan dalolat beradi. Ta’lim va kamol topish jarayonining bir-birini taqozo qflashi va bir-biri bilan mustahkam bog’lanishi kamol topishida biron-bir kamchiligi bo’lgan o ’quvchilarni o’qitishdagi qiyinchiliklar tahlil qilinganda, ayniqsa, yaqqol namoyon bo’ladi. Ta’lim berish jarayonida yordamchi maktab o’quvchilarida vujudga keladigan qiyinchiliklar turli xil bo’lganligi sababli, pedagog bu qiyinchiliklar nimalardan kelib chiqqanligini va ularning ichki mohiyati qanday ekanligini anglab olishi zarur. Chunonchi, biror bosqichda yozuvni bilib oimaydigan o’quvchiiar bo’lishi mumkin. Bunga qulog’ining o g irro q bo’lib qolishi, yordamchi maktab o’quvchilarida so’zni tovush jihatidan tahlil qilishni o ’zlashtirishga xaiaqit beradigan fonematik idrokning yetarli darajada o ’sib yetmaganligi, parishonxotirlik, fazo tasaw urining buzilishi bu xil yozuvni qiyinlashtiradi, chunki alifbo harflarini idrok etish yordamchi maktab o ’quvchisidan fazoni aniq tasavvur qilishni talab qiladi, chunki harflar muayyan fazo shakliga ega bo’ladi va boshqa bir qancha narsalar sabab bo’lishi

mumkin. O‘quvchining xulq-atvori va faoliyatidagi kamchiliklarning har qanday turini dinamik tahlil qilish oligofrenopedagogga o‘quvchining kamol topishidagi kamchiliklarning xarakterini anglab olishga hamda tuzatish-tarbiyaviy ishlarning turli usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ta’lim - maxsus tashkiliy etilgan bilish faoliyati bo‘lib, kishilik jamiatining turli sohadagi tajribalarini egallashga xizmat qiladi. Bularga ilm-fan, texnika, g‘oya, axloq, madaniyat, san’at kiradi. Maxsus maktablardagi ta’lim ham yosh avlodga shular haqida qisqa, oddiy tasvirlar berishdan iborat bo‘libgina qolmay, balki shu bilimlar orqali mavhum tafakkur jarayonlarini tuzatishdan iborat. Tafakkur jarayonlariga tahlil, sintez, umumlashtirish, induksiya, deduksiya, taqqoslash, xulosalash va boshqa fikriy jarayonlar kiradi. Aqli zaif o‘quvchilarda ba’zan turli analizatorlar ham u yoki bu darajada buzilgan bo‘ladi. Bizlarga ma’lumki, har qanday bilish jonli mushohadadan boshlanadi. Jonli mushohada deganda dastlabki ma’lumotlarni eshitishimiz, ko‘rishimiz, teri sezgilarimiz, hid bilish, ta’min bilish organlarining ishtirokida qabul qilishimiz tushuniladi. Qabul qilingan ma’lumot bosh miyada qayta ishlanib, undan amaliyotga yo‘llanadi. Aqli zaif bolalar uchun eng katta nuqson hisoblangan tafakkur jarayonlarining buzilganligi sababli, butun to‘g‘rilash, yumshatish, tuzatish ishlari shunga qaratiladi. Koreksiya (tuzatish) so‘zining mohiyati, mazmuni haqida pedagogik asarlarda qator tushunchalar berilgan. Defektologiya lug‘atida u «aqli zaif bolalardagi ruhiy va jismoniy kamchiliklarni tugatish, oldini olishga, yumshatishga qaratilgan pedagogik ishlar sistemasidir», deb ko‘rsatiladi. Italiyalik defektolog M. Montessori (1870— 1952) aqli zaiflikda asosiy ishni sezgilarni tarbiyalashdan boshlash lozim deb ko‘rsatadi. Uning fikricha, maxsus mashqlar orqali bolalar sezgilarini rivojlantirish asosida tafakkurni tuzatish mumkin ekan. Uning fikrlarini davom ettirgan belgiyalik O. Dekroli (1871 — 1933) tuzatish ishlarini 3 bo‘lga ajratgan: Birinchi bo‘lga sezgilarga ta’sir etish, ikkinchi bo‘lga tafakkurga ta’sir etish va uchinchi bo‘lga esa harakatlarga ta’sir etish. Montessori va Dekroli qarashlarining cheklanganligi (ular ruhiyatning bir butunligini to‘la tushunmadilar), torligi rus olimlaridan A. N. Grigorovning pedagogik tizimida

birmuncha yuqori bosqichga ko’tarildi. Bu tizim asosida o‘yin, qo‘l mehnati, fanlarni o‘qitish, ekskursiyalar yotadi. Ammo uning tizimida ham sensor tarbiya batamom barham topmadi. Bu uning tizimidagi kamchilik edi. X.S.Zamskiyning ko‘rsatishicha, yordamchi maktablardagi tuzatish ishlari birinchi navbatda ayrim kamchiliklarni to‘g‘rilashga qaratilmasdan, balki shaxsni bir butunligicha: bilimlarni egallash, malaka, ko‘nikmalar bilan qurollantirish, mehnat faoliyatiga tayyorlashni ham o‘z ichiga olishi lozim. G.M.Dulnevning yozishicha: «Mehnat ta’limi bilan. aqli zaif o‘quvchilar kamchiliklarini tuzatish orasidagi bog‘liqlik, normal o‘quvchilar ta’limi va rivojlanishi orasidagi bog‘liqlikka o‘xshaydi. Bu yerda ta’lim faol maqsadga muvofiq tuzatish-rivojlantirish shaklida tashkil qilinsa, umumiy kamolotda yetakchi vazifani o‘taydi». Bu masalani to‘g‘ri tushunish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga ega. J.J.Shifning ta’kidlashicha: «Aqli zaif bolalar ta’limi tuzatuvchi-tarbiyaviy xarakter kasb etishi lozim». Rus oligofrenopedagogikasida tuzatuvchi ta’lim nazariyasi G.M.Dulnev nomi bilan chambarchas bog‘liq. Defektologiya ilmiy tekshirish institutida yordamchi maktablar sektorini 20 yildan ortiq boshqargan G.M.Dulnev yordamchi maktablar uchun o‘quv rejasi, dasturlari, darsliklari, uslubiy adabiyotlar yaratish ishlariga bevosita rahbarlik qildi va bunda faol ishtirok etdi. Rus olimlaridan G.M.Dulnev tomonidan yordamchi maktablarda mehnat ta’limi masalalari, ayniqsa, atroflicha, keng o‘rganildi. Yordamchi maktablarning maxsus tuzatish vazifalariga to‘xtalib, ta’lim o‘quvchilarda umumlashtirishni o‘stirishi, nutqning yetakchilik rolini rivojlantirish asosida ularning umumiy aqliy rivojlanishini ta’minlashi lozim deb ko‘rsatadi muallif. U yordamchi maktablarda ta’lim ishlar bilan tuzatish ishlari har doim organik biriikda olib borilishini ta’kidlaydi. «Bilim egallashdagi har bir yangi qadam nuqsonli bola shaxsini tuzatish, aqliy rivojlanishini ta’minlashdagi yangi qadam bo‘lishi kerak», -deb ko‘rsatadi u.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Shoumarov G‘.B, Mamedov K.K. “Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik xususiyatlari va deferensial diagnostikasi”. “O‘qituvchi” nashryoti, Toshkent. 1987 yil.

2.Shoumarov G.B, Mamedov K.K. “Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar xaqida” “O’qituvchi” nashiriyoti, Toshkent. 1999 yil.

3.Muzaffarova, X. (2020). Logopedik mashg’ulotlarda bolalar so’z boyligini oshirish bo’yicha tavsiyalar. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

4.Muzaffarova, X. (2020). Maktabgacha ta’lim jarayoniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

5.Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tatbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*
www.ziyounet.uz

KO'ZI OJIZ BOLALAR MAKTAB INTERNATI NING YUQORI SINFLAR FANLARNI OQITISHDA DIDAKTIK MATERIALLARNI QOLLASH

Muqimova Dinara Ismatullayevna

Jizzax Davlat Pedagogika universiteti

2 - kurs magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’limni tashkii etish shakllari deganda, aniq muddatda va tartibda o’qituvchining o’quvchilar bilan olib boriladigan mashg’ulot turlarini tushunamiz. Sinf deganda, yoshi va bilim darajasi bir xil bo’lgan o’quvchilar guruhi haqida so’z yuritilgan.

Tayanch so’zlar Dars - o’qitishning vazifalari, maqsadi, mazmunini, nizom va metodlarini o’zida mujassamlovchi o’quv jarayonining asosiy shakli. Darsning turlari - ma’lum bir darslar guruhiga mos bo’lgan belgilar yig’indisi. Metod - yunoncha so’zdan olingan bo’lib, yo’l, axloq, usul ma’nolarini anglatadi Metodika - biror ishni maqsadga muvofiq o’tkazish metodlari, yo’llari majmuasi

Ta’limni tashkii etish shakllari deganda, aniq muddatda va tartibda o’qituvchining o’quvchilar bilan olib boriladigan mashg’ulot turlarini tushunamiz. Sinf deganda, yoshi va bilim darajasi bir xil bo’lgan o’quvchilar guruhi tushuniladi. Dars - aniq maqsadni ko’zlab belgilangan vaqtda bir xil yoshdagi o’quvchi bilan o’qituvchi rahbarligida olib

boriladigan mashg'ulotdir. Darsning maqsadi, mazmuni, hajmi ta'lim standartlari (o'quv reja, dastur, darslik va qo'llanma) asosida belgilanadi. Uzluksiz rivojlangan jamiyatda ta'limning mukammal jamoa shakli, ya'ni dars ming yillar davomida vujudga kelgan. A.N.Komenskiy «Buyuk didaktika» asarida jamoaviy tarbiyaning oldingi barcha tajribalarini umumlashtirdi, sinfnig dars tuzilishida ta'limning asosiy didaktik prinsiplarini izchil ifodaladi. Hozirgi paytda o'quv ishlarini tashkii etishning quyidagi shakllari qo'llaniladi: dars, ekskursiya, o'quv ustaxonalaridagi mashg'ulotlar, mehnat va ishlab chiqarish ta'limi shakllari, uy ishlari, sinfdan tashqari o'quv i.shlarining shakllari (predmet to'garaklari) amalda ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limida ushbu shakllar keng qo'llaniladi. Ko'zi ojiz bolalar maktabida ko'rsatiladigan shakllardan tashqari maxsus shakllar qabul qilingan. Bular: musiqali ritmik mashg'ulotlar, davolovchi jismoniy tarbiya, atrof olam xususiyatlari va belgilarini idrok qilishga tayyorgarligini rivojlantirish darslari, fazoda mo'ljal olish, ijtimoiy maishiy hayotda mo'ljal olish, nutq nuqsonlarini tuzatish, ko'ruv idrokini rivojlantirish bo'yicha mashg'ulotlar frontal va yakka holda olib boriladi. Dars - o'quv jarayonining asosiy shakllaridan biri hisoblanadi. Bu o'quv jarayonining shunday birligiki, unda ta'limning tuzilishi tamoyil va metodlari mujassamlashgan. Dars masalasi ko'rishda nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni o'qitish maqsadi bilan belgilanadi. Darsning ta'limiy vazifalari: Maktab dasturi bo'yicha o'quvchilarni nazariy bilim va amaliy ishlami o'rganishni o'z ichiga oladi. Masalan; 4-sinfda o'qish dasturida «Bolalar gurungi» hikoyasi berilgan. Hikoyani mazmuni matn bilan tanishtirish darsning ta'limiy vazifasidir. Darsning tarbiyaviy maqsadi. O'quvchilarda shaxs sifatlarini tarbiyalash, qiziqishlarini rivojlantirishni, layoqat, mustaqillik va ijodni namoyish qilishni ko'rib chiqishni o'z oldiga qo'yadi. O'quvchilar tarbiyasi uchun kerak bo'lgan boy imkoniyatlar o'quv fanlaming o'zida mujassamlashishi lozim. Ko'zi ojiz bolalar ta'limida bitta emas, balki bir nechta didaktik masalani hal qiluvchi dars birmuncha samaralidir. Ushbu dars strukturasi:

1. Darsni tashkil etish.

2. Uy vazifasini tekshirish va o'quvchilarni yangi materialni o'zlashtirishga o'rgatish.

3. Avval so'zlashtirganlarni takrorlash.

4. Yangi bilimlarni bayon etish.

5. Yangi mavzuni mustahkamlash.

6. Darsning yakuni.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limida o'qitish ishlarini tashkil etish shakllari yoritilgan Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabi o'qituvchilarining darsga tayyorgarlik omillari ko'rsatilgan Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktab-internatlarida noan'anaviy darslarni rejalashtirish namunasi Darsni rejalashtirish bosqichlari: Mavzuni tanlash. Davlat standartlari doirasida bilimlarni rejalashtirish. Maqsadni belgilash. Mavjud omillar va tanlash. O'qitiladigan muhitni yaratish. Interfaol metodlarni qo'llash. Qayta aloqani tashkil etish. Tahlil va xulosalar chiqarish. O'qituvchi darsga tayyorgarlik jarayonida quyidagilarga e'tibor berish lozim: O'qituvchi ishlayotgan yoshdagi o'quvchilar bilimlarini, qiziqishlarini va ular ehtiyoji uchun kerak bo'lgan yangi bilimlarni bilish maqsadida aniqlab olishi lozim; - o'quvchilarni ijtimoiy bilimlarini (mustaqilligi; hamkorlik bilimlarini) aniqlab olish; - o'quvchilar ehtiyojini bilib olish; - boshlang'ich bilim darajalarini baholay olishi kerak. Darsgacha quyidagini hisobga olish lozim: Motivatsiya. Mashg'ulot ma'nosi nimada? Uning oldingilari bilan bogliqligi qanday? Bu mashg'ulot bolaning fikrlashni rivojlantirishda qanday ta'sir ko'rsatadi? Vazifalar. Qanday bilim va ko'nikmalar egallanadi? Bu bilimlardan qanday foydalanish mumkin? Metodlar. Qaysi metodlar asosida ishni tashkil etishni aniqlang? Baho. O'zlashtirish qanday baholanadi? Vaqt taqsimlash: Turli xil ko'rinishdagi faoliyatlar o'rtasidagi vaqt qanday taqsimlanadi? Guruhlarga ajratish: O'quvchilar qay tarzda guruhlarga taqsimlanadi? Dars jarayoni. Tashkiliy bosqichi: O'quvchilarni dars maqsadlariga o'z munosabatini bildirishga dastlabki bilimlaridan foydalanishga qanday o'rgatiladi? Asosiy bosqichi. O'quvchilar darsda matn mazmunini yoki yangi darsning mazmunini singdirib oldilar. Matnni (mavzuni) anglash qanday nazorat qilinadi?

Mustahkamlash bosqichi. O‘quvchilar olgan bilimlarini qanday qo‘lga kiritishdi? Yangi bilimlarni qanday qabul qilishdi? Javobsiz qolgan savollarga javob izlash, masalani yechishga qanday o‘rgatiladi? Xulosalash: Dars oxirida qanday xulosalarga kelindi? Dars tugaganidan so‘ng: Mashg‘ulotning kelajak maqsadlari qat’iyan bo‘lishi mumkin? Muammo yechimi har tomonlama to‘liq yechimini topish kerakmi? Ta’limning tashkil etilishining ko‘p qirrali shakllari Ta’lim jarayonining asosiy shakli bo‘lgan darsdan tashqari boshqa shakllar ham mavjud. Uy vazifasi darsdan qo‘lga kiritilgan bilimlarni mustahkamlaydi va o‘quvchilarda mustaqil mehnat asoslarini rivojlantiradi. Ko‘r O‘quvchilar o‘zining uyga topshirilgan o‘quv mehnatining rejalashtirishni, darslik orqali qo‘lga kiritilgan materiallarni yig‘ishni o‘rganadilar. Uy vazifasini bajarish sifati talaygina omillarga bog‘liq: darsda o‘quv materialining tushunarlik darajasi; o‘quv ishning sinfda va intematda o‘zaro bog‘liq bo‘lishi; intemat- sharoitida uy vazifasini tashkil etilishi; o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasi (ular bilimlarining sifati, nutq va fikrlash faoliyatining shakllanishi). Fakultativ mashg‘ulot - biror o‘quv fani bo‘yicha bilimlarni chuqur o‘zlashtirish maqsadida olib boriladigan mashg‘ulotning asosiy shakli. Asosiy vazifasi - O‘quvchilar bilimlarini kengaytirish, ularning qiziqishini, qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish. Ko‘r o‘quvchilar maktabida bu mashg‘ulotlar 9-10-sinflarida o‘tkaziladi. O‘quv rejasini bo‘yicha ularga haftada 3 soat ajratiladi. Bu qo‘shimcha darslar til, adabiyot, matematika, mehnat ta’limi va boshqa (maktab ma’muriyati tomonidan belgilangan) fanlar bo‘yicha olib boriladi. Ekskursiyalar o‘qitishni tashkil qilish shakli sifatida bilish faoliyatini rivojlantirish hamda tarbiyaviy jarayonni jadallashtirish borasida katta qimmatga ega. Ekskursiyalar davomida turli metodlardan foydalaniladi (kuzatish, tushuntirish, amaliy mashg‘ulot) quyidagi ekskursiyalar turlari farqlanadi: fanlarga oid kasbga yo‘naltirish bo‘yicha, nafosat tarbiyasiga qaratilgan, siyosiy-g‘oyaviy tushdagi va boshqalar. Fanlarga oid ekskursiyalar ko‘zi o‘g‘ir o‘quvchilarni ma’lum fan bo‘yicha fikrlash doirasini kengaytiradi, amaliy bilimlarini rivojlantiradi. Kasbga yo‘naltirish bo‘yicha ekskursiyalar ishlab chiqarish korxonalarida olib borilib, ko‘r o‘quvchilarni zamonaviy ishlab chiqarish jarayoni hamda

mehnat sharoitlari bilan xabardor qiladi. Nafosatli ekskursiyalar o'quvchilar umumiy madaniyatini rivojlantiradi. Tarixiy obidalami xotirlash va muzeylarda olib boriladigan ushbu ekskursiya turi eshitishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda fuqarolik va vatanparvarlik hissini uyg'otadi. Ko'rishida nuqsoni bor bolalar bilan olib boriladigan ekskursiya o'zining qator xususiyatlariga ega. Ekskursiya o'tkazilishiga qadar pedagogik tayyorgarlik ko'rish talab etiladi: ekskursiya maqsadi haqida ma'lumot berish; yo'nalish bilan tanishtirish; yangi atamalar bilan tanishtirish uchun zarur bo'lgan lug'at ishi; qatnashuvchilarni mustaqil ishlashlari kerak bo'lgan yakka va jamoa mashg'ulotlarini tashkii qilish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1.Shoumarov G'.B, Mamedov K.K. “Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning psixologik xususiyatlari va deferensial diagnostikasi”. “O‘qituvchi” nashryoti, Toshkent. 1987 yil.

2.Shoumarov G'.B, Mamedov K.K. “Ruxiy rivojlanishi sustlashgan bolalar xaqida” “O‘qituvchi” nashriyoti, Toshkent. 1999 yil.

3.Muzaffarova, X. (2020). Logopedik mashg'ulotlarda bolalar so'z boyligini oshirish bo'yicha tavsiyalar. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

4.Muzaffarova, X. (2020). Maktabgacha ta'lim jarayoniga multimedia texnologiyasini tatbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*.

5.Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta'lim mussasalariga tadbiq etish. *Arxiv Nauchnyx Publikatsiy JSPI*
www.ziynet.uz

KO’RISHIDA NUQSONI BOR O’QUVCHILAR BILAN TARBIYAVIY ISHLARNI OLIB BORISHDA DIDAKTIK MATERIALLARNI QO’LLANILISHINING AHAMIYATI

Qarshiboyev Asliddin Akram o‘g‘li 70110401 -
Maxsus pedagogika, Defektologiya (Logopediya)
mutaxassisligi 1- bosqich magistri
JDPI pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori PhD
dosent Akramova Xafiza Samadovna

Yurtimiz kelajagi xalqimiz, mamlakatimizning intellektual salohiyatiga, aql-zakovatiga, milliy ta'lim-tarbiya tizimini jahon andozalari asosida takomillashtirishga, uning milliy zaminini mustahkamlashga, kadrlar tayyorlashga bevosita bog'liq. "Ta'lim to'grisida"gi Qonunning qabul qilinishi mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik va iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda kadrlar tayyorlash tizimini keng ko'lamda isloh qilishga yo'l ochib berdi.

Ta'lim tizimida sodir bo'lgan tub o'zgarishlar maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularni jismoniy, ma'naviy, aqliy jixatdan rivojlantirish va maktabga tayyorlash jarayonini yangilashni taqozo etdi. Yosh avlodga ta'lim va tarbiya berish sifatlarini oshirishga bo'lgan tashkiliy, psixologik-pedagogik hamda metodik yondashuvni takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Ko'rish nuqsoniga ega bo'lgan bolalarning ruxiy taraqqiyoti qator qiyinchiliklar, to'siqlar bilan birga kechadi. Buning boisi shundaki, ko'r yoki zaif ko'ruvchilarning 90% tug'ma yoki ilk yoshlarda orttirilgan bo'ladi. Ko'rish a'zosining chuqur zararlanishi natijasida insonning atrofi qabul qilish faoliyatida qator nuqsonlar, qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu nuqsonlar asosida inson faolligi keskin pasayadi. Bu faollik N.A.Bernshteyning ta'kidlashicha, biologik moyiyat kasb etib, shaxsning muxitga moslashishini qiyinlashtiradi. Shaxs faolligining dastlabki ko'rinishlari ontogenetik taraqqiyotida yuz berib qator shartsiz reflekslar tarzida namoyon bo'ladi. Bularga misol qilib ko'rish reflekslarini ko'rsatish mumkin. Ko'rish nuqsoni ayniqsa

mo’ljallash-qidirish faoliyatlariga kuchli salbiy ta’sir etadi: Bolalardagi "bu nima ekan" refleksi shaxs rivojida aloxida ahamiyatga ega. Shaxs faolligining rivojida nafaqat xoxishlarni individni o’rab turgan muxit, ular ta’siri xam aloxida ahamiyatga ega. Ko’rish nuqsoni bo’lgan bolalarning atrof-muxitda kam harakat qilishi, siljishining chegaralanganligi ham ular ruxiyatining rivojiga salbiy ta’sir etmasdan qolmaydi.

Ko’zi ojiz bolalar faolligining sustligi, kamligi ayniqsa, bog’chagacha va bog’cha davrlarida yaqqol ko’zga tashlanadi. L.I.Solnsevaning ta’kidlashicha, "Normal bolaga nisbatan ko’r bola rivoji umumiy orqada qolish bilan farqlanadi. Sekinlashgan umumiy rivojlanish dastlab ulardagi ko’rish tasavvurlarining kamligi va zaifligi bilan bog’liqdir. Ayniqsa atrof-muxitni bilishga bo’lgan faollikning kamligidir". Boshlang’ich sinfdagi bolalarda ham faollikning pasayganligini ko’rish mumkin.

Ko’rish analizatori yordamida dunyoni idrok etish bolaning ruhiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tevarak atrof haqidagi eng kuchli taassurotlar ko’z bilan idrok etiladi. Bola ko’rish qobiliyati orqali narsalarning rangi, shakli, hajmi, harakati, uzoq-yaqinligi, fazodagi o’rni haqida tasavvurga ega bo’ladi. Ma’lum ko’rish analizatori nurlarni qabul qiluvchi qism-ko’z olmasi va uning yordamchi apparatlaridan ko’zga tushgan tasvirni avval po’stloq osti markazlariga keyin esa oliy ko’ruv markazlari joylashgan katta miya po’stlog’iga yetkazib beradigan o’tkazuvchi yo’llardan tashkil topgan. Ana shu analizatorning har qanday qismlardagi o’zgarishlar bolaning ko’rish qobiliyatiga albatta ta’sir ko’rsatadi. Tiflopedagogikada ko’zi ojiz bolalar ko’r, yaxshi ko’ra olmaydigan ko’zi xira bolalarga bo’linadi. Ko’r bolalarning ko’rish qobiliyati keskin kamaygan yoki korreksiya qo’llanilganida ham ko’rish o’tkirligi 0,04 gacha pasaygan, ya’ni bunday bolalar amalda ko’r bo’ladi. Ko’zi xira bolalarda ko’rish o’tkirligi 0,05 dan to 0,4 gacha bo’lishi mumkin. Ushbu guruhdagi bolalar tevarak atrofni ko’rish analizatori orqali idrok etadi. Ko’rishga aloqador nuqsonlar kelib chiqish sabablariga ko’ra tug’ma va orttirilgan bo’ladi. Tug’ma nuqsonlar sabablari orasida irsiy kasalliklar, homilador ayolning toksoplazmos, qizilcha kasalliklari bilan og’rishi, homila ko’rish organlarining embrional rivojlanish paytda zararlanishi, miya o’smasi

va shu kasalliklar katta rol o’ynaydi. Orttirilgan ko’rish anomaliyalari hozirgi kunda nisbatan kam uchraydi. Aholiga davolash profilaktika oftamologiya yordamining yaxshilangani hamda tibbiyot sohasidagi katta yutuqlar qo’lga kiritilgani munosabati bilan ko’zi xira bolalar ancha kamaydi. Traxoma, chechak, ko’z sili, qizamiq, skarlatina va boshqa kasalliklar oqibatida bolalarning ko’r yoki ko’zi xira bo’lib qolish hodisalariga deyarli tamomila barham berildi. Ko’z ojizligi ya’ni ko’rish nuqsonlari zo’rayib boradigan va bir xil turadigan bo’ladi. Zo’rayib boradigan xili kun sayin og’irlashib, bora-bora ko’rlikka olib keladi. Muqim xili esa turg’un bo’ladi, bolaning ko’rish darajasi doim bir xilda turaveradi. Ko’rish qobiliyatining zo’rayib boradigan zaifligi ko’k suv, ya’ni glaukoma kasalligi ko’ruv nervi atrofida to’r parda distrofiyasiga bog’liq bo’lib, bolaning har qanday rivojlanish davrida kelishi mumkin. Gigiyenik talablarga rioya qilmaslik refrakmiya anomaliyalar bilan bog’liq bo’lgan ko’z kamchiliklari zo’rayib borishiga ham olib boradi. Yosh go’daklarda ba’zan ko’zga oid tug’ma nuqsonlar ham uchraydi: kriptoftalm- ko’z olmasi qovoqlarining tug’ilishdan rivojlanmay qolgani, mikroblefaron – ko’z qovoqlar kaltaligi tufayli ko’zning yumilib turishi shular jumlasidandir. Bunday kamchiliklarning ko’pchiligini jarroxlik yo’li bilan davolab ularni bartaraf etsa bo’ladi. Ko’zi ojiz so’qir bolalar ko’r tug’ilgan va ko’r bo’lib qolgan bolalar deb ikki guruhga ajratiladi. Birinchi guruhga tug’ilishdan ko’zi ojiz va tug’ilganidan so’ng to 3 yoshgacha bo’lgan davr ichida ko’rish qobiliyati buzilgan bolalar kiritilsa, bunday bolalar xotirasida ko’rish tasavvurlari qolgan bo’ladi. Ko’rish qobiliyatining og’ir shakldagi buzilishlari bolaning xarakteriga, psixikasiga ikkilamchi asoratlarni paydo bo’lishiga olib keladi. Ko’r bo’lib qolgan bolalar bilan barcha ishlar ularning ko’rish tasavvurlarini tiklash asosida olib boriladi va bundan ma’lum natijalarga erishish mumkin bo’ladi. Har holda bola rang, shakl va boshqalarni bir qadar eslab qoladiki, bu tegishli tushunchalar hosil qilishni osonlashtiradi. Ko’z ojizligi qancha kech paydo bo’lgan bo’lsa bolaning tevarak –atrof haqidagi tasavvurlari shuncha boy va ularni mustahkamlash, takomillashtirish, kengaytirish shunchalik oson bo’ladi. Ko’rish qobiliyati keskin kamaygan bolalar ko’zi ojiz bolalar uchun maxsus

tashkil etilgan maktablarda ta’lim olishlari kerak. Bu maktablarda sog’lom analizatorlarning aktiv faoliyati asosida ko’rish analizatori faoliyatini qoplash ishlari olib boriladi. Maxsus ta’lim tarbiya ishlari ko’rish qobiliyatining zaifligi natijasida paydo bo’lgan ikkilamchi psixik asoratlarning oldini olish, ularni bartaraf etish, korreksiyalashga qaratiladi. Bolada mustaqil hayot uchun zarur bo’lgan barcha bilim ko’nikma hamda malakalar shakllantirilib boriladi. Ko’zi xira bolalar tevarak atrofni ko’rish analizatori orqali idrok etadilar. Ular ham ko’rish qobiliyati zaif bolalar uchun tashkil etilgan maxsus maktabda yoki ko’rlar maktabi qoshidagi maxsus sinflarda ta’lim olishlari kerak. Biroq bunday bolalar aksari ommaviy maktablarda o’qishni boshlashi ma’lum. Bir necha yil muvaffaqiyatsiz ravishda qiynalib o’qigach ular maxsus maktablarga yuboriladi. Bunday bolalarni tarbiyachi va o’qituvchilar sog’lom tengdoshlaridan ajratib olib iloji boricha vaqtli maxsus maktablarga jo’natishlari kerak. Ko’rish qobiliyati zaiflashgan bolalar satrlarni yaxshi ajrata olmaydilar. Shartli o’xshash narsa, harflarni bir-biri bilan adashtirib yuboradilar, natijada o’qish va yozishda ko’p xatolarga yo’l qo’yadilar. Raqamlarni bir-biridan ajrata olmaslik oqibatida hisoblashda va matematik masalalarni hal etishda qiynaladilar. Ular doskaga yozilganlarni jadval, sxema va boshqa tasvirlarni yaxshi ko’rmaydilar. Ko’rish bilan bog’liq ishni bajarish vaqtida tez charchab qoladilar. Noto’g’ri muhit, noqulay sharoit bolani ko’rish qobiliyati keskin pasayib borishiga olib kelishi mumkin. Tarbiyachi va o’qituvchilar ko’rish qobiliyati zaif bolalarni o’z vaqtida oftamolog huzuriga maslahatga yuborishlari kerak. Oftamolog bolani tekshirib kerak bo’lsa unga korreksiya qiladigan ko’zoynak taqib yurishini tavsiya etadi va bola qayerda ta’lim olishi kerakligini aniqlaydi. Ko’zoynak taqib yurishi kerak bo’lgan bolalarga bog’cha va maktab sharoitida to’g’ri sanitariya-gigiyena sharoitlari yaratilishi zarur. Bolaning ish o’rni to’g’ri va yetarli darajada yoritilishi lozim. Bola doska, jadval, kartada chizilgan tasvirlar va boshqa o’quv materiallarini qanchalik aniq ko’rayotganiga e’tibor beriladi. Maxsus maktablarni bitirgach ko’rish qobiliyati zaif bolalar jumhuriyat ko’rlar jamiyati qoshidagi muassasalarda ishlaydilar. Intellektual faoliyat bilan shug’ullanadilar

(yozuvchi, shoir, oliy va o`rta maktab o`qituvchilari, muzikachi va boshqalar). Shunday qilib ko`rish qobiliyati zaif bolalarni ta`lim-tarbiya yo`li bilan rivojlantirib borish imkoniyatlari juda katta. To`g`ri tashkil etilgan kompensator, korreksion chora-tadbirlar natijasida ular hayotida o`z o`rnini topib ketishlari mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Xasanboyeva O. “Tarbiyaviy ishlarni tashkil qilish metodikasi” – T. O`qituvchi 2016 y. – 86 bet
2. Rahmanqulova N.X., “Ta’lim va tarbiyasida qiyinchiliklar bo’lgan bolalar muammolari”.
3. Axutine T.V., Pilaeva N.M. “ Neyropsixologicheskiy podxod k korreksi trudnosti obucheniya. Neyropsixologiya segodnya”. M., 2016 y.
4. K.K. Mamedov., M.I. Soatov, P.M. Po`latova. “Oligofrenopedagogika asoslari”. 2014 y.

NUTQIDA NUQSONI BO’LGAN O’QUVCHILARNING IJODIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Xatamova Nilufar Raxmatulla qizi

Defektologiya Logopediya yo’nalishi

Magistranti

Annotatsiya. Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning ijodiy faolligini oshirish uchun Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarda amalga oshiriladigan interfaol metodlarini qo‘llash asosida tashkil etish

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarga mashg’ulotlari demokratik, ijodiy xarakter kasb etadigan mashg’ulotlar bilan qiziqarli tashkil etish.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarining ijodiy faolliklari ta’minlanib, ularda mustaqil fikrlash ko‘nikmalari shakllantirish.

Kalit So’zlar ; Interfaol metodlar, ijodiy faollik, pedagogik texnologiyalar,
Ijodiy O’yinlar, korreksion pedagogika.

Mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar kadrlar tayyorlash tizimining mukammal bo’lishiga, zamonaviy iqtisod, fan, madaniyat, texnika va texnologiyalar asosida rivojlanishga qaratilgan. Uzluksiz ta’lim tizimi orqali har tomonlama rivojlangan shaxs – fuqaroni shakllantirishni ko’zda tutadi. Bu o’z navbatida fan, texnika, ilg’or texnologiyalar asosida shaxsni tarbiyalash, o’qitish, rivojlantirish masalasini qo’yadi.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi boyicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Ta’lim tizimida yangi yuksak vazifalarni amalga oshirish orqali shaxsni shakllantirish masalasi nazarda tutiladi. Shaxsni ta’lim tizimiga kiritilgan yangiliklar orqali faolligini oshirish, uning yangi xususiyatlarini, qobiliyat qirralarini kashf etishni innovatsion texnologiyalar tatbiqi asosida ochish vazifasi qo’yildi. Pedagogik texnologiyalarga o’tish uchun quyidagi vazifalarni belgilab olish zarurati ko’rindi: diagnostika, rejalashtirish va aniq maqsadni belgilab olish. An’anaviy o’quv jarayonida asosan logoped shaxsi, uning mahoratiga ahamiyat beriladi. Buning uchun uning tajribali bo’lishi, kasbiy malakaga ega bo’lishi muhim hisoblanadi. Pedagogik texnologiyalarning qo’llanilishida esa o’quv jarayonini loyihalash orqali pedagog qisqa vaqtda ruhan va aqlan charchamasdan ta’lim samaradorligiga erishishi mumkin.

Aniqlashtirilgan maqsadlar pedagogga nazorat ishini belgilashda, baholashda va ta’lim metodlarini tanlashda katta imkoniyatlar yaratadi. Aniqlashtirilgan maqsadli

loyihada logoped aniq tushunchalardan foydalanishi lozim. Buning uchun aniq va mavhum tushunchalarni ajrata olishi kerak. Aniq maqsadni belgilash esa o‘quvchidan va logopeddan nima talab etilayotganligini anglab yetishga yordam beradi va natijani baholashda qulaylik vujudga keltiradi. Bunda ba’zan og‘zaki emas, balki yozma tarzda vazifalarni bajarish imkoniyati yaratiladi.

Ta’lim sohasida yuz bergan sifat o‘zgarishlar logoped shaxsining ta’lim va tarbiya samaradorligini ta’minlashdagi rolini ilmiy jihatdan tadqiq etishni talab qiladi. Logoped shaxsining dars samaradorligini oshirishida uning ijodiy izlanuvchanlik faoliyatining ta’siri borasidagi nazariy qarashlar milliy pedagogikamizda hali yaxlit ilmiy tizim holiga keltirilgan emas.

Barkamol shaxs va malakali mutaxassislarni tarbiyalash jarayonining muvaffaqiyati uchun zamin yaratuvchi omillar sirasida ma’naviy-axloqiy sifatlarga ega bo‘lgan, mutaxassislik fanlari asoslarini puxta o‘zlashtirgan, shuningdek, pedagogik mahoratga ega logopedlarni tayyorlash alohida o‘rin tutadi. Zero, yosh avlodni har jihatdan kamol toptirish, ularda muayyan kasbiy faoliyatni olib borish layoqatini shakllantirish hamda uning yetuk mutaxassis bo‘lib yetishishida ta’lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan logopedlar o‘ziga xos rol o‘ynaydi.

Mustaqillik yillarida logopedlarning zimmasiga pedagoglik kasbi asoslarini to‘laqonli o‘zlashtirish, o‘zida ijodiy faoliyatni shakllantirish, yosh avlodni aqliy, ma’naviy-axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan yetuk qilib tarbiyalash vazifasi yuklanmoqda. Logopedlar tomonidan mazkur ijtimoiy vazifalarning ijobiy qal etilishiga erishish bir necha shartlar asosida faoliyat yuritishni talab etadi. Chunonchi, logopedlarda kasbiy faoliyatni tashkil etishga nisbatan yangicha, ilg‘or, ijodiy izlanuvchanlik yondashuvning qaror topishiga erishish; Logoped faoliyatida yetakchi o‘rin tutgan avtoritarlik uslubi o‘rnini demokratik boshqaruv egallashi, ta’lim jarayonida ijodiy izlanuvchanlik faoliyat yuritishlari, shuningdek, erkin fikrlashlari uchun sharoit yaratish, logoped tomonidan o‘quvchi shaxsining hurmat qilish mamlakatimizda kabul kilingan «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining asosiy

maqsadlaridan biri ijtimoiy-siyosiy xayotda faol, mustaqil faoliyat ko’rsatadigan, erkin fikrlaydigan shaxsni shaqllantirishdir. Shu maqsadda shaxsni xar tomonlama ijtimoiy shaqllanishini ta’minlaydigan zamonaviy uzluksiz ta’lim tizimi joriy etildi. Uzluksiz ta’limning moqiyati anik maqsad yulida faoliyat ko’rsatuvchi shaxsni shaqllantirish borasida amalga oshiriluvchi ijtimoiy-pedagogik jarayon samaradorligini ta’minlashdan iborat. Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi islohotlar jamiyatni yangilashda asosiy masala hisoblanadi. Jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-madaniy taraqqiyoti ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning bilim darajasiga bog’liq.

Yosh avlodni qar tomonlama yetuk, barkamol inson sifatida tarbiyalash uchun imkon beruvchi, mukammal ta’lim tizimini yaratish, uning samaradorligini oshirish kabi masalalar tashkil etadi.

Mashg’ulotlarni o’tishning interfaol metodlarini qo’llash va o’quvchilarni faolliligini oshirish hozirgi kunning dolzarb muommolarini tashkil etadi.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarda amalga oshiriladigan interfaol metodlarini qo’llash asosida tashkil etish quyidagi afzalliklarga ega:

- nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarga mashg’ulotlari demokratik, ijodiy xarakter kasb etadi;

- nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarining ijodiy faolliklari ta’minlanib, ularda mustaqil fikrlash ko’nikmalari shakllanadi;

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilariga berilayotgan umumiy ma’lumotlar hajmining asosiy qismini amaliy bilimlar tashkil etadi, ularga nazariy ma’lumotlarni taqdim etish, mohiyatini amaliy faoliyat vositasida to’laqonli ochib berish bilan uyg’unlashtirilgan holda olib boriladi;

- pedagog, ishlab chiqarish ustasining faoliyati faqatgina nazariy bilimlarni yetkazib berishdangina iborat bo’lib qolmay, balki nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarini ijodiy faoliyatga rag’batlantirish, mustaqil ta’lim olish hamda fikrlash ko’nikmasiga ega bo’lishlariga ko’maklashish, shuningdek, ularning faoliyatini doimiy

ravishda nazorat qilish, zarur o‘rinlarda tezkor metodik yordamni tashkil etish, ularning faoliyatlari natijasini ob’ektiv baqolashga yo‘naltiradi;

- o‘quv jarayonida nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarining o‘quv predmetlari hamda muayyan nazariy va amaliy bilimlarni o‘zlashtirishga sarflanayotgan vaqt kamayadi;

nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda darslarining samaradorligi ortadi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarga mashg‘ulotlariga interfaol metodlardan aqliy xujum, klaster, suxbat, baxs, munozara, boshqotirma, yangi pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish zaruriyati pedagogik texnologiyaning mazmuni hamda an’anaviy ta’lim mohiyatini o‘rganish, taqlil etish asosida yuzaga keladi.

Bizga yaxshi ma’lumki, an’anaviy ta’lim mazmunini asosan pedagog, ustaning bu jarayondagi avtoritar mavqei, nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarining sust faoliyati asosiga qurilgan bo‘lib, nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun ajratilgan vaqtning asosiy qismi pedagoglar tomonidan muhim nazariy ma’lumotlarni bayon etishga sarflanar, nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarining faolligini ta’minlashga zaruriyat sezilmasligini ifoda etardi. Pedagog nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarining faolligini yuzaga keltirishga vaqt nuqtai nazardan qam imkon topa olmas edi. nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilari faoliyatini nazorat qilish esa yozma ish va imtihon natijalari asosida baholanar edi. Vaholanki, o‘quvchining muayyan davrdagi faoliyatini ma’lum vaziyatlarda aks etgan ko‘rsatgichlar bilan baholanishi ob’ektiv yondashuv emasligi pedagogik amaliyotda tasdiqlangan.

Sohani davr talablari asosida takomillashtirishga xizmat qiladi, interfaol metodlarni qo‘llash, nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar darslari o‘quv jarayonini interfaol metodlari asosida tashkil etish muhimdir.

Amerikalik pedagog olimlar Bob Kizlik va F.S.Keller pedagogik texnika nazariyasi g‘oyalarini yagona ta’lim tizimining muayyan bosqichiga tatbiq etish borasida muhim ishlarni amalga oshirdi va oliy o‘quv yurtlari faoliyatiga pedagogik texnologiya usulini qo‘llashning individuallashtirilgan tizimini yaratdilar.

L.A.Boykova, L.K.Grebenkina kabi olimlarning tadqiqotlarida pedagogik texnologiya nazariyasining pedagogik faoliyatni ilmiy asosda tashkil etish, bu borada samaradorlikka erishish, pedagoglar maqoratini oshirishdagi aqamiyati kabi masalalar yoritilgan bo’lsa, taniqli rus olimi I.P.Ivanov jamoaviy-ijodiy faoliyatni tashkil etish texnologiyasini yaratishga asosiy e’tiborni qaratdi.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilar ta’lim jarayoni bilan tanishish, shuningdek, tadqiqot muammosiga doir manbalarni o’rganish, ularda ilgari surilgan g’oyalar mazmunini taqlil etish shuni ko’rsatadiki, o’quv muassasalarida nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilar darslariga zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish borasida yetarli darajada tajriba to’planilmagan. Salmoqli miqdorni tashkil etuvchi pedagog xodimlar esa mazkur nazariya mohiyatini to’laqonli anglab yetmaganlar. Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilar darslarining ta’lim jarayonini interfaol metodlari asosida tashkil etishning nazariy-amaliy asoslarini yaratish, mashg’ulotlarning puhta o’ylangan, ilmiy asoslangan loyihalarini ishlab chiqish masalalarini tadqiq etish e’tibordan chetda qolgan. Yuqorida ilgari surilgan fikirlardan kelib chiqqan holda biz tadqiqot ishimizning mavzusini “Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati” deb tanlab oldik.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo’yicha metodik tavsiya ishlab chiqish.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning o’quv-tarbiya jarayoni.

Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish mazmuni, shakli, metodlari.

- Mavzuga oid ilmiy-pedagogik, metodik manbalarni o’rganish asosida logopedik mashg’ulot jarayonida va darslarini pedagogik texnologiya asosida tashkil etish dolzarb pedagogik muammo ekanligini ilmiy jixatdan asoslash.

- Nutqida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarga mashg’ulotlarni texnologiyalashtirishning mavjud ahvoli va pedagogik shart-sharoitlarini o’rganish.

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilari mashg‘ulot o‘tishda hamda tarbiya faoliyatini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishning mazmuni o‘rganish.

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarini ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorlik darajasini aniqlash.

nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, anketa, savol-javob, suhbat, ekspert baholash.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish kuzatiladi. Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalarni rivojlantirish samarali bo‘ladi agar:

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishda har bir logoped mashg‘ulotlardan o‘tishda tamoyiliga rioya qilinsa;

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish tizimni takomillashtirishga asos bo‘luvchi pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanilsa Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirish tizimining samaradorligi ta’minlanadi, uning tuzilishi, mazmuni ilmiy jihatdan asoslanganligi;

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalar rivojlantirishga qaratilgan ta’sir etish omillari aniqlanganligi;

- Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalar ishlab chiqilganligi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning o‘tish mohiyati ochib berildi; Nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning ijodiy faolligini oshirishning o‘ziga xos psixologik-pedagogik jihatlari yoritildi va asosiy bosqichlari belgilandi hamda ularda ijodiy faolligi pedagogik texnologiya faoliyati orqali rivojlantirish imkonini beruvchi ba’zi pedagogik texnologiyalar ishlab chiqildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar bolalarda mavjud

bo‘lgan muammolarni erta aniqlash va bartaraf etish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli korreksion pedagogikada ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Axmedova Z., Ayupova M., Xamidova M. Logopedik o‘yin. Toshkent-2013.
2. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent-2007.
3. Соботович Е.Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции. Москва -2003.
4. И.Г. Веретенникова. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. Тошкент – 1998.
5. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish . Arxiv Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(92).
izvlecheno ot
https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/671
6. Temurova, G. (2020). MAKTABGACHA YoSHDAGI ESHITISHIDA
NUQSONI
BO‘LGAN BOLALARNING UMUMIY MOTORIKASINI
RIVOJLANTIRISH. Arxiv
Nauchnykh Publikatsiy JSPI, 1(91). izvlecheno ot
https://science.iedu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/6843

AQLIY RIVOJLANISHIDA KAMCHILIGI BO’LGAN BOLALARNING KORREKSION RIVOJLANTIRUVCHI TA’LIMiy - TARBIYAVIY ISHLAR JARAYONI

Muzaffarova Xayitgul Nesibovna

JDPU Maxsus pedagogika kafedrası

katta o’qituvchisi

Yo’ldosheva Moxira

JDPU Maxsus pedagogika, Defektologiya

(Logopediya) mutaxassisligi 2- kurs magistri

Annotasiya

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar maktabi maktabi o’quv rejasida o’qish, o’qish darslari muhim ta’limiy, tarbiyaviy va korrektsion ahamiyatga ega. Har bir darsda bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklar korrektsiyalanadi va ta’limiy, tarbiyaviy ishlar parallel ravishda amalga oshiriladi. Maqolada so’nggi yillarda o’qish buzilishlarini o’rganishga bag’ishlangan ilmiy ishlarda disleksiya o’qish jarayonining funktsional asoslarini yetarli darajada shakllanmaganligi, ya’ni ushbu ko’nikmaning shakllanishini ta’minlaydigan o’qish ko’nikmasini ko’p uchrashi va uni oldini olish yuzasidan olib boriladigan ish jarayoni yoritilgan.

Kalit so’zlar. Aqliy rivojlanish, nuqson, bolalar, maktab, o’quv rejas, o’qish, o’qish darslari, ta’limiy, tarbiyaviy, korrektsion.

Markaziy nerv sistemasnning organik jarohatlanishi natijasida bilish faoliyati turg’un buzilgan bolalar aqliy rivojlanishida nuqsoni bor bolalardir. Oligofreiiyaning turli darajasidagi bolalar yordamchi maxsus maktablarda ta’lim olmoqdalar.

Ushbu turdagi maktabning o’quv rejasida eng ko’p soat ona tili darslariga ajratilgan. Ona tili darslarida o’qituvchi aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolani

o’qish va yozishga o’rgatib, uning bilish faoliyatidagi kamchiliklarini izchillik bilan korrektsiyalab, tuzatib borishi lozim, Bu ishlar oligofrepopedagogikaning tamoyil, usul hamda tashkiliy formalari asosida, oligofrenopsixologiya tayangan holda amalga oshiriladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar maktabi maktabi o’quvchilari bilish faoliyatining rivojlanish xususiyatlari oligofrenopsixologiya fanida mukammal o’rganilgan.

Sh.Aytmetovanning «Yordamchi maktab o’quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari» nomli kitobida aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning tafakkuri, idroki, xotirasi, diqqati, nutqi, tasavvuri va bilish faoliyatining boshqa tomonlari batafsil yoritib berilgan. Muammoning psixologik asoslari B.G.Anan’ev, D.N.Bogoyavlenskiy, L.S.Vigotskiy, V.Davidov. F.Talizina, D.V.El’konin. S.Ya. Rubinshteyn. L.R.Luriya, V.G.Petrova, I.V.Belyakova kabi va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarida o’zining aniq ifodasini topgan.

Ularning fikricha, aqliy rivojlanishida kamchiliklari bo’lgan bolalarning o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya ishlarini tashkil etish, takomillashtirish mumkin. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning bilish faoliyati o’zgacha bo’lsada, uning potentsial ichki imkoniyati baland. To’g’ri tashkil etilgan korrektsion rivojlantiruvchi ta’lim tarbiya jarayonida yordamchi maktab o’quvchilariga mustaqil hayotda zarur bo’lgan xajmdagi bilim, ko’nikma va malakalarni o’rgatish mumkin. Maxsus sharoitda va maxsus usullar bilan olib boriladigan ta’lim-tarbiya ishlari orqali aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning bilish faoliyatidagi kamchiliklari bartaraf etiladi, psixofiziologik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklari korrektsiyalanadi, ular o’qish va yozish malakalarini egallab oladi.

Oligofrenopsixologlarning ta’kidlashicha.(Zankov L.V.L.V.,Pinskiy B.I.,Petrova V.G.Rubinshteyn S.Ya.Aytmetova S.SH. va boshqalar) aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning kuzatish, taqqoslash, idrok qilayotgan narsalarning, voqea-xoddisalarning muhim tomonlarini ajratib kuzatish, bular o’rtasidagi eng oddiy sabab-

natija bog’lanishlarini fahmlab olish qobiliyatlari rivojlanmay qoladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning tafakkuri, diqqati, sezgi va idroklari, xotirasi, analiz va sintez qilish qobiliyatlari ham yaxshi rivojlanmagan bo’ladi. Savod o’rgatishning dastlabki davridayoq bu bolalar tovush va harf o’rtasidagi bog’lanishlarning farqiga yaxshi bormay, harflarni eslab qolish, bo’g’inlab o’qish va yozish, ongli, to’g’ri, tez o’qish va yozish malakalarini o’zlashtirishda qiynaladilar, o’qish va yozishda juda ko’p xatolarga yo’l qo’yadilar. Ushbu qiyinchiliklar orfografiya-to’g’ri yozish malakalarini o’zlashtirish jarayonida ko’p xatolarning vujudga kelishiga sabab bo’ladi.

Nerv jarayonlari muvozanati, bilish faoliyatining buzilganligi natijasida oligofren bolalarning xulq-atvorida ham bir qator kamchiliklar kuzatiladi.

Qo’zg’alish va tormozlanish o’rtasidagi muvozanat buzilganligi tufayli ayrim bolalar xaddan tashqari jonsarak, serharakat, sho’x bo’ladilar va aksincha, tormozlash jarayoni ustun to’rgan bolalarda esa passivlik, bo’shanglik, beparvolik, xech narsaga qiziqmaslik kuzatiladi va hokazo.

Oligofren bolalar vaziyatni yetarli darajada anglay olmaydilar, xatti harakatlarini vaziyatga qarab, adekvat o’zgartira olmaydilar. Ularda o’z- o’ziga va atrofdagilarga nisbatan tanqidiy munosabat birmuncha sust bo’ladi.

Yuqorida ko’rsatilgan bilish faoliyatidagi bir qator kamchiliklariga qaramay, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar maktabi maktabi o’quvchilari bilan to’g’ri tashkil etilgan maxsus ta’lim-tarbiya ishlari natijasida ularni o’qish va yozishga o’rgatish, mustaqil hayotga tayyorlash, kasb-hunarga o’rgatish borasida katta yutuqlarga erishish mumkin. Maxsus yordamchi maktabni bitirib chiqqan aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar hayotda o’z o’rnini topib, sanoat hamda qishloq xo’jalik, ishlab chiqarishning turli sohalarida, maishiy xizmat sohasida faol mehnat qilib, hamma qatori yashamoqdalar.

Ta’lim o’zbek tilida olib borilayotgan yordamchi maxsus maktablarda ta’lim-tarbiya jarayoniga qo’yilgan talablar yetarli darajada bajarilmoqda deb ayta olmaymiz,

afsuski. Maxsus maktabda o’quvchilarni yozishga o’rgatish, korreksion ishlarni takomillashtirish muammosi bo’yicha ilmiy tadqiqot ishlari kam olib borilgan, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarda yozuv darslarida orfografik malakalarini rivojlantirish masalalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmagan.

Adabiyotlar taxlili shuni ko’rsatdiki, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarning orfografik malakalarini rivojlantirish ishlari oligofrenopsixologiyada mukammal o’rganib chiqilgan bolalarning rivojlanishidagi o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda korreksion chora-tadbirlar tizimi asosida amalga oshirilishi lozim.

Maxsus maktabda barcha ishlar korreksion yo’nalishda amalga oshiriladi. O’qish va yozuv darslari korreksion ishlarni amalga oshirish borasida eng qulay o’quv predmetlaridan biri bo’lib hisoblanadi. Bu turdagi muassasada o’qish va yozuv darslarining asosiy vazifasi maxsus maktab o’quvchilarining rivojlanishidagi o’ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda kelajakda mustaqil hayot kechirishida zarur bo’lgan xajmdagi bilim, ko’nikma va malakalar bilan qurollantirib, hamma qatori mustaqil hayot kechirishlariga tayyorlash.

Maxsus maktabda o’quvchilar o’qish va yozishni o’rganadilar, ularning og’zaki hamda yozma nutqi rivojlantiriladi ta’lim tarbiya jarayoni korreksion yo’nalishda amalga oshiriladi. ya’ni o’qitish va tarbiyalash vaqtida bolaning jismoniy va ruhiy rivojlanishidagi kamchiliklari tuzatilib, korrektsiyalanib boradi.

Yordamchi maktablarda o’qiydigan o’quvchilarning ko’pchiligida markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanishi natijasida bilish faoliyatb turg’un buzilgan bo’ladi, ya’ni ularning barcha psixik jarayonlarining rivojlanishida orqada qolish kuzatiladi. Korrektstsiion ishlar jarayonida o’qvchilarning tafakkuri, idroki, xotirasi, diqqati, nutqi, tafakkuri, hissiyoti va boshqa psixik jarayonlari rivojlantiriladi.

Nutq va tafakkur bir biri bilan uzviy bog’lq bo’lgan psixik jarayondir. Bolaning bilish faoliyati, fikrlash qobiliyati, tafakkuri nutq o’stirish ishlari orqali va shular asosida korrektsiyalanadi.

Shunday qilib yordamchi maxsus maktablarda ta’lim tarbiya jarayoni korrektsion rivojlantiruvchi ahamiyatga ega, har bir darsda ta’limiy va tarbiyaviy ishlardan tashqari albatta bolaning bilish faoliyatidagi kamchiliklarni bartaraf etish, korrektsiyalash ishlari amalga oshiriladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan o’quvchilarning orfografik malakalarini rivojlantirish ishlirining samaradorligi ko’p jihatdan korrektsion ishlarni to’g’ri tashkil etilishiga bog’liq.

Foydalanilgan adbiyotlar

1. D.A. Nurkeldieva «Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar diagnostikasi» Toshkent 2010-yil
2. Muzaffarova X.N. Markaziy asab tizimida og’ir jarohatlanish kuzatilgan bolalarning ta’lim-tarbiyasi. Monografiya. JDPI “Tahririy-nashriyot”, 2020 y
3. Muzaffarova X.N. O’roqova Gulbahor. HORIJY MAMLAKATLARDA AQLI ZAIF BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN ISHLAR MAZMUNI. nauchno-obrazovatelnyy elektronnyy jurnal “OBRAZOVANIE I NAUKA V XXI VEKE”. Выпуск №19 (tom 3) (oktyabr,2021). 136 bet
4. Muzaffarova X.N. O’roqova Gulbahor. AQLI ZAIF BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. UzACADEMIA ILMIY-USLUBIY JURNALI NAUCHNO-METODICHESKIY JURNAL SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL ISSN (E) – 2181 – 1334 Volume 3. Issue 6 (26), January 2022
5. Muzaffarova X.N. O’roqova Gulbahor. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan olib boriladigan ta’lim-tarbiya ishlari mazmunini takomillashtirish. XALQ TA’LIMI O’ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGINING ILMIY-METODIK JURNALI 2021 6 maxsus son
6. Muzaffarova X.N. Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish . // «Hozirgi zamon aniq va texnik fanlar muammolari va ularning yechimlari» mavzusidagi Respublika ilmiy-nazariy anjuman materiallari 1bo’lim nökis — 2018. -B 127-130.

7. Muzaffarova X.N. O’qitish jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalari.// Bola va zamon. -Toshkent, 2019-№ 2,

8. Muzaffarova X.N., Tursunbulova O. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarni o’yinlar asosida tashkillashtirish// Ta’lim, fan va innovatsiya 2021/5-son

9. Muzaffarova X.N TA’LIM – TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION USULLARDAN FOYDALANISHDA O’QITUVCHINING MAHORATI.// PEDAGOGIKANING DOLZARB MUAMMO VA YECHIMLARI Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. -Jizzax , 2021-№ 3, -B 99-103

10. Muzaffarova X.N. Maktabgacha logopediyani o’qitish metodikasi bo’yicha nazariy mashg’ulotlarni tashkil etish texnologiyalari.// O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, -Toshkent, 2022, [1/8/1] ISSN 2181-7324 152-156

11. Muzaffarova X.N. Maktabgacha logopediyani o’qitish metodikasida logoped o’qituvchilarining kasbiy mahoratini shakllantirish yo’llari.// MUG’ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO’ Nəkis// Qaraqalpaqstan, 2022 № 4/1 - 2022 жыл ISSN 2181-7138 119-124

12. Музаффарова X.H CORRECTIVE AND EDUCATIONAL WORK WITH CHILDREN WITH MODERATE TO SEVERE MENTAL RETARDATION. // Web of Scientist: International Scientific Research Journal (WoS) VOLUME 3 , ISSUE 1, JANUARY-2022

FORMAL CONSTRAINTS VS. COGNITIVE AND COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF PARTS OF SPEECH IN ENGLISH

Utayeva Iroda Bahodirovna

English teacher of Samarkand state

Institute of Foreign Languages

Annotation: The article analyzes two sets of features of parts of speech in English are essentially incommensurate, since the semantic features derive from the functions of language in communication and cognition, while the structural features are essentially based in the combinatorial potential of signs in a text.

Аннотация: В статье анализируются два набора признаков членов предложений на английском языке, по существу несоизмеримых, поскольку семантические признаки вытекают из функций языка в общении и познании, а структурные признаки по существу основаны на комбинаторном потенциале знаков в тексте.

Annotatsiya: Maqolada ingliz tilida gap bo’laklarining mohiyatan bir-biriga mos kelmaydigan ikki xil xususiyatlar tahlil qilinadi, chunki semantik xususiyatlar tilning muloqot va bilishdagi vazifalaridan kelib chiqadi, strukturaviy xususiyatlar esa matndagi belgilarning kombinatsion imkoniyatlariga asoslanadi.

Key words: *category, systematicity, heterogeneous functions, constraints, uniform nature, universal functional motivation.*

Traditionally, parts of speech are analyzed as classes of lexical items with the same or similar structural properties, but the structural criteria that are used to define the major parts of speech (e.g., the occurrence of certain function words or inflectional affixes) can also be seen as properties of particular slots of constructional schemas. Crucially, while the slots of word class schemas are commonly defined by distributional criteria, they are not merely structural concepts but evoke particular conceptualizations.

The simplest possible relationship between a word class and a syntactic category is identity of distribution. If and where it obtains, an adverb, for instance, can be defined

as a word that has the same distribution as an adverbial phrase.⁶ Alternatively, if the theory is based on word classes, an adverbial phrase can be defined as a complex construction that has the same distribution as an adverb. Identity of distribution between a word class and a syntactic category is guaranteed by definition if the construction of that syntactic category is endocentric, with the word class in question as its head.

Categories of parts of speech have both semantic and structural aspects. Consequently, the two sets of features are largely independent of each other. Their combination in a language yields sets of parts of speech whose systematicity is largely language-internal. To the extent that there is a functional motivation for parts of speech, three restrictions must be made:

- 1) It is not, in the first place, a cognitive, but rather a communicative motivation.
- 2) The functional motivation of word classes is not direct, but mediated by semantic and syntactic categories of higher order.
- 3) Only the primary parts of speech (verb and noun) are motivated in this way.

The secondary parts of speech (adjectives, adverbs etc.) and the minor parts of speech (pronouns, subordinators etc.) increasingly have a system-internal structural rather than a universal functional motivation. Given these heterogeneous functions and constraints, there is no uniform nature to all parts of speech.

The problem of the nature of parts of speech may be articulated as the question for the forces which are responsible for

- the existence of parts of speech in general
- particular parts of speech in different languages
- the assignment of a particular part of speech to a lexeme coding a given meaning.

As we shall see, different factors and motivations are behind these three aspects of the nature of parts of speech. On the one hand, there is a common basis to the part-of-speech systems of the languages of the world; and on the other hand, there is no universal part-of-speech system that was represented in every language. In this, parts of speech behave just like any other linguistic property of a semiotic nature, i.e. one that

concerns signs or categories of signs: their conformation is an affair of the particular language as a historical and cultural activity. Such properties are therefore not preassembled at the universal level. They do, however, obey universal principles since every language is a system for the solution of a set of cognitive and communicative problems which, at an appropriate level of abstraction, is the same for all languages and human beings.

The language system is a semiotic system. As such, it is the result of the interplay of two essentially independent forces. Thus, entities of grammar, including parts of speech, have a purely formal side determined by the constraints imposed on any semiotic system. At the same time, this formal side is not empty, but is laden with cognitive and communicative content. In more concrete terms: Grammatical categories, relations, constructions and operations are necessary for a semiotic system to operate, and they do have some purely formal properties. At the same time, those are categories like tense, relations like the indirect object relation, constructions like the causative construction and operations like nominalization; and none of these is purely formal, all of them have their semantic side. Putting it yet another way: in a semiotic system, everything concerning the sign as a whole is meaningful. The association of form and function in language is not biunique. A classification of semiotic entities, including grammatical ones, by semantic criteria yields results different from a classification based on formal criteria. This is true for word classes just as for any other grammatical category.

For instance, there is, in English, a distribution class that includes noun phrases (like a bright girl), proper nouns (like Linda) and certain pronouns, among them personal pronouns (like she), while it excludes nominals (like bright girl), common nouns (like girl) and other pronouns (like one; cf. a bright one with a bright she). The members of that distribution class have no common semantic basis that would not also be shared by other kinds of nominal elements. And on the other hand, a semantic

criterion such as denoting an act would subsume members of different word classes such as ask and question.

Grammatical concepts, including parts of speech, may be defined at different levels of generality. The two levels that are of interest here are the language-specific and the interlingual (alias cross-linguistic alias typological) level. These are levels of abstraction. Thus, the English perfect has certain particular properties that it may not share with the perfect of any other language. It nevertheless instantiates an interlingual category of perfect, a concept which must be sufficiently abstract and prototypical in nature in order to fulfill its methodological function of serving in the description and comparison of more than one language.

From there on, extension of the part-of-speech system is guided by universal and then increasingly language-specific structural constraints. The next step in the extension of the system is concerned with expanding the range of concepts used in reference and predication. All languages can do that, some languages, however, only at the level of modifying syntactic operations of attribution and adjunction. Now if a language opts for categorial uniformity, it needs modifiers. Here is another field where it can be economic to store prefabricated modifiers as a lexical class. This yields adjectives and adverbs, which make use of the structural device of modifying relationality. Similarly, the structural device of governing relationality is put to use in order to create subclasses of the classes generated so far which differ in their valency and thus afford more flexibility in syntagmatic combination. This then opens a rich field of further subdivision according to grammatical selection restrictions and, thus, to the subcategory of the complement.

Finally, the overall burden of categorization and relationalization cannot be born by the lexicon alone. There must be flexibility in recategorizing items and putting them into new relations. Apart from the purely isolating language, all languages derive minor classes from the lexical classes by grammaticalization. Their members help in pinning down the category that an expression belongs to, thus introducing redundancy into the

message. Some of these minor classes, like demonstrative and interrogative pronouns, are again motivated by universal principles of communication. In principle, however, their organization is a matter of language-internal structure. The notion constituting the title of the present article – the nature of parts of speech – is not a unified notion. They are of very different nature.

References

1. Anward, Jan 2000, “A dynamic model of part-of-speech differentiation.” Vogel & Comrie (eds.) 2000:3-45.
2. Anward, Jan & Moravcsik, Edith & Stassen, Leon 1997, “Parts of speech. A challenge for typology.” Linguistic Typology 1:167-183.
3. Givón, Talmy 1979, On understanding grammar. New York etc.: Academic Press (Perspectives in Neurolinguistics and Psycholinguistics).
4. Haspelmath, Martin 2012, "How to compare major word-classes across the world's languages." Los Angeles: University of California at Los Angeles (UCLA Working Papers in Linguistics, 17); 109-130.

FANLARNI O’QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNLLOGIYALARNING AMALIYOTDAGI TADBIQI

Qurbonova Mohira Mustaf o qizi

Pedagogika-psixologiya yo’nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Davurova Go’zal Akbarovna

Ma'lumki sòngi yillarda mamlakatimizda ta'lim tizimini rivojlantirish Kadrlarni malakasini oshirish hamdq ularni qayta tayyorlash sohasi tubdan isloh qilinmoqda.

Uni òtmishda qolgan mafkuraviy qadashlar va sarqitlardan tola xalos etish rivojlangan demokratik davlatlqr darajasida yuksak ma'naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yetuk mutaxassislar tayyorlash tizimini yaratishga alohisa e'tibor berilmoqda, bu esa zamonaviy ta'lib berish jarayonini oshiribgina qolmay òquvchilarni òqituvchilaridqn oladigan bilimlari yanayam ortib boradi.

Bunda zamonaviy ilg’or pedagogik texnologiyalarning joriy etish shu bòyicha zarur ishlar kòrilib oliy malakali ilmiy va amaliy pedagogik kadrlarni tayyorlash hamda attestatsiyadan o’tish tizimi yanada takomillashdi. Chunki bu òquvchilarni òqitishda yanada chuqurroq yòlga qòydi.

Maqsadi. Hozirgi vaqtda zaminaviy ta’lim sharoitida òqitish usullari orqali ta’lumni oson uaulda yetkazib berishdir.

Shu bn birga yangi avlod ta’lim standartini ishlab chiqish fanlardagi ayrim ozgarishlarni hisobga olib bazqviy o’quv rejasida alohida fanlarni òrganish uchun soatlar qisqartirilganligani qiyinchilik yuzaga keladi. Bu holatning barchasini fqnarni òqitish metodikasi sohasida yangi pedk izlanishlar orqali kòrib chiqish asosiy maqsadi.

Fanlarni òqitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan faol foydalanishfanga bòlgan qiziqishni, òquv faolligini oshiradi bilumlarni chuqur va doimiy òzlashtirishni ta’minlaydi òquvchilarni tafakkurini xotirasi nutqini rivojlantiradi, halollik mehnatsevarlik va vijdonlilik munosqbatini tarbiyalashga xizmat qiladi. Òqitishning mihim xususiyati bilimlardan foydalanish ulani umumlashtirish va yizimlashtirish samarali faoliyat un xizmat qiladi.

Ta’limda zamonaviy texnologiyalar vosita sifatida qaraladi, uning yordamida yangi ta’lim paradigma. Ta’lim texnologiyalarining rivojlanish tendentsiyalari bevosit ta’limni insonparvarlashtirish bilan bog’liq, o’z-o’zini amalga oshirishga hissa qo’shadi.

Ped texnologiyalardan biri bu muloqot. Muloqot gumanitar texnologiyaning muhim xususiyatidir Gumanitar texnologiyalar bo’yicha muloqot uchun shart-sharoitlar ta’minlanadi.

sub'ekt-sub'ekt munosabatlarini ataylab qurish;

o’quvching individual-shaxsiy o’zgarishlarining xarakterini aniqlashda qòl keladi Bunday o’zaro ta’sirning natijasi qaysi "davlatlar" bo'lmasin pedagogik jarayon ishtirokchilari har birining ma’nosini eshita oladi, tushuna oladi.

Gumanitar texnologiyalar ob'ekti sifatida shaxs hayoti va faoliyati, turli ijtimoiy jamiyat, inson va tabiatning o'zaro ta'siri. Bular eng ko'p bilim talab qiladi. Har bir texnologiyaning rivojlanishi juda katta miqdorni talab qiladi.

«6 x 6» metodi. «6 x 6» metodi yordamida bir vaqtning o'zida 36 nafar o'quvchini muayyan faoliyatga jalb etish orqali ma'lum topshiriq yoki masalani hal etish, shuningdek, guruhlarining har bir a'zosi imkoniyatlarini aniqlash, ularning qarashlarini bilib olish mumkin. Bu metod asosida tashkil etilayotgan darsda har birida 6 nafardan ishtirokchi bo'lgan 6 ta guruh o'qituvchi tomonidan o'rta tashlangan muammoni muhokama qiladi.

Belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi 6 ta guruhni qayta tuzadi. Qaytadan shakllangan guruh-larning har birida avvalgi 6 ta guruhdan bittadan vakil bo'ladi. Yangi shakllangan guruh a'zolari o'z jamoadoshlariga avvalgi guruhi tomonidan muammo yechimi sifatida taqdim etilgan xulosani bayon etib beradilar va mazkur yechimlarni birgalikda muhokama qiladilar.

Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ilmiy-tabiiy dunyoqarashlarini shakllantirish va kengaytirish, mantiqiy fikrlashga o'rgatishda har bir dars mavzuyini bayon qilishga e'tibor beriladi. O'quvchilar topshiriqlarni individual bajarish jarayonida ularning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi. Buning natijasida har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Ta'limning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanib o'tiladigan darslarda o'quvchilarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etiladi.

«6x6» metodining afzallik jihatlari quyidagilardan iborat:

- guruhlarining har bir a'zosini f aol bo'lishiga undaydi;
- ular tomonidan shaxsiy qarashlarning ifoda etilishini ta'minlaydi;
- guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini tinglay olish ko'nikmalarini hosil qiladi;
- ilgari surilayotgan bir hecha fikrni umumlashtira olish, shuningdek, o'z fikrini himoya qilishga o'rgatadi.

Eng muhimi, har bir o'quvchi qisqa vaqt (15-20 minut) davomida ham munozara qatnashchisi, ham ma'ruzachi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Ushbu metod qo'llanilayotgan mashg'ulotlarda guruhlar tomonidan bir yoki bir necha mavzu (tnuammo) ni muhokama qilish imkoniyati mavjud.

«6 x 6» metodidan ta'lim jarayonida foydalanish o'qituvchidan faollik, pedagogik mahorat, guruhlarni maqsadga muvofiq shakllantira olish layoqatiga ega bo'lishni talab etadi. Guruhlarning to'g'ri shakllantirilmasligi topshiriq yoki vazifalarning to'g'ri hal etilmasligiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu metod yordamida mashg'ulotlar quyidagi tartibda tashkil etiladi:

1. O'qituvchi mashg'ulot boshlanishidan oldin 6 ta stol atrofiga 6 tadan stul qo'yib chiqadi.

2. 6 ta varaqqa turli xil 6 ta topshiriq yozib chiqiladi. Varaqlarga I dan VI gacha rim raqami yozib qo'yiladi. Bu varaqlar 6 ta stolning har biriga qo'yib chiqiladi.

3. O'quvchilar o'qituvchi tomonidan 6 ta guruhga bo'linadilar. O'quvchilarni guruhlariga bo'lishda o'qituvchi quyidagicha yo'l tutadi. Har bir o'quvchiga 1 dan 36 gacha raqamlangan varaqchalardan birini olish taklif etiladi. Bu varaqlarda rim raqami bilan stol raqami ko'rsatilgan bo'ladi. Har bir o'quvchi o'zi tanlagan varaqchadagi rim raqami bilan ko'rsatilgan stol atrofiga qo'yilgan stuldan joy egallaydi.

4. O'quvchilar joylashib olganlaridan so'ng o'qituvchi stol ustiga qo'yilgan topshiriqlarni bajarish uchun ma'lum vaqtni (5-10 minut) belgilaydi, munozara jarayoni boshlanganini e'lon qiladi.

5. O'qituvchi guruhlarining faoliyatini kuzatib boradi, kerakli o'rinlarda guruh a'zolariga maslahatlar beradi, yo'l-yo'riqlar ko'rsatadi. Belgilangan vaqt tugagach, guruhlardan munozaralarni yakunlashlarini so'raydi.

6. Munozara uchun belgilangan vaqt nihoyasiga yetgach, o'qituvchi guruhlarini qaytadan shakllantiradi. Yangidan shakllangan har bir guruhda avvalgi 6 ta guruhning har biridan bir nafar vakil bo'lishiga alohida e'tibor qaratiladi. O'quvchilar o'z o'rinlarini almashtirib olganlaridan so'ng belgilangan vaqt (5-10 minut) ichida guruh a'zolari

avvalgi guruhlariga topshirilgan vazifa va uning yechimi xususida guruhdoshlariga so'zlab beradilar. Shu tartibda qabul qilingan xulosalarni muhokama qiladilar va yakuniy xulosaga keladilar. «6x6» metodini ayrim boblar yoki o'quv yili choragi bo'yicha o'tilgan mavzularni takrorlash va mustahkamlash maqsadida o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi.) Tabiiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish. G'ULOM MAXMUDOVICH SAYFULLAYEV, Buxoro davlat univrsiteti

Tavsiya va xulosa.

O'qituvchi un yillar davomida shakllangan darsking streotipini yengib o'tish yoki o'zgartirish juda qiyin. O'z ustida ishlagan va yuqori marralarga erishgan har qanday o'z kasbining ustasi o'zgarishlar nima un kerakligini anglamo'gi darkor va avvalo o'zini o'zgartirmo'gi lozim Bugungi kunda zamonaviy darslarni muvaffaqiyatli o'tkazish o'z pazitsiyasini va o'zini turli xil fan doirasidagi innovatsion usullarini tanlashi va ishlab chiqishi muhim o'rin tutadi.

AKTYORLARDAGI NUTQ KAMCHILIKLARINI TUZATISH METODIKASI

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Magistratura bo'limi

Maxsus pedagogika (Defektologiya) mutaxassisligi

II-bosqich magistranti Odilova Sarvinoz Faxriddin qizi

ANNOTATSIYA

Maqolada aktyorlardagi nutq kamchiliklarini kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish usul va vositalari mazmuni ochib berilgan. Bundan tashqari Talaffuz kamchiligiga ega bo'lgan aktyorlar nutqini o'stirish, tovush talaffuzi kamchiliklarini bartaraf etishga va lo'g'at boyligini oshirishga qaratilgan metodikalar yaratilgan.

ANNOTATION

The article reveals the methods and means of identifying speech defects in actors and eliminating them. In addition, methods aimed at improving the speech of actors with pronunciation defects, eliminating sound pronunciation defects and increasing vocabulary have been created.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрываются методы и средства выявления дефектов речи у актеров и их устранения. Кроме того, созданы методики, направленные на совершенствование речи актеров с дефектами произношения, устранение дефектов звукопроизношения и увеличение словарного запаса.

O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik e’lon qilingan kundan e’tiboran davlatimiz tomonidan yosh avlod kelajagimizning poydevori, uning istiqbolini belgilovchi omil sifatida e’tirof etilishi hamda o’sib kelayotgan farzandlarimizning ta’lim-tarbiyasi masalalariga ustuvor vazifa sifatida alohida ahamiyat qaratilishi tanlab olingan yo’limizning nechog’li to’g’ri ekanligining isbotidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli 2017-2021 yillarga mo’ljallangan O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustivor yo’nalishi boyicha Harakatlar Strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish yo’nalishida aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamini va nogironligi bo’lgan shaxslarni har tomonlama manzilli qo’llab-quvvatlashga qaratilgan alohida e’tiborga asosan «Ta’lim va tarbiya tizimining barcha bo’g’inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirish birinchi darajali vazifamizdir».

Ta’lim tizimida yangi yuksak vazifalarni amalga oshirish orqali shaxsni shakllantirish masalasi nazarda tutiladi.

Nutq tafakkur quroli va muloqat vositasi hisoblanadi Millat tafakkuri, ma’naviyati va madaniyatini ko’rsatib beruvchi jahon miqyosida tan olingan asosiy mezon bu tildir. Avlodlar ajdodlari tomonidan qoldirilgan boy ma’naviy merosni nutq orqali egallab,

o’zlari uchun munosib tarzda hayot kechirish, takomillashtirib, kelgusi avlodlariga yetkazib borish imkoniga ega bo’ladilar.

Nutq buzilishi, nutqiy muomalaning cheklanganligi bola shaxsining shakllanishiga salbiy ta’sir ko’rsatishi, aslida bo’lmagan ruhiy buzilishlarni, hissiy-irodaviy sohaning o’ziga xos xususiyatlarini keltirib chiqarishi, uning xarakteridagi salbiy fazilatlar (tortinchoqlik, qat’iyatsizlik, odamovilik, salbiylik, nomukammallik tuyg’usi)ning rivojlanishi uchun yo’l ochib berishi mumkin.

Inson idrokning mazmuni fikri nutq orqali shakllanadi moddiy dunyodagi narsa va xodisalar ongimizda aks etib inikosiga so’z shaklida ifodalanadi.

Til xodisalari vositasida nomoyon bo’ladi. Inson o’zi ko’rgan va ta’sirlangan buyumi yoki laxzalarini so’z yordamida nomlab ularning mazmuni haqidagi tasurotlarni obrazlar fikrlar tushunchalar tasavvurlar imkoniyatiga ega nutq aloqa bog’lash jarayonida tafakkur kurash xizmat qiladi.

Shu bilan birga aloqa jarayoni nutq ifodalili biror narsani bildirish anglatish va ta’sir ko’rsatish vositasi bo’lib xizmat qiladi.

Sahna ovozi mukammal rivojlangan tabiiy inson ovozidir. Zo’r, u engil va kuchli, chiroyli va ifodali eshitiladi. Moslashuvchan, harakatchan, aktyor irodasiga itoatkor, insonning murakkab ichki dunyosini ochib beradigan eng nozik tuyg’u va fikrlarni to’g’ri, yorqin ifodalaydi. Aktyorlar kundalik mashg’ulotlarda qotib qolgan, sahna ovozi benuqson ishlaydi, tez charchashni va tez-tez kasalliklarni bilmaydi.

Aktyorlar – teatrdan ishlashda diksiyasi yomon, nutqida turli nuqsonlari bor talabalar o’z fikrlarini tinglovchiga ifodali va to’g’ri yetkaza olmaydilar. Diksiyaning noaniqligi, qandaydir nuqsonning mavjudligi (burr, lisp va boshqalar) tinglovchilarning diqqatini nutqning mazmunidan chalg’itadi. Agar mujassamlanishning ovozli nutq apparati o’quvchining, sahnada ijod qilayotgan aktyorning butun eng nozik ichki hayotini etkazishga qodir bo’lmasa, nutq o’zaro ta’siri haqida gapirish mumkin emas. O’quvchi va aktyor san’atida nutqiy o’zaro ta’sirning ichki va tashqi texnikasi bir xil darajada ahamiyatga ega. Ovozli so’z texnikasiga ega bo’lmagan odam nutq jarayonida

kerakli natijaga erishishga harakat qilib, aqliy va jismoniy ortiqcha yukni boshdan kechiradi.

Nutq kamchiliklarining turlari, turlari va xarakterini aniqlash, ularning sabablarini aniqlash, shuningdek, maxsus mashqlar yordamida ularni bartaraf etish usullarini tanlash.

Diksiya - nutq tovushlarining talaffuzi, nutq tovushlarining aniq va aniq talaffuzi deyiladi. Aniq va aniq diksiya to'g'ri artikulyatsiya ko'nikmalarini rivojlantirish uchun asosdir.

Artikulyatsiya - bo'g'inlarni, nutq so'zlarini takrorlash uchun nutq organlarining ishlashi va joylashishi. Artikulyatsiya tashqi a'zolar (lablar, pastki jag, til) va laringo-faringeal bo'shliq (farenks, yumshoq tanglay) ishini o'z ichiga oladi. Artikulyatsiya organlarining joylashishiga qarab, orofaringeal bo'shliq nutq tovushlarini talaffuz qilish uchun murakkab rezonansli apparatga aylanadi.

Artikulyatsiya apparati yuqori mushak sezuvchanligiga ega. Ushbu organlardan miya yarim korteksining eshitish va ko'rish zonalariga keladigan impulslar "teskari aloqa" deb ataladigan narsani yaratadi, bu orqali nutq ovozi to'g'ri fiziologik rivojlanishi mumkin.

Halqum ma'lum bir unlining xarakteriga ega bo'lmagan tovush hosil qiladi. U o'z dizaynini rezonator-artikulyatsiya apparatining ajralmas qo'shma ishi tufayli oladi.

Har bir unli tovushning o'ziga xos, kuchaytirilgan ohanglari - unli formatantlari ham mavjud. Har bir unlining ikkita asosiy formati bor, ular quyidagicha paydo bo'ladi: biri og'iz bo'shlig'ida, ikkinchisi faringeal bo'shliqda.

Undosh tovushlarni talaffuz qilishda rezonator-artikulyatsiya apparati quyidagicha ishlaydi: kar tovushlarni talaffuz qilishda halqum va rezonator faoliyati ishtirokisiz faqat artikulyatsiya apparati ishi yoqiladi; tovushli va jarangli tovushlarni talaffuz qilishda asarga halqum va rezonator-artikulyatsiya faoliyati kiradi.

Diksiyani tarbiyalashda faringeal bo'shliqning ishi muhim rol o'ynaydi. Farenks yoki intrafaringeal bo'shliq (farenks, yumshoq tanglay va qisman tilning ildizlari) ishini muvofiqlashtirish qobiliyati nafas olish apparati ishiga va ovoz sifatiga ta'sir qiladi.

Sahna nutqi va logopediya bo'yicha uslubiy qo'llanmalar tadqiqotchilar tomonidan qo'llanilgan N.A. Hegeliya, E.I. Leonardi tomonidan o'rganilgan.

I.P. Pavlovning birinchi va ikkinchi signal sistemalari orasidagi o'zaro ta'sir haqidagi, shartli reflektorlik aloqalarining shakllanish qoidalari haqidagi nazariyalari, P.K. Anoxinning funksional tizimlar haqidagi ta'limoti, ruhiy funksiyalarni dinamik tarzda cheklash haqidagi ta'limot I.M. Sechenov, I.P. Pavlov, A.R. Luriya va nutq faoliyatining zamonaviy neyropsixolingvistik nazariyalari haqidagi ta'limot logopediyaning tabiiy-ilmiy, psixofiziologik asosidir.

O'zbekistonda L. R. Mo'minova, G. Shomaxmudova, E. A. Baboyeva, Ayupova M. Yu. va X. M. Pulatova va boshqalar nutqning to'liq rivojlanmasligini fonetik-fonematik leksik grammatik tomonlarini rivojlantirishga turli faoliyat va korreksion pedagogik logopedik ta'sir orqali nutqni rivojlantirish yo'llarini o'z tadqiqotlarida ko'rsatganlar.

Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikani o'rgatish mexanizimi kuzatiladi. Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikani olib boriladigan logopedik mashg'ulotlarda unli tovushlarni o'rgatish mexanizimni rivojlantirish samarali bo'ladi agar:

- Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikani o'rgatish mexanizimni har bir logoped mashg'ulotlardan o'tishda tamoyiliga rioya qilinsa;

- Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikani o'rgatish mexanizimni takomillashtirishga asos bo'luvchi pedagogik texnologiyalaridan samarali foydalanilsa musiqa yo'nalishdagi bo'lajak aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatishda logopedik mashg'ulotlarda unli tovushlarni o'rgatish mexanizimning samaradorligi ta'minlanadi.

Xulosa

Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikaning ijodiy faolligini oshirishning o‘ziga xos psixologik-pedagogik jihatlari yoritildi va asosiy bosqichlari belgilandi hamda ularda ijodiy faolligi musiqa yo‘nalishi bo‘lajak aktyorlar uchun tavsiyalar ishlab chiqildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar musiqa yo‘nalishi bo‘lajak aktyorlarda mavjud bo‘lgan muammolarni erta aniqlash va bartaraf etish bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli korreksion pedagogikada ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz.-T.: O‘zbekiston, 2017-488 b.
2. Sh.M. Mirziyoyev “ Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston Davlatini birgalikda barpo etamiz”. TOSHKENT - «O‘ZBEKISTON» - 2016
3. M. Yu. Ayupova - Logopediya O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyotl TOSHKENT 2017
4. Akramova, X. (2020). Zamonaviy multimedia vositalaridan foydalanish– muvaffaqiyat garovi. Bola va Zamon jurnal. T, (2-2019).
5. Akramova, X. (2020). Социально-педагогическая работа с детьми дошкольного возраста. Архив Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/674
6. Muzaffarova, X. (2020). Pedagogik texnologiyalar va ularni maxsus ta’lim mussasalariga tadbiq etish. Архив Научных Публикаций JSPI.

MUNDARIJA

3- SHO‘BA. FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEKNOLOGIYALARINING AMALIYOTDAGI TADBIQI.	
A.Axlimirzayev, Z.Rustamova, N.Mamadaliyeva, R.Nabiyeva. Umumiy o‘ta ta’lim maktablari va akademik litseylarda matematika darslarini tashkil qilishga innovatsion yondashuv.	5
Barakayev M. Shamshiyev A. Taylakova G. Modul-kredit mtizimi sharoitida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish omillari.	8
A. Axlimirzaev, M.Q.Mamajonova, S.O.Nurmuxammedova, I.I.Ibrohimjonov. Maktab matematika kursida muammoli ta’lim usulini qo’llash - o’quvchilarni ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida.	13
Мирсанов Уралбой Мухаммадиевич. Дастурлаш тилларини ўқитишда тизимли ёндашувдан фойдаланиш.	19
Ишбаева Назира Абдураимовна. Педагог ходимларни қайта тайёрлашда инновацион ёндашувлар.	23
Toxirov Feruz Jamoliddinovich. Talabalarning dasturlashga oid algoritmik fikrlashini rivojlantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari.	28
Рўзиева Д.Р. Дастурлаш технологияларини ўқитишда замонавий ўқитиш воситаларнинг имкониятлари.	32
Rasulov Bekzod Uktamovich. Hamkorlik asosida o’quv jarayonini tashkil etishning pedagogik asoslari.	36
Djurayeva Buvsara Abdumannonovna. Bo’lajak o’qituvchilarning media ko’nikmalarini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish.	39
Маматкаримов Камолиддин Зиёдулла угли. Возможности совершенствования кредитно-модульной технологии обучения.	43
Doniyorova Shahnoza Erkinovna. Bo’lajak texnologik ta’lim o’qituvchilarining ijodiy madaniy tafakkurini rivojlantirish.	50
Жалилова Нилуфар Тохир қизи. Мутафаккирлар меросида дидактик кадрятларнинг тутган ўрни ва аҳамияти.	55
О.А. Ганиев. Бўлажак ўқитувчиларда метаметодик компетенцияни ривожлантиришнинг амалий жиҳати.	58

Xamrayeva Nazira Ravshanovna. Ochilova Laziza Shuhrat qizi. “Oila pedagogikasi” fanlar doirasida badiiy asarlarning o’qitilishi (A.Qahhor asarlari talqinida)	62
Uktamova Umida Sunatullayevna. Nahalboyeva Nigora Turdi qizi. Ta’limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish muammosini o’rganish.	65
Maxamatova Feruza Safaraliyevna. Xusanova Dilafruz Xusanboy qizi. Fanlarni o’qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning amaliyotga tadbiqi.	71
Maxamatova Feruza Safaraliyevna. Toshtemirova Shahlo Abdurahmon qizi. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish davr talabi.	77
B.O‘razova. B.X.O‘razov. Ta’lim tizimida innovatsion-pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlari.	82
B.X.O‘razov. B.O‘razova. Pedagog shaxsida ijodkorlik funksiyasini shakllantirish	84
Мамаражаб Тожиев. Касб стандартлари асосида ўқув материалларини лойиҳалаш – таълим жараёнидаги инновацион технологиялардан бири.	88
Uktamova Umida Sunatullayevna. Maxmutova Zulxumor Rixsi qizi. Fanlarni o’qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning amaliyotdagi tatbiqi.	93
Sattarova Sevinch. Xolmurodova Nodira Tohir qizi. Maktab o’quvchilarini kasbga yo’naltirishning yangicha uslublari.	100
Baratov Farrux Najmiddinovich. Turonov Xusan, Abduraimov Sirojiddin. Shaxs va jamiyat integrasiyasi jarayonida talabalarning mustaqil ijodiy ishlarini tashkil etish hamda o‘tkazish.	105
Абдурасулова Диёра Жалиловна. Ахборот технологиялари хорижий тилларни ўқитиш воситаси сифатида.	111
Хо'shboqova Farida Komiljon qizi. Ta'lim va tarbiya jarayonida innovatsion texnologiyalar va metodlardan foydalanishning samarali yo'llari.	115
Zarmasov Sherzod Rahimberdiyevich, Rabbimov Jamoliddin Abdujalol o'g'li. O'quvchilarning kreativ faoliyatini shakllantirishning klaster usuli.	121
Axmedova Y.A. Loyiha metodi - iqtisodiyot fanlarini samarali o’qitish omili sifatida.	125
Xolboyeva G. Rahmonova D. Oilada sog'lom muhit-turmush tarzini barqarorlashtirishda ma'naviy omillar.	129

Chuyanov Xurshid Uralovich. Differensial tenglamalar modulini raqamli ta’lim texnologiyalari asosida o’qitishning matematik va kompyuter kompetensiyalar integratsiyasi.	133
Haydarov Dilshod. Abduqayumova Muxlisa. Hozirgi davrda ta’limning ilg’or texnologiyalari.	138
Haydarov Dilshod. Haydarova Komila. Sanaqulov Uyg’un. Sinf dan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar orqali o’quvchilar bo’sh vaqtini mazmunli tashkil etish yo’llari.	141
Haydarov Dilshod. Soliyeva Sarvinoz. Tarbiya jarayonining o’ziga xos xususiyatlari.	144
Haydarov Dilshod. Aliyeva Ozoda. Globallashuv va ta’lim- tarbiya.	147
Haydarova Komila. Baxtiyorova Feruza. Yosh avlodni tarbiyalashda oila, maktab va mahalla hamkorligining ahamiyati.	150
Haydarov Mirjalol. Rustemova Dilmora. Oilada milliy va umuminsoniy qadriyatlarni shakllantirishning ahamiyati.	152
Haydarov Dilshod. Azizmurodova Zarina. O’quvchilarni o’qitish jarayonida zamonaviy ta’lim usullaridan foydalanish.	154
Haydarov Dilshod. Hayitboyeva Iroda. Haydarov Mirjalol. Oliy o’quv yurti talabalarida shakllantirilishi lozim bo’lgan ijtimoiy sifatlar.	156
Рузиева Гулрух Хайруллаевна. Бўлажак ўқитувчини фонетик тайёрлаш жараёни	159
Haydarov Dilshod. Alimardonova Fazilatxon. Kasb tanlashga yo’llashda o’quvchilarning qiziqish va qobiliyatlarini hisobga olish.	165
Karaboyeva Maxliyo Kodirjonovna. Darsliklarni mazmunini shakllantirishdagi irodaviy sifatlarini hisobga olish texnologiyasi.	168
Рузиева Гулрух Хайруллаевна. Мактабда педагогик амалиётга тайёргарлик даврида талабаларининг фонетик кўникмалари, билимлари ва лингвоуслугий қобилиятларининг шаклланиши даражаси.	177
4- SHO’BA. TARBIYA JARAYONIGA INNOVATSION TEKNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.	
Акбар Саиткасимов. Миллий юксалиш шароитида таълим-тарбия тизимини инновацион ривожлантириш.	185
Дилшода Мирзажонова. Хотин-қизларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш маҳалланинг ўрни	189

О.Т.Абдуғаниев. Талабаларда ижтимоий фаол фуқаролик компетенциясини ривожлантиришга таъсир этувчи омиллар.	193
Музраф Раббимов. Бошланғич синф математика дарсларида масала ечиш орқали ўқувчиларда тежамкорлик ҳислатларини шакллантириш хусусида.	200
Sapayev Umidbek Abdullaevich. Texnika oliy ta’lim muassasalari talabalarini innovatsion faoliyat madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirishning ustuvor yo’nalishlari.	207
Ҳаққулов Тохир Рахматович. Тарбиявий ишларда арт-педагогикадан фойдаланишнинг педагогик шароитлари.	213
Abdukodirova Nazira Xolikhazarovna. Ubaydullaeva N.O . Bog’cha jamoasining bolaga tarbiyaviy ta’sir ko’rsatish imkoniyati.	219
Abduqodirova Nazira Xoliqnazarovna. Shoymatova G.G’. Maktabgacha ta’lim davrida bola tarbiyasi	223
Nasiba Jumanova Sherbayevna. Oilada xalq og’zaki ijodi namunalari vositasida farzandlarni tarbiyalash.	227
Rasulova Dilrabo Raxmatullayevna. Mardiyeva Muborak Bolqiboy qizi. O’quvchilarda o’smirlik yoshida yuz berishi mumkin bo’lgan xulq-atvor buzulishlari va ularni yuzaga keltiruvchi omillar.	230
Furqat Mavlonov. Harbiy vatanparvarlikning o’zbek xalqining milliy-ma’naviyati va axloqiy qadriyatlaridagi o’rni.	234
Isroilova Farida Juraqulovna. Talabalar ijobiy sifatlarni shakllantirishda ibn sino qarashlaridan foydalanishning mazmun mohiyati.	238
Sh.Berdiyeva. F.Ziyayeva. Zamonaviy ayol fazilatlarini.	244
Kamolova Shirin Usarovna. Hasanova Iroda Alimjanovna. Tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda uzviylik va uzluksizlik.	250
Имомкулова Фотима Улуғбековна. Ўсмирлар тарбиясига бефарқ қаровчи ота-оналар фаолиятининг психологик реабилитацияси.	256
L.T.To’raqulov. Oilaviy “mehribonlik uyi”lari va ularning bugungi kundagi faoliyati.	262
Abdurasulov Farxod Pardayevich. Innovatsion fikrlash – yuqori sinf o’quvchilarini jamiyatdagi hayotga tayyorlash faktori sifatida.	268
Hamidova Barno Maxmudovna. Maktab va oila o’rtasidagi aloqaning asosiy shakllari.	275
Siddiqova Gulnoza Sharafiddinovna. Kelajak avlod kamolotida estetik tarbiyaning ahamiyati.	279

Хамраева Назира Равшановна. Rahmonqulova Gulandon Hakim qizi. Гендер тарбияси асосида жамоада шахсни тарбиялаш.	282
Rashidov Sharof Xolmurod o’g’li. Qadimda va o’rta asrlarda vohadagi tabiiy sharoit va mirzacho’l aholisining etnik tarkibiga ta’siri.	286
Вазира Шамсиева. ижтимоий манфаатларини таъминлашда таълим тизимини инновацион ривожлантиришнинг аҳамияти.	293
Джасанова С.Я. Хасанова Ш.З. Тараққиётнинг тамал тоши, миллатни буюк қиладиган куч илм-фан ва таълим-тарбиядир	298
Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi. Murodova Madina Karim qizi. Milliy tilni yo’qotmak millatning ruhini yo’qotmakdur.	304
Aralova Iroda Meliqo’zi qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tasviriy faoliyatga o’rgatish masalalarining o’rganilganligi.	311
Karamatova Dilfuza Sadinovna. Muxtorova Madina Zoirjon qizi. Boshlang’ich sinf o’qituvchilari va ota-onalar o’rtasidagi o’zaro munosabatlar.	315
Xaydarov I. Yosh voleybolchilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarni rivojlantirish usullari.	320
Mysaeva Nargiza Xashimjanovna. Mustaqil ta’lim jarayonida o’quvchilar ijodiy shaxs sifatida rivojlanishi uchun bo’lajak boshlang’ich sinf o’qituvchilarini tayyorgarligini kuchaytirish.	330
Toshnazarova Urukoy Azizberdi qizi. Sulaymonova Charosbegim O’rol qizi. Jismoniy tarbiya va sportning sog’lom avlod shakllanishida tutgan o’rni.	337
Usmanova Nargiza Xasanovna. Shaxsni oila muhitida shakllantirishning gender tarbiyasi asosida tashkil etish.	341
Abirqulova Shoxsanam Shuhrat qizi. Shaxs rivojlanishida faoliyatni o’rni.	350
Ergasheva Muxlisa. Deviatiya muammosi va uning psixologik xususiyatlari.	353
G’ulomitdinov Doston Isomiddin o’g’li. Yoshlarning ma’naviy madaniyatini rivojlantirishda sharq mutafakkirlar fikri.	359
Isroilova Farida Jurakulovna. Uskanov Mirsaid. Yoshlarni ma’naviy barkamollik ruhida tarbiyalash bugunning mavzusi.	365
Kadirova Maxliyo Baxrimurodovna. Aqli zaif bola nutqining shakllanish xususiyatlari.	372
Abduvaliyeva Nilufar Ne’matulla qizi. Tarbiyachi nutqi va unga qo’yiladigan talablar.	376
Yusupova Saidapodshoxon Ziyoviddinovna. O’qituvchi va o’quvchining muloqot jarayonini takomillashtirish, pedagogik muloqotni o’stirish, muloqat	378

jarayonida o’quvchilarda tolerantlikni tarbiyalash usullari	
5- SHO’BA. MAXSUS MAKTAB-INTERNATLARIDA TA’LIM TARBIYA JARAYONIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR.	
Музаффарова Хайитгул Несибовна. Инновацион технологиялар асосида мактабгача логопедия фанини ўқитиш методикасини назарий асослари.	383
Темурова Гулчехра Худойкуловна. Заиф эшитувчи ўқувчилар мактабида технология дарсларида кўникма- малакаларни шакллантиришнинг тамойиллари.	390
Haqberdiyev Jamoliddin Abdug’affor o’g’li. Koxlear implantat bolalarni harakatli o’yinlar orqali rivojlantirish.	399
Azizbek Jaksimuratovich Tajimuratov. Nutqning normal va nuqsonli rivojlanishida nutq va kognitiv funksiyalarning o’zaro bog’liqligi	406
Умаралиева Мухайё Абдугаппаровна. Ногиронлиги бўлган болаларнинг ижтимоийлашуви ва жамиятга интеграциясида оиланинг ўрни.	411
Тоджибаева Комила Собит қизи. Талабаларнинг инклюзив кўникмаларини ривожлантиришда интерфаол таълим методларининг имкониятлари.	416
Абдуназаров Абдумутал Олимович. Бошланғич синф ақли заиф ўқувчиларнинг ижтимоий ҳаётга тайёрлигини ўрганиш.	422
Suvankulova Shaxnoza Karimkulovna. Saidova Sevara Karimkulovna. Harakat – tayanch a’zolari jarohatlangan maktabgacha yoshdagi(bsf) bolalar nutq faoliyatni o’rganishning ilmiy-nazariy asoslari.	427
Norqulova Soraxon Gulmurod qizi. Inkluziv ta’limni tashkil etishning huquqiy-me’yoriy asoslari.	434
Muzaffarova Xayitgul. Zoyirova Marhabo. Dislaliya nutq kamchiligida logopedik ta’sir ko’rsatish yo’llari.	441
Muzaffarova Xayitgul. Quvondiqova Shaxzoda. Jismoniy imkoniyati cheklangan bolalarni sportga qiziqtirish chora tadbirlari.	444
Muzaffarova Xayitgul Nesibovna. Mamatkulova Shahnoza Rustam qizi. Bolalarda uchraydigan nutq kamchiliklari haqida tushuncha.	449
Muzaffarova Xayitgul Nesibovna. Erxonova Shaxnoza. Surdopedagogika va surdopsixologiyada kar bolalar nutqini rivojlanish darajasini o’rganish masalasi.	454
X.S.Akramova. Abduvaitova Ozoda. Aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar nutqini rivojlanishini o’ziga xos xususiyatlari.	461

Akramova Xafiza Samadovna. Abatbayeva Aynura Jangabayevna. Yakka mashg’ulotda imkoniyati cheklangan bolalar talaffuzini rivojlantirishda o’yin faoliyatining ahamiyati.	465
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Pirnazarova N. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar nutqini faollashtirishda ertaklarni zamonaviy ko’rinishi.	469
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Eshboyeva Z. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg’ulotlarni olib borishda aqqli texnologiya.	472
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Abduraximova S. Zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy mahorati.	477
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Bahromova H. Imkoniyati cheklangan o’quvchilar erkin fikrlashda innovatsion yondashuv.	480
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Berdiyrov X. Nutqi to’liq rivojlanmagan bolalar bilan olib boriladigan korreksion - pedagogik ish shakllari.	483
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Hasanov Jamshid. Zamonaviy o’qituvchi logopedlarning kasbiy mahoratini shakllantirish yo’llari.	489
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Maxmudov F. Maktabgach ta’lim yoshidagi eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalar nutq kamchiliklari diagnostikasi va reabilitatsiyasini optimallashtirish.	493
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Safarov Mirjalol. Yordamchi maktab ta’lim samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalarni qo’llashning o’ziga xos xususiyatlari.	496
Abdullayeva Nargiza O’ktamovna. Maxsus maktablarda ijodiy darslarni shakllantirish orqali eshitishda nuqsoni bo’lgan bolalarni og’zaki nutqini rivojlantirish.	502
Asrorova Mavluda Ural qizi. Nutq kamchiligiga ega maktabgacha yoshdagi bolalarda agramatizmlarni bartaraf etish usullari.	505
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Begimova.I. Uzluksiz ta’lim jarayonida maxsus pedagogfaoliyatini o’rganishda ilmiy – nazariy asoslari.	510
Bekpo’latova Zarnigor Farxat qizi. Bolalar nutqi va harakatlarini rivojlantirishda xalq og’zaki ijodidan foydalanish texnologiyasi.	514
Akramova X.S. Muzaffarova H.N. Bozorboyev J. Maktabgacha yoshdagi fonetik-fonemanik nutq buzilishiga ega bo’lgan bolalarni nuqsonlarni bartaraf etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo’llash.	518
Ergasheva Zilola. Yozish va o’qish buzilishlarining tasnifi.	524

Muradova Dilshoda Burxon qizi. O’qish darslarida aqli zaif o’quvchilar bilan olib boriladigan logopedik-korreksion ishlar mazmunini takomillashtirish (jizzax viloyati misolida).	529
Nishonova Durdona Shavkat qizi. Bolalardagi <i>nutq kamchiliklarini</i> erta tashxislashda logoped va ota - ona hamkorligini shakllantirishning dolzarbligi	535
Qobilova Madina Ali qizi. Maxsus pedagogikaning shakllanishi va uni zamonaviy defektologiya taraqqiyotidagi rolining dolzarbligi (jizzax viloyati misolida).	541
Sayfullayeva Zarifa Ulug’bek qizi. <i>Bolalar rivojlanishidagi nutq nuqsonlarini tashxis qilish bosqichlarini o’rganish metodlarining dolzarbligi.</i>	545
Shadiyeva Navbahor Habibulla qizi. Maktabgacha yoshdagi ko’xlear implantli bolalarni muloqot ko’nikmalarini rivojlantirish yo’llari.	551
Шодиева Мехринисо Mehrishodiyeva. Енги́л даражадаги ақлий ривожланишида имконияти чекланган болаларни таснифи.	558
To’raqulova Shaxnoza Daminovna. Aqli zaif o’quvchilarni intellektual rivojlanish va yozuv malakalarini shakllanishining o’zaro bog’liqligi.	563
Toshpulova Nodira. Maktabgacha yoshdagi aqliy rivojlanishida muammosi bo’lgan bolaning maktab ta’limiga yetukligi tushunchasi.	570
Usmonov Umid Allayorovich. Jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar nutq nuqsonlarni korreksiyalashda oiladagi ta’lim-tarbiyaning ahamiyatining dolzarbligi.	575
Xidoyatullayeva Gavhar Hamidjanovna. Aqliy nuqsonga ega bo’lgan bolalar nutq kamchiligini bartaraf etishning korreksion – pedagogik usullarni takomillashtirish.	581
Abdujabborova Mavjuda Baxtiyor qizi. Aqliy rivojlanishda muammosi bo’lgan o’quvchilarni savodga o’rgatishning lingvistik asoslari.	585
Abduraxmanova Madina Faxriddin qizi. Eshitishda kamchiligi bo’lgan o’quvchilarning nutq nuqsonlarini tuzatishda lingofonlardan foydalanish texnologiyasi.	589
Axmatqulova Shaxnoza Ismatullayevna. Ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar bilan olib boriladigan korreksion pedagogik ishlarni rivojlantirish.	593
Baxritdinova Gulandom Erkin qizi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan sigmatizmni bartaraf etishda o’yinlardan foydalanish texnologiyasi.	601
Arifxodjayev G’ulom Sayyorovich. Isarova Shoira Bozorbekovna. Shaxmat o’rgatish jarayonida boshlang’ich sinf ko’rishida nuqsoni bo’lgan qizlarning	604

mantiqiy fikrlash va shaxsiy sifatlarini shakllantirish.	
Ismatullayev Otabek. Mustafaqulova Farida. Intelлектida muammosi bo'lgan o'quvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonida kommunikativ qobiliyatini rivojlantirish texnologiyalari.	612
Muqimova Dinara Ismatullayevna. Ko'zi ojiz bolalar maktab internati ning yuqori sinflar fanlarni oqitishda didaktik materiallarni qollash.	620
Akramova Xafiza Samadovna. Qarshiboyev Asliddin Akram o'g'li. Ko'rishida nuqsoni bor o'quvchilar bilan tarbiyaviy ishlarni olib borishda didaktik materiallarni qo'llanilishining ahamiyati.	625
Xatamova Nilufar Raxmatulla qizi. Nutqida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati.	629
Muzaffarova Xayitgul Nesibovna. Yo'ldosheva Moxira. Aqliy rivojlanishida kamchiligi bo'lgan bolalarning korreksion rivojlantiruvchi ta'limiy - tarbiyaviy ishlar jarayoni.	637
Utayeva Iroda Bahodirovna. Formal constraints vs. cognitive and communicative functions of parts of speech in English	643
Davurova Go'zal Akbarovna Qurbonova Mohira Mustafo qizi. Fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning amaliyotdagi tadbiqi	647
Odilova Sarvinoz Faxriddin qizi. Aktyorlardagi nutq kamchiliklarini tuzatish metodikasi.	653